1984
SUCEAVA
1985

ANUARUL MUZEULUI JUDEȚEAN

I-XII

100 lei -

SUCEAVA

ANUARUL MUZEULUI JUDEȚEAN

Muzeul din Suceava
BIBLIOTECA
INV. Nr. 23286

SUCEAVA

ANUARUL MUZEULUI JUDEŢEAN

XI-XII

1984 — 1985

EMIL IOAN EMANDI, Metode și tehnici de investigare a mărimii populației și a așezărilor pe baza datelor arheologice 179
RĂZVAN THEODORESCU, Interferențe politico-artistice în vechea civilizație românească (1400—1700) 193
ALEXANDRU DUȚU, Conștiință europeană în scrierile române din secolele XVI—XVII 197
MEHMET ALI EKREM, Aspecte ale civilizației medievale românești oglindite în *Eflak Cografuasi* (Geografia Țării Românești) — secolul XVIII 201
MIRCEA CENUȘĂ, Bucovina în memoriile unui prefect al lui Avram Iancu 205
PETRU REZUȘ, Episoade ale revoluției din anul 1848 în Rădăuți . . 215
VASILE M. DEMCIUC, Ideea unității naționale în activitatea societății academice studențești „Arboroasa" 219
IOAN V. COCUZ, Începuturile vieții parlamentare în Bucovina . . . 225
PETRU RUSSINDILAR, Mișcarea muncitorească și socialistă din nordul Moldovei în noile condiții create prin făurirea statului național unitar român (1918—1920) 235
GAVRIL IRIMESCU, Dezvoltarea industriei miniere sucevene între anii 1945—1948 247

DIN ISTORIA CULTURII SUCEVENE

ILIE DAN, Ștefan cel Mare în literatura română 261
ȘTEFAN LEMNY, Rolul cărții în dezvoltarea conștiinței naționale — Contribuția Moldovei 269
ION POPESCU-SIRETEANU, Scriitorul bucovinean Mihai Teliman . 281
TRAIAN CANTEMIR, Preocupări mitologice în corespondența lui Ar. Densușianu cu S. Fl. Marian 289
EUGEN DIMITRIU, Doi cărturari prieteni: Victor Morariu și Virgil Tempeanu 295
MIRCEA GRIGOROVIȚĂ, Preocupări germaniste în unele periodice bucovinene 307

DOCUMENTE

PAVEL BLAJ, Catalogul documentelor domnești din colecția Muzeului Județean Suceava (secolul al XVIII-lea) 319
ȘTELIAN MÎNDRUȚ, Istoricii T. Balan și D. Braharu despre îmbogățirea patrimoniului arhivistic național 325
VASILE GH. MIRON și MIHAI-ȘTEFAN CEAUȘU, Scrisori de la C. C. Giurescu, M.I. Kogălniceanu, A. Oțetea, Sextil Pușcariu, Radu Rosetti, I. E. Torouțiu către Teodor Balan 331
NICOLAE CÂRLAN, Mărturii epistolare inedite referitoare la Nicolae Labiș 343

MEDALIOANE

GRAȚIAN JUCAN, Gavril Rotică 351
VASILE GH. MIRON, Teodor Balan (1885—1972) 357
ION NEGURA, Teodor Onciulescu — un mesager bucovinean al poporului român peste hotare 369

MUZEOLOGIE

ELISABETA IONIȚĂ, Valorea istorico-educativă a exponatului tridimensional în prezentarea muzeistică a epocii zilelor noastre . . 373
OCTAV MONORANU, Muzeul orașului Siret 377

NOTE ȘI COMENTARII

GAVRIL LUCA, Noi mărturi privind vasele cu tub de scurgere . . . 393
MUGUR ANDRONIC, Sondajul arheologic din așezarea de secol IV e.n. de la Podeni (jud. Suceava) 397
IOAN IOSEP, Asupra prezenței unor toponime de factură montană în regiunea deluroasă dintre Siret și Prut 411
CONSTANTIN DOMINTE, O însemnare de la Mănăstirea Sucevița, la 1867 419

ÎNSEMNĂRI BIBLIOGRAFICE

FLORIN BRATU, *Cultura populară sau virtuțile permanenței*, Iași, Editura Junimea, 1983, 163 p. (Nicolae Cârlan) 423
CONSTANTIN CIHODARU, *Alexandru cel Bun*, Iași, Editura Junimea, 1984, 319 p + 15 ilustrații (Vasile M. Demciuc) 425
Ciprian Porumbescu — 1853—1883. Studii privind viața și opera compozitorului. Muzeul Județean Suceava. Supliment II, Suceava 1983, 149 p. (Traian Cantemir) 427
Istoria Universității din Iași, Iași, Editura Junimea, 1985, 282 p. — 123 ilustrații afară de text — (Gavril Irimescu) 430
DAN MĂNUCA, *Pe urmele lui Mihail Sadoveanu*, București, Ed. Sport-Turism, 1982, 293 p. (Traian Cantemir) 432
Ion Negură (1909—1985) 434
Nicodim Iteuș (1897—1985) 437

ABREVIERI 440

SOMMAIRE — INHALT — CONTENT

RĂZVAN THEODORESCU, Avant-propos 11

ANNIVERSAIRE

NICHITA ADĂNILOAIE, L'Union des Principautés—oeuvre de la nation roumaine 13

IOAN V. COCUZ, MATEI HULUBEI, Contributions des habitants du département de Suceava aux combats du défilé de Crișu-Alb (septembre 1944) 21

VASILE DIACON, Contributions concernant la lutte insurectionnelle de l'armée roumaine dans le bassin de la rivière Suha 35

DE L'HISTOIRE DE LA VILLE SUCEAVA

PARASCHIVA-VICTORIA BATARIUC, Motifs ornementaux de la céramique émaillée à destination ménagère de Suceava, du XV-e siècle 47

CONSTANTIN ȘERBAN, Interférences économiques, politiques et culturelles à Suceava au temps du règne de Vasile Lupu 61

GRIGORE FOIT, Monuments de culture arménienne médiévale de Suceava 69

PAUL LEU, S. Fl. Marian au gymnase de Suceava 79

ÉTUDES D'HISTOIRE

NICOLAE URSULESCU, Considérations historiques sur les types d'habitats des civilisations Starčevo-Criș et de la céramique rubanée de Moldavie 95

MIRCEA IGNAT, Beiträge zur Kentniss der Erdwälle östlich der Karpaten — Der Erdwall aus der Bukovina 101

VICTOR SPINEI, Formations politiques de la période précédant l'état féodal à l'est des Carpathes orientales 119

MIRCEA D. MATEI, Eléments spécifiques de la civilisation urbaine médiévale des Pays Roumains 129

ALEXANDRU ANDRONIC, Sur la genèse de la ville médiévale roumaine : la modèle de Iassy 137

LIA BATRINA et ADRIAN BATRINA, Éléments décoratifs dans la céramique de poêle de Baïa 147
ȘTEFAN OLTEANU, La rôle des valeurs des techniques rurales dans la cristallisation de la civilisation médiévale roumaine 173
EMIL IOAN EMANDI, Méthodes et techniques d'investigation sur la grandeur de la population et des habitats, conformément aux dates archéologiques 179
RAZVAN TEODORESCU, Interférences politiques et artistiques dans l'ancienne civilisation roumaine (1400—1700) 193
ALEXANDRU DUȚU, La conscience européenne dans les écrits roumains des XVI—XVII-e siècles 197
MEHMET ALI EKREM, Aspects de la civilisation médiévale roumaine réfletés dans *L'Eflak Cografyasi* (La géographie de la Valachie) — le XVIII-e siècle 201
MIRCEA CENUȘA, La Bucovine dans les mémoires d'un révolutionnaire transylvain de 1848 205
PETRU REZUȘ, Moments de la révolution de 1848 à Rădăuți . . . 215
VASILE M. DEMCIUC, L'idée de l'unité nationale dans l'activité de la Société académique „Arboroasa" 219
IOAN V. COCUZ, Les débuts de l'activité parlementaire en Bucovine 225
PETRU RUSSINDILAR, Le mouvement ouvrier et socialiste du Nord de la Moldavie dans les nouvelles conditions créées par l'édification de l'État national unitaire roumain (1918—1920) 235
GAVRIL IRIMESCU, Le développement de l'industrie minière du département de Suceava (1945—1948) 247

DE L'HISTOIRE DE LA CULTURE DANS LE DÉPARTEMENT DE SUCEAVA

ILIE DAN, Etienne le Grand dans la littérature roumaine 261
ȘTEFAN LEMNY, Le rôle des livres dans le développement de la conscience nationale — La contribution de la Moldavie 269
ION POPESCU-SIRETEANU, Mihai Teliman — écrivain de Bucovine 281
TRAIAN CANTEMIR, Préoccupations mythologiques dans la correspondance de Ar. Densușianu avec S. Fl. Marian 289
EUGEN DIMITRIU, Deux lettres amis: Victor Morariu et Virgil Tempeanu 295
MIRCEA GRIGOROVIȚĂ, Germanistische Beschäftigungen in einige Zeitschriften der Bukowina 307

DOCUMENTS

PAVEL BLAJ, Le catalogue des documents voïvodaux se trouvant dans la collection du Musée départemental de Suceava (XVIII-e siècle) 319
STELIAN MÎNDRUȚ, Les historiens T. Bălan et D. Braharu sur l'enrichissement du patrimoine archivistique national 325

VASILE GH. MIRON und MIHAI-ȘTEFAN CEAUȘU, Briefe von C. C. Giurescu, M. I. Kogălniceanu, A. Oțetea, Sextil Pușcariu, Radu Rosetti und I. E. Torouțiu an Teodor Bălan 331
NICOLAE CÂRLAN, Témoignages épistolaires inédits concernant Nicolae Labiș 343

MÉDAILLONS

GRAȚIAN JUCAN, Gavril Rotică 351
VASILE GH. MIRON, Teodor Balan (1885—1972) 357
ION NEGURĂ, Teodor Onciulescu — Un émissaire du peuple roumain à l'étranger 369

MUSÉOLOGIE

ELISABETA IONIȚĂ, La valeur historico-educative de l'objet exposé tri-dimensionell dans la présentation de l'époque contemporaine au musée 373
OCTAV MONORANU, Le musée d'histoire de la ville de Siret . . . 377

NOTES ET COMMENTAIRES

GAVRIL LUCA, Des nouveaux témoignages concernant les récipients à tube d'écoulement 393
MUGUR ANDRONIC, Le sondage archéologique de l'habitat du IV-e siècle n.è. de Podeni (Le Département de Suceava) 397
IOAN IOSEP, Sur la présence de quelques toponymes de facture montagneuse dans la région collinaire d'entre Siret et Prut . . 411
CONSTANTIN DOMINTE, Une note du monastère Sucevița, en 1867 . 419

NOTES BIBLIOGRAPHIQUES

FLORIN BRATU, *Cultura populară sau virtuțiile permanenței*, Iași, Editura Junimea, 1983, 163 p. (N. Cârlan) 423
CONSTANTIN CIHODARU, *Alexandru cel Bun*, Iași, Editura Junimea,1984, 319 p. + 15 ilustrații (Vasile M. Demciuc) 425
Ciprian Porumbescu — 1853—1883. Studii privind viața și opera compozitorului. Muzeul județean Suceava. Supliment II. Suceava, 1983, 149 p. (Traian Cantemir) 427
Istoria Universității din Iași, Iași, Editura Junimea, 1985, 282 p, 123 ilustrații afară de text (Gavril Irimescu) 430
DAN MĂNUCA, *Pe urmele lui Mihail Sadoveanu*, București, Ed. Sport-Turism, București, 1982, 298 p. (Traian Cantemir) 432
Ion Negură (1909—1985) 434
Nicodim Iteuș (1897—1985) 437
ABREVIATIONS 440

Cuvînt înainte

Dacă există în istoriografia de pretutindeni — de cîteva decenii și cu precursori ilustri — un interes crescînd pentru legăturile subiacente ale geografiei cu evoluția omului în timp și spațiu, este prezentă, nu numai puțin, în conștiința studioșilor contemporani ai trecutului mai apropiat sau mai îndepărtat, o preocupare descinzînd din variate concepții geoistorice în primul rînd, dar și de istoria și teoria culturii. Ea s-ar putea numi — și a fost de cîteva ori prezentă ca atare în dezbateri internaționale ale științelor umaniste — „identitate regională și identitate națională". Cu totul altceva decît un regionalism îngust și veleitar, această orientare științifică a vremii noastre tinde la încadrarea generoasă a faptelor, a oamenilor, a operelor lor de tot felul, izvodite într-o parte sau alta de țară, în istoria cea vastă a poporului aceluia, așa cum, depășind limitele naționalismului de altă dată, însăși istoria națională tinde să arate, coerent și fără complexe de niciun fel, locul unui popor în istoria lumii.

În tradițiile științelor noastre istorice asemenea cercetări — mă gîndesc la cele avînd drept obiect o anume parte de pămînt românesc — au înscris pagini de referință și orice istoric român rostește cu respect numele unor reviste ce au făcut onoare disciplinei, de la „Analele Dobrogei" la „Codrul Cosminului", de la „Țara Bîrsei" la „Arhivele Olteniei", de la „Apulum" la „Ioan Neculce". Continuate în vremurile noastre, asemenea publicații regionale — cu vocație, însă, națională — sînt oglinda fidelă atît a bogăției patrimoniului istoric din cutare sau cutare colț de țară, cît și a valorii pe care a dobîndit-o demersul științific contemporan în cercetarea tuturor epocilor.

Corelarea acestor două elemente — zestre patrimonială și putere de investigare — înseamnă chezășia interesului intelectual purtat unor reviste de acest fel și aici găsesc explicația împrejurării că Suceava are, din acest punct de vedere, un loc cu totul privilegiat. Publicație a unui exemplar muzeu al cărui colaboratori sînt, adesea, nume bine știute și prin a cărui trudă s-au adunat de-a-lungul anilor vestigii ale unui trecut complex și frămîntat ca puține altele, Anuarul acesta rămîne tribuna de exprimare a celor mai autorizate opinii despre istoria uneia dintre părțile de Românie cele mai încărcate de jertfă și frumusețe.

Intrată în istoria națională mai cu seamă sub numele cetății ce simbolizează independența și vitejia românească, a cărei venerabilă vîrstă de șase secole va fi, în curînd, prilejul unui firesc omagiu, Suceava Mușatinilor a însemnat, să nu uităm, locul unde s-a căutat, la începuturile statale ale Moldovei încă, o cale de viață absolut originală și neatîrnată înaintea Bizanțului imperial. Ea a rămas punctul inexpugnabil sub zidurile căruia au eșuat sultani osmanlîi și regi catolici, ca și punctul de interferență al unor drumuri de negoț, de credințe și de artă ce au adus la curtea domnească stofele de preț ale Apusului, rafinatele ceramici ale Răsăritului, manuscrise rarissime după autori ai antichității precum și cele din biblioteca unui Despot, cărți și opere de Renaștere purtate de cărturari și meșteri ai Italiei și ai Europei centrale ce știm că au ajuns și sălășluit în principalul oraș dintre Carpați și Siret.

Și tot aici, în părțile sucevene, mai mult ca oriunde în spațiul nostru istoric, monia și echilibrul unei latinități mult încercate, setea de poveste, de istorie și

de culoare a românului au fost transfigurate în ctitoriile de zid și frescă ale împuriilor unor Ștefan cel Mare și Petru Rareș dînd în fond una din cele mai exacte și mai vizibile dimensiuni ale locului românesc în istoria universală (așa cum, călătorind dinspre Neamț spre Voroneț, îmi spunea cîndva, cu admirație nedisimulată, un învățat străin de o recunoscută sobrietate, unul dintre cei mai reputați specialiști în civilizația europeană a evului de mijloc).

Făcîndu-și o datorie de onoare din amintirea și reamintirea a tot ce însemnează fond documentar legat de viața marilor ei fii, Suceava a ajuns să aibe, prin succesivele volume ale acestui Anuar, o adevărată nouă cronică a unei istorii ce se cere deslușită prin personalitățile sale eminente, învățați, artiști și oameni ai acțiunii politice uniți prin aceleași gînduri și năzuințe patriotice.

Pentru ținutul românesc răsluit o vreme prin arbitrariul unor imperii vecine — mărturisesc că, dintotdeauna, „răpirea Bucovinei" din 1775 mi-a apărut drept una din cele mai odioase episoade în lungul șir de ofense aduse poporului nostru, iar chipul lui Grigore al III-lea Ghica l-am așezat demult alături de efigia de martir a Brîncoveanului —, ideea de luptă națională și cea de cultură națională s-au împletit firesc. Ca și în Ardealul învecinat, „Arboroasa" lui Ciprian Porumbescu și osîrdia sagace a lui Simion Florea Marian se puteau întîlni într-un același orizont de cunoaștere și recunoaștere a ceea ce a fost, specific și inconfundabil, izvorul originalității românești.

Aducînd salutul meu colegial celor care osteneșc la alcătuirea acestui Anuar, o fac și cu o undă de subiectivism și de nostalgie pe care nu aș voi să le ascund. Cu exact treizeci de ani în urmă, prima întîlnire a proaspătului student ce mă aflam pe atunci cu istoria cea concretă, cu istoria văzută prin monumentele ei, prin fundalul geografic ce a însoțit-o la tot pasul făcînd-o, încă odată, comprehensibilă, am avut-o aici, pe șantierul arheologic al Sucevei. Iar primul muzeu în care am zăbovit cu mult peste firescul unei vizite prelungite a fost cel — cu încăperi, pe atunci, modeste (unde l-am întrezărit o clipă, țin minte, pe Labiș !) — din aceeași neuitată pentru mine, Suceavă.

Va înțelege oricine lesne, de ce alături de prețuirea ce o port Muzeului și Anuarului său, alături de permanentul interes pentru trecutul medieval unde Moldova de Sus are locul știut, o asemenea amintire nu poate decît să-mi sporească satisfacția de a citi pagini noi despre istoria unui dintre cele mai mirabile colțuri de pămînt românesc.

RĂZVAN THEODORESCU

ANIVERSĂRI

UNIREA PRINCIPATELOR — OPERĂ A NAȚIUNII ROMÂNE

NICHITA ADĂNILOAIE

„Unirea e actul energic al întregii națiuni române și de aceea, domnilor, nici chiar domnitorului, dar încă unui simplu particular nu-i recunosc și nici nu-i voi da vreodată dreptul acesta de a zice că el a făcut singur unirea. Nu, domnilor, unirea națiunea a făcut-o". În aceste cuvinte, rostite de fruntașul unionist și marele patriot Mihail Kogălniceanu, în ședința Camerei din 9 februarie 1863, și-a găsit o foarte sugestivă caracterizare rolul hotărîtor pe care l-a avut poporul român în făurirea actului istoric de la 24 ianuarie 1859.

Într-adevăr, întreaga desfășurare a evenimentelor care au dus la strălucita împlinire din 1859 demonstrează că unirea Moldovei și Munteniei n-a fost rezultatul fortuit al unei conjuncturi aparte sau creația unor oameni politici abili, ci s-a înfăptuit prin voința și lupta întregului popor român, devenit — în pragul epocii moderne — o națiune conștientă de legitimitatea și necesitatea constituirii statului său național. În condițiile destrămării orînduirii feudale, ale dezvoltării forțelor de producție capitaliste, lupta poporului nostru pentru neatîrnare s-a îmbinat tot mai strîns cu lupta pentru unitate națională, menită să ducă la făurirea unui stat liber în care toți românii să poată contribui, cu talentul și capacitatea lor creatoare, la tezaurul civilizației umane.

Istoria a dovedit că temeiurile Unirii își au începuturile în vremurile îndepărtate ale formării poporului nostru și că premisele unității naționale — în forme mai mult sau mai puțin cristalizate — au fost prezente la români în tot evul mediu, în ciuda vicisitudinilor vremii care îi împărțiseră în mai multe țări. Originea daco-romană a poporului și originea latină a limbii ; continuitatea vieții sale pe teritoriul vechii Dacii și unitatea sa etnică și lingvistică au intrat în conștiința românilor, conturîndu-se tot mai clar în decursul anilor. Această conștiință de sine a poporului român — atestată mai întîi de umaniștii vremii — a fost preluată și demonstrată convingător de cronicari și de tipăriturile românești din secolele XVI—XVII, cînd comunitatea de origine și de limbă a generat o conștiință de neam, a unității neamului românesc de la Maramureș la Dunăre și Marea Neagră.

Legăturile comerciale, politice și culturale dintre cele trei țări române — favorizate de existența economiei lor complementare, de interesele comune pentru apărarea gliei strămoșești împotriva cotropitorilor străini, de răspîndirea aceleași scrieri, de circulația permanentă a grupurilor de populație dintr-o țară în alta — au dăinuit peste veacuri tocmai datorită conștiinței unității de neam și la rîndul lor au contribuit la intensificarea acesteia și la dezvoltarea sentimentului de solidaritate dintre români.

Unificarea politică și militară a celor trei țări române — adică refacerea vechii Dacii — înfăptuită în anul 1600, prin sabia și înțelepciunea lui Mihai Viteazul, deși a durat puțin (stadiul dezvoltării societății și împrejurările externe fiindu-i nefavorabile), s-a înscris cu litere de aur în istoria patriei, accentuînd conștiința unității de neam a românilor și căpătînd, pentru toate generațiile următoare, o valoare de simbol și o nepieritoare chemare. Se știe că în veacul următor mai mulți voievozi cutezători, prin înjghebarea unor alianțe sau „confederații" ale țărilor române, au încercat să reediteze politica lui Mihai, iar în secolul al XIX-lea

opera marelui domnitor a reprezentat — pentru toți românii — un însuflețitor îndemn la lupta pentru unitate națională.

Culturii i-a revenit un rol foarte important în cimentarea legăturilor dintre țările române, în dovedirea drepturilor noastre de a trăi liberi în vatra strămoșească, implicit în formarea ideologiei naționale. S-a făurit, treptat, pe întreg teritoriul românesc o unitate culturală — izvorîtă din fondul etnic și lingvistic comun, din aceleași obiceiuri, tradiții, aspirații și factură sufletească — care va consolida conștiința unității de neam și va prefața și pregăti viitoarea unire politică. Dealtfel, conștiința unității politice, transmisă din generație în generație, răzbate din întreaga cultură românească, de la cronici, la reprezentanții școlii ardelene, iar apoi la publiciștii și cărturarii veacului XIX care vor lupta, cu pana și cu fapta, pentru realizarea statului național român. Intelectualii luminați ai timpului, popularizînd această idee și tendință, nu făceau decît să exprime aspirațiile poporului român spre unitate națională.

În pragul epocii moderne — în condițiile dezvoltării forțelor de producție capitaliste și a tuturor transformărilor înnoitoare din viața societății românești —, pe măsură ce se formează națiunea română, are loc o clarificare ideologică și politică ce transformă, treptat, conștiința de neam în conștiință națională tot mai activă. Manifestările ei sînt evidente la conducătorii răscoalei din 1784 (Horea, Cloșca și Crișan), la cărturarii ardeleni, autori ai cunoscutului memoriu din 1791 intitulat *Supplex Libellus Valachorum* și nu mai puțin la Tudor Vladimirescu care, la 5 aprilie 1821, îndemna pe reprezentanții Divanului din București să conlucreze cu cei din Moldova, ca unii ce sînt „de un neam și de o lege", pentru ca împreună să poată cîștiga „dreptățile acestor prințipaturi" ajutîndu-se „unii pe alții" [1].

După revoluția din 1821, ideile și dorințele de independență și unitate politică au devenit mai stăruitoare, îmbrăcînd tot mai mult un caracter de mișcare națională și transformîndu-se într-o luptă continuă pentru progres, libertate și unitate statală. În deceniile următoare, luptătorii patrioți au acționat cu stăruință — pe multiple planuri — fie pentru unirea Moldovei și Țării Românești într-un stat „neatîrnat de Turcia", fie pentru „crearea unui mare ducat al Daciei", fie pentru a reda „o patrie slobodă și independentă" întregii națiuni române cum preconizase în 1838 partida națională condusă de I. Câmpineanu [2]. Presa, literatura și revistele din deceniul premergător revoluției pașoptiste, prin conținutul lor și chiar prin titulatura lor simbolică — „România", „Dacia literară", „Magazin istoric pentru Dacia" —, invederau, de asemenea, că scopul mișcării naționale era refacerea vechii Dacii, adică unirea poporului român într-un stat național, independent.

Unitatea națională devenise — în preajma revoluției de la 1848 — crezul politic al luptătorilor români, atît al celor din țară, cît și al celor aflați la studii în străinătate. Acest crez este exprimat limpede de N. Bălcescu la 1 ianuarie 1847 într-o cuvîntare rostită în fața studenților români de la Paris. „Ținta noastră — preciza marele democrat revoluționar — socotesc că nu poate fi alta decît unitatea națională a românilor. Unitate mai întîi în idei și simțăminte, care să aducă apoi cu vremea unitatea politică, care să facă din munteni, din moldoveni, din basarabeni, din bucovineni, din transilvăneni, din bănățeni... un trup politic, o nație românească, un stat de șapte milioane de români. La crearea acestei naționalități, la o reformare socială a românilor, bazată pe sfintele principiuri ale dreptății și ale egalității, trebuie să țintească toate silințele noastre [3].

Revoluția din 1848 a deschis calea și, în fapt, a creat un teren favorabil luptei publice de amploare pentru înfăptuirea unității și independenței naționale a poporului român. Tovarășul Nicolae Ceaușescu sublinia, pe bună dreptate, că „revoluția de la 1848 a exprimat programul unitar al întregului popor, în centrul

1 *Documente privind istoria României, Răscoala din 1821*, vol. II, Editura Academiei, București, 1959, p. 33.

2 Vezi textul documentului la Cornelia Bodea, *1848 la români, o istorie în date și mărturii*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 87.

3 *Ibidem*, p. 319—320.

căruia obiectivul cel mai imperios era unirea tuturor românilor în granițele aceluiași stat național, democratic, modern și independent" [4]. Condițiile externe nu le-au permis însă revoluționarilor pașoptiști să înscrie categoric în programele lor publice acest deziderat, iar uneori l-au introdus numai parțial preconizînd, ca prim obiectiv, unirea Moldovei cu Țara Românească într-un stat independent, care ar fi constituit o bază și pentru unirea Transilvaniei. Cu toate acestea, ideea unirii tuturor românilor o găsim exprimată, în timpul revoluției, în presă, corespondență, memorii, în manifestările publice și în însăși participarea unor luptători dintr-o țară în alta la acțiunile revoluționare.

Împrejurările externe nefavorabile, adică împotrivirea imperiilor absolutiste limitrofe — otoman, țarist și habsburgic — la unirea simultană a celor două țări române, i-a determinat pe luptătorii pașoptiști, după înăbușirea revoluției, să conchidă că e oportun să se meargă treptat la constituirea statului național român, făcîndu-se primul pas prin unirea Principatelor. N. Bălcescu — partizan al acestei soluționări — deși sublinia la sfîrșitul anului 1849, că ținta principală a românilor trebuie să fie „unitatea națională", atrăgea atenția că „acum practicabil în această privință" este „Unirea principatelor deocamdată" [5]. Peste cîteva luni, în martie 1850, el scria lui A. G. Golescu că mai erau de făcut alte două revoluții, una *„pentru unitatea națională"* și alta, mai tîrziu, *„pentru independența națională"* pentru ca națiunea română să „reintre în posesia deplină a drepturilor sale naturale" [6].

Foștii revoluționari din 1848, fiind siliți să trăiască opt ani în emigrație, au desfășurat o propagandă intensă pe lîngă guvernele marilor puteri și opinia publică din diferite capitale europene pentru cauza unirii Principatelor. Prin presă, memorii, broșuri, audiențe și discuții cu oameni politici apuseni, ei au izbutit să trezească interesul pentru țările române. Memoriile luptătorilor români erau adresate, cu precădere, împăratului Napoleon al III-lea și contelui Walewski, ministrul de externe francez. Cauza dreaptă a unirii Principatelor Române a fost îmbrățișată și susținută cu multă căldură de o serie de personalități progresiste europene — ca: Jules Michelet, Edgar Quinet, J. Ubicini, J. A. Vaillant, P. Bataillard, Marco Antonio Canini, G. Vegezzi Ruscalla ș.a. — care, întemeiați pe argumente furnizate de foștii revoluționari pașoptiști, au influențat, de asemenea, asupra oamenilor politici. Prin aceste acțiuni și prin activitatea luptătorilor din țară, dorința poporului român de a se uni într-un stat național modern devenise binecunoscută de guvernele europene.

În timpul războiului Crimeii (1853—1855), contradicțiile survenite între marile puteri au făcut ca problema unirii principatelor să devină o chestiune de importanță europeană, fiind discutată la tratativele de pace de la Viena, din primăvara anului 1855, la conferința ambasadorilor de la Constantinopol (februarie 1856), iar apoi, mai amplu, în 1856, la Congresul de la Paris. La conferința de la Viena reprezentantul Franței, Bourqueney, într-un memorandum — preluînd argumente românești care coincideau cu intențiile împăratului — a propus unirea celor două principate într-un singur stat menit să formeze o barieră naturală contra încercărilor de amenințare a Imperiului otoman. Se releva că Unirea se întemeia pe identitatea de: limbă, obiceiuri, legi, interese, că era unanim dorită de români și preconizată încă în Regulamentul organic. De la Viena „chestiunea română" a fost transferată conferinței ambasadorilor de la Constantinopol care nu a ajuns la nici o încheiere, diplomații căutînd să adune cît mai multe informații și argumente pro sau antiunioniste spre a dezbate această problemă la Congresul de la Paris. [7]

4 Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la adunarea populară de la Iași consacrată aniversării revoluției de la 1848*, Editura Politică, București, 1973, p. 10.

5 N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondență*, ediție critică de G. Zane, Editura Academiei, București, 1964, p. 248.

6 *Ibidem*, p. 277—278.

7 Vezi, pe larg, aceste lucruri la Leonid Boicu, *Unirea Principatelor române în dezbaterea forurilor internaționale (1855—1859)*, în volumul *Unirea Principatelor și puterile europene*, Editura Academiei, București, 1984, p. 58 și următoarele.

Concomitent cu acțiunile diplomaților, românii și-au intensificat lupta unionistă prin scrieri, manifestații publice, îmbogățind astfel zestrea documentară a cabinetelor și opiniei publice europene cu dovezi temeinice și patetice în favoarea cauzei lor naționale.

La Congresul de la Paris, în ședința din 8 martie 1856, ministrul francez de externe, inaugurînd dezbaterile în privința „reorganizării Principatelor", a prezentat Unirea ca o necesitate care trebuia admisă și proclamată de acel congres. Propunerea a fost imediat acceptată de reprezentanții Rusiei (Orlov) și Angliei (Clarendon). Unirea Moldovei cu Țara Românească a fost susținută cu căldură de Cavour, reprezentantul Sardiniei. El urmărea, prin argumentarea sa, să trezească interesul diplomaților și pentru cauza unității Italiei. Prusia a adoptat o poziție favorabilă Unirii. În schimb, Turcia și Austria au luptat pe toate căile împotriva dorințelor legitime ale poporului român. Turcia se temea că Unirea va primejdui suzeranitatea sa asupra țărilor române, iar Austria considera viitorul stat român drept o irezistibilă atracție pentru românii din Transilvania, o permanentă primejdie de intensificare a luptei pentru eliberare națională. Imediat după congres, Anglia, interesată în menținerea integrității Imperiului otoman, care-i servea de debușeu, a trecut de partea puterilor antiunioniste, împotrivindu-se realizării Unirii.

Întrucît puterile antiunioniste pretextaseră, în pofida adevărului, că românii n-ar dori să formeze un singur stat, la Congresul de la Paris s-a hotărît consultarea poporului în privința Unirii. Consultarea urma să se facă prin delegați aleși din toate clasele sociale, întruniți în adunări denumite Divanuri ad-hoc, unul la Iași, altul la București. O altă clauză importantă inclusă în tratat statua intrarea principatelor sub garanția puterilor semnatare ale tratatului, deși rămîneau în continuare sub suzeranitatea Turciei. În virtutea acestei prevederi, s-a hotărît trimiterea la București a unei comisii europene speciale, de informare, alcătuită din reprezentanții celor șapte puteri garante, cu misiunea de a cerceta starea internă a Principatelor române și a face propuneri privitoare la reorganizarea lor. Ținînd seama de dezbaterile Divanurilor ad-hoc și de constatările proprii, comisia europeană urma să propună soluții concrete în privința organizării politice și administrative a Moldovei și Munteniei, pe baza cărora puterile garante se obligau să întocmească un nou statut de organizare a Principatelor române.

După Congresul de la Paris, mișcarea națională pentru Unire, condusă de luptători patrioți — M. Kogălniceanu, V. Alecsandri, Al. I. Cuza, C. Negri, C. A. Rosetti, D. Bolintineanu, Cezar Bolliac, N. Orășanu, frații Ion și Dumitru Brătianu, frații Ștefan, Nicolae, Alexandru și Radu Golescu ș.a. — ia o mare amploare atît în Moldova cît și în Muntenia ; se formează comitete, se organizează întruniri, se editează ziare. Forța motrice principală în lupta pentru unire au constituit-o masele largi populare de la orașe și sate, care au acționat cu energie pentru înfăptuirea ei. Țăranii legau de Unire, de înfăptuirea statului național, speranțele lor de a se elibera de jugul strivitor al clăcii și de a redeveni stăpîni ai pămînturilor pe care le munceau și care, în decursul veacurilor, le fuseseră răpite de boieri. Populația de la orașe dorea — o dată cu Unirea — drepturi și libertăți democratice. Conștiința națională, cuprinzînd masele, devenise o adevărată forță căreia nu i-au putut sta în cale nici ingerințele puterilor străine antiunioniste, nici prigoana separatistă dezlănțuită de caimacanul reacționar T. Balș și apoi de Vogoride în Moldova.

Adunările organizate de fruntașii unioniști prin județe, după Congresul de la Paris, au oferit maselor populare posibilitatea de a-și exprima opțiunea lor fermă în favoarea unirii Principatelor. Aceste adunări se încheiau cu „acte de adeziune" semnate de sute de intelectuali, meșteșugari, comercianți, țărani și alte categorii sociale. Astfel, locuitorii din Bacău în actul adoptat la adunarea din 8 iunie 1856 arătau : „venind vremea de a vorbi și noi pentru binele țării noastre și a ne arăta dorințele unui viitor mai bun, ne-am strîns acum într-un cuget și într-o gîndire, dezbătînd cu mare cumpănire asupra tuturor împrejurărilor noastre politice, toți ne-am hotărît din suflet pentru unirea Principatelor... Dorim această

unire din sufletul nostru și o întărim" [8]. Întruniri asemănătoare — în care se semnau numeroase „petiții pentru unire" — au avut loc și în județele muntene. Documentele arată că țăranii, meseriașii și comercianții și-au dat „un consimțămînt unanim" pentru unirea Principatelor. Iar un martor ocular din București scria, în februarie 1857, că „toată lumea" este pentru Unire „cu excepția cîtorva mari boieri" [9].

Lupta maselor a căpătat o și mai mare amploare în timpul pregătirii alegerilor pentru Divanurile ad-hoc. Orășenii și țăranii, înscriindu-se masiv în listele electorale, cereau să se respecte dreptul lor de vot și protestau cu vehemență cînd acesta li se îngrădea. Se știe că în Moldova caimacamul Vogoride a încercat, prin toate mijloacele, să stăvilească mișcarea unionistă. Dar, la îndemnul fruntașilor unioniști, locuitorii au întocmit o mulțime de proteste — acoperite de sute de semnături —, în care au denunțat falsurile electorale săvîrșite în ținuturile moldovene. Aceste proteste, înaintate Comisiei europene de informare de la București, au influențat în mare măsură hotărîrea puterilor garante, favorabile Unirii, de a impune Turciei — după compromisul franco-englez de la Osborne, din august 1857 — anularea alegerilor falsificate din Moldova. La noile alegeri, desfășurate — ca și în Țara Românească — fără amestecul administrației, unioniștii au obținut o majoritate zdrobitoare.

Adunările ad-hoc, deschise într-o atmosferă înălțătoare la Iași și la București, în toamna anului 1857, au dat prilej — pentru prima dată — și deputaților săteni să-și spună deschis păsurile și să susțină cu entuziasm cauza națională alături de ceilalți reprezentanți ai țării. La ședința din 7 octombrie a Divanului ad-hoc din Iași M. Kogălniceanu, printr-o înflăcărată cuvîntare, a reliefat temeiurile de granit ale unirii Principatelor. Marele patriot a subliniat că „dorința cea mai mare, cea mai generală, acea hrănită de toate generațiile trecute, acea care este sufletul generației actuale, acea care, împlinită, va face fericirea generațiilor viitoare este unirea Principatelor într-un singur stat : o unire care este firească, legiuită și neapărată, pentru că în Moldova și în Valahia suntem același popor, omogen, identic, ca nici un altul, pentru că avem același început, același nume, aceeași limbă, aceeași religie, aceeași istorie, aceeași civilizație, aceleași instituții, aceleași legi și obiceiuri... aceleași hotare de păzit, aceleași dureri în trecut, același viitor de asigurat și, în sfîrșit, aceeași misie de împlinit" [10]. Unirea a fost votată atît la Iași cît și la București cu aproape unanimitatea voturilor.

Dorința de Unire, exprimată cu atîta căldură și fermitate de reprezentanții poporului român, nu a fost respectată de diplomații marilor puteri europene — întruniți din nou la Paris la conferința din vara anului 1858 — care, prin Convenția adoptată, au hotărît să admită doar o unire parțială, țara primind aceiași titulatură (Principatele Unite ale Moldovei și Valahiei), precum și o Comisie centrală, cu sediul la Focșani, care să pregătească aceleași legi, fiecare principat urma să-și aleagă cîte un domnitor, o adunare și un guvern separat. Aceste condiții vitrege au arătat — încă o dată — poporului român că numai prin acțiuni interne hotărîtoare, și nu prin bunăvoința guvernelor străine, își va putea făuri statul său național ; de aceea, în preajma alegerii adunărilor care aveau să-i desemneze pe domni, mișcarea unionistă s-a intensificat.

În Moldova, la 5 ianuarie 1859, deputații „partidei naționale" l-au ales domn pe Al. I. Cuza, revoluționar pașoptist și luptător înflăcărat pentru cauza Unirii. La Iași, o mulțime de orășeni și locuitori din satele învecinate au manifestat cu mare bucurie pentru alegerea domnitorului Cuza. „N-am văzut niciodată — scria un martor ocular — un entuziasm ca-n ziua aceea. Toată strada mare era plină de lume. Ore întregi au durat strigătele entuziaste ale poporului... Patru zile orașul a fost iluminat. Patru zile în șir, procesiunile au venit, la lumina a

8 *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. II, București, 1889, p. 542.

9 Vezi Cornelia Bodea, *Corespondență politică (1855—1859)*, Editura Academiei, București, 1963, p. 196.

10 *Acte și documente...*, vol. VI, partea I-a, p. 74—76.

400 sau 500 de torțe, să felicite pe domn" [11]. Vasile Alecsandri consemna, de asemenea, marea bucurie a populației ieșene la vestea alegerii lui Cuza : „Mase de oameni purtînd torțe și pancarde alegorice luminate străbăteau străzile strigînd : Trăiască domnul !" [12].

În Țara Românească, din cauza ingerințelor electorale, în Adunare pătrunsese o majoritate conservatoare, adeptă a respectării Convenției. În această situație, deputații progresiști, membri ai partidei naționale, au făcut apel la masele populare orășenești și sătești care au venit — în număr de peste 30.000 de oameni — pe dealul Mitropoliei în timpul dezbaterilor din Adunare spre a susține cauza Unirii. Întrucît alegerea lui Cuza și pe tronul Țării Românești era, în conjunctură internațională creată, singura soluție care — ocolind stipulațiile Convenției de la Paris — putea duce la unirea Principatelor, partida națională a propus la 24 ianuarie alegerea domnitorului Moldovei. Presiunea maselor i-a determinat pe deputații conservatori să accepte dubla alegere a lui Cuza.

La vestea îndoitei alegeri a domnitorului Cuza — prin care istoricul act al Unirii era înfăptuit — strigătele de bucurie ale mulțimii străbăteau văzduhul. Erau clipe de mare entuziasm național — după cum scrie un martor ocular — „tot Bucureștiul era în picioare, de la Filaret la dealul Mitropoliei pînă la Băneasa" ; și din piepturile tuturor răsunau strigătele : „Trăiască Unirea ! Trăiască Vodă Cuza ! Trăiască România una și nedespărțită" [13]. Poporul își sărbătorea astfel măreața izbîndă prin care a durat temelii de granit statului național unitar român.

Unirea din 24 ianuarie 1859 a constituit un act politic de mare însemnătate și dimensiune istorică atît pentru vremea săvîrșirii lui, cît și după aceea, în mersul înainte al națiunii române. Prin dubla alegere a domnitorului Cuza, poporul român a pus țările europene în fața unui fapt împlinit pe care au fost nevoite să-l recunoască. Au urmat trei ani de acțiuni hotărîte ale domnitorului și ale forțelor politice românești pentru acceptarea de către puterile garante a înfăptuirii procesului de unificare administrativă și legislativă a Principatelor. Prin măsuri interne, treptat, s-au unificat armata, poștele, telegraful, relațiile externe. Manevrînd cu tact și perseverență, Cuza a izbutit să obțină, în noiembrie 1861, consimțămîntul celor șapte puteri garante pentru desăvîrșirea unirii administrative a Principatelor, cu un singur guvern, o singură adunare și o singură capitală. Și astfel, la 24 ianuarie 1862, s-au deschis la București lucrările primei Adunări a Principatelor Unite, care de acum înainte avea să se numească România.

Unirea Principatelor a fost, așa dar, opera națiunii române, adică a poporului nostru și, ca tot ce face poporul, poartă pecetea veșniciei. Avînd, în voința și dîrzenia poporului român, temelii indestructibile, această Unire a dăinuit, în pofida numeroaselor încercări ale imperiilor expansioniste limitrofe de a o desface în anii următori.

Actul măreț din 1859 a deschis o nouă etapă în dezvoltarea istorică a poporului român, fiind urmat de adînci prefaceri pe plan economic, social, politic și cultural. Sub domnia luminoasă a lui Al. I. Cuza au fost înfăptuite o serie de reforme structurale — administrativă, școlară, juridică, militară, agrară etc. — care au modernizat statul și au contribuit la progresul României pe toate tărîmurile.

Cum era și firesc, unirea Moldovei și Munteniei într-un singur stat a fost salutată cu bucurie și în provinciile românești de peste Carpați, în Transilvania și Bucovina, trezind noi speranțe de viitor. De altfel, românii de pretutindeni aplaudînd actul istoric de la 24 ianuarie vedeau în el nu numai triumful unirii Principatelor, ci și conturarea pregnantă și sigură pentru viitor a principiului unității și libertății întregii națiuni. De aceea, sărbătorind evenimentul, transilvănenii și bucovinenii apreciau că prin unirea celor două țări surori s-a creat un puternic centru de atracție pentru românii subjugați și că, mai curînd sau mai tîrziu, puterea aceasta de atracție va deveni irezistibilă concretizîndu-se prin mult dorita „unire cu țara". Manifestarea conștiinței unității naționale și dorința de eli-

11 Cornelia Bodea, *Corespondență politică*, p. 481.

12 *Ibidem*, p. 486.

13 I. G. Valentineanu, *Din memoriile mele. Alegerea detronarea și înmormîntarea lui Cuza Vodă, 1859, 1866, 1873*, București, 1898, p. 11.

berare s-au intensificat, în pofida rigorilor regimului habsburgic. Pe bună dreptate, cărturarul Al. Papiu Ilarian scria — într-un memoriu adresat domnitorului la începutul lui 1860 că „Românii din Transilvania... numai la principate privesc, numai de aici așteaptă semnul, numai de aici își văd scăparea" și „toți ar fi gata de a muri pentru domnul Cuza" [14].

Înfăptuirea Unirii Principatelor a stîrnit admirație și în opinia publică progresistă de peste hotare. Cunoscutul om politic maghiar Kossuth Lajos, subliniind spiritul de dăruire al patrioților români în lupta pentru unire, nota : „un astfel de spirit este necesar ca un popor să întemeieze patria sa sau s-o reconstituie, dacă a pierdut-o".

Unirea Principatelor și reformele ce i-au urmat, întărind forța economică, politică și militară a statului român, au constituit o premisă pentru cucerirea independenței naționale în anul 1877, implicit pentru reintegrarea Dobrogei în hotarele țării și, de asemenea, o premisă pentru unirea cea mare din 1918 cînd, prin unirea Transilvaniei și a celorlalte provincii românești (aflate sub stăpînire străină) cu patria mamă, s-a încheiat lungul proces legic de formare a statului național unitar român. De aceea, se cuvine să accentuăm, în încheiere, că actele istorice memorabile înfăptuite în anii 1859, 1877 și 1918 reprezintă — într-o înlănțuire legică și armonioasă — treptele de aur pe care a urcat poporul nostru pe drumul constituirii României moderne, spre a împlini idealul secular de unitate și independență națională, ideal pentru care s-au jertfit zeci de generații de luptători și fără de care nu ar fi fost posibilă existența patriei noastre. Pe bună dreptate, tovarășul Nicolae Ceaușescu accentua că „fără Unire, fără proclamarea independenței de stat însăși ființa națională și dezvoltarea poporului român, a națiunii noastre nu ar fi fost posibile" [15].

L'UNION DES PRINCIPAUTÉS — OEUVRE DE LA NATION ROUMAINE

— Résumé —

L'article évoque les principaux moments de la lutte du peuple roumain pour l'unité, tout en soulignant les étapes de la formation de la conscience nationale et s'appuyant sur les événements des années 1855—1859, qui ont culminé avec l'accomplissement de l'acte historique de 24 janvier 1859. Un rôle décissif dans la réalisation de l'Union a été joué par *tout* le peuple roumain — ce qui fût reconnu par les contemporains, dont mentionnons le grand patriote M. Kogălniceanu, qui affirmait carrément que „l'Union, c'est l'acte énergique de toute la nation roumaine". L'Union des Principautés et les réformes qui lui ont suivi ont représenté les prémisses de la constituion de la Roumanie moderne et de l'accomplissement de l'idéal séculaire — l'unité et l'indépendance nationale.

14 „Revista Carpaților", I, București, 1861, p. 297—305 ; vezi textul integral al memoriului în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie", vol. I, București, 1882, p. 133—145.

15 Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la plenara C.C. al P.C.R. din 14 aprilie 1976*, în *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 12. Editura Politică, București, 1976, p. 556-557.

CONTRIBUȚII ALE SUCEVENILOR LA LUPTELE DIN DEFILEUL CRIȘULUI ALB
(Septembrie 1944)

IOAN V. COCUZ
MATEI HULUBEI

23 August 1944, capodoperă de artă revoluționară a poporului român, se înscrie cu litere de aur în istoria neamului românesc, impunîndu-se prin consecințele sale politice și militare imediate ca unul din evenimentele cele mai importante ale celui de al doilea război mondial, înscriindu-se ca un moment de seamă în istoria universală contemporană.

Așa cum aprecia secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu în cuvîntarea la Adunarea solemnă organizată cu prilejul aniversării a 65 de ani de la făurirea Partidului Comunist Român : „Înfăptuirea insurecției armate, la 23 August 1944 a însemnat începutul revoluției de eliberare socială și națională antifascistă și antiimperialistă, a pus capăt participării României la războiul purtat alături de Germania hitleristă și a dus la trecerea întregii armate române la lupta împotriva hitlerismului, pentru eliberarea deplină a patriei și înfrîngerea fascismului" [1].

Acționînd cu toată hotărîrea pentru transformarea democratică a țării, partidul nostru a pus în centrul întregii activități lupta pentru participarea armată a întregului popor la războiul dus alături de armatele sovietice, pentru eliberarea deplină a țării și apoi pentru eliberarea Ungariei, Cehoslovaciei, Austriei pînă la înfrîngerea deplină a Germaniei hitleriste, pînă la victoria de la 9 Mai 1945. „Iată de ce putem spune, cu îndreptățită mîndrie — arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu — că partidul nostru a reușit să unească întregul popor și să participe cu toate forțele, timp de peste 9 luni, de zile, la înfrîngerea fascismului, la obținerea victoriei depline în lupta împotriva celui mai mare dușman al omenirii, al civilizației umane în general" [2].

Reliefarea staturii internaționale a marelui act istoric de la 23 August 1944 impune cu stringență distingerea repercusiunilor lui continentale pe plan militar, strategic și politic în ansamblul celei de a doua conflagrații mondiale a secolului XX.

Implicațiile strategice ale insurecției din august 1944 pe planul celui de al doilea război mondial se vădesc în relevarea importanței strategice a spațiului românesc în întregimea lui, exprimîndu-se prin : prăbușirea apărării germane dintre Carpații Orientali și Marea Neagră ; eliminarea prezenței militare germane în zona București și Valea Prahovei ; eliberarea Dobrogei inclusiv controlul asupra litoralului maritim românesc fiind realizate de forțele insurecționale române, lăsînd fără obiect intenția unei debarcări în forță a trupelor sovietice, înaintarea armatei sovietice în culoarul pontico-danubian căpătînd în acest sens un mars strategic ; crearea unui nou front în Transilvania și Banat ; schimbarea raportului de forțe între cele două coaliții.

Nu mai puțin importante sînt și implicațiile politico-morale ale insurecției române în ansamblul războiului, masivul impact politic și psihologic asupra situației

---

1 Nicolae Ceaușescu — *Cuvîntare la Adunarea solemnă organizată cu prilejul aniversării a 65 de ani de la făurirea Partidului Comunist Român*, Scînteia, anul LV, nr. 13.595/9 mai 1986.

2 *Ibidem.*

internaționale, constituindu-se ca element declanșator și stimulativ al unor procese politice europene în vara anului 1944.

După întoarcerea armelor împotriva armatei naziste și a sateliților ei, poporul român a pus întregul său potențial uman, militar și economic în slujba războiului antihitlerist. Armata română a pătruns, înfruntînd dușmanul timp de 260 zile, peste 1000 km în dispozitivul inamic, de la Mureș pînă aproape de Praga, a străbătut 17 masive muntoase mai importante, dintre care unele în timp de iarnă, cu temperaturi scăzute și zăpezi abundente, a forțat 12 cursuri mari de apă, a eliberat 3.831 localități dintre care 53 orașe. În afară de morții și rănițiii pe care inamicul și i-a ridicat de pe cîmpul de luptă, ostașii români au provocat acestuia pierderi care s-au cifrat la 117.798 de militari luați prizonieri și la 18.731 de morți găsiți pe teren, ceea ce echivalează cu efectivele a circa 14 divizii [3].

Efectivele armatei române angajate în războiul antihitlerist au însumat 538.536 militari, pierderile suferite de ea cifrîndu-se la 167.525 oameni [4].

Vitejia ostașilor români, faptele lor de arme în războiul antihitlerist au fost citate de comandamentul român prin numeroase ordine de zi pe întreaga armată, pe armate, corpuri și divizii, precum și de Comandantul Suprem Sovietic prin 7 ordine, prin 21 comunicate de război sovietice, 2 documente ale comandamentului Frontului 2 ucrainean și alte ordine ale comandamentelor unor mari unități sovietice cu care au cooperat forțele române [5].

Peste 300.000 de soldați, subofițeri și ofițeri români au fost decorați cu ordine și medalii de război românești sovietice și cehoslovace [6].

Eroismul ostașilor români pe frontul antihitlerist a trezit admirația și stima personalităților militare și politice ale timpului. Referindu-se la acest aspect, mareșalul Rodion Malinovski arăta : „Ca fost comandant al trupelor Frontului 2 ucrainean îmi amintesc cu multă satisfacție de glorioasele fapte de arme săvîrșite de ostașii români care, fără a-și cruța forțele și chiar viața, au luptat plini de curaj și bărbăție pentru obținerea victoriei asupra dușmanului urît de moarte. Prin faptele lor vitejești ei au contribuit la apropierea zilei luminoase a victoriei" [7].

Referindu-se la contribuția României la războiul antihitlerist postul de radio New York sublinia faptul că : „Dezastrul german din România a pecetluit soarta armatelor Reichului din Balcani. Prin trecerea României de partea aliaților, drumul spre sud-est, care duce la Budapesta, Praga și Viena este deschis... Este deci legitim ca poporul român să aibă în momentul de față un sentiment de satisfacție, căci România are o contribuție însemnată la grăbirea sfîrșitului. Este o contribuție de care poporul român poate să se felicite" [8].

În cadrul Conferinței de pace de la Paris din 1946, s-au făcut aprecieri elogioase referitoare la aportul României la înfrîngerea mașinii de război naziste. În acest sens, locțiitorul șefului delegației sovietice la Conferință arăta : „La 23 august 1944, cînd nu se conturaseră încă perspectivele evoluției ulterioare a evenimentelor și cînd soarta Germaniei hitleriste încă nu se vedea cu suficientă claritate, România a făcut o cotitură hotărîtă în politica ei externă. Prin acest act, România a acordat ajutorul său Națiunilor Unite și în primul rînd Uniunii Sovietice, care a suportat într-o măsură mai mare decît alte țări greutățile agresiunilor militare ale Germaniei și sateliților ei. Desfășurarea ulterioară a evenimentelor militare a confirmat importanța pasului făcut de poporul român prin care el a răsturnat guvernul lui Antonescu... și s-a situat de partea țărilor democratice, devenind unul din participanții activi la lupta împotriva Germaniei hitleriste și a sateliților care i-au rămas credincioși" [9]. Tot în acest context, la 7 ianuarie 1945, radio Londra transmitea : „Dintre națiunile care luptă împotriva Germaniei hitleriste, România se situează azi

3 *România în războiul antihitlerist*, Editura Militară, 1966, p. 583.
4 *Ibidem.*
5 *Ibidem.*
6 *Ibidem.*
7 General-maior Vasile Anescu, *Efortul economic al poporului român în războiul antihitlerist*, Editura Militară, 1974, p. 8.
8 *Ibidem*, p. 115.
9 „Scînteia" din 16 august 1944.

în al patrulea rînd în ceea ce privește numărul de ostași care participa la bătălia de distrugere a nazismului" [10].

Iată de ce, ne facem o datorie de onoare, de simțire românească, ca prilejuit de aniversarea zilei de 9 Mai 1945, ziua Victoriei asupra nazismului să aducem un pios omagiu, de prețuire și cinstire pentru cadeții Școlii militare de ofițeri rezervă nr. 2 Bacău și nr. 6 Ineu în rîndul cărora se aflau un număr mare de suceveni, care în lupte aprige și cu jertfe de sînge au oprit trupele invadatoare hitleristo-horthyste la porțile defileului Crișului Alb.

În luna septembrie 1944 armata română a dus grele lupte de acoperire în Crișana și Banat ca urmare a ofensivei de amploare declanșate în această perioadă de trupele hitleriste și horthyste în spațiul de la vest de Carpații Occidentali.

Comandamentul Armatei 1 române a reușit să stabilească care erau forțele inamice, componența și amplasarea acestora, ca și intențiile lor. Astfel : În zona orașului Huedin se afla Brigada 2 munte din Armata 2 ungară ; în zona cuprinsă între Crișul Repede și Mureș fusese concentrată Armata 3 ungară, cu diviziile 12 și 10 infanterie ușoară, divizia 1 blindată „Budapesta" și divizia 6 infanterie rezervă.

În spatele acestor unități militare horthyste continuau să sosească puternice unități hitleriste, printre acestea aflîndu-se Divizia SS „Prinz Eugen", Divizia moto „Langemark" și Divizia moto „Hindenburg" care ocupau un spațiu la sud de Mureș pînă în valea Dunării [11].

Ofensiva inamică, căreia trebuia să-i facă față Armata 1 română în spațiul între Crișul Repede și Dunăre, viza cucerirea crestelor principale ale Carpaților Occidentali, pătrunderea și zăvorîrea trecătorilor acestora. Inamicul urma să dea cele mai puternice lovituri pe văile celor trei Crișuri în Munții Apuseni și pe Valea Mureșului pe unde urmărea să ajungă pînă în zona orașului Deva [12].

În Banat, trupele hitleriste urmăreau ca printr-o lovitură fulgerătoare să cucerească Timișoara, mai apoi, pe două direcții, să înainteze spre Deva și Caransebeș scopul final al ofensivei fiind închiderea defileului Timișului care ducea la Porțile de Fier. O a doua fază a ofensivei urma să se desfășoare în sudul Banatului și urmărea cucerirea defileului Dunării de la Porțile de Fier [13].

La luptele de acoperire a frontierei de vest și de nord-est au luat parte și Școala de ofițeri de rezervă nr. 2 Bacău și Școala de ofițeri de rezervă nr. 6 Ineu care au acționat pe valea Crișului Alb și din care după cum am mai spus făceau parte și un număr mare de suceveni.

Începînd cu ziua de 11 septembrie 1944 cele două școli de ofițeri de infanterie de rezervă au fost subordonate Diviziei 1 infanterie-instrucție alcătuind împreună cu Regimentul 85 infanterie, Regimentul 11 Călărași și o companie de grăniceri, o grupare tactică la a cărei comandă se afla comandantul Școlii de ofițeri de rezervă Ineu, colonelul Tatomirescu Vasile. Această grupare tactică avea misiunea de a zădărnici intenția inamicului de a pătrunde pe valea Crișului Alb, fiind amplasată în apărare pe aliniamentul Tăgădău, Ineu, Mocrea, Moroda.

În ziua de 13 septembrie 1944, cele două școli militare avînd fiecare în componență cîte două batalioane (unul de anul II și celălalt de anul I) au primit ordin să se amplaseze pe poziție, fiind astfel dispuse : Școala de ofițeri de rezervă nr. 2 Bacău, comandant colonel Nicolae Stănescu, la nord de Crișul Alb pe aliniamentul — Prunișor — Sebiș, iar Școala de ofițeri de rezervă nr. 6 Ineu, comandant colonel Vasile Tatomirescu, la sud de Crișul Alb, pe aliniamentul Ineu-Mocrea.

Inamicul avea masate în zona respectivă următoarele forțe : Regimentele 8, 9 și 18 infanterie, Regimentul 6 honvezi toate făcînd parte din Corpul 4 armată ungar, 2 batalioane de infanterie și o companie de tancuri din Corpul 1 motorizat, sprijinite de artilerie.

În ziua de 16 septembrie 1944 inamicul declanșează atacul, lovitura principală fiind dată la nord de Crișul Alb, și cu pierderi extrem de grele reușește să ocupe Ineul și alte cîteva localități din jur.

10 „Viitorul" din 14 ianuarie 1945.
11 *România în Războiul antihitlerist*, Editura Militară, 1966, p. 185.
12 *Ibidem*, p. 186.
13 *Ibidem.*

Atacurile masive ale trupelor horthyste sînt reluate în ziua de 17 septembrie, exercitînd o presiune puternică la nord de Crișul Alb. În timpul luptelor batalionul I al Școlii de ofițeri de rezervă nr. 2 Bacău a fost încercuit la Cărand, reușind, prin lupte îndîrjite, să iasă, noaptea, din încercuire.

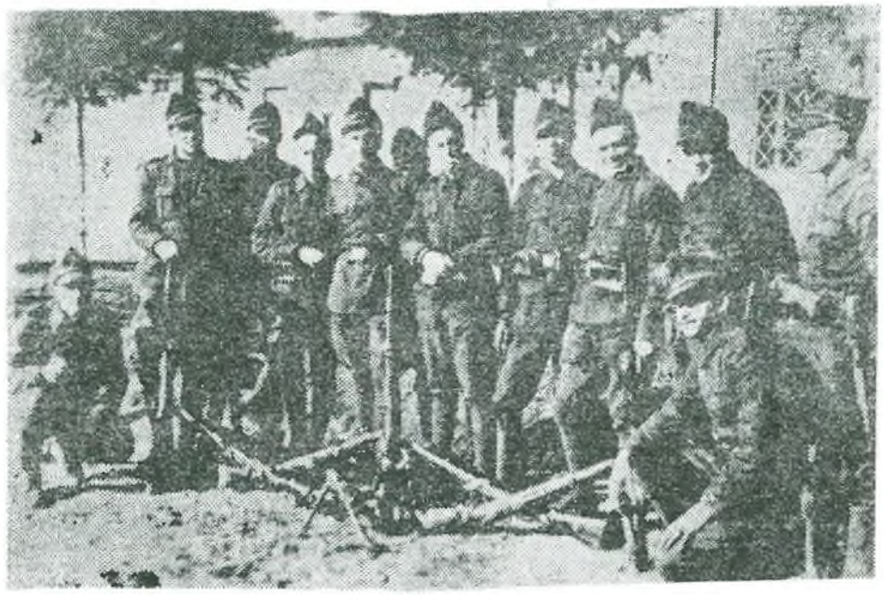

Școala de ofițeri rezervă nr. 2 Bacău. Compania II pușcași.

Punctul culminant al luptelor este atins în dimineața zilei de 18 septembrie cînd horthyștii aruncă în luptă forțe proaspete, mult superioare numeric și ca armament elevilor școlii, care rezistă cu eroism la Sebiș și Prunișor, reușind să respingă atacurile furibunde ale inamicului. Sergentul Dumitru Bilan din Stupca, trăgător la pușca mitralieră a unei grupe din plutonul 3 al companiei a III-a pușcași, comandat de sublocotenentul Vasile Andreian, colaborînd eficient cu celelalte arme automate ale plutonului a reușit să respingă atacul trupelor horthyste pe șoseaua Cărand-Prunișor și șesul pîrîului Valea Nouă [14]. Elevii sergenți Arcadie Filipescu și Arcadie Căjvăneanu luptă din greu alături de sublocotenentul Vasile Andreian, reușind să respingă un detașament inamic ce se infiltrase în dispozitivul plutonului [15].

Dînd dovadă de mult calm și curaj, de dîrzenie în timpul crîncenelor lupte de la Prunișor, de pe dealul Imaș, dealul Băii, șesul pîrîului Valea Nouă și Teuz, sucevenii Spiridon Moraru, Ion Ciuciușan, Virgil Repta, Mihai Ilieș, Gheorghe Coroamă, Radu Halip, Vasile Airoaie, Arcadie Căjvăneanu, Arcadie Filipescu, Petru Curcă, George Deleanu, Herțog Vladimir și alții au respins pe invadator apărînd cu strășnicie glia străbună [16]. Merită menționat curajul de care a dat dovadă elevul Hulubei Matei agent de legătură între cele două batalioane ale școlii, care sub focul intens al inamicului a transmis la timp ordinele comandantului școlii [17].

14 Badrajan Gheorghe, *File din jurnalul unui veteran*, manuscris, Muzeul județean Suceava, p. 11.
15 *Ibidem*.
16 *Ibidem*, p. 14.
17 *Ibidem*, p. 15.

Într-un alt sector al frontului nostru defensiv, pe firul văii Teuz, elevul plutonier adjutant Aurelian Prundeanu din Cîmpulung Moldovenesc, comandant al unui pluton antiaerian și antitanc, stăvilește încercările inamicului de a încercui pe la sud satul Prunișor [18].

A urmat ofensiva elevilor, care au eliberat 32 de localități printre care Cărand, Prunișor, Buteni, Bîrsa, Răpsig, au luat numeroși prizonieri, 6 tunuri de 105 mm, 16 tunuri antitanc, 23 aruncătoare de mine etc.

În total pierderile Școlii de ofițeri de rezervă nr. 2 Bacău s-au ridicat la 14 morți, 18 răniți și 12 dispăruți.

Ne va rămîne veșnic în memorie jertfa elevului Gheorghe Seritan din Șcheia-Suceava care ține piept cu pușca sa mitralieră valurilor atacatorilor horthyști, pînă cînd cade grav rănit de schijele unui brand inamic și moare după cîteva ore în spitalul militar din Brad, fiind apoi înmormîntat în cimitirul orașului.

Semnificativ pentru eroismul cu care elevii Școlii de ofițeri de rezervă nr. 2 Bacău și-au apărat glia strămoșească este conținutul Ordinului de zi nr. 182/15 octombrie 1944 care glăsuiește: „Avînd în vedere dîrzenia, vitejia și curajul cu care elevii Școlii de ofițeri de rezervă nr. 2 Bacău de sub comanda colonelului N. Stănescu au apărat pozițiile de la Cărand, Prunișor și înălțimile de la Sebiș, cu toate pierderile pe care le-au suferit în comandanți și elevi, avînd în vedere frumoasele fapte de arme săvîrșite și exemplara comportare în cele mai grele situații, Ordon: „Citarea prin Ordin de zi pe Divizie a Școlii de ofițeri de rezervă de infanterie Bacău".

ANEXE

I

SUCEVENII PARTICIPANȚI LA LUPTELE DIN DEFILEUL CRIȘULUI ALB, Școala de ofițeri rezervă nr. 2 Bacău.

1. Bilan Dumitru
2. Bosovici Stelian
3. Bârtoi Vianor
4. Bucevschi Constantin
5. Curcă Petru
6. Frumosu Mihai
7. Filipescu Arcadie
8. Antonovici Traian
9. Grigorie Antonie
10. Halip Radu
11. Herțog Vladimir
12. Hulubei Matei
13. Ioanovici Vasile
14. Iroaie Vasile
15. Proschinger Iohann
16. Săveanu Silviu
17. Ioanovici Constantin
18. Pruteanu Aurel
19. Priscornic Gheorghe
20. Coclici Petru
21. Berlic Atanasie
22. Boghean Ioan
23. Deleanu I. Gheorghe
24. Enache Traian
25. Popescu Nicolae
26. Moise Victor
27. Saghin Viorel
28. Glovnea Victor
29. Bolohan Filip
30. Ciucișan Ion
31. Gherman Mircea
32. Morar Spiridon
33. Sauciuc Iuliu
34. Turtureanu Dragoș
35. Ilieș Mihai
36. Moruzi Gheorghe
37. Hărătău Mihai
38. Ifrim Petru
39. Motpan Liviu
40. Soroceanu Ștefan
41. Reus Gheorghe
42. Bîrsan Gheorghe
43. Berliuc Nicolae
44. Căjvăneanu Arcadie
45. Lucan Dragoș
46. Marișca Gheorghe
47. Pogoreanu Ioan
48. Seritan Gheorghe
49. Ieșan Liviu
50. Vlad Mircea
51. Lucan Mihai
52. Bolocan Dragoș
53. Pantiuc Mihai
54. Bartoș Ilie
55. Ciubotaru Gheorghe
56. Humoreanu Ion
57. Bilan Gheorghe
58. Țugui Pavel
59. Biga Aurel
60. Arsintescu Constantin
61. Bichi Dumitru
62. Pîrîu George
63. Voronca Corneliu

18 *Ibidem*, p. 12.

II

CU OCHIUL AMINTIRII

Să fi trecut oare atît de mult? Neîndoielnic că este așa. Tinerețea și zbuciumul au rămas acolo, departe, în urmă, a devenit aburoasă amintire. Ce lung drum trebuie străbătut ca s-o readuci la viață.

În vara lui 1944, așadar, și eu mă aflam elev al Școlii de Ofițeri de Rezervă din Bacău, dar care fusese transferată, nu de mult, la o școală similară din Ineu. Deci Ineul era acum locul în care se scurgeau zilele și nopțile noastre.

Toți eram înfricoșător de tineri. De abia părăsisem băncile liceului și cei mai mulți rezistasem cu încăpățînare în fața propunerilor ce ni se făceau de a urma o școală militară în Germania. Mintea noastră se luminase, greu puteam fi înșelați. Maturizarea, în timpuri ca acelea, se poate petrece într-o singură zi. Eram în plin vîrtej, în plin cataclism, senzația că însăși timpul poate exploda sub picioarele noastre ne urmărea ca un coșmar. Trecerea din bănci în tranșee a fost neverosimil de bruscă, părînd de-a dreptul o aruncare în prăpastie. Și cu atît mai dureroasă, cu cît vedeam cum se prăvălesc sub ochii noștri fronturi enorme de luptă, cum mușcă războiul, fără alegere, din tineri și bătrîni, din soldați și civili, din copii și părinții lor. Doar zarea de lumină, speranța că trebuie să se termine odată cu toate ororile, că este imposibil să nu fie învinsă, pînă la urmă, o armată cotropitoare și o demențială idee de a stăpîni lumea prin forță și masacru, ne mai întăreau sufletul. Aproape întreaga vară a lui '44 a trecut peste noi cu zile de instrucție grele, cu neliniște și nesiguranță. Așteptam să se întîmple ceva, încercam tot felul de previziuni, unele chiar fără prea multe fundamente reale.

Și iată că într-o noapte mă pomenesc chemat la colonelul Stănescu, comandantul școlii. Nu putea fi vorba de o întîlnire obișnuită, iar fantezia mea începuse din prima clipă să lucreze. Nu cunoșteam motivul, dar îl bănuiam, ceea ce îmi amplifica la nesfîrșit emoția și-mi făcea inima să bată cu putere. Vocea lui calmă și sigură, vorbele puține și clare, m-au refăcut însă dintr-odată. Mi se dădea ordin să plec imediat, pe căi ferite, din Ineu spre Cermei și să observ tot ce se petrece neobișnuit pe acest parcurs, luînd cu mine o mică schiță a traseului și o busolă.

Am raportat c-am înțeles misiunea, fără nici cel mai mic tremur de glas, și-am alergat într-un suflet să mă pregătesc.

Era spre dimineață.

Căzuse rouă multă și-un vînticel rece mîngîia porumbiștile.

Mă strecuram tiptil, cu multă atenție, evitam locurile deschise. Știam că de asta depinde totul, poate chiar viața mea și a altora. Binoclul meu puternic cuprindea zările. Și am zărit dintr-odată, la bună distanță, terasamentul liniei ferate și am încercat să mă apropii cît mai mult. Eram plecat de cîteva ore și locurile nu-mi erau foarte cunoscute. În aplicațiile noastre, o singură dată mai fusesem pînă aici. M-a scos din toropeală o mișcare de oameni din preajma unei mici clădiri, un canton, mi-am zis atunci. Acum distingeam clar soldați români în uniforme de grăniceri, cu mîinile ridicate. Nemții cu pistoale automate, se aflau în spatele lor. Apoi i-au obligat să se tîrască la marginea unui lan de porumb. În dreapta, pe un drum prăfuit, am distins silueta unui tanc. Înregistram ca pe o peliculă fotografică totul.

Trecuse destul timp și se apropia ora la care trebuia să fac cale întoarsă. Norocul cel mare s-a ivit cînd am găsit o drezină părăsită, pe trei roți. Datorită ei am ajuns mai repede în gara Ineu. De acolo pînă la școală nu mai era mult. Privelișteа însă se schimbase aici cu totul. Nu mai era nimeni, decît o formație mică de artilerie și arme automate, amplasată pe imașul de lîngă unitate și pe dealul Mocrea. Am aflat că pătrunseseră cîteva blindate dușmane în perimetru, dar că ofensiva fusese respinsă de-ai noștri. Vedeam, așadar, prima dată războiul lîngă mine, fără a-l putea ocoli. Mă aflam, din acea clipă, în mijlocul luptei. Am primit dispoziție să informez imediat pe căpitanul Toader despre cele văzute în misiunea mea și să mă deplasez apoi, cît pot de iute, spre Cocsig, unde se aflau colegii mei. Vedeam avioane inamice zburînd la mică înălțime și cuprinzînd cu ochiul lor neiertător și cu rafale de mitralieră tot cîmpul.

Am luat o nouă poziție, toți ai noștri, la Buteni. Se întețiseră și salvele de artilerie și de arme automate. Ne aflam față în față cu dușmanul. Începuseră să cadă și flori ale tinereții armatei române.

Îmi amintesc de drumurile pline de refugiați: femei, copii, bătrîni, dar mai ales femei și copii cu fețe plînse și pline de groază; de lucruri abandonate ici și colo, de panica oamenilor care cu greu puteau găsi un ascunziș. Vaiete, țipete. Întrebări, zeci și sute de întrebări așteptau zeci și sute de răspunsuri.

— Unde să ne ducem acum?

— Domnilor elevi, fasciștii și hortiștii unde au ajuns?

— Nu ne lăsați pradă morții, de ce să ne moară copiii?

— Bocsigul e ocupat?

— Dar Sebișul?...

Într-una din zilele lunii septembrie, la școala primară din Buteni, unde eram cantonați, am primit ordin de la generalul Macici ca în două ore să fim pe poziții. Eu am primit misiunea de a rămîne în localitate. Am aflat de la o funcționară a poștei, originară din Botoșani, că un țăran se interesează dacă sînt trupe românești în Buteni și ce fel de specialitate au. Am raportat faptul și mi s-a ordonat să supraveghez localul poștei. În altă zi, pe la orele 13, a ieșit dintr-o grădină semănată cu porumb, un om în haine țărănești și a intrat în localul amintit. A stat puțin și, destul de atent și grăbit, s-a furișat în porumbiște. Era cu siguranță un spion. Ceea ce s-a adeverit mai tîrziu. Unii dintre ei se infiltrau chiar în coloanele de refugiați, transportînd arme cu cărucioarele.

Nu peste mult timp, amplasamentul nostru din cimitir a fost descoperit de avioane inamice. Unul dintre ele ne-a urmărit în amănunt. Într-o dimineață a reapărut „țăranul" cu multe drumuri la poștă. În plin lan de porumb l-am somat și l-am scos la lumină. I-am ordonat să se dezbrace. S-a supus. În buzunarul de la piept avea un pistol de calibru mare. L-am escortat și predat căpitanului Ionescu...

O altă suită de imagini mi se redeșteaptă pe ecranul minții. Ne încolonasem mai multe grupe, așteptînd ordinul de a intra pe poziții. Eram destul de obosiți și aveam fețele crispate. C-o clipă înainte ne îmbrățișasem între noi și ne spuneam vorbe de încurajare. Deodată cineva a dat tonul unui cîntec. Am plecat cîntînd „În poiențiță la izvor", mult iubita piesă folclorică și cu alte prilejuri, mai ales la serbări, în timp de pace. Dar oamenii Zarandului care trăiau fiecare ceas alături de noi — iar noi ne atașasem față de ei ca de părinții noștri — nu ne-au lăsat să mergem fără mîncarea lor adusă în coșarci și plîngîndu-ne ca pe niște morți. Fiecare întîlnire ori despărțire își avea ceremonialul ei, îndemnîndu-ne permanent:

— Bunii și frumoșii noștri, să aveți grijă de voi!

— Vă așteptăm cu drag!

Ca niște păsări de pradă, avioanele inamice ne urmăreau din toate părțile. Fasciștii și hortiștii forțau frontul în mai multe zone cu tunuri, tancuri, și batalioane de asalt. Se apăra defileul Crișului Alb pe toate liniile și, deși de multe ori păreau de neoprit, calea lor se închidea cu marele preț al zidului viu format din ofițeri, elevi și soldați în termen de la mai multe regimente.

Și iar îmi aduc aminte. Îmi aduc aminte fiindcă marele file al acestui septembrie eroic, 1944, este și despre floarea tinereții noastre, aruncată în marea conflagrație a secolului. Momentul pe care doresc să-l arăt s-a ivit în timpul unui atac cu inamicul. Rămăsesem cu colegii Curcă și Petrovici la o singură pușcă mitralieră. Vedeam cum se apropie un grup de hortiști și se părea că nu mai e nimic de făcut.

— Măi Petrovici (căruia noi îi spuneam cu multă dragoste Fofolea și el nu se supăra, ci dimpotrivă, i se deschidea pe față un zîmbet de copil dezmierdat), tu ce zici de ce vezi și care e punctul tău de vedere în fața unei atari situații?!

Eram însetați și flămînzi. N-aveam decît apă murdară, de ploaie, o coajă uscată de pîine, doi pumni de struguri necopți și cîteva boabe de porumb necopt și el.

— Punctul meu de vedere e să... Cu degetul arătă mitraliera și locul unde trebuie să ochim. Să ochim cu precizie, altcum...

Curcă aranja muniția, în timp ce mesteca între dinți cîte ceva din brana de pe fundul unei rănițe agățate de un cui de lemn înfipt în peretele gropii. Zise:

— Se aud alte focuri și începem și noi. Batalionul de elevi se află în apărare!

Bătălia n-a fost lungă, nici scurtă. Nu-mi mai aduc aminte cîte minute ori ore a ținut. Uitasem și de sete și de foame, uitasem chiar și de scrisoarea pe care o primisem de acasă. Pe urmă am patrulat toată ziua pe drumul liber al Prunișorului. Din cauza oboselii, ajunsesem să am vedenii și mi se părea că toți pomii se mișcă și vin către mine. Vedeam pomi, înalți pomi, dar nu mai aveam putere nici în vis să-mi desfac mîinile și să-i cuprind, să le sărut frunzele și poamele, să muște din ele. Și totuși căutam fîntînile, zînele cu cîntec în ciutură, și cu apa lor rece îmi spălam fața, gîtul și mîinile ca să-mi revin din moleseala ce mă chema către somnul nepermis în vremi de restriște.

Au urmat alte încleștări dure. O formație de artilerie dușmană ne provoca pierderi, ne ținea în derută. Am pornit la atac în frunte cu căpitanul LASCU. Au fost pierderi mari de ambele părți. Tulpinele de porumb zăceau și ele sfîrtecate, prunii și merii erau scoși din rădăcini. Însuși trupul pămîntului sîngera. Apoi, în șaptesprezece sau optsprezece septembrie, am urmărit alte cîteva grupuri de hortiști, cu munițiile aduse pentru noi într-o căruță de o femeie de la Buteni. Parcă-i văd și acum pe Cristache Rădulescu, lovit de un proiectil de brand, fără a reuși să scoată măcar un țipăt de durere, sau pe Aurel Prundeanu, venit în apărarea Ardealului de la Cîmpulung Moldovenesc, care se arunca orbește în luptă, cu un curaj cum rar s-a pomenit. Striga:

— Nu ne lăsăm băieți, le tăiem calea!

O imagine ireală ni s-a ivit sub ochi odată cu înaintarea noastră: dușmanul, în ciuda lui nebună, ucisese la Cărand prizonierii. Îi mutilase îngrozitor. În panica apropiatului sfîrșit se scrîau astfel de pagini pline de oroare și scîrbă.

* * *

Cît de fericită ni s-a părut ziua cînd o parte din noi am fost îmbarcați într-un tren pentru a pleca la Arad! Se vorbea despre sfîrșitul luptei, ne bucuram că am rezistat. N-a fost așa. Ordinul s-a revocat. Alte ciocniri sîngeroase ne așteptau. Viața și războiul mergeau înainte, mai erau destule file de istorie nescrise. Ne aflam exact în mijlocul vieții și războiului, în miezul de foc din care nu puteam ieși decît după victoria cea mare și deplină.

Din nou la Prunișor am fost întîmpinați de un avion inamic care se rotea la mare înălțime. Era o adevărată zi de vară, cu soare pătrunzător. Pădurea se afla în dreapta noastră, iar în stînga se întindea un islaz cu cîțiva pomi izolați, peri sălbatici mai ales, bătrîni și vînjoși. Am fost întîmpinați de un atac cu arme automate și branduri. Vedeam cum se retrage în grabă, venind spre noi, o unitate românească cu cîteva tunuri. Am primit ordin să ne adăpostim în pădure, deschizînd foc spre islaz. Trăgeau mai multe grupe de elevi din poziția culcat, iar alta, din care făceam și eu parte, deservea două puști mitraliere. În zgomotul de arme s-a auzit un fîlfîit de proiectil care l-a omorît pe Gheorghe. Gheorghe și atît. Nu-i mai reține numele de familie.

— A murit Gică! strigă o voce.

— Să-l răzbunăm! adaugă o altă voce și mai puternică.

Odată cu seara și toată noaptea ne-am săpat în loturile de porumb de la liziera pădurii gropile tătărăști pentru unul din cele 2-3 posturi de comandă din acea zonă. Unul din ordinele pe care le-am primit a doua zi a fost acela de a mă deplasa cu calul unui ofițer, s-ar fi putut să fie a maiorului Nițulescu, în apropiere de extremitatea stîngă a pădurii Prunișor și să atenționez compania a patra și alte două formații răzlețe că mișcările inamicului continuă, trecînd la încercuire și atac. M-am întors seara. Fără cal. Un proiectil de brand îi rupsese picioarele. În scurt timp ne-am repliat, reușind să ieșim din încercuire.

Oricum, pămîntul țării avea să fie peste puțin timp eliberat.

Noi devenisem într-o vară bărbați. Și patria de bărbați a avut nevoie, mai mult decît de orice!

Matei Hulubei
fost elev în plutonul I, compania a VI-a
Școala militară ofițeri de rezervă nr. 2
BACĂU

III

UN EPISOD TULBURĂTOR

Întreaga suflare românească nu a uitat dictatul de la Viena din 30 august 1940 prin care a fost rupt din trupul țării nord vestul Transilvaniei cu o suprafață de 42.350 kmp, cu o populație de 2.607.007 locuitori în majoritatea ei românească.

După insurecția națională armată antifascistă și antiimperialistă de la 23 August 1944, unitățile militare românești încadrate cu numeroși voluntari, avînd un moral foarte ridicat, au trecut munții pentru reîntregirea granițelor noastre.

În afară de regimentele 7 vînători, 16 dorobanți și 37 infanterie, formate în majoritatea lor din bucovineni, a mai participat la lupte ca unitate operativă și Școala de ofițeri nr. 2 Bacău, care din 816 elevi, elevi-sergenți și 38 ofițeri, peste 60 de elevi și ofițeri (8%) erau bucovineni. Această școală din care făceam și eu parte, se găsea în luna august 1944, în județul Arad, cu batalionul II — elevi-sergenți la Gurahonț și cu batalionul I elevi anul I la Ineu, în plină perioadă de pregătire militară. Cu ordinul nr. 30.005 din 11 septembrie 1944 al Diviziei 1 infanterie am fost încadrați și noi ca unitate operativă, sub comanda generalului Gheorghe Poșoiu, ocupînd o poziție de apărare pe aliniamentul Buteni—Sebiș—Prunișor—Beliu—Carand. Prin ordinul nr. 30.044 din 13 septembrie 1944, am primit misiunea de a opri pătrunderea trupelor horthyste și hitleriste pe valea Crișului Alb în Transilvania.

Nici nu terminasem bine lucrările genistice de amplasare în teren, și în dimineața acelei zile de septembrie 1944, inamicul a reperat poziția noastră, exercitînd o infernală tragere cu brandurile. Tirul ne căuta metru cu metru, primul rănit fiind trăgătorul puștii mitraliere Gheorghe Serițan care cu rafale scurte măturа șirurile atacanților horthyști. Starea gravă în care se afla m-a alarmat. Deși era cu carnea de pe spate sfîrtecată și plin de sînge, și-a găsit destule puteri să se retragă spre spatele frontului, lăsîndu-ne să apărăm poziția din prima linie, la acea margine a satului Prunișor, din defileul Crișului Alb.

Simțindu-i trecerea prin spatele meu i-am șoptit: — Dacă ajungi acasă în Bucovina, spune-le la ai mei unde am rămas. Iartă-mă, acum nu pot să te ajut.

El s-a îndepărtat, luîndu-i locul la pușca mitralieră Hristache Rădulescu, comandantul de grupă. Trebuia să oprim neapărat înaintarea horthyștilor. Se aflau în imediata apropiere. Ei trăgeau, noi trăgeam. Potopul de foc ne înconjura în strîmtoare.

Gheorghe Serițan dispăruse undeva către liziera pădurii.

Gheorghe! Am fost colegi de liceu și de clasă, amîndoi fii de țărani din părțile Sucevei. Visam să urmăm studii universitare, să...

Dar n-a fost așa. Gheorghe Serițan a murit în spitalul militar din Brad.

Pe placa comemorativă de pe mormîntul eroului Gheorghe Serițan din cimitirul orașului Brad se găsește această inscripție: AICI ODIHNEȘTE ELEVUL EROU GH. SERIȚAN DIN SCHEIA—SUCEAVA, CĂZUT ÎN LUPTELE DE LA PRUNIȘOR ÎN SEPTEMBRIE 1944, O JERTFĂ A BUCOVINENILOR PENTRU ELIBERAREA ARDEALULUI.

Petru Curcă
veteran al luptelor din defileul Crișului Alb

IV

SCRISOAREA

MAMEI ELEVULUI — EROU GHEORGHE SERIȚAN

Către

Veteranii școlii de ofițeri rezervă Bacău, apărători ai defileului Crișului Alb în septembrie 1944.

După cum am aflat, în luna septembrie 1984, ați sărbătorit la Sebiș, Gurahonț și Buteni patruzeci de ani de cînd Școala militară din Bacău — unde atunci era elev și mult iubitul meu fiu Gheorghe Seriţan — a apărat cu dîrzenie și devotament hotarele țării noastre scumpe. Sînt sigură că amintirea v-a cutremurat. V-a cutremurat fiindcă mulți dintre voi, împreună cu Gheorghe al meu, ați rămas în pămîntul Aradului, după ce v-ați îndeplinit datoria față de patrie sub faldurile Tricolorului nostru sfînt.

Dar eu l-am așteptat pe Gheorghe zi de zi cu credința că poate, poate ușa casei se va deschide, iar în prag, cu zîmbetul pe buze, va apare nădejdea bătrînețelor mele. Anii s-au scurs și fiul meu nu a mai apărut în satul de la poalele Sucevei lui Ștefan.

El își doarme liniștit și împăcat somnul împreună cu ceilalți ofițeri și elevi. Sufletul meu de mamă rămîne îndoliat pînă la moarte și dincolo de ea și veșnic îl pomenesc pentru că a fost copil bun și ascultător și niciodată nu m-a supărat. Am muncit, l-am purtat la școală ca să iasă-n lume om de omenie și stăpîn pe puterile lui. Dar n-a fost așa. În septembrie 1944 glasul patriei l-a chemat acolo la Prunișor ca să i-o apere cu prețul zilelor lui...

Acum după patruzeci de ani de la moartea lui, eu, bătrîna mamă din Șchela Sucevei, vin cu rugămintea de a-i găsi mormîntul și a mă anunța și pe mine ca, așa bătrînă de optzeci și șapte de ani cum sînt, să fac drumul pînă acolo unde el și-a dat sufletul și să-mi plec fruntea deasupra țărînei ce acoperă osemintele celui ce mi-a fost mai drag în lume.

Semnez eu
Glicheria Seriţan mama lui Gheorghe-eroul

V

AMINTIRI DE VETERAN

În preajma evenimentelor de la 23 August 1944 eram elev în anul II al Școlii de ofițeri de rezervă nr. 6 Ineu Arad și ne găseam în aplicații în comuna Sebiș.

În noaptea de 23 spre 24 august 1944 grupa din care făceam parte, plutonul I, compania 3, batalionul 1 am participat efectiv la dezarmarea și arestarea ofițerilor și subofițerilor germani care erau instructori pe lîngă grupul de comandă al școlii, fiind apoi preluați de eșalonul superior.

În perioada imediat următoare ne-am retras cu întregul efectiv al școlii în cazarma de la Ineu unde am fost echipați în ținută de front apoi am luat poziție de luptă la liziera unei păduri în nord-estul orașului Ineu avînd ca misiune apărarea comunei Mocrea, aerodromul militar Mocrea, șoseaua principală Arad—Ineu—Sebiș—Gurahonț și orașul Ineu unde erau importante depozite de muniții și echipament militar. Batalionul I al Școlii militare de ofițeri de rezervă nr. 6 Ineu a luat poziție de luptă în zona centrală a dispozitivului, avînd în față Canalul Morilor și o vastă cîmpie.

În ziua de 13 septembrie orele 11 am fost atacați de puternice efective militare hitleriste și horthyste care aveau în dotare infanterie motorizată, tancuri și armament greu. Inamicul urmărea să facă joncțiunea cu alte efective dinspre

Deva, Alba Iulia, Turda, să pună stăpînire pe zonele muntoase, ale Zarandului. Lupta a durat circa 3 ore de o violență rară, inamicul atacînd în valuri cu infanteria și trei tancuri. Lupta s-a dat pe ambele maluri ale Canalului Morilor, trupele hitleristo-hortyste retrăgîndu-se cu pierderi extrem de grele.

După sosirea trupelor românești și sovietice ne-am retras în cazarmă apoi am fost repartizați la diferite unități militare.

După 1 ianuarie 1945 am luat parte la luptele din Tatra Mică în Cehoslovacia ca voluntar cu gradul de sublocotenent în batalionul 22 vînători de munte, Divizia 3, pînă la terminarea războiului, după care în august am revenit în țară.

Bolocan Dragoș
veteran din războiul antihitlerist

VI

LA FÎNTÎNĂ

Ne infiltrăm pe tăcute, protejați de porumbiștile ude de o burniță groasă. Uzi eram și noi și cei din plutonul antiaerian și anticar din compania a patra. Firicelele de apă pătrundeau fără stavilă prin vestoanele și pantalonii de celofibră. Din cînd în cînd și destul de rar, în pauzele cînd nu înaintam ori nu săpam adăposturile tunurilor și gropile individuale, căutam scut sub foaia de cort, sperînd că în acest fel ni se va usca echipamentul. Speram. Căldura trupurilor se arăta însă fără posibilitățile unor cuptoare încinse, pe care le doream în acele clipe și ne aduceam aminte de copilărie.

— Prundene, zise colegul Cosma, eu mă gîndesc că ar fi bine să aprindem un foc de vreascuri și ai să vezi ce lux iese. În zece minute ne uscăm hainele și pielea zbîrcită de sub ele.

— Vorbești ca o femeie.

— De ce, femeile sînt mai proaste decît bărbații ? Ele se pricep mai bine la spălat-uscat. Noi, eheee !

— Se pricep la toate : la război, eheee ! nu prea.

— Depinde.

— Și unde vrei să faci focul ?

— Tot sub foaia de cort. Camunflaj total. Total.

— Și fumul ?

— Ei bată-l să-l bată. Din foc iese fum. La asta nu m-am gîndit. Punct de reper sigur și moarte garantată. Nota cea mai mică la capitolul siguranță.

— Păi vezi.

— Mă văd că nu mă simt deloc bine. Is ca o murătură, deși borcanul e spart pe ici pe colo și mai ales pe unde celofibra a cedat sub imperiul eforturilor. Mai și știu că țesătura aceasta e o invenție a acelora care, superiori fiindu-ne pînă nu demult, au refuzat-o ca îmbrăcăminte lăsînd-o în dotarea armatei române. Mersi...

Știam că inamicul e în stînga în dosul unei perdele de salcîmi.

Dar oare la ce distanță ? Cît de mare o fi efectivul și ce puteri în arme o fi avînd ? Aceste întrebări ne urmăreau, uitînd de burniță și de toate inconvenientele ce le isca. Aflăm totuși că avanposturile dușmane se află la aproximativ 300-400 metri distanță de noi și că cel puțin trei companii de hortyști au misiunea de a încercui satul Prunișor, înaintînd pe la sud de această localitate, adică exact pe unde ne strecuram, urmînd firul văii Teuz.

Ne aflam într-un alt punct al liniei de apărare. Săpărăm adăposturi toată noaptea. Se cereau infinite precauții ca nu cumva să se audă scrîșnetul lopeții la întîlnirea cu vreo piatră.

Împovărați de eforturi multiple, aveam nevoie măcar de un scurt răgaz de odihnă.

— Mi se închid pleoapele, auzii un glas.

Se închideau și ale mele. Cu roua de pe cîteva frunze îmi umezesc ochii în acea dimineață de 17 septembrie 1944. În calitate de comandant de pluton și elev adjutant pe școală îl aștept pe cercetașul Petrescu. Raportează :

— Peste tot liniște, dușmanul a intrat ca în pămînt.

— Nu se poate.

— Traseul parcurs e curat-măturat.

— Și dincolo de salcîmi ?

— La fel. Probabil stau în bîrlog și așteaptă...

— Doresc să repeți misiunea.

Ziua aproape trecuse. Ațipisem sau dormisem cu adevărat în adăpostul meu strîmt ? De cînd nu mîncasem ? De cînd nu-mi potolisem setea ? Trebuia să-mi fi ținut gura pîlnie sub foile de porumb, așa cum făcuse, cu o noapte înainte, prietenul Grigore Priscornic. Trebuia.

Către seară același agent de legătură precizează poziția inamicului și presupune pătrunderea acestuia în flancul nostru stîng care era descoperit. O eventuală repliere nu o puteam face decît în dreapta, către Dealul Baii unde se afla un pluton de aruncătoare. Și mai știam că tot în acea direcție se găsesc ajutoare în oameni și armament din Regimentul 93 Infanterie.

Am hotărît să rămînem pe loc.

— Elev sergent Raicov !

— Ordonați domn' elev-adjutant.

— Unde-s caii de la chesoanele tunurilor ?

— La păscut prin porumburi în spatele nostru.

— Bine, lasă-i așa. Deocamdată.

Scot din buzunar și studiez schița terenului în amănunțime. Îmi fac fel de fel de calcule, dar... Setea mă chinuie din ce în ce mai tare. Buzele îmi erau crăpate pînă la sînge. Puterile îmi scad. Fără să vreau, instinctiv, privirea ochilor îmi zboară, căutînd... Nu departe se vedea o fîntînă cu cumpănă joasă. Apare și întrebarea : o fi avînd găleată ? Ieri, în timpul cercetărilor cu binoclul, o văzusem că are. Dar dacă-i apa otrăvită ? Nu, nu poate fi. Doaga ei e prea aproape de noi și inamicul prea departe de ea. Dacă ajung pînă acolo...

Cu aceste gînduri spun :

— Nu mai pot suporta, mă usuc și devin inutil. Plec la fîntînă.

— Prundeanule, ai grijă.

N-am recunoscut vocea. Cu pistolul automat în mînă o pornesc tîrîș-marș în direcția fixată. Mă urmărește un șoptit :

— Adu-mi și mie apă, apă ; prinde, aruncă bidonul.

Plecasem fără el. Cine știe pe unde-i rătăcise strălucirea de tinichea albăsură. După cîțiva zeci de metri m-am oprit. Genunchii îmi erau plini de noroi. Mă îngreunasem. îmi era un somn teribil. M-am hotărît să mă ridic și apoi, în poziție aplecat, să-mi continui drumul. În definitiv cei 60-70 de metri cît mai rămaseră — socotesc eu, îi parcurg mai repede. Așa am și făcut, găsindu-mă față în față cu fîntîna atît de mult rîvnită.

Am dat să prind găleata și, deodată, aud un cor de voci rîzînd înfundat. De fapt nu rîdeau, mai mult se mirau de îndrăzneala mea și întîmplarea de a fi ajuns unde nu trebuia. Îmi dau seama de situația extrem de gravă și... Nu mai știu ce m-a determinat să fac un semn de „atenție" unui presupus tovarăș de drum, rămas în urmă printre tulpinele de porumb. Nu ridic mîinile și nici nu le folosesc armei. Unul dintre ei, erau mai mulți hortyști, dori să tragă. A fost oprit, arătîndu-i-se un anumit punct în direcția de unde venisem. Scot apă și beau. Beau pe săturate apă în fața țevilor de foc îndreptate spre mine. Nici nu-mi pasă de ele, mă gîndesc la... „Nu e totuna cum mori pe cîmpul de luptă". Nu mi-am putut stăpîni acea sete nebună, nebună... Îmi scot capela, umplînd-o cu apă din găleată și... Mă întorc și plec. Aștept gloanțele care îmi vor sfîrteca trupul. Aici lîngă fîntînă va cădea nu un erou ci un... Curînd m-am pierdut în acea lume vegetală verde aurie a toamnei. Cînd am ajuns la locul știut, le-am întins colegilor puținul lichid rămas în locașul capelei. Am zis :

— Gata pe poziție !

— Deschidem focul ?

— Nu încă, nu. E nevoie de liniște. Poate vin în urma mea.

— Cine ?

— Aurele nu ne coace !

— Nu pricepem ce vrei să spui.

— O să pricepeți, ascultați. La fîntînă se afla o grupă inamică. Nu m-au împușcat sau luat prizonier din mai multe pricini : fie că nu aveau voie să tragă pînă la anume semn, fie că nu m-au provocat să trag ; ori că, apărîndu-și pielea, s-au gîndit că în spatele meu se află un Cosma, un Raiciov, ori că dracu mai știe ce planuri și-or fi făcut ?

— Și ?

— Am băut apă și... m-am reîntors teafăr. Agent de legătură unde ești ?

— Aici.

— Du-te și transmite comandantului de companie ce-ai auzit. Dușmanul se pregătește să atace.

Așa a și fost. Luptele au fost mari. Grupa noastră și-a făcut datoria pînă la victorie.

Astăzi, după patruzeci și doi de ani, îmi amintesc de tristele și emoționantele momente petrecute la Prunișor în acel septembrie de foc și jale a anului 1944. Am căutat și am găsit fîntîna din care localnicii beau apă și acum. Pămîntul ei este liber și Zărandul e plin de soare și pace.

Aurelian Prundeanu
fost comandant de pluton

CONTRIBUTIONS DES HABITANTS DU DÉPARTAMENT DE SUCEAVA AUX COMBATS DU DÉFILE DE CRIȘU-ALB (SEPTEMBRE 1944)

— Résumé —

Après une succincte et synthétique présentation de la contribution de la Roumanie à la défaite de la machine de guerre hitlérienne, de l'écho international de l'acte révolutionaire du 23 Août 1944, on relève les aspects les plus significatifs des combats auxquels ont participé des habitants du département de Suceava, faisant partie de l'École d'officiers en réserve nº 2 Bacău et de l'École d'officiers en réserve nº 6 Ineu, pour la défense du défilé de Crișu-Alb contre les troupes d'envahisseurs hitlériens-hortystes, en septembre 1944.

Les annexes recèlent les listes des participants à ces combats, des souvenirs des paricipants aux combats du défilé de Crișu-Alb, pages qui commémorent l'héroïsme des combattants dans la bataille livrée à Prunișor.

CONTRIBUȚII PRIVIND LUPTA INSURECȚIONALĂ A ARMATEI ROMÂNE ÎN BAZINUL RÎULUI SUHA

VASILE DIACON

Declanșarea revoluției de eliberare națională și socială antifascistă și antiimperialistă a poporului român la 23 August 1944 găsește localitățile din bazinul Suha bucovineană în relativa apropiere a frontului, care se stabilise, la sfîrșitul lunii martie 1944, pe linia Gura Humorului — Capu Cîmpului — Valea Seacă — Piraie — Bogata — Slătioara (Fălticenilor).

Pe acest aliniament a luat poziție definitivă, la 31 martie, un detașament de trupe române de tăria unei brigăzi (care depindea din punct de vedere administrativ de Armata a IV-a română) împreună cu unități din Regimentele 138 și 144 aparținînd Diviziei 3 Munte germană.

Detașamentul român, comandat de colonelul A. Constantinescu, înglobat în Corpul 17 armată german, cu postul de comandă în Vatra Dornei, opera sub ordinele Diviziei 3 Munte germană, care se afla sub comanda generalului Paul Klatt și care își avea sediul în Stulpicani.

Componența detașamentului era următoarea : Regimentul 3 grăniceri (Reg. 3 Gr.) care, la 15 iunie, se organizează pe trei batalioane și patru companii regimentare ; batalionul 1 și compania 11 din Reg. 6 Gr. și compania „Fărcașa", subunitate din batalionul fix Piatra Neamț ; acestea cuprindeau 85 ofițeri, 106 subofițeri și 4616 ostași cu 1012 cai [1]

Pentru a-și asigura controlul deplin asupra unităților române, Comandamentul german a dispus intercalarea lor cu unități germane dotate cu armament automat, iar în interiorul dispozitivului românilor amplasarea de baterii de tunuri antitanc și subunități de mitraliere grele. Astfel, batalionul 1 din Reg. 6 Grăniceri, sub comanda maiorului Ciocan Alexandru, se afla în zona Rîșca — Bogata încadrat de batalioanele 2 și 3 din Reg. 144 vînători de munte german, avînd în interiorul poziției un pluton de mitraliere, iar în spatele dispozitivului o baterie de artilerie din Reg. 112 artilerie germană, sub comanda maiorului Pabst. Compania 11, din același regiment, comandată de căpitanul Teodoreanu Vasile, aflată în zona Mălini, era încadrată de batalionul 2 al aceluiași regiment de vînători de munte, avînd în interiorul poziției un pluton de mitraliere. Batalionul 1 din Reg. 3 Gr., care se afla în zona Valea Seacă, sub comanda căpitanului Măzăreanu Ioan, avea în interiorul poziției o baterie a.t. cu 5 tunuri de 75 mm și un pluton de pionieri. Batalionul 2, care se afla în zona Frumosu — Vatra Moldoviței sub comanda maiorului Gheorghe Aurel, era încadrat de puternice forțe germane. Batalionul 3, comandat de locotenent-colonelul Dobrescu Ifrim, se afla în zona Capu Cîmpului, avînd la aripa stîngă un batalion din Reg. 138 vînători de munte german, iar în interiorul poziției, bateria 6 tunuri munte din Reg. 112 artilerie germană, compusă din 4 piese de 75 mm.

La mănăstirea Slatina, unde era punctul de comandă al detașamentului, se aflau compania „Fărcașa", subunitate constituită din locuitori ai satelor din împrejurimi, concentrați pentru lucru, care era sub comanda căpitanului Puiu Marin, și o subunitate germană, plus ofițerul care făcea legătura între detașament și Comandamentul german.

---

1 Arh. M. Ap. N., fond 4497, dosar 3044, f. 15.

Serviciile administrative erau la Borca, avînd ofițer contabil pe căpitanul Pascu Petru [2].

Aceasta era situația în teren la 23 August 1944, cînd detașamentul se afla sub comanda colonelului Nistor Teodorescu, care-l înlocuia pe colonelul A. Constantinescu, plecat în concediu.

Comunicatul transmis în seara zilei de 23 August, la orele 22, însuflețește pe toți ofițeri români. Colonelul Nistor Teodorescu nu șovăie nici o clipă. Hotărîrea luată a fost de a lupta contra fasciștilor.

În *darea de seamă asupra desfășurării evenimentelor cu începere din ziua de 23 August 1944*, colonelul Nistor Teodorescu consemna: „Este adevărat că nu se arăta atunci (în Proclamație, s.n.) că vom începe lupta contra germanilor, dar concluzia logică a fost că nu pot să rămîn inactiv față de situația locală, căci retragerea armatei germane de pe teritoriul român nu se va face fără luptă și chiar dacă la început nu se va ataca sau dezarma, ulterior va urma una din aceste ipoteze" [3].

Telefonic, colonelul Teodorescu transmite ordinul de luptă care prevedea scoaterea unităților de sub comandă germană, începînd cu acea oră și dată, luarea de măsuri de supraveghere intensă de către comandanți și de sporirea atenției pentru a nu fi surprinși de vreo acțiune a germanilor, închiderea baricadelor și instalarea de noi posturi. Ordinea de anunțare a fost următoarea: maior A. Ciocan, căpitan V. Teodoreanu, locotenent — colonel Ifrim Dobrescu, sergent Babeș Aurel, centralistul telefonist de la centrala germană de pe Valea Suhei, cu misiunea de a anunța trenul de luptă al batalionului, căpitan I. Măzăreanu, căpitan Puiu Marin, căpitan Iulian Bogdan, ofițer cu operațiile la detașament [4].

Comandantul batalionului 2 nu a putut fi anunțat deoarece ar fi trebuit să se ia legătura cu el prin centrala germană.

La ora 23,30 colonelul Nistor Teodorescu trimite subunităților ordinul de luptă scris, unde se afirma fără echivoc: „Ostilitățile cu armata sovietică au încetat și România a trecut alături de armatele Națiunilor Unite. Luați măsuri pentru a dezarma elementele germane aflate în sectorul dv. În cazul că nu se vor supune se va face uz de armă" [5].

Deși detașamentul avea unitățile și subunitățile intercalate cu trupe germane, care erau mult mai bine dotate, grănicerii români au dat dovadă de o mare forță morală, de hotărîre și perspicacitate: „Nimeni și nimic însă nu a putut stăvili hotărîrea grănicerilor de a răspunde chemării patriei, ei fiind printre primii ostași români care au întors armele împotriva trupelor hitleriste încă din primele clipe în care poporul român a aflat marea veste a doborîrii dictaturii antonesciene și alăturării României la coaliția antifascistă, înscriind o pagină de glorie nepieritoare în cartea de aur a armatei noastre" [6].

Luați prin surprindere, hitleriștii au încercat zădarnic, în zilele de 24 și 25 august, să riposteze, dar hotărîrea grănicerilor nu a putut fi zdruncinată. În noaptea de 23 spre 24 august grănicerii au făcut prizonieri 5 ofițeri, 350 soldați și subofițeri [7].

În dimineața zilei de 24 august, colonelul Teodorescu trimite pe căpitanul Panaitescu din batalionul 1 ca parlamentar la Comandamentul unităților sovietice spre a întreba dacă au cunoștință de încetarea ostilităților și de cooperarea dintre cele două armate. Căpitanul Panaitescu a fost primit de către generalul Merkulov, comandantul Corpului 5 armată sovietic, care, după ce-l ascultă pe Panaitescu, își manifestă dorința de a discuta cu colonelul Teodorescu. Acesta din urmă este primit în după amiaza aceleași zile la punctul de comandă al Corpului 50 armată sovietic, mai întîi de generalul Merkulov și apoi de generalul Kulik, reprezentantul Comandantului Armatei a 40-a comandată de generalul Jmacenko. Referitor la discuția avută, N. Teodorescu consemnează: „Deși avea cunoștință că armata română își luase angajamentul de a coopera cu armatele Națiunilor Unite, comandantul Corpului 50 Armată Sovietic a cerut să ne predăm, — ofițeri, subofițeri, trupă, animale și materiale".

„Subsemnatul n-am acceptat soluția dată, prezentînd situația astfel cum decurge din Proclamație comunicînd domnului general că subsemnatul voi continua lupta contra germanilor singur, pînă cînd Comandamentul armatei sovietice va primi ordin de la Moscova și chiar dacă ne va ataca, nu vom trage nici un glonț contra ostașilor sovietici" [8]. După o scurtă perioadă de așteptare, colonelul Teodorescu primește un răspuns afirmativ, urmînd ca problemele de detaliu ale cooperării celor două armate să fie perfectate a doua zi [9].

Reg. 3 Gr. a fost pus sub ordinele Diviziei 240 sovietică, comandată de general — maior Umanski, iar batalionul 1 din Reg. 6 Gr. a intrat în compunerea avangărzii Corpului 50 armată sovietic, cooperînd cu Divizia 159 infanterie sovietică. Regimentul a acționat doar cu două batalioane, deoarece batalionul 2 a suferit pierderi grele în luptele cu trupele germane.

Prima misiune încredințată Reg. Gr., pe linia cooperării cu armata sovietică, a constat în interceptarea, împreună cu trupe din Reg. 931 infanterie sovietic, a șoselei Gura Humorului — Bucșoaia în dreptul localității Voroneț, misiune ce trebuia executată în cursul nopții de 25 spre 26 august.

Luptele pentru cucerirea Obcinii Voroneț, a cotei 908 și a liziere de sud a Voronețului durează pînă la 3 septembrie. Regimentul a avut pierderi care s-au ridicat la 320 de morți și răniți.

În ziua de 2 septembrie, în timp ce se afla în plină acțiune ofensivă în zona Obcinii Voroneț, Reg. 3 Gr. a primit misiunea de a face siguranța flancului stîng al trupelor sovietice care acționau pe direcția Gura Humorului — Cîmpulung Moldovenesc și, regrupîndu-și dispozitivul, să atace la est de Dorotcea, în vederea interceptării șoselei Stulpicani — Frasin pentru a nu permite retragerea hitleriștilor din zona Voroneț.

Începînd cu 3 septembrie regimentul luptă în cooperare cu sectorul 159 fortificații sovietic. În ziua de 4 septembrie se trece la atac pe direcția dealul Măcieș — dealul Ghirileu [10]. După un marș istovitor, executat în teren muntos, lipsit de căi de comunicație, pe direcția Brusturoasa — Trei Movile — Măcieșul, cu toate că nu dormiseră nopți de-a rîndul și erau frînți de oboseală, la orele 14, grănicerii au trecut la atac, asupra cotei 949 — Măcieș. Prima încercare de a da inamicul peste cap nu a reușit, regimentul fiind obligat să se organizeze la teren. Atacul a fost reluat a doua zi, însă fără progrese substanțiale.

Una dintre cauzele insuccesului grănicerilor au fost și particularitățile terenului, care îl avantaja pe inamic: „Da la poale pînă la jumătatea pantei, Dealul Măcieș era complet despădurit. Această porțiune de teren constituia un perfect cîmp de vedere și de tragere asupra bazei noastre de plecare la atac. Cealaltă jumătate a dealului era împădurită, ceea ce sporea avantajul inamicului, dîndu-i posibilitatea să-și manevreze pe ascuns rezervele și să-și asigure aprovizionarea cu muniție. Folosind avantajele, hitleriștii au organizat o poziție de apărare puternică, prevăzută cu cazemate, rețele de sîrmă ghimpată și cîmpuri de mină" [11].

Nici atacul executat noaptea, prin surprindere, nu a dat rezultate. Se impunea o puternică pregătire de artilerie. Sectorul 159 fortificații sovietic a primit misiunea să susțină atacul unităților române. „Cu 36 de tunuri de 82 mm, — își amintește Nistor Teodorescu —, artileriștii sovietici au dezlănțuit un uragan de foc asupra pozițiilor hitleriste. Canonada a durat mai bine de un ceas. Vuiau munții de zgomotul asurzitor al exploziilor. Pămîntul a fost literalmente arat cu proiectile" (...) [11]

2 *Ibidem*, f. 13,32. Vezi și Nistor Teodorescu, *Pe văile Mălini și Suha*, în volumul *Armata română în războiul antihitlerist*, București, 1965, p. 123.

3 Arh. M. Ap. N., fond 4497, dosar 3044, f. 31.

4 *Ibidem*, f. 32.

5 *Ibidem*, f. 34.

6 Antonie Marinescu, Gheorghe Romanescu, *Armata română în războiul antihitlerist*, București, 1980, p. 72.

7 Arh. M. Ap. N., *Loc. cit.*, f. 35.

8 *Ibidem*, f. 35.

9 Vezi N. Teodorescu, *La Mălini, în august 1944*, București, 1966, p. 61-62.

10 În toate documentele și lucrările citate apare o eroare datorată, probabil, hărții cu care a lucrat N. Teodorescu. În loc de dealul *Ghirileu* apare dealul *Chirileni*. În zonă nu există un toponim *Chirileni*.

11 N. Teodorescu, *op. cit.*, p. 88.

Cînd artileriștii sovietici au mutat focul în adîncime, grănicerii români au pornit la atac. Lupta a avut un caracter deosebit de îndîrjit. Hitleriștii se agățau cu disperare de fiecare cută de teren și foloseau procedee specifice luptei în păduri. Vînătorii lor de munte se urcau în copaci și stăteau ascunși pînă la apropierea ostașilor noștri, dezlănțuind un foc aprig cu armamentul automat" [12].

Cucerirea pozițiilor de pe Măcieș, Runcu lui Tochin, Ghirileu a însemnat darea peste cap a întregului sistem de apărare a inamicului, făcînd inutile cazematele și fortificațiile din zona Doroteea — Frasin.

În grelele lupte purtate pentru cucerirea înălțimilor menționate s-au remarcat subunitățile batalionului 1, comandat de căpitanul Ioan Măzăreanu. S-au distins în mod deosebit companiile comandate de locotenenții Traian Dobreanu și Romulus Nicoroiu.

Regimentul își rărește rîndurile, în aceste lupte, cu încă 122 de oameni. Au căzut eroic sergentul major Simion Romeo, sergenții Cîmpulungeanu Dumitru, Iordăchescu Nicolae și Hulpoi Toader, caporalii Constantin Oproiu și Grosu Mihai, fruntașul Neagu Florea, soldații Irinaru Vasile, Butnar Petru, Voicu Ioan, Cojocaru Andrieș, Tănase Ioniță, Roșu Gheorghe, Lăzăroiu Dumitru, Stamate Gheorghe, Neagu Stan, Stan Florea, Ilie Gheorghe, Blaga Gheorghe, Apostol Vasile.

Printre cei răniți se numără locotenentul Traian Dobreanu, sublocotenenții în rezervă Frîncu Dumitru și Timariu Liviu, sergenții majori Gîngălău Andrei, Roșu Ioan, Lazăr Dobre, Tăriță Gheorghe, sergenții Drezaliu Gheorghe, Radu Gheorghe, Ralet Dumitru, Marian Toma.

În memoriile sale, N. Teodorescu consemnează: „În timp ce subunitățile se regrupau în vederea primirii unei noi misiuni, mi-a fost dat să văd cîmpul de luptă. Impresionantul tablou avea să-mi rămînă pentru totdeauna întipărit în minte. Pădurea era răscolită de obuze. Printre copacii sfîrtecați de explozii zăceau cadavrele dușmanilor. Dar și mulți din bravii mei grăniceri căzuseră răpuși de gloanțe sau în lupta corp la corp, la baionetă" [13].

După lichidarea ultimelor rezistențe inamice de pe dealul Ghirileu, în ziua de 7 septembrie spre prînz, este interceptată șoseaua Frasin — Stulpicani, în dreptul localității Plotonița. Aici, grănicerilor le este comunicat de către Brădățan Mihai faptul că germanii s-au retras spre Stulpicani, că au minat căile de acces, că au aruncat în aer toate podurile. La orele 14,40, regimentul se pune în mișcare pe direcția Plotonița — Stulpicani — Slătioara cu scopul urmăririi inamicului și de a ajunge cît mai neîntîrziat în regiunea Cîmpulungului.

În localitățile bazinului Suha Bucovineană, unitățile militare germane și-au făcut apariția încă din februarie 1943, unde erau cantonate, pentru refacere, formațiuni care veneau de pe front.*

O parte din trupele germane aduse aici au pregătit sistemul de fortificații din zona Doroteea — Frasin și pe dealurile din împrejurimi. Au fost ridicate cazemate solide, s-au săpat sute și sute de metri de tranșee, au fost consolidate sau construit noi drumuri strategice. Drumul Vadu Negrilesei — Troci — Ciumîrna — Găinești, construit de austrieci în primul război mondial, cunoscut sub numele de Drumul Nemțesc, a fost refăcut de către hitleriști.

Legătura cu bazinul Bistriței a fost realizată prin construirea drumului Poiana Flocii — Fintînele — Holda. Aceste drumuri erau podite în întregime cu lemn.

12 *Ibidem*, p. 89.

13 *Ibidem*, p. 90.

* În continuare, am folosit și informațiile (după ce mai întîi au fost verificate, coroborate cu cele oferite de documente de arhivă și lucrări publicate) furnizate de către foști ostași ai Reg. 3 Gr. (Corleciuc Straton, Cracană Dumitru), localnici care au condus trupele române și sovietice (Oprea Gheorghe, Diacon Gheorghe), un număr foarte mare de martori oculari care au putut reda cu exactitate, uneori chiar și pe date, desfășurarea evenimentelor.

Comandamentul german, care-și avea sediul în clădirea Judecătoriei Stulpicani, făcînd presiuni asupra organelor locale, a scos la munci necalificate bărbați, femei și tineri de la 12 ani în sus.

Primele lucrări cu caracter de apărare în caz de bombardament, efectuate de localnici, datează din 1941, cînd sînt săpate tranșee: în Bucșoaia 89 m., Frasin 250 m., Ostra 44 m. Gemenea 50 m., Slătioara 20 m., Negrileasa 16 m., Stulpicani 80 m. [14].

În martie 1944, grosul trupelor germane staționate în localitățile bazinului este trimis pe front, iar în locul lor sînt aduși locuitori din satele Poiana Micului, Mănăstirea Humorului, Mălini, Valea Seacă, Păltinoasa, Capu Codrului și altele, care fuseseră evacuați. Aceștia s-au adăugat ardelenilor care sosiseră în aceste sate imediat după semnarea odiosului Dictat de la Viena și care au fost cantonați, în mare parte în locuințele germanilor, plecați în baza Convenției intervenită între România și Guvernul Reichului, semnată la 22 octombrie 1940, cu privire la repatrierea populației de origină germană din Bucovina de sud și Dobrogea [15].

La începutul lui aprilie, tot tineretul în vîrstă de la 15 la 20 ani, organizat în formațiuni premilitare, a fost dus în Oltenia și cantonat la Slatina. Unii au evadat în timpul marșului spre Oltenia și s-au întors acasă. Ajunși la Slatina, cei care îndeplineau condițiile au fost încorporați.

Evenimentele de la 23 August îi află totalmente dezorganizați. Se împrăștie care încotro. Cei mai mulți se îndreaptă spre locurile natale. Mulți vor pieri pe drum în timpul bombardamentelor.

În perioada cît au staționat în Stulpicani și împrejurimi, trupele germane s-au dedat la jafuri sistematice asupra avutului populației civile din zonă, deja afectată de desele rechiziționări.

La data de 6 iulie 1944, valoarea pagubelor cauzate în circumscripția jandarmerească Frasin de către trupele hitleriste se ridică la 14.566.830 lei. Din această circumscripție ele ridică cherestea în valoare de 5.899.700 lei. În intervalul 26 martie — 3 aprilie 1944, în Frasin au fost păgubiți un număr de 225 locuitori de bunuri în valoare totală de 20.473.280 lei de către convoaiele germane în retragerea de la Uman [16].

Începînd cu 24 august, zona intră într-o fierbere fără precedent. Începe un continuu du-te vino de trupe și blindate. Jafurile iau o mare amploare. Populația, luînd ce se mai putea salva din mîinile nemților, în special vite și alimente, s-a refugiat în adîncimea codrilor de brad.

Linia frontului mutîndu-se în imediata apropiere a bazinului Suha bucovineană, hitleriștii, care-și văd pozițiile pierdute, își pregătesc retragerea. Grosul trupelor este masat pe front, în localitățile bazinului rămînînd un număr redus de trupe. În Stulpicani se afla doar un pluton de transmisioniști însărcinat cu strîngerea rețelei telefonice, cînd, în după amiaza zilei de 28 august, sosește la tîrla lui Răcilă Toader de pe dealul Ghirileu un pluton sovietic însoțit de trei grăniceri români: Cracană Dumitru, Popescu Constantin, ambii din Stulpicani, și Județ Nicolae. Răcilă Toader și Diacon Petru, care se aflau în acel moment la tîrlă, dau grănicerilor români și ostașilor sovietici prețioase informații despre mișcările trupelor germane, despre sistemul lor de fortificații, despre proiectatul aeroport pentru avioane „Fieseler — Storck" de la Stulpicani, despre tăria trupelor de aici, despre parcul de blindate de sub Ghirileu.

În același timp, Diacon V. Gheorghe, un tînăr de 18 ani, aduce tot de pe Ghirileu, pe sub poale de pădure și de-a lungul pîraielor ce străbat finaturile, un grup de cercetași sovietici sub comanda unui locotenent pînă în marginea satului Stulpicani și îi arată proiectatul aerodrom, parcul de blindate, punctul de observație de pe clădirea judecătoriei și punctul de comandă al diviziei, casa parohială unde era cantonat comandantul neamț Meinteufel, dispensarul german.

14 Arh. St. Suceava, fond Prefectura județului Cîmpulung, dosar 11/1941, f. 133.

15 Vezi „Monitorul oficial", nr. 254/30 octombrie 1940.

16 Vasile Gh. Miron, *Informații privind pagubele produse de trupele germane în retragere pe teritoriul județului Suceava*, în „Suceava — Anuarul Muzeului Județean", An VI-VII, 1979—1980, p. 519, 520, 523.

După lăsarea întunericului, plutonul sovietic, însoțit de cei doi și de către Scheuleac Alexa, Seciman Gavril și Popa Arcadie, este adus la crișma lui Ioan Hutu din Stulpicani, care îi ospătează și le dă, spre a lua cu ei, tot ce mai putuse salva din mîinile nemților.

Spre dimineață, ostașii sovietici și cei trei grăniceri, se ascund în liziera pădurii Ghirileu și după hatia de pe malul apei, nu departe de intersecția drumurilor Stulpicani — Negrileasa cu Frasin — Ostra.

La pod la Tacanet, în imediata apropiere a acestei intersecții, în jurul orei 10 dimineața a zilei de marți 29 august, doi germani, urcați pe stîlpii de telegraf, intenționau să strîngă firele de telefon. De ei s-au apropiat doi grăniceri români, îmbrăcați în costume naționale românești (Costumele le-au fost date de către Scheuleac Alexa). Luați prin surprindere, hitleriștii s-au predat. Au fost duși după hatie și dezbrăcați. Îmbrăcați cu uniformele lor, doi soldați sovietici au ieșit în șosea și au oprit o motocicletă cu ataș care venea cu doi germani de la Negrileasa. În ataș se afla un ofițer hitlerist. În clipa cînd s-a oprit motocicleta, germanii și-au dat seama că este vorba despre o capcană și au încercat să riposteze, dar au fost secerați de gloanțele sovieticilor.

După ce au luat portharta cu corespondența și documentele ofițerului german, sovieticii, ducînd cu ei cei doi prizonieri, s-au deplasat prin pădurea Ghirileu spre creasta dealului și de aici spre Clădita Mare.

În ziua de 28 august, cînd pe Obcina Voronet se duceau lupte grele, batalionul 1 din Reg. 6 Gr. a primit misiunea să acționeze pe direcția Negrileasa — Ostra, să elibereze localitatea Ostra și să intercepteze comunicația Broșteni — Stulpicani.

Împreună cu un regiment sovietic, după un marș forțat de peste 30 km pe cărări de munte, conduși pe anumite sectoare de către Scheuleac Ion zis Căpusneac din Negrileasa, Flocea Vasile și Flocea Gavril din Ostra, în dimineața zilei de 29 august, grănicerii români i-au luat prin surprindere pe hitleriștii din Ostra, care nu s-au așteptat să le cadă tocmai de pe crestele munților ostașii români și sovietici. În scurt timp Ostra a fost eliberată și comunicația interceptată.

Cetățeanul Scheuleac, ca să poată asigura o securitate mai mare trupelor conduse de către el, a recurs la un truc. A luat un cîrd de oi pe care le mîna prin pădure la o oarecare distanță înaintea trupelor române. Numai după ce se asigura că în față nu se găsesc trupe germane, în special la trecerea prin poieni, făcea semn să fie urmat. În momentul în care a ajuns pe culmea Zarcina, ieșind cu oile sale din pădure, s-a găsit față în față cu trupele germane, care-și aveau stabilită o poziție pe această culme.

Oile i s-au împrăștiat prin pășunea cu iarbă grasă. În poiană, germanii, dezbrăcați pînă la brîu, săpau tranșee. Santinela l-a somat pe Scheuleac și l-a întrebat ce caută acolo. El i-a răspuns că și-a rătăcit oile și că e bucuros că le-a găsit. I s-a spus să plece imediat de acolo. Simulînd că strigă la oi pentru a le aduna, a putut atenționa trupele române, care rămăseseră la adăpostul pădurii, de existența nemților, iar grănicerii români și ostașii sovietici au avut timp suficient pentru a se dispune în teren, la liziera pădurii, și să deschidă prin surprindere foc nimicitor asupra poziției germane. Hitleriștii, luați prin surprindere, au fost nevoiți să abandoneze poziția și să o ia pur și simplu la fugă.

Continuarea acțiunii pe direcția Ostra—Stulpicani impunea executarea unei cercetări minuțioase. Misiunea a fost încredințată unui grup de ostași români și sovietici sub comanda căpitanului Cezar Pintilie. Pentru a scurta timpul necesar deplasării, căpitanul Pintilie apelează la o locomotivă a C.F.F.-ului.

În baza informațiilor culese s-a trecut la organizarea dispozitivului de luptă. Dar germanii dezlănțuie un contraatac cu forțe mult mai numeroase. Cu două batalioane și opt tancuri asaltează pozițiile cucerite de ostașii români și sovietici. Lupta a fost crîncenă. Grănicerii români au avut pierderi care s-au ridicat la 70 de morți și 120 de răniți [17].

Fără munițiile necesare și cu rîndurile rărite, trupele române și sovietice au fost nevoite să se retragă spre Muntele Lung. Localitatea Ostra și cota 1035 au fost recucerite de germani.

17 N. Teodorescu, *Op. cit.*, p. 85.

Reorganizîndu-și dispozitivul și aprovizionîndu-se cu muniție, batalionul a putut face față susținutelor atacuri ale germanilor, ca apoi să contraatace pentru recucerirea localității Ostra și mai ales a cotei 1035. Acțiunile lor nu au avut succes din cauza numărului mare de pierderi.

În timp ce la Ostra se duceau lupte grele, la Stulpicani se pregăteau represalii crunte. Pe data de 30 august nemții ridică pe primarul Ion Ciofu și un număr mare de săteni, bărbați, femei și copii, tot ce au putut găsi în sat, printre ei și pe Scheuleac Alexa, sub acuzația că în sat sînt partizani, și sînt adunați cu toții în curtea cetățeanului Gavril Hutu ca ostateci, sortiți cu toții execuțării.

Concomitent au loc minuțioase percheziții și substanțiale jafuri din locuințele localnicilor.

Salvarea civililor a constat în faptul că unul din cei doi nemți ridicați de pe stîlpul de telegraf reușește să evadeze de pe Clădita Mare și să ajungă în timp util pentru a opri executarea sătenilor. Acesta relatează că după Clădita se află trupele române și sovietice și că au fost luați de către ostași și nu de civili.

În urma acestor informații, germanii, alarmați, iau măsuri urgente. Dislocă trupe de pe alte sectoare ale frontului, circa două batalioane, și le dispun pe aliniamentul Măcieșu—Pîriul Negrileasa—Runcu lui Tochin—Ghirileu. Tancurile iau poziție de tragere în diferite puncte ale satului. Instalează 21 de tunuri, în majoritate de mare calibru, prin curțile și grădinile localnicilor, în spatele judecătoriei și după fabrica de cherestea. O baterie este amplasată după digul de pe malul apei, una sub Dealul Moroșenilor și o alta sub Ghirileu.

Duelul de artilerie durează, cu intermitențe, o săptămînă. Tirul artileriștilor germani era dirijat peste crestele munților în Negrileasa, în Vadu Negrilesei, pe și peste versanții din zonă de către trei nemți care își aveau instalat postul de observație în turla zveltă a bisericii catolice din Vadu Negrilesei. Localnicii descoperă acest post de observație și comunică sovieticilor, care îl reduc în curînd la tăcere.

În timpul violentelor bombardamente de artilerie, au fost distruse sau avariate o serie de clădiri. La Ostra, în timpul luptelor din 29-30 august, ard trei gospodării. La Bucșoaia și la Frasin, pe data de 4 septembrie au fost distruse 12 clădiri, iar altele 34 au fost avariate în proporție de 50-75%. La Doroteea au fost distruse două gospodării și avariate alte opt, iar la Negrileasa, în timpul luptelor și bombardamentelor care au durat 9 zile, au ars 20 de case. La Stulpicani, prima clădire care a ars a fost biserica, fiind incendiată, după ce a fost jefuită de germani, pe 5 septembrie. Masiva clădire a judecătoriei este avariată de artileria sovietică în încercarea de a reduce la tăcere subunitatea de tunuri amplasată în spatele ei.

Distrugerile mari le vor face germanii în timpul retragerii, care s-a făcut pe două linii : Frasin—Vama—Cîmpulung și Frasin—Stulpicani—Slătioara—Cîmpulung pe data de 6 septembrie.

Pe comunicația Frasin—Stulpicani—Cîmpulung, nemții aruncă în aer 21 de poduri, cauzînd o pagubă de 18.000.000 lei, iar prin minarea drumului a fost avariată calea ferată forestieră, producîndu-se în acest mod o pagubă de 5.496.678 lei. Pe drumul Stulpicani—Ostra au fost distruse trei poduri în valoare de 1.900.000 lei [18].

În noaptea de 5 spre 6 septembrie germanii aruncă în aer, la Frasin, Fabrica de cherestea și lăzi a Fondului Bisericesc, provocînd o pagubă în valoare de 120.000.000 lei, instalația de impregnat traverse, pricinuind o pagubă în valoare de 40.000.000 lei, Fabrica de cherestea și lăzi a lui Benjamin Schiber, valoarea pagubei fiind de 80.000.000 lei, Fabrica „Doliner et Dauber", cu o pagubă de 30.000.000 lei, precum și gara.

La Doroteea, este aruncată în aer Fabrica de cherestea a lui Vasile Rusu, valoarea pagubei fiind de 13.400.000 lei. Și la Gemenea și Slătioara sînt aruncate în aer fabricile de cherestea.

Stulpicănenilor, germanii nu le-au iertat faptul că au colaborat, sub o formă sau alta, cu armatele române și sovietice. Pentru aceasta, comandantul trupelor

18 Toate informațiile referitoare la pagube s-au preluat după Arh. St. Suceava, fond Prefectura județului Cîmpulung, dosar 253/1945, passim și dosar 58/1946, f. 56.

germane, Meinteufel, un ofițer cu înfățișarea fioroasă a unui pirat, datorată faptului că avea doar un ochi, a dat ordin ca satul să fie ars, iar la fiecare ușă să se posteze cîte un soldat german pentru a nu permite nimănui din casă să iasă, ci să se mistuie în flăcări.

Majoritatea populației se afla refugiată în pădurile din împrejurimi, iar cei ce mai erau încă prin sat s-au ascuns și ei în clipa cînd au auzit ce li se pregătește.

În după-amiaza zilei de 6 septembrie, un pluton german, însărcinat cu această misiune, sosește în centrul satului cu un camion. Abia coborîți, s-au adunat în mijlocul șoselei pentru a stabili, probabil, ordinea de bătaie. Dar un proiectil lovește în plin. Opt din ei pier. Ceilalți se împrăștie prin sat, sat de munte răsfirat, și-și duc la îndeplinire odioasa misiune. Sticle incendiare cu fosfor fac ca, în scurt timp, satul să fie un veritabil rug. Locuințele, gospodăriile, fiind construite în întregime din lemn de brad, ard pînă în temelii. Cîinii sînt carbonizați în lanțuri, vitele în grajduri, merele se coc și crapă în copaci din cauza temperaturii dogoritoare. În cîteva ceasuri, 48 de gospodării se prefac în cenușă iar alte 40 sînt avariate în proporții ce variază de la 50 la 75%, valoarea pagubei cifrîndu-se la 128.011.000 lei.

Sînt aruncate în aer poduri, în valoare de 4.800.000 lei, fabrica de cherestea a lui Pincas Wagner și avariată considerabil cea a firmei „Suha". Sînt incendiate clădirile instituțiilor publice : primăria, poșta, școala, judecătoria, care deja era afectată de bombardamente. Pentru reconstrucția școlii din Stulpicani, pe ruinele judecătoriei, era necesară suma de 35.000.000 lei, iar pentru refacerea celei din Negrileasa suma de 2.000.000 lei [19].

În timp ce satul începuse să ardă, Răcilă Ion, un băiat de 14 ani, ajunge alergînd în fața primăriei, la etajul căreia se auzea gălăgie și al cărei parter era deja cuprins de flăcări. Crezînd că cei de la etaj nu știu că primăria arde, urcă scările în fugă și intră ca vijelia în camera notarului de unde venea zgomotul. Aici, un soldat german, cu automatul îndreptat spre notarul George Macovei, îi cerea acestuia să-i prezinte, cît mai grabnic, conținutul casei de bani a primăriei. În clipa în care a intrat băiatul, germanul a întors capul și, din neatenție, automatul de la Macovei. Suficient ca acesta să sară asupra neamțului și, într-o scurtă încăierare, îi smulge automatul, îl omoară pe hitlerist și-l aruncă pe fereastră.

La intrarea trupelor române în sat, peisajul era dezolant. Numai ruine și cenușă. Ici și colo, cîte un horn golaș, rămas în picioare ca printr-o minune, sublinia parcă durerea localnicilor. Nistor Teodorescu consemna : „În furia lor neputincioasă, hitleriștii au dat foc comunei. Numeroase case ale locuitorilor au fost mistuite de flăcări. Era un tablou zguduitor. Femei, bătrîni și copii încercau să-și salveze cîte ceva din lucrurile agonisite cu atîta trudă, îi blestemau pe cotropitori și-i îndemnau pe grăniceri să-i lovească fără milă, să-i alunge cît mai repede de pe pămîntul țării". [20]

Pe lîngă faptul că localnicii au dat ostașilor români și sovietici din puținele alimente ce le mai rămăseseră, că s-au oferit să le fie călăuze prin nesfîrșitele păduri de rășinoase, ei ascund și îngrijesc ostași răniți.

Primii care au intrat în Stulpicani au fost grănicerii români. Au sosit în după-amiaza zilei de 7 septembrie, venind dinspre Plotonița, pe sub Ghirileu, ocolind căile de acces, care erau minate.

La foarte puțin timp, au ajuns și trupele sovietice, care au venit dinspre Negrileasa. Au fost întîmpinate cu pîine și sare, după obiceiul locului, de un număr mare de săteni în frunte cu primarul Ion Ciofu și de Maria Huțu, care cunoștea limba rusă.

Referitor la modul cum au știut stulpicănenii să ajute trupele române, N. Teodorescu relatează : „Locuitorii din această comună au sprijinit prin diferite mijloace lupta grănicerilor. Cu riscul vieții, mulți dintre ei au călăuzit trupele române și sovietice pe drumuri tăinuite de munte, aducîndu-le în spatele rezistențelor hitleriste. Din puținele lor alimente au dat ostașilor români și sovietici, pe

19 Arh. St. Suceava, fond Prefectura județului Cîmpulung, dosar 253/1945, f. 20.
20 N. Teodorescu, *Op. cit.*, p. 91.

care i-au primit cu multă bucurie și entuziasm. Merită, de asemenea, să fie menționată fapta vrednică a unui grup de gospodine din această localitate, care au spălat circa 600 de buc. albituri ale grănicerilor noștri". [21]

Înaintarea trupelor române spre Slătioara a fost dificilă deoarece hitleriștii se retrăgeau utilizînd un trenuleț al C.F.F. cu vagoane pe ale căror platforme au instalat mitraliere ce nu puteau fi reduse la tăcere, datorită faptului că se aflau în mișcare continuă. La Slătioara, satul și căile de acces sînt străjuite de înălțimi mari și abrupte. Hitleriștii s-au amplasat după stînci, în copaci, în căile de fîn, realizînd o rețea deasă de cuiburi de rezistență. Minează drumurile, baricadează șoseaua de peste Prihodiște aducînd foarte mulți brazi pe ea. Favorizați de teren, nemții opuneau o rezistență îndîrjită. Instalați pe poziții dominante, germanii deschideau un foc nimicitor cu mitraliere și cu alt armament automat, la apropierea trupelor române. Din Cîmpulung, hitleriștii trăgeau cu armament greu. Luptele cele mai grele s-au dat pentru cucerirea cotei 1078 Arșița Caprei.

Tragerile masive ale celor 36 de tunuri sovietice, pe tot timpul luptelor, care au durat de la 8 la 11 septembrie, au zdruncinat simțitor linia defensivă germană, dînd posibilitatea trupelor române să pună pe fugă pe nemți. „Fiecare palmă de pămînt a fost răscolită de exploziile proiectilelor. Iarba era arsă, copacii desfrunziți. Ardea și la figurat, dar și la propriu pămîntul sub picioarele cotropitorilor hitleriști". [22]

În timpul luptelor, la Slătioara, au fost distruse total 6 gospodării și alte trei avariate.

Retrăgîndu-se, germanii fac jafuri continui. De pe Todirescu iau 140 de boi, care erau ai slătiorenilor.

Concomitent cu cucerirea înălțimilor din împrejurimi, a fost eliberat și satul Slătioara. N. Teodorescu consemnează : „Mi-a rămas pentru totdeauna în amintire primirea caldă, entuziastă, pe care ne-au făcut-o locuitorii din Slătioara. Îmbrăcați în costume naționale de sărbătoare, ei ne-au întîmpinat după datinele străbune bucovinene, urîndu-ne din toată inima «Bun sosit». Bucuria și entuziasmul cu care eram primiți de populație ne sporea elanul, înzecindu-ne forțele în lupta pentru izgonirea deplină a fasciștilor germani din țară". [23]

Au rămas să se odihnească în pămîntul Slătioarei, pentru care s-au bătut exemplar, sergentul Gheorghe Traian, caporalii Mitrea Marin și Brădățanu Samoilă, fruntașul Gheorghiță Irimia, soldații Costiușa Petru, Simion Constantin, Popescu Alexandru, Oprea Ilie, Vlăsceanu Nicolae, Aștefănesei Dumitru, Deleanu Dumitru, Costiug Gheorghe, Tîrb Alexandru, Olinici Alexandru, Comănescu Pascu, Sidoriuc Filaret. La aceștia se adaugă 131 de răniți. Printre ei se numără căpitanii Alexandru Apostolescu, Cezar Pintilie și Romulus Nicoroiu, care mai fusese rănit o dată în luptele de la Obcina Voronet, locotenent rezervă Stan Alexandru, sublocotenenții Dumitru Rotărescu, Liviu Timariu, sergenții Gheorghiu Aurel, Marțuneac Victor, Smochină Ion, Bratu Constantin, Prodan Ioachim, Rău Teodor, Grigoraș Ioan. Sînt răniți pentru a doua oară sergenții majori Tăriță Gheorghe și Gingălău Andrei. Printre răniți se numără plutonierul adjutant Corleciuc Straton din Vadu Negrilesei și soldatul Cracană Dumitru din Stulpicani.

Cei căzuți pentru eliberarea acestor binecuvîntate plaiuri bucovinene vor fi „plînși" de slătioreni în frumoase versuri de factură mioritică :

„Foaie verde de bujori,
Soldat de la Vînători,
Unde ți-a fost soarta să mori ?
— În vîrful Carpaților,
În desimea brazilor !
— Dar lumină cin' ți-a pus ?
— Soarele cînd a fost sus !
— De scăldat cin' te-a scăldat ?
— Ploile, cînd au plouat,
Pe mine că m-au scăldat !
— Măi soldat, cine te-a plîns ?
— Păsările cînd s-au strîns,
Pe mine toate m-au plîns !
— Măi soldat, cin' te-a 'ngropat ?
— Munții cînd s-au răsturnat,
Pe mine m-au îngropat". [24]

21 *Ibidem*, p. 91.
22 *Ibidem*, p. 92.
23 *Ibidem*, p. 92.
24 Apud Grațian Jucan, *De sub muntele Rarău. Folclor din ținutul Cîmpulungului Moldovenesc*, Suceava, 1971, p. 120.

Pe data de 11 septembrie, orele 17,30, regimentul primește ordin să se deplaseze cît mai neîntîrziat și să ocupe poziții în regiunea Măgura cota 1113, de unde să intercepteze șoseaua Cîmpulung Moldovenesc—Pojorîta.

Într-un document întocmit după ieșirea regimentului din luptă, N. Teodorescu scria : „Luptele au fost duse fără răgaz, căci misiunile primite de regiment din partea Sovietelor se succedau înainte ca ele să fi fost îndeplinite și caracterizate prin deplasarea regimentului dintr-un sector de luptă în altul". [25]

Grănicerii români au fost conduși de către Dumitru Flocea și Gavril Mazăre pe o porțiune de drum, pînă la Padina Pîntii, în Codrul Secular Slătioara, unde se afla refugiat cu familia sa și cu rezervele de alimente, Oprea Gheorghe, omul despre care se spune că ar cunoaște toți munții din zonă ca propria-i bătătură. Acesta, după ce dă tuturor grănicerilor să mănînce, îi conduce spre Cîmpulung, numai prin păduri dese, departe de drumurile minate, pentru a evita capcanele și ambuscadele hitleriștilor.

Marșul este istovitor. Timp de odihnă nu este nici noaptea. Din motive de securitate nu este permisă aprinderea nici unui chibrit, nici a unei țigări. Pentru a nu se rătăci unul de altul în bezna nopții, în pădurea deasă, pe versanții prăpăstioși, se leagă între ei cu cablu telefonic. În frunte, Gheorghe Oprea, de mijlocul căruia este legat un capăt al cablului, după care, legați în șir, vine colonelul Teodorescu, maiorul Ciocan restul trupelor române și apoi cele sovietice.

Semnificative asupra condițiilor în care a avut loc marșul pe direcția Slătioara—Cîmpulung sînt cuvintele lui N. Teodorescu : „Panta abruptă putea fi urcată numai în genunchi și mîini. Fiecare buruiană, fiecare colț de stîncă, lăstar sau boschet erau folosite ca sprijin, iar cînd acestea se rupeau ostașul se rostogolea în vale. Cu și mai multă greutate au urcat panta muntelui caii care transportau mitralierele. Cu toate că erau conduși în zigzaguri scurte, prin lăstărișuri, au fost cazuri cînd bieții cai au căzut în genunchi, au smuls frîul din mîinile conducătorului și s-au prăbușit pe coasta muntelui. În vale, animalul care mai putea fi recuperat era ridicat de ostași și îndemnat să urce din nou panta". [26]

O altă parte a trupelor române și sovietice a fost condusă spre Cîmpulung de Simion Mazăre și Toader Mirotoiu. Aceștia aleg ca drum calea cea scurtă, pîrîul Valea Caselor. Alegerea nu s-a dovedit fericită. Hitleriștii i-au observat, i-au lăsat să intre în adîncimea văii și apoi au deschis foc nimicitor cu armament greu. Pierderile au fost mari.

Gheorghe Oprea, la întoarcerea din Cîmpulung-Moldovenesc, trece prin Valea Caselor și vede spectacolul terifiant al morții. Înspăimîntat de grozăvia de aici, vrea pur și simplu să fugă, să se îndepărteze cît mai grabnic de acel loc. Dar un geamăt surd îi reține atenția. Începe să caute printre trupurile spintecate de schije de proiectil. În scurt timp descoperă, răsturnat între niște rădăcini, după un putregai, un căpitan de grăniceri, rănit la mîna stîngă și piciorul drept, cu pierderi mari de sînge. Îi acordă primul ajutor și-i aduce să bea apă rece de izvor. Apoi îl ia în spate și îl duce 6 km prin pădure pînă la locuința sa din Slătioara, unde, împreună cu soția sa, îl va îngriji pînă cînd, 4 zile mai tîrziu, va fi ridicat de o ambulanță. Fapta lui Oprea nu a rămas nerăsplătită.

În urma lor, hitleriștii au lăsat mari cîmpuri minate, care vor provoca moartea oamenilor și a vitelor pînă în 1946, cînd vor fi curățate de curajoșii geniști de sub comanda tînărului locotenent Virgil Mincea.

Din această zonă mulți săteni au dat un greu tribut de sînge în acest război. Pe cîmpul de luptă s-au jertfit, numai din Stulpicani, un număr mare de bărbați : Boicu Ion, Chira Gh. Vasile, Cozan T. Ion, Cozan T. Gheorghe, Diaconu V. Ion, Dobrovolschi V. Gavril, Dobrovolschi V. Ion, Dușa Aurel, Flocea P. Nicolae, Flocea M. Gheorghe, Flocea V. Gheorghe, Flocea Simion, Forminte Vasile, Horgot V. Mihai, Hutu Vasile, Irimescu Artim, Isenciuc Ion, Lehaci Gheorghe, Moroșan G. Nicolae, Nacu N. Traian, Nacu I. Vasile, Popa T. Vasile, Popa Ghe. Simion, Popescu N. Toader, Popescu N. Constantin, Răcilă I. Gavril, Răcilă I. Gheorghe,

25 Arh. M. Ap. N., fond 4497, dosar 3044, f. 15.
26 N. Teodorescu, *Op. cit.*, p. 94.

Secman A. Traian, Țigănescu P. Vasile, Țigănescu, P. Gavril, Ungureanu Vasile, Zancu V. Gavril și Zancu S. Gheorghe.

Acestora li se adaugă un număr mare de civili, adulți și copii, care au murit din cauza proiectilelor, a gloanțelor sau a minelor. În Stulpicani au murit : Ambroș Nastasia, Boicu Teodora, Buzilă Ioan, Catargiu Vasile, Cozan Ion, Cozan Arcadie, Cozan Gheorghe, Cozan Filaret, Curovschi Carol, Diaconu Gavril, Hutu Ioan, Hutu Gheorghe, Moroșan Gheorghe, Moroșan Vasile, Moroșan Elisabeta, Popa Nastasia, Popescu Ilie, Răcilă Ion, Răcilă Paraschiva, Răcilă Maria, Scheulac Paraschiva, Șecman Dumitru : În Doroteea au murit Ignătescu Augustin, Nacu Alexandru, Nacu Valița, Nuțescu Ioan, Rusu Valerian, iar în Gemenea, Simeria Constantin. [27]

Războiul a lăsat și alte dureroase urme : copii orfani (numai în Doroteea 35), văduve și invalizi : [28]

	Văduve	Invalizi
Doroteea	11	6
Frasin	27	12
Gemenea	6	—
Negrileasa	8	14
Ostra	5	3
Slătioara	8	3
Stulpicani	16	7

Începînd cu 8 septembrie și pînă în noiembrie 1944, în localitățile din zonă, sînt cantonate trupe sovietice. În această perioadă, ele distrug sistemul de fortificații german, aruncînd în aer cazematele din zona Doroteea — Frasin [29].

Deși sărăcite simțitor de jafurile hitleriștilor, de pîrjolul ultimelor zile de război, satele și-au adus o contribuție importantă la întreținerea ostașilor sovietici cantonați aici. Astfel, contribuția satului Doroteea se cifrează la 5.362.700 lei [30], iar a comunei Frasin la 38.427.355 lei [31].

Unitățile sovietice din zonă au beneficiat de următorul aport în animale din partea satelor [32] :

	Cai	Boi	Vaci	Oi	Porci
Doroteea	13	4	10	189	8
Frasin	19	—	14	150	6
Gemenea	5	—	7	26	11
Negrileasa	35	11	80	1010	132
Ostra	16	8	14	310	35
Slătioara	9	—	10	86	27
Stulpicani	15	15	22	343	21

27 Arh. St. Suceava, fond Prefectura județului Cîmpulung, dosarele 263/1945 și 14/ 1946, passim.
28 *Ibidem*, dosar 115/1945, passim.
29 *Ibidem*, dosar 15/1946, f. 4.
30 Arh. St. Suceava, fond Legiunea de jandarmi Cîmpulung, dosar 55/1944.
31 *Ibidem*, dosar 54/1944.
32 Arh. St. Suceava, Fond Prefectura județului Cîmpulung, dosar 20/1944, f. 90-105.

După trecerea tăvălugului războiului, începe activitatea de reconstrucție. Muncind cu dăruire, muncitorii ceferiști reușesc ca în aprilie 1945 să refacă podurile și linia ferată pe distanța Frasin—Stulpicani [33], au reconstruit gara, au reparat locomotivele care avuseseră de suferit. Pentru refacerea drumului Frasin—Stulpicani—Cîmpulung s-au executat lucrări în valoare de 55.000 lei. [34]

Refacerea satelor în întregime a început prin construirea, la 16 iulie 1946, în Bucșoaia, Frasin, Ostra, Slătioara și Stulpicani, a comitetelor pentru reconstrucție. Stulpicaniul a primit un avans în valoare de 14.000.000 lei [35].

În timpul luptelor care s-au dat pe teritoriul bazinului Suha bucovineană, localnicii „s-au ridicat ca un singur om în ajutorul unităților românești și sovietice, punînd la dispoziția armatei tot ceea ce este necesar pentru a se realiza o colaborare efectivă și strînsă, pentru a se renaște o Românie nouă, fericită, eliberată de sub fasciști" [36]. Alături de grăniceri, locuitorii satelor din zonă, ca de altfel întregul nostru popor, au înscris o pagină de glorie nemuritoare în istoria milenară a neamului nostru.

CONTRIBUTIONS CONCERNANT LA LUTTE INSURECTIONNELLE DE L'ARMÉE ROUMAINE DANS LE BASSIN DE LA RIVIÈRE SUHA

Résumé

Dédié à la Révolution de libération nationale et sociale antifasciste et antiimperialiste du peuple roumain, du 23 Août 1944, le matériel ci-présent donne une description détaillée des premières actions organisées par l'armée roumaine en vue de chasser les troupes hitlériennes du pays.

L'honneur de commencer le détour des armes contre l'armée allemande a appartenu au Régiment nº 3 gardes-frontières, sous la commande du colonel Nistor Teodorescu, qui, le 23 Août 1944 se trouvait sur la ligne Gura-Humorului—Capu-Cîmpului—Valea-Seacă—Pîraie—Bogata—Slătioara, faisant partie de la IIIème Division allemande-Montagne. Sans avoir reçu l'ordre exprès, d'attaquer l'armée allemande, et se basant uniquement sur la Proclamation royale du soir du 23 Août, les gardes-frontières roumains commencent à désarmer les Allemands, et établissent, dans des conditions assez difficiles, la collaboration avec l'armée soviétique.

Dans l'action commune des troupes roumaines et soviétiques, un rôle important a été joué par la population locale, qui a conduit les troupes alliées sur des sentiers inconnus, dans les montagnes, fait qui leur a valu de nombreuses représailles de la part des troupes allemandes en retraite.

Par leur action, les gardes-frontières roumains ont désorganisé le système de défense allemand, contribuant de façon substantielle à ouvrir le chemin aux soviétiques vers la Transylvanie.

33 Irh. St. Suceava, fond Prefectura județului Cîmpulung, dosar 3/1945, f. 26.
34 *Ibidem*, dosar 59/1945, f. 20.
35 *Ibidem*, dosar 58/1946, f. 32.
36 *Ibidem*, dosar 24/1944, f. 8.

DIN ISTORIA ORAȘULUI SUCEAVA

MOTIVE ORNAMENTALE ÎN CERAMICA SMĂLȚUITĂ DE UZ CASNIC DE LA SUCEAVA, DIN SECOLUL AL XV-LEA.

PARASCHIVA VICTORIA BATARIUC

Cercetările arheologice, începute la Suceava la sfîrșitul secolului trecut, reluate în anul 1951 și continuate pînă în prezent, alături de descoperirile întîmplătoare, au dus la găsirea unei cantități impresionante de ceramică medievală de diferite tipuri, care a constituit obiectul unor numeroase studii [1]. Deși spectaculoasă, ceramica de uz casnic, smălțuită și decorată, de la Suceava, nu a făcut obiectul vreunui studiu special, fiind doar menționată mai ales în lucrările Corinei Nicolescu, care, analizînd această categorie ceramică din țările române, bazîndu-se pe anumite concluzii izvorîte din cercetarea ornamenticii, avansează ideea existenței în Moldova a unei ceramici, puternic influențată de olăria islamică și de cea din bazinul Mării Negre, în speță armeano-georgiană, pe care o denumește „pontică" [2], diferită de cea din Țara Românească, denumită ceramica „dunăreană".

Numărul mare de fragmente ceramice smălțuite descoperite la Suceava, remarcabile prin bogăția decorului și prin valoarea artistică a acestuia, cît și prin faptul că cea mai mare parte a acestei ceramici a rămas inedită, ne determină să încercăm o catalogare a motivelor decorative care se întîlnesc pe ceramica smălțuită de uz comun.

* * *

Cunoscută în așezările din Moldova ca marfă de import adusă din atelierele bizantine, ceramica smălțuită de uz comun autohtonă își face apariția la Suceava la sfîrșitul secolului al XIV-lea. Este vorba de existența unor borcane și oale cu toartă, lucrate din pastă aspră și arse reducător, care au o bandă de smalț verde închis, trasă direct pe pastă, fără angobă, în jurul gurii. [3]

Începînd cu primii ani ai secolului al XV-lea se petrec transformări rapide în tehnica producției locale de ceramică, marcate prin utilizarea exclusivă a roții rapide în executarea ceramicii orășenești, folosirea pe scară largă a metodei

1 Elena Busuioc, *Ceramica de uz comun nesmălțuită din Moldova (Secolul al XIV-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea)*, București, 1975, p. 7-8, unde este dată toată bibliografia.

2 Corina Nicolescu, *La céramique roumaine émaillée du Moyen Âge à la lumière des dernières recherches*, în *Byzantinoslavica*, XXI, 1960, 2, p. 260-281; idem, *La céramique à vernis plombeaux des X-e — XV-e siècles dans les Pays Roumains*, în *Bolletino Internazionale delle Ceramiche in Faenza*, Faenza, XLIX, 1963, p. 105, 115; idem, *La céramique émaillée de Moldavie et le Proche Orient*, în *SAO*, VII, 1968, p. 187—197; idem, *Moștenirea artei bizantine în România*, București, 1971, p. 34—43; Corina Nicolescu, Paul Petrescu, *Ceramica românească tradițională*, București, 1974.

3 Informație Elena Busuioc, căreia îi mulțumim și pe această cale pentru sugestiile și informațiile oferite, necesare în elaborarea acestei lucrări.

arderii oxidante, prin îmbogățirea repertoriului de forme, larga răspîndire a smalțului, precum și a tehnicilor de decorare, sgraffito și champlevé.[4]

În prima jumătate a secolului XV, la Suceava, alături de ceramica nesmălțuită, utilizată la bucătărie sau avînd rosturi gospodărești, apare ceramica smălțuită de uz casnic, utilizată ca veselă.[5] Se cuvine să menționăm că aceasta din urmă se grupează în două mari categorii : ceramica smălțuită cu decor și ceramica smălțuită fără decor, care deține în raport cu prima un procent net superior. Este concludent, că în locuința unui orășean de la mijlocul secolului al XV-lea, descoperită pe strada Petru Rareș și dezvelită parțial, s-au recuperat 11 vase întregi și fragmente de la cel puțin 54 de vase smălțuite, dintre care doar un singur vas și cinci fragmente erau și decorate.[6]

În categoria ceramicii smălțuite fără decor se întîlnesc următoarele forme : strachina, farfuria, bolul, cana, paharul, ulciorul, cratița tripodă, sfeșnicul.[7] Ca o caracteristică a acestei categorii ceramice se constată preferința pentru tonalitățile închise ale culorilor : verde-crom, verde-smarald, brun „terra di Siena", umbră-arsă, galben-ocru și galben-oranj, rar galben-ivoriu. Foarte rare sînt cazurile cînd se întîlnesc fragmente pe care să coexiste mai multe nuanțe sau culori de smalț, caracteristică a ceramicii smălțuite și decorate.

Producția locală de ceramică smălțuită și decorată a fost documentată arheologic pentru prima oară la Suceava prin descoperirea în sectorul IRC a unui cuptor de ars oale care a funcționat la începutul secolului XV.[8] Aici s-au găsit peste o sută de suporți utilizați în cuptor, în timpul coacerii pentru separarea vaselor smălțuite, ceea ce arată indubitabil că avem de-a face cu un atelier care producea ceramică smălțuită.[9] Tot aici s-au găsit și numeroase fragmente ceramice acoperite cu angobă albă (biscuit) și decorate, alături de fragmente decorate și smălțuite. Fragmente ceramice decorate și smălțuite au fost descoperite pe întregul teritoriu al orașului medieval Suceava[10], fără însă să depășească ca număr fragmentele smălțuite, simple.

Dimensiunile reduse ale acestor fragmente îngreunează stabilirea repertoriului de forme al ceramicii uzuale smălțuite și decorate. Se pot identifica cu aproximație strachina, farfuria, bolul, ulciorul, cana de mici dimensiuni. Ca o caracteristică a întregii ceramici smălțuite este de reținut preponderența vaselor deschise, largi și scunde, avînd ca suport un picior inelar mai mult sau mai puțin ridicat, față de vasele înalte și înguste.[11]

Din punct de vedere tehnic, s-a putut constata că pasta marii majorități a produselor smălțuite este foarte îngrijit lucrată din argilă curățată cu mare atenție de impurități și avînd ca degresant nisip sub formă de pulbere fină, obținută în prealabil prin măcinare ori spălare, și pulbere de *argillas calcare*.[12] Datorită calităților argilei și a fineții adaosurilor s-a obținut o pastă, fină omogenă, destinată obținerii ceramicii smălțuite și decorate. Decorul ceramicii smălțuite se realiza prin combinarea a două tehnici de ornamentare : smălțuirea și incizarea. Smălțuirea era realizată prin aplicarea prealabilă a unui strat de angobă de culoare mai mult sau mai puțin albă pe pereții vasului, în întregime la interior, iar la exterior, în jumătatea superioară pînă în zona diametrului maxim, în cazul formelor deschise și scunde sau pe întreaga suprafață, în cazul formelor înalte și înguste. Smălțurile sînt mono-sau policrome. Culorile de smalț — verde, brun, galben — cu diferitele lor nuanțe sînt utilizate de obicei asociate în decorarea unui singur vas. Frecvent fondul îl constituia o culoare mai închisă — verde-crom sau brun „terra di Siena" — motivele incizate erau realizate într-o nuanță a culorii de fond sau chiar în altă culoare.[13] În unele cazuri, fondul alb-gălbui sau galben-ivoriu al angobei, acoperit cu smalț incolor era stropit cu pete sau vrîste de culoare contrastantă, de obicei verde și brun, care nu subliniau în vreun fel decorul incizat, dar ritmau întreaga compoziție.[14] Cea de a doua componentă a decorului ceramicii smălțuite, incizarea,[15] cuprinde atît incizia propriu-zisă, care afectează superficial angoba și corpul vasului (sgraffito), cît și incizia lată și adîncă, de fapt o adevărată excizie, care face ca decorul să iasă în evidență prin ușoara adîncire a fondului, amintind de tehnica proprie artei metalului și emailului, champlevé-ul.[16] Frecvent, în realizarea decorului se foloseau combinate, completîndu-se, ambele procedee — sgraffito și champlevé.

4 Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în Evul Mediu*, București, 1969, p. 106—109.

5 La Suceava, alături de fragmente de vase smălțuite și decorate utilizate ca veselă s-au descoperit și fragmente de vase cu picior inelar, prevăzut cu orificii pentru suspendare, folosite ca piese decorative de interior (descoperiri inedite). Astfel de vase cu orificii de suspendare, datate în secolele XIV-XV, au fost găsite și la Curtea de Argeș, cf. Lia Bătrîna și Adrian Bătrîna, *Cercetările arheologice de la Curtea de Argeș*, în„Cercetări arheologice", V, București, 1982, p. 103, pl. III/1, 4 ; IV/1-3, 5 ; V/2.

6 Informație de la Emil I. Emandi, căruia îi mulțumim și pe această cale.

7 Piesele întregi sau fragmentare, inedite, aflate în colecțiile Muzeului Județean Suceava.

8 Bucur Mitrea și colab., *Șantierul arheologic Suceava — Cetatea Neamțului*, în *SCIV*, 6, 1955, 3-4, p. 780-781.

9 Suporți de diferite forme, puși în legătură cu producerea ceramicii smălțuite au fost descoperiți la Iași, cf. Al. Andronic, *Contribuții arheologice la istoria orașului Iași în perioada feudală*, în *Arh. Mold.*, I, p. 276, fig. 4/9 ; Baia, cf. Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *Orașul medieval Baia în secolele XIV-XVII*, Iași, 1980, vol. I, p. 117-118, fig. 81/15-16 ; Păcuiul lui Soare, cf. Petre Diaconu, Silvia Baraschi, *Păcuiul lui Soare. Așezarea medievală*, București, 1977, vol. II, p. 110 ; Humor, cf. Elena Busuioc și Paraschiva Victoria Batariuc, *Atelier de olărie la vechea mănăstire a Humorului (sec. XV)*, în *SCIVA*, 35, 1984, 2, p. 172, fig. 1/2-4, p. 173, fig. 2/6, 7.

10 Material inedit, aflat în colecțiile Muzeului Județean Suceava.

11 În casa unui orășean din secolul XV, descoperită la Suceava, pe strada Petru Rareș, au fost găsite 7 străchini întregi și fragmente de la încă 15 străchini smălțuite și doar 4 vase înalte și strîmte și 5 fragmente de la asemenea vase. Informație de la Emil Ioan Emandi.

12 Calcarul — argillas calcare — atît sub formă de granule sau de pulbere formează un fondant folosit frecvent în compoziția ceramicii Cf. Elena Busuioc, *op. cit.*, p. 35 și urm.

13 Vorbind despre ceramica smălțuită din Moldova, Corina Nicolescu subliniază utilizarea smalțului monocrom și prezența smalțului „drojdie de vin", cf. Corina Nicolescu, *La céramique à vernis plombeaux des X-e — XV-e siècles dans les Pays Roumains, în Bolletino Internazionale delle Ceramiche in Faenza*, Faenza, 1963, XLIX, p. 109. Este însă de remarcat predilecția pentru folosirea smalțului policrom în realizarea ceramicii smălțuite și decorate ca și absența așa zisului smalț „drojdie de vin". Pentru acest ultim aspect, vezi discuția la Radu Popa, Monica Mărgineanu-Cârstoiu, *Mărturii de civilizație medievală românească. O casă a domniei și o sobă monumentală de la Suceava din vremea lui Ștefan cel Mare*, București, 1979, p. 44.

14 Grigore Avakian, *Săpăturile de la Cetatea Albă*, în *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția pentru Basarabia*, III, 1931, p. 98-100, fig. 117-123 ; N. Constantinescu, *Contribuție la cunoașterea ceramicii bizantine de la Cetatea Albă (Belgorod Dniestrovski)*, în *SCIV*, 10, 1959, 2, pl. II, III.

15 Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 107, subliniază raritatea utilizării tehnicii sgraffito în Moldova, omițînd faptul că acest procedeu decorativ este folosit frecvent singur, cît și în asociere cu tehnica champlevé.

16 Comparînd această tehnică de realizare a decorului în ceramică cu tehnica champlevé utilizată în toreutică, cel care face apropierea este Barbu Slătineanu, în *Ceramica românească* București, 1938, p. 34, nota 1.

O notă caracteristică a ceramicii smălțuite și decorate o reprezintă dispunerea tectonică a decorului, ca și caracterul aerat al întregii compoziții decorative.[17] Vasele deschise și scunde sînt decorate în marea lor majoritate la interior și parțial sau deloc la exterior, în zone specifice, cu motive tipice. În schimb, în cazul vaselor înalte și strîmte, decorul se desfășoară frecvent pe întreaga suprafață exterioară, sau ocupă uneori anumite registre.

În cazul vaselor deschise și scunde (strachină, farfurie, bol) decorul interior este plasat frecvent în trei registre distincte : buza, zona imediat inferioară buzei și fundul vasului. Registrul din zona fundului este tratat de cele mai multe ori sub forma unui medalion încadrat de cercuri concentrice, în alte cazuri motivul central, plasat pe fund, se continuă și în spațiul intermediar, după cum uneori, întreaga suprafață interioară a vasului este decorată. În cazul decorului exterior, cel mai frecvent este decorată buza și diametrul maxim al vasului, apoi registrul cuprins între aceste două zone, partea inferioară este adesea lăsată nedecorată, fiind de cele mai multe ori nici măcar acoperită cu angobă. Vasele înalte și strîmte, cînd nu au toată suprafața decorată, sînt ornamentate în zona buzei, a umărului, cît și în cea a diametrului maxim.

Motivele ornamentale sînt și ele de o mare diversitate, putînd fi grupate în motive geometrice, vegetale, zoomorfe și antropomorfe. Remarcabilă ne apare situația relevată de motivele decorative de pe fragmentele ceramice descoperite în sectorul IRC[18]. Toate cele 79 de fragmente de biscuit sînt decorate, în exclusivitate, cu motive geometrice, iar din cele 15 fragmente smălțuite, doar unul singur face excepție, fiind decorat cu palmete.

Motivele geometrice sînt cele mai frecvent întîlnite în decorul ceramicii smălțuite de uz casnic de la Suceava, punctul IRC nefiind o excepție. Dintre motivele geometrice întîlnim : cercuri concentrice (Pl. 1/4 ; 2/2), spirale (Pl. 3/4, 7, 8), liniile vălurite (Pl. 2/2 ; 5/1-4), valuri (Pl. 1/7), elipse (Pl. 1/5), zig-zagul (Pl. 1/14), căprioare (Pl. 1/13 ; 3/6), triunghiul simplu (Pl. 1/3), triunghiul cu laturile curbe avînd înscris la interior alte figuri geometrice ca haşuri (Pl. 1/8 ; 2/7), romburi (Pl. 2/6), triunghiuri separate de romburi în care se află înscrise cruci (Pl. 1/11, 12), romburi (Pl. 1/16 ; 3/1), grupuri de linii paralele dispuse radial (Pl. 2/2), metope dreptunghiulare haşurate sau umplute cu spirale, separate între ele de suprafețe nedecorate (Pl. 1/9, 10), torsade (Pl. 2/4), cruci (Pl. 1/15 ; 3/3). În cadrul ornamentelor geometrice încadrăm și semnele grafice ca monogramele (Pl. 4/2) și inscripțiile[19].

Ornamentele vegetale sînt mai puțin numeroase și se limitează în fond la trei mari tipuri[20] : floarea cu patru petale (aster) dispuse în cruce (Pl. 6/7), care, geometrizîndu-se, se va transforma într-o rozetă (Pl. 6/1, 2, 5) și apoi în roată solară (Pl. 6/6) ; palmeta[21], cu varianta ei semipalmeta cu lobii rotunjiți, prinsă pe un vrej sinuos (Pl. 3/5) și cel de al treilea tip, arborele vieții — Hom[22], reprezentat sub forma unei ramuri de brad (Pl. 2/4) sau a unui arbust cu crengile terminate cu fructe rotunde (Pl. 3/10). De obicei, acest motiv ornamental se întîlnește împreună cu o altă categorie decorativă, cea zoomorfă.

La Suceava, motivele decorative zoomorfe, rare, sînt reprezentate de păsări, în speță porumbei și cocori (?), și probabil de pești. Porumbelul apare asociat cu arborele vieții în formă de arbust (Pl. 3/10 ; 4/4), în timp ce cocorul (?) face parte dintr-o adevărată „horă" care se desfășoară pe pereții vasului (Pl. 3/11).

17 Barbu Slătineanu, Paul H. Stahl, Paul Petrescu, *Arta populară în Republica Populară Română, Ceramica*, București, 1958, p. 78-80.

18 Am ales pentru exemplificare lotul de fragmente ceramice găsit la IRC atît datorită mărimii sale, cît și faptului că a fost descoperit într-un complex închis.

19 Elena Busuioc și Paraschiva Victoria Batariuc, *op. cit.*, p. 181, fig. 6/7.

20 Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 110, subliniază predilecția pentru ornamentul vegetal în ceramica smălțuită din Moldova.

21 Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *O casă de orășean din secolul al XV-lea de la Suceava*, în *SCIVA*, 28, 1977, 4, fig. 10.

22 Paul Petrescu, *Motive decorative celebre*, București, 1971, p. 39-65 ; Victor Simion, *Imagine și legendă*, București, 1983.

Apare și un fragment care pare a fi decorat cu un pește[23], figurat elipsoidal, cu o aripioară dorsală compusă din haşuri și cu solzii în formă de mici alveole (Pl. 2/1).

Cel mai rar întîlnit motiv decorativ este cel antropomorf[24], existînd un singur fragment de vas pe care probabil este redat un personaj îmbrăcat într-o tunică cu falduri (Pl. 4/5).

Decorul fiind dispus tectonic, există motive decorative predilecte pentru anumite forme de vas sau pentru anumite zone ale vasului. Astfel, motivele geometrice sînt utilizate frecvent în decorarea vaselor deschise și scunde, și, în acest caz, unele motive geometrice sînt plasate în anumite zone ale vasului, atît la interior cît și la exterior.

Pentru decorul interior al buzei se utilizează spirale (Pl. 3/4, 7), torsade (Pl. 2/4), căprioare (Pl. 3/6), palmete (Pl. 3/4), peștele (Pl. 2/1). În zona imediat inferioară buzei, de obicei sînt plasate șiruri de triunghiuri alternative avînd înscrise haşuri (Pl. 2/7), spirale (Pl. 3/7), cercul tăiat în patru prezentînd în fiecare sfert înscrisă cîte o spirală (Pl. 3/8), linii vălurite dispuse radial (Pl. 2/2), romburi avînd înscrise puncte (Pl. 2/8). Zona fundului inelar este de cele mai multe ori tratată sub forma unui medalion în care se află un motiv în tablă de șah — damier — (Pl. 4/6, 8), un entrelacs cu extremitățile ascuțite terminate cu romburi cu laturile concave și flori puternic stilizate (Pl. 2/5), un zig-zag (Pl. 5/1) ori un pătrat înconjurat de haşuri (Pl. 4/3). Uneori în medalionul central se găsește un motiv radial compus din grupe de linii convergente (Pl. 6/8), un alt medalion adăpostește un pătrat cu laturile concave în interiorul căruia se află înscrise linii vălurite (Pl. 5/5). Un chenar poligonal încadrează o floare asimetrică cu cinci petale (Pl. 6/4), rozete cu opt raze (Pl. 6/1, 2, 5) sau roată solară (Pl. 6/6). În alte cazuri decorul începe dintr-un punct central și ocupă întreg corpul vasului — desenul înfățișînd o floare compusă din arce de cerc cu interiorul haşurat, descriind romburi în care se află înscrise cruci de Malta (Pl. 4/7). În cazul altor fragmente ceramice medalionul lipsește, în punctul central fiind reprezentată o pasăre (Pl. 4/4), un vrej cu flori cu patru petale (Pl. 4/8), simple grupuri de linii (Pl. 5/3, 4) sau un personaj îmbrăcat într-o tunică cu falduri (Pl. 4/5).

Spre deosebire de străchinile și bolurile bizantine sau de cele descoperite în Țara Românească, la Drobeta Turnu-Severin[25], Zimnicea[26], Coconi[27], Păcuiul lui Soare[28], Enisala[29], Tîrgoviște[30], Basarabi-Calafat[31], Curtea de Argeș[32], fragmentele ceramice de la Suceava sînt decorate mai cu seamă la exterior, motivele predilecte fiind cele geometrice (Pl. 1/1-16 ; 2/6 ; 3/1, 2, 12).

23 O reprezentare similară la Păcuiul lui Soare, cf. Petre Diaconu, Silvia Baraschi, *op. cit.*, p. 89, fig. 71/4.

24 Pentru raportul dintre decorativ, antropomorf și figurativ, vezi Florentina Dumitrescu, *Etape în evoluția artei vechi românești reflectate în ornamentică*, în *SCIA*, 1, 1965, p. 116.

25 Al. Bărcăcilă, *Monede, podoabe de metal și fragmente ceramice de la termele Drubetei și din cimitirul medieval suprapus*, în *Materiale*, V, p. 786, fig. 7, p. 788, fig. 8/1, 2.

26 Barbu Slătineanu, *Ceramica feudală românească și originile ei*, București, 1958, p. 57, fig. 46, p. 78, fig. 64.

27 N. Constantinescu, *Coconi. Un sat din Cîmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrîn*, București, 1972, p. 129-140, fig. 59-62, pl. XXXIX-XLVI.

28 Petre Diaconu, Silvia Baraschi, *op. cit.*, p. 67-94, fig. 48-75.

29 Ion Barnea, Ștefan Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, București, 1971, vol. III, p. 397, fig. 126, p. 398, fig. 127.

30 N. Constantinescu, *Contribuții arheologice asupra curții domnești din Tîrgoviște (sec. XIV-XVII)*, în *SCIV*, 15, 1964, 2, p. 233, fig. 5, p. 235, fig. 6.

31 Elena Busuioc, și Dumitru Vîlceanu, *Ceramica din așezarea medievală de la Basarabi-Calafat (sec. al XIV-lea)*, în *SCIVA*, 27, 1976, 4, p. 504-509.

32 Lia Bătrîna și Adrian Bătrîna, *op. cit.*, p. 103.

Motivele vegetale se găsesc plasate atît la interiorul cît și la exteriorul vasului. La interiorul vasului, palmeta este plasată pe buză (Pl. 3/5), iar floarea cu patru petale se găsește de obicei în centru, fără a fi încadrată într-un medalion (Pl. 6/7). La exteriorul vasului, palmeta îmbracă în cazul formelor înalte și strîmte întreaga suprafață[33]. Se întîlnesc și fragmente de vase globulare (căni ?) care sînt decorate cu „arborele vieții" prezentat sub forma unui arbust cu fructe rotunde. În general, palmeta, utilizată frecvent în ceramica monumentală (cahle, discuri ornamentale, cărămidă pavimentară) este mai puțin întîlnită în decorul ceramicii uzuale de la Suceava, fiind însă obișnuit întrebuințată în ceramica produsă la mănăstirea Putna[34].

Motivele zoomorfe sînt utilizate atît pentru decorarea interioarelor de vase, ca în cazul peștelui, plasat pe buză (Pl. 2/4), ori în cel al porumbelului asociat cu „arborele vieții" aflat în zona centrală (Pl. 4/4), cît și în decorul exterior. Pe un fragment de vas deschis (poate un bol de mari dimensiuni), decorat la interior cu linii valurite este figurat un șir de cocori (?), care păsesc unul în spatele celuilalt[35] (Pl. 3/11).

Această analiză succintă a motivelor decorative întîlnite pe ceramica de uz comun smălțuită de la Suceava din secolul al XV-lea permite formularea unor constatări :

Se remarcă preferința pentru policromia smalțului în colorarea aceluiași vas, utilizarea frecventă a ambelor procedee de ornamentare — sgraffito și champlevé, atît separat cît și concomitent și, mai ales predilecția pentru decorul geometric și pentru geometrizare.

Ceramica smălțuită și decorată de uz comun de la Suceava, fără a fi întrutotul asemănătoare cu aceea din Muntenia, dar păstrînd totuși nota specifică a ceramicii românești din epocă, prin formele și motivele ornamentale utilizate aparține aceleiași mari familii a ceramicii de stil bizantin, care, pe un fond de elemente esențiale comune, a cunoscut numeroase variante locale.

MOTIFS ORNEMENTAUX DE LA CÉRAMIQUE ÉMAILLÉE À DESTINATION MÉNAGÈRE DE SUCEAVA, DU XV-E SIECLE

— *Résumé* —

Les fouilles archéologiques effectuées à Suceava ont mené à la découverte d'une quantité remarcable de céramique médiévale, de divers types, parmi lesquels on distingue la céramique émaillée á destination ménagère.

L'auteur de cette étude s'occupe justement de la présentation de cette catégorie de céramique, découverte sur le territoire de la ville de Suceava.

La céramique émaillée et décorée est présentée aussi bien du point de vue technique — pâte, couleurs de l'émail, procédés de décoration — qu'au point de vue de l'ornementation. On souligne le caractère aéré de la décoration, la disposition tectonique de celle — ci et on passe en revue les principaux motifs décoratifs — géométriques, végétaux, zoomorphes. On insiste sur le caractère géométrique et géométrisant de la décoration, caractère spécifique non seulement pour l'ornementation de la céramique à destination ménagère de Suceava, mais aussi pour celle de toute l'ornementation roumaine.

33 Mircea D. Matei și Emil I. Emandi, *op. cit.*, fig. 10.

34 Gh. I. Cantacuzino și Al. Rădulescu, *Considerații asupra ceramicii descoperite la Mănăstirea Putna în anul 1971*, în *SCIVA*, 25, 1974, 4, p. 527-533, fig. 4-5.

35 Un motiv asemănător apare în interiorul unei străchini smălțuite, vezi Corina Nicolescu, Paul Petrescu, *op. cit.*, fig. 106.

EXPLICATION DES FIGURES

Pl. I. — Motifs décoratifs géométriques, placés à l'extérieur du vase (1/2 gr. nat.).
Pl. II. — Motifs décoratifs géométriques (2, 3, 5-8), zoomorphes (1), végétaux (2), placés à l'extérieur du vase (6) et à l'intérieur (1, 2, 3, 4, 5, 7, 8) (1/2 gr. nat.).
Pl. III. — Motifs décoratifs géométriques (1-4, 6-9, 12), végétaux (5, 10), zoomorphes (11), placés à l'extérieur du vase (1, 2, 11, 12), et à l'intérieur (3-10) (1/ gr. nat.).
Pl. IV. — Motifs décoratifs géométriques (1-3, 6-8), zoomorphes (4), anthropomorphes (5), placés à l'intérieur, en region du fond des vases ouverts à pied annulaire (1/2 gr. nat).
Pl. V. — Motifs décoratifs géométriques placés à l'intérieur, en region du fond des vases ouverts, à pied annulaire (1/2 gr. nat).
Pl. VI. — Motifs décoratifs géométriques (1-3, 5, 6, 8) et végétaux (4, 7), placés a l'intérieur, en region du fond des vases ouverts, a pied annulaire (1/2 gr. nat.).

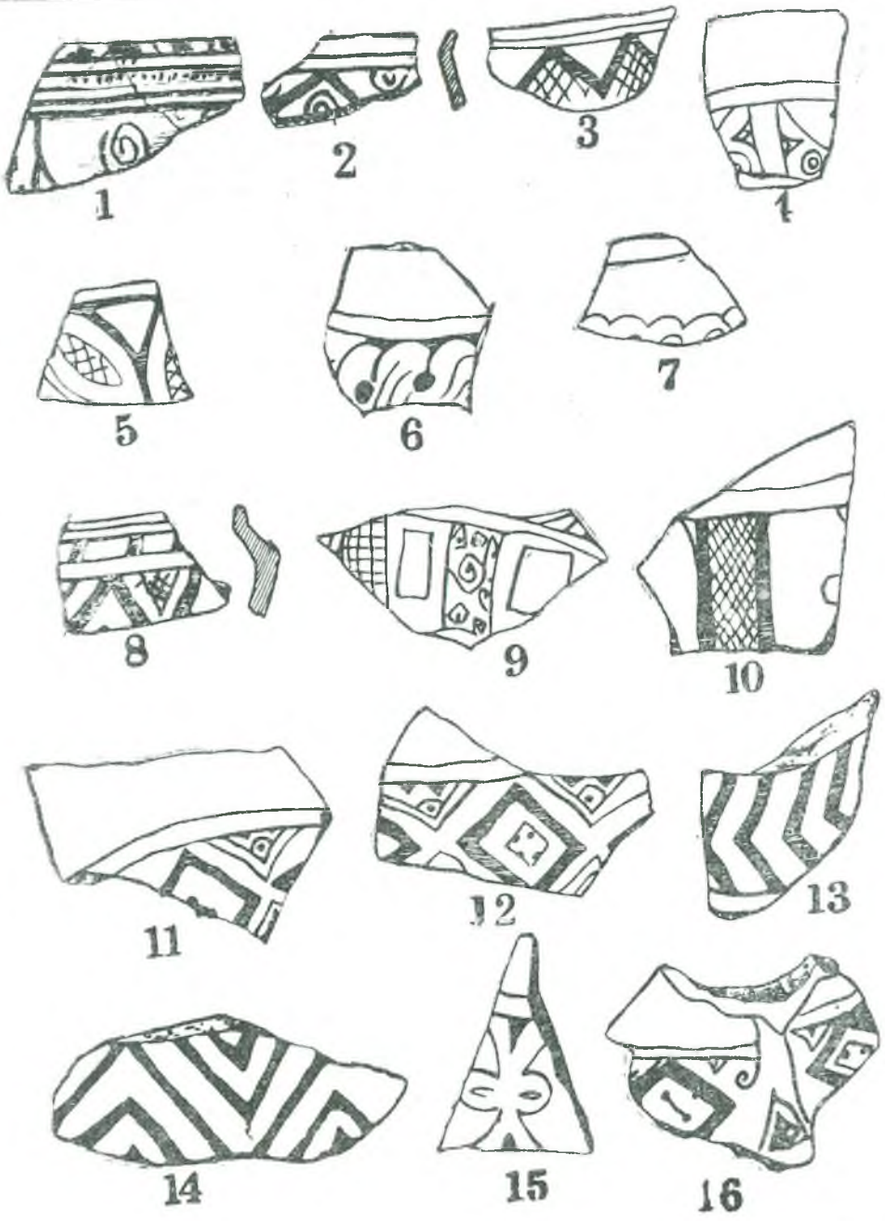

Pl. 1 — Motive decorative geometrice, plasate la exteriorul vasului (1/2 din mărimea naturală).

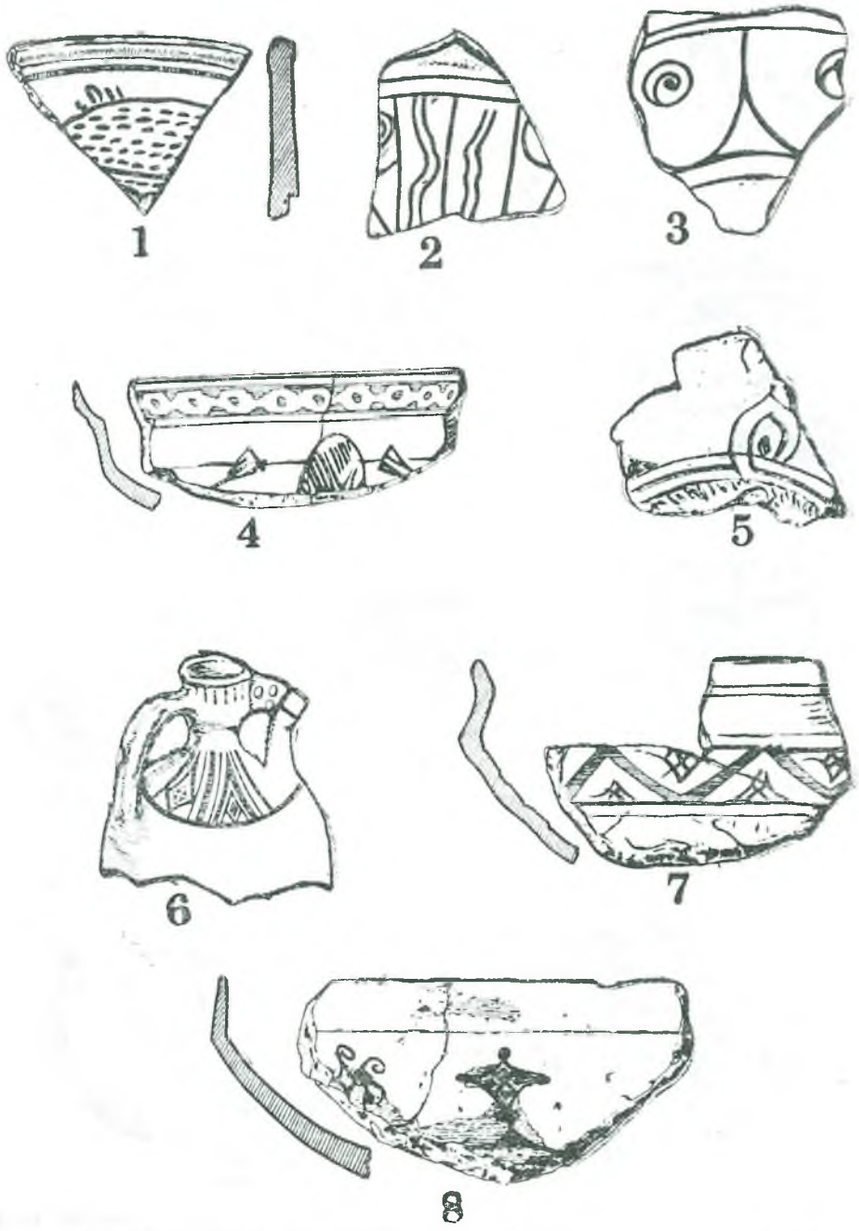

Pl. 2. — Motive decorative geometrice (2, 3, 5, 6, 7, 8), zoomorfe (1), vegetale (2), plasate la exteriorul vasului (6) și la interior (1-5, 7, 8) (1/2 din mărimea naturală).

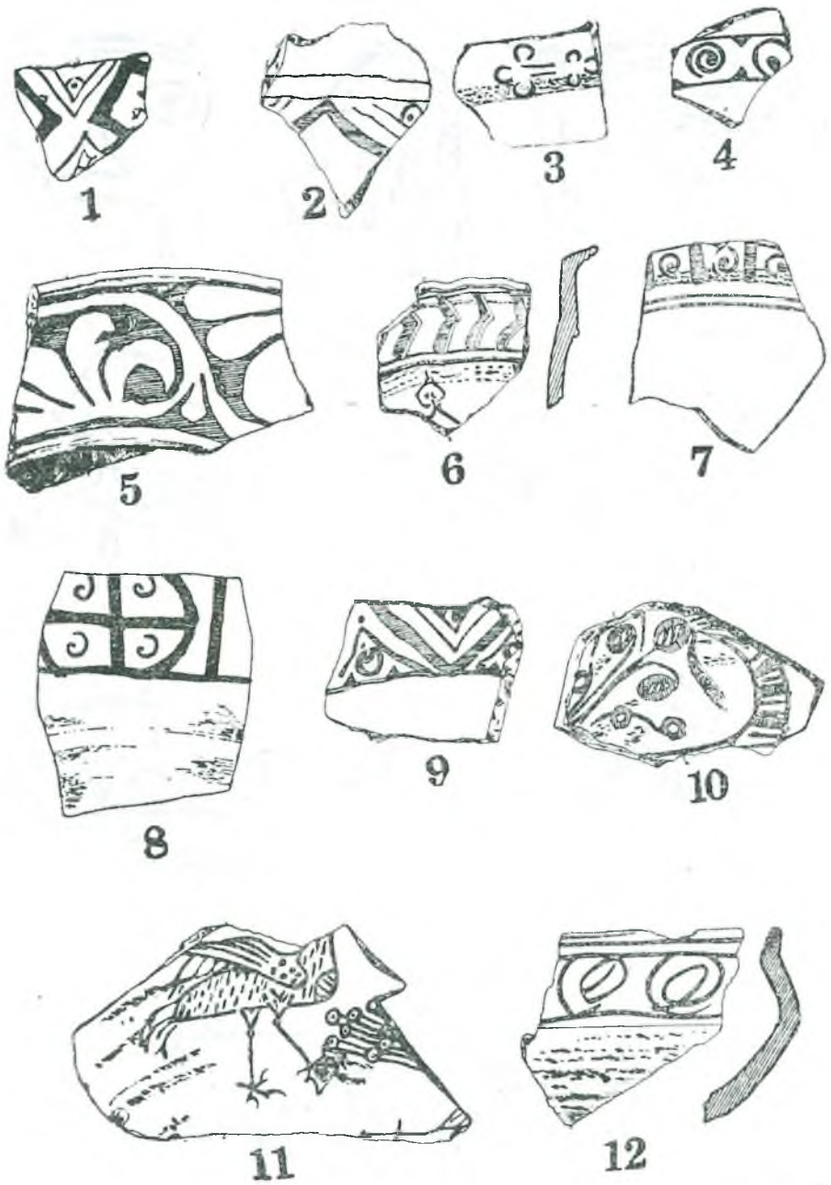

Pl. 3. — Motive decorative geometrice (1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 12), vegetale (5, 10, 7), zoomorfe (11), plasate la exteriorul vasului (1, 2, 11, 12) și la interior (3-10). (1/2 din mărimea naturală).

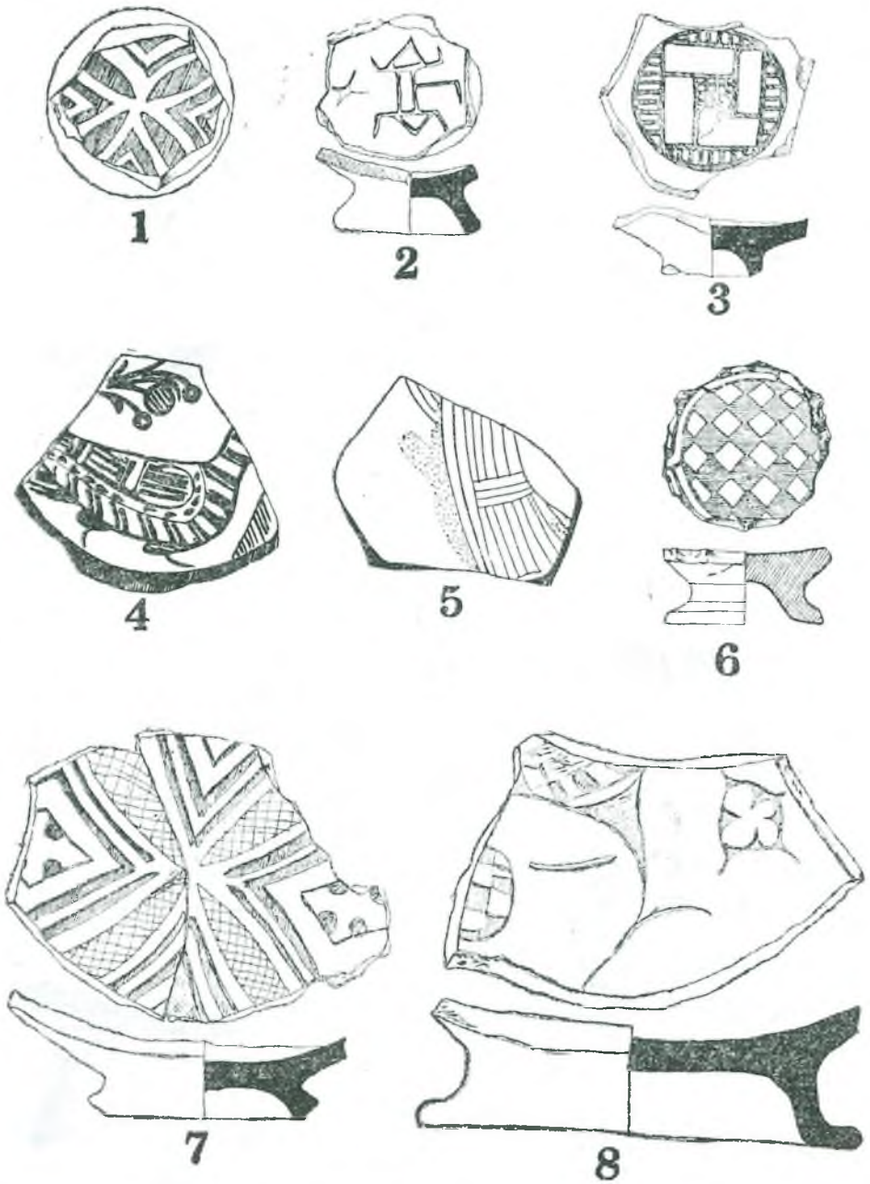

Pl. 4 — Motive decorative geometrice (1, 2, 3, 6, 7, 8), zoomorfe (4), antropomorfe (5), plasate în zona fundului unor vase deschise, cu picior inelar (1/2 din mărimea naturală).

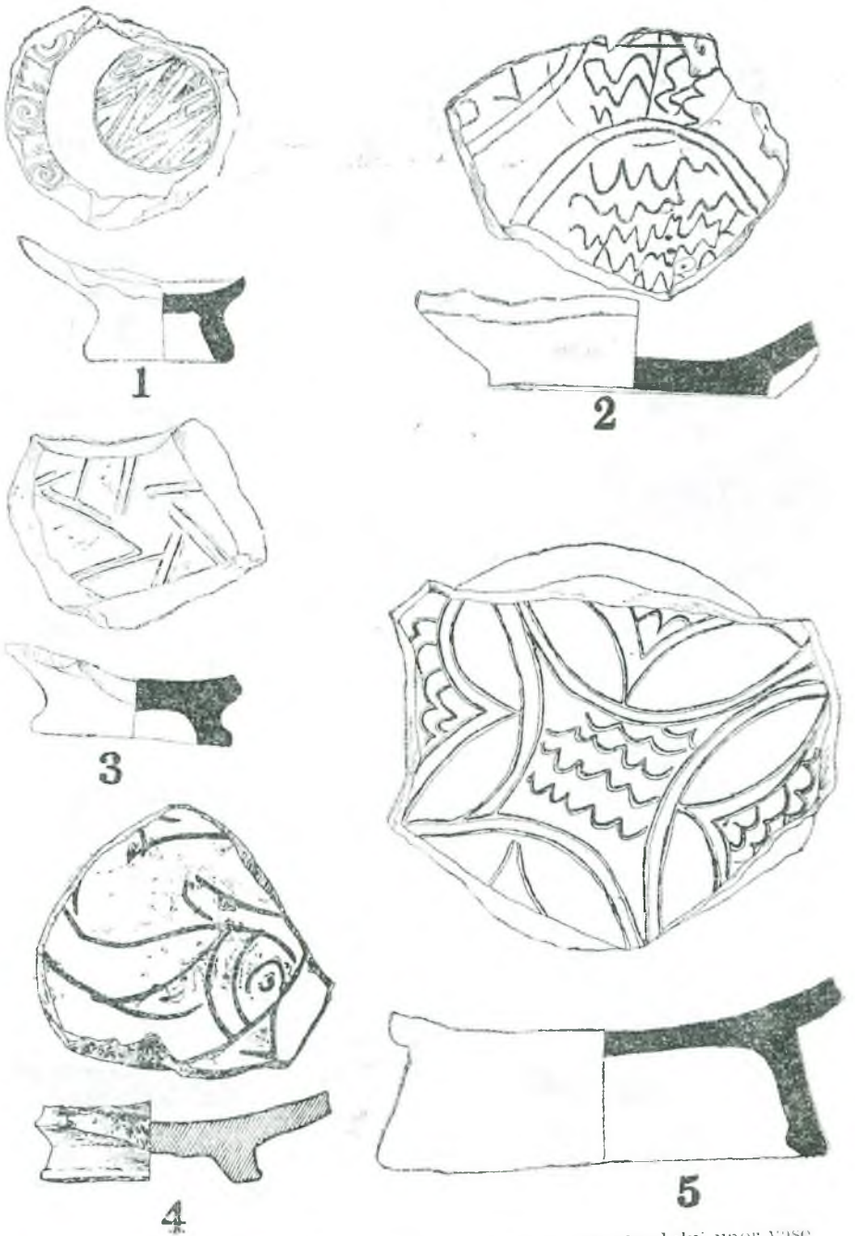

Pl. 5. — Motive decorative geometrice plasate în zona fundului unor vase deschise, cu picior inelar (1/2 din mărimea naturală).

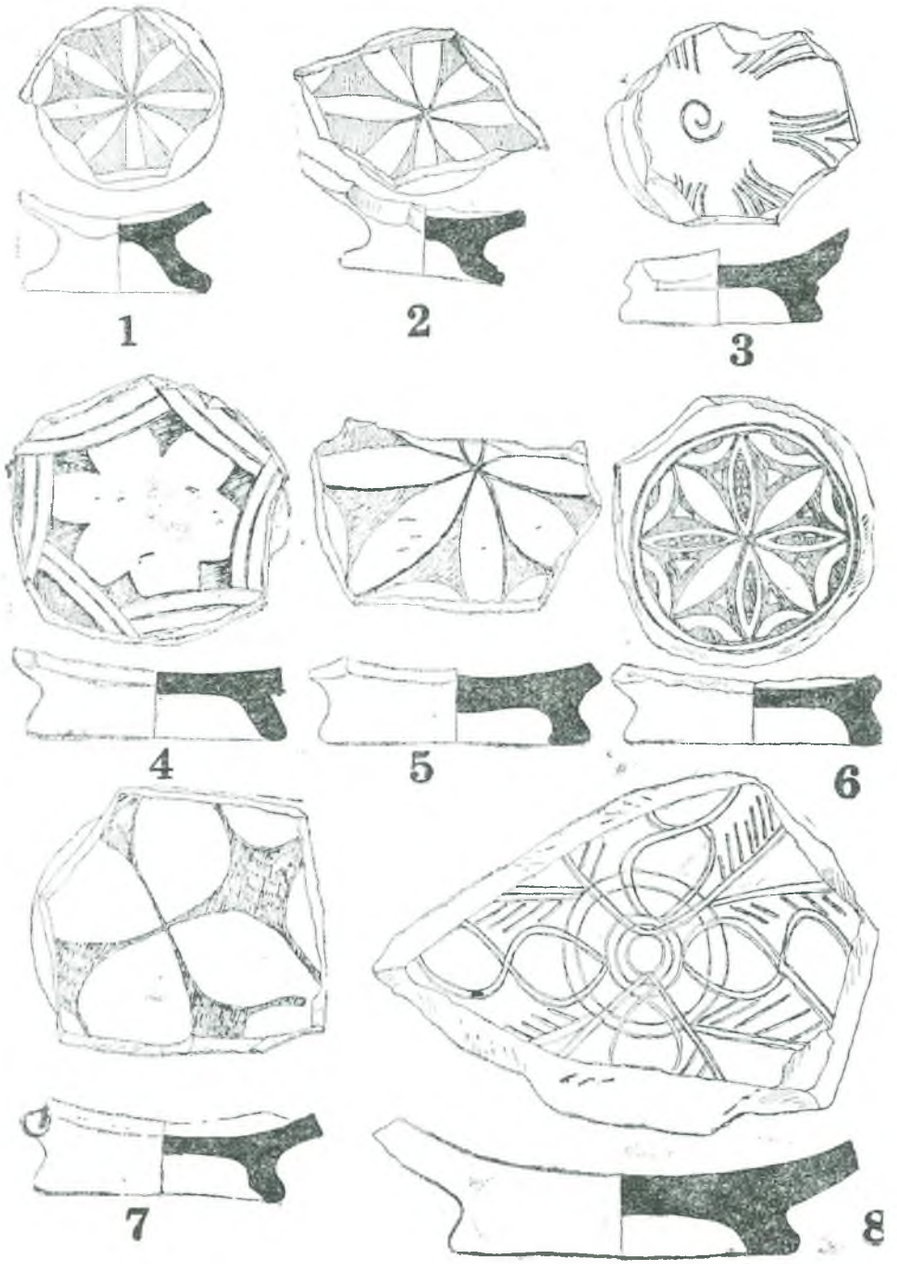

Pl. 6. — Motive decorative geometrice (1, 2, 3, 5, 6, 8) si vegetale (4, 7), plasate în zona fundului unor vase deschise, cu picior inelar (1/2 din mărimea naturală).

INTERFERENȚE ECONOMICE, POLITICE ȘI CULTURALE LA SUCEAVA PE TIMPUL DOMNIEI LUI VASILE LUPU

CONSTANTIN ȘERBAN

1. Pe timpul domniei lui Vasile Lupu (1634—1653), de la a cărui înscăunare pe tronul Moldovei s-au împlinit în anul 1984 350 de ani, orașul Suceava avea o mică întindere, centrul său aflîndu-se în perimetrul cuprins între străzile: Ana Ipătescu, V. I. Lenin, T. Ștefanelli, Ciprian Porumbescu, Vasile Alecsandri, Armenească, Avram Iancu, care era de fapt un platou, unde se afla construit și palatul domnesc. Din această parte istorică a orașului s-au mai păstrat numai lăcașurile de cult și anume bisericile Mirăuți, Beizadelelor, Sf. Dumitru, Învierii, Sf. Gheorghe, Sf. Nicolae, Sf. Cruce și Sf. Simion.

În acea vreme, în incinta Curții Domnești, se afla și biserica Beizadelelor, aceasta servind drept paraclis curți princiare. În apropiere se mai afla centrul comercial și meșteșugăresc al orașului, funcție economică care s-a perpetuat peste secole pînă în zilele noastre[1]. Săpăturile arheologice efectuate în acest perimetru au scos la iveală, mai ales în ultimele decenii, ziduri groase de construcție din secolele XV—XVIII, bolțile masive din cărămidă ale unor pivnițe, morminte cu inventar, unelte și arme etc.

2. Din punct de vedere demografic Suceava în acea vreme avea circa 5.000 locuitori, deși aprecierile unor călători străini ca de exemplu P. B. Bacșici (1641), Marco Bandini (1646) și Paul de Alep, au exagerat uneori numărul locuitorilor[2].

3. În alte vremuri, pînă la mijlocul secolului al XVII-lea, din punct de vedere economic, Suceava a deținut un rol de frunte în rîndul orașelor Moldovei, datorită poziției sale geografice foarte favorabile pentru efectuarea unui comerț intens cu vecinii, în special cu Polonia. Miron Costin relatează în cronica sa că în Polonia se scurgeau anual zeci de cirezi de vite, herghelii de cai, șiruri nesfîrșite de căruțe care transportau butoaie cu miere[3], desigur pe drumul care trecea prin Suceava. Documentele de epocă au înregistrat exporturile de pește, vin și silitră în Polonia în această vreme, după cum din țara vecină se aduceau postavuri de tot felul[4]. Cu timpul însă, pe măsură ce traseul acestui drum comercial s-a abătut de la orașul Suceava, mergînd direct spre Iași, noua capitală a țării, orașul a început să-și

---

1 Gh. Diaconu, *Observații cu privire la urmele vechiului tîrg al Sucevei în vremea marilor asedii otomane și polone din veacul al XV-lea,* în „Studii și materiale de istorie medie", 1, 1957, p. 267-283; M. Nicorescu, *Contribuții la cunoașterea cartieriului meșteșugăresc din Suceava,* în SCIV, 1, 1962, p. 81-86; vezi *Călători străini despre țările române,* vol. V, București, 1973, p. 239-240, 247, 249.

2 De ex. P. E. Bacșici afirmă că erau 700 familii, circa 3,000 locuitori, plus 300 familii de armeni, iar Marco Bandini că erau 20.000 locuitori, plus 13.0000 armeni. D. Ciurea, *Noi considerații privind orașele din Moldova în secolele XV—XIX,* în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol", Iași, 1970, p. 21-58.

3 Miron Costin, *Opere,* București, 1958, p. 119-120.

4 L. Lehr, *Comerțul Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și în prima jumătate a secolului al XVII-lea,* în „Studii și materiale de istorie medie", IV, 1960, p. 272-273.

reducă activitatea sa economică mai ales în deceniul al optulea al secolului al XVII-lea [5].

4. În epoca domniei lui Vasile Lupu încep să se producă unele modificări și în relațiile dintre domnie și orășeni, pînă atunci destul de armonioase. Ca posesoare de drept a pămîntului pe care se afla orașul, domnia a dispus tot mai mult de veniturile acestuia și chiar de dreptul ei de posesiune funciară, în sensul că a început să facă danii unor lăcașuri de cult și unor boieri din hotarul orașului și din veniturile sale, de exemplu în 1636, domnul întărea stăpînirea mănăstirii Sf. Ilie pentru un loc de fînețe numit „La Căldare", din hotarul orașului. Cît de mare era acel loc, ne precizează un alt document avînd același caracter și anume este vorba de 24 fălci de fîneață [6]. Cîțiva ani mai tîrziu, în 1641, domnia făcea danie mănăstirii Dragomirna satul Rosciori, aflat în hotarul orașului [7].

Cum era și firesc, în noua situație veniturile orășenilor au început să se micșoreze, fapt care a determinat înaintarea unor jalbe de protest prin care se cerea restituirea vechilor drepturi ale localnicilor; s-a ajuns și la un proces în fața Sfatului domnesc, începînd din 1639, proces care s-a continuat timp de peste o sută de ani, după afirmațiile unor specialiști ai problemei. Danii a mai făcut Vasile Lupu și din veniturile orașului, de exemplu pentru Mitropolia Moldovei și anume pentru întreținerea unei fîntîni, pentru luminările și tămîia necesară bisericii Sf. Ioan cel Nou [8].

Orașul Suceava, ca și celelalte orașe din Moldova, dispunea de dreptul de autoconducere locală, căreia i se alăturase un reprezentant al domniei, vornicul de oraș sau ureadnicul [9]. Organele de conducere alese (șoltuzul și pîrgarii) [10] dispuneau efectuarea de hotărnicii, confirmau zapisele de vînzare și cumpărare, strîngerea dărilor etc. Vasile Lupu s-a dovedit totdeauna și un ctitor de seamă, el a construit, reparat, reclădit apoi a înzestrat Mitropolia Moldovei cu sate din ținuturile Sucevei și Putna și a scutit-o de poslușnici, i-a dăruit vama și veniturile băii orașului [11].

5. Dar ceea ce a contribuit la faima Sucevei pe timpul domniei lui Vasile Lupu în țară și peste hotare, a fost faptul că vechea capitală a Moldovei din timpul lui Ștefan cel Mare a rămas mai departe cea mai importantă reședință domnească. Toți călătorii străini din prima jumătate a secolului al XVII-lea care au trecut prin Moldova, au remarcat poziția strategică pe care o ocupa orașul pe valea apei cu același nume și de-a lungul vechiului drum comercial spre Polonia, pe la Hotin sau pe drumul care ducea în Transilvania pe la Vatra Dornei spre Bistrița. Așa de exemplu, călugărul minorit Paolo Bonnucio din Malta, relata într-un raport din 1632, adresat congregației *De Propaganda Fide*, „unde ce am cutreierat toată țara Moldovei, mi se pare că Suceava este locul cel mai bun care se poate afla și mai ferit de năvăliri fiind acolo o cetate puternică" [12]. La rîndul său

5 Johann Baptist Tevernier, *Beschribung der sechs Reisen...*, Geneva, 1681, p. 57.

6 Arh. St. București, Documente istorice, LXXXIV-61, 22 ianuarie 1636; LXXXIV-62, 13 august 1636.

7 O. Monoranu, *Considerații asupra unor aspecte ale vieții sociale din orașul Suceava în secolele XVII—XVIII*, în „Suceava — Anuarul Muzeului Județean", VIII., 1981, p. 136; R. Gassauer, *Contribuții la istoria Sucevei și a împrejurimilor*, Suceava, 1927.

8 *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*, vol. XXII, București, 1974, p. 130-131.

9 De ex. în 1635—1636 era vornic de oraș Dumitrașco, *Documente Hurmuzachi*, XV, partea a 2-a, p. 1014, în 1647 un anume Iorga, Arh. St. București, Documente istorice, CLVI-58.

10 În 1647 era șoltuz Mihalachi, Arh. St. București, Documente istorice, VIII-204.

11 L. Lehr, *Aspecte urbanistice și forme de proprietate în orașele Moldovei și Țării Românești (sec. XVI—XVII)*, în „Revista de istorie", 1, 1980, p. 27; *Documenta Romaniae Historica*, XXII, p. 122, 123, 127, 130-131, 168, 277, 280; Arh. St. București, Documente istorice, CDXLV-13, ms. 527, f. 67.

12 *Călători străini despre țările române*, V, București, 1973, p. 27.

minoritul conventual Benedetto Emanuel Remondi din Milano consemna, într-o dare de seamă privind Moldova la 1636, că plecînd din Baia a ajuns „într-un oraș foarte puternic, fiind aici o cetate întărită ce se cheamă Suceava, după numele rîului care o înconjoară" [13]. După cum se știe, B. E. Remondi a fost și emisarul lui Vasile Lupu pe lîngă Curia papală, doi ani mai tîrziu, în problema reorganizării bisericii catolice din țara sa [14]. În fine, călugărul iezuit Beke, relata, în 1644, după ce vizitase orașul, că acesta era „a doua reședință a domnului (bineînțeles după Iași)" [15].

Săpăturile arheologice din ultimul deceniu au constatat la palatul domnesc din Suceava — ale cărei fundații datau din secolul al XIV-lea, din vremea Mușatinilor — existența unor lucrări de restaurare de mare amploare pe timpul domniei lui Vasile Lupu, fapt confirmat și de unele documente contemporane. În acea vreme palatul avea pivnițe cu bolți susținute de coloane de cărămidă, la o distanță de 3 m una de alta, care susțineau la parter două încăperi destinate locuirii și primirii oaspeților de seamă în trecere prin oraș, avînd lățimea de 11 m și lungimea de circa 20 m. [16] După materialele arheologice scoase la lumină și pe baza documentelor din anii 1635—1637 se confirmă faptul că domnul a făcut amenajări și extinderi la palatul său, aducînd materiale și meșteri din Transilvania, că lucrările s-au desfășurat sub supravegherea unui vornic, anume Hance, că cinci ani mai tîrziu, în 1643, vechea construcție a fost modernizată, cînd a fost înlocuit acoperișul din șindrilă cu unul din olane, ca și lemnăria ușilor și ferestrelor cu tocuri din piatră. Referindu-se la aceste reparații Vasile Lupu scria atunci bistrițenilor „prilejuindu-ni-se nouă a face de iznoavă niște case din piatră din temelie la Suceava" [17]. Pentru aceasta el a cerut bistrițenilor pietrari și olari. Tot atunci s-a construit la palat și o cișmea, apa aducîndu-se de departe prin olane [18]. Prezența printre materialele descoperite în pivnița palatului și a unor fragmente de cahle este o dovadă că atunci s-a construit și o sobă în camerele de locuit, pentru ca acestea să fie folosite și în timpul rece, cînd încăperile trebuiau să fie încălzite. Studierea acestor cahle demonstrează că la Suceava meșterii locali și cei aduși de peste hotare produceau olane și cahle la un înalt nivel tehnic și artistic, acestea fiind împodobite cu elemente decorative de mare finețe, asemănătoare cu cele din alte țări occidentale [19].

6. Suceava, ca multe orașe din Moldova, poseda o cetate de apărare care, mult timp înainte de 1634, se dovedise a fi redutabilă în multe situații grele prin care trecuse Țara Moldovei. Aici, pe drumul care supraveghea valea Sucevei și a Siretului, se ridica de veacuri o puternică incintă de zid și piatră, dublată de un șanț de apărare. Vasile Lupu a ridicat aici un foișor de lemn sprijinit de stîlpi de piatră pentru a mări posibilitatea de observare a străjerilor după metereze [20]. Apoi au fost schimbate vechile acoperișuri ale corpului de gardă, a depozitelor și încăperilor în care se adăposteau proviziile, munițiile și apărătorii cetății [21]. În 1641, misionarul catolic P. B. Bacșici, care a vizitat orașul afirmă în notele sale de călătorie că cetatea avea „trei-patru turnuri mari și altele mai mici" și deasupra porții acesteia se afla prinsă o placă de piatră purtînd stema țării „un cap de bour care este stema țării". Tot el adăuga că sub această placă se aflau „inscripții slavone

13 *Idem*, p. 96.

14 Arh. St. București, Microfilme Italia, Rola 17, c. 16-167.

15 *Călători străini despre țările române*, V, București, 1973, p. 281.

16 *Documente Hurmuzachi*, vol. X, partea a 2-a, p. 1014-1015, 1028-1029, 1053.

17 *Idem*, p. 1103-1105; Vezi și D. Werenka, *Topographie der Bukowina zur Zeit ihrer Erwerbung durch Oesterreich 1774—1783*, Cernăuți, 1895, p. 101, „an den Jahre 1643 vom Fürsten Vasile Lupu erbaut".

18 SCIV, 3-4, 1955, p. 776.

19 Paraschiva Victoria Batariuc, *Motive decorative în ceramica ornamentală din secolul al XVII-lea de la Curtea Domnească Suceava*, în „Suceava-Anuarul Muzeului Județean", VIII, 1981, p. 111-120.

20 M. D. Matei, Al. Andronic, *Cetatea de Scaun a Sucevei*, București, 1965, p. 39-40.

21 *Idem*, p. 40.

ale diferiților principi". „Este bine păzită cetatea — continua el — înzestrată cu arme și ținută întotdeauna ferecată" [22]. Un deceniu mai tîrziu la cetate s-au efectuat noi lucrări pentru întărirea acesteia ; în acest scop s-au adus, prin grija domniei, materiale de construcție tocmai din Transilvania, de la Bistrița (de exemplu cuie și lațuri de șindrilă) [23].

7. Orașul Suceava a fost totodată și locul unde Vasile Lupu a luat o serie de hotărîri de mare însemnătate pentru relațiile externe ale Moldovei, fie alianța cu Transilvania, fie punerea în aplicare a planurilor sale de a realiza o uniune dinastică în Principatele române în 1637 și 1639. În fine, tot aici, el a hotărît să se răscoale contra Înaltei Porți. După cum se știe în 1645 a început războiul venețiano-otoman pentru stăpînirea orașului și cetății Candia din insula Creta. Și, deoarece armata și flota venețiană făceau mari eforturi militare contra dușmanului pentru a păstra această posesiune pentru dominarea în Marea Mediterană, s-a preconizat, din inițiativa papei Inocențiu al X-lea, alcătuirea unei noi Ligi creștine, care să acționeze împotriva altor posesiuni otomane din Europa. La acest proiect a aderat de îndată Polonia datorită misiunii pe care a avut-o în această țară Giovanni di Francesco Tiepolo, ambasadorul Veneției (1633—1647). Drept urmare s-au început negocieri cu țările vecine Poloniei și anume cu Rusia (Moscovia), Moldova, Transilvania, Austria pentru lărgirea proiectatei alianțe antiotomane. Chiar și Matei Basarab, domnul Țării Românești, a fost înștiințat de trimișii Curiei Papale în același scop. În acest sens, Vladislav al IV-lea, regele Poloniei, care între timp rupsese pacea cu otomanii, a trimis în solie la curtea din Suceava a lui Vasile Lupu, pe Janus Radziwill, mare demnitar politic și militar, pentru a negocia o alianță cu Moldova. După cum se știe, solul polon era de curînd ginerele domnului Moldovei, fiind căsătorit cu fiica acestuia, Maria [24]. Prezența acestuia la Suceava trebuie să se fi produs în iunie—iulie 1646 [25]. Primirea soliei polone s-a făcut cu mult fast, ca de obicei, dar aderarea Moldovei la noua Ligă creștină s-a negociat în cea mai mare taină. În acel moment în preajma lui Vasile Lupu s-au aflat numai cîțiva mari boieri, care inspirau acestuia o deplină încredere, printre ei aflîndu-se și frații săi Gavriil Coci, hatmanul și Gheorghe Coci, marele paharnic. De la Suceava emisarul polon a trecut în Transilvania, în același scop, numai că pe Gheorghe I Rakózi l-a întîlnit, nu la Alba Iulia, capitala principatului, ci la Munkacs, de la care a obținut aderarea la alianța antiotomană. După dublul succes înregistrat, Janus Radziwill s-a înapoiat în Polonia.

Hotărîrea luată de Vasile Lupu în ambianța palatului său din Suceava avea să dea naștere, foarte curînd, în lunile următoare, unui neplăcut incident care ar fi putut să aibe urmări cît se poate de grele pentru Moldova. Așadar, o lună mai tîrziu, pe cînd domnul se afla acum la Iași, a sosit un trimis al Înaltei Porți pentru a încasa haraciul după obicei. Dîndu-se urmare angajamentelor luate față de Polonia (de exemplu, să furnizeze coaliției antiotomane, împreună cu domnul Țării Românești, o oaste de 30.000 de oameni, în afară de provizii) și aliații săi, Vasile Lupu a convocat de îndată sfatul domnesc, unii boieri care aflau pentru prima dată de vestea aderării Moldovei la noua Ligă creștină, și-au exprimat un punct de vedere opus hotărîrii luată cu o lună în urmă la Suceava, hotărîre care reflecta scepticism cu privire la posibilitățile militare ale Poloniei și ale aliaților ei de a înlătura dominația otomană din țările române și din părțile sud-estice ale continentului nostru. Unul din acești boieri a fost Petriceico Toader, mare vornic de Țara de Sus, care ar fi declarat, după spusa cronicarului Miron Costin, următoarele : „eu aș zice să nu oprim birul, pînă nu om vedea că trec leșii Dunărea" [26]. De aceeași părere a mai fost și Apostol Catargi, marele postelnic. Aceste păreri exprimau prudență și simț politic realist, păreri care într-o oarecare măsură au

22 *Călători străini despre țările române*, V, București, 1973, p. 238.
23 *Documente Hurmuzachi*, XV, partea a 2-a, p. 1197, 1202.
24 Gh. Șincai, *Cronica românilor*, București, 1886, III, p. 71-72.
25 *Documente Hurmuzachi*, XV, partea a 2-a, p. 1149-1150, 1153-1154 ; *Catalogul documentelor moldovenești*, vol. L, p. 219 ; I. Sîrbu, *Matei vodă Basarabas auswertige Beziehungen 1632—1654. Zur Geschichte des europäischen Orients*, Leipzig, 1899, p. 248.
26 Miron Costin, *Opere*, București, 1958, p. 122.

exercitat o influență asupra lui Vasile Lupu. Drept dovadă este faptul că el a revenit asupra sistării plății haraciului și a chemat pe trimisul Înaltei Porți. S-a întîmplat însă ca acesta să plece din Iași spre Galați și au trebuit să fie trimiși olăcari după el pentru a-l întoarce în capitala Moldovei. Revenit la Iași el a fost primit de domn, încărcat cu plocoane și cu banii haraciului țării, pe atunci în valoare de 70.000 taleri [27]. În felul acesta Vasile Lupu a amînat ruperea legăturilor cu puterea suzerană, deși el menținea legături secrete cu Polonia și ceilalți membri ai noii Ligi creștine [28].

8. Splendoarea și măreția Sucevei, care a uimit pe mulți din călătorii străini în trecere prin oraș în timpul domniei lui Vasile Lupu, aveau să fie umbrite de două mari evenimente : raidul de jaf al tătarilor și cazacilor din toamna anului 1650 și criza politică din Moldova din aprilie—septembrie 1653, încheiată cu detronarea domnului. Raidul de jaf tataro-cazac trebuie considerat un adevărat complot contra politicii filopolone promovată de Vasile Lupu în ultimii ani de domnie, complot urzit din inițiativa lui Bogdan Hmelnițki, hatmanul cazacilor, atunci în război cu Polonia, la care s-a alăturat și Islam Ghiray III, hanul tătarilor din Crimeia.

De fapt, din anul precedent, 1649, relațiile dintre Bogdan Hmelnițki și Vasile Lupu erau încordate în urma refuzului domnului Moldovei de a-și da fiica de soție lui Timuș Hmelnițki, fiul hatmanului. Drept urmare s-a găsit un pretext pentru atacarea și jefuirea Moldovei de către tătari, aliații cazacilor. El a fost găsit foarte ușor, în sensul că în 1649 o hoardă de tătari crîmleni fusese atacată și deposedată de prada făcută în Polonia, pe cînd treceau prin Moldova [29]. Un an mai tîrziu, în septembrie 1650, cînd nimeni nu se aștepta, o hoardă de 20.000 de tătari a atacat Moldova pe două direcții : una spre Iași, alta spre Suceava, cotropind în calea ei mai mult de jumătate din ținuturile țării : Hotin, Orhei, Lăpușna, Cernăuți, Dorohoi, Suceava, Hîrlău, Iași, Fălciu, luînd în robie o mare mulțime de oameni : tîrgoveți, boieri, arzînd și pîrjolind totul pe unde trecea. Pentru a-și salva viața mulți localnici și-au găsit salvarea în păduri, multe din familiile boierilor s-au adăpostit în cetățile Neamț și Suceava. Lipsite de ziduri de incintă orașele și tîrgurile au căzut pradă cu totul atacului tătarilor, prea puțini din locuitori găsindu-și mîntuirea la adăpostul zidurilor unor mănăstiri și biserici din orașe sau din diferite locuri din țară. Miron Costin, cronicarul, relatează că la Iași, mulți din localnici, au preferat să-și afle sfîrșitul în apa heleșteului de lîngă Curtea Domnească decît să cadă în robia tătarilor [30]. Un contemporan polon, Albrecht Stanislav Radziwill, unchiul lui Janus Radziwill, compară acest raid de jaf tătărăsc, în însemnările sale, cu „lava unui vulcan" [31].

Pentru a face față atacului tătarilor, Vasile Lupu a încercat, cu puținii ostași de care a dispus, să se opună năvălitorilor, dar totul a fost în zadar. La două săptămîni după consumarea raidului tătarilor, care au luat în robie mii de locuitori și jefuiseră cumplit țara de aproape 20.000 capete de vite, a urmat raidul de jaf asemănător al cazacilor, cu nimic mai prejos decît al aliaților lor. De fapt, după observația unui contemporan din Transilvania, cazacii au jefuit din țară ceea ce nu luaseră tătarii. În urmă cu un secol, un profesor de istorie de la Liceul „Ștefan cel Mare" din Suceava, Wilhelm Schmidt, care efectua cercetări istorice a consemnat într-o carte privind istoria Sucevei faptul că pe pereții unor biserici

27 T. Gemil, *Date noi privind haraciul țărilor române în secolul al XVII-lea* în „Revista de istorie", 8, 1977, p. 1441.
28 Pentru misiunea lui C. Tiepolo în Polonia vezi : Arh. St. București, Microfilme Italia, Rola 35, c. 30-106 ; I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 247 ; St. Andreescu *Matei Basarab, Vasile Lupu și proiectul de cruciadă din anii 1645—1647*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", Iași, 1938, p. 147-168 ; *Documente Hurmuzachi*, vol. IV, partea a 2-a, p. 546-547.
29 Miron Costin, *op. cit.*, p. 130-131 ; Gh. Șincai, *op. cit., vol. III, p. 79-80* ; *Călători străini despre țările române*, vol. V, p. 449 ; G. Kraus, *Cronica Transilvaniei, 1608—1660*, București, 1965, p. 143.
30 Miron Costin, *op. cit.*, p. 133.
31 A. S. Radziwill, *Memoriale rerum gestarum in Polonia, 1632—1656, tom.* IV, 1684—1656, Varșovia, 1974, p. 183-184.

din oraș se mai păstrau atunci însemnări făcute cu vîrful sabiei de cazaci privind acest eveniment trist din viața orașului : „tempora occupationem kazakorum Stanislav Visneski" sau „tempora kazakorum his fuit Stanislav Bucinski" [32].

Relatînd faptul, cronicarul sas G. Kraus arăta că orașul Suceava a fost „ras" de cazaci, că aici aceștia au prădat tot „ce mai lăsaseră tătarii, nimicind multe sate și luînd cu ei, ca și tătarii, oameni și vite" [33]. Astfel de adnotări s-au mai păstrat și în cuprinsul unor documente de mai tîrziu, de exemplu pe unul aparținînd mănăstirii Barnovschi din Iași, din 12 august 1651, se menționează că ostașii lui Bogdan Hmelnițki „au prădat și au ars țara noastră a Moldovei din Nistru pînă la munte și tîrgul nostru Iași și tîrgul Suceava" [34]. În hrisovul din 14 aprilie 1652, de la Vasile Lupu pentru aceiași mănăstire, se scrie : „Bogdan Hmelnițki, hatmanul cazăcesc, cu oștile de zaporojeni și-au prădat și au ars pămîntul nostru din apa Nistrului pînă la munte și au ars tîrgu nostru Iași și tîrgu Suceava și sfînta mănăstire și mulți oameni au căzut la nevoie" [35]. În fine, pe un hrisov al mănăstirii Dragomirna din 1651, se scrie că „au ajuns cazacii zaporojeni cu Timuș Hmelnițki pînă la cetatea Sucevei, au cucerit mănăstirea Dragomirna, au ars-o și au luat averea ei, a oamenilor și a negustorilor ce se afla acolo" [36]. Rezultă că mulți din negustorii din Suceava și-au căutat refugiul la mănăstirea Dragomirna, dar zadarnic [37].

9. Legate tot de orașul și cetatea Suceava pe timpul lui Vasile Lupu sînt și evenimentele din primăvara și vara anului 1653, cînd s-a produs criza politică din Moldova, încheiată cu pierderea tronului de către acesta. Datorită complotului pus la cale de Gheorghe II Rakoczi, principele Transilvaniei și Gheorghe Ștefan, marele logofăt moldovean, la care s-au asociat Matei Basarab, domnul Țării Românești și Ioan Casimir, regele Poloniei. În acea vreme orașul și împrejurimile sale au fost prădate din nou de cazacii conduși de Timuș Hmelnițki care a supus jafului partea de nord a Moldovei pînă aproape de mănăstirea Putna. Cu acest prilej au fost deposedate de bunuri culturale numeroase biserici și mănăstiri, printre care și mănăstirea Dragomirna. Iată ce se poate citi pe fila unui liturghier dăruit acestei mănăstiri în 1610 de către Constantin Movilă voievod : „Adică Ecaterina doamna domnului Io Vasile voevoda din mila lui Dumnezeu domn Țării Moldovei am cumpărat acest liturghier ferecat cu argint și aurit, care s-au războit cu cazacii, l-au răpit hatmanul Timiș al cazacilor de la sfînta mănăstire Dragomirna 7126 (1653) luna septembrie 28 și l-au dat iar aceleiași mănăstiri Dragomirna" [38]. Despre ce este vorba ? Se știe că atunci cetatea Suceava a fost asediată de Gheorghe Ștefan împreună cu oști din Transilvania și Polonia, cetatea fiind apărată de Timuș Hmelnițki și cazacii lui, în cetate aflîndu-se Ecaterina doamna, soția lui Vasile Lupu, Ruxandra fiica sa și mulți boieri credincioși fostului domn. Asediul a durat peste două luni, cetatea a capitulat abia după moartea hatmanului cazacilor. După capitulare, Ecaterina doamna a cumpărat liturghierul și apoi l-a dăruit mănăstirii de unde fusese jefuit [39]. Evenimentul a avut un ecou internațional, el fiind inclus, cîteva decenii mai tîrziu, în paginile unei istorii a Europei aparținînd lui S. W. Happel [40].

10. Orașul Suceava a fost de asemenea și un important centru cultural pe timpul domniei lui Vasile Lupu. Mai întîi prezența aici a mitropoliei Moldovei și a

32 W. Schmidt, *Suczawa's historische Denkwurdigkeiten*, Cernăuți, 1878, p. 165, nota 632 ; Vezi Bibl. Acad., ms. german, 64.

33 G. Kraus, *op. cit.*, p. 143.

34 Arh. St. București, Mănăstirea Barnovschi, II-3, f. 1v-2.

35 Idem, II 3, f. 4-5.

36 Arh. St. București, ms. 629, f. 328-329.

37 Vezi și Arh. St. Suceava, XIII-3, nr. 7, f. 5v-6v din 22 martie 1654.

38 V. A. Ureche, *Biserica din Cetatea Neamțului și documente relative la Vasile Lupu și doamna Ruxandra*, în „Analele Academiei Române — Memoriile secției istorice", seria II, vol. XI, 1890, p. 134, nota 1.

39 Constantin Șerban, *Asediul Sucevei din 1653*, în „Suceava-Anuarul Muzeului Județean", X, 1983, p. 235-244.

40 E. W. Happel, *Historia Modernas Europae oder cine historische Beschreibung des heutigen*, Ulm, 1692.

mai multor lăcașuri de cult, cu veche tradiție culturală, au creat un climat favorabil răspîndirii manuscriselor în limbile slavonă, română și armeană, prin copiile realizate de monahi și preoți. Din investigațiile de pînă acum rezultă că în această vreme s-au copiat manuscrise slave în diferite locuri din Moldova : la Cucuteni, mănăstirea Peon, Rădăuți, Bisericani [41]. La Suceava au fost copiate de asemenea în limba română, în 1639, „Cuvîntul" la înmormîntarea Sofroniei Ciogolea [42], precum și o „Carte de rugăciuni" în limba armeană, de către preotul Anton [43]. În 1648, tot aici, a fost copiată o evanghelie în limba armeană de către preotul Ohenes, pe timpul cînd era arhimandrit al comunității armene Monas [44]. În secolul următor, la Suceava, se vor copia între 1732—1799, mai multe manuscrise românești cu conținut religios și laic (miscelanee, cronografe, calendare) [45].

Dar la Suceava, pe timpul lui Vasile Lupu, a fost și un centru tipografic, despre care se știe mai puțin. Mult timp s-a afirmat, pe drept cuvînt, că acest domn a introdus tiparul în Moldova [46] dar prea puțini știu că tot el a creat la Suceava un al doilea centru tipografic, la Mitropolie. Cel dintîi istoric român care a constatat acest fapt a fost Gheorghe Șincai. Acesta consemna, la începutul secolului trecut, în „Cronica românilor" pentru anul 1645, un fragment din prefața cărții „Răspunsuri la catehismul calvinesc al mitropolitului Varlaam", tipărită la Suceava [47] (Varlaam Mitropolit in prefatione anticatehism calvian editi Suceaviae anno 1645), în traducerea mitropolitului Varlaam în predoslovia cărții ce s-a tipărit la Suceava în anul 1645". După cum se știe, în această predoslovie se susține și se demonstrează unitatea de neam a românilor din cele trei țări românești.

Cercetări recente, din 1975 confirmă ipoteza istoricului din Transilvania [48]. Așadar un centru tipografic la Suceava la mijlocul secolului al XVIII-lea. Dar nu numai atît. Și cercetările unor armenologi vin să confirme afirmațiile reprezentantului Școlii ardelene. Ne referim la cercetări făcute în urmă cu peste șapte decenii de armenologul Teotic, care în 1912 a publicat la Constantinopol cartea „Tipar și literatură" cu prilejul împlinirii a 1500 de ani de la inventarea alfabetului armenesc. Autorul afirmă că la Suceava s-a tipărit în 1649 o evanghelie în limba armeană (probabil cea copiată în 1648, mai înainte amintită). De asemenea, istoricul armean H. Dj. Siruni arăta în 1931 că într-o tabelă în limba armeană a părintelui Kaftarian se află menționat faptul că în 1649 s-a tipărit la Suceava în tipografia Mitropoliei, o evanghelie în limba armeană [49].

Credem că investigațiile privind existența unei tipografii la Suceava pe timpul lui Vasile Lupu nu se pot încheia numai cu aceste rezultate. Recent, la Geneva, a apărut un catalog de incunabule armene (anii 1511—1695), aparținînd lui Raymond Kevorikian [50]. Autorul arată într-un rezumat al lucrării care ne-a stat la

41 P. P. Panaitescu, *Manuscrise slave în biblioteca Academiei Române*, vol. I, București, nr. 33, 44, 50, 57, 61, 62, 70, 189, 230.

42 G. Strempel, *Copiști de manuscrise românești pînă la 1800*, București, 1959, vol. I.

43 H. Dj. Siruni, *Cronica armenilor din România, 1601—1640*, în „Ani-Anuarul comunității armene", 1942—1943", p. 480.

44 H. Dj. Siruni, *Note armene*, în „Revista istorică", 1931, p. 134.

45 G. Strempel, *op. cit.*, p. 99, 116, 257, 267 ; O. Mitric, *Copiști identificați în colecții sucevene*, comunicare susținută la Sesiunea „Valori bibliofile", Galați, 25 mai 1984.

46 D. Găzdaru, *Prima tipăritură din Moldova. Contribuții la istoria culturii românești în secolul al XVII-lea*, în „Buletinul Bibliotecii române", Freiburg, 1953, p. 37-48 ; N. A. Mohov, *Novție dannie ob organizații per vih tipografii V Moldavii*, în „Uceniie zapiski Institute istorii Moldavskoi Filiala Akad. Nauk S.S.R.", Chișinău, 1959, p. 173-174.

47 Gh. Șincai, *op. cit.*, vol. III, p. 70-71.

48 A. Dobjanschi, V. Simion, *Arta în epoca lui Vasile Lupu*, București, 1979, p. 100, nota 54 ; Vezi și *Bibliografia românească veche*, I, p. 150-151.

49 H. J. Siruni, *Tipăriturile armenești din România*, în „Revista istorică" 1931, p. 163-164 ; C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, III, partea a 2-a, București, 1946, p. 911.

50 Raymond Kevorikian, *Catalog des incunables armeniens...*, Geneve, 1984, 200 p, în „Nouvoutes".

dispoziție, că primele cărți armenești s-au tipărit în Europa în secolele XVI—XVIII și că faptul se datorează inițiativelor unor comunități armenești din diferite părți ale continentului nostru (Italia, Olanda, Franța, Austria, Polonia, din păcate țările române nu sînt menționate), că tipăriturile aveau un caracter religios, istoric și pedagogic, că tipografii armeni erau, de cele mai multe ori, clerici. Cercetările autorului, destul de temeinice pentru alcătuirea catalogului amintit, numit și „Cronica tipografiei armene", s-au efectuat în marile biblioteci din Europa. Biblioteca națională din Paris, British Library din Londra, Biblioteca Vaticanului din Roma, bibliotecile mekhitariste din Viena și Veneția și bibliotecile patriarhilor din Istanbul și Ierusalim. În așteptarea acestui catalog și a altor informații nu putem decît să sperăm că evanghelia armeană tipărită la Suceava va apare și va confirma pentru totdeauna existența centrului tipografic din orașul Suceava.

Concluzii. Din cele anterior afirmate rezultă că pe timpul lui Vasile Lupu, Suceava nu numai că a fost principala reședință domnească, după capitala țării din Iași, dar, de cele mai multe ori, aici a fost locul unde domnul și-a concentrat activitatea sa politică, economică și culturală, redînd în acest fel orașului strălucirea sa de odinioară, din timpul lui Ștefan cel Mare. Preferința fostului domn pentru acest oraș, care avea una din cele mai puternice cetăți din țară, unde la vremuri de restriște domnia și-a aflat adăpost (aici deseori era și locul unde se ascundea tezaurul țării ca și la cetatea Neamț sau Hotin) se explică prin faptul că aceasta se situa mai aproape de Polonia, care din 1646 s-a aflat în centrul atenției întregului continent, fie cu prilejul proiectării noii Ligi creștine, fie cu prilejul izbucnirii răscoalei cazacilor zaporojeni, care a generat ulterior războiul de eliberare a acestora și care s-a încheiat cu pierderea Ucrainei de vest alipită la Rusia. Oricum, în multitudinea de evenimente de importanță europeană, Suceava, orașul și cetatea, s-a bucurat de o poziție geografică de mare importanță pentru urmărirea lor și acționarea, la nevoie, pentru prosperitatea Moldovei. Vasile Lupu, care era un distins om politic și un diplomat de excepție, și-a dat seama de importanța strategică a orașului și cetății; așa se explică și coincidența sfîrșitului domniei lui cu asediul cetății care a cunoscut un larg ecou în acea vreme în întregul continent, prin tipăriturile care l-au reținut ca pe un eveniment epocal.

INTERFÉRENCES ÉCONOMIQUES, POLITIQUES ET CULTURELLES À SUCEAVA AU TEMPS DU RÈGNE DE VASILE LUPU

résumé

Le matériel ci-présent, dédié au règne de Vasile Lupu, prince de la Moldavie (1634—1653) fait partie d'une monographie plus ample dédiée au même prince, depuis l'avènement au trône duquel on fête 352 ans.

L'auteur a sélectionné, dans l'activité du prince, des aspects ayant trait à l'histoire de la ville de Suceava et qui montrent le degré de développement de celle-ci, lorsqu'elle était la seconde résidence du prince. On présente les travaux édilitaires entrepris par le prince dans la ville, à savoir la réparation de la Cour Princière, à laquelle des artisans de Transylvanie ont participé également.

Ayant pour appui les documents, on présente de même les grandes destructions qui s'abattent sur Suceava et sur ses alentours, à la suite des invasions des Tatares et des Cosaques dirigés par Timuș Hmelnițki, fils du hatmanul Bogdan Hmelnițki.

À part quelques erreurs d'ordre politique, Vasile Lupu, s'est fait remarquer en tant que prince préoccupé de faire renaître la gloire de la Moldavie d'autrefois, il a fait beaucoup bâtir et a conclu une série d'alliances politiques ayant pour but d'obtenir l'indépendance de la Moldavie.

MONUMENTE DE CULTURĂ ARMEANĂ MEDIEVALĂ ALE SUCEVEI

GRIGORE FOIT

Fostă capitală a Moldovei timp de mai bine de 176 ani (1388—1564) și alte două secole (pînă în 1774, data anexării Bucovinei la imperiul habsburgic) fiind oraș de frunte, primul după capitala țării Moldovei, care devenise orașul Iași, Suceava a atras o populație armenească numeroasă. Voievozii țării, între care amintesc pe cei mai străluciți: Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare, acordau acestei populații harnice și devotate intereselor țării privilegii deosebite pentru a-și exercita meseria sau negoțul. Țara era înfloritoare, iar armenii prosperau. Legăturile economice ale Moldovei erau asigurate cu cele mai îndepărtate colțuri ale lumii cunoscute sau accesibile în acea vreme. Armenii au dat și pe unul dintre cei mai neînfricați voievozi ai Moldovei în lupta pentru redobîndirea independenței țării de sub stăpînirea turcească, pe Ion Vodă cel Viteaz, numit și Ion Vodă Armeanu (1572—1574). Istoria populației armenești din Moldova, ca și a celei din Suceava, se lega armonios de istoria însăși a țării, de istoria poporului român din Moldova.

Suceava era principalul centru al armenilor din această parte a României. Aici își avea reședința un episcop armean. Armenilor li se acorda de către voievozii țării o mare încredere și, în conducerea treburilor orașului, aveau reprezentanții lor. Unul dintre cei doi voiți (primari) ai orașului și jumătate dintre pîrgari (cu rol de membri ai comitetului comunal) erau dintre cei mai de seamă reprezentanți ai populației armenești.

Loc de scumpe amintiri pentru armeni, Suceava păstrează și astăzi patru dintre cele mai vechi și neprețuite monumente ale trecutului, biserica fostei mănăstiri de maici de la Haci-Gadar, cu hramul sfintei Marii, biserica fostei mănăstiri de călugări și lungă vreme reședință a episcopilor armeni Sf. Auxentie — cunoscută azi sub numele de Zamca —, iar în centrul orașului biserica Sf. Cruce și biserica Sf. Simion, cunoscută și sub numele de Turnu Roșu, după culoarea roșiatică a tablei de aramă care acoperea turnul clopotniței. Se știe că în trecut au existat în Suceava și alte biserici armenești, între care pînă în veacul trecut se mai păstra biserica Sf. Treime, tot în centrul orașului.

Aceste biserici au înfruntat secolele, alături de un număr însemnat de monumente românești din glorioasa capitală a Moldovei, monumente care formează un cadru impresionant pentru români, cît și pentru armeni. Înfrățirea acestor popoare s-a menținut secole de-a rîndul pînă în zilele noastre. Aceasta ne-o spun monumentele trecutului, nu numai prin firul comun al istoriei, bucuriile și durerile comune, dar și prin interferența stilului constructiv la bisericile românești și cele armenești, motive decorative comune și însuși planul și ansamblul arhitectonic al acestor edificii. Totuși bisericile armenești își păstrează unele elemente arhitectonice și structurale proprii, legate de însuși ritualul bisericesc și de tradițiile populației armenești. Ele înmănunchează în același centru, în Suceava, pe cele mai valoroase monumente de arhitectură armeană din secolele XVI și XVII de pe teritoriul Moldovei.

Biserica Sf. Marii de la Haci-Gadar („Împlinirea dorințelor", cum i se spune prin tradiție). Se află la circa 3—4 km spre sud de orașul Suceava, pe dreapta

șoselei asfaltate Suceava — Fălticeni[1]. După o inscripție încastrată în zidul bisericii, ar părea că datează din 1512 și ar fi ctitoria lui Dragan Donovak, un bogat negustor armean.

Așezată pe o colină cu pante ușoare de jur împrejur, biserica Haci-Gadar, cu silueta sa impunătoare, cu un clopot care se zice că este adus de la Ani, din Armenia, cu întreg ansamblul de clădiri înconjurat de un zid de piatră ce închide o curte dreptunghiulară, în chip de cetate așezată pe o creastă de deal, oferă, din orice parte ar fi privită, un aspect pitoresc[2].

Se pune întrebarea dacă actuala biserică este cea originală[3]. Sînt de remarcat deosebiri de plan față de bisericile moldovenești, la Haci-Gadar constatîndu-se o tendință de lărgire a bisericii, contrar situației existente la bisericile moldovenești. Biserica nu are șinuri laterale și nici contraforturi, iar naosul e boltit în sistemul de arcuri moldovenești. Pronaosul, boltit în calotă sferică, se sprijină pe un sistem de arcuri diagonale turtite, care nu se unesc la nașterea lor. Între naos și pronaos este un compartiment, boltit „en berceau", care sugerează ideea existenței unei camere a mormintelor. Chiar dacă au existat, în prezent nu se găsesc pereți despărțitori.

Chenarele ușilor de intrare, cea dinspre nord și cea dinspre sud, sînt ogivale, cu nervuri gotice, iar cele ale ferestrelor sînt în acoladă. Turla este octogonală și are două rînduri de ocnite. După caracterele de detaliu, biserica ar putea fi încadrată în secolul al XVII-lea[4].

Biserica a fost restaurată în mai multe rînduri. Cu prilejul restaurării din 1896, meșterul italian care a executat lucrarea a introdus și unele picturi în ulei pe unele suprafețe ale pereților interiori și în pridvorul construit într-o epocă ulterioară în fața intrării dinspre sud a bisericii. După unele indicii, biserica, în forma ei inițială, a avut vechi zugrăveli la interior și exterior[5]. Nu se știe însă precis pe ce suprafețe anume. Pietrele de mormînt sînt din secolul al XIX-lea. Una dintre ele este a unui episcop din Lemberg, mort în 1827[6], iar alta aparține episcopului Grigorie, pe care s-a păstrat doar partea de început a inscripției[7].

Biserica Sf. Auxentie, vechea reședință a episcopilor armeni, fostă mănăstire de călugări, cunoscută azi sub numele de Zamca. Se află la mai puțin de 1 km de centrul orașului Suceava. Situată pe marginea de vest a platoului pe care este construit orașul, Zamca este unul dintre locurile care au jucat un rol însemnat în istoria Sucevei. Fiind construită pe un teren înalt, care domină și orașul și

1 Ctitorirea bisericii este legată de o frumoasă legendă. Aici ar fi poposit într-o noapte cu turmele de boi doi frați, bogați negustori armeni, în drum spre Polonia, unde își duceau marfa. Amîndoi frații au avut același vis. Maica Domnului i-a îndemnat să construiască o biserică pe locul unde rămăseseră peste noapte. Avînd succes deplin în întreprinderea lor, ei au trecut la faptă, construind biserica cu hramul Sf. Marii, *Haci-Gadarul* de astăzi. De la împrejurarea că li s-a îndeplinit dorința de a izbîndi în negoțul întreprins, și-ar avea originea și supranumele dat bisericii de „Împlinire a dorințelor".

2 Anual, în august, de hramul Sf. Marii, cu tradiționalul „hurban" (masă comună), reluat în ultimii ani, armeni din toată lumea se adună aici. De obicei, însuși episcopul armenilor vine din București și ia parte la slujba religioasă, iar cu circa două decenii în urmă, I.P.S.S. Vaksen, Catoligosul (Patriarhul) tuturor armenilor, fost episcop al armenilor din România, a oficiat slujba la Haci-Gadar cu acest prilej.

3 Gh. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacul al XVI-lea,* București, 1928, p. 179.

4 *Ibidem,* p. 179-180.

5 O parte din informații, încă nedate publicității, referitoare la restaurarea monumentelor armenești din Suceava, mormintele aflate aici, obiectele de cult etc. au fost primite de la Knel Mandalian, fost paroh al bisericii armene din Suceava.

6 Informație Knel Mandalian.

7 E. Kozak, *Die Inschriften aus der Bukowina,* Wien, 1903, p. 159-160.

ținutul de dincolo de valea pîrîului Șcheia, care șerpuiește de-a lungul marginii de vest a platoului sucevean, Zamca, cu zidurile groase din piatră care înconjurau construcțiile mănăstirii, a constituit, după dărîmarea Cetății de Scaun a Sucevei în anul 1675, singura fortificație din oraș pe care au putut-o folosi oștile lui Ioan al II-lea Sobieschi, regele Poloniei, în lupta pe care o pornise împotriva turcilor. Pentru a o putea apăra cu mai multă ușurință, garnizoana polonă care a ocupat Zamca a săpat în jurul zidurilor ce o înconjurau un șanț suficient de adînc și de lat pentru a împiedica apropierea inamicului de ziduri. De la aceste întăriturii de pămînt a primit și ansamblul mănăstiresc de aici numele de Zamca. Numai pe latura de vest, care se afla pînă în imediata apropiere a unui mal prăpăstios, cel dinspre pîrîul Șcheia, nu a mai fost necesară săparea șanțului. Fapt este că Zamca a rămas timp de mai mulți ani sub stăpînirea garnizoanei poloneze pînă la 1699, dată la care s-a încheiat pacea de la Karlowitz. De la Zamca era dominată și totodată controlată de către oștirea polonă o largă zonă din jurul Sucevei.

De la acest moment s-a păstrat biserica centrală, capela de iarnă amenajată pe latura de vest a incintei, la primul etaj, într-un turn fortificat, la baza căruia era practicată intrarea principală în curtea mănăstirii și clopotnița. Turla clopotelor se află în colțul de nord-est al incintei, pe sub care era amenajată o intrare secundară. Întregul complex este înconjurat de un zid masiv din piatră, întărit, din distanță în distanță, cu puternice contraforturi.

După tradiție, biserica ar fi fost ridicată cu puțini ani înainte de 1551 de către un armean bogat, Agopșa[8]. Această dată se bazează pe o lectură, care s-a dovedit inexactă, a datei înmormîntării ctitorului[9].

Biserica are un naos cu absida mare și un pronaos. Nu este prevăzută cu șinuri laterale și pridvor. Boltirea este în stil moldovenesc, dar turtită, pe această cale obținîndu-se o lărgire a bisericii. Pronaosul este boltit în calotă sferică. Spre exterior există o ușă în peretele de nord al naosului și în cel de vest al pronaosului. Între naos și pronaos, pe mijloc, se află o ușă, prevăzută cu chenar de baghete încrucișate și cu rozase mici în colțuri. Ușa de intrare dinspre nord are un chenar dreptunghiular de profil gotic. Ferestrele de la naos și pronaos au muluri puțin ogivale, cu o ușoară acoladă, fără chenar[10]. Elementele de construcție ne duc spre concluzia că este construită la începutul secolului al XVII-lea, păstrînd și unele caracteristici comune cu bisericile moldovenești din secolul al XVI-lea.

În interiorul bisericii, în naos, se văd urme ale unei vechi picturi, mai clar în dreptul unei ferestre dinspre sud. Mai tîrziu, cu prilejul unor lucrări de restaurare, biserica a fost văruită. De altfel, aceeași văruire rău inspirată a fost aplicată și peste unele elemente de arhitectură din piatră sculptată la alte construcții ale

8 Pe o piatră de mormînt din naosul bisericii, se află inscripția în limba armeană, care a fost citită astfel : „Această piatră de mormînt este a lui Agopșa, fiul lui Amira și care este ziditorul acestei sfinte biserici armeano-orientale, în anul 1000" — Vezi E. Kozak, *op. cit.,* p. 157-158.

9 Dimitrie Dan, *Die orientalischen Armenier in der Bukowina,* Cernăuți, 1890 — interpretează anul erei armenești ca fiind 1051, adică anul 1602. Dar și această lectură s-a dovedit inexactă. H. Dj. Siruni și preotul Mandalian au stabilit că Agopșa a murit la 15 august 1612, dată ce nu este în contradicție cu stilul construcției și nici cu rezultatele cercetărilor arheologice întreprinse cu trei decenii în urmă. În baza acestor ultime cercetări, este limpede că biserica a fost terminată înainte de anul 1612, construcția fiind terminată înainte de 1608, dată la care a fost văzut întreg ansamblul mănăstiresc de călătorul armean Simeon Lehați. Vezi N. Constantinescu, *Precizări în legătură cu data construirii mănăstirii armenești Zamca—Suceava,* în *SCIA,* VIII, 1961, p. 372-374.

10 Gh. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea,* București, 1933, p. 41-43.

complexului mănăstiresc[11]. În orice caz, pictura interioară, care este clar că a existat aici încă din primii ani de la zidirea construcției, constituie o reminiscență tîrzie a frescelor moldovenești din secolul al XVI-lea[12].

Opinia lui Gh. Balș că este o posibilă refacere mai nouă a unei biserici preexistente nu s-a confirmat[13]. Nu este vorba aici nici de preluarea unei biserici moldovenești, cum opinia Polek[14], frapat de apropierea de stil existentă între bisericile moldovenești și cele armenești, ci de o construcție ridicată de la bun început pentru exercitarea cultului religios al armenilor sucevenі[15].

Întregul ansamblu mănăstiresc este înconjurat, cum am mai menționat, de un zid de incintă, gros de circa 1 m, sub formă de dreptunghi, prevăzut la partea superioară cu ambrazuri, mai largi spre interior, cel puțin pe laturile de sud și de est, unde s-au păstrat indicii sigure[16]. Desigur că va fi existat și o galerie

11 O dovadă în plus că a existat o interferență culturală pe multiple planuri între cele două populații ale Sucevei, cea moldovenească și cea armeană. Existența acestei picturi demonstrează că și în primii ani ai secolului al XVII-lea s-a mai păstrat tradiția frescelor, creată în secolul al XV-lea și ajunsă la perfecțiune în prima jumătate a secolului al XVI-lea. La Zamca se poate remarca o apropiere de modul de tratare a frescei existent la Sucevița, cu care, de altfel, este contemporană.

12 Desigur, se mai pune problema : De ce, împotriva dispozițiilor canonice, reprezentanții cultului religios al armenilor din Suceava au admis pictarea bisericilor lor. Aceasta ar putea fi interpretată, între altele, și ca o reacție împotriva tendințelor de catolicizare a armenilor din partea anumitor organizații catolice, care nu au încetat să urmărească atragerea armenilor la catolicism. În această situație, armenii au considerat, probabil, că, adoptînd diferite forme de manifestare a ortodoxismului din Moldova, pot înlătura cu mai mult succes primejdia catolicizării. Fapt este că populația armeană din Suceava și-a păstrat vechea credință, ca și marea majoritate a armenilor din Bucovina.

Știut fiind că în 1551 Ștefan Rareș, iar mai tîrziu Alexandru Lăpușneanu și, după mai bine de un secol, Gheorghe Duca au manifestat ostilitate față de armeni, persecutîndu-i din motive economice, politice și în mai mică măsură religioasă, s-ar putea avansa ipoteza picturii la unele biserici armenești din Suceava ca o forțare a acestora de a trece la ortodoxism sub forma adoptată de populația moldovenească. Această opinie nu ar avea însă nici o bază de susținere, căci apropierea dintre populația moldovenească și cea armenească s-a manifestat pe diferite planuri, ceea ce nu se putea realiza, în nici un caz, prin silnicie, ci mai curînd printr-o conviețuire armonioasă.

13 S-au efectuat săpături arheologice care au dus la concluzia că biserica nu a suferit refaceri și că ar trebui datată în primii ani ai secolului al XVII-lea. S-au găsit doar urme de locuire din secolele XIV și XV. Resturile de cultură materială din secolul al XVI-lea au fost deranjate în mare parte de gropi ulterioare precum și de zidul de incintă de pe latura de vest. — Vezi N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 363-369.

Este totuși posibil să se fi folosit unele materiale de construcție de la o biserică mai veche. În special, aceasta se observă la paraclisul de la vest de biserică. De altfel și deasupra ușii de intrare dinspre vest a bisericii centrale se află zidită o piatră de mormînt, cea a lui Axentios, evident luată dintr-un cimitir mai vechi. Data acesteia însă nu se mai poate stabili, deoarece piatra a fost tăiată în partea ce cuprindea și data înmormîntării, în scopul montării în spațiul menționat. — Vezi E. Kozak, *op. cit.*, p. 158-159.

14 J. Polek, *Das armenische Kloster Zamka bei Suczawa in der Bukowina*, în *JBLM*, 1901, p. 54.

15 C. A. Romstorfer avansează ipoteza că Zamca ar fi fost construită pe vremea lui Ion Vodă cel Cumplit, ipoteză care, însă, cade, dat fiind că biserica s-a dovedit a nu fi o refacere a unei clădiri mai vechi, iar construcția actuală a fost ridicată în primii ani ai secolului al XVII-lea. — Vezi C. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevei*, București, 1913, p. 14-15.

16 Zidul de incintă, care fusese pe alocuri distrus pînă la nivelul actual al solului, a fost restaurat în mare parte cu cîteva decenii în urmă.

pentru circulația apărătorilor fortificației, spre interior, la nivelul ambrazurilor. Zidul de incintă avea, după cum s-a amintit mai înainte, două intrări. Cea principală era spre vest, la parterul construcției ce adăpostește paraclisul de iarnă, iar cea de a doua, secundară, era practicată la parterul clopotniței, spre nord-est de biserică. Intrarea în incintă pe care o vedem acum pe latura de nord a zidului de incintă, prevăzută cu o poartă, este amenajată mult mai tîrziu, după ce intrările inițiale își pierduseră funcționalitatea. În acest scop, a fost dărîmată o parte a zidului de incintă original. Cercetările arheologice întreprinse în 1954 și 1956 au stabilit și ordinea de succesiune a construcțiilor ansamblului mănăstiresc[17]. Toate lucrările sînt apreciate ca fiind executate în primii ani ai secolului al XVII-lea, ele fiind încheiate atunci cînd Simeon Lehați, în 1608, a vizitat Suceava și a văzut, între altele, și mănăstirea Zamca.

Desigur că prima a fost construită biserica centrală, după care a urmat clopotnița, la care zidul de incintă este adosat. Urmează clădirea dinspre apus, care a fost ridicată în două etape de construcție. Prima parte a clădirii, cea care adăpostește la etaj paraclisul, a fost construită în același timp cu zidul de incintă, țesîndu-se cu acesta, iar cea de a doua, ridicată alături de peretele sudic al paraclisului de la nivelul superior al primului etaj, aparține unei perioade mai tîrzii, după ce întregul ansamblu mănăstiresc era folosit ca atare. Această a doua parte, probabil ridicată în scopul utilizării unui spațiu în plus pentru diferite trebuințe, se presupune a fi fost construită în secolul al XVIII-lea[18].

Clopotnița are baza de formă pătrată și constă din parter și două etaje. Intrarea pe sub turnul clopotniță este formată dintr-un gang boltit, orientat est-vest, avînd spre est și spre vest cîte un arc de susținere, împodobit cu rozete sculptate în piatră. Pe cheia de boltă a arcului dinspre est este săpată, cu cifre arabe, în piatră, data 1606[19], care ar putea fi anul zidirii acestui turn. Intrarea la etaj se face cu ajutorul unei scări în spirală, cu trepte înguste de piatră, amplasate într-un turnuleț de formă cilindrică, lipit de colțul de nord-vest al clopotniței, de unde era practicat un îngust pod mobil exterior, așezat pe console de piatră, încastrate la baza etajului întîi, deasupra arcului de vest al intrării în incintă. Din încăperea de la primul etaj se poate urca la cel de al doilea, unde se află clopotele[20].

Clădirea paraclisului are la parter două încăperi, una pe stînga și cealaltă pe dreapta intrării principale în incintă, intrare care în prezent este zidită, atît la extremitatea de vest, cît și la cea de est a coridorului ce străbate construcția pe mijloc, lăsîndu-se doar cîte un spațiu îngust, în care au fost construite uși. Din coridorul folosit pe vremuri ca intrare principală este practicată o scară îngustă din trepte de piatră, care urcă pînă la nivelul paraclisului, la primul etaj. Paraclisul este zidit alături de peretele de nord al actualei clădiri, deasupra încăperii de la parter care se află în stînga intrării principale. Restul spațiului de la etaj este ocupat de o tindă și două încăperi, dintre care cea mai încăpătoare este adosată peretelui de sud. Deasupra acestui nivel, se observă la exterior partea adăugată ulterior, marcată printr-un brîu de cărămizi aparente. Această construcție, alipită de partea care adăpostește paraclisul, acoperе în întregime peretele de sud al clădirii paraclisului, îmbrăcînd și brîul în torsadă exterioară de pe acest perete. Cărămizile smălțuite în verde și castaniu care se văd la exteriorul clădirii dedesubtul și deasupra brîului în torsadă ca și cele de la arhivoltele ocniței au fost considerate de unii specialiști ca Polek și Romstorfer[21] drept argu-

17 N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 363-368.

18 *Ibidem*, p. 364.

19 În prezent, cifra *0* este foarte tocită. Probabil că, atunci cînd a fost citită inscripția pentru prima dată, această cifră era mai bine păstrată.

20 Turnul clopotniță este în curs de restaurare. Aceeași situație este, de altfel, și la lucrările de restaurare a zidului de incintă pe laturile de est, nord și vest și la clădirea de pe latura de vest a incintei, la care lucrările vor fi reluate în curînd, cînd se intenționează a se efectua lucrări de restaurare și la biserica centrală.

21 J. Polek, *op. cit.*, p. 54 ; C. A. Romstorfer, *op. cit.* p. 14.

mente pentru datarea paraclisului în secolul al XV-lea. Este însă mult mai probabil ca acestea să fi aparținut unei biserici mai vechi dărîmate și să fi fost refolosite aici [22]. De altfel, brîul în torsadă constituie o caracteristică a bisericilor moldovenești începînd cu primii ani ai secolului al XVII-lea, fiind utilizat la Dragomirna. Paraclisul de la Zamca este pictat în interior, pictura de aici fiind apreciată ca aparținînd tot începutului de secol XVII [23]. În bolta paraclisului, se pot remarca oalele de rezonanță, zidite în pandantivi. Chenarele și profilele gotice ale ferestrelor arată o acoladă apropiată ca mod de execuție cu cea folosită la Dragomirna, iar ocnițele de deasupra brîului în torsadă, cu acolade ascuțite, constituie și acestea o imitare în cărămidă a firidelor Dragomirnei [24].

Este necesară și menționarea amenajărilor făcute la clădirea paraclisului pentru trageri cu arme de foc de la nivelul primului etaj și de la baza turlei paraclisului. Acestea constau din niște deschideri rotunde în zid, suficient de înguste pentru a oferi siguranță apărătorilor împotriva unor lovituri din afară. Totodată, deasupra arcului dinspre vest al intrării, este amenajată o deschidere îngustă în pardoseala parterului fie pentru supravegherea intrării [25], fie pentru a se vărsa asupra unor eventuali agresori apă clocotită, ulei încins sau alte lichide, care i-ar fi putut împiedeca într-o anumită măsură să forțeze intrarea.

Săpăturile arheologice au scos la iveală resturi de la fundațiile unei clădiri pe latura de sud a incintei, clădire care avea parter, etaj și probabil și o pivniță [26]. Spre sud de biserica centrală, în interiorul incintei, a existat și un cimitir al mănăstirii, utilizat în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea [27].

O remarcă trebuie făcută și asupra materialului arheologic scos la iveală din săpături. Acesta a fost de cea mai mare importanță în stabilirea datării diferitelor construcții ale mănăstirii. Între acestea, teracotele cu motive geometrice și florale, o teracotă reprezentînd un bărbat și o femeie, în costume de epocă, din secolul al XVII-lea și falsuri monetare emise la Cetatea de Scaun din epoca lui Dabija Vodă au contribuit în mare măsură, pe lîngă caracterele constructive arătate anterior, la stabilirea datei de construcție a diferitelor clădiri ale actualului ansamblu mănăstiresc [28]. Tot pe bază de săpături arheologice, a fost scos la iveală și un pavaj de piatră, orientat nord-est — sud-vest, care servea intrarea de vest a paraclisului [29].

După toate probabilitățile, săpăturile arheologice ar mai putea avea un cuvînt greu de spus. Pe această cale, s-ar putea scoate la lumină și alte informații privitoare la diferite momente din existența acestei mănăstiri. Cu atît mai mult, cu cît nu s-a săpat decît pe un spațiu restrîns spre sud de biserică și în fața intrării

22 La circa 200 m spre vest de actualul complex mănăstiresc de la Zamca, s-a găsit un număr mai mare de cărămizi hexagonale smălțuite verde închis, specifice secolului al XV-lea, formînd o pardoseală pe un pat de mortar. Cărămizile care au putut fi recuperate se află în prezent la Muzeul județean. Pardoseala de cărămizi se afla pe marginea platoului ce se mărginește cu rîpa ce coboară spre apa pîrîului Șcheia. O asemenea pardoseală nu se putea folosi la o construcție obișnuită. Este foarte posibil, ținînd seama și de izvoarele istorice, ca aici să fi existat vechea biserică a episcopiei armenești din secolul al XV-lea, care, fie că a fost dărîmată datorită pericolului ce-l prezenta poziția clădirii, deasupra unui mal nestabil, fie că a fost distrusă din ordinul lui Ștefan Rareș. De la această construcție puteau să fie recuperate o bună parte din materiale, între care cărămizile smălțuite folosite la împodobirea zidurilor exterioare ale paraclisului.

23 Gh. Balș, *op. cit.*, p. 513.

24 *Ibidem*, p. 45-46.

25 N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 364.

26 *Ibidem*.

27 *Ibidem*, p. 368. Este cazul să menționez că în naosul bisericii, alături de piatra de mormînt a lui Agopșa, se află cea a episcopului Ohannes (Ioan), pe care nu s-a păstrat însă data înmormîntării. În afara bisericii, aproape de intrarea dinspre nord, se află și piatra de mormînt a lui Haciadur, mort în anul 1625. — Vezi E. Kozak, *op. cit.*, p. 158-159.

28 N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 368.

29 *Ibidem*, p. 366.

principale în incinta mănăstirii. Nu ar fi lipsită de interes o cercetare și în spațiul ce a mai rămas neafectat de construcții noi, la circa 200 m spre vest de actualul complex mănăstiresc, unde se va fi ridicat clădirea primei biserici episcopale armenești din Moldova.

Pe strada Armenească, la cele două capete ale acesteia, se găsesc două cunoscute biserici armenești, Sf. Cruce și Sf. Simion.

Biserica Sf. Cruce. S-a afirmat că a fost construită în 1521. A suferit mai multe refaceri, dintre care ultima a avut loc în 1935, cînd s-au făcut restaurări la altar și naos [30]. Construcția este de la fundație pînă la 3—4 m înălțime din piatră, iar în continuare din cărămidă [31]. Turla de deasupra naosului s-a prăbușit în 1918, ca urmare a trepidațiilor produse clădirii de trenul care circula prin oraș și care trecea la numai cîțiva metri depărtare de zidurile bisericii pe str. Vasile Alecsandri. Această turlă nu a mai putut fi reconstituită, iar bolta naosului a fost refăcută în 1935 la partea superioară din ghips, folosind ca armătură o plasă de sîrmă [32].

Cu prilejul lucrărilor de restaurare din 1935, s-au putut constata la interior, sub un strat de tencuială mai nouă, resturi de pictură veche pe zidul de nord al bisericii [33]. Tot în interiorul bisericii, în peretele de sud al naosului, se găsește zidită o piatră cu inscripție prezentînd în litere armenești data de 1521 (anul 970, era armeană), care însă a fost introdusă în zid mult mai tîrziu [34]. După tradiție, ctitor al bisericii este Cristea Hanko (în armenește, Hacih Hankoian). Nu există informații care să precizeze cine au fost meșterii care au lucrat la ridicarea și pictarea bisericii.

Se presupune că aici a existat anterior o biserică mai veche din lemn. Nu se cunoaște data construirii clopotnitei și nu există nici alte informații în legătură cu aceasta [35]. Și la clopotniță s-au făcut lucrări de restaurare ulterioară. Cu un asemenea prilej, s-a introdus într-unul din ziduri o piatră de mormînt.

Este de remarcat existența în biserică a unei pietre de mormînt, cea a lui Solomon, datată cu anul 1428 (877, era armeană), [36] care ne poate duce spre concluzia că biserica a fost într-adevăr anterioară secolului al XVI-lea, fie că aceasta va fi fost de lemn sau zidită din piatră și cărămidă. Se mai păstrează și piatra de mormînt a lui Isaiia [37], la care data nu se mai poate distinge, săpăturile respective în piatră fiind foarte tocite. În interiorul bisericii, se mai află și piatra de mormînt a lui Asvadur [38], datată cu anul 1528 (977, era armeană). În curtea bisericii, se mai găsesc unele pietre de mormînt mutate în secolul trecut din fostul cimitir al bisericii armenești Sf. Treime, care se afla în grădina internatului „Vasile Cocîrlă" al liceului „Ștefan cel Mare", azi spațiu construit al cartierului Mihai Viteazul — Est [39].

Biserica Sf. Simion (Turnu Roșu). După o inscripție mai nouă, ar fi fost zidită în 1513, fiind ctitoria armeanului Donig. Detaliile de construcție nu confirmă zidirea bisericii înainte de secolul al XVII-lea. Ea are planul aproape iden-

30 Informație K. Mandalian.

31 Informație K. Mandalian.

32 Informație K. Mandalian.

33 Informație K. Mandalian. După cum se vede, se repetă constatările făcute la Haci-Gadar și Zamca.

34 Informație K. Mandalian.

35 Informație K. Mandalian.

36 Informație K. Mandalian.

37 Informație K. Mandalian.

38 Gh. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacul al XVI-lea*, p. 170.

39 Informație K. Mandalian. O cercetare arheologică în zona bisericii Sf. Cruce și a fostului cimitir al bisericii Sf. Treime ar putea fi de mare interes. Neîndoielnic că s-ar scoate la lumină noi informații cu privire la armenii din Suceava, precum și referitor la interferențele culturale dintre populația moldovenească și cea armenească a orașului.

tic cu cel al Zamcei [40]. Altarul este poligonal spre exterior și sprijinit pînă la o anumită înălțime de un zid mai nou prevăzut cu mici contraforturi. La exterior, turla naosului este octogonală. Are o fereastră cu deschiderea în acoladă cu chenar de baghete încrucișate și elemente de ornament asemănătoare cu Dragomirna [41]. Fereastra dinspre nord a turlei are profilul în acoladă. La interior, se vede sistemul de susținere a turlei prin patru arcuri piezișe în stilul bisericilor moldovenești. Pandantivii de la baza turlei sînt înlocuiți cu nișe sferice [42]. Trebuie să menționez că, în parte, sistemul de construire a turlei s-a modificat cu prilejul unei reparații ce a avut loc în 1925. Cu mai mulți ani în urmă, acoperișul bisericii fusese distrus de un incendiu, iar biserica a rămas descoperită timp de mai mulți ani, pînă în 1925 [43]. Nu se luaseră nici măcar măsuri parțiale de protejare a unor părți ale construcției, care erau mai amenințate cu degradarea. Între părțile cele mai primejduite era și turla de deasupra naosului. Deasupra zidurilor se dezvoltaseră în deplină libertate arbuști, ierburi și buruieni. Apa se infiltra între pietrele și cărămizile zidurilor și bolților. Turla, inițial, se sprijinea pe un sistem de stîlpi de stejar. Aceștia putreziseră și zidăria turlei, lipsită de sprijinul inițial, era amenințată să se prăbușească. Restaurarea care s-a făcut în 1925 nu a ținut seama de vechiul sistem de construcție, golurile lăsate prin scoaterea stîlpilor de stejar fiind zidite. Curînd după aceasta, peretele de nord și cel de sud al bisericii, datorită presiunii exercitate de turla insuficient sprijinită, s-au fisurat, clădirea amenințînd să se prăbușească. Neprezentînd siguranță, biserica nu a mai fost folosită pentru exercitarea cultului religios.

Ca și la Zamca, pronaosul, boltit, printr-o calotă sferică, prezintă aceeași tendință de lărgire, spre deosebire de bisericile moldovenești, care urmăresc lungirea pronaosului, ajungînd cu timpul la adăugarea pridvorului. Ca și la Haci-Gadar și Sf. Cruce, zidul dintre naos și pronaos a fost scos, acțiune care s-a dovedit, de această dată, greșită, întrucît a dus la prăbușiri de zidărie, ceea ce a silit pe constructor să ridice un arc de susținere [44]. Se pare că și arcul de susținere care se vede între altar și naos a fost ridicat într-o altă etapă din motive asemănătoare. Și la Sf. Simion, ca și la celelalte biserici armenești din Suceava, naosul este fără stîlpi.

Intrarea în pronaos dinspre apus, ca și la Zamca, este prevăzută cu chenar gotic simplu [45]. Cea de a doua intrare, cea din peretele de sud al naosului, are în față un pridvor de proveniență mai nouă. La exterior, se văd contraforturile care sprijină arcul de vest al naosului și cele ce susțin colțurile zidului de apus al bisericii. Nu sînt indicii dacă actuala biserică a fost pictată [46]. Este mai probabil că nu a fost. În interiorul bisericii au fost aduse din alte locuri pietre de mormînt care au ajuns să fie folosite ca pardoseală [47]. Clopotele de la Turnu Roșu sînt ves-

40 Gh. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, p. 47-51.

41 *Ibidem*, p. 49.

42 *Ibidem*, p. 47.

43 Informație K. Mandalian.

44 Este necesară o restaurare temeinică pe baza unui studiu aprofundat al construcției. Clarificări de mare importanță ar putea aduce cercetarea arheologică a spațiului pe care se află biserica și a zonei adiacente pentru a se vedea dacă nu este vorba aici de refacerea unei construcții mai vechi. Prețioase lămuriri ar putea aduce și o cercetare arheologică sistematică în cimitirul bisericii.

45 Gh. Balș, *op. cit.*, p. 47.

46 Pentru cazul că a existat o biserică mai veche pictată pe același spațiu pe care se află actuala biserică, ar putea să se găsească — dacă nu au fost deranjate de-a lungul secolelor — resturile de zugrăveală îngropate în pămînt, conform unei uzanțe întîlnite și la alte asemenea biserici. De exemplu, asemenea resturi de frescă îngropate de la paraclisul Cetății de Scaun s-au găsit în curtea exterioară a cetății. La fel, în curtea mănăstirii Putna, s-au găsit resturi de frescă de la biserica acestei mănăstiri, precum și în alte locuri.

47 Informație K. Mandalian.

tite prin sonoritatea lor deosebită, ele cuprinzînd un procent ridicat de argint în compoziția bronzului din care au fost turnate.

Bisericile armenești din Suceava erau înzestrate cu mobilier de mare valoare, aveau odoare bisericești lucrate în metale prețioase, cărți pentru exercitarea cultului, în ferecătură de argint aurit, cea mai mare parte dintre ele în manuscris, de o mare valoare pentru cunoașterea dialectului armean de pe aceste locuri în timpul anilor care au trecut, icoane vechi, candelabre, obiecte din metale prețioase oferite de credincioși etc. Astăzi nu se mai găsesc [48]. Este, neîndoielnic, o pierdere mare atît pentru armeni, care puteau găsi valoroase documente privitoare la trecutul lor, cît și pentru poporul român, din patrimoniul cultural al căruia făceau parte.

Cu toate pierderile suferite, există încă o bogată sursă de informare cu privire la armenii din Suceava și cultura lor materială, cu privire la strînsele relații pe multiple planuri ce au existat între românăi și armeni. Această sursă nu este alta decît pămîntul Sucevei, unde au trăit și au muncit, secole de-a rîndul, s-au bucurat, dar și au suferit, alături de poporul român. Arheologia este aceea care poate aduce multe și neprețuite lămuriri cu privire la acest trecut, cînd luminos, cînd neguros, în care s-au afirmat strămoșii noștri, adeseori dîndu-și viața pentru apărarea patriei lor comune.

MONUMENTS DE CULTURE ARMÉNIENNE MÉDIÉVALE DE SUCEAVA

— Résumé —

L'auteur présente quatre monuments de la culture arménienne de Suceava, les anciens monastères de Haci-Gadar et de Zamca et les églises de la Ste Croix et de St. Simeon des XVI-e — XVII-e siècles. On met en relief une série d'interférences entre la culture moldave et celle des Arméniens de Suceava, entre lesquelles l'adoption de nombreux éléments du style architectonique moldave, la peinture murale dans les églises, la même technique de construction, l'emploi des mêmes éléments de culture matérielle comme faïences de poêle, céramique et autres objets d'ussage ménager, pièces de vêtements et de parure, ainsi qu'objets de culte. On met en relief l'importance des fouilles archéologiques pour la connaissance plus approfondie de la culture des Arméniens de ces endroits et la nécessité de les continuer.

48 Informație K. Mandalian.

S. FL. MARIAN, ELEV LA GIMNAZIUL DIN SUCEAVA *

PAUL LEU

În toamna anului 1862, fiul cel mai mare al lui Grigore Marian și al Raxandei, din Ilișești, a fost adus la Suceava și înscris în clasa I de la *Obergymnasiul greco-oriental imperial-regal*, unde a fost înmatriculat, de autoritățile școlare habsburgice, sub numele de „Marian Simeon" [1] și nu Simion, cum era caligrafiat în certificatul de botez eliberat, în acest scop, de parohia bisericii ortodoxe din Ilișești. Băiatul, „cam de cinsprezece ani, voinic, plin și rumân la față" [2], a fost instalat de grijuliul părinte, împreună cu Buliga Gherasim din Arbore, în gazdă la Petre Spînu, ce locuia pe strada Ștefan Vodă. Printre cei șaizeci și cinci elevi ai clasei, Marian nu se simțea stingher, deoarece o bună parte din ei erau fii de țărani români veniți la învățătură din satele învecinate cu fosta Cetate de Scaun a Moldovei: Lisaura, Mitocul Dragomirnei, Berchișești, Pîrtești de Sus, Frătăuții Vechi, Frătăuții Noi, Băișești, Vama și alte localități, după cum rezultă din *Katalog der Ersten Klasse von Schuliahres 1863* (Catalogul cl. I pe anul școlar 1863).

---

* Este prima parte a celui de al doilea capitol al monografiei *S. Fl. Marian* aflată în manuscris. Din proiectata monografie autorul a mai publicat următoarele capitole și fragmente din capitole: *Numele etnografului și folcloristului Marian, I, II*, în *Zori noi*, Coordonate literare, anul XXXII, nr. 8967, 16 iulie 1978, p. 3, și anul XXXII, nr. 9002, 27 august 1978, p. 3; *S. Fl. Marian pe urmele lui Avram Iancu*, în vol. *Comunicări și referate metodico-științifice. Limbă și literatură*, Suceava, 1980, p. 178-192; *S. Fl. Marian în contemporaneitatea sa europeană*, în vol. *Cercetări istorice*, (Serie nouă), VIII, Iași, 1977, p. 543-554; *Primirea lui S. Fl. Marian în Academia Română*, în vol. *Cercetări istorice*, (Serie nouă), XI, Iași, 1980, p. 421-428; *Odiseea dicționarului limbii române. Trei scrisori inedite ale Academiei Române adresate folcloristului S. Fl. Marian*, în *Almanahul părinților* 1983, editat de *Revista de pedagogie*, București, 1982, p. 56-59; *Ecouri naționale și internaționale la moartea lui S. Fl. Marian*, în vol. *Cercetări istorice*, (Serie nouă), IX-X, Iași, 1978-1979, p. 673-678; *Ecouri internaționale la moartea lui S. Fl. Marian*, în *Convorbiri literare*, (anul LXXXVIII, nr. 1128), nr. 4, aprilie 1982, suplimentul *Pagini bucovinene*, p. III-IV; *Scrisori primite de S. Fl. Marian de la oameni de știință străini*, în *Limbă și literatură*, volumul IV, 1982, București, p. 528-537; *S. Fl. Marian printre cei dintîi culegători de basme românești*, în *Limbă și literatură*, vol. II, București, 1984, p. 235-245; *S. Fl. Marian* (Micromonografie), în *Buletinul Societății de Științe Filologice din R. S. România pe anul 1982*, București, 1982, p. 128-135; *Din corespondența inedită a lui Tudor Pamfile și Mihai Lupescu către S. Fl. Marian*, în *Bîrladul odinioară și astăzi*, volumul III, sub redacția lui Romulus Boteanu, București, 1984, p. 105-109; ș.a.

1 *Katalog der Ersten Klasse von Schuljahre 1863*, Arhivele statului, Suceava, dosar nr. 7, p. 33.

2 Gherasim Buliga, *Amintiri din viața amicului și colegului meu, Simeon Florea Marian*, în *Junimea literară*, anul IV, 1907, nr. 6-7, p. 146.

Odată cu Simion, de la Ilișești au mai venit în aceeași clasă și consătenii săi : Forgaciu Georgi, Pașcan Arsene, Pașcan Dumitru și Zachman [3].

Cu toate adversitățile create de corpul didactic ce nu știa românește, a dificultăților ridicate de predarea majorității obiectelor de învățămînt numai în limba germană, a atmosferei rigide caracteristică școlii nemțești, elevul Marian a obținut rezultate bune și foarte bune la învățătură, datorită hărniciei și perseverenței specifică oamenilor din rîndul cărora plecase. Primul semestru al anului școlar 1862—1863 îl încheie cu calificativul *Erste und varzung* (Prima cu distincție), clasificîndu-se pe locul al VI-lea, iar în cel de al II-lea, Marian continuă să progreseze, situîndu-se pe locul al V-lea în clasă.

În următorul an școlar (1863—1864), chiar din primul semestru, în viața *Obergymnasiului greco-oriental imperial-regal* intervine un element nou, este numit la catedra de matematică, fizică și chimie românul Ștefan Nosievici, în locul lui Wilhelm Henke. Noul profesor organizează, pentru prima oară la gimnaziul din Suceava, predarea desfășurată a muzicii, incluzînd în repertoriul manifestărilor culturale ale elevilor, cu prioritate, compoziții românești populare și culte cu un puternic caracter emoțional. El a sădit în sufletul mai multor generații de tineri idealurile socio-culturale și politice ale revoluționarilor pașoptiști români. Profesorul patriot, iubitor de oameni și frumos, a folosit, pentru prima oară la tînărul gimnaziu sucevean, limba română paralel cu cea germană la înțelegerea matematicii, fizicii, chimiei și a muzicii, străduindu-se să adapteze graiul băștinașilor la cerințele disciplinelor exacte și dovedind astfel că vorbirea românească este capabilă să exprime cele mai nuanțate noțiuni și raționamente. Pînă la venirea lui Nosievici la Suceava, științele puse în discuție erau predate numai în nemțește de către profesorii : Blasius Knauer, Wilhelm Henke și alții.

Predarea în limba română la școala din Suceava și la alte instituții de învățămînt din Bucovina vremelnic ocupată de Imperiul Austro-Ungar, era o necesitate evidentă, impusă de realitatea etno-demografică din nordul Moldovei detrunchiate. Dacă cercetăm cataloagele, începînd din 1860, data înființării gimnaziului, constatăm că majoritatea elevilor ce frecventau cursurile erau din Suceava, Siret, Gura Humorului, Cîmpulung Moldovenesc și alte localități din Țara de Sus și nu cunoșteau limba germană din familie. În anul școlar 1863—1864, din două sute douăzeci și nouă înscriși, o sută optzeci erau români. Fiii băștinașilor, din satele și tîrgurile ținutului Sucevei, stimau și iubeau pe primul profesor laic român al gimnaziului. În el aflau, la nevoie, un apărător și un prieten de nădejde. Nosievici le descoperea talentele și le cultiva, le susținea interesele în fața profesorilor străini, îi ocrotea de ostilitatea și aroganța odraslelor provenite din protipendada imperială și altele [4]. Dragostea de popor și prețuirea bogățiilor spirituale ale acestuia au fost transmise de către educatorul patriot multor tineri, dintre care nu putem omite pe elevii Ciprian și Ștefan Porumbescu, Marian și alții.

Plecat de acolo de unde folclorul creștea ca iarba cea grasă a pajiștilor de munte, sau se isca la poalele fagilor ca o boare a codrilor, fiul lui Grigore Florea Marian a simțit cum în sufletul său, sensibilizat de ambianța culturală românească suceveană, se depozitează pe încetul duhul milenar, abundent stratificat în memoria locuitorilor Țării Fagilor. Climatul creat de Ștefan Nosievici a canalizat interesul multora nu numai asupra melosului folcloric, ci și spre obiceiurile, istoria și tradițiile locuitorilor de la poalele obcinelor bucovinene. În acest sens, Marian mărturisea că „încă pe cînd mă aflam în a doua clasă gimnazială mi-a fost drag a mă ocupa cu *Flora română*, a aduna nume de plante românești și a le scrie după A. B. C., și manuarie. Această întreprindere am fost început-o, mai întîi

3 *Katalog der Ersten Klasse von Schuljahre 1863,* Arhivele statului, Suceava, dosar nr. 7, p. 1-67.

4 Paul Leu, *Ciprian Porumbescu — monografie,* Muzeul județean Suceava, 1972, p. 26-44.

dimpreună cu doi colegi de ai mei, anume : Ilie Pantazi și Georgi Lupu (Forgaciu), dară nu mi-a succese" [5].

Ilie Pantazi, venit de la Botoșani să se instruiască la gimnaziul din Suceava, era cu doi ani mai în vîrstă decît Marian și cu o clasă înaintea acestuia. Pe cînd frecventa clasa a III-a, la 15 martie 1864 [6], elevul Pantazi părăsește școala și din această cauză este lăsat repetent. În următorul an școlar (1864—1865) îl aflăm pe colaboratorul lui Marian la viitoarea *Botanică poporană română* repetînd anul [7], însă, de astă dată, împreună cu prietenul său din Ilișești. Georgi Forgaciu, cel de al II-lea colaborator, fi era consătean și coleg de clasă încă din primul an de gimnaziu.

Tot pe cînd se afla în clasa a II-a gimnazială, elevul Marian mai avea adunate într-un carnet : cimilituri, „doftorii trebuincioase", însemnări din Trepetnicul cel mare și altele, după cum rezultă dintr-un manuscris inedit găsit de noi la Suceava. Cu toate aceste preocupări extrașcolare, elevul de la Ilișești nu a încetat să învețe sîrguincios la toate obiectele. Ca urmare, la sfîrșitul semestrului I, s-a situat pe locul al IX-lea, cu calificativul *Prima,* între șaizeci și patru elevi înscriși la începutul anului. Dacă la toate obiectele de studiu a obținut, pe ambele semestre ale clasei a II-a, rezultate meritorii, la limba germană a întîmpinat unele greutăți, după cum o atestă următoarea mențione făcută în catalogul din anul școlar 1863—1864 : „Genügen, bei nach unsicherer Kenntnss der Grammatik und Ortographie" [8] (Din cauza cunoștințelor încă nesigure la gramatică și ortografie). Pentru aceste dificultăți întîmpinate la însușirea limbii germane, Marian a fost apreciat cu *Satisfăcător,* de către dirigintele clasei, profesorul de germană și latină Iohan Kriz.

În primul semestru al clasei a III-a a început să-și sporească eforturile la învățătură, obținînd rezultate mai bune ca în etapa precedentă, și, în consecință, a fost apreciat cu *„Erse und Varzung"* [9] (Prima cu distincție). Spre primăvara lui 1865, el a început să se preocupe din ce în ce mai mult de culegerea și transcrierea unor povești populare românești descoperite în preajma Sucevei. Manuscrisul cu autograful : „Simeon Fl. Marian, stud. III cl. gimn., 1865" [10], cuprinde, pe mai multe pagini, următoarele povești : *Soldatul cel iubitor de băutură, Craiul Mintea,* și *Băietul năzdrăvan.* Tot acum primește de la elevul Filievici Alexandru, din „cl. III gimn., 1865" [11], povestea *Împăratul și boul.* În consecință, elevul folclorist a obținut pe cel de al II-lea semestru al clasei a III-a rezultate mai slabe, primind calificativul *„Prima"* [12] și situîndu-se astfel al XVI-lea, între patruzeci și șase școlari cu situația încheiată la sfîrșitul anului de învățămînt. Limba germană însă continuă să ridice, în calea fiului de țărani din Ilișești, obstacole din ce în ce mai greu de surmontat, după cum reiese și din cele consemnate de profesorul neamț în catalogul clasei respective : „Zu Noth genüngen. Der Aufsatz ist nich frei von Fehlern, die Wiedergabe des gelesenen meist ungenau" [13] (De nevoie satisfăcător. Compoziția nu este lipsită de greșeli, realizarea lecturii adeseori este nesigură).

5 Paul Leu, *S. Fl. Marian inedit. Prefața la „Botanica poporană română",* în *Convorbiri literare,* nr. 5, mai 1983, suplimentul *Pagini bucovinene,* anul II, nr. 5 (17), mai 1983, p. III-IV.

6 *Katalog der III Klasse von Schuljahre 1864,* Arhivele statului, Suceava, dosar nr. 9, p. 39.

7 *Katalog der III Klasse von Schuljahre 1865,* Arhivele statului, Suceava, dosar nr. 11, p. 27.

8 *Katalog der II Klasse von Schuljahre 1864,* Arhivele statului, Suceava, dosar nr. 9, p. 24.

9 *Katalog der III Klasse von Schuljahre, 1865,* ibidem, nr. 11, p. 26.

10 S. Fl. Marian, manuscris inedit, *Fondul memorial-documentar „S. Fl. Marian"*, Suceava, inv. nr. 310, mapa II.

11 Ibidem.

12 *Katalog der III Klasse von Schuljahre 1865,* Arhivele statului, Suceava, dosar nr. 11, p. 26.

13 Ibidem.

Dacă profesorul de germană Iohan Kriz i-a acordat cu indulgență calificativul de promovare, Ieronim Muntean, noul său diriginte, a ținut să-l evidențieze la limba latină prin următoarele remarci făcute în același catalog : „Recht befriedigend. Der Fleiss in der Ausarbeitung der lateinischen Präparation und der lateinischen Haüsubungen ist anerkennenswert“ [14] (Pe deplin mulțumitor. Este demnă de remarcat hărnicia cu care elaborează lucrările de limbă latină în clasă și acasă).

Pe semestrul I, al clasei a IV-a, Marian a obținut rezultate satisfăcătoare și a fost calificat al X-lea între patruzeci și unu colegi, iar în cel de al II-lea a primit tot calificativul *Prima*, situîndu-se al XII-lea între treizeci și opt rămași înscriși. Printre cauzele care au determinat începutul deteriorării pregătirilor sîrguincioase pentru lecții, în cel de al II-lea semestru al clasei a IV-a, se numără nu numai culegerile folclorice, a credințelor populare, ci și încercările lirice și dramatice, după cum rezultă dintr-un manuscris inedit descoperit de noi la *Biblioteca Academiei R. S. România* din București, intitulat *Teatru* și semnat „Simeon Marian, st(udent), IV, 1866“ [15].

Prin intermediul a două încercări dramatice intitulate : *Teatru și Sburătoriul*, elevul Marian s-a preocupat să contribuie la crearea și dezvoltarea unui instrument social care să facă educație patriotică, să biciuiască relele moravuri și aspectele ridicole din comportarea oamenilor. În 1866, elevul Marian a conceput o piesă de teatru ce înfățișa o petrecere sătească, cu intenția de a face o sarjă socială. Actul I a fost proiectat în șase scene, iar actul al II-lea în trei. Simpla lectură a numelor personajelor — Dumitru Ajunsul, Vasile Nesățiosul, Necita Tîndală, Georgiu Potricală, Ilie din Sîntilie, Să-l-cați etc. — sugerează unele trăsături caracterologice, ca : parvenitismul, lăcomia, lenea, încetineala mintală etc.

Cealaltă încercare dramatică într-un act și patru scene, intitulată *Sburătoriul*, nedatată, își extrage substanța dramatică din cunoscutul mit autohton cu același nume, ce stă la baza începuturilor literaturii noastre culte. Acțiunea se petrece într-o „poiană frumoasă, în mijlocul unei păduri împănată cu tot feliul de flori de primăvară. În mijlocul poenei se află un arbure frumos, iar nu departe de-acesta un fir de *mătrăgună*“ (sublinierea lui Marian) [16]. Personajele principale : Irina și Florica, însoțite de alte fete „îmbrăcate ca niște zîne, în cămeși albe ca ghiocul și mai pînă în pămînt de lungi, încinse pe la mijloc cu un brîu, a cărui capete atîrnă, de asemenea, pînă la pămînt, cu părul despletit și atîrnat pe spate, se apropie pe-ncetișorul de firul de mătrăgună (...). Așează o față de masă curată lîngă mătrăgună, începe să o sape cu un cuțit mare“ [17], pentru a afla, conform unei vechi tradiții, cine le va fi ursitorul. În această atmosferă feerică, Irina își face apariția în scenă cu următoarea replică :

„Mătrăgună,
Doamnă bună,
Eu te sorcovesc
Cu pîine și sare
Cu vin de Dealu Mare,
Iar tu, bună
Mătrăgună !
Un mire ce-mi convine
Să-mi dăruiești,
Mulți ani, noroc și bine !“ [18].

Lucrările dramatice ale elevului Marian, lăudabile în intenții, nerealizate în conținut, au meritul de a fi exprimat noi căi și izvoare tematice (folclorul și

14 Ibidem.
15 Simeon Marian, *Teatru*, manuscris inedit, *Biblioteca Academiei R. S. România*, București, inv. nr. 6110, p. 106-112.
16 Simeon Marian, *Sburătoriul*, manuscris inedit, ibidem, inv. nr. A. 1835, c.p. 2.
17 Ibidem, p. 3.
18 Ibidem, p. 4.

viața satului bucovinean de la mijlocul secolului al XIX-lea), în vederea dezvoltării repertoriului dramatic românesc în Țara de Sus [19].

Se pare că, în acest timp, pe lîngă alte preocupări extrașcolare, Marian mai avea și grija unei fete care-i tulbura visele, deoarece printre cele șaptezeci și șapte versificări, pe care le-am descoperit în manuscrisul *„Poesii / de / Simeon Fl. Marian / elev la gimn. rumîn / din / Suceava“* [20], am întîlnit și una ce se intitulează *Către Mărioara*, compusă în 1866 și în care euforia erotică juvenilă irumpe nestăvilită.

Concomitent cu preocupările lirice și dramatice, elevul Marian nu a neglijat nici pe cele folclorice și arheologice. Din unele însemnări rămase în manuscris aflăm că tînărul a cules, la începutul clasei a IV-a, mai multe povești despre Pepelea, grupate în două broșuri. Pe una din ultimele pagini ale manuscrisului *Pepelea și smeii* găsim, în subsol, următoarea trimitere edificatoare în sensul afirmației de mai sus : „Sfîrșitul istoriei acesteia *(Pepelea călătorul)* se află pe broșura a II-a cu moartea cu calul. Marian (...) 1865“ [21].

Tot acum aflăm, dintr-o corespondență ce-a avut loc între el și *Societatea pentru literatura și cultura română în Bucovina*, că pe Marian îl interesau urmele străvechi ale satului natal, ieșite la iveală cu ocazia construirii drumului împărătesc Suceava — Vatra Dornei.

În anul școlar 1866—1867, pe cînd frecventa clasa a V-a, situația la învățătură se înrăutățea din ce în ce mai mult. Elevul folclorist a rămas corigent la matematică și, în consecință, a fost nevoit să încheie anul școlar abia în septembrie, cînd s-a clasificat al douăzeci și optălea între treizeci, așa după cum rezultă din certificatul eliberat de *Gimnaziul superior greco-oriental* din Suceava, la 19 septembrie 1867.

În primul semestru al clasei a VI-a, situația școlară a gimnazistului Marian a continuat a se deteriora. Pregătirea lecțiilor a devenit o îndeletnicire lăsată pe ultimul plan. Despre preocupările sale mai de seamă din lunile septembrie, octombrie, noiembrie și decembrie, 1867, aflăm cîte ceva dintr-un plan de perspectivă rămas în manuscris. La acea dată începuse a-l preocupa lingvistica, explica, printre altele, cuvinte de proveniență turcă (derviciu=călugăr), maxime latinești din Sallustius, se gîndea la alcătuirea unei introduceri la un volum de *Doine și balade*, medita asupra unui plan în vederea realizării istoriei tîrgului Sucevei și a unei monografii istorice a Sfîntului Ioan cel Nou, pe care dorea să o publice „într-o broșură dimpreună cu Mitropolia. Istoria Sfîntului am și scris-o, dar nu e încă completă“ [22], nota Marian.

O atenție deosebită merită manuscrisul lui Marian în legătură cu intențiile sale de a consemna obiceiurile fetelor de măritat, realizat la 17 septembrie 1867. El își propunea să descrie „toată cochetăria, toate farmecele, toate meșteșugurile, în scurt, toate cîte fac fetele române spre a se mărita, cum se duc la vrăjitoare ca să-și facă *pe dragoste* (sublinierea lui Marian), iar dacă le-a făcut cineva să le *desfacă*, să facă altora *pe urît*, ca să le urască feciorii care le iubesc. Cum se duc fetele în anumite zile la rîuri să se spele ca să fie iubite de feciori. Cum așteaptă măritatul ? Ce fac spre sara Sfîntului Andrei ? datina spre sara Sfîntului Andrei, precum și toate superstițiile de atunci.

Cînd trece o fată pe drum și are de a se întîlni cu un fecior, nu poate trece pe lîngă dînsul pînă nu și-a toemit tulpanul pe cap, pînă nu se uită de nu este cumva maculat, de i se șade bine ? cum vorbesc cînd sînt două fete la un loc

19 Paul Leu, *S. Fl. Marian, culegător pionier al basmului românesc, I, II*, în *Zori noi*, Coordonate literare, anul XXVIII, nr. 8207, 3 iulie 1974, p. 5 și nr. 8213, 7 august 1974, p. 5.
20 Simeon Fl. Marian, *Poesii*, manuscris inedit, *Biblioteca Academiei R. S. România*, București, inv. nr. 4079, p. 1.
21 Simeon Fl. Marian, *Pepelea și smeii*, manuscris inedit, *Fondul memorial-documentar „S. Fl. Marian“*, Suceava, inv. nr. 270.
22 Simeon Fl. Marian, manuscris inedit, *Fondul memorial-documentar „S. Fl. Marian“*, Suceava, inv. nr. 384.

despre feciori ? De e una amorizată de un fecior nu stă piatră pe piatră pînă ce nu se întîlnește cu dînsul. Cum fac fetele pe ursită ?" [23].

Planul amănunțit pe care l-a conceput Marian la 8/11 noiembrie 1867, în vederea realizării unei istorii a fostei Cetăți de Scaun a Moldovei, prezintă interes nu numai pentru că punctează preocupările elevului dintr-un anume moment al formării viitorului cercetător al istoriei noastre, ci și capacitatea de a sistematiza o anume problemă de studiu. Deși era în clasa a VI-a gimnazială, tînărul dovedește că stăpînea destule cunoștințe care să-i permită a întocmi următorul plan : „Voind a face istoria orașului Suceava, consemna Marian, ne-am propus a împărți materia care ar fi (necesară) să se introducă în această broșură, în următorul mod :

1 Să caut a spune mai întîi de unde derivă cuvîntul Suceava și ce fel de cuvînt e : roman sau dac ?

2 Cine a făcut-o ?

3 De unde își are numele ?

4 Unde a fost mai întîi și unde e acuma ?

5 Cine a făcut bisericile dintrînsa, reproducînd toate inscripțiunile de pe pietrele din Suceava.

6 Cîte biserici au fost mai înainte și cîte sum acuma ?

7 Ceva despre bisericile și preuții Sucevei, a se căuta în calendarele vechi și schematismele Bucovinei.

8 Cauza de ce s-a strămutat scaunul domnesc al domnitorilor români la Iași ?

9 Suceava se împarte în următoarele mahalale sau suburbii :

a. Iței — de la Iței leahul (vezi *Letopisețele* de M. Kogălniceanu).

b. Areni — de la arinii cei mulți din vechime ; în acel loc unde se zice *mahalaua Areni* (sublinierea lui Marian), pe timpul lui Ștefan cel Mare era un sat ce se numea Areni, de la *arini*.

c. Zamca —

d. Șeptilici — această mahala de aceea se numește Șeptilici pentru că în această parte o nevastă a născut deodată șapte prunci și de atunci e numită așa.

e. Mirăuți — unde este vechia Mitropolie făcută de Iuga Vodă.

Nicolae Lăutatiu, vestit lăutar român din Suceava.

Despre școala teologică din Suceava, de la Mitropolie, vezi *Foaia Societății...*, nr. 5, anul III, p. 124.

În anul 1820 a venit primul preot catolic la biserica rusească din Suceava, care a fost odată a românilor, făcută de Elena, soția lui Petru Rareș, pe cînd a trecut Iosif al II-lea pe aici" [24].

Odată cu trecerea lui Marian în cursul superior de liceu sporește și interesul său pentru recoltarea diversificată a creației populare orale românești. Un coleg de clasă își amintea „de timpul acela cînd mă ruga să-i ajut a aduna, fiind noi elevi prin clasele a V-a, a VI-a și a VII-a gimnazială, poezii și cîntece populare. Îmi aduc aminte cum scria (...) și noaptea cîntece poporale, neglijînd prin aceasta lecțiile școlare (...).

Cînd mergeam în vacanță acasă la părinți (comuna Arbore, n.n.), mă ruga colegul meu Marian să-i aduc niște cîntece poporale, fie doine, balade, hore, chiuituri, ba chiar și povești, zicînd că lui îi trebuie. Deși nu știam ce are de gînd să înceapă cu ele, totuși, fiindu-mi prieten, căutam să o rog cînd pe mama (de tata mă temeam), cînd pe un frate, cînd pe o soră ori pe o mătușă, ca să-mi cînte ceva, ca să-i duc lui Marian. Astfel adunam mai multe și le scriam cum puteam pe vreo cîteva coli și le aduceam amicului meu Simion. Cîtă bucurie îi făceam lui cu acestea ! Eu însă mă miram și mă uitam la dînsul ca la un smintit. Căci noi, ceilalți băieți, ne bucuram de niște plăcinte bune sau de niște mere dulci, da nu de niște cîntece poporale. Îl întrebam :

— Măi Simioane, da ce ai să faci cu acestea ?

— Ia lasă măi Crișule, așa mă numea el pe atunci și apoi cît a trăit, că are să fie bine !

23 Ibidem.

24 Ibidem.

— Bine, bine mă, dar dacă te-a întreba Knauer, Rohrmeser ori Kriz (de domnul profesor Muntean nu ne prea temeam că era român) lecția, ce-i face tu dacă nă-i ști-o ! îi ziceam.

— Voi căuta să o știu, îmi răspundea el.

Cîntecele ce i le aduceam din satul nostru le studia, le compara cu cele adunate de el din satul lui ori din alte sate. Căci înțelesesem că el umblă după cîntece și povești și prin alte sate dimprejur. El îmi vorbea de variante, comparații și cîte și mai cîte. Eu însă îmi păzeam cartea și-l compătimeam în gîndul meu de atunci pe bietul Simion al nostru, cugetînd că nu-i lipsește mult și va nebuni de tot" [25].

Încă din semestrul I al clasei a V-a, elevul Marian se preocupa și de valorificarea materialului adunat. Această nouă acțiune a început-o prin a expedia versuri și datini la redacțiile unor periodice. Debutul îl face în 1866, odată cu elevul Mihai Eminescu, la revista *Familia*. În numerele 81, 82 și 104 ale periodicului *Albina*, condus de profesorul și literatul transilvănean Georgiu Popa, în 1866, apar : *Cîntecele poporale din Bucovina* și *Cîntecele poporale*, iar *Familia* lui Iosif Vulcan publică studiul în legătură cu datinele românești : *O nuntă la Ilișești în Bucovina* [26]. Continuă și în anul următor să colaboreze la publicațiile amintite mai sus, iar în *Amicul poporului*, ce apărea la Budapesta, sub conducerea lui Sigismund Victor Pop, Marian face să apară balada populară din Bucovina *Badiul și turcii* [27].

Încurajat fiind de succesul ce l-au avut materialele sale în periodicele conduse și editate de oameni de cultură români, elevul folclorist Marian se adresează, în februarie 1868, *Societății pentru cultura și literatura română în Bucovina*, oferindu-i spre tipărire o sută de doine și un volumaș intitulat *Nunțile românilor țărani*. În acest scop, gimnazistul sucevean expediază, înainte de 15 februarie 1868, următoarea cerere :

„Mult stimate Comitet,

Subsemnatul, avînd o sută de doine poporale mai însemnate, culese din Bucovina, dintre care sînt o parte tipărite prin ziare, doresc ca aflîndu-se cu cale și binevoind Societatea, să se tipărească suma de o sută doine într-o broșurică pe spesele, și, prin urmare, toate exemplarele tipărite să se vîndă spre folosul Societății, afară de douăzeci de exemplare ce s-ar putea da autorului.

Asemenea mai are subsemnatul și un opușor anume : *Nunțile rumânilor țărani* scris în stil poporal, cuprinzînd vreo opt oratiuni în versuri, vreo două în proză jocuri, chiuituri, precum și toate obiceiurile cîte mai sînt la nunți. Aceasta din urmă aflîndu-se demn de tipărit (deși odată a fost tipărită, mai pe scurt, în *Familia* nr. 38, 39 și 40, anul II, sub titlul : *O nuntă în Ilișești în Bucovina)* și iarăși binevoiască stimata Societate, sau de nu un prea stimat D. mădular al Societății, a-l tipări, toate exemplarele tipărite vor fi atunci în folosul *Fundăciunii pumnulene*, iară autorului cincisprezece exemplare.

Așteptînd un răspuns îmbucurător, rămîn al D-voastră plecat serv Simeon Fl. Marian, student de a VI-a clasă a gimnaziului rumân din Suceava, 1868" [28].

Nu după multă vreme, asociația culturală bucovineană a hotărît „a se cere mai întîi opușoarele acestea de la autor, înainte de a se putea exprima sau decide despre dorința autorului în privința tipăririi operelor menționate" [29].

25 Gherasim Buliga, articolul citat, p. 146.

26 Simeon Fl. Marian, *O nuntă la Ilișești în Bucovina*, în *Familia*, Pesta, anul II, nr. 38, 13/25 noiembrie 1866, p. 452-454 ; nr. 39, 20 noiembrie / 2 decembrie 1866, p. 464-466 ; nr. 40, 27 noiembrie / 9 decembrie 1866, p. 476-479.

27 Simeon Fl. Marian, *Badiul și turcii*, în *Amicul poporului*, anul I, 1867, p. 286-288.

28 Gavril Ionescu, *S. Fl. Marian și Societatea pentru literatura și cultura română în Bucovina*, în *Junimea română*, anul VII, nr. 3-4, 1932, p. 177-178.

29 Ibidem, p. 178.

Răzgîndindu-se, probabil, în urma tranzacției ce urma să o facă cu editorul I. V. Adrian, din Botoșani, elevul Marian își retrage oferta făcută, la sfîrșitul anului 1868 și propune celor de la Cernăuți *O colecțiune de urături poporale* și *Nunțile țărănești*, după cum rezultă dintr-o altă ofertă făcută de tînărul folclorist. „De mult am voit a vă trimite opușoarele mele, despre care v-am mai amintit odată, însă nu mi-a permis timpul. Acuma iată că vi le împărtășesc, dar în loc de *Doine*, m-am decis a vă trimite *O colecțiune de urăciuni poporale* și *Nunțile țărănești*.

Aceste două opușoare le ofer : unul, oricare, pentru *Fundăciunea pumnuleană* și altul în folosul Societății. Mie însă, dintr-un opușor cîte zece exemplare, alta nemica, afară numai atunci cînd se va decide, de bună voie, ca să-mi deie și altceva pentru truda mea.

Ce se atinge de ortografie, nu-mi luați în nume de rău, pentru că cea din *Nunțile țărănești* e cu totul falsă, însă aceasta nu-i vina mea, dînd-o de prescris altui student din clasele de jos, mi-a prescris opușorul din cap pînă-n picioare cu greșeli. D-voastră însă veți potrivi-o cum va fi mai bine ca să poată corespunde ortografiei Foii Societății. Din partea mea doresc numai atît, ca opușoarele să aibă o formă și o mărime (octav mic).

Iarăși de-a voi o Stimată persoană dintre membrii Societății ca să facă o precuvîntare pentru însemnătatea datinelor poporului român la *Orațiunile poporale*. Rămîn al D-voastră cu cea mai mare supunere, plecat serv Simeon Fl. Marian, stud. de a VII-a cl. la gimn. român, Suceava“ [30].

Comitetul asociației culturale bucovinene a primit cele două lucrări, le-a corectat și a decis a le tipări de îndată. Între timp, elevul Marian continuă să adune material folcloric și etnografic din diferite sate ale Bucovinei. El s-a deplasat în localitățile unde-și aveau domiciliul unii dintre colegii și cunoscuții săi, la hramuri, nunți, petreceri, ocazionale, acolo unde prindea de veste că se află abundente depozite folclorice. Despre unele din peregrinările sale aflăm cîte ceva din următoarele însemnări inedite. „În 12 și 13 mărțișor 1869, am fost la *Voitinel* (sublinierea lui Marian) și aicea se află o copilă tinerică și frumușică, care are un deosebit talent și o isteț.me foarte mare. Această copilă, anume Iftimia Hrișcă, mi-a dictat șaizeci și opt cîntece populare.

Călinești, în 11 și 12 mart 1869. Aici, în satul acesta, făcînd o excursie pe la Paștele german, dimpreună cu Petrea Hrișcă, student gimnazial, am aflat că în această parte se găsesc foarte multe cîntece poporale. Cu deosebire am adunat de la două copile, surorile lui Petrea Hrișcă, patruzeci și cinci cîntece, de la Maria Reuț treizeci de cîntece, de la Agafia Galan cinsprezece“ [31].

În noiembrie 1868, reluînd legătura cu cei de la Cernăuți, tînărul gimnazist solicită restituirea manuscriselor pentru a le corecta și completa cu alte culegeri noi, după cum rezultă dintr-o scrisoare. Gh. Hurmuzaki, președintele Comitetului *Societății pentru cultura și literatura română în Bucovina*, la 20 martie 1870, îi expediază lucrările, împreună cu următoarele rînduri : „Manuscrisele D-tale *Nunta țărănească* și *Poesii poporale*, trimise comitetului Societății pentru tipărire, s-au corectat deja de o comisiune și s-au aprobat. Comitetul a decis a se tipări pe spesele Societății, conform dorinței D-tale răspicată în scrisoarea din 1868. Înainte însă de a se da acest manuscris la tipar a sosit la Comitet scrisoarea D-tale din noiembrie 1869, în care ceri a ți se restitui aceste manuscrise în scopul completării lor. Alăturea ți se restituie deci D-tale aceste manuscrise cu observația că, Comitetul poate să le tipărească și așa cum sînt, conform conclusului său, iară de socoți D-ta că ar fi mai bine a le completa, atunci se poate ca să le înmînezi Comitetului și mai tîrziu completate și aceasta va urma și atunci cursul său“ [32]. Marian nu a mai înapoiat manuscrisele din motive necunoscute nouă.

Deși interesul pentru folclor îl domina, iar muza nu-i dădea pace, elevul Marian, după ce mai dădea din cînd în cînd pe la școală, își găsea suficient timp

30 Ibidem, p. 179.

31 Simeon Fl. Marian, *Cîntece din Ardeal și Bucovina*, manuscris inedit, *Fondul memorial-documentar „S. Fl. Marian“*, Suceava, inv. nr. 134, p. 1.

32 Gavril Ionescu, articolul citat, p. 179-180.

și pentru alte activități social-culturale pe măsura centrelor de interes ale momentului pe care-l trăia. Numeroase sînt generațiile de elevi ai liceului din Suceava ce, explorînd urmele fostei Cetăți de Scaun a Moldovei, visau să descopere sabia lui Ștefan cel Mare printre ruine. Mînați de romantismul vîrstei și de atașamentul față de glorioasele urme lăsate de istoria poporului român, Marian mergea adesea să contemple Cetatea și să viseze la ceea ce a fost odată. Împreună cu colegii de clasă : Buliga Gherasim și Grigorovici Grigore, gimnazistul Marian rememora „luptele lui Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și ai eroilor transilvăneni Horea, Cloșca și Crișan. În fantezia noastră tînără și entuziasmul nostru național, măr-turisea unul dintre participanți, am încheiat îndeolaltă legături frățești și ne-am dat numele acestor eroi din urmă. Pe Grigore Grigorovici (Horul) l-am numit *Horea*, căci porecla lui semăna mult cu acest nume de erou și el era cel mai bătrîn dintre noi, deci șeful nostru ; pe Marian l-am numit, la propunerea mea, *Cloșca*, fiindcă el strîngea cîntece populare așa precum adună cloșca puii sub aripile sale ; iar pe mine m-au numit ei Crișan, deoarece eram mai energic și mai isteț decît dînșii mai ales la ghidușii. Și de acu înainte tot așa ne numeam unul pe altul și tot așa ne numeau și colegii noștri români“ [33].

Ca mulți tineri români din Bucovina vremelnic ocupată de Imperiul Habsburgic, elevul Marian, împreună cu alți liceeni, a înființat o asociație cu scopul de a cultiva limba, literatura și istoria străbună printre adolescenții de la *Ober-gymnasiul kezaro-crăiesc* din Suceava. Organizația de tineret, apărută fără vreo aprobare oficială, a înființat o bibliotecă cu cărți și gazete românești pe care a transmis-o și altor generații. *Societatea literară a junimii române studioase* din Suceava, ce ținea o legătură strînsă cu altele similare din diverse centre culturale ale imperiului, a dat posibilitatea lui Marian, în calitate de inițiator, principal animator și, o vreme, președinte, să-și manifeste sentimentele patriotice ce erau înăbușite de autoritățile școlare habsburgice. Din această cauză, elevul T. V. Ștefanelli, vicepreședinte al asociației tinerimii studioase românești din Cernăuți, îl considera pe Marian ca fiind „un bărbat însuflețit de simțăminte nobile“ [34] și dorea să fie în cît mai strînse legături de prietenie.

Mentorul spiritual al noii organizații sucevene era Vasile Alecsandri și ideile revoluției pașoptiste. Încă din luna octombrie 1863, elevul Marian lansase, după modelul *Deșteptării României*, un manifest versificat, intitulat : *Invitare dedicată Societății junimii române studioase din Suceava*, ce a circulat în manuscris printre elevi. Adresîndu-se adolescenților plin „de zel românesc“ [35], Marian îi îndemna :

„Iară tu, junime, steaua propășinței,
Nu uita cuvîntul marelui poet :
— Uniți-vă-n cuget, pe calea științei,
Cîștigați al nostru și-al patriei drept.

Lucră azi ! acuma ! cît ți-i cu putință
Pentru-a ta naciune, pentru al patriei popor.
Pîn' ce-i țara-n pace, nu la neputință
Căci atunci te-i plînge c-o fi tîrziu“ [36].

Tînăra asociație suceveană a fost sprijinită de experiența celor din România *Junimea română studioasă*, prin mijlocirea lui Grigore Tocilescu, primește un abonament gratuit la *Foaia Societății „Românismul“* și invitația de a colabora la ea. Așa se explică prezența elevului Marian cu un plugușor și mai multe descîntece în paginile publicației bucureștene. Pentru cultivarea limbii și a literaturii, pentru

33 Gherasim Buliga, articolul citat, p. 174.

34 Scrisoarea inedită a lui T. V. Ștefanelli, expediată din Cernăuți, în mai 1868, către S. Fl. Marian, *Fondul memorial-documentar „S. Fl. Marian“*, Suceava, inv. nr. 764.

35 Simeon Fl. Marian, *Poesii*, manuscris inedit, *Biblioteca Academiei R. S. România*, București, inv. nr. 4079, p. 48.

36 Ibidem.

redeșteptarea conștiinței naționale, sucevenii au primit gratuit și alte tipărituri, ca : *Trompeta Carpaților, Reforma, Albina Pindului*, etc.

Adunarea, organizarea și pregătirea pentru a publica folclorul, preocupările istorice și poetice, precum și activitatea social-politică de tineret, au consumat o mare parte din timpul elevului Marian, încît nu este de mirare cînd constatăm că promovarea dintr-o clasă în alta devenea din ce în ce mai anevoioasă. În primul semestru al clasei a VI, Marian se situează al XXIV-lea între douăzeci și opt, iar în actul școlar ce atestă cele afirmate mai sus Iosef Marek, directorul gimnaziului, nota : „Hat seinen Abgang von der Lehranstalt am 15 März 1868 angemeldet" [37] (A anunțat plecarea de la școală la 15 martie 1868). În adevăr, Marian, împreună cu prietenul, colegul și colaboratorul său Pantazi, au plecat să frecventeze cel de al II-lea semestru al anului școlar 1867—1868 la *K. K. Ober-Gymnasium* (Gimnaziul superior imperial-regal) din Cernăuți.

Încă înainte de a fi sosit în capitala ducatului Bucovinei, elevul folclorist de la Suceava era destul de bine cunoscut de tineretul studios din Cernăuți și apreciat pentru activitatea publicistică, culturală, social-politică și, mai ales, pentru sentimentele sale patriotice, așa că nu e de mirare cînd aflăm că a fost primit de către noii săi colegi, chiar din primul moment, cu mare entuziasm. O dovadă certă în acest sens o constituie și alegerea lui Marian ca președinte al asociației școlarilor români de la *K. K. Ober-Gymnasium*, avînd ca vicepreședinte pe elevul din clasa a VII-a T. V. Ștefanelli, viitorul scriitor ce va rămîne în istoria literaturii române, mai ales, datorită *Amintirilor despre Eminescu*.

La Ilișești, în primăvara anului 1868, Grigore Florea începuse un nou an agricol. El a pregătit cele necesare cultivării țarinei moștenite de la tatăl său adoptiv, Lazăr a lui Marian Florea și a celui cumpărat nu demult și pentru care era în conflict cu membrii familiei Buzdugan din Stupca. Aceștia din urmă, pentru a împiedica pe Florea să intre în drepturile sale legale, pun la cale suprimarea lui. Rivalii lui Grigore făgăduiesc unui argat, ce le slujea în gospodărie, că-i va da o vițică și cîteva prăjini de pămînt arabil dacă îl va omorî pe ajutorul de primar fără ca nimeni să afle.

În noaptea de 24 aprilie 1868, după o ședință a consiliului comunal, Grigore Florea a plecat de la primărie spre casă, ceva mai tîrziu decît avea obiceiul, pe o cărare singuratică ce trecea peste pîriu. El a fost urmărit de argatul năimit de familia Buzdugan și lovit mortal pe la spate. În zorii zilei a fost descoperit zăcînd fără suflare pe pajiștea verde [38]. La aflarea neașteptatei vești, învățătorul satului, Samoil Isopescu, a plecat la oficiul postal din Suceava și, pe la vremea prînzului, a expediat, pe adresa : „Marian Simion, elev gimnazial, clasa a VII-a, Cernăuți" [39], următoarea telegramă : „Tata mort. Astă-noapte a fost asasinat pe cărare. În Siret așteaptă trăsura." [40].

Tragica veste a morții unui „bărbat onest și foarte de treabă, un model de agricultor", cum îl numea un contemporan, a făcut ocolul întregului ținut al Sucevei și a umplut inimile tuturor de durere. Simion, reîntorcîndu-se în grabă de la Cernăuți, se oprește la gimnaziul din Suceava, de unde obține permisiunea de a invita la funeraliile părintești pe mai mulți elevi ai liceului, „căci erau cîntăreți vestiți și formau un cor ales. Eu, povestea un participant, nu eram cîntăreț, însă colegul meu Marian m-a numit între aceia și așa m-a luat cu dînsul căci noi ne potriveam și în aceasta de minune, deoarece nu eram nicidecum cîntăreți" [41].

Oficierea înhumării a fost însoțită, după obicei, de un mare alai, „nu numai consătenii lui au luat parte la înmormîntare, ci și o mulțime de oameni de prin

37 *Katalog der VI Klasse von Schuljahre, 1868*, Arhiva *Liceului de matematică-fizică „Ștefan cel Mare"*, Suceava.

38 Informațiile cu privire la cauza morții lui Grigore Florea Marian și identitatea criminalului le-am primit de la fiica folcloristului, Maria Cărăușu, ce le-a aflat de la tatăl său căruia i s-a spovedit făptașul.

39 Telegrama din 24 aprilie 1868, în limba germană, către S. Fl. Marian, *Fondul memorial-documentar „S. Fl. Marian"*, Suceava, inv. nr. 153.

40 Ibidem.

41 Gherasim Buliga, articolul citat, p. 174.

satele din prejur. În biserică din Ilișești a ținut, parohul de atunci, Iraclie Porumbescu (...) o predică cuprinzătoare, care a stors șiroaie de lacrămi din ochii auzitorilor. Poporul nu se putea opri din plîns și jale. Am plîns și noi, colegii lui Marian, dimpreună cu dînsul de ne-am prăpădit și l-am cumpătimit din adîncul inimii de lovitura cea grea a sorții sale" [42]. Nici noii săi colegi de la Cernăuți nu au rămas insensibili. „După ce te-ai depărtat așa de repede, am auzit cauza cea tristă și ne-am simțit cu toții pătrunși pînă la inimă, scria Ștefanelli. În ședința ce întîia după plecarea D-tale, am luat eu, ca vicepreședintele ei, cuvîntul și exprimînd mulțumirea noastră pentru primirea postului de președinte, mi-am răspicat totodată și compătimirea noastră prin o sculare generală. *În locul D-tale s-a ales de președinte D. Pantazi și soțietatea noastră a început a face pași spre înaintare și cultură*" [43] (Sublinierea lui Ștefanelli).

După înmormîntarea lui Grigore Florea Marian, Simion a rămas cel mai mare copil al familiei și toți îl considerau ca fiind unicul sprijin al casei lipsită de un tată vrednic. „Bădița", cum îl numeau fratele și surorile sale pe Simion, avea la acea dată aproape douăzeci și unu de ani. Simțind pe umerii săi povara unei familii numeroase și nevrînd în nici un chip să renunțe la continuarea studiilor gimnaziale, tînărul se apucă să învețe, pentru moment, cu ceva mai multă tragere de inimă, după cum rezultă din notele consemnate în foaia matricolă, nr. 16, a celui de al II-lea semestru al clasei a VI-a, eliberată la 30 iulie 1868. De astă dată Marian a fost clasificat al XI-lea, cu *Prima*, printre cei douăzeci și patru colegi.

Motivele pentru care Marian a părăsit liceul din Suceava sînt numeroase. Un fost coleg de al său ținea să le precizeze. „Din clasa a IV-a înainte, fratele Simion a început a da îndărăpt. Cauza era că el aduna poezii și cîntece poporale. Profesorii noștri fiind, cei mai mulți dintre ei, străini de națiune și lege, l-au luat la ochi pe fratele Simion auzind, desigur, de la niște colegi perfizi, că el s-ar ocupa cu literatura română și l-au început mări a-l examina strict de tot și adeseori. De la dînsul cereau foarte sever să corespundă datoriilor școlare" [44].

Simțindu-și viitorul periclitat din cauza activității sale sociale, culturale și patriotice, Marian se gîndește la prietenii ce s-au pus la adăpost de prigoana autorităților habsburgice sucevene, plecînd peste munți. Spre sfîrșitul anului 1868, elevul folclorist le trimite acestora o epistolă în care se plînge că e persecutat de profesorii străini și-i roagă să-l informeze despre atmosfera ce domnește la *Gimnaziul superior* din Beiuș. Botnărescu, unul dintre cei plecați din Suceava, la 27 decembrie 1868, îi răspunde următoarele : „Directorul gimnaziului se cheamă Toader Kovacy. Frate, citește numai despre el în *Gura satului*, luna lui mai ori iunie și apoi vei putea conchide ce renegații afli în el. Profesorii îs toți români, oameni care simt și compătimesc pentru națiune.

Frate, dintre toți profesorii am să-ți amintesc pe Ioan Sălăgean. Frate, numai zece ca acesta să posede națiunea română, ar ajunge la alteeva decît este. Frate, parcă au înviat românii cei vechi cînd îl vezi pe el și el parcă-i un patrician din Roma. Nicicînd nu îl vei vedea vesel și din fața-i sublimă vei putea cunoaște tragedia națiunii. Mai încolo, pe Theodor Roșiu, conducătorul societății, încă un patriot grozav. Frate, la ședința publică, care s-a ținut în 25 l. c., întru amintirea fondatoriului acestui gimnaziu, a ținut o oratiune cu adevărat patriotică, fiind de față numai aranjorii, dintre care am fost și eu (...) și un public foarte numeros (...). Fraților, cînd va înflori codrul va înflori și românul. Primăvara anului 1869 va face epocă nouă în istoria patriei noastre. Fraților, părăsiți dulcea-vă patrie și veniți să ne luptăm pentru națiune și pentru limba ce stă a o îngropa. Fraților, acest gimnaziu este un mediu unde se face un balsam spre eliberarea națiunii.

Noutăți și pregătiri pentru revoluție ne vin ca ploaia de la frații din Transilvania. Paisprezece jurați, patru teologi și vreo cinsprezece studenți ardeleni sînt în carcere în Cluj pentru națiune. Patru profesori din Blaj au fugit din închisoare

42 Ibidem.

43 Scrisoarea inedită a lui T. V. Ștefanelli, ibidem.

44 Gherasim Buliga, ibidem, p. 176.

în România. A venit de la ministerul unguresc ca toate armele de la români să le caseze, care s-a și întîmplat, nu fără împotrivirea românilor" [45].

Spre sfîrșitul semestrului I, din anul școlar 1868—1869, cînd a scris la Beius, elevul Marian avea o situație dezastruoasă la învățătură. În *Testemoniu* eliberat pentru semestrul I al clasei a VII-a, se preciza că elevul folclorist era căzut la sapte obiecte, iar la conduită se nota: „Mangel an liflichtgefühl und ungeregelter Schuldbesch" (Lipsă de conștiinciozitate și frecventarea neregulată a școlii).

Această stare de lucruri s-a agravat și datorită faptului că elevul „Marian Simeon, născut în Ilișești, la 1 septembrie 1847, nr. casei 383, tatăl Grigore, țăran din Ilișești" [46] a fost încorporat în Regimentul 41 infanterie din Cernăuți, cam de la începutul lunii decembrie, 1868, și pînă la sfîrșitul lui ianuarie 1869, cînd a fost lăsat la vatră, deoarece era unicul sprijin al Ruxandei Florea Marian, văduvă cu trei copii minori: Georgi, Titiana și Sofronia. Semestrul I îl încheie abia după ce e demobilizat din armata habsburgică, însă din cele unsprezece obiecte la care a fost examinat, numai la cinci a obținut note de promovare, după cum rezultă din foaia matricolă cu nr. 13, eliberată la 26 februarie 1869.

Marian părăsește Suceava la sfîrșitul primăverii anului 1869, trece clandestin granița pe la Burdujeni, în România și colindă întreaga vară prin Moldova. Sprijinit, probabil, de colegul său de clasă, Ilie Pantazi, ce-și avea domiciliul în Botoșani, își găsește mai multă vreme de lucru în acest tîrg. O dovadă a prezenței sale pe locurile de baștină ale lui Eminescu o constituie *„Biletul de legitimație* pentru anul 1869" [47] cu numărul 1421, eliberat de Primăria Botoșani, la 31 mai 1869 și în care se menționa că Marian locuiește în acest tîrg moldav.

Între 3—10 iunie 1869, Marian se afla la Iași, după cum putem deduce din datarea poeziilor: *În zadar mă ostenesc* (Iași, 3 iunie 1869) și *De vom petrece tot în lux* (Iași, 10 iunie 1869) [48]. În ultima poezie, tînărul pribeag se ridică împotriva acelor ce-și irosesc tinerețea și averea în lene și petreceri demolante. Adresîndu-se unui asemenea exemplar uman, Marian îl mustră:

„Și în punga ta cea lată
N-ai măcar nici o para!
Iar în tidva-ți parfumată
Neghiobia cît colea! [49].

Tot acuma îl vizitează și pe Gheorghe Asachi de la care primește o carte. Spre sfîrșitul lunii Marian revine la Botoșani pentru a se preocupa de tipărirea volumului *Poesii poporale din Bucovina. Balade române*, Editor I. V. Adian, 1869, Imprimeria Botoșani, ce marchează debutul editorial. La 27 decembrie cartea era deja în stadiul de difuzare, după cum rezultă dintr-un exemplar dedicat de culegător lui Iraclie Porumbescu, ce se află în patrimoniul *Bibliotecii documentare „S. Fl. Marian"* din Suceava.

În această etapă formativă, elevul folclorist de la Suceava era influențat de Vasile Alecsandri. Urmele acestei înrîuriri nu se vădesc numai în titlul dat cărții ce-a apărut la Botoșani „Balade *culese și corese*...", întocmai ca și al primei culegeri de folclor din istoria culturii noastre, publicată în 1852—1853 și în care bardul de la Mircești menționa că baladele sînt *„Adunate și îndreptate"*, ci și în unele modalități de a-și exprima stările sufletești în versuri. Pe cînd Alecsandri a făcut o

45 Scrisoarea inedită a elevului Bodnărescu, expediată din Beius, la 24 aprilie 1868, către S. Fl. Marian, *Fondul memorial-documentar „S. Fl. Marian"*, Suceava, inv. nr. 137.

46 *Katalog der Ersten Klasse von Schuljahre 1863*, Arhivele statului, Suceava, dosar nr. 7, p. 33.

47 *Bilet de legitimație pentru anul 1869*, eliberat de Primăria Botoșani, la 31 mai 1869, cu nr. 1421, *Fondul memorial-documentar „S. Fl. Marian"*, Suceava, inv. nr. 137.

48 Simeon Fl. Marian, *Poesii*, manuscris inedit, *Biblioteca Academiei R. S. România*, inv. nr. 4079, p. 69-70.

49 Ibidem, p. 69 verso.

călătorie la Constantinopol (1845), dorul de țară îl determină să scrie poezia *Adio Moldovei*. Mai tîrziu, după înfrîngerea mișcării revoluționare pașoptiste din Moldova, fiind pribeag reia creația amintită mai sus, o datează: 1848 și, revizuind-o, dă glas durerii sale de expatriat. Marian, aflîndu-se pentru prima oară mai departe de locurile de baștină, scrie la Botoșani, în iunie 1869, poezia *La Bucovina*, pentru a se mîngîia:

„Dulce țară, Bucovină, *Să pot fi așa ferice*
Departe de sînul teu *În acest loc precum eram*
Inimeoara mea suspină *Pe-ale tale văi, colnice*
Tot mereu, *Cînd m-aflam.*

Căci deși mă aflu-n țară, *De-ar fi-n lume-oricît de bine*
Ci-o iubesc și o stimez, *Tot mai bine-n țara mea,*
Totuși soarta mi-i amară, *Unde eu din frăgezime*
Căci nu crez *Am știut a o-adora"* [50].

Marian se reîntoarce pe meleagurile natale și, în septembrie 1869, reia cursurile clasei a VII-a, dar nu le duce la bun sfîrșit nici de astă dată. Din cele nouă obiecte de învățămînt, cîte a avut pe semestrul I al anului școlar 1869—1870, numai la trei a obținut note de trecere, după cum rezultă din Foaia matricolă nr. 19, eliberată la 16 februarie 1870.

O altă cauză ce a contribuit la insuccesele școlare ale elevului Marian în perioada formativă sucveană a fost exersarea unor înclinații lirice, specifice multor adolescenți. Din cercetarea manuscriselor inedite și ale periodicelor din a doua jumătate a secolului al XIX-lea rezultă că Marian, în tinerețe, a realizat mai multe lucrări ce aparțin liricii cetățenești, intime și peisagiste. Izbucnirile sale poetice s-au materializat în numeroase creații, dintre care numai o parte au văzut lumina tiparului, iar o alta se mai păstrează și acum printre manuscrisele aflate în posesia *Bibliotecii Academiei R. S. România*, din București.

Ca poet debutează în *Reforma*, din 15 ianuarie 1869, cu poeziile *Destinul* și *Imn (Amicului meu Gr. Pop)*. Tot aici mai publică, spre sfîrșitul aceluiași an, *Copila către inimă*. Între 1870—1874 trimite la *Familia*: *Ostașul român*, *Dorul copilei*, *Românca*, *La o copilă*, *Orfanul* și *Ștefan cel Mare*, iar după această dată, Marian se face cunoscut prin intermediul revistei *Convorbiri literare* cu: *La cer*, *Pe un mormînt*, *Străbătut-am lumea...*, *Trece o zi*, *Floarea vieții*, *Floarea*, *Unora li-s dragi* și *De privesc*. Ultimele zvîcniri ale euforiei sale lirice, ce au fost date presei, sînt *Lunatecul* și *Verișoarele* publicate de *Albina Carpaților* din noiembrie 1880.

O altă dovadă a preocupărilor prozodice ale elevului Marian o constituie manuscrisul inedit al proiectatului volumaș intitulat:

„POESII
de
Simeon Fl. Marian
elev la gimn. rumîn
din
Suceava" [51],

în care sînt adunate șaptezeci și șapte creații concepute la Suceava, Ilișești, Botoșani și Iași, între 1866—1870. Realizările artistice puse în discuție sînt idile *(O seară de primăvară)*, elegii *(La mormîntul lui Ștefan Nosievici)*, sonete *(Către Bucovina)*, imnuri, ode după cum singur le subintitulează. Ele aparțin liricii intime *(Către Mărioara)*, liricii cetățenești *(Hora...)* și mai puțin celei peisagiste.

Unele poezii sînt provocate de euforia tînărului îndrăgostit ce visează la cîte o copilă cu ochi negri sau albaștri, iar altele sînt expresia sentimentelor cetățenești. Această ultimă manifestare afectivă, ce irumpe dintr-o statornică și pro-

50 Ibidem, p. 61 verso.
51 Ibidem, p. 1.

fundă dragoste de țară, este ecoul unei stări generale de spirit, comună tuturor românilor ce visau și luptau pentru unitate, neatîrnare, demnitate și libertate națională.

Sub aspect valoric e necesar să precizăm că o parte din versurile lui Marian au ca model realizările bardului de la Mircești și pe cele ale lui Bolintineanu. Ele sînt inspirate din clocotul vieții și luptei românilor bucovineni. Poeziile sale pot fi apreciate nu atît pentru meritele interne ale artei lor, ci pentru caracterul militant, pentru avîntul și optimismul lor. Privite din punct de vedere estetic, sînt parțial realizate. Sub raportul mesajului ce-l poartă sînt profund angajate, condiționate istoric de lupta pentru existența ființei naționale amenințată de ofensiva habsburgică și au avut, în epocă, o puternică încărcătură emoțională și ecou mobilizator în rîndul maselor.

Calitățile artistice ale versurilor elevului Marian sînt condiționate de etapa de dezvoltare a poeziei românești dinainte de 1870, cînd Mihai Eminescu încă nu publicase la *Convorbiri literare*, de modelele oferite de forțele artistice ale momentului (folclorul, Alecsandri, Bolintineanu), de gustul contemporanilor și de formația spirituală a poetului bucovinean, ce nu depășea cu mult sensibilitatea creatorului anonim.

Din această cauză, bunul simț și înclinațiile sale firești îl determină să apeleze la experiența artistică anonimă, cum este cazul în poeziile *Doina, Todirel și Mărioara, Dorul copilei* și altele, în care sînt folosite mijloace de expresie întîlnite la diverse specii folclorice. Iată-l de pildă, pe elevul Marian adoptînd vocabularul liric al cîntecului popular de dragoste :

„Măi bădiță ochi de mure,
Spuneți-oi adevărat.
Că de cînd tu m-ai lăsat,
Plînge inima în mine,
Ca copilul de trei zile ;
Plînge, arde tot mereu,
Că nu poci de dorul teu“ [52].

În poezia *Floarea*, imaginea poetică dominantă își trădează filiația din cea a unei orații de nuntă. Poetul dorește să „sădească“ pe aleasa inimii în „locșorul său iubit“, pentru a o face a „florilor crăiasă“ :

„Doru-mi zice : aibi răbdare, *Și ți-o du la tine acasă*
Pîn' ce-o crește-un pic mai mare *Și-o fă florilor crăiasă,*
Ș-atunci făr' a-ntîrzia, *În lăcașul tău iubit*
Mergi la dînsa și o ia. *Și-n veci vei fi fericit“* [53].

Poeziile din această categorie, ca și *Doinele* lui Vasile Alecsandri, se aseamănă mult cu cele populare prin metru scurt, rimă simplă, fluiditate, exprimare firească, directă, cu puține podoabe stilistice. O dovadă în plus că nici chiar elevul folclorist nu făcea o distincție netă între creațiile sale personale și cele pe care le culegea o constituie și faptul că *Todirel și Mărioara* a fost inclusă în primul său volum de *Poesii poporale din Bucovina*. Lipsa unui vocabular liric propriu îl face pe elevul poet să recurgă, în anumite cazuri, la versuri facile și la dulcegării. În poezia *La o copilă*, de exemplu, el își numește iubita „zînă-ncîntătoare, înger de iubire venind la preumblare“.

În comparație cu lirica intimă, cea socială e mai profundă și mai nuanțată, iar atitudinile cetățenești ale elevului Marian sînt tranșante, încorporînd în ele idealurile colectivității din care făcea parte. Dragostea de patrie, dorul de locurile natale îl determină să scrie poezia *La Bucovina*. Pentru a deștepta conștiința națională a compatrioților săi, Marian publică poezii ce evocă destoinicia strămoșilor. În *Ostașul român* evidențiază promptitudinea cu care românul răspunde la

52 Simeon Fl. Marian, *Dorul copilei*, în *Familia*, anul IV, nr. 4, p. 43.

53 Simeon Fl. Marian, *Floarea*, în *Convorbiri literare*, anul VIII, nr. 31, 1 iunie 1874, p. 293.

chemarea de luptă a domnitorului său și moralul ridicat al oșteanului ce știe că va trebui să se războiască, și, la nevoie, să moară „Pentru libertate / Lege și dreptate“ [54]. Poezia *Ștefan cel Mare*, deși împrumută unele mijloace prozodice din *Legendele istorice* ale lui Bolintineanu, cum ar fi :

„Pe-un covor de frunze, sub un nalt făgan,
Șede dus pe gînduri bravul domn Ștefan.
Un ostaș călare pe-un cal alb de spume,
Spăimîntat apare ca din altă lume...“ [55],

încearcă o replică la creațiile *Muma lui Ștefan cel Mare* și *Daniil Sihastrul*, surprinzîndu-l pe marele voievod nu în momente de slăbiciune și desnădejde, ci de încredere în forțele sale :

„N-avea frică mare, dragă ostășele !
Căci pe cer mai luce steaua țării mele.
Și p'n ce trăiește bunul tău stăpîn,
Nu purta tu sama nici de un păgîn“ [56].

Remarcabilă e, în această creație, capacitatea autorului de a surprinde, în versuri sugestive, puternica încleștare dintre români și invadatori. Zborul nenumăratelor săgeți, îndîrjirea, înverșunarea, strigătele de îmbărbătare sau disperare, efectul nimicitor al ostașilor lui Ștefan („Turcii cad cum cade ploaia de prin nori“ [57]), tebrilitatea și dîrzenia luptei de urmărire a cotropitorilor sînt aspecte ce completează un tablou cuprinzător. Marian, cu mijloace artistice modeste, dă astfel atenția cuvenită unor importante momente istorice din lupta pentru menținerea libertății și independenței poporului român, oferindu-le ca pildă și îndemn contemporanilor [58].

* * *

Preocupările folclorice ale lui Marian au apărut în copilărie spontan, născute dintr-o cerință lăuntrică a fiului de țărani ce era de drept purtătorul de cuvînt al civilizației și culturii ancestrale orale a bunilor și străbunilor săi. Era o pornire interioară specifică și comună, pînă la un anume punct, multor lucrători ai ogoarelor, crescuți la izvorul unor bogate și nesecate vetre folclorice și etnografice. Cu timpul, aceste predispoziții native au fost ghidate vag, de la distanță, la început, de unele îndemnuri ale citorva entuziaști, cum a fost profesorul Ștefan Nosievici. Mai apoi, dezvoltîndu-i-se conștiința socio-cetățenească, adolescentul Marian a fost atras de principiile teoretice etice și estetice generate de idealurile pașoptiste și vehiculate de atmosfera postrevoluționară încărcată de nemulțumirea și revolta cauzată de înăsprirea împilării naționale și a asupririi sociale a românilor ce se aflau sub ocupația Imperiului Habsburgic. El și-a însușit, treptat, ideile înaintate ale vremii, făcîndu-se exponentul lor.

Începînd din 1869, cînd în numerele 59, 76, 80, 87, 91, 93 ș.a. ale gazetei *Traian*, apar poezii și descîntece din Bucovina și continuînd cu cele ce au fost publicate în 1870, în *Columna lui Traian* și apoi în *Foaia Societății „Românismul“*, remarcăm la elevul folclorist debutul unei noi orientări în adunarea și aprecierea creației populare. Acum se poate puncta trecerea lui Marian de sub influența aproape exclusivă a curentului romantic, generat și dominat de Alecsandri, la cercul folcloric a lui B. P. Hașdeu.

Scrutînd activitatea publicistică din perioada 1866—1870, observăm că elevul Marian a început să adune anumite specii folcloristice : balade, doine și datini, aproape exclusiv din mediul în care a copilărit. Ne convingem de această realitate de îndată ce cercetăm manuscrisele și ordinea publicării numeroaselor specii

54 Simeon Fl. Marian, *Ostașul român*, în *Familia*, anul IV, nr. 4, p. 43.

55 Simeon Fl. Marian, *Ștefan cel Mare*, în *Familia*, anul X, nr. 45, 1874, p. 538.

56 Ibidem.

57 Ibidem.

58 Paul Leu, *S. Fl. Marian : poetul, I, II*, în *Zori noi*, Coordonate literare, anul XXXI, nr. 8670, 31 iulie 1977, p. 3 și nr. 8682, 14 august 1977, p. 3.

folclorice în cele peste douăzeci și șase numere ale periodicelor : *Familia*, *Albina*, *Amicul poporului*, *Federațiunea*, *Traian*, *Columna lui Traian* și altele ce au apărut în perioada amintită. Dacă primul loc, în această etapă de afirmare, îl ocupă poezia lirică folclorică, în imediata ei apropiere se situează datinele și obiceiurile practicate de ilișeșteni la nunțile și sărbătorile de iarnă : plugușorul, Irozii, Berea sau Ospățul feciorilor de la țară, jocurile, credințele fetelor în Zburător, practicele acestora înainte de a se mărita și altele ce-au apărut în circa zece numere ale *Familiei*, *Amicul poporului* și *Foaia Societății „Românismul"*, sau încă nu au văzut lumina tiparului pînă astăzi. Publicarea descîntecelor și a vrăjilor începe în 1869, a satirelor în 1870, a materialelor de zoologie și botanică populară în 1879, a celor de industrie casnică în 1883, iar a anecdotelor și chiuiturilor abia în 1888.

Observînd ordinea adunării și publicării speciilor folclorice și etnografice, în diverse momente ale evoluției personalității cercetătorului S. Fl. Marian, obținem unele indicii cu privire la succesiunea și creșterea centrelor de interes, a abordării în timp și a cercetării treptate a culturii materiale și spirituale a poporului român de către elevul și apoi omul de știință sucevean. Ele marchează drumul parcurs de S. Fl. Marian de la folcloristică la etnografie. Manuscrisele începutului afirmării lui Marian includ în ele germenii preocupărilor din etapele următoare de evoluție, cînd evantaiul activităților se desfășoară de la folclor la etnografie, de la arheologie la istorie, de la lingvistică la literatură ș.a. [59].

S. FL. MARIAN AU GYMNASE DE SUCEAVA

— Résumé —

L'évolution de la personnalité de S. Fl. Marian pendant la période de sa formation a été pleinement mise en évidence à l'aide des documents inédits laissés par le folkloriste et l'éthnographe roumain.

Ses préoccupations didactiques, ses drames familliales, l'intérêt pour ramasser et mettre en valeur le folklore, l'évolution de la conception romanesque de Vasile Alecsandri, à celle scientifique de B. P. Hasdeu, ses essais lyriques et dramatiques, la lutte contre l'oppression de l'Empire Autrichien — Hongrois et d'autres ont été mis en relief à l'aide des documents scolaires trouvés aux archives du lycée „Etienne le Grand" de Suceava et des nombreux manuscrits inédits, découverts chez ses descendents et dans la Bibliothèque de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie.

59 Paul Leu, *S. Fl. Marian : prozatorul I, II*, în *Zori noi*, Coordonate literare, anul XXXI, nr. 8741, 23 octombrie 1977, p. 3 și nr. 8771, 27 octombrie 1977, p. 3

CONSIDERAȚII ISTORICE PRIVIND TIPURILE DE AȘEZĂRI ALE CULTURILOR STARČEVO-CRIȘ ȘI CERAMICII LINIARE DIN MOLDOVA

NICOLAE URSULESCU

Așezările purtătorilor culturii Starčevo-Criș, la fel ca și cele ale altor culturi neo-eneolitice, sînt în strînsă dependență de tipul de economie, bazat pe practicarea unei cultivări primitive a plantelor. Aceasta înseamnă că era perfect folosibil orice teren care permitea efectuarea unor lucrări agricole sumare, chiar dacă stratul arabil era extrem de subțire. De aceea, așezările acestei culturi se întîlnesc din locurile cele mai joase, de luncă, pînă în văile înguste care pătrund în zona montană (Agapia, Văratec, Solca etc.). Desigur că, așa cum se prezintă repartiția descoperirilor în momentul de față (tabel I), se pare că au fost preferate zonele joase (de ex. bazinul Bahluiului), dar o concluzie definitivă nu se poate stabili încă, deoarece cercetarea de teren nu s-a efectuat uniform pe tot teritoriul Moldovei.

Din păcate, nu au fost cercetate decît puține stațiuni pe o suprafață mai vastă (tabel I), pentru a se putea stabili cu mai multă precizie dimensiunile și tipul așezărilor. Cercetările de la Glăvănești Vechi au surprins doar un rest (marginea estică) a fostei stațiuni, care se întindea pe circa 300 m de-a lungul Jijiei [1]. De la cursul actual al rîului, spre interior, urmele locuirii au fost depistate [2] pe circa 35 m, astfel că așezarea ocupa o suprafață ce depășea 1 ha. La Perieni — „Roșcani" așezarea avea dimensiunile de circa 300—400 X 80—100 m, ocupînd o suprafață de aproximativ 3 ha, de o parte și de alta a unei văi [3]. La Trestiana au fost săpați pînă în prezent circa 4000 m², dar nu s-au precizat încă dimensiunile așezării [4] ; oricum, ea pare a fi de cel puțin 1 ha. La Măluști-„Leaua" (= „La Via Schineni") [5] stațiunea avea dimensiunile de circa 120 X 60 m, deci cam 7000 m². La Solca-„Slatina Mare", dimensiunile așezării, foarte mici, au fost evident determinate de scopul pur economic al prezenței purtătorilor culturii Starčevo-Criș în acest punct, locuirea concentrîndu-se doar în jurul sursei de apă sărată, care era exploatată probabil sezonier [6]. În fine, la Suceava — „Parcul Cetății" așezarea se limitează doar la o porțiune (sud-vestică) a unui platou mai întins [7], cu dimensiunile de circa 100 × 75 m (7500 m²). Desigur, dimensiunile așezărilor sînt în directă corelație cu numărul complexelor de locuire existente în cadrul lor. Aceste date demonstrează că în cazul culturii Starčevo-Criș nu avem de-a face atît cu așezări răsfirate, de tip risipit [8], cît mai ales cu un tip de așezare destul de concentrat, dar fără o dispunere anume a locuințelor, după vreun plan [9]. Considerăm

1 I. Nestor și col., *SCIV*, II, 1, 1951, p. 52 și pl. 1.
2 E. Comșa, *Dacia*, XXII, 1978, p. 10 și fig. 1.
3 M. Petrescu-Dîmbovița, *Materiale*, III, 1957, p. 66.
4 E. Popușoi, *Cerc. ist.*, XI, 1980, p. 105-134.
5 C. M. Istrate, *Mat. și cerc. arheol. A XIV-a sesiune anuală de rapoarte*, Tulcea, 1980, p. 55.
6 N. Ursulescu, *SCIVA*, 28, 3, 1977, p. 307-317.
7 Idem, *Evoluția culturii Starčevo-Criș pe teritoriul Moldovei*, Suceava, 1984, p. 13, pl. 2.
8 D. Berciu, în *Istoria României*, I, Ed. Acad., București, 1960, p. 37 ; idem, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, Ed. științifică, București, 1966, p. 71 ; N. Vlassa, *Marisia*, VIII, 1978, p. 25.
9 E. Comșa, *A.A. Carp.*, I, 1959, p. 175.

că această concentrare a locuințelor „în cuiburi" (Glăvănești Vechi, Suceava) poate fi pusă în legătură directă cu organizarea socială gentilică, cu nevoia unei munci colective. Totodată, lipsa unei dispuneri ordonate a complexelor de locuire se poate explica prin lipsa oricăror elemente de fortificație, care să impună un plan riguros al așezării.

În privința formelor de teren pe care erau amplasate așezările se constată o predominare categorică a celor situate pe terasele inferioare (mai rar, chiar terase de luncă), în imediata apropiere a cursurilor de apă, ceea ce a fost pus în legătură cu existența unui climat mai arid în această perioadă [10]. Din totalul de 100 așezări, la care s-au putut preciza formele de teren, 58 sînt amplasate pe terasele inferioare. Un grup destul de numeros (16) ocupă terase medii, iar alte 13 se găsesc pe interfluvii, uneori cu o poziție destul de dominantă. Interesantă e prezența a cel puțin 11 așezări pe cueste înalte sau terase superioare, dar în locurile respective există bogate surse de apă (îndeosebi izvoare) în imediata apropiere. Aceste terenuri înalte au, totodată, suprafața netedă, asemănătoare zonelor de șes, ceea ce le făcea propice ocupațiilor agricole. Trebuie remarcat însă că și factorii modelatori ai terenurilor au produs modificări notabile în aspectul actual al unor stațiuni față de situația de acum circa 6—7 milenii. Astfel, așezările de la Suceava — „Parcul Cetății" și „Cîmpul șanțurilor", care se găsesc la altitudinea de 340—350 m, sînt mărginite de pîrîul Cetății, care pe atunci curgea la altitudinea de aproximativ 330 m (urmele lui sînt marcate de o terasă, pe care nu se găsesc decît resturi de locuire medievală), iar astăzi, prin adîncire, a ajuns la 290 m. Totodată și izvoarele care mărginesc spre nord și sud stațiunea de la „Parcul Cetății" și-au adîncit cursurile, mai ales spre zona de vărsare în pîrîul Cetății. În felul acesta, suprafața podișului a fost puternic sculptată, dobîndind aspectul unei cueste dominante. O altă modificare s-a produs în aspectul stațiunii învecinate, de pe „Cîmpul șanțurilor", care se găsea odinioară chiar la confluența pîrîului Cetății cu rîul Suceava ; astăzi, prin modificarea cursului Sucevei cu vreo 2 km spre nord-est, pe sub malurile înalte ale cuestei curge doar pîrîul.

Tabelul I : Situația statistică a descoperirilor Criș din Moldova.

Regiuni geografice	Total așezări Criș	Descoperiri sistematice	Descoperiri periheghetice	Materiale ilustrate din așezări cercetate sistematic
Podișul Sucevei	14	7	7	Suceava — „Parcul Cetății" Ipotești, Probota
Cîmpia Jijiei Superioare	21	5	16	Andrieșeni, Glăvănești Vechi
Bazinul Bahluiului	44	3	41	Bals, Valea Lupului
Subcarpații	15	3	12	Vermești
Podișul Moldovei Centrale	29	5	24	Perieni, Trestiana, Voinești
Depresiunea Elanului	12	2	10	—
Cîmpia Siretului Inferior	7	2	5	Bonțești
Zona muntoasă	4	2	2	Solca
Total	146	29	117	13

10 M. Petrescu-Dîmbovița, *A.A. Hung.*, IX, 1-4, 1958, p. 60 ; *Așezări*, p. 27.

O situație similară se semnalează și la Liteni, unde, prin deplasarea cursului Sucevei, vechea confluență cu pîrîul Humăriei s-a deplasat cu cîțiva kilometri spre est, iar fosta terasă inferioară, pe care se afla așezarea Starčevo-Criș, s-a transformat în terasă medie ; aici transformările s-au petrecut și mai recent, în ultimele două milenii, deoarece fragmentul de terasă a cunoscut o puternică locuire în secolul I î.e.n. [11]

În fine, foarte rar (două cazuri) apar așezări pe grinduri, în zone de luncă, deci tot în locuri joase. Avînd în vedere și modificările geomorfologice petrecute din vremea culturii Starčevo-Criș pînă-n prezent, putem conchide că purtătorii acestei culturi și-au ales locurile de așezare întotdeauna în preajma unor bogate surse acvifere, la o mică înălțime deasupra cursurilor de apă, numai în mod cu totul excepțional alegîndu-se probabil, uneori, poziții dominante, deși acest lucru nu e pe deplin demonstrat.

Odată precizată dependența așezărilor Starčevo-Criș de rețeaua hidrografică, e interesant de stabilit și preferința lor pentru anume cursuri de apă. Cu ajutorul hărților și a indiciilor date de autori, am reușit să stabilim poziția exactă a 139 de așezări față de cursurile de apă din preajmă. Împărțind rețeaua hidrografică a Moldovei în patru categorii, în funcție de gradul afluentului față de Dunăre și în funcție de mărimea cursului și a bazinului, am obținut următoarele date :

a) Afluenții de gradul I (Prutul și Siretul) nu au fost nicidecum preferați de locuitorii perioadei Starčevo-Criș. Se cunoaște o singură așezare (0,72%) pe Prut (cea de la Ripiceni — „Izvor"), dar ea poate fi pusă atît în legătură cu exploatarea silexului, cît și cu prezența în acel loc a unei surse secundare de apă (izvorul).

b) Nici afluenții de gradul II, cu curs și bazin dezvoltat (Bîrlad, Putna, Trotuș, Bistrița, Moldova, Suceava, Jijia) nu cunosc un număr prea mare de așezări (14, adică 10,07%). Dintre acestea, jumătate se găsesc pe Jijia, care, prin cursul său extrem de meandrat și mlăștinos, oferea bune condiții de adăpostire.

c) Afluenții de gradul II, cu curs și bazin mic (de ex. Șușița, Elan, Șomuz, Răcătău ș.a.), precum și cei de gradul III (de ex. Bahlui, Miletin, Sitna, Vaslui, Crasna, Tutova, Racova, Zeletin, Milcov, Cracău, Sucevița ș.a.) au cunoscut o intensă locuire (51 de așezări ; 36,69%), cu observația că predomină așezările situate pe afluenții de gradul III.

d) Cel mai mare număr de așezări (73 ; 52,52%) s-au stabilit pe afluenții cu totul secundari (de la gradul IV în sus).

Chiar dacă e de acceptat o mai puternică acțiune de eroziune și de depuneri aluvionare din partea rîurilor principale din Moldova, totuși e greu de presupus că urmarea ar fi fost dispariția cvasi-totală în timp a așezărilor culturii Starčevo-Criș din astfel de locuri, mai ales că se cunosc stațiuni Starčevo-Criș pe malurile Dunării (Basarabi, Cuina Turcului, Gornea, Liubcova, Lepenski Vir, Turnu Severin, Dubova, Moldova Veche ș. a.), ale Oltului (Ipotești, Stejaru, Cireașov, Feldioara, Sf. Gheorghe-Bedehaza), Jiului (Șimnic) sau ale Mureșului (Cipău, Iernut, Moroești, Tîrgu Mureș, Alba Iulia, Balomiru de Cîmpie, Tărtăria). Existența unei atare situații în Moldova ar putea fi un indiciu al faptului că populația Starčevo-Criș de aici căuta pentru așezări locuri mai ferite, cu o bună adăpostire naturală, în condițiile în care nu se construiau încă fortificații artificiale. Această particularitate a amplasării așezărilor din Moldova ar putea constitui o dovadă despre o perioadă istorică destul de neliniștită, în momentul existenței culturii Starčevo-Criș în acest teritoriu.

Această supoziție pare a fi întărită și de faptul că în 56 de cazuri se atestă clar existența acestor așezări în zone de confluențe, terenurile respective fiind astfel apărate natural din două-trei laturi. În multe din aceste cazuri avem de-a face cu fragmente de terase, care dobîndesc astfel o poziție dominantă, individualizată față de zona din preajmă [12].

11 Informații de la Mircea Ignat.

12 E posibil ca numărul lor să fie cu mult mai mare, dar datele pe care le-am avut la dispoziție nu ne-au permis determinări mai precise.

* * *

Așezările culturii ceramicii liniare din Moldova prezintă unele trăsături comune cu cele din zonele centrale de răspîndire ale acestei culturi, dar în același timp, și particularități care derivă în primul rînd din situația periferică a purtătorilor respectivei civilizații, stabiliți la est de Carpați. Ca și în restul ariei europene, au fost preferate zonele cu soluri cernoziomice sau podzolice (soluri de pădure), pe care se putea practica cu succes cultivarea primitivă a plantelor. Spre deosebire de cultura Starčevo-Criș, așezările culturii ceramicii liniare nu se mai stabilesc și în zona montană, iar în zona subcarpatică prezența lor e destul de sporadică (tabel II). În restul teritoriului, în 22 de cazuri purtătorii culturii ceramicii liniare se stabilesc în aceleași așezări în care locuiseră anterior purtătorii culturii Starčevo-Criș, deci la aproape jumătate din stațiunile acestei culturi condițiile de mediu au fost într-u totul similare cu cele ale culturii Starčevo-Criș.

Pe baza planurilor publicate se pot stabili dimensiunile unor stațiuni aparținînd culturii ceramicii liniare. Așezarea de la Glăvănești Vechi [13], situată în imediata vecinătate a celei Starčevo-Criș, are o întindere de circa 350 X 50 m, deci o suprafață de aproximativ 17.500 m². Așezarea de la Perieni se suprapune peste o parte a fostei locuiri Starčevo-Criș, care avea aproximativ 3 ha, deci cea liniară e ceva mai redusă [14]. La Traian „Dealul Fîntînilor" [15] așezarea ocupă o suprafață de circa 100 X 150 m, deci cam 15.000 m². La Tîrpești [16], locuirea liniară se întinde de-a lungul rîului Topolița, pe aproximativ 90 m, iar pînă la șanțul de apărare eneolitician pe circa 50 m, ocupînd deci o suprafață de vreo 4500 m². La Mihoveni [17], locuirea liniară se limitează doar la zona sud-sud-vestică a stațiunii, nu spre valea deschisă a rîului Suceava, ci spre cea mai ferită de curenți a pîrîului Hușieag, întinzîndu-se de-a lungul acestui pîrîu cam 200 m, deci pe o suprafață de aproximativ 4.000 m².

Dacă în privința dimensiunilor nu există deosebiri prea mari față de așezările culturii Starčevo-Criș, existînd totuși o anume micșorare a suprafețelor, în schimb locuirile liniare par să se prezinte mult mai răsfirate, deoarece locuințele sînt rare, iar distanțele între ele mari [18]. Nu se întîlnește o anume dispunere a locuințelor în cadrul așezărilor, ca de exemplu aceea în șiruri de la Florești și Torskoe (U.R.S.S.) [19]. De asemenea, așezările liniar-ceramice din Moldova se deosebesc net de cele din Europa centrală, unde există adevărate sate compacte, formate din locuințe mari (Bylany, Hurbanovo ș.a.). Această situație se poate explica prin faptul că la periferia răsăriteană a vastului complex liniar-ceramic au ajuns doar comunități mici, care nici nu au stat prea mult într-un loc [20], deplasîndu-se la scurte intervale în căutarea unor pămînturi nesecătuite. De asemenea, considerăm că o cauză a duratei mai scurte a așezărilor liniar-ceramice din Moldova ar putea să o constituie și faptul că terenurile agricole de aici fuseseră deja cultivate un timp îndelungat (și deci în parte secătuite) de purtătorii culturii Starčevo-Criș, în timp ce în Europa centrală, înaintea comunităților culturii ceramicii liniare, nu au existat alți cultivatori de plante, pămînturile avînd așadar o fertilitate sporită.

Dacă în cultura Criș se remarca o predominare netă a așezărilor situate în locuri joase, acum se observă un echilibru între cele joase (terase inferioare, terase

13 I. Nestor și col., *op. cit.*, p. 52 și pl. I.
14 M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, 1957, p. 66.
15 H. și Vl. Dumitrescu, *Materiale*, VI, 1959, pl. I (după p. 158).
16 S. Marinescu-Bîlcu, M. Cârciumaru, A. Muraru, *Dacia*, XXV, 1981, fig. 3.
17 N. Ursulescu, P. V. Batariuc, *SCIVA*, 30, 2, 1979, p. 271-272.
18 E. Comșa, *SCIV*, 11, 2, 1960, p. 227.
19 T. S. Passek, E. K. Cernîș, *Pamiatniki kul'turi lineino-lentočnoi keramiki na territorii SSSR*, în colecția: *Arheologhiia SSSR*, vîpusk B 1-11, Moscova, 1963, p. 31.
20 I. Nestor, *SCIV*, II, 2, 1951, p. 21.

Tabelul II: Situația statistică a descoperirilor culturii ceramicii liniare din Moldova.

Regiuni geografice	Total așezări liniar-ceramice	Descoperiri sistematice	Descoperiri periegghetice	Materiale ilustrate din așezări cercetate sistematic
Podișul Sucevei	5	4	1	Mihoveni
Cîmpia Jijiei Superioare	6	2	4	Glăvănești Vechi
Bazinul Bahluiului	17	—	17	—
Subcarpații	6	—	3	Traian, Tîrpești
Podișul Moldovei Centrale	10	—	8	Perieni, Dănești
Depresiunea Elanului	3	—	3	—
Cîmpia Siretului Inferior	—	3	—	—
Zona muntoasă	—	2	—	—
Total	47	11	36	7

de luncă, grinduri) și cele mai înalte (cueste, terase medii sau chiar superioare, interfluvii). Din totalul celor 29 de așezări la care s-a putut preciza forma de teren, 14 aparțin primei categorii, iar 15 celei de a doua. Evident, nu se poate vorbi de o exclusivitate a locuirii pe terase înalte, așa cum consideră Ruth Tringham [21], dar se constată totuși o creștere a tendinței de a se ocupa locuri cu o cît mai bună apărare naturală (de exemplu, 19 așezări — 65,5% — sînt situate în zone de confluență). Același fenomen, de preferință pentru locuri mai înalte, se constată și la așezările culturii ceramicii liniare din R.S.S. Moldovenească [22].

Probabil tot în legătură cu acest aspect, al apărării naturale, este și tendința de plasare a așezărilor mai ales pe cursurile de apă mai puțin importante. Din acest punct de vedere, cele 47 de așezări ale culturii ceramicii liniare din Moldova se repartizează astfel:

— pe afluenții de gradul I se cunoaște o singură așezare, la Topile, pe Siret (2,14%), într-o poziție dominantă [23];

— pe afluenții de gradul II, cu bazin dezvoltat s-au descoperit 7 așezări (14,9%), dintre care 3 pe Jijia și cîte una pe Bîrlad, Bistrița, Moldova și Suceava;

— pe afluenții de gradul II, cu bazin și curs puțin dezvoltat, ca și pe afluenții de gradul III se cunosc 13 așezări (27,64);

— pe afluenții de la gradul IV în sus se plasează 26 de așezări, adică majoritatea (55,32%).

* * *

O ultimă problemă pe care dorim să o abordăm în legătură cu așezările este aceea a orientării lor. Din cele 48 de cazuri în care se precizează sau se poate deduce orientarea așezărilor Starčevo-Criș din Moldova, în cele mai multe

21 Vl. Dumitrescu, recenzie în *Dacia*, XVII, 1973, p. 299.
22 V. I. Markevici, *Arheologhiceskaia karta Moldavskoi SSR: pamiatniki epoh neolita i eneolita*, Chișinău, 1973, p. 27.
23 S. Marinescu-Bîlcu, *Cerc. ist.*, VIII, 1977, p. 125.

(13) avem de-a face cu expunerea terenurilor spre sud, în 12 spre sud-est, iar în 11 spre sud-vest ; deci, cu abaterile de rigoare, în 75% din cazuri au fost alese așezări cu cea mai favorabilă orientare. În rest, în două cazuri se citează orientarea spre est, iar în trei spre vest, pentru ca în cîte alte trei să fie spre nord-est și nord-vest ; în fine, într-un singur caz se citează expunerea nordică.

Orientarea așezărilor culturii ceramicii liniare, acolo unde s-a putut preciza indică, la fel ca și în cazul culturii anterioare, o preferință pentru expunerile sudice, cu oscilații spre sud-est și sud-vest (13 așezări) ; doar două așezări au expunere spre vest și una spre nord-vest.

CONSIDÉRATIONS HISTORIQUES SUR LES TYPES D'HABITATS DES CIVILISATIONS STARČEVO-CRIȘ ET DE LA CÉRAMIQUE RUBANÉE DE MOLDAVIE

— *Resume* —

Analysant les habitats des deux civilisations qui se sont succédé sur le territoire de la Moldavie, l'auteur arrive à la conclusion que l'on préférait les zones à altitude plus basse. Bien que les dimensions des habitats semblent ne pas différer, pourtant les habitations de la céramique rubanée sont beaucoup plus rares. L'absence d'une disposition ordonnée des habitations dans le cadre des agglomérations s'explique par le manque d'éléments de fortification qui délimitent l'aréal habitable. Les habitats de la civilisation Starčevo-Criș étaient situés de prédilection sur des terrasses inférieures, dans la proximité immédiate des cours d'eau, tandis qu'en ce qui concerne les habitats de la civilisation de la céramique rubanée l'on constate un équilibre entre les terrasses basses et celles plus hautes. On observe, de même, que la grande majorité des habitats des deux civilisations sont placées sur des affluents tout à fait secondaires (à partir du IVe degré, par rapport au Danube), ce qui s'explique par la nécessité de chercher des endroits plus abrités, avec une bonne protection naturelle. Quant à l'orientation, la presque totalité des habitats occupe des terrains à exposition vers le Sud, le Sud-Est ou le Sud-Ouest.

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA VALURILOR DE PĂMÎNT DIN SPAȚIUL EST-CARPATIC — VALUL DIN BUCOVINA —

MIRCEA IGNAT

Cercetarea valurilor de pămînt din spațiul carpato-dunărean, numite în limbajul popular și cel al documentelor medievale *troianuri* [1], a acumulat o bibliografie imensă, proporțională, putem spune, într-un anumit sens, cu lungimea acestor monumente. Deși dispunem, în prezent, de o așa bogată literatură, începînd cu informațiile lui Gr. Ureche și M. Costin [2], ca să ne referim numai la valurile din spațiul est-carpatic, bibliografie la care, în cursul timpului și mai ales în ultimele decenii, s-au adăugat numeroase și valoroase contribuții, sîntem încă departe de a înțelege rolul lor, de a ști cînd și de cine au fost ridicate aceste impresionante monumente. Investigarea insuficientă în teren, lipsa unei analize a vechilor atestări documentare a determinat o cartografiere defectuoasă și lacunară, astfel că, în prezent, nu dispunem de o hartă completă a valurilor de pămînt din spațiul est-carpatic.

În studiul de față supunem discuției existența unui asemenea val în Bucovina, mai puțin cunoscut, bănuit numai, încercînd totodată și stabilirea traseului pe care acesta îl urmează. Din păcate, valoarea lucrării de față este mult dimi-

1 Toponimul *Troian* se găsește în cele mai vechi documente medievale (în Moldova apare într-un document din 1427 — v. M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, Iași, 1931, p. 190—193), aceasta fiind și forma populară — v. I. Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 311—312. Am adoptat forma veche a pluralului (atestată la Stolnicul C. Cantacuzino, *Istoria Țării Românești*, în *Cronicari munteni*, vol. I, București, 1961, p. 14), pentru a nu se confunda cu „troiene". Despre polisemia cuvîntului v.n.3. Pentru atestările medievale ale „troianurilor" în scrierile românești (deși incomplet), v. C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Troianul*, în *Arhivele Olteniei*, VI, nr. 29—30, 1927, p. 69—80. Pentru autorii străini — A. Armbruster, *Romanitatea românilor — istoria unei idei*, București, 1972, p. 15, 105, 107—108, 169, 223—224.

2 Gr. Ureche relatînd despre ceea ce concepea ca fiind „risipirea țării dentăi" (părăsirea Daciei de către „oștile Rîmului"), relatează că : „de multe ori să făcea războaie pre acest loc, cum încă semnele arată, carele le vedem multe pretutinderile : movile mari și mici și șanțuri pre Nistru, pre Prut, prin codri" (Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1955, p. 62). Un interpolator al lui Ureche, Misail Călugărul (ieromonah la Putna), primul cărturar român care vorbește despre cucerirea Daciei de către Traian, este totodată și primul care asociază „troianurile" cu numele cuceritorului Daciei, „trecînd împărăția slăvitului și puternicului Traian împărat, carele se cunoscu semnele puterii lui pe unde au tras *troian* (subl. n.) peste multe țări și peste această țară, trecînd oștile lui peste cîmpi și peste ape" (*Ibidem*, p. 60). Explicite și descrieri mult mai ample sînt în numeroase pasaje din diferite scrieri ale lui M. Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 42—43, 257, 263. Contextul în care apar toate aceste informații sînt o dovadă a faptului că în conștiința românilor din sec. al XVII-lea valurile erau monumente foarte vechi, pe care cronicarii le asociau cu prezența romanilor.

nuată de faptul că ne lipsesc argumentele concrete datorate investigației arheologice, întrucît nu am surprins pe teren acest *Troian* datorită unor cauze asupra cărora o să revenim, dar și numărului mic de cercetări în teren, al căror rezultat, pînă în prezent, a fost negativ. În această situație, existența valului, ca și traseul acestuia este confirmată numai pe baza atestărilor documentelor medievale și pe baza informațiilor cartografice și toponimice.

Cuvîntul *troian* are în limba română foarte multe sensuri[3]. Ca toponim în cronicile și documentele medievale moldovenești el desemnează un val de pămînt care se întinde pe o distanță apreciabilă și care aparține unui timp foarte îndepărtat[4] și nu se referă la fortificații cu o suprafață restrînsă sau la șanțuri de mici dimensiuni[5]. În acest caz, menționarea constantă ca punct de reper pentru delimitarea hotarelor a toponimului *Troian*, faptul că prin cartarea acestor localități se obține un traseu care din punct de vedere geografic și strategic are o anumită logică, la toate acestea adăugîndu-se și descrierile explicite ale valului în hotarnicele din sec. al XVIII-lea, ne-au determinat ca pe baza analizei acestor atestări să susținem existența unui val de pămînt în Bucovina. Evident, această

3. C. Noica, *Rostire filozofică românească — troienire*, în *Cronica*, II, nr. 50 (79), din 16 decembrie 1967, unde se discută sensurile acestui cuvînt: 1. val de pămînt, destul de lung, cu șanț, făcut de popoarele vechi ca mijloc de apărare. Ridicătură de pămînt, movilă, dîlm; 2. Cantitate mare de zăpadă; 3. Grămadă morman (despre orice fel de lucruri); 4. Uliță, stradă, drum; 5. Troian sau Calea lui Troian = Calea Lactee; 6. Pîrtia, urma pe care o fac roțile carului pe drum sau sania pe zăpadă, dîra care o lasă șuvoaiele de apă etc.; 7. Înfloriturâ, ornament în linie șerpuită pe pînză; 8. Izlaz (în Transilvania). Desigur, din primul sens, care este cel mai vechi, derivă și celelalte, ceea ce ne determină să credem că menționarea în documentele medievale a toponimului *Troian* se referă la acest sens. Polisemia este un indiciu că acest cuvînt face parte din fondul lexical principal al limbii române, cf. Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, București, 1954, p. 23.

4 Etimologia cuvîntului „troian" este dintre cele mai disputate și mai pasionante. Ne limităm să facem trimiteri la o bibliografie selectivă, unde se pot găsi numeroase trimiteri. Al. Philippide, *Originea românilor*, I. Iași, 1925, p. 726; N. Drăganu, *Românii în veacurile IV—XIV pe baza toponimiei și onomasticii*, București, 1933, p. 186, n. 1; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1968, p. 299; R. Vulpe, *Limita meridională a provinciei romane Scythia*, în *Pontica*, V, 1972, p. 218 și n. 51; Constantin C. Petolescu, *Varia Daco-Romana*. III. *„Troianus" în epigrafia latină*, în *Thraco-Dacica*, IV, 1—2, 1983, p. 143—145. Într-o anumită măsură evoluția cuvîntului a rămas neelucidată. O. Densușianu *(Istoria limbii române*, vol. I, București, 1961, p. 176—178) singurul filolog care a constatat că forma „Troianus" era folosită încă din antichitate, arată că evoluția cuvîntului în limba română ar fi trebuit să dea, în acest caz, forma * *Truin*, neatestată însă. Toponimul *Troian* apărînd și la alte popoare neslave se impune a fi socotit printre cele mai vechi nume geografice (alături de cele ale unor rîuri) și o incontestabilă mărturie a continuității.

5 Polisemia cuvîntului poate să determine apariția unor toponime care să nu fie în legătură cu un val de pămînt antic (un exemplu ar fi „Troianul" de la Cacica, jud. Suceava — deal lipsit de urme arheologice — cercetări de suprafață efectuate, în 1965, de N. Gostar împreună cu semnatarul acestor rînduri). Unele toponime pot deci să ne deruteze (v. n. 22 și 32). O cercetare asupra sensurilor cuvîntului *troian* la M. Homorodean, *Despre toponimul Troian*, în *Studii de onomastică*, III, Cluj-Napoca, 1982, p. 97—105. Noi credem că, inițial, la populațiile romanice „troianul" a avut sensul de val sau drum roman ce străbătea spații întinse și nicidecum de drumuri naturale, adîncite. În unele documente medievale cuvîntul „val" este sinonim cu cel de „troian" (v. n. 28). Valurile de pămînt au primit în ultimele secole și alte denumiri („valuri turcești" — v.n. 57, cu bibliografia sau „Hotarul" — v.n. 33), arătînd o tendință de înlocuire și de pierdere a sensului inițial al cuvîntului „troian" evident, fenomen petrecut într-o epocă mai nouă.

metodă de cercetare, reprezentînd de fapt numai o primă etapă de investigare, are deficiențele ei și un grad mare de aproximație de care ne dăm seama. Datorită acelorași surse am încercat să reconstituim, atît cît ne-au permis documentele ce le avem la îndemînă, traseul acestui val pe o distanță de aproximativ 46 km, între localitățile Horodnic de Jos (com. Horodnic, jud. Suceava) și valea Siretului, de unde, foarte probabil, valul continuă spre est.

*

Informațiile asupra *Troianului* din nord-vestul Moldovei sînt relativ numeroase, fiind de mai multe categorii: atestări toponimice, cartografice și documentare. Cele mai vechi date sînt cuprinse în cîteva documente de danie aparținînd secolelor XIV—XVII. Valoroase, din acest punct de vedere, sînt însă hotarnicele din secolul al XVIII-lea. Desele conflicte ivite între diferiții stăpînitori ai satelor datorită faptului că în vechile hrisoave „semnele hotarelor nu sînt arătate" sau că „hotarnicele au ars în timp de război, din acelea însă nu s-a putut cunoaște răzvedit cum se împărțesc hotarele"[6], determină ca documentele acestei perioade să cuprindă numeroase detalii toponimice și topografice. Și mai bogate în date sînt documentele emise de administrația militară austriacă în primii ani de stăpînire a Bucovinei. În proaspăta provincie răpită din trupul Moldovei, nouă stăpînire, înainte de a trece în proprietatea statului domeniile mănăstirești, formează o comisie care avea menirea să inventarieze averea mobilă și imobilă a fiecărei mănăstiri[7]. Ceea ce interesează aici sînt delimitările moșiilor întreprinse între anii 1782—1783, cu destulă conștiinciozitate, cu consemnarea multor detalii topografice, cu anexarea hotarnicelor mai vechi la protocoalele întocmite pentru fiecare proprietate în parte. Tot în această perioadă (1782—1787), s-au întocmit și hărțile cadastrale ale tuturor localităților din Bucovina. Protocoalele comisiei au constituit un important fond arhivistic, numit *Acta granicialia*, ce ne-a fost inaccesibil, din care însă cîteva documente au fost publicate.

Lipsa protocoalelor cuprinse în *Acta granicialia* este suplinită, într-o anumită măsură, de lucrarea rămasă în manuscris a lui N. Grămadă, intitulată *Toponimia Bucovinei*, care folosește ca surse de informații alături de actele comisiei austriece, toponimele din hărțile cadastrale din anii 1782—1787 și din alte diferite documente și hărți din sec. al XIX-lea, cele mai recente fiind oferite de chestionarele speciale lansate de autorul amintit, în anii 1939 și 1955[8].

În sfîrșit, alături de atestările documentare, cartografice și toponimice, menționăm și informațiile datorate unor cercetători, între care menționăm pe D. Olinescu și P. Polonic. Primul consemnează prezența unor *troianuri* și *șanțuri vechi*, dar el se folosește numai de mențiunile documentare, fără să le vadă pe teren și fără să observe că acestea reprezintă numai segmente ale unuia și aceluiași val ce se întinde de-a lungul a cîtorva zeci de kilometri[9]. Pamfil Polonic neobosit cercetător al fortificațiilor și valurilor de pămînt, consemnează și el existența valului din Bucovina. Fiind originar din aceste locuri, înainte de a ajunge la București, ca topograf la Muzeul Național de Antichități, P. Polonic locuiește o

6 Așa se justifică într-un document din anul 1768, necesitatea unei noi hotărnicii, mai detaliate și explicite — D. Dan, *Cronica episcopiei de Rădăuți*, Viena, 1912, p. 236.

7 Asupra acestor probleme v. Isidor Onciul, *Fondul religionar gr. or. al Bucovinei, substratul, formarea, dezvoltarea, administrarea și starea lui de față*, în *Candela — Foaia bisericească — literaria*, Cernăuți, VIII, 1889 — X, 1891 (în special, IX, 1890, nr. 2, p. 73—74 și 78—81); I. Nistor, *Istoria bisericii din Bucovina și a rostului ei național-cultural în viața românilor bucovineni*, București, 1916, p. 24—25.

8 Arh. St. Suceava — fond N. Grămadă, nr. inv. 113—118. S-a păstrat numai partea a doua a lucrării, cuprinzînd lista toponimelor.

9 D. Olinescu, *Harta arheologică a Bucovinei*, în *BSGR*, XV, 1894, tom I și II, p. 72—73. Sursa informațiilor lui Olinescu sînt tot hotarnicele din *Acta granicialia* pe care le-a cunoscut și din care a publicat cîteva (v.n. 13).

și rîul Sucevița, continuînd apoi, foarte probabil, la nord de acest rîu pe o distanță de aproximativ 8-10 km, pe care nu o avem atestată documentar, pînă la o nouă confirmare a acestuia în vechile hotare ale satelor Volovăț, Rădăuți și Satu Mare [18], *Troianul* continuînd apoi spre sud-est, între localitățile Satu Mare și Bădeuți [19]. Cel mai vechi document care amintește acest sector al valului datează din anul 1582. Menționăm, mai ales, protocolul comisiei austriece, care încearcă și o descriere a monumentului, întrucît reprezenta un important element topografic pentru limitarea moșiilor. Astfel, se menționează că hotarul „... se întinde pe deasupra unui dîmb ..., care dîmb este ca un mal și este numit de oameni *Troian*, dîmbul acesta fiind în formă de șanț" [20].

pomenește de *Cîmpul Troianului* și probabil indicația topografică *capătul de jos a Troianului* se referă la cîmp (denumit în documentul din 1783 — *Șesul Troianului)* și nu la troianul propriu-zis, care a dat numele zonei prin care trecea, consemnat, cu același nume, în alte documente, numai cu cîțiva km mai spre est.

18 Pentru acest sector sînt cele mai numeroase atestări documentare a *Troianului*. Cea mai veche este în actul de danie emis de Iancu Voievod la 24 februarie 1582, prin care se dăruiește localitatea Satu Mare Mănăstirii Sf. Ilie. „...Și hotarul acelui sat la apa Sucevei, anume Satul Mare, cu morile pe pîrîu începe despre Badeuți, de la apa Sucevei peste tufiș și cîmp prin mijlocul heleșteului, lîngă piue, de acolo la fîntîna de jos, de acolo la piatra de sus, de acolo spre *Troian* la pîrîul Vălhoveț, de acolo cu apa în sus peste movila cu baltă spre satul Volovăț, de acolo mai departe pînă la hotarul Rădăuților..." T. Balan, *Documente bucovinene*, vol. I. Cernăuți, 1933, p. 80-81. Documentul a mai fost publicat și de Erast Costea, *Mănăstirea Sînt Ilie — ctitorie a voevodului Ștefan cel Mare (1488—1783—1938)*. Cernăuți, 1940, p. 113-115. Numeroase sînt însă mențiunile troianului în hotarnicele comisiei austriece. Astfel, în documentul citat din anul 1783, care delimita hotarele Suceviței se menționează: „...s-a primit de bună voie punctul acesta de amîndouă părțile, ce se extinde de aicea Sucevița lîngă Solca, sau Volovăț lîngă Rădăuți în valea pîrîului Suceviței și prin pîrîul Sucevița merge și așa numitul *Traian*, sau pe marginea malului vechi, unde convine Satul Mare a mănăstirii Sf. Ilie cu Sucevița și Solca." — D. Olinescu, *op. cit.*, p. 67. O altă confirmare a troianului în această zonă este în hotarnica pentru domeniile Mănăstirii Solca, din anul 1783. „...aici Badeuțul se pogoară pe lîngă Volovăț, în lunca pîrîului Sucevița și prin acesta pînă pe vîrful lui *Traian*, adică la marginea malului vechiu, de unde apoi se trage de la cotitura pîrîului Badeuț pe lîngă Satul Mare și malul vechiu înalt pînă la o movilă de hotar aflătoare într-un colț al acestui mal, deasupra „fîntînii". — Erast Costea, *Ctitoria voevodului Ștefan al II-lea de la Solca (1613—1785—1938)*, Cernăuți, 1939, p. 321.

19 Deosebit de interesantă pentru subiectul ce îl urmărim este hotarnica pentru Satu Mare din anii 1782 și 1783. „...De la această movilă de hotar (hotarul Satului Mare), se îndreaptă în linie dreaptă spre unghiul în care se află izvorul, spre o piatră de hotar numită „La piatra fontini (fîntînii)", unde, la stînga acestei pietre, s-a ridicat o movilă de hotar, care desparte Satul Mare de Badeuț. De la această movilă de hotar, Satu Mare se întinde pe deasupra unui dîmb, iar sub dîmb Badeuțul, care dîmb este ca un mal și este numit de oameni *Troian*, pînă la un cot al lui, unde se întîlnește hotarul satului Volovăț al mînăstirii Sucevița cu Satul Mare și Badeuț. La cotul lui *Troian*, sau dîmbul ca un mal, Satul Mare părăsește hotarul Badeuțului și se îndreaptă, pe lîngă satul Volovăț al mînăstirii Sucevița, la dreapta, spre asfințit, așa încît Satul Mare se întinde tot pe dîmb sau *Troian*, Volovățul însă pe sub dîmb, în lunca pîrîului Sucevița, pînă în fața celor trei movile de hotar, care despart Satul Mare de Volovăț și Rădăuți. Aici, Satul Mare părăsește Troianul, sau dîmbul acesta în formă de șanț și se îndreaptă, pe lîngă Volovăț, ceva spre dreapta, înspre apus și miazănoapte, drept spre cotul hotarului Rădăuțului mai sus pomenit, spre cele trei movile de hotar ridicate proaspăt, la care se întîlnesc cele trei hotare ale Satului Mare, Volovăț și Rădăuți. — E. Costea, *Mînăstirea Sf. Ilie...*, p. 158-160.

20 *Ibidem*, p. 159.

De la hotarul localităților Satu Mare și Bădeuți nu mai avem atestată existența valului pe o distanță de aproximativ 10—12 km. Probabil că acesta se abate mult spre sud, urmînd piciorul pantei dealurilor care înconjoară Depresiunea Rădăuți. În orice caz, în zona vechiului sat Hrincești, astăzi dispărut [21], valul apare din nou în documentele austriece, sub numele de „Șanțul cel mare de la Hrincești", care devine de-a lungul unei distanțe apreciabile, hotar între această localitate și Milișăuțul de Jos (astăzi Slobozia Sucevei) [22], „pînă ce șanțul se transformă în mlaștina Nelepca", toponim localizat ușor cu ajutorul unor hărți cadastrale din secolul trecut, în zona de vărsare a pîrîului Solca în Suceava [23].

De aici, valul, după atestările documentare pe care le avem, trebuie să facă un cot larg, tăind valea rîului Suceava, către nord-est, în direcția localităților Românești [24], Călinești [25], Șerbăuți [26] și Calafindești [27]. Din păcate, pentru satele

21 Despre localizarea satelor dispărute a se vedea lucrarea lui T. Balan, *Sate dispărute din Bucovina*, în *Omagiu lui Ion I. Nistor — 1912-1937*, Cernăuți, 1937, p. 94-120. Teritoriul satului Hrincești ajungea pînă în valea Sucevei.

22 „...S-a început hotărnicia la Suceava, (de) acolo, unde drept în față pe celălalt țărm se află o movilă de hotar, care desparte Milișăuțul în partea de sus a mînăstirii Solca și în partea de jos a mînăstirii Sf. Ilie. Dincoace de Suceava, amîndouă părțile se întind pe șes pînă la o movilă de hotar ridicată din nou lîngă *șanțul cel mare* de la Hrincești. Aici încetează jumătatea Solcii din Milișăuți, iar moșia ei Hrincești se întindea pe lîngă jumătatea din Milișăuți a Sf. Ilie, în jos, tot pe lîngă șanțul acesta, pînă ce șanțul se transformă în mlaștina Nelepca și se îndreaptă, în stînga, pe lîngă Iacobești, spre Suceava..." — E. Costea, *Ctitoria voevodului Ștefan Tomșa al II-lea...*, p. 317. Se observă că în acest document valul nu mai apare sub denumirea de *troian*, ci cu cea de *șanțul cel mare de la Hrincești*. Menționăm că documentul este redactat în limba germană, în care cuvîntul *die Schantze* are sensul de șanț de apărare. De ce nu s-a folosit toponimul „troian"? Foarte probabil că valul în această porțiune, pentru a nu se crea confuzii, era astfel denumit. Existența „șanțului cel mare" presupune și existența altui șanț „unul mic". Și într-adevăr în același document se amintește de „începutul, unui șanț care se afundă în valea Voinei" și mai departe în descrierea hotarelor satelor Todirești, Soloneț și Cajvana, despre acesta se menționează că „...hotarele vechi ale Solonețului ar trebui să ajungă acolo, unde se întîlnește Todirești cu Hrincești în pîrîul Voina la intrarea în pîrîu a unui *șanț scurt* care vine dinspre miazănoapte, de unde Hrincești ar trebui să se îndrepte drept încoace..." *(Ibidem)*. Existența unui alt *troian*, paralel cu valea Sucevei, atestat și prin mărturii documentare, pe teritoriile satelor Părhăuți și Costîna (vezi nota 32), pune probleme interesante, dar în același timp ne și derutează. Evident, singurele în măsură să clarifice problema sînt cercetările de teren.

23 Arh. St. Suceava — fond Inspectoratul cadastral al Bucovinei, dosar 178/1855, f. 4. În aceeași zonă — Milișăuți — Iaslovăț — șanțul mai este amintit și într-o hotarnică a satului Crăiniceștii (Grăniceștii de azi), datată în anul 1737 (v. E. Costea, *op. cit.*, p. 234-236).

24 În *Acta granicialia*, 1783 (VIII, 8-17 toponimul *Troian — Schantze*; apud N. Grămadă, *op. cit.*, V. f. 428.

25 În harta cadastrală din 1783 ca parte de hotar este dat toponimul *Troian*, apud N. Grămadă, *op. cit.*, I, f. 98.

26 Într-un document din 1766, citat în protocolul comisiei austriece *(Acta granicialia*, IV, 360-362) apare toponimul *Troian*, apud N. Grămadă, *op. cit.*, V, f. 458.

27 În *Acta granicialia* apare toponimul *Troianu (Trajanu) — Schantze*; apud N. Grămadă, *op. cit.*, I, f. 93. În documentul din 1783, citat mai sus, prin care se delimitau domeniile Mănăstirii Solca, în zona unde acestea se învecinau cu teritoriile satelor Calafindești și Șerbăuți, apare din nou denumirea de șanț: „...I s-a arătat comisiunii un șanț, unde a fost înainte această piatră (de hotar n.n.), și, după cercetarea făcută, cele patru pietre arătau în linie dreaptă spre șanț și nu

din urmă nu mai sînt publicate protocoalele comisiei austriece, astfel că sîntem lipsiți de posibilitatea de a cunoaște detalii topografice asupra traseului pe care îl are valul.

Înainte de a urmări atestările documentare ale *Troianului* în valea Siretului, ne propunem să subliniem cîteva trăsături ale traseului acestuia în Depresiunea Rădăuți. Valul pornește din capătul sud-vestic al depresiunii, continuînd pe latura ei sudică, pînă la capătul acesteia, cînd coteşte spre nord-est, închizînd depresiunea (fig. 1). Traseul acestui val, paralel cu piciorul pantei sau chiar pe panta dealurilor care limitează latura sudică a depresiunii, ne determină să admitem, cu titlul de ipoteză, că șanțul fortificației era orientat spre cîmpia netedă a depresiunii, deci spre nord.

Depășind culmea ce desparte bazinul Sucevei de cel al Siretului, valul este documentat prin cîteva mărturii și în valea Siretului. Cea mai veche este din anul 1392, care menționează existența lui în stînga rîului, în apropiere de „drumul Dobrinăuțului", sat astăzi dispărut, localizat pe teritoriul comunei Vîrful Cîmpului (jud. Botoșani)[28]. Într-o hartă din secolul trecut a pădurii Zamostea apare un pîriu numit *Trosan*[29], foarte probabil, o transcriere greșită a toponimului *Troian*. În sfîrșit, Pamfil Polonic are informații despre existența unui val la Zamostea care ar duce spre apus și ar trece în Bucovina, pe la Calafindești și Șerbăuți[30], localități

spre piatră. Dar deoarece proprietatea Calafindești și Șerbăuți se întinde peste șanț pînă la o piatră..." (E. Costea, *Ctitoria voevodului Ștefan Tomșa al II-lea...*, p. 323). Această mărturie confirmă existența *Troianului* în zona discutată. Mai dificil de interpretat este însă un alt fragment din aceeași hotarnică, unde se specifică că „...s-a tras mai departe la vale hotarul între Calafindești, Șerbăuți și stăpînirea Solcii, apoi peste *toate șanțurile* și pîrîiașele văii pînă la muchia cu trei stejari" *(Ibidem)*. De ce se folosește pluralul — toate șanțurile? Nu putem oferi nici un răspuns.

28 „...Iar hotarul lor să fie din jos de Marîșeuți, *valul* care este de-a curmezișul Cîmpului, pînă la Siret, apoi pe cealaltă parte a Siretului, la capătul de jos a poienii, o movilă, și de acolo, drept peste luncă, la fîntînă, o movilă, și de acolo drept la bucovină, o movilă, și de acolo, pe marginea bucovinei, în sus, pînă la hotarul lui Serb(ăn)escu, la tei, o movilă, de acolo către topliță, acolo o movilă, și de acolo către Siret, movila de la mijloc, și de acolo, (peste) Siret, în sus, pînă la bucovina cea mare, pe unde iese drumul de la Dobirinăuți, la capătul Cîmpului, și de acolo, pe marginea bucovinei, pe deal la vale, pînă la *val*. Aceasta îi este hotarul întregului ocol". (M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 7-9). Despre localizarea satelor amintite în documentul citat v. și D. Gh. Teodor, Eug. Neamțu și V. Spinei, *Cercetări arheologice la Lunca Dorohoi*, în *Arh. Mold.*, VI, 1969, p. 208-209. Este foarte interesant că aici troianul este denumit *val*. În cîteva documente vechi moldovenești se găsește cuvîntul val în loc de *Troian*, de exemplu în documentul din 4 ianuarie 1432 se dă ca limită a satului Cosiluți „de la Nesfoiu pe *val*" (M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 331), dar în alte documente mai tîrzii fortificația este numită *Troian*. Aceasta este o dovadă că uneori cuvîntul val era sinonim cu cel de *troian*.

29 Arh. St. Suceava. Planuri și hărți, terenuri jud. Dorohoi, inv. 132. „Trosan" nu este întîlnit în toponimia și nici în onomastica locală.

30 „La apus de Satu Mare, lîngă Rădăuți se găsește un val care are direcțiunea de la răsărit spre apus — poate că o bucată a acestui val este valul ce se găsește numai spre răsărit lîngă satul Calafindești și posibil că el duce la pînă la Prut, fiind o bucată din valul de la Hănești care se găsește în Moldova. Știu că hotarul de sud a moșiei statului de la Rădăuți se numește Troian". *Valuri romane și preistorice. Valurile din Bucovina* (mss. — Acad. R.S.R. — fond P. Polonic, caiet 22). Altă relatare a lui Polonic subliniază: „Se zice că la Zamostea ar duce spre apus un val care ar trece în Bucovina și duce pe la Calafindești. Șerbăuți și orașul Rădăuți prin Bucovina și în adevăr am găsit lîngă Rădăuți, la Satu Mare numirea de *Troian* și *La Troian*". (Acad. R.S.R. — fond P. Polonic.

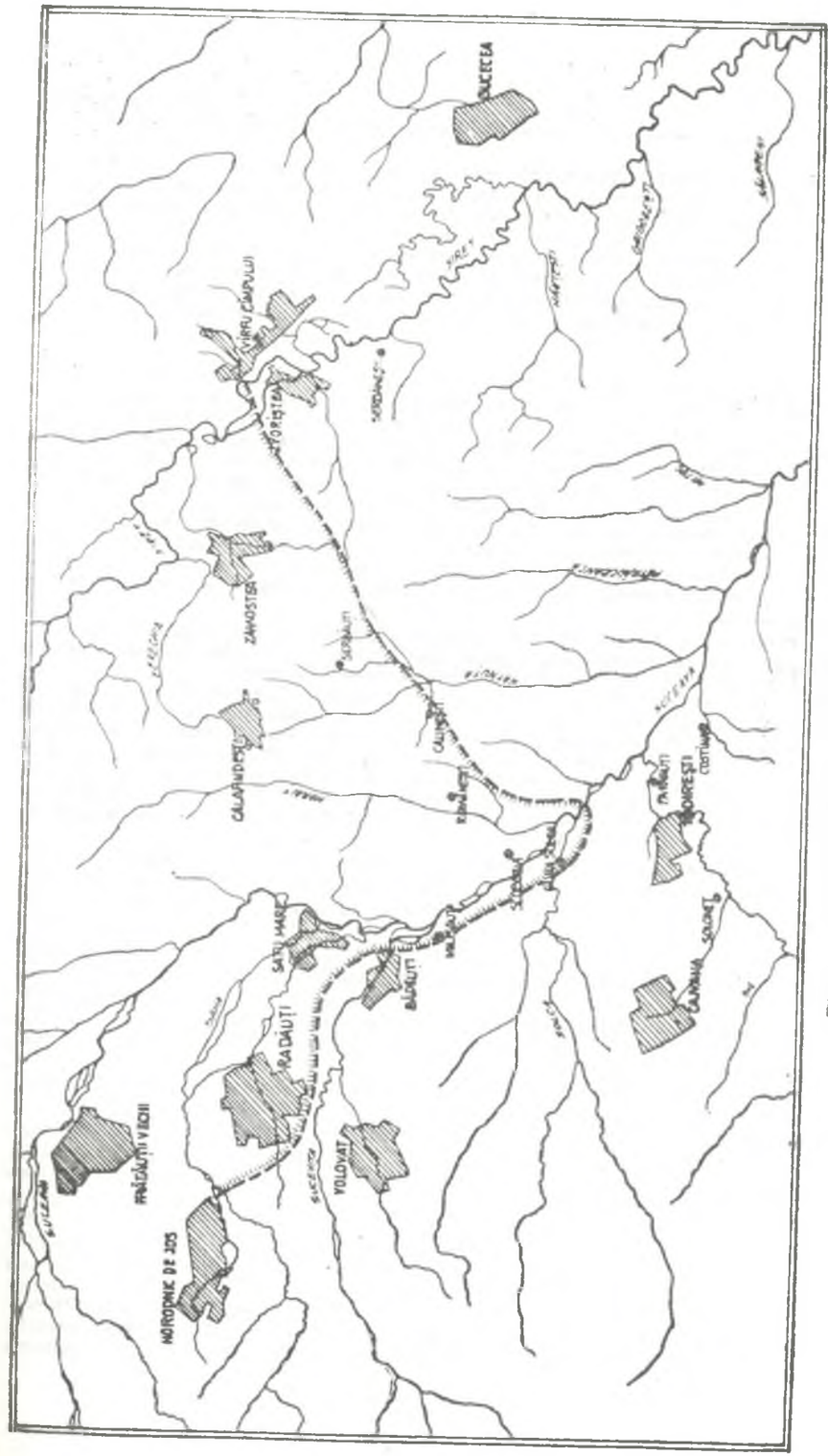

Fig. 1. — Traseul ipotetic al valului din Bucovina

unde valul este atestat în hotarnicele austriece de la sfîrșitul sec. al XVIII-lea. Din păcate, pentru această porțiune a valului nu avem documente care să ne ofere detalii asupra traseului urmat de acesta. Într-o hotarnică din anul 1658 se pomenește însă de Troianul Vîlceștilor [31], sat dispărut a cărui localizare aproximativă este cu 12—15 km mai la sud de zona Zamostea-Zvorîștea-Vîrful Cîmpului, unde sînt plasate atestările documentare amintite mai sus. Este posibil ca valul să coboare mult spre sud, paralel cu albia Siretului sau să avem de-a face cu o dublură a valului, fapt obișnuit pe căile largi de acces, care erau văile marilor rîuri.

*

Relevarea acestui val numai pe cale documentară are un grad mare de probabilitate datorită, în primul rînd, naturii surselor noastre de informație și ea trebuie confirmată de cercetări ample și sistematice în teren de-a lungul traseului amintit, inclusiv cu folosirea unor mijloace moderne de investigare, cum ar fi fotografiile aeriene. Se impune o cercetare sistematică și de amploare cu atît mai mult cu cît toponimele de *Troian*, *Șanț* și *Val*, în zona cercetată de noi apar destul de des și traseele oferite de studiul hotarnicelor sînt încă nesigure [32].

O altă problemă ar fi cea referitoare la traseul valului din Bucovina, spre est, dacă acesta face joncțiunea cu valul de la Hănești-Manoleasa [33]. Abia după aceste cercetări preliminare, în care trebuie inclusă și efectuarea de sondaje pe traseul valului, s-ar putea încerca schițarea unor concluzii arheologice și istorice, cum ar

Note și informații, I, mss. 6). Nu cunoaștem sursele de informații ale acestuia întrucît, în afară de reamintirea toponimului Troian la Satu Mare, toate celelalte sînt obținute prin alte mijloace decît cercetarea directă în teren.

31 „...Și așa ni-au arătat cum hotarul Hănțeștilor către Berești se începe din fîntîna putredă unde sînt două răchiți în fîntîna cea din sus despre Berești, de acolo peste Siretiul cel mare pînă în Siretiul cel vechiu împotriva *troianului Vîlceștilor*". — Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. IV, Iași, 1908, p. 128-129. Localizarea satului Vîlcești, dispărut sau cu nume schimbat, este dificilă. Foarte probabil exista pe teritoriul comunei Bucecea — cf. Al. Păunescu, P. Sadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, vol. II, București, 1976, p. 372.

32 Pornind de la aceeași metodă care constă în cartografierea toponimelor de *troian* și *șanț* se pare că valul de care ne-am ocupat era secondat de un alt val mai mic și care era într-un anumit sens o dublură ce era menită să asigure apărarea zonei de podiș din dreapta Sucevei. Acest val pornea din zona Hrinceștilor (a se vedea „șanțul cel mare de la Hrincești"), pînă pe teritoriul satului Costîna. Documentul din 1783, care limitează teritoriul moșiei mînăstirii Solca (v. n. 22) amintește de un astfel de *șanț*, apoi alte documente îl consemnează pe teritoriile satelor Părhăuți (toponim *„Trojana"* oder Schanze — N. Grămadă, *op. cit.*, IV, f. 359) și Berindești (sat dispărut, situat la gura Costînii), unde este citat toponimul *Troiana (Ibidem*, I, f. 47).

33 Într-o lucrare recentă referitoare la valul din nordul Moldovei (Al. Păunescu, *Contribuții privind realitățile din nordul Moldovei în secolul al IV-lea e.n. în lumina cercetărilor de la Ripiceni*, în *SCIVA*, 29, 4, 1978, p. 512), se schițează traseul acestuia la vest de Jijia. Nu credem că traseul acestui val este, în totalitate, cel indicat în lucrarea citată. În orice caz, la Udești (jud. Suceava) nu este vorba de un „troian", ci de o fortificație hallstattiană (D. N. Popovici și M. Ignat, *Cercetările arheologice din „Cetățuia" de la Merești (com. Vulturești, jud. Suceava)*, în *Suceava*, VIII, 1981, p. 545-551). Acest traseu este sugerat de P. Polonic, însă el intuiește și alte trasee posibile. Nu este exclus ca valul de la Manoleasa-Hănești să facă joncțiunea cu valul ce a făcut subiectul lucrării de față, fie la Vîlcești (astăzi Bucecea), fie în zona Zamostea-Zvorîștea-Vîrful Cîmpului. În satul Bursuceni (com. Verești, jud. Suceava) se mai păstrează toponimul „Hotarul", prezent și la Brehuiești (com. Vlădeni, jud. Botoșani), care ar desemna după Al. Păunescu traseul acestui val.

fi : datarea și precizarea autorilor monumentului, rolul acestuia și așa mai departe. Subliniem importanța acestui val situat între zona montană și valea Siretului, fapt ce pune interesante probleme de interpretare istorică, a căror rezolvare, în stadiul actual al cunoștințelor noastre, este dificilă.

*

O interpretare convingătoare a valului bucovinean trebuie să țină seama și de existența în spațiul est-carpatic a altor numeroase monumente de acest gen (fig. 2). Pe lîngă cele două valuri romane, primul între localitățile Șerbești și Tulucești [34] și cel de al doilea, între Vadul lui Isac și Tatar Bunar [35], mai sînt cunoscute, în sudul Moldovei, între Ploscuțeni și Stoicani [36], la vest de Prut și între Leova și Copanca [37], la est de acest rîu, alte două valuri. Valul dintre Ploscuțeni și Stoicani a fost identificat cu acel „zid" al lui Athanaric [38], amintit de Ammianus Marcellinus [39], dar alte cercetări l-au datat în sec. III e.n., atribuindu-l populației dacice, constituind o fortificație îndreptată împotriva romanilor [40]. De asemenea, și valul dintre Leova și Copanca a primit numeroase interpretări, asupra cărora nu mai stăruim [41]. În ceea ce ne privește credem că avem încă prea puține date arheologice care să ne permită discuții pertinente, convingătoare.

34 Bibliografia privind acest val este substanțială și trimitem numai la : S. Sanie, *Civilizația română la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei — secolele II î.e.n. — III e.n.* Iași, 1981, p. 78 ; I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi*, Iași, 1982, p. 20. Opiniile referitoare la datarea valului nu sînt unanime. N. Gostar *(Cetățile dacice din Moldova și cucerirea romană la nordul Dunării de Jos*, în *Apulum*, V, 1965, p. 146), presupune că valul datează din vremea lui Hadrian sau dintr-o epocă mai tîrzie contemporană cu înălțarea castrului de la Barboși. Pentru o epocă mai tîrzie, nu mai devreme de sfîrșitul secolului III e.n., se pronunță R. Vulpe (*Les „valla" de la Valachie, de la Basse-Moldavie et du Boudjak*, în *Actes du IX-e Congrès International d'Études sur les Frontières Romaines — Mamaia, 6-13 septembrie 1972*, București—Köln—Wien, 1974, p. 275-276), opinie ce nu este acceptată de I. Ioniță, *op. cit.*, p. 20. În lipsa cercetărilor sistematice se poate invoca numai o singură descoperire, care ar putea oferi o datare *post quem*, este vorba de o monedă de la Antoninus Pius, din anul 168, aflată în val (M. Petrescu-Dîmbovița, *Archäologische Forschungsreise im Bezirk Covurlui — Untere Moldau*, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 442), — Cf. N. Gostar, *Situația Moldovei în timpul stăpînirii romane*, în *Studii și articole de istorie*, XIX, 1972, p. 82-83.

35 Toți cercetătorii sînt de acord în a le atribui o origine romană. Datarea la sfîrșitul sec. III sau în sec. IV e.n., propusă de R. Vulpe *(op. cit.*, p. 275), nu este acceptată integral, v. I. Ioniță, *op. cit.*, p. 32, 35. Tezaurul monetar găsit în umplutura șanțului, cu ultima monedă de la Constantius II Gallus (G. B. Fedorov, *Naselenie Prutsko-Dnestrovskogo meždureč'ja v I tysjačeletii n.e.*, în *MIA*, 89, 1960, p. 72-73), ar putea constitui o dată *ante quem*.

36 Bibliografia despre acest val este foarte bogată — v. R. Vulpe, *Le vallum de la Moldavie inférieure et le „mur" d'Athanaric*, Haga, 1957, p. 6-12 — cu bibliografia mai veche, la care trebuie să adăugăm pentru noile precizări topografice ale lui M. Brudiu, *Cercetări arheologice în zona valului lui Athanaric*, în *Danubius*, 8-9, 1979, p. 151-162.

37 C. Ulig, *Die Wälle in Bessarabien, besonders die sogenanten Traianswälle*, în *PZ*, XIX, 1928, 3-4, p. 197-230 ; R. Vulpe, *Verchnij val Bessarabii i problema grevtungov k zapadu ot Dnestra*, în *Mat. Issl. Arch. Iugo-zap. SSSR i Rum. Narod. Resp.*, Chișinău, 1960, p. 266-268 ; G. B. Fedorov, *op. cit.*, p. 77-79. Vezi și C. Brătescu, *Valuri, hotare și tranșee basarabene*, în *Revista istorică*, IV, 1913, 10-12, p. 117-139 — cu interpretări inacceptabile.

38 R. Vulpe, *Le vallum de la Moldavie inférieure...*, p. 50-57.

39 XXXI, 3, 4-7.

40 I. Ioniță, *op. cit.*, p. 47.

41 Vezi nota 37.

Mai la nord, între Prut și Siret, în zona de contact dintre Cîmpia Moldovei și Podișul Central Moldovenesc se află încă un val, numit „Valul Moldovei de Mijloc“ [42]. Spre deosebire de cele amintite mai sus, cel din urmă este cel mai puțin cercetat, cunoscut pe teren numai pe o porțiune restrînsă, în apropierea Prutului, în zona satelor Victoria-Cîrniceni (jud. Iași). Neatestat, din cîte știm, între Prut și Siret, în documentele medievale, nu este exclus, totuși, ca el să continuie și la vest de Siret, unde documente din sec. al XV-lea amintesc toponimul *Troian* [43], traseul acestui val este mai mult intuit. Identificarea lui, din nou, cu „zidul“ lui Athanaric [44] este, desigur, ipotetică atît timp cît nici traiectul acestuia nu este încă bine cunoscut [45].

Un alt *Troian*, semnalat de multă vreme în literatura de specialitate [46], vizibil pe o porțiune apreciabilă și care, în ultimul timp, a fost investigat sistematic [47], își are traseul de la malul Prutului, în zona localității Manoleasa (jud. Botoșani), de unde se îndreaptă spre sud-vest, traversînd valea Bașeului spre localitatea Dîngeni, pînă pe malul Jijiei, de unde spre vest, nu a mai fost observat. Sînt semnalate urme care indică faptul că valul continuă din valea Jijiei pînă în valea Siretului sau chiar mai departe, dar segmentul din urmă nu este cert [48]. Sînt, de asemenea, informații că valul ar continua și la est de Prut [49].

Avînd în vedere cartografierea exactă a segmentului de val dintre Manoleasa și Dîngeni, ca și săpăturile arheologice sistematice inițiate de regretatul N. Gostar, acest „Troian al Moldovei de Sus“ este, în prezent, unul dintre valurile cele mai bine cunoscute din spațiul de la răsărit de Carpați. Cercetările arheologice au permis studierea profilului, a modului de construcție, iar investigațiile minuțioase de teren au relevat existența unui val suplimentar, cu o lungime mai mică, ce avea menirea să apere joncțiunea valului principal cu malul drept al Prutului [50].

Pe baza cercetărilor de teren se pot evidenția cîteva observații. Prima se referă la tehnica de construire a valului, care în ansamblul ei reflectă o vădită influență romană (existența bermei), dacă nu chiar o „proiectare“ a construcției de către specialiști romani (vezi traseul de o perfectă linie dreaptă a valului suplimentar, de lîngă malul Prutului [51]). Cea de a doua observație privește raporturile stratigrafice între val și materialele arheologice datate, în mod larg, în sec. II—IV e.n., aflate la sud, deci în spatele valului, raporturi care ar indica faptul că: „...în pămîntul cu care s-a construit valul nu intră fragmente ceramice din sec. II—IV e.n., deci valul nu se poate încadra post sec. IV e.n.“ [52]. De fapt, materialul arheologic ilustrat aparține culturii Sîntana de Mureș, dar nu este exclus să se fi găsit și ceramică din sec. II sau III e.n. [53].

42 I. Ioniță, *op. cit.*, p. 114-115.

43 Despre existența toponimului *Troian* în zona Neamțului a se vedea mai multe documente medievale din sec. XV. — M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 190-193; 240-241; I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I, București, 1913, p. 450.

44 I. Ioniță, *op. cit.*, p. 114-115.

45 O negare categorică a acestei identificări la Gh. Bichir, în *Thraco-Dacica*, V, 1-2, 1984, p. 197; cf. V. Chirica și M. Tanasachi, *Repertoriul arheologic al Județului Iași*, vol. II, Iași, 1985, p. 474.

46 Al. Păunescu, P. Sadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al Județului Botoșani*, vol. I, p. 33-34, 113, 144, 167-169, 294 — unde se citează integral bibliografia mai veche.

47 N. Gostar, P. Sadurschi, C. Dumitraș, *Valul de pămînt din sec. IV e.n. din nordul Moldovei*, comunicare la Sesiunea Muzeului din Piatra Neamț, 1978; P. Sadurschi, *„Troianul“ Moldovei de Sus*, în *Materiale*, Tulcea, 1982, p. 321-334; Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 512-524.

48 Vezi nota 33.

49 Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 512.

50 P. Sadurschi, *op. cit.*, p. 325.

51 Considerații sugerate într-o discuție de N. Gostar.

52 P. Sadurschi, *op. cit.*, p. 333.

53 *Ibidem*, fig. 8-11. Din păcate materialele datate în sec. II-III e.n. (fig. 8/7, 9-10; 11/1-5) nu sînt edificatoare

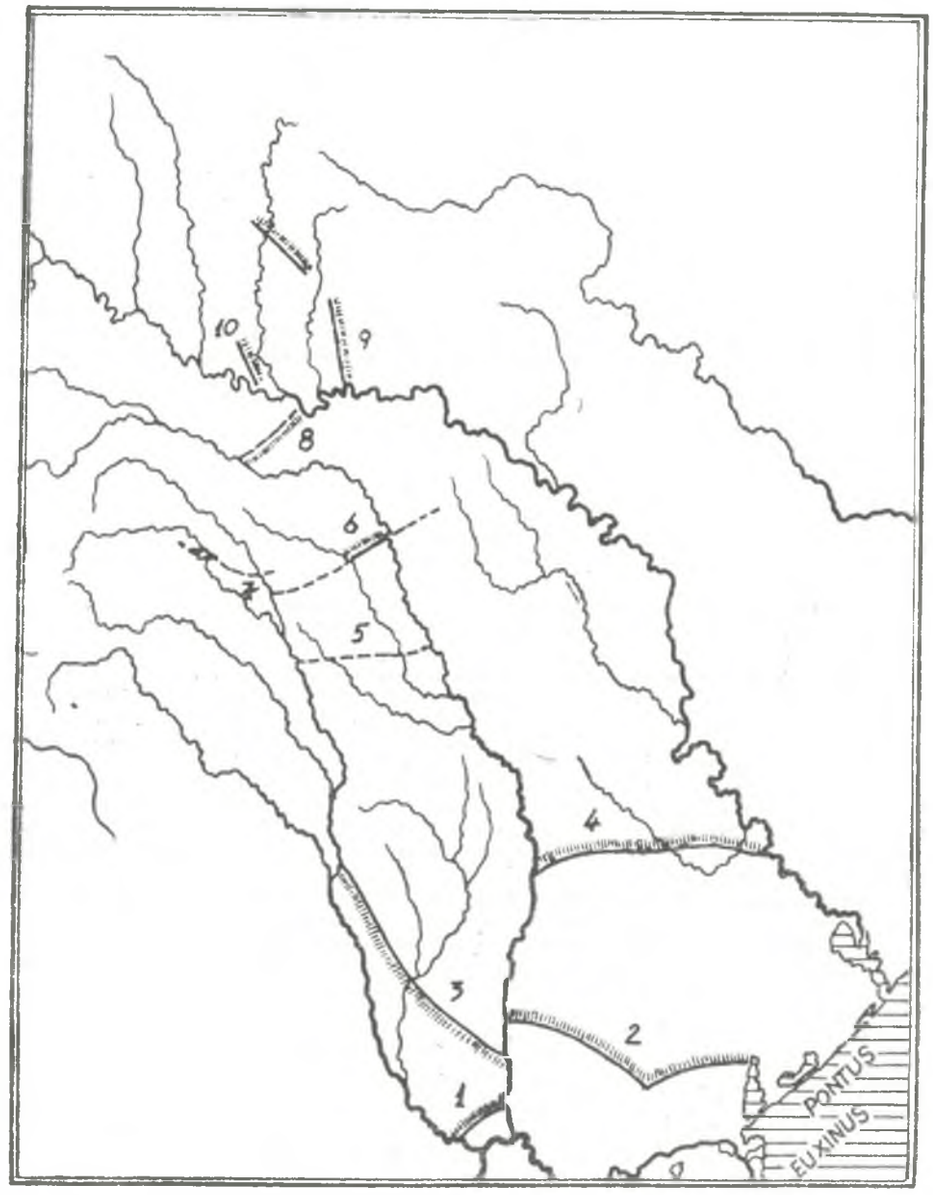

Fig. 2. — Valurile de pămînt din spațiul est-carpatic (trasee marcate cu aproximație). 1. Valul roman dintre Șerbești și Tulucești; 2. Valul roman dintre Vadul lui Isac și Tatar Bunar; 3. Valul dintre Ploscuțeni și Stoicani; 4. Valul dintre Leova și Copanca; 5. Valul Moldovei de Mijloc; 6. „Troianul Moldovei de Sus“; 7. Valul din Bucovina dintre Horodnic și valea Siretului; 8. Valurile din Bucovina dintre Prut și Nistru (traseu ipotetic); 9. Marele val podolian; 10. Valul lui Traian de la Germakówka (9 și 10 după T. Sulimirski).

Mai la nord, între Prut și Siret, în zona de contact dintre Cîmpia Moldovei și Podișul Central Moldovenesc se află încă un val, numit „Valul Moldovei de Mijloc“ [42]. Spre deosebire de cele amintite mai sus, cel din urmă este cel mai puțin cercetat, cunoscut pe teren numai pe o porțiune restrînsă, în apropierea Prutului, în zona satelor Victoria-Cîrniceni (jud. Iași). Neatestat, din cîte știm, între Prut și Siret, în documentele medievale, nu este exclus, totuși, ca el să continuie și la vest de Siret, unde documente din sec. al XV-lea amintesc toponimul *Troian* [43], traseul acestui val este mai mult intuit. Identificarea lui, din nou, cu „zidul“ lui Athanaric [44] este, desigur, ipotetică atît timp cît nici traiectul acestuia nu este încă bine cunoscut [45].

Un alt *Troian*, semnalat de multă vreme în literatura de specialitate [46], vizibil pe o porțiune apreciabilă și care, în ultimul timp, a fost investigat sistematic [47], își are traseul de la malul Prutului, în zona localității Manoleasa (jud. Botoșani), de unde se îndreaptă spre sud-vest, traversînd valea Bașeului spre localitatea Dîngeni, pînă pe malul Jijiei, de unde spre vest, nu a mai fost observat. Sînt semnalate urme care indică faptul că valul continuă din valea Jijiei pînă în valea Siretului sau chiar mai departe, dar segmentul din urmă nu este cert [48]. Sînt, de asemenea, informații că valul ar continua și la est de Prut [49].

Avînd în vedere cartografierea exactă a segmentului de val dintre Manoleasa și Dîngeni, ca și săpăturile arheologice sistematice inițiate de regretatul N. Gostar, acest „Troian al Moldovei de Sus“ este, în prezent, unul dintre valurile cele mai bine cunoscute din spațiul de la răsărit de Carpați. Cercetările arheologice au permis studierea profilului, a modului de construcție, iar investigațiile minuțioase de teren au relevat existența unui val suplimentar, cu o lungime mai mică, ce avea menirea să apere joncțiunea valului principal cu malul drept al Prutului [50].

Pe baza cercetărilor de teren se pot evidenția cîteva observații. Prima se referă la tehnica de construire a valului, care în ansamblul ei reflectă o vădită influență romană (existența bermei), dacă nu chiar o „proiectare“ a construcției de către specialiști romani (vezi traseul de o perfectă linie dreaptă a valului suplimentar, de lîngă malul Prutului [51]). Cea de a doua observație privește raporturile stratigrafice între val și materialele arheologice datate, în mod larg, în sec. II—IV e.n., aflate la sud, deci în spatele valului, raporturi care ar indica faptul că : „...în pămîntul cu care s-a construit valul nu intră fragmente ceramice din sec. II—IV e.n., deci valul nu se poate încadra post sec. IV e.n.“ [52]. De fapt, materialul arheologic ilustrat aparține culturii Sîntana de Mureș, dar nu este exclus să se fi găsit și ceramică din sec. II sau III e.n. [53].

42 I. Ioniță, *op. cit.*, p. 114-115.

43 Despre existența toponimului *Troian* în zona Neamțului a se vedea mai multe documente medievale din sec. XV. — M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 190-193 ; 240-241 ; I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I, București, 1913, p. 450.

44 I. Ioniță, *op. cit.*, p. 114-115.

45 O negare categorică a acestei identificări la Gh. Bichir, în *Thraco-Dacica*, V, 1-2, 1984, p. 197 ; cf. V. Chirica și M. Tanasachi, *Repertoriul arheologic al Județului Iași*, vol. II, Iași, 1985, p. 474.

46 Al. Păunescu, P. Sadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al Județului Botoșani*, vol. I, p. 33-34, 113, 144, 167-169, 294 — unde se citează integral bibliografia mai veche.

47 N. Gostar, P. Sadurschi, C. Dumitraș, *Valul de pămînt din sec. IV e.n. din nordul Moldovei*, comunicare la Sesiunea Muzeului din Piatra Neamț, 1978 ; P. Sadurschi, *„Troianul“ Moldovei de Sus*, în *Materiale*, Tulcea, 1982, p. 321-334 ; Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 512-524.

48 Vezi nota 33.

49 Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 512.

50 P. Sadurschi, *op. cit.*, p. 325.

51 Considerații sugerate într-o discuție de N. Gostar.

52 P. Sadurschi, *op. cit.*, p. 333.

53 *Ibidem*, fig. 8-11. Din păcate materialele datate în sec. II-III e.n. (fig. 8/7, 9-10 ; 11/1-5) nu sînt edificatoare

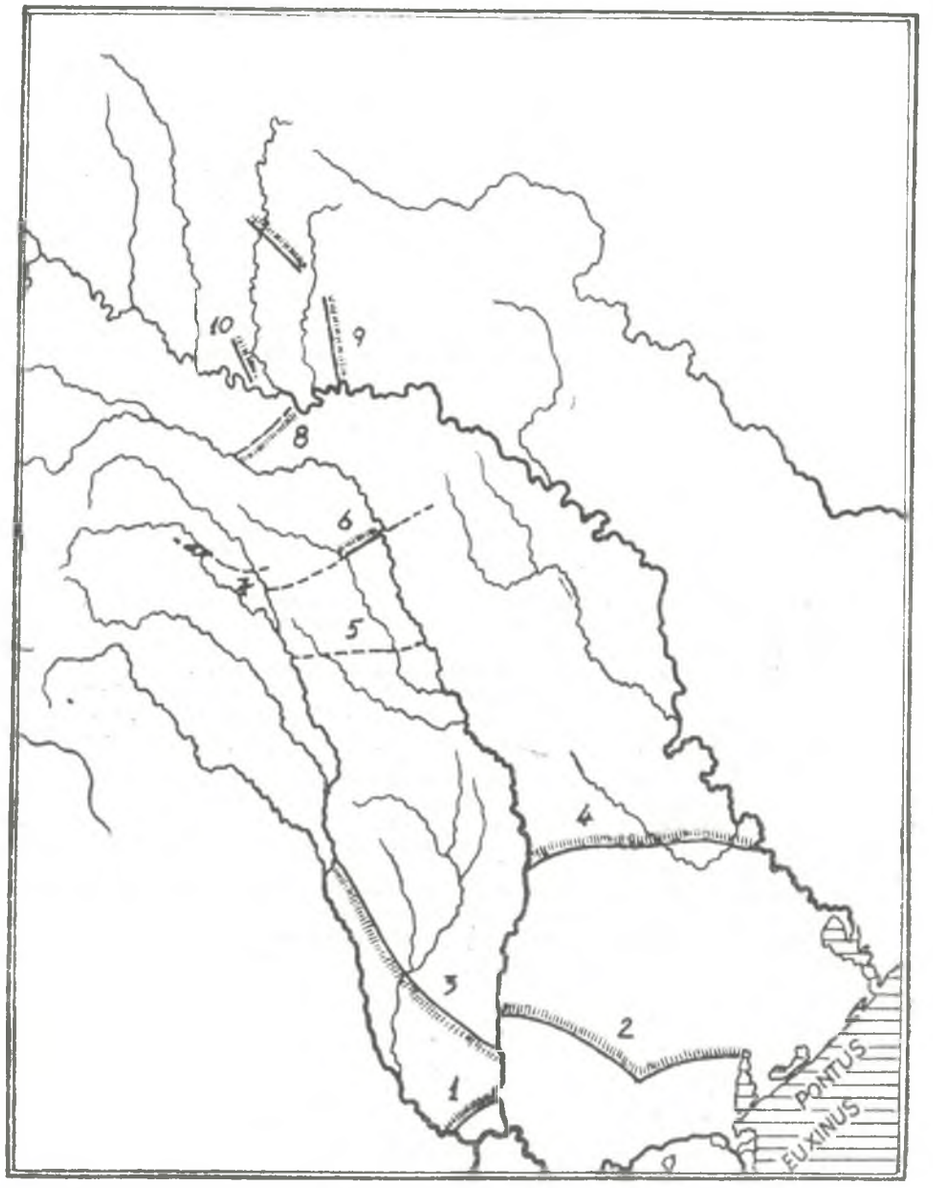

Fig. 2. — Valurile de pămînt din spațiul est-carpatic (trasee marcate cu aproximație). 1. Valul roman dintre Șerbești și Tulucești ; 2. Valul roman dintre Vadul lui Isac și Tatar Bunar ; 3. Valul dintre Ploscuțeni și Stoicani ; 4. Valul dintre Leova și Copanca ; 5. Valul Moldovei de Mijloc ; 6. „Troianul Moldovei de Sus“ ; 7. Valul din Bucovina dintre Horodnic și valea Siretului ; 8. Valurile din Bucovina dintre Prut și Nistru (traseu ipotetic) ; 9. Marele val podolian ; 10. Valul lui Traian de la Germakówka (9 și 10 după T. Sulimirski).

Cercetarea stăruitoare și sistematică a „Troianului Moldovei de Sus", deși efectuată numai pe o porțiune restrînsă, este pe cale de a elucida unele aspecte ale istoriei sale. Cu toate acestea atribuirea valului goților lui Athanaric [54] (obsesiv ne urmărește această rîvnită identificare), este nesigură, iar posibilitatea datării sale în sec. II—III e.n. — deci, o eventuală apartenență dacică [55], deși cea mai plauzibilă, rămîne a fi confirmată.

Astfel de valuri sînt atestate și mai la nord, trei dintre ele se află între Prut și Nistru, valuri ce sînt amintite și în documentele medievale moldovenești [56], în prezent, sumar cercetate [57]. Din aceste investigații se pot desprinde cîteva elemente : șanțurile valurilor amintite sînt îndreptate spre sud-est, au o bermă largă (pînă la 3 m) și s-a constatat că unul dintre acestea avea în structura sa fragmente ceramice din ultimele secole ale erei vechi, iar altul suprapunea o fortificație hallstattiană. În această situație, datarea valurilor în mileniul I al e.n. este justă, după cum observă și cercetătorul acestora, atribuirea lor evenimentelor provocate de invazia hunilor (iarăși stăruința de a le identifica cu „zidul" lui Athanaric !), trebuie totuși dovedită [58], ca și apartenența slavă a acestora, care, în stadiul actual al cercetărilor, nu poate fi admisă [59].

În stînga Nistrului Mijlociu, prin cercetările arheologice din secolul trecut au fost semnalate alte două valuri ale căror trasee paralele porneau de pe malul Nistrului, către nord, avînd șanțurile orientate spre est [60]. Valurile au fost atribuite de T. Sulimirski primei epoci a fierului [61], iar, pe baza descoperirilor monetare, de Jung, urmat de alți istorici, romanilor [62].

Trecînd în revistă de la sud spre nord valurile de pămînt din spațiul est-carpatic, relativ mai bine cunoscute [63], ne dăm seama de complexitatea studierii

54 Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 512-524 ; v. și P. Sadurschi, *op. cit.*, p. 333 care nu exclude și o posibilă apartenență dacică ; cf. I. Ioniță, *op. cit.*, p. 114-115.

55 P. Sadurschi, *op. cit.*, p. 333.

56 M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 331 (document din 1432, ianuarie 4) și T. Balan, *Documente bucovinene*, vol. II, 1519-1662, Cernăuți, 1933, p. 231-232 (document din 1670, ianuarie 21). Un toponim *Troian* amintit, la sud de Cernăuți, într-o relatare a unei solii poloneze — v. P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, București, 1930, p. 90.

57 B. O. Timoščuk, *Întîlnire cu legenda*, Ujgorod, f. a., p. 30-36. Lucrarea are un caracter de popularizare. Valurile sînt cunoscute sub numele de „troianuri" sau de „valuri turcești" — v. și I. Vinokur, A. F. Gucal, S. I. Penjak, B. O. Timoščuk, *Dovidnik z arheologii Ukraini — Hmel'nic'ka Černivec'ka Zakarpats'ka oblasti*, Kiev, 1984, p. 123 și altele.

58 Autorul (B. O. Timoščuk, *op. cit.*, p. 35-36) se referă explicit la textul lui Ammianus Marcellinus, unde regele Athanaric încearcă să se opună hunilor.

59 Athanaric, Alatheus, Saphrax ca și ceilalți beligeranți ai teribilei încleștări din anul 375 nu știm în ce mod ar putea fi înglobați între neamurile slave, fapt despre care autorul ne lasă fără lămuriri *(Ibidem*, p. 36).

60 Ambelor monumente li se spune „valurile lui Traian" (nu cunoaștem pronunția locală, populară). B. Janusz, *Zabytki przedhistoryczne Galicji Wschodniej*, Liov, 1918 ; E. Secinskij, *Arheologičeskaja karta Podol'skoj gubernii*, în *Arheologičeskij s'ezd*, Moscova, 1901, tom. I. Din păcate, ambele lucrări nu ne-au fost accesibile. V. și *Die österreichisch-ungarische Monarchie im Wort und Bild — Galizien*, Viena, 1898, p. 130 ; I. S. Vinokur, A. F. Gucal, S. I. Penjak, B. O. Timoščuk, V. I. Jakubovs'kij, *op. cit.*, p. 28-33, 38, 44, 49, 51, 58.

61 T. Sulimirski, *Scytowie na zachodniem Podoly*, Liov, 1936, p. 120.

62 J. Jung, *Die romanischen Landschaften des Roemischen Reiches*, Innsbruck, 1881, p. 345-346 ; R. F. Kaindl, *Geschichte der Bukowina*, 1. Abschnitt, Cernăuți, 1896, p. 22 ; D. Onciul, *Din istoria Bucovinei*, în *Scrieri istorice*, vol. I, ed. A. Sacerdoțeanu, București, 1968, p. 287-288.

63 În diferite lucrări sînt menționate și alte valuri (de exemplu cel de la Cristinești, jud. Botoșani), dar despre acestea avem informații foarte vagi.

lor, astfel că pînă la o cartografiere precisă și detaliată, ca și pînă la o minuțioasă cercetare arheologică, se pot formula numai ipoteze cu o bază documentară precară. Fără cercetări temeinice nu vom putea cunoaște structura, modalitățile tehnice de construire a valurilor, elementele auxiliare de fortificație (valurile adiacente cum sînt la Manoleasa și Copanca), eventualele suprapuneri de complexe arheologice așa cum au fost deja surprinse, în cîteva cazuri. Străbătînd spații vaste interpretarea arheologică și istorică trebuie să țină cont, în același timp, și de cartografierea celorlalte categorii de vestigii arheologice aflate fie în fața, fie în spatele valurilor. Se impune, deci, ca studierea acestora să înmănuncheze colective largi de cercetători, care să poată folosi mijloace moderne de investigare, mai cu seamă aerofotografia.

În lipsa rezultatelor cercetărilor din arhive, din teren, în sensurile precizate mai sus, concluziile istorice referitoare la aceste impresionante monumente sînt de așteptat în viitor, cele cîteva observații de mai jos oscilînd în sfera supozițiilor.

1. Valurile de pămînt au fost concepute nu numai ca simple sisteme de demarcație, ci și cu scop militar, bineînțeles nu în sens modern de front continuu, cu înșiruirea apărătorilor pe toată lungimea lor [64]. Prin înălțimea valurilor, ca și prin adîncimea și lărgimea șanțurilor ele constituiau obstacole eficace în fața cavaleriei și a vehiculelor, împiedicînd un atac prin surprindere. Desigur, fiind construite de populațiile agricole, statornice, care își apărau stabilitatea, credem că aceste fortificații aveau rolul să împiedice populațiile nomade a căror deplasări erau însoțite, în permanență, de care și turme, în fața cărora valurile își dovedeau eficiența. Foarte probabil, lipsa așezărilor întărite din anumite perioade a fost suplinită tocmai de astfel de fortificații.

2. Constituind sisteme de apărare ce străbăteau distanțe de zeci de km, valurile de pămînt sugerează existența unor organizări politice ample, a căror întinderi teritoriale ar putea fi reconstituite, aproximativ, și după traseele unor valuri. Construirea lor presupunînd, în același timp, și existența unui anumit potențial demografic.

3. Traseele diferite ale valurilor, orientările deosebite ale șanțurilor de apărare, vădesc clar că aceste monumente au avut diverși constructori și că ridicarea lor s-a înfăptuit în intervale de timp distincte.

4. Săpăturile arheologice au relevat, în cîteva cazuri, că aceste valuri se datează în primul mileniu al e.n. („Troianul Moldovei de Sus" și două valuri din Bucovina, plasate între Prut și Nistru). Totodată, aceste cercetări au sugerat influența romană asupra populațiilor care au edificat aceste impunătoare linii de fortificații. Însăși ideea unor astfel de mijloace de apărare își are originea în lumea romană [65].

5. Pînă la noi cercetări orice atribuiri ale valurilor sînt ipotetice (a se vedea identificarea „zidului" lui Athanaric, bazată pe ispititorul text datorat istoricului din Antiochia Siriei [66], fortificație ce a fost itinerată de diverși cercetători, de la valurile din sudul pînă la cele din nordul Moldovei). Posibilitatea ca unele valuri să aparțină dacilor nu este exclusă. „Troianul Moldovei de Sus" ar putea fi construit în intervalul secolelor II—III e.n., așa cum ar indica faptul că în structura sa lipsesc fragmente ceramice din sec. II—IV e.n. În nici un caz, el nu era îndreptat

64 R. Vulpe, *Despre valul din Moldova de Jos și „zidul" lui Athanaric*, în *SCIV*, 1, 1950, 2, p. 174.

65 Idem, *Vallum*, p. 22-23. Deși sînt cunoscute șanțuri de apărare și la populațiile scitice sau, eventual, prescitice din Crimeea (Herodot, IV, 3, 12, 20 și 28), aceste fortificații erau de lungimi modeste. Valurile de pămînt pot apărea deci o dată cu prezența romanilor, astfel de mijloace defensive putînd fi construite numai în mileniul I e.n. de romani sau bizantini ori sub influența acestora. Valurile nu pot fi creații medievale, documentele și cronicile desemnîndu-le ca alcătuiri ale unui timp îndepărtat — v. notele 1 și 2.

66 Ammianus Marcellinus, XXXI, 3, 4-7.

împotriva sarmaților[67], ci împotriva unor populații nordice, căci vestigii sarmatice s-au găsit atît în față, cît și în spatele valului, unele destul de vechi (mormîntul de la Ștefănești[68]) și apoi căile de pătrundere ale sarmaților, ca și a tuturor migratorilor din stepe, urmau văile principale ale rîurilor de la vărsare spre izvoare. În această conjunctură „Troianul Moldovei de Sus" era inutilizabil în fața sarmaților. În schimb, valurile din Bucovina, plasate între Prut și Nistru, care se datează în primul mileniu al e.n., ar putea fi construite împotriva unor populații nomade din stepele nord-pontice, ca și valurile de la nord de Nistru, care nu ar fi exclus să fi avut menirea să protejeze pe purtătorii aspectului cultural Lipița, a cărui arie teritorială se înscrie în stînga Nistrului Mijlociu, aproximativ pînă în zona străbătută de valurile amintite[69]. Aceste posibilități reprezintă, bineînțeles, ipoteze de lucru.

Cercetarea stăruitoare a valurilor de pămînt va desluși, desigur, în viitor, pagini de mare interes pentru istoria teritoriilor de la răsărit de Carpați, între care, nu este exclus să se găsească și însemnate episoade de istorie dacică.

BEITRÄGE ZUR KENNTNIS DER ERDWÄLLE ÖSTLICH DER KARPATEN — DER ERDWALL AUS DER BUKOWINA —

Zasammenfassung

Auf Grund von dokumentarischen Belegen aus dem Mittelalter, sowie von kartographischer und toponymischer Informationen, kann angenommen werden, dass in der Bukowina ein Erdwall existierte, der in den Dokumenten und in der Volkssprache TROIAN genannt wurde.

Dieses Monument wurde noch nicht an Ort und Stelle festgestellt, aber zurückgreifend auf die oben angeführten Informationen, kann festgelegt werden, dass der Erdwall (Abb. 1) zwischen den Ortschaften Horodnic de Jos (Kreis Suceava) und Serethtal verläuft. Es wird die Bedeutung dieses Walls unterstrichen, der einzige Erdwall westlich des Serethflusses und der dadurch interessante geschichtliche Probleme aufwirft. Der Graben des Erdwalls befindet sich wahrscheinlich gegen Norden ausgerichtet, weitere systhematische Forschungen sollen dafür Beweise erbringen und die archäologisch-topologischen Merkmale festlegen, die zum Verständnis und zur Eingliederung dieses Monuments in die Gesamtheit des zahlreichen Erdwällen östlich der Karpaten notwendig sind (Abb. 2).

Indem man die Bedeutung dieser Monumente in Anspruch nimmt, werden folgende Schlussfolgerungen gezogen :

67 P. Sadurschi, *op. cit.*, p. 333.

68 Gh. Bichir, *Les Sarmates au Bas-Danube*, în *Dacia*, N.S., XXI, 1977, p. 167-197 ; Idem, *Sarmații la Dunărea de Jos în lumina ultimelor cercetări*, în *Pontica*, V. Constanța, 1972, p. 137-176. Despre descoperirile sarmatice în bazinul mijlociu al Nistrului, deci mai la nord, v. *Arheologični pam'jatki Prikarpattja i Volini rann'oslov'jans'kogo i davn'orus'kogo periodiv, Kiev*, 1982, p. 17-18.

69 Aria aspectului dacic Lipița cuprinde teritoriul din stînga Nistrului Mijlociu și pare a nu depăși spre sud-est rîul Zbruci. Unul dintre valuri este situat la est de Zbruci, iar altul la vest de acest afluent din stînga Nistrului. Asupra ariei Lipița, v. M. Smiszko, *Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Malopolsce Wschodniej*, Liov, 1932, p. 183 ; T. Dabrowska, *Wschodnia granica kultury przeworskiej w poznym okresie lateńskim i wczesnym okresie rzymskim*, în *Materialy starożytne i wczesnośredniowieczne*, tom. II, 1973, p. 218-219 ; *Arheologični pam'jatki Prikarpattja i Volini...*, p. 6-12 — cu unele erori — inf. L. V. Vakulenko.

— Die Erdwälle wurden nicht bloss als einfache Trennungssystheme gedacht, sondern sie hatten auch eine militärische Rolle, und zwar einen Überraschungsangriff, besonders von seiten der wandernden Völkern zu verhindern ;

— Da sie Verteidigungssystheme, die sich auf mehrere Kilometer erstreckten, waren, suggerieren diese Erdwälle die Existenz mancher umfassenden politischen Organisierungen ;

— Die verschiedenen Verläufe und Orientierungen des Verteidigungsgräben weisen darauf hin, dass diese Monumente von verschiedenen Erbauern in verschiedenen Zeiträumen erbaut wurden ;

— Die archäologischen Forschungen haben bewiesen, dass manche Erdwälle im la Jahrtaussend u.Z. datiert werden können da sie unter römischen Einfluss erbaut wurden ;

— Bevor gründliche Forschungen unternehmen werden, können jedwelche Zurechnungen der Erdwälle bloss hypothetisch sein. Es. ist nicht ausgeschlossen, dass manche Wälle von den dakischen Völkern erbaut wurden sind.

FORMAȚIUNI PRESTATALE LA RĂSĂRIT DE CARPAȚII ORIENTALI

VICTOR SPINEI

Literatura cronicărească medievală, preluînd fără abatere tradiția istorică locală, a acreditat ideea că formarea statelor Țara Românească și Moldova a fost fructul unei „descălecări" de peste munți, proces care exclude preexistența altor formațiuni românești de caracter statal și presupunea transplantarea unor structuri politice dintr-o zonă în alta a spațiului carpato-dunărean. Vreme îndelungată vechea istoriografie românească și străină nu s-a putut debarasa de această concepție, care pe alocuri își mai face loc și astăzi, izvorînd însă nu dintr-un demers de investigare științifică obiectivă, ci din tendințe — mai mult sau mai puțin disimilate — de escamotare a realităților trecutului.

Încă de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, unii reprezentanți ai școlii critice au evidențiat că alcătuirile statale românești de tip feudal au fost precedate de formațiuni politice cu caracter regional. Conținutul faimoasei diplome a ioaniților din anul 1247 relevă că, la scurt timp după marea invazie mongolă, în jumătatea occidentală a teritoriului cuprins între Carpați și Dunăre existau cnezatele lui Ioan și Farcaș și voievodatele lui Seneslau și Litovoi. Diploma aducea o indubitabilă dovadă că, încă înainte ca Basarab să pună bazele statului feudal de-sine-stătător al Țării Românești, în ținuturile de la sud de Carpații Meridionali se constituiseră mai multe nuclee politice ale populației locale.

Decalajul cronologic de numai circa trei decenii între momentul închegării armăturii statale de tip feudal în Țara Românească (1330) și Moldova (1364), ca și evoluția lor paralelă și în mare parte identică de-a lungul întregului ev mediu, ridica în mod firesc problema unei similitudini în organizarea vieții social-politice din cele două regiuni românești și în primele secole ale mileniului al II-lea. Posibilitatea unor analogii de situații între cele două regiuni a fost intuită, de altfel, de numeroși investigatori ai începuturilor medievale ale poporului român. Din păcate, pentru Moldova nu se cunoaște nici un izvor care să reflecte atît de explicit realitățile politice ca diploma ioaniților. Pentru a-i suplini lipsa istoricul este constrîns la o retrospecție lucidă a întregului material informativ conținut de izvoarele referitoare la comunitățile românești din spațiul carpato-nistrian.

Nu o dată, în dorința demonstrării cu orice preț a apariției și în Moldova a unor forme instituționale de organizare superioară, anterioare mijlocului secolului al XIV-lea, medieviștii au făcut apel și la date nerevelatoare ori chiar echivoce.

În literatura istorică mai veche, între formațiunile locale de tip prestatal de la est de Carpați, au fost incluse și așa-zisele „țări" ale berladnicilor și brodnicilor. În legătură cu aceste două populații se impune observația că din relatările izvoarelor narative și diplomatice rezultă că ele duceau o viață nomadă sau seminomadă, asemănătoare cu cea a cumanilor, alături de care participau deseori la acțiuni prădalnice și la expediții războinice — pe cont propriu sau în serviciul temporar al diferiților cnezi ruși — desfășurate într-un spațiu foarte întins, cuprinzînd regiunile nord-pontice și nord-dunărene. Acest mod de viață și ținuturile foarte largi în care erau dispersate în răsăritul Europei face impro-

babilă presupusa lor origine românească. De altfel, în cîteva izvoare în care sînt amintiți brodnicii și berladnicii, românii sînt desemnați sub denumirea de *valahi*. Opinia identității între români și brodnici a apărut după publicarea eronată în cîteva ediții de documente a expresiei *ad terminos Blacorum* în loc de *ad terminos Prodnicorum* dintr-o bulă papală din 1222, ce confirma niște privilegii acordate de regele Ungariei, unde figura numai referirea la „hotarele brodnicilor"[1]. Substituirea respectivă a fost considerată o dovadă a sinonimiei dintre cele două etnonime, părere care în mod surprinzător s-a menținut și după ce s-a dezvăluit greșeala amintită a editorilor de acte diplomatice. Formularea ipotezei existenței unei „țări" a berladnicilor s-a datorat în mare parte influenței exercitate de conținutul așa-numitei „diplome bîrlădene", un fals din secolul trecut, din care reieșea că în anul 1134 Bîrladul era sediul unui principat avîndu-l în frunte pe halicianul Ivan Rostislavici. În ceea ce privește presupunerea creării de către brodnici a unei formațiuni statale în sudul Moldovei, aceasta s-a bazat pe faptul că în actele emise în cancelaria regelui ungar și în cea pontificală se amintește de *terra Brodnic*. Termenul de *terra* nu implică însă în acest caz și existența unui nucleu politic, întrucît în aceleași documente se menționează în regiunile extracarpatice și o „țară" a cumanilor, care, așa cum se știe, nu au ajuns niciodată la formele statale de organizare, deși erau mult mai numeroși și puternici decît brodnicii.

Printre formațiunile prestatale din Moldova, unii istorici au inclus și așa-numitele „republici" Cîmpulung, Vrancea și Tigheci, amintite la începutul secolului al XVIII-lea de Dimitrie Cantemir. Cărturarul moldovean pretindea că respectivele ținuturi ar fi beneficiat în vremea sa de privilegii speciale, obținute de la domnii ce l-au precedat. Între acestea se numărau obligațiile mai moderate în privința birului datorat voievodului și deținerea unei anumite autonomii de conducere, manifestată prin existența legilor și judecătorilor proprii[2]. Informațiile diplomatice și narative infirmă aprecierile lui Dimitrie Cantemir referitoare la statutul semiindependent al Cîmpulungului[3], ceea ce impune rezerve și în cazul afirmațiilor sale asupra Vrancei și Tigheciului. În fapt, plusul de privilegii dobîndite de locuitorii celor trei ținuturi — în comparație cu populația celorlalte regiuni ale Moldovei — se datora în primul rînd atribuțiilor militare, pe care le îndeplineau la puncte de frontieră de maximă importanță strategică. Aceasta nu înseamnă că reminiscențe ale sistemului de autoadministrație tipică pentru uniunile de obști nu s-au putut perpetua multă vreme după consolidarea statului feudal.

Pentru existența formațiunilor prestatale la răsărit de arcul carpatic în primele secole ale mileniului al II-lea s-a încercat să se găsească argumente și între unele descoperiri arheologice făcute în ultimele decenii. Astfel, așezarea întărită de pe înălțimea de la Bîtca Doamnei-Piatra Neamț — conținînd vestigii de la sfîrșitul secolului al XII-lea și din primele decenii ale secolului al XIII-lea, suprapuse peste o cetățuie dacică — a fost considerată reședința unui cnezat românesc[4]. Materialul arheologic dezvelit prin săpăturile de la Bîtca Doamnei, lipsit de analogii apropiate pe versanții răsăriteni ai Carpaților Orientali, prezintă asemănări tipologice evidente cu descoperirile din Transilvania, ceea ce pledează împotriva asertiunii amintite mai sus. Așa cum am avut prilejul să arătăm mai demult, ridicarea fortificațiilor medievale de la Bîtca Doamnei — Piatra Neamț trebuie pusă pe seama altor factori politici.

Fragilitatea vădită a argumentelor invocate în sprijinul opiniilor expuse mai sus arată că este cu totul inoportun să li se mai acorde credit. De altfel, acesta nu este singurul caz în care, pentru debarasarea de anumite idei neconvingătoare,

1 E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, I, ed. N. Densușianu, București, 1887, p. 74—77 (nr. LIV și LV).

2 D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, trad. Gh. Guțu, comentarii N. Stoicescu, București, 1973, p. 300—303.

3 T. Balan, *Din istoricul Cîmpulungului Moldovenesc*, București, 1960, p. 25-29.

4 C. Scorpan, *L'ensemble archeologique féodal de Bîtca Doamnei*, în „Dacia" NS, IX, 1965, p. 454.

dar de largă audiență în vechea istoriografie, se păstrează o inexplicabilă inerție. Dezavuînd părerile menționate, nu intră în intențiile noastre să minimalizăm înfăptuirile din sfera organizării politice ale populației românești de la est de lanțul carpatic, ci doar să eliminăm din arsenalul documentar materialele neconcludente, care oferă o viziune artificială asupra unor procese de cea mai mare însemnătate.

Informațiile izvoarelor scrise și arheologice privind realitățile etnice și politice de la est de Carpați din secolele X—XIV sînt în general puțin numeroase și destul de sărace în date precise, dar în pofida acestui fapt ele oferă elemente prețioase relative la anumite alcătuiri politice. Aceste înjghebări de caracter prestatal reprezintă urmarea firească a dezvoltării unor ramuri economice și a structurării societății. Un rol de prim ordin pentru constituirea nucleelor politice locale din spațiul est-carpatic l-au avut desigur uniunile de obști. Formarea lor, drept consecință a evoluției generale a societății, era o necesitate și pentru asigurarea apărării comunităților românești în fața presiunii triburilor turce nomade și a tendințelor agresive ale statelor vecine, în special a celor manifestate de cnezatele rusești (Kiev și Halici-Wolhynia), de regatul ungar și de Hoarda de Aur.

Încă de la sfîrșitul mileniului I societatea românească atinsese un nivel de organizare social-politic destul de evoluat, în consonanță cu cel al popoarelor învecinate. În momentul pătrunderii ungurilor în Transilvania, la cumpăna secolelor IX—X, cronica notarului anonim al regelui Bela (III) consemna existența mai multor „ducate" româno-slave. Săpăturile metodice recente au dus la identificarea mai multor așezări fortificate cu șanț și val de apărare cu palisade complexe din lemn, care alcătuiau desigur centura de apărare a „ducatelor" amintite. Deși protejate de lanțul muntos al Carpaților, ținuturile transilvănene nu au fost totuși scutite de invaziile pustiitoare ale triburilor turanice nomade. Voievodatul lui Gelu a avut de înfruntat nu numai atacul triburilor maghiare, ci și pe acela al pecenegilor, fapt ce nu i-a permis să riposteze cu întreaga eficiență asupra dușmanilor din Pannonia[5].

De la sine înțeles este că zonele extracarpatice au fost mult mai expuse raidurilor hoardelor pecenegilor, uzilor și cumanilor. Nucleele politice, care desigur se constituiseră în aceeași perioadă și în afara arcului carpatic, au supraviețuit cu greu atacurilor călăreților nomazi de stepă.

Într-o lucrare aparținînd epicii medievale islandeze — „Saga (páttr) lui Eymund" *(Eymundar saga* sau *Eymundar páttr)* se relevă implicarea vlahilor *(Blökumenn)* alături de pecenegi la luptele pentru tronul kievian. Pe sprijinul lor sconta principele Sviatopolk (denumit în saga Burizleif), refugiat la pecenegi în iarna din 1018—1019, pentru a pregăti o campanie menită să-l îndepărteze din domnie pe Iaroslav cel Înțelept[6]. Faptul că românii puteau reuni o armată capabilă să se aventureze într-o zonă îndepărtată de locurile lor de origine dezvăluie posibilități militare pe care nu le putea deține decît o societate ce beneficia de o structură organizatorică evoluată. Comunitatea românească care era dispusă să pună la dispoziția pretendentului kievian efective ostășești se localiza fără îndoială la răsărit de Carpații Orientali.

Tot din afara arcului carpatic proveneau cetele românești ce fuseseră solicitate de Asăneștii să-i sprijine la sfîrșitul secolului al XII-lea în luptele împotriva Bizanțului[7]. Cu acest prilej se înregistrează în izvoare cea dintîi conlucrare pe plan militar a românilor de pe cele două maluri ale Dunării. La eforturile populației românești și bulgărești din Balcani de a scutura stăpînirea bizantină s-au raliat și cumanii de la nordul Dunării, precum și cei din bazinul Niprului.

5 P. Magistri qui Anonymus dicitur, *Gesta Hungarorum*, ed. A. Jakubovick-D. Pais, în *Scriptores rerum Hungaricarum*, ed. E. Szentpétery, I, Budapesta, 1937, p. 66.

6 *Fornmanna Sögur*, V, Kaupmannahofn, 1830, p. 283; *Antiquités russes d'après les monuments historiques des islandais et des anciens scandinaves*, II, ed. C. C. Rafn, Copenhaga, 1852, p. 193.

7 Nicetae Choniatae *Historia*, ed. Im. Bekker, Bonn, 1835, p. 663; *Fontes historiae Daco-Romanae*, III, ed. Al. Elian și N. Ș. Tanașoca, București, 1975, p. 290-291.

Există motive să credem că aceasta nu a fost singura dată cînd românii și cumanii din regiunile extracarpatice au inițiat acțiuni comune cu caracter războinic. Numele unei căpetenii „comane", Lazăr, ce a înfruntat în 1148 armatele bizantine la nordul Dunării — dezvăluit de biograful ultimilor împărați Comneni — prin faptul că este tipic antroponimiei creștine și nicidecum celei turanice, oferă sugestia pentru o colaborare între români și cumani. Lazăr putea fi un localnic aliat al nomazilor sau un cuman creștinat sub influența prozelitismului ortodox [8].

La nord de Moldova, în teritoriul revendicat de cnezatul halician, letopisețele rusești semnalează în al doilea și al treilea sfert al secolului al XIII-lea pe cnezii bolohoveni. Numele lor, derivat de la etnonimul *voloh*, prin care slavii răsăriteni denumeau pe români, indică originea românească a bolohovenilor. În acest sens elocvent este faptul că într-un document din secolul al XV-lea localitatea haliciană Bolochov era desemnată ca „villa... Valachorum dicta" [9]. Prezența populației românești în bazinul superior al Nistrului și al Bugului Meridional de-a lungul versanților Carpaților Nordici a fost explicată prin pătrunderi succesive din Moldova sau din Maramureș. Studiul toponimiei, hidronimiei și onomasticii medievale de origine neolatină probează vechimea și răspîndirea largă a elementului românesc în aceste zone. O localitate cu numele de Bolehovo este amintită încă din anul 1150 în Letopisețul de la mănăstirea Ipatievsk [10].

În ceea ce-i privește pe cnezii bolohoveni, ei sînt menționați în legătură cu conflictele avute cu principii halicieni în anii 1231, 1235, 1241 și 1257, tranșate în favoarea acestora din urmă [11]. Atestarea acestor cneji face dovada existenței organizării politice a populației românești în încercarea de a se opune autorității principilor ruși. Se remarcă faptul că în fruntea comunităților românești de la nordul Moldovei se aflau cnejii, la fel ca și în alte regiuni din spațiul carpato-dunărean. Cercetările arheologice din ultimii ani au dus la identificarea pe teren a așezărilor bolohovenilor, între care amintim aici pe cele de la Bolohov, Derevici, Gubin, Kudin și Gorodeț, atestate și documentar [12]. Ele erau de dimensiuni relativ reduse, fiind de tip întărit, cu un sistem de apărare constînd din șanțuri adînci și valuri proeminente. Elementele de cultură haliciană prezente în cadrul acestor așezări nu sînt o dovadă în sensul presupusei origini slave a bolohovenilor, ci se explică prin contactele strînse cu populația rusească din cuprinsul cnezatului Halici-Wolhynia, contacte care au dus, între altele, la influențe lingvistice reciproce.

Nuclee politice cu trăsături asemănătoare celor din „țara bolohovenilor" s-au constituit și pe teritoriul viitorului stat feudal moldovenesc. Desigur că o identitate perfectă între aceste formațiuni nu se poate concepe, întrucît și condițiile etnico-politice din Moldova erau diferite de cele din Halici.

Un astfel de nucleu exista în partea de sud-est a Moldovei, extinzîndu-se eventual și în nord-estul Munteniei, în zona curburii Carpaților, regiune aflată în sfera intereselor cavalerilor teutoni, în perioada staționării lor în Țara Bîrsei (1211—1225), și inclusă din anul 1228 în cuprinsul Episcopiei cumanilor. Într-o scrisoare din 14 noiembrie 1234, adresată de papa Grigore IX lui Bela, prințul moștenitor al Ungariei, înaltul pontif se plîngea de tendințele de autonomie manifestate cu ostentație de valahii *(Walathi)* din eparhia catolică amintită, care nu numai că refuzau recunoașterea episcopului numit de Scaunul papal, dar atrăgeau de partea lor grupuri de unguri și germani din Transilvania. În aceeași scrisoare

8 Ioannis Cinnami *Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum*, ed. A. Meinecke, Bonn, 1836, p. 95. Cf. și N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, III, București, 1937, p. 70 ; P. Ș. Năsturel, *Valaques, Coumans et Byzantins sous le règne de Manuel Comnène*, în „Byzantina", I. Thessalonik, 1969, p. 175.

9 *Akta grodskie i ziemskie z czasów rzeczypospolitej Polskiej*, VII, Lwów, 1878, p. 127-128.

10 *Ipatievskaja letopis'*, în *Polnoe sobranie russkich letopisej*, II, Sanktpeterburg, 1843, p. 50.

11 *Ibidem*, p. 172, 174, 179-180, 194-195.

12 K. I. Terešcuk, *Do pitannja pro lokalizaciju Bolochivs'koj zemli*, în *Doslidžennja z slav'jano-rus'koj archeologii*, Kiev, 1976, p. 164-175.

se specifică că românii dispun de proprii lor *pseudoepiscopi* [13], denumire prin care erau desemnați arhiereii ortodocși a căror hirotonisire nu se făcuse conform tuturor uzanțelor canonice.

Formele superioare de organizare ecleziastică — atestate la românii din sudul Moldovei în izvorul citat — nu reprezentau entități independente de realitățile politice, ci erau strîns legate de autoritățile laice apărute anterior. Așadar, existența unei ierarhii bisericești în sînul clerului local în zona curburii Carpaților a trebuit să fie precedată de o organizare politică a societății românești, capabilă să-i asigure securitatea. Atît apariția episcopilor „schismatici", cît și cea a formațiunii politice în sud-vestul Moldovei și nord-estul Munteniei, a precedat desigur înfiltrarea ordinului teutonic și a regalității maghiare în aceste regiuni, căci în condițiile de manifestare mai amplă ale prozelitismului catolic și ale tendințelor expansioniste ale suveranilor arpadieni ar fi fost mult mai dificile realizările locale din sfera organizării politice și ecleziastice. Faptul că papa solicita sprijinul moștenitorului tronului Ungariei pentru a-i determina pe români să recunoască autoritatea reprezentantului bisericii catolice arată că populația locală era destul de puternică pentru a se opune cu succes încercărilor de a fi îngenunchiată de forțele de care dispunea episcopul cumanilor.

Un alt indiciu asupra existenței unor cristalizări politice în regiunile est-carpatice, dar ale căror localizări rămîn contraversate, ne este furnizat de binecunoscuta epopee medievală *Nibelungenlied (Cîntecul Nibelungilor)*, a cărei ultimă formă a fost definitivată în jurul anului 1200. În una din strofele sale este menționat un „duce" numit Râmunc din „țara vlahilor" *(Der herzoge Râmunc ûzer Vlâchen lant)* [14]. Dat fiind că într-un pasaj alăturat vlahii *(Vlâchen)* sînt amintiți alături de ruși, greci, polonezi și pecenegi, se poate admite localizarea conducătorului românilor în regiunile de la răsărit de Carpații Orientali sau în orice caz în ținuturile extracarpatice. În ceea ce-l privește pe Râmunc, s-a considerat că el reprezintă un erou eponim al poporului român. Numele său se reîntîlnește la mijlocul secolului al XIII-lea într-un alt poem german, *Biterolf și Dietleib*, sub o formă ușor deformată : *Râmunge ûz der Wlâchen lant* [15].

Este foarte probabil ca în secolele XI—XIII să se fi construit în teritoriile est-carpatice și alte formațiuni politice cu caracter prestatal, precum și mai multe uniuni de obști, a căror existență nu a fost consemnată în izvoare. Faptul că în unele izvoare orientale sînt menționate luptele dintre români și mongoli, iar între țările învinse și supuse de mongoli în urma campaniei din 1241—1242 este enumerată și *Valahia* [16], arată că în regiunile extracarpatice năvălitorii asiatici întîlniseră un organism politic viguros. Ideea că românii s-au aliat cu invadatorii mongoli pentru a înlătura hegemonia arpadiană nu își găsește suport convingător în izvoarele diplomatice și narative contemporane cu evenimentele.

La scurt timp după năvălire și după constituirea Hoardei de Aur emisarii franciscani la hani întîlneau pe trimișii românilor și ai altor popoare supuse în drum spre reședințele noilor stăpînitori ai stepelor Eurasiei [17]. Soliile românilor aveau menirea de a reglementa relațiile cu hanii, de a stabili natura prestațiilor

13 A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram ilustrantia*, I, Roma, 1869, p. 131 ; E. Hurmuzaki, *op. cit.*, I, p. 132-133.

14 *Der Nibelunge Noth und die Klage*, ed. a 13-a K. Lachmann, Berlin, 1910, p. 135 ; *Das Nibelungenlied*, ed. K. Simrock—A. Heusler, Wiesbaden-Belgrad, f.a., p. 353-361.

15 *Biterolf und Dietleib*, ed. O. Jänicke, în *Deutsches Heldenbuch*, I, Berlin, 1866, p. 18. Cf. și A. Armbruster, *Nochmals „herzoge Râmunc ûzer Vlâchen lant"*, în „Revue Roumaine d'histoire", XII, 1973, 1, p. 91.

16 *Sbornik materialov otnosjaščichsja k istorii Zolotoj Ordy*, I, ed. V. Tiesenhausen, Sanktpeterburg, 1884, p. 149 (nota 1) și 503 ; Rašid od-Din, *Sbornik letopisej*, II, ed. I. P. Petruševski, Moscova-Leningrad, 1960, p. 45.

17 *Sinica Franciscana, I, I, Itinera et relationes fratrum minorum saeculi XIII et XIV*, ed. A. v. d. Wyngaert, Ad Claras Aquas (Quaracchi-Firenze), 1929, p. 129 (Ioannes de Plano Carpini, *Ystoria Mongalorum)*, p. 209 (Willelm de Rubruc, *Itinerarium)*.

tributare și de a obține confirmarea conducătorilor locali în demnitățile pe care le ocupau. În mod evident, formațiunile statale, ale căror reprezentanți duceau daruri pentru captarea bunăvoinței mongolilor, existau încă înainte de marea invazie din 1241—1242 și ele reușiseră să-i supraviețuiască. Perioada extrem de scurtă de la invazie pînă la menționarea solilor români era insuficientă pentru crearea respectivelor formațiuni, mai ales dacă se au în vedere și gravele distrugeri provocate de năvălitori. Localizarea lor rămîne, cel puțin în stadiul actual al cercetărilor, o problemă neelucidată, date fiind ambiguitățile textelor trimișilor franciscani. Mai multe astfel de organisme politice sînt atestate în anul 1247 în vestul Munteniei și în Oltenia în diploma ioaniților, dar existența lor și în spațiul carpato-nistrian este absolut verosimilă.

O dovadă în acest sens ne oferă relatarea lui Thomas Tuscus despre unele evenimente ce se situează cronologic în 1276—1277. Potrivit cronicarului german, regele Ottokar II al Boemiei ar fi făcut apel la ruteni *(Bruteni)* și la „necredincioși" pentru a-l sprijini împotriva împăratului Rudolf de Habsburg. Rutenii nu au putut interveni însă în ajutorul său, aflîndu-se atunci în conflict cu românii *(Blaci)*[18]. Românii dispuneau prin urmare de resurse militare considerabile, de vreme ce erau în măsură să creeze dificultăți unui stat de talia Rusiei de Halici-Wolhynia, care — deși în declin după moartea lui Daniil Romanovici și înfeudat mai de mult Hoardei de Aur — se menținea încă puternic.

La circa jumătate de secol după înfruntarea cu rutenii, efectivele militare ale românilor sînt din nou atestate în izvoare, de data aceasta fiind implicate într-o expediție mai îndepărtată — pe Oder, — pusă la cale de regele Poloniei împotriva markgrafului de Brandenburg. La această acțiune războinică din anul 1326 polonezii au beneficiat de sprijinul rutenilor, românilor și lituanienilor[19]. Românii la care se referă izvoarele în legătură cu evenimentele consumate în 1276—1277 și 1326 erau desigur cei de la răsărit de lanțul oriental al Carpaților. Deși aflate sub dominația politică a Hoardei de Aur, formațiunile politice românești din Moldova au păstrat libertatea de acțiune nu numai pe plan intern, ci și în politica externă, evident în măsura în care acțiunile lor nu lezau interesele mongolilor.

Cu toate că pînă în prezent arheologia a furnizat destul de puține elemente menite să contribuie la reconstituirea realităților politice de la est de Carpații Orientali, rezultatele sale nu pot fi ignorate. Cercetările arheologice privind perioada anterioară constituirii statului feudal de-sine-stătător reliefează unele structurări sociale, fără de care apariția nucleelor prestatale ar fi de neconceput. Ele confirmă existența acelor *potentes illarum partium*, menționați în actele curiei papale din 1332 și 1347[20].

Descoperirile de arme din primele secole ale mileniului al II-lea, mai numeroase și calitativ superioare celor din perioada anterioară, pun în lumină interesul sporit pentru producerea sau importul acestor tipuri de piese și implicit creșterea capacității militare a comunităților românești. Bogăția și diversitatea depozitelor de arme și de piese de harnașament, datate în secolele XIII—XIV, găsite la Vatra Moldoviței — „Hurghișca", Coșna și Cozănești (jud. Suceava), permit presupunerea că au aparținut unor cete militare.

Constatarea că organismelor politice, apărute la răsărit de arcul carpatic înainte de mijlocul secolului al XIV-lea, nu le corespund așezări fortificate își află după opinia noastră explicația în natura relațiilor dintre localnici și migratori. Așa cum ne dezvăluie letopisețele rusești, la scurtă vreme după constituirea Hoardei de Aur mongolii au pretins distrugerea cetăților din Halici-Wolhynia și au interzis

18 Thomae Tusci, *Gesta imperatorum et pontificum*, ed. E. Ehrenfeuchter, în *Monumenta Germaniae historica, Scriptores*, XXII, Hannoverae, 1872, p. 525. Cf. și Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, ed. V. Râpeanu, București, 1980, p. 172—185.

19 Ioannis Dlugossii seu Longini *Historiae Polonicae libri XII*, III, în *Opera omnia*, XII, ed. Al. Przezdziecki, Cracoviae, 1876, p. 116.

20 E. Hurmuzaki, *op. cit.*, I, p. 622 ; I, 2, p. 5 ; *Documenta Romaniae historica. D. Relații între Țările Române*, I, ed. Șt. Pascu, C. Cihodaru, K. G. Gündisch, D. Mioc, V. Pervain, București, 1977, nr. 22 și 34.

ridicarea altora noi. Aceleași pretenții au emis turcii în Țările Române în secolul al XVI-lea, cînd dominația lor s-a accentuat. Considerăm că posedăm suficiente temeiuri spre a presupune că procedura mongolilor în sud-vestul Rusiei a fost identică și în Moldova.

Dacă în legătură cu numărul formațiunilor prestatale ce s-au constituit în spațiul delimitat de Carpați, Nistru, Dunăre și Marea Neagră socotim că este prematur să ne pronunțăm, în ceea ce privește localizarea lor dispunem de cîteva sugestii oferite de rezultatele cercetărilor întreprinse în ultimele decenii. Întrucît complexele funerare ale turanicilor nomazi se grupează îndeosebi în Bugeac, unde începînd din secolul al XI-lea au început să fie îndepărtate așezările autohtonilor, este de la sine înțeles că această zonă de cîmpie nu putea oferi un cadru adecvat creațiilor politice românești. Marile căi de peregrinare sezonieră a păstorilor nomazi urmau cursurile Nistrului, Prutului, Bîrladului și ale principalilor lor afluenți, infiltrîndu-se în teritorii cu populație românească compactă. După invazia din 1241—1242 regiunile unde sălășluiau triburile turanice au fost preluate de mongoli, care și-au extins propriul sistem administrativ și în zonele de podiș din vecinătatea arealului de cîmpie. Pozițiile Hoardei în sud-estul Moldovei au fost menținute pînă în preajma anului 1370, deci după ce Bogdan pusese bazele statului de-sine-stătător.

Luînd în considerație aceste elemente, se poate aprecia că circumstanțele politice au împiedicat apariția formațiunilor prestatale românești în partea de sud-est a spațiului carpato-nistrian. În schimb, au existat condiții pentru constituirea lor în regiunile de vest, nord și centrale ale Moldovei. Nu întîmplător nucleul inițial al statului feudal moldovenesc s-a aflat în partea de nord-vest a teritoriului dintre Carpați și Nistru, probabil în bazinul riului Moldova, al cărui nume — așa cum au relevat încă cronicarii medievali — s-a transmis în cursul timpului întregului voievodat[21].

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

BOLȘACOV-GHIMPU, A. A., *Cronica Țării Moldovei pînă la întemeiere*, București, 1979.

BRĂTIANU, GH. I., *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, ed. V. Râpeanu, București, 1980.

BRĂTIANU, GH. I., *În jurul întemeierii statelor românești*, în „Ethos", Paris, II, 1975, p. 8—67 și III, 1982, p. 37—119.

CIHODARU, C., *Observații cu privire la procesul de formare și de consolidare a statului feudal Moldova în sec. XI—XIV*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol", Iași, XVI, 1979, p. 167—186 și XVII, 1980, p. 117—139.

GIURESCU, C. C., *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967.

GIURESCU, C. C., GIURESCU, D. C., *Istoria românilor*, 1, București, 1975.

GRIGORAȘ, N., *Românii de la est de Carpați și organizarea lor pînă la întemeierea statului românesc al Moldovei*, în „Cercetări istorice", SN, VIII, 1977, p. 267—285.

HOLBAN, TH., *Contribuții la problema originii și localizării bolohovenilor*, în „Studii. Revistă de istorie", 21, 1968, 1, p. 21—27.

IORGA, N., *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, III, București, 1937.

Istoria României, II, red. A. Oțetea, M. Berza, B. T. Câmpina, Șt. Pascu, Șt. Ștefănescu, București, 1962.

MOHOV, N. A., *Družba, kovalas' vekami*, Chișinău, 1980.

21 Prezentul articol constituie o formă parțial remaniată a capitolului redactat în urmă cu cîțiva ani pentru *Tratatul de Istoria României*, vol. II (sub coordonarea academicianului Ștefan Pascu).

OLTEANU, ŞT., *Societatea românească la cumpănă de milenii (Secolele VIII—XI)*, Bucureşti, 1983.
ONCIUL, D., *Originile principatelor române*, în *Scrieri istorice*, ed. A. Sacerdoţeanu, I, Bucureşti, 1968, p. 560—715.
PANAITESCU, P. P., *Introducere la istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1969.
PASCU, ŞT., *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1971 ; II, 1979.
SPINEI, V., *Aspecte economice şi sociale ale evoluţiei comunităţilor locale din spaţiul est-carpatic în secolele X—XIII*, în „Hierasus. Anuar '78", Botoşani, 1980, p. 217—242.
SPINEI, V., *Moldova în secolele XI—XIV*, Bucureşti, 1982.
STOICESCU, N., *Continuitatea românilor*, Bucureşti, 1980.
ŞTEFĂNESCU, ŞT., *Orient et Occident au Bas-Danube ; Fondation des États Roumains indépendants*, în „Rumanian Studies", III, 1973—1975, Leiden, 1976, p. 20—38.
ŞTEFĂNESCU, ŞT., *Rumänien vom 10. bis 14. Jahrhundert*, în *Handbuch der europäischen Wirtschafts-und Sozialgeschichte*, ed. H. Kellenbenz, 2, *Europäische Wirtschafts-und Sozialgeschichte im Mittelalter*, ed. J. A van Houtte, Stuttgart, 1980, p. 668—681.
THEODORESCU, R., *Bizanţ, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale româneşti (Secolele X—XIV)*, Bucureşti, 1974.

FORMATIONS POLITIQUES DE LA PERIODE PRÉCÉDANT L'ÉTAT FÉODAL À L'EST DES CARPATES ORIENTALES

Résumé

Les sources ayant trait aux réalités ethniques et politiques à l'est des Carpates Orientales des XI-e—XIV-e siècles, bien qu'elles en général peu nombreuses et assez pauvres en données précises, offrent pourtant quelques informations importantes concernant certaines formations politiques. Dans la littérature historique plus ancienne, parmi les noyaux étatiques locaux préexistant à la formation des États féodaux on a inclus également les soi-disant „pays" des Berladniques et des Brodniques et les „républiques" Cîmpulung, Vrancea et Tigheci. Pour ce qui est des Berladniques et des Brodniques une observation s'impose, à savoir que des relations des chroniques et des documents il ressort qu'ils menaient une vie nomade ou seminomade, ce qui rend improbable leur soi-disant origine roumaine. Les privilèges spéciaux dont bénéficiaient au début du XVIIIème siècle les contrées Cîmpulung, Vrancea et Tigheci étaient en moindre mesure des réminiscences d'une autonomie d'organisation, trouvant son explication tout premièrement par leurs attributions militaires dans des points de frontière de la Principauté moldave de grande importance stratégique. Il s'ensuit qu'il y a lieu de ne plus accorder de crédit aux opinions sus-citées.

Mais il existe aussi d'autres informations qui relèvent l'existence des formations politiques roumaines dans l'espace est-carpatique. Dans *Eymundar saga (Eymundar páttr)* les Vlaques *(Blökumenn)* sont mentionnés avec les Petchénègues participant ensemble aux luttes pour le trône kiévien au début du XIe siècle. À la fin du siècle suivant les Vlaques nord-danubiens viennent à l'appui des Asséniides dans leurs luttes contre l'Empire byzantin. Le fait que les Roumains étaient en état de rassembler une armée capable de s'aventurer dans une zone éloignée de leurs lieux d'origine dévoile des possibilités militaires qui ne pouvient appartenir qu'à une société bénéficiant d'une organisation évoluée.

Au nord de la Moldavie, dans le territoire revendiqué de la Russie halitchienne, les chroniques russes signalent au XIIIe siècle les princes bolokhovènes. Leur nom, dérivé, de l'ethnonyme *Voloh*, indique l'origine roumaine des Bolokhovènes. La toponymie, l'hydronymie et l'onomastique médiévales d'origine néo-latine des

versants de l'est des Carpates du Nord prouvent l'ancienneté et la large diffusion de l'élément roumain dans cette région.

En 1234 une lettre du pape Grégoire IX mentionnait dans la zone de courbure des Carpates (la région Vrancea) les *Walathi* et leurs évêques. Les formes supérieures d'organisation ecclésiastique ne représentaient pas des entités indépendantes des réalités politiques, mais étaient étroitement liées aux autorités laïques antérieurement apparues. Ainsi, l'existence d'une hiérarchie ecclésiastique dans le clergé local au sud-ouest de la Moldavie et au sud-est de la Valachie a dû être précédé d'une organisation politique de la société roumaine, à même de lui assurer la sécurité.

Le fait que dans certaines chroniques orientales on mentionne les luttes d'entre les Roumains et les Mongols, tandis que parmi les pays vaincus et soumis par ces derniers à la suite de la campagne de 1241—1242 on énumère la *Valachie* aussi, montre que dans les régions extracarpatiques les assaillants asiatiques avaient rencontré un organisme étatique vigoureux. Peu de temps après l'invasion, les émissaires franciscains aux Khans rencontraient les envoyés des Roumains et des autre peuples soumis en chemin vers les résidences des nouveaux souverains des steppes de l'Eurasie. Les amassades avaient le but de réglementer les relations avec les Khans, d'établir la nature du tribut et d'obtenir la confirmation des chefs locaux dans les dignités qu'ils occupaient.

Une autre preuve sur l'existence d'un organisme étatique dans l'espace carpato-dniestrien est offerte par la relation de Thomas Tuscus sur certains événements qui se situent chronologiquement entre 1276—1277. Selon le chroniqueur allemand, *Blaci* auraient eu un conflit avec les Ruthènes, disposant par conséquent de ressources militaires considérables. À presqu'un demi-siècle plus tard les Roumains participent à une expédition organisée par le roi de la Pologne contre le margrave de Brandenbourg. Il est à remarquer que, bien que sous la domination politique de la Horde d'Or, les formations politiques roumaines de l'est des Carpates ont gardé la liberté d'action non seulement sur le plan intérieur, mais aussi dans la politique extérieure, évidemment dans la mesure où leurs actions ne lésaient pas les intérêts des Mongols.

L'établissement des tribus nomades de steppe dans la zone de plaine du sud-est de la Moldavie a empêché l'apparition des formes supérieures d'organisation pelitiques roumaines dans cette région. En échange, il y a eu des conditions pour leur constitution dans les contrées d'ouest, de nord et du centre de l'espace carpato-dniestrien. Ce n'est pas par hasard que le noyau initial de l'État féodal moldave s'est trouvé dans le nord-ouest du territoire d'entre les Carpates et le Dniestr, probablement dans le bassin du fleuve Moldova.

Traduit par MICHAELA SPINEI

PARTICULARITAȚI ALE CIVILIZAȚIEI URBANE ROMÂNEȘTI ÎN EVUL MEDIU

MIRCEA D. MATEI

I. Aproape că nu există lucrare în care problemele civilizației urbane românești din evul mediu să nu constituie preocuparea fundamentală, în care să nu-și afle locul și *componenta cronologică* a acestora, componentă ce înseamnă diferite *aspecte,* atît ale procesului *genezei* aglomerărilor urbane medievale românești, cît și, poate, mai ales ale constituirii *structurilor* considerate specifice respectivului tip de așezări medievale. Mai ales pentru cercetătorul străin (subliniez că spun *mai ales* și nu *exclusiv),* o seamă de realități obiective îngreunează considerabil înțelegerea locului real ocupat de civilizația urbană românească în contextul evului mediu european, și nu o singură dată înțelegerea incompletă a acestor particularități i-a condus pe istorici la încheierea eronată că românii nici nu au avut, în evul mediu, o civilizație urbană proprie. Raportarea continuă a realităților românești la acelea central — sau vesteuropene, în loc să constituie o metodă de cercetare, care să conducă la stabilirea (și acceptarea, ca atare) a specificului românesc ca formă de exprimare a unității în diversitate a civilizației urbane medievale europene, a accentuat convingerile nu puținor specialiști în sensul inexistenței acestei civilizații la românii evului mediu, neîncadrarea ei în „tiparele" clasice central — și vesteuropean constituind „argumentul" statornic al respectivei negări.

După cum este bine cunoscut, împrejurarea că românii nu au „moștenit" orașe de la antichitatea sclavagistă definește, încă de la început, caracterul de „orașe noi" al majorității zdrobitoare a acestei categorii de așezări medievale din spațiul nord-dunărean. Impus de anume realități bine cunoscute, refuzul de a caracteriza astfel *totalitatea* centrelor urbane medievale de pe teritoriul locuit de românii de la nordul Dunării se explică prin faptul că, cel puțin în cazul unor așezări din lungul Dunării de Jos, în care se adaugă acela al Cetății Albe, fenomenul continuității de locuire începînd din secolele mileniului I al erei noastre și pînă în veacurile evului de mijloc reprezintă o realitate istorică, în ciuda faptului că nu se poate vorbi și de o continuitate de *structură* și de *funcționalitate* (în sens de centru urban) în cuprinsul respectivelor așezări. În această situație, interpretarea care se dă procesului de *ruralizare* a societății, care caracterizează întreaga Europă intrată în granițele Imperiului roman tîrziu — ruralizare materializată numai prin mutarea temporară a centrului de greutate al vieții economice din orașele antichității către lumea rurală, dar *nu și prin dispariția totală a centrelor urbane* ale Imperiului tîrziu — se schimbă esențial atunci cînd se are în vedere teritoriul nord-dunărean, după finele secolului al III-lea e.n. Într-adevăr, în acest din urmă, caz, chiar dacă în cuprinsul unora din centrele urbane ale Provinciei cercetările arheologice au dovedit o anume continuitate de *locuire* absența unor manifestări cît de cît concludente care să vină în sprijinul atestării și a unor *activități productive și de schimb* specific urbane în cuprinsul vechilor orașe din epoca romană impune concluzia că *acestea au dispărut ca atare* o dată cu finele secolului al III-lea și că *ruralizarea* vieții societății locale este un fenomen căruia, prin comparație, trebuie să i se atribuie un conținut diferențiat, prin aceasta și caracterul de „orașe noi" pe care îl poartă centrele urbane românești ale evului mediu căpătînd un conținut mai precis.

În repetate rînduri, am atras atenția asupra faptului că împrejurările istorice în care s-a dezvoltat societatea românească în a doua jumătate a mileniului I și

în primele secole ale celui de-al doilea mileniu al erei noastre — împrejurări prea bine cunoscute pentru a mai fi necesară o reluare aici a discuției chiar în componentele ei esențiale — au fost departe de a fi asigurat românilor și condițiile minimale necesare pentru ca în sînul acestei societăți să se fi produs începutul timpuriu al procesului constituirii nucleelor inițiale ale viitoarelor lor centre urbane medievale. Or, tocmai în ciuda acestor realități — recunoscute unanim de cercetarea istorică românească și străină — continuă să se exprime mirarea că între apariția celor mai vechi centre urbane medievale românești și fenomenul similar petrecut în Europa occidentală a existat un decalaj cronologic sensibil, iar faptul că procesul de consolidare a civilizației urbane românești se produce într-o perioadă (secolele XV—XVI) în care în economia orașelor occidentale se desfășurau din plin procese ce prevesteau epoca modernă îi conduce pe mulți istorici la încheierea eronată că, în evul mediu, românii nu au avut orașe.

La înțelegerea incompletă (adesea dominată chiar de erori grave) a particularităților civilizației urbane medievale românești a contribuit, și contribuie în continuare, stăruința de a se compara realitățile din Țara Românească și Moldova cu cele din Transilvania, și deoarece stăruie vechea tendință de a se recunoaște caracterul urban numai acelor așezări care corespund particularităților celor occidentale, centrelor extracarpatice li se pune la îndoială apartenența la civilizația urbană a Europei medievale. În primul rînd, sub raport cronologic, anterioritatea orașelor transilvănene în raport cu cele din Țara Românească și din Moldova a făcut să se răspîndească opinia că numai primele pot fi încadrate în categoria „adevăratelor" orașe medievale ale Europei, ele încadrîndu-se în limitele de timp în care Europa occidentală cunoaște înfloritoarea sa civilizație orășenească. În același timp, însă, prezența în orașele transilvănene a unei populații germane care impunea în aceste orașe structurale, practicile și principiile juridice ce caracterizau viața și existența orașelor occidentale a făcut ca numai Transilvania să fie inclusă în granițele în care se acceptă existența orașului medieval, înțeles în sensul clasic, restrictiv, al conceptului. Prin opoziție, orașele Țării Românești și ale Moldovei sînt considerate ca aparținînd unor zone așa-numit „periferice", în care abia străbat ecouri ale civilizației urbane de tip occidental, fără să prezinte o importanță deosebită aria restrînsă sub influența căreia s-ar fi aflat aceste orașe românești.

II. Un foarte important și extrem de cuprinzător domeniu asupra căruia discuțiile se poartă de vreme îndelungată este acela al activităților specifice de ordin economic, care se desfășoară în orașele medievale de pe teritoriul țărilor românești, și, în această privință, compararea realităților din orașele transilvănene cu cele din așezările extracarpatice, dacă nu se face în mod nuanțat (și nici nu se face întotdeauna), nu poate să conducă decît la încheieri eronate.

Pe primul plan, cred că trebuie situată analiza deosebirilor calitative și cantitative dintre resursele naturale de care beneficiau unele și celelalte, resurse din prelucrarea și valorificarea cărora a rezultat, în chip necesar, profilul și amplitudinea pe care le-au cunoscut activitățile specific urbane desfășurate în respectivele aglomerări. Or, din aceste puncte de vedere, nu există nici un motiv de îndoială că orașele transilvănene s-au aflat într-o situație privilegiată tocmai într-un domeniu considerat esențial în definirea caracterului de producătoare de mărfuri pe care îl poartă orașele medievale, în ansamblu, concomitent cu care se judecă, în mod curent, amploarea și semnificația activităților de schimb la care participă acestea.

Sub raportul activităților specifice, poziția mai bună ocupată de orașele transilvănene în raport cu cele din teritoriul extracarpatic a fost determinată de rolul dominant pe care l-au căpătat, încă de timpuriu, activitățile prelucrătoare, la baza cărora stăteau foarte bogatele resurse de minereuri ale Transilvaniei.

Poziția privilegiată a orașelor transilvănene, sub raportul posibilităților de aprovizionare cu cantități suficiente de materii prime necesare meșteșugurilor de bază, a contribuit la apariția, încă de timpuriu, a necesității obiective ca orașele dn Țara Românească și Moldova (situația fiind valabilă, în aceeași măsură, și pentru lumea rurală din cele două țări românești) să simtă nevoia stabilirii unor relații economice strînse și permanente cu cele din Transilvania, aducerea masivă din Transilvania a unei largi game de produse de metal, ca și a fierului brut,

fiind evidențiată de totalitatea privilegiilor comerciale acordate de domnii munteni și de cei moldoveni orașelor Brașov, Sibiu, Bistrița etc., ca și din corespondența particulară a unor persoane interesate.

În absența unei activități intense specializate în domeniul prelucrării metalelor, orașele din Țara Românească și Moldova se prezintă, la o analiză atentă a rezultatelor cercetărilor arheologice (mai ales), cu anume particularități economice care par să evidențieze caracterul mai mult sau mai puțin echilibrat al producției lor de mărfuri, în sensul că numai cu greu s-ar putea vorbi de predominarea vreunei ramuri de producție în raport cu celelalte. Exceptînd producția de ceramică, larg răspîndită în cvasitotalitatea orașelor medievale și destul de puțin semnificativă în încercarea de a se stabili o anume specializare a centrelor urbane într-un domeniu de producție bine definit, toate celelalte domenii specializate ale producției de mărfuri în orașele muntene și în cele moldovene apar, mai curînd, ca activități menite să satisfacă nevoi de consum de proporții mijlocii și restrînse la solicitări ce nu depășeau, teritorial vorbind, cu mult zonele de hinterland ale fiecăruia din aceste orașe. În orice caz, puține sînt indiciile documentare care să vină în sprijinul acreditării opiniei că orașele de la sud sau cele de la răsărit de Carpați dispuneau de capacitatea de a participa la comerțul internațional al timpului cu mărfuri produse de proprii lor meșteșugari. Or, după cum se știe (și se acceptă, în general), unul din criteriile în funcție de care se apreciază capacitatea economică a orașelor medievale este tocmai prezența acestora în comerțul internațional cu produse ale artizanatului propriu, comerțul de tranzit sau cel cu produse agricole fiind, la rîndul lor, completări majore în definirea rolului economic jucat de anume orașe în evul mediu.

Oricît ar fi de tentantă, încercarea de a considera relațiile economice dintre orașele din Transilvania, din Țara Românească și din Moldova, între ele, ca formă de manifestare a comerțului extern nu poate fi acceptată, chiar dacă în veacurile evului mediu organizarea politic-administrativă îi separa pe români în trei unități distincte. Aceste relații trebuie considerate ca fiind interromânești și principala semnificație a lor rezidă tocmai în evidențierea caracterului complementar pe care ele l-au păstrat pînă la finele evului mediu. Or, în aceste împrejurări problema participării orașelor medievale românești la comerțul internațional se prezintă în coordonate care face obligatorie aprecierea acestei particularități ca fiind de dimensiuni modeste și limitate la punerea în circuitul economic a produselor agricole și a animalelor. În plus, oricît ar putea părea de paradoxal, comerțul de tranzit practicat de orașele medievale românești (cel puțin pînă la începutul secolului al XVI-lea) pare să se fi situat la cote destul de înalte, ceea ce a contribuit într-o măsură nu lipsită de importanță la afirmarea pe plan internațional a orașelor din Țara Românească și din Moldova.

III. În literatura românească de specialitate s-au formulat adesea opinii destul de contradictorii în legătură cu stadiul în care se afla viața urbană românească într-un moment sau altul, și nu de puține ori s-a sugerat că civilizația urbană a românilor în evul mediu se reflectă și în rolul pe care l-au jucat orașele și orășenii în viața politică a țărilor românești.

Chiar dacă stabilirea unei legături între cele două probleme enunțate mai sus mi s-a părut întotdeauna forțată, nu aceasta, cred, merită să ne rețină acum atenția. Important este să se amintească faptul că admiterea unei civilizații urbane românești în evul mediu nu a fost unicul punct de vedere exprimat de istoricii români, din secolul al XIX-lea pînă astăzi. Mai mult încă, în timp ce unii istorici (mai ales C. C. Giurescu) admiteau existența orașelor românești și a orășenimii acestora *înainte* de 1241, alți istorici au contestat în repetate rînduri existența unei astfel de civilizații la români, pînă chiar spre finele evului mediu. Este, desigur, vorba despre poziții extreme și, în realitate, ireconciliabile, iar evidența necesității de a li se aduce corective substanțiale se impune cu ușurință.

Dacă opiniei că în Țara Românească și în Moldova existau orașe și comunități urbane încă înainte de anul 1241 i se poate reproșa — și, desigur, numai între

altele — faptul că nu stabilește o corelare fermă a stadiului în care se afla procesul de feudalizare a societății românești extracarpatice din prima jumătate a secolului al XIII-lea cu treapta de dezvoltare a societății feudale, pe care devine posibilă *formarea* unor așezări de tip urban — creații ale societății feudale și nu moștenite de aceasta de la cea sclavagistă care a precedat-o — celei de-a doua opinii nu se poate să nu i se remarce, de asemenea, o serie de scăderi, dintre care cele mai importante sînt, cel puțin, următoarele :

Pornind de la observația, justă în fond, că, în comparație cu orașele din Europa occidentală sau cu cele central-europene și, bine înțeles, cu cele din Transilvania, centrele urbane din Țara Românească și din Moldova au rămas, în tot cursul existenței lor, în stăpînirea efectivă a autorității centrale („orașul domniei mele...", „tîrgul domniei mele..."), statut care a permis acesteia intervenții continui și de natură foarte diversă în treburile interne ale administrației și comunității orășenești (de cele mai multe ori cu consecințe negative asupra dezvoltării economico-sociale a orașelor), istoricii și-au exprimat nedisimulat opinia că împrejurările amintite nu concordă cu existența unei civilizații urbane românești în evul mediu. Lăsînd, prin aceasta, să se înțeleagă că existența unei „adevărate" civilizații urbane este incompatibilă cu contestarea continuă, de către autoritatea centrală, a drepturilor comunităților urbane de autoconducere, aceiași istorici evidențiază, iarăși cu justețe, lipsa totală din întreaga istorie a orașelor din Țara Românească și din Moldova a unor acte juridice intervenite între autoritatea centrală și comunitățile urbane, prin care acestora din urmă să li se recunoască independența juridică față de domnie, ceea ce după opinia acelorași istorici, este tot incompatibil cu existența unei civilizații urbane medievale la românii din afara lanțului carpatic.

În sfîrșit, dar nu și în ultimul rînd, observația că, în aceleași țări românești, organizațiile de breaslă, ca forme de organizare a orășenimii în vederea apărării drepturilor sale atît în interiorul orașelor, cît și în raporturile ei cu autoritatea politică centrală, își fac apariția tîrziu (în raport cu realitățile din centrul sau vestul continentului), și anume abia în secolul al XVI-lea, se constituie într-un nou argument în favoarea aceleiași poziții foarte reținute față de existența unei reale civilizații urbane medievale în Țara Românească și Moldova.

Evident, luate ca atare, aceste observații corespund realității. În același timp, însă, raportarea continuă a realităților românești la ceea ce poate fi considerat ca reprezentînd modelul „clasic" al civilizației urbane medievale europene în evul mediu — cu alte cuvinte, la orașul occidental — constituie, metodologic vorbind, o eroare, care nu poate conduce decît la încheieri de o valoare științifică discutabilă. Într-adevăr, o asemenea practică păcătuiește, înainte de toate, prin faptul că se compară fenomene ce s-au petrecut în condiții istorice mult deosebite și neglijează împrejurările istorice concrete în care s-a putut dezvolta civilizația urbană din Țara Românească și Moldova, tocmai în perioada istorică în care aceasta trebuia să se maturizeze, și anume la finele secolului al XIV-lea și în decursul întregului secol al XV-lea.

În primul rînd, împrejurările la care am făcut aluzie mai sus au împiedicat constituirea mai timpurie a centrelor urbane din regiunile extracarpatice ale României, procesul respectiv desfășurîndu-se concomitent cu procesul închegărilor politice de tip statal, ceea ce face ca orașul medieval să fie nu numai expresia ajungerii la un anumit nivel a procesului feudalizării unei societăți date, dar să se afle și într-un raport constant cu stadiul organizării politice a acesteia, realitate acceptată de totalitatea istoricilor care își întemeiază cercetarea pe metoda dialectică și pe concepția materialistă asupra istoriei. Înțelegînd lucrurile în acest fel, nu este dificil de explicat faptul că în condițiile inexistenței unor state feudale deplin constituite la sud și, respectiv, la răsărit de Carpați, fără, deci, o feudalitate locală ajunsă la stadiul organizării statale de-sine-stătătoare, ar fi foarte greu de admis (iar cercetările arheologice confirmă deplin aceasta) existența unor centre urbane *deplin constituite*, în cele două țări românești amintite. Anterior mijlocului secolului al XIV-lea, astfel de aglomerări nu puteau avea decît caracterul unor centre *în curs de formare*, ceea ce nu înseamnă, în nici un caz, că abia atunci se constituiau și sub raport demografic.

Afirmarea acestor centre se va produce cu adevărat abia după mijlocul secolului al XIV-lea, o dată cu afirmarea celor două state de-sine-stătătoare, ca formă de organizare politică superioară, și a autorității centrale, ca forță politică în stare să adopte măsuri, care au contribuit la impulsionarea dezvoltării respectivelor așezări, transformîndu-le în expresii ale dezvoltării societății românești, în ansamblul ei (dacă centre urbane ca Cetatea Albă și Siretul, în Moldova, sau Cîmpulung, în Țara Românească, par a infirma acest punct de vedere, nu trebuie uitat nici un moment că apariția și existența acestora înainte de constituirea statelor feudale de-sine-stătătoare a fost consecința acțiunii unor factori economici și politici prea puțin influențați de evoluția feudalității locale, elementele neromânești jucînd aici, o vreme, rolul precumpănitor).

Pentru o perioadă destul de scurtă, a fost evident că autoritatea centrală *era capabilă* să adopte măsuri care să conducă la înflorirea rapidă a orașelor de la sud și, respectiv, est de Carpați. Implantările de Curți domnești (Tîrgoviște, București, Suceava, Iași, Bacău, Piatra Neamț) sau acordarea unor privilegii economice (printre care „dreptul de depozit" nu se situa pe ultimul loc ca importanță) sînt doar cîteva din formele inițiale pe care le-a îmbrăcat politica domnească față de centrele urbane ale Țării Românești și ale Moldovei, la finele secolului al XIV-lea și în prima parte a celui următor. Această evoluție promițătoare a orașelor celor două țări românești nu a putut, însă, conduce la forme mai înalte de afirmare a centrelor orășenești pe planul vieții economice și politice, deoarece tocmai în perioada în care *s-ar fi putut* produce afirmarea plenară a orașelor — fenomen pe care îl consider inevitabil în cursul secolului al XV-lea — a intervenit, brutal, un factor politic considerabil, care avea să influențeze decisiv întreaga istorie ulterioară a celor două țări românești : amenințarea otomană.

Adăugat amenințărilor continui la care erau supuse din partea regatului maghiar, respectiv, celui polon, sau cel puțin imixtiunilor continui ale acestora în viața internă a Țării Românești, și a Moldovei, pericolul otoman, chiar dacă nu s-a manifestat cu aceeași violență, concomitent, pentru ambele țări, a impus, în mod obiectiv, autorității centrale dominanta politică a subordonării tuturor capacităților și forțelor de care dispuneau țările românești acțiunilor de organizare a rezistenței față de Poarta otomană. Dar, în asemenea condiții, devenea, practic, imposibilă acceptarea de către domnie a existenței unei forțe, în interiorul țării, independente de domnie sau chiar subordonate condiționat, aceasta constituind, dacă nu singura, cel puțin una din explicațiile fundamentale ale neaccederii orașelor și orășenilor din cele două țări românești la regimul libertății, politice și administrative, la care aveau dreptul să aspire, începînd cu secolul al XV-lea.

IV. Una din observațiile care însoțesc, cu regularitate, discuțiile cu privire la civilizația urbană din Țara Românească și Moldova se referă la caracterul și semnificația fortificațiilor orașelor. Faptul că cele două țări românești nu au cunoscut nici un caz de fortificare a unui oraș cu ziduri și turnuri de piatră — aglomerările urbane de aici fiind înconjurate numai cu palisade și șanțuri de apărare — nu lasă loc dubiilor în legătură cu slaba eficiență a acestor întăriturii în caz de pericol (distrugerea repetată a unor orașe, inclusiv a capitalelor succesive ale celor două țări, stînd mărturie în acest sens) și se constituie, cred, în argumente în favoarea opiniei că, în concepția militară a autorității centrale, rolul principal în apărarea țărilor reveneau nu întăriturilor orășenești, ca în Apusul Europei, ci cetăților, care constituiau osatura sistemului defensiv al Țării Românești și, respectiv, al Moldovei. Deși problema nu a lipsit din preocupările specialiștilor, nu s-ar putea spune că pînă în momentul de față s-a dat o explicație cu totul satisfăcătoare acestei realități, realitate cu atît mai greu de înțeles, cu cît, se știe, cu excepția teritoriilor de la est de Nistru, în toate statele înconjurătoare practica întăririi orașelor cu ziduri de piatră era generalizată. Desigur, fără a pretinde că aceasta este singura explicație, cred că nu se poate separa realitatea amintită de concepția domniilor țărilor românești extracarpatice asupra organizării luptei de apărare a independenței : cetățile fiind, în exclusivitate, domnești, tactica și strategia luptei de apărare se întemeiau numai pe aceste cetăți. Amplasate în locuri care prezentau întotdeauna un interes strategic real, cetățile erau acelea care asigurau posibilitățile unor manevre impuse de necesități, și în nici un caz

orașele. Astfel, ar fi dificil de explicat prezența unor puternice cetăți de piatră în apropierea unor orașe (Suceava, Roman, Cetatea Neamțului) dacă nu s-ar admite ideea că nu pierderea sau pustiirea unor orașe era considerată gravă (chiar dacă acesta era capitala țării — vezi cazul Sucevei în anii 1476, 1497 și 1538), ci pierderea cetăților, pentru apărarea acestora din urmă făcîndu-se eforturi considerabile. Pe de altă parte, însă, este exclus ca domnia să nu fi înțeles avantajul întăririi orașelor cu ziduri de piatră, dar se pare că acest avantaj era considerat minor în raport cu pericolul pe care aceleași fortificații îl prezentau pentru domnie, în cazul unor eventuale confruntări între ea și orășeni.

*
* *

Paginile de față nu și-au propus (o asemenea sarcină fiind iluzorie în cadrul unei singure dezbateri) să epuizeze nici măcar enumerarea aspectelor ce particularizează civilizația urbană românească medievală în raport cu realitățile Europei centrale și vestice. Am abordat aceste probleme și cu alte prilejuri, am încercat să folosesc pentru aceasta și dezbaterea de acum și nu pierd nădejdea că, nu peste multă vreme, le va putea fi rezervată o dezbatere specială. Cred, însă, că în pofida caracterului parțial al discuției de față, cel puțin cîteva puncte de vedere ar merita să fie subliniate, pentru a se medita mai îndelung asupra lor. Astfel :

a) Civilizația urbană medievală românească trebuie cunoscută, analizată și apreciată în funcție de împrejurările istorice concrete în care s-a format. Ea nu poate fi contestată ca atare nici pentru că s-a constituit (și numai datorită împrejurărilor cunoscute) mai tîrziu decît în alte regiuni ale Europei, nici pentru că nu a îmbrăcat forme considerate „clasice" ;

b) Faptul că orașele din Țara Românească și Moldova nu au reușit să se elibereze de sub autoritatea domniei nu se explică prin incapacitatea orășenilor de a se impune în fața domniei, ci prin necesitatea, resimțită de timpuriu, ca domnia să fie singurul organizator al luptei pentru apărarea țării împotriva pericolului otoman, ceea ce excludea existența unor *orașe libere* sau eliberate de sub autoritatea domnească ;

c) „Sacrificarea" orașelor prin lipsirea lor de fortificații puternice de piatră nu ar trebui considerată semn al miopiei autorității centrale, ci doar una din expresiile concepțiilor militare ale domniilor românești, care au făcut din *cetăți* coloana vertebrală a sistemului defensiv al țărilor românești. Cu alte cuvinte, nu dispersare de forțe în orașe întărite, ci folosirea cetăților ca puncte de sprijin, într-o strategie proprie a luptei de apărare ;

d) Civilizația urbană a românilor în evul mediu nu poate fi suficient înțeleasă și bine încadrată în context european, dacă ea va fi privită restrictiv, în funcție de frontierele administrative și de autoritățile politice existente atunci pe teritoriul locuit de români. Ea trebuie, dimpotrivă, privită în ansamblu, aceasta fiind condiția esențială pentru înțelegerea modului în care s-a completat fără încetare.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

AUBIN, HERMAN, *Vom Altertum zum Mittelalter*, München, 1949.

BALLARD, MICHEL, *Les Génois dans l'Ouest de la mer Noire au XIVe siècle*, în „Actes du XIVe Congrès International des Études Byzantines", II, București, 1975, p. 21-32.

BARLEY M. W., *European Towns*, Londra, New-York, San Francisco, 1973.

BELOV G., *Gorodskoi stroi i gorodskaja jizni srednevekovoi Germanii*, Moscova, 1912.

BRĂTIANU GEORGE, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, București, 1935.

BRĂTIANU GEORGE, *La mer Noire. Des origines à la conquête ottomane*, München, 1969.

CIHODARU C., CRISTIAN V., DINU M., NEAMȚU V., PETRESCU-DÎMBOVIȚA M., PLATON GH., RUSU D., TIMOFTE M., *Istoria orașului Iași*, I, Iași, 1980.

CIUREA D., *Noi considerații privind orașele și tîrgurile din Moldova în secolele XIV—XIX*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie" „A. D. Xenopol" Iași, VII, 1970, p. 21-58.

COSTĂCHEL V., PANAITESCU P. P., CAZACU A., *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (secolele XIV-XVII)*, București, 1957.

DOLLINGER, PHILIPPE, *La Hanse (XIIe—XIIIe siècles)*, Paris, 1964.

DUBY G., MANDROU R., *Histoire de la civilisation française. Moyen-Âge. XVIe siècle*, Paris, 1958.

ENNEN EDITH, *Frühgeschicte der europäischen Stadt*, Bonn, 1953.

FOSSIER ROBERT, *Histoire sociale de l'Occident medieval*, Paris, 1970.

GASSAUER RUDOLF, *Contribuțiuni la istoria Sucevei și a împrejurimilor*, Suceava, 1927.

GIEYSZTOR ALEXANDER, *Le origini delle città nella Polonia medievale*, în „Studi in onore di Armando Sapori", I, Milano, 1957, p. 129 și urm.

GIURESCU C. C., *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967.

GIURESCU C. C., *Contribuțiuni la studiul originilor și dezvoltării burgheziei române pînă la 1848*, București, 1972.

GIURESCU DINU C., *Țara Românească în secolele XIV și XV*, București, 1973.

GOROVEI ARTUR, *Folticenii. Cercetări istorice asupra orașului*, Fălticeni, 1938.

GRAUS F., BOSL K., SEIBT F., POSTAN M. M., GIEYSZTOR A., *Eastern and Western Europe in the Middle Age*, Londra, 1970.

GRIGORAȘ N., *Instituții feudale din Moldova. I. Organizarea de stat pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 1971.

HALPHEN LOUIS, *L'essor de l'Europe (XIe—XIIIe siècles)*, ed. 3, Paris, 1948.

HENSEL W., *Anfänge der Städte bei den Ost-und Westslawen*, Bautzen, 1967.

IORGA N., *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899.

* * * *Istoria orașului București*, I. București, 1965.

KNIGHT MELVIN M., *Histoire economique de l'Europe jusqu'à la fin du Moyen-Âge*, Paris, 1930.

LAVEDAN PIERRE, *Qu'est-ce que l'urbanisme ?. Introduction à l'histoire de l'urbanisme*, Paris, 1926.

LE GOFF JACQUES, *La civilisation de l'Occident médieval*, Paris, 1964.

MATEI M. D., *Studii de istorie orășenească medievală (Moldova, secolele XIV-XVI)*, Suceava, 1970.

MAUNIER RENE, *L'origine et la fonction economique des villes (Études de morphologie sociale)*, Paris, 1910.

NUMFORD LEWIS, *La Cite à travers l'histoire*, Paris, 1964.

NEAMȚU EUGENIA, NEAMȚU VASILE, CHEPTEA STELA, *Orașul medieval Baia în secolele XIV-XVII*, Iași, 1980.

OLTEANU ȘTEFAN, ȘERBAN CONSTANTIN, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, București, 1969.

PANAITESCU P. P., *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, București, 1947.

PANAITESCU P. P., *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969.

PASCU ȘTEFAN, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, București, 1954.

PETIT-DUTAILLIS CH., *Les communes françaises — Caractères et evolution des origines au XVIIIe siècle*, Paris, 1947.

PIRENNE HENRI, *Les anciennes démocraties des Pays-Bas*, Paris, 1917.

PIRENNE HENRI, *Les villes du Moyen-Âge. Essai d'histoire economique et sociale*, Bruxelles, 1927.

PLANITZ HANS, *Die deutsche Stadt im Mittelalter von der Römerzeit bis zu den Zunftkämpfen*, Graz-Köln, 1954.

POLEVOI L. L., *Ocerki istoriceskoi geografii Moldavii XIII-XV v. v.*, Chișinău, 1979.

PREUSS HUGO, *Die Entwicklung des deutschen Städtewesens*, I, Leipzig, 1906.

REMY JEAN, *La ville : phénomène économique*, Bruxelles, 1966.

RÖRIG FRITZ, *Die europäische Stadt und die Kultur des Bürgertums im Mittelalter*, Göttingen, 1955.
SAPORI ARMANDO, *Studi di storia economica. Secoli XIII—XIV—XV*, vol. I, ed. 3, Florența, 1955.
SCHMIDT WILHELM, *Suceawa's historische Denkwürdigkeiten von der ersten historischer Kenntnis, bis zur Verbindung der Bukowina mit Oesterreich*, Cernăuți, 1876.
STAHL HENRI H., *Controverse de istorie socială românească*, București, 1969.
THOMIROV M. N., *Drevnerusskie goroda*, ed. 2, Moscova, 1956.
TODOROV NIKOLAJ, *La ville balkanique aux XV-e—XIX-e siècles. Développement socio-économique et démographique*, București, 1980.
WECZERKA HUGO, *Das mittelalterliche und frühneuzeitliche Deutschtum im Fürstentum Moldau von seinem Anfängen bis zu seinem Untergang (13-18 Jahrhundert)* München, 1960.

ELÉMENTS SPÉCIFIQUES DE LA CIVILISATION URBAINE MÉDIÉVALE DES PAYS ROUMAINS

— Résumé —

Bien qu'objet de recherches suivies depuis la fin du XIXe siècle, la civilisation urbaine médiévale roumaine reste toujours un champ d'âpres débats pour certains historiens, surtout étrangers. Le parallèle entre réalités roumaines et situations spécifiques de l'Europe Centrale et Occidentale s'avère non seulement utile, mais absolument nécessaire, et la mise en doute de l'existence même d'une civilisation urbaine médiévale en Moldavie et en Valachie ne saurait mener qu'à des conclusions erronnées et anhistoriques.

En effet, la civilisation urbaine roumaine a fait son apparition, pour des raisons historiques généralement connues, à un moment plus récent qu'en Europe Occidentale. Elle se distingue par certaines particularités chronologiques et structurales, qui ne font que souligner, en dépit de sa diversité, l'image globale d'une civilisation européenne unitaire. Ces particularités résultent du fait que la civilisation des villes roumaines au Moyen-Âge n'a jamais atteint au degré supérieur des libertés communales. L'histoire toute entière de la Moldavie et de la Valachie au Moyen-Âge s'est déroulée sous l'emprise du combat perpétuel de ceux-ci pour leure propre indépendance, menacée tour-à-tour par les royaumes magyare et polonais et par l'empire ottoman. L'autorité politique centrale des deux pays roumains n'avait pu octroyer aux villes que des droits et libertés limités, abandonant les villes à une quasi-totale dépendance du reigne. Les particularités roumaines de l'organisation des luttes défensives ont eu comme résultat la transformation des fortifications voïvodales en principale axe du système défensif, tout en laissant aux fortifications urbaines un rôle plutôt insignifiant. Le caractère complémentaire de la vie urbaine des trois pays roumains (la Valachie, la Moldavie et la Transylvanie) est sans doute l'un des éléments essentiels pour une juste estimation de la position occupée par la vie urbaine roumaine dans l'ensemble de l'Europe du Moyen-Âge.

DESPRE GENEZA ORAȘULUI MEDIEVAL ROMÂNESC: MODELUL IAȘILOR

ALEXANDRU ANDRONIC

În istoriografia noastră contemporană se acordă o atenție sporită problemelor feudalismului european, urmărindu-se a se preciza, pe baza particularităților sale specifice, modelul feudalismului și variantele acestuia, fiind deosebit de actuală și problema feudalismului românesc [1], ceea ce implicit a adus în primul plan al cercetărilor de istorie și arheologie medievală problema genezei orașului medieval românesc. În acest sens, cu toate realizările notabile ale arheologiei medievale românești, rămîne încă valabilă opinia istoricului nostru P. P. Panaitescu cu privire la studierea începuturilor vieții urbane românești pe baza cercetărilor comparative cu feudalismul clasic european [2].

Deocamdată, în cadrul structurilor social-economice și teritoriale din spațiul românesc elucidarea problemei genezei orașului medieval s-a realizat parțial datorită descoperirilor arheologice din orașele Suceava, Iași și Baia [3] și a folosirii judicioase a documentului arheologic dat la iveală în urma săpăturilor arheologice sistematice efectuate mai bine de treizeci de ani în centrele urbane medievale românești la est de Carpați [4].

De aceea, descoperirile arheologice de la Iași prezintă un deosebit interes științific și în ceea ce privește elucidarea problemei referitoare la procesul de urbanizare al așezării rurale de aici și a dezvoltării sale ulterioare, cu atît mai mult cu cît cercetările efectuate au cuprins un areal local bine definit antropo-geografic [5].

---

1 Fl. Constantiniu, în RdI, 31, 1978, 7, p. 1215—1220 ; idem, în NEH, VI/1, 1980, p. 81—91 ; R. Manolescu, în RdI, 35, 1982, 7, p. 835—843 ; Fl. Constantiniu, în SMIM, X, 1983, p. 110—114 (capitolul : „Feudalismul : abordare tipologică") ; Al. Andronic, în „AIIAI", XXI, 1984, p. 473—484 ; idem, în *Hierasus*, 1984 (sub tipar).

2 P. P. Panaitescu, *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, București, 1947, p. 5 ; Em. I. Emandi, în Suceava, X, 1983, p. 875—881 ; M. D. Matei, în RdI, 37, 1984, 3, p. 279—285.

3 M. D. Matei, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963 ; C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea și pînă în secolul al XVI-lea*, București, 1967 ; Al. Andronic, *Iașul pînă în secolul al XVII-lea, Contribuții arheologice la problema genezei și dezvoltării orașelor feudale din Moldova* (rezumatul tezei de doctorat), Cluj, 1970 ; M. D. Matei, *Studii de istorie orășenească medievală (Moldova, secolele XIV—XVI)*, Suceava, 1970 ; E. Neamțu, V. Neamțu, St. Cheptea, *Orașul medieval Baia în secolele XIV—XVII*, Iași, I, 1980, II, 1984.

4 Vezi dezbaterea științifică de la Iași din 1972 în problema apariției orașelor medievale din Moldova (cf. G. Ignat, St. Cheptea, în AIIAI, IX, 1972, p. 651—654 și în RRH, XI, 1972, 5, p. 881—883). De asemenea, Șt. Olteanu, în Studii, 1972, 5, p. 933—979 ; M. D. Matei, Em. I. Emandi, *Habitatul medieval rural din Valea Moldovei și bazinul Șomuzului Mare. Secolele XI—XVII*, București, 1982.

5 N. Zaharia, în SCIV, VI, 1955, 1—2, p. 287 și 3—4 p. 898—899 ; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, în SCSI, VII, 1956, 2, p. 1—51 ; idem, *Așezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p. 201—

Din acest punct de vedere subliniem că un rol hotărîtor în rezolvarea cu succes a problemelor respective a revenit din punct de vedere metodologic cercetării mai amănunțite a tuturor elementelor de convergență în conexiunea lor totală [6].

Reamintim că săpăturile sistematice de pe teritoriul orașului Iași efectuate cu scopul determinării nucleului inițial, de caracter urban al așezării de pe terasa medie a Bahluiului de pe locul fostei Curți Domnești au permis, datorită unor importante descoperiri arheologice, să se dateze în a doua jumătate a secolului al XIV-lea acest nucleu, să se precizeze limitele sale teritoriale, precum și etapele dezvoltării sale ulterioare în timp și spațiu [7]. Subliniem, totodată, că etapele parcurse de așezarea de la Iași în procesul evolutiv de la sat la stadiul de oraș s-a bucurat de o cunoaștere ceva mai amănunțită decît a altor orașe medievale [8], datorită înglobării și a satelor din jurul Iașilor în cercetările efectuate începînd cu anul 1952.

Astfel, spre deosebire de istoricii care au considerat drept factor esențial al apariției orașului medieval românesc poziția sa geografică, fiind folosit conceptul de „tîrg de vale" [9], am ajuns la concluzia că la baza așezării de caracter urban de la Iași se află o așezare rurală, care a beneficiat nu numai de factorii fizico-geografici și economici, ci și de existența unui șir de așezări rurale, contemporane, în jurul său, alcătuind un fel de centură [10]. În felul acesta, o dată cu sporul demografic absolut necesar, la Iași s-au creat premisele constituirii unei piețe locale, condiție primordială unei evoluții ascendente a procesului de urbanizare al unei așezări rurale, viitor centru urban medieval, către care au gravitat celelalte sate din centură.

Totodată, pe baza cercetărilor arheologice și din alte orașe medievale din Moldova s-a ajuns la concluzia că orașul medieval românesc este produsul unui

206. Elaborate încă din 1966 studiile de interferență zonală istorico-geografice pentru Moldova rămîn valabile, deși s-au generalizat doar concluziile pentru epocile pre- și protoistorică (N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, în *Actes du VIIe Congrès International des Sciences Prehistoriques et Protohistoriques. Prague 21—27 août 1966*, Praha, 1, 1970, p. 112—114). Aceiași metodologie, însă cu o lărgire a cadrului fizico-geografic, la R. Möhlenkamp (în AIIAI, XVIII, 1981, p. 1—18 și XXI, 1984, p. 64—72).

6 Vezi „Tematica generală a celui de al XVI-lea Congres Internațional de Științe Istorice" (Stuttgart, 25 august—1 septembrie 1985), la *Secția cronologică — Evul Mediu*, tema 3 : „Munți, fluvii, deșerturi, păduri : bariere ori linii de convergență ?" (RdI, 37, 1984, 1, p. 88). Remarcăm faptul că existența unui centru de convergență ca element constitutiv al genezei unui oraș medieval într-o zonă geografică bine studiată interdisciplinar a fost evidențiată încă din 1977 de istoricul și arheologul medievist Em. I. Emandi (Suceava, X, p. 121) în legătură cu arealul local geografico-istoric din zona viitorului oraș medieval Suceava.

7 Al. Andronic, în AM, I, 1961, p. 271—281 ; Al. Andronic, E. Neamțu, în AM, II—III, 1964, p. 409—438 ; Al. Andronic, E. Neamțu, M. Dinu, în AM, V, 1967, p. 169—285 ; idem, în *Dacia*, NS, XIV, 1970, p. 335—388 ; E. Neamțu, St. Cheptea, în MCA, X, 1970, p. 281—287 ; Al. Andronic, E. Neamțu, St. Cheptea, în AM, 1980, p. 103—119.

8 M. D. Matei, în SCIVA, 28, 1977, 1, p. 72.

9 P. P. Panaitescu, în *Comunele medievale în Principatele române*, în *op. cit.*, p. 161—218 ; V. Costăchel, A. Sava, P. P. Panaitescu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, București, 1957, p. 413—414 ; P. P. Panaitescu, *Introducere în istoria culturii românești*, București, 1969, p. 279—291. Conceptul în discuție a fost acceptat de N. Grigoraș (SCȘI, XI, 1960, 1, p. 83—96) ; M. D. Matei (SCIVA, 29, 1978, 3, p. 365—384), V. Neamțu, E. Neamțu, St. Cheptea (AIIAI, XVI, 1979, p. 295—304).

10 Al. Andronic, *op. cit.*, Cluj, 1970, idem, în *Aluta*, I, 1970, p. 119—130 ; idem, în CI, I, 1970, p. 91—108 ; idem, în *Carpica*, V, 1972, p. 169—180 ; idem, *Iașii pînă la mijlocul secolului al XVII-lea. Geneză și evoluție*, Iași, 1984 (sub tipar).

îndelungat proces intern social-economic și politic, favorizat și de condițiile istorice de la mijlocul secolului al XIV-lea [11]. Astfel că primele nuclee urbane au luat naștere în Moldova în acele zone unde au coexistat : o mai mare densitate demografică (dovedită de descoperirea a numeroase așezări rurale în zonă), condiții fizico-geografice optime unei evoluții ascendente a societății umane locale și un minimum de securitate politică [12].

De aceea, în cadrul structurilor social-politice și teritoriale, cercetarea obiectivelor arheologice medievale pe subunități geografice, cum sînt de pildă „cîmpurile", „codrii", sau „țările", acele voievodate de văi, genial intuite de Nicolae Iorga și din ce în ce mai pregnant evidențiate de cercetarea arheologică a așezărilor întărite din secolele IX—XI din spațiul estic extracarpatic [13], a deschis perspective nebănuite cunoașterii aprofundate a satului medieval românesc. Deși incompletă, cercetarea din ultima vreme a satelor medievale românești din secolele XII—XIV a permis definirea cu mai multă exactitate a acelor categorii istorice, care la vremea respectivă se constituiseră, în ansamblul vieții rurale, în premise ale genezei orașului medieval românesc [14].

Diversitatea în unitate și persistența tehnicii populare sporită de meșteșugurile casnice pe de o parte și de meșteșugurile orășenești pe de altă parte, acestea din urmă diversificate în feudalism, permit, în stadiul actual al cercetărilor interdisciplinare stabilirea categoriilor istorice care definesc continuitatea și statornicia etnosului autohton.

Elemente de comparație, analogii arheologice, etnografice și de altă natură, menite a spori datele necesare cercetătorului în reliefarea capacității etnosului respectiv în receptarea inventivității locale și străine, prin contacte directe și indirecte, reflectate, în primul rînd în tehnica populară, și în al doilea rînd, în evoluția industriei casnice și a meseriilor diversificate și diferențiate pe o singură linie tehnologică, reprezintă astăzi preocupări fundamentale ale arheologului și istoricului medievist.

În această ordine de idei, descoperirile arheologice din mediile rural și urban din secolele XIV—XV din Moldova sînt dovezi concrete nu numai ale capacității de receptare a etnosului respectiv în domeniul dat ci și ale contactelor acestuia cu lumea înconjurătoare civilizată din aceeași epocă, facilitîndu-se aporturile pozitive în favoarea sa. Iată de ce în ansamblul condițiilor geografice și istorice un rol de seamă revine satului medieval care rămîne un izvor nesecat al viitorului centru urban, atît ca unitate demografică bine constituită, cît și în dubla sa calitate de unitate economică de producție și de schimb.

Producția în serie pentru o piață urbană sau interregională, implicînd nemijlocit și hinterlandul orășenesc respectiv, a determinat la vremea sa atragerea comunităților rurale înconjurătoare, alături de comunitatea urbană constituită, în procesul productiv, devenind un factor de progres, dar, concomitent și de standardizare a produselor. În acest fel produsele meșteșugarilor orășeni au căpătat un caracter universal, răspîndindu-se repede pe un spațiu economic din ce în ce mai mare și atingînd, în cele din urmă, granițele statului feudal din acea vreme, ba chiar și depășindu-le uneori.

Din acest punct de vedere sînt elocvente datele arheologice și numismatice care ne dovedesc producția în serie din domeniul meșteșugului olăritului și schim-

11 M. D. Matei, în SCIV, 21, 1970, 3, p. 451—463 ; idem, în *Bulletin de l'Association Internationale d'Étude du Sud-Est Européen*, IX, 1971, p. 104—129 ; idem, în *Vor-und Frühformen der europäischen Stadt im Mittelaltern*, Göttingen, II (1975), p. 277—288 ; idem, în SCIVA, 28, 1977, 1, p. 71—87 ; M. D. Matei, Em. Emandi, *op. cit.*, p. 92—103.

12 În problema securității politice în spațiile estice extracarpatice vezi Ș. Papacostea, în SMIM, X, 1983, p. 9—56. De asemenea, concluziile dezbaterii de la Iași din 1972 (cf. G. Ignat, St. Cheptea, *loc. cit.*).

13 D. Gh. Teodor, în AIIAI, XX, 1983, p. 81—87.

14 M. D. Matei, în SCIVA, 30, 1979, 3, p. 411—425 ; R. Popa, în SCIVA, 30, 1979, 4, p. 555—563.

bul acestor produse standardizate de la un capăt la altul al Moldovei încă la sfîrșitul secolului al XIV-lea [15].

Cu alte cuvinte, se creaseră tocmai acum condițiile necesare organizării unei piețe unice, care să asigure producția în masă pentru tîrgurile în funcție și odată cu realizarea schimbului de mărfuri să depășească etapa producției la comandă, datorită coexistenței factorilor generali de feudalizare completă a societății umane respective.

În acest context fiind precizate condițiile economice se impune reliefarea și a condițiilor fizico-geografice din zona Iașilor, care au facilitat, alături de ceilalți factori de convergență, apariția și dezvoltarea unei așezări umane de caracter urban în evul mediu românesc.

Iașii, străveche așezare umană se bucură de o poziție geografică deosebit de favorabilă pe valea Bahluiului, la contactul a două mari subunități de relief ale Podișului Moldovei și anume : Cîmpia Moldovei și Podișul Central Moldovenesc.

Contactul dintre aceste două mari subunități geografice se pun în evidență printr-o formă de relief denumită „Coasta Iașilor", care începe în valea Bahluiului, în cadrul orașului, la o altitudine de 40 m deasupra nivelului mării și urcă prin Bucium pînă la o altitudine de 356 m pe Dealul Repedea și 404 m pe Dealul Păun.

Din punct de vedere geologic orașul Iași se găsește așezat pe platforma moldo-podolică, rest al celui mai vechi lanț muntos din Europa (precambrianul de vîrstă hercinică) peste care s-au depus în strate orizontale depozite ale mării siluriene din paleozoicul inferior, cretacice de la sfîrșitul erei mezozoice, tortiniene-bugloviene, precum și cele marine ale sarmațianului din partea a doua a erei terțiare.

Relieful actual de terase fluviatile este de formație nouă, ceea ce a permis specialiștilor să considere că Iașii s-au răspîndit pe o unitate de relief, format în principiu în urma eroziunii și acumulării fluviatile cuaternare. Din această cauză, relieful Iașilor e variat, reprezentînd o regiune de dealuri și coline, cu o altitudine între 40 și 186 m, ca Ciric, Șorogari, Copou, Miroslava, Cetățuia, Socola, Căprița, separate de văi cu șesuri inundabile și parțial mlăștinoase ca ale Bahluiului și afluenților săi, sau ale Rediului, Podgoriei, Calcainei, Caricului, Nicolinei, la care se adaugă și Valea Lungă. Rezultă deci că acest relief este sculptat într-un fundament sarmatic, adică într-o cîmpie deluroasă complexă, formată în pliocen-cuaternar, prin eroziune selectivă, în depozite de argile și marne cu intercalații de nisipuri sarmatice și uneori de gipsuri.

Vatra actuală a orașului Iași este așezată pe mai multe trepte de terasă, foste albii majore ale Bahluiului, important fiind faptul că nucleul central al Iașilor, incluzînd și nucleul inițial al tîrgului medieval, se află pe o terasă inferioară a Bahluiului, cu o altitudine relativ de 25 m, de vîrstă würmiană. Terasele sînt alcătuite din depozite aluvionare, avînd la bază prundișuri și nisipuri, iar la partea superioară luturi loessoide, acestea folosite atît în trecut, cît și în prezent, ca materiale de construcție și de uz gospodăresc, alcătuind materia primă necesară producerii cărămizilor, țiglelor de acoperiș, olanelor pentru conducte de apă și canalizare, precum și ceramicii de uz casnic de toate categoriile.

Rețeaua hidrografică a Iașilor este densă, cu un regim de ape mari primăvara, viituri la începutul verii, însoțite uneori de inundații, în consecință capricios, cu variații mari de nivel, fenomen explicat și prin degradările de dată recentă a reliefului.

Clima se caracterizează prin influența maselor de aer atlantic, mărindu-i umiditatea și atenuîndu-i continentalismul, Iașii aflîndu-se în cadrul provinciei temperate continentale, la contactul dintre un ținut cu climă stepică și silvo-stepică și un ținut cu climă de dealuri și păduri. Climatul de stepă se manifestă cu o temperatură medie anuală de 9,6° cu vînturi predominînd de la nord-vest și sud-est cu veri secetoase (maximum de +40°) și cu ierni geroase (minimum de —30°).

Vegetația este specifică regiunilor de silvostepă, cu specii de stejar, alun, arțar, tei, frasin, prun sălbatec, corn, existînd în felul acesta un foarte prețios material lemnos pentru construcții și meșteșugirea uneltelor casnice și agricole. Nu trebuie pierdută din vedere existența pajiștilor ierboase de silvostepă, care din vechime au favorizat pășunatul și creșterea vitelor. În fine, solurile din regiune, cu cernoziomuri extrem de fertile, și podzoluri de pădure, cenușii sau brune, au fost și sînt și astăzi propice agriculturii.

În felul acesta, regiunea de contact dintre cele două mari subunități de relief a Podișului Moldovenesc, favorizată de un complex de factori geografici a constituit un loc propice pentru o așezare umană, care cu timpul a evoluat, transformîndu-se, dintr-o așezare rurală, într-un centru feudal de caracter urban.

Din punctul de vedere al organizării unui centru de schimb locul ocupat de Iași are o poziție geografică corespunzătoare acestui scop. Din punct de vedere topografic era normal ca inițial tîrgul să fi cuprins promontoriul terasei inferioare a Bahluiului, tocmai pe locul vechii curți domnești și în imediata ei vecinătate, deoarece tocmai acest promontoriu este situat în fața conului de dejecție plat al Nicolinei, oferind, odată cu existența apei potabile, și un important punct de trecere peste șesul umed al rîului Bahlui [16].

Lunca Bahluiului a favorizat în decursul vremii apariția a numeroase așezări umane [17], aflate în strînsă legătură și cu micile artere de comunicații nord-sud, peste Podișul Central Moldovenesc, constituind un nod de mare importanță economică între vadul Prutului de la Țuțora dinspre est și Poarta Tîrgului Frumos spre vest către Siret și afluenții săi pe dreapta [18].

În felul acesta, așezarea de caracter rural de la Iași, s-a aflat, datorită unor condiții geografice, pe axul principalelor drumuri comerciale, care alături de celelalte elemente sociale, demografice și politice au contribuit la transformarea treptată a așezării într-un timp relativ scurt, în oraș medieval, important centru de producție și schimb.

Zona geografică a bazinului Bahluiului în cadrul căreia a luat naștere și ulterior s-a dezvoltat orașul medieval Iași se caracterizează în general prin prezența unor străvechi așezări umane [19], după cum o dovedesc descoperirile mai vechi ca urmare a cercetărilor de suprafață, care atestă o locuire umană intensă de-a lungul secolelor în decursul întregii istorii vechi și medii [20]. De aceea, atenția arheologilor s-a îndreptat în direcția intensificării cercetărilor de teren din zona împrejurimilor Iașilor, deoarece trecutul istoric al acestei așezări nu putea fi studiat corect decît în cadrul său natural fizico-geografic și demografic. Cercetările de suprafață, efectuate în satele Aroneanu, Dancu, Holboca, Tomoșești, Vlădiceni, Bucium, Hlincea, Valea Adîncă, Miroslava, Uricani, Găureni Valea Lupului, Rediu-Tătar, Cîrlig și Șorogari au permis să se stabilească că așezările rurale medievale de la Dancu, Abator, Hlincea, Nicolina, Capul Rediului, Munteni, Dealul Copou și

15 E. Neamțu, V. Neamțu, St. Cheptea, *op. cit.*, p. 104—110 ; El. Busuioc, *Ceramica de uz comun nesmălțuită din Moldova (secolul al XIV-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea)*, București, 1975, p. 27.

16 *Monografia geografică a României*, I, București, 1960, p. 292—296, 318, 570—571, 672—679 ; C. Martiniuc, V. Băcăuanu, în AȘUI, V, 1959, p. 183—184, 186 ; I. Șandru, C. Martiniuc, Șt. Păunel, S. Chiriacescu, în AȘUI, I, 1956, 1, p. 340—341 ; I. Șandru, V. Băcăuanu, Al. Ungureanu, *Județul Iași*, București, 1972 ; D. Bădărău, I. Caproșu, *Iașii vechilor ziditi, pînă în 1821*, Iași, 1974, p. 11—12 ; *Istoria orașului Iași*, I, 1980, p. 13—16 ; *Iași. Monografie*, București, 1980, p. 11—32.

17 M. David, în Lucrările Societății „Dimitrie Cantemir", Iași, 1940, p. 41.

18 V. Tufescu, în BSRG, LIX, 1940, p. 347—349.

19 L. Lăzărescu, în Studii, 1948, 1, p. 207—210. În județul Iași în urma cercetărilor arheologice de teren au fost identificate peste 3000 de stațiuni din paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea. Vezi V. Chirica, M. Tanasache, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, Iași, 1984 (ms. Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol" din Iași).

20 N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *op. cit.*, București, 1970, p. 167—226 ; I. Șandru, V. Băcăuanu, Al. Ungureanu, *op. cit.*, p. 57—62.

Breazu sînt contemporane cu așezarea de la Iași din secolul al XIV-lea. Aceste așezări rurale, alcătuind un fel de centură, au jucat un important rol în procesul social-economic de transformare al așezării rurale de pe terasa medie a Bahluiului de la Iași, de pe locul fostei curți domnești, gravitînd din punct de vedere economic către această așezare, adică către viitorul centru urban medieval [21].

Același proces de gravitare către un viitor centru orășenesc medieval a fost precizat și pentru orașul medieval Botoșani [22]. În același timp s-a evidențiat și rolul factorului geografic în apariția unui oraș medieval [23]. De asemenea, s-a analizat și importanța drumurilor comerciale interne transcontinentale [24]. Această conexiune a elementelor de convergență, care a determinat apariția unui oraș medieval într-o zonă geografică bine cercetată interdisciplinar a fost evidențiată și la Suceava, a cărei particularitate însă constă că pe la mijlocul secolului al XIV-lea era un oraș fortificat [25].

În același timp Baia se dovedește să fi fost la începuturile sale orășenești o așezare de meșteșugari bine diferențiați pe ramuri de producție net urbană [26], constatîndu-se pe plan istoric generalizarea factorilor interni esențiali ai procesului apariției și dezvoltării orașului medieval românesc, în care caz aportul demografic alogen și-a avut partea sa la *„dinamizarea* producției — în primul rînd meșteșugărești și comerțului" [27].

În ceea ce privește apariția vieții urbane în zona unde avea să se dezvolte tîrgul medieval al Iașilor s-a remarcat recent că din punct de vedere cronologic momentul respectiv se situează către mijlocul secolului al XIV-lea, cîtă vreme în perioada anterioară așezările din zonă au avut un caracter rural [28]. De asemenea, s-a subliniat că pentru regiunea extracarpatică „calitatea de centru urban incipient... nu era dată de aspectul planimetric și arhitectural al așezării, ci de faptul că aceasta însemna o aglomerare de meșteșugari și comercianți care se manifestau activ pe planul producției și al schimbului" [29]. Este tocmai cazul Iașilor, unde întregul material arheologic descoperit încă din 1952 și pînă în prezent ne atestă existența unui număr mare de meșteșugari, diferențiați pe ramuri de producție și a unor negustori cu o bogată marfă locală și de import. Diversitatea complexelor și a construcțiilor descoperite, precum și gama extrem de variată a diferitelor obiecte găsite în depunerile din secolul al XIV-lea, datate cu monedă de la Petru I [30] reprezintă cea mai elocventă dovadă a transformării așezării rurale de la Iași, de pe terasa medie a Bahluiului, într-un important centru urban medieval de producție și schimb.

Subliniem totodată că pe baza acestor descoperiri arheologice s-a realizat și o primă hartă a evoluției teritoriale a orașului Iași, începînd cu secolul al XIV-lea, fiind rectificată vechea hartă întocmită de geograful V. Tufescu, care, folosind datele izvoarelor scrise, a datat greșit în secolul al XVI-lea nucleul inițial urban al acestui tîrg medieval românesc [31].

21 Al. Andronic, în *Carpica*, V, 1972, p. 172.

22 V. Spinei, R. Popovici-Baltă, *Din trecutul județului Botoșani*, Botoșani, 1974, p. 131.

23 I. Prăjinaru, în *Hierasus*, I, 1978, p. 317—328.

24 E. Greceanu, *Ansamblul urban medieval Botoșani*, București, 1981, p. 4—67.

25 M. D. Matei, în RdI, 34, 1981, 12, p. 2247—2261.

26 E. Neamțu, V. Neamțu, St. Cheptea, *op. cit.*, p. 48—140.

27 V. Neamțu, E. Neamțu, St. Cheptea, în AIIAI, XVI, 1979, p. 303 (sublinierea autorilor).

28 V. Spinei, *Moldova în secolele XI—XIV*, București, 1982, p. 77—121, 188—256.

29 *Ibidem*, p. 225.

30 N. N. Pușcașu, V. N. Pușcașu, în RMM, Seria Monumente Istorice și de artă, XIV, 1983, 2, p. 20—64.

31 Al. Andronic, în AM, I, p. 273, fig. 1; V. Tufescu, în BSRG, LI, 1932, p. 302—313; idem, *Iașii și orașele din nordul Moldovei*, Chișinău, 1932.

De asemenea, cu tot riscul de a ne repeta, atragem atenția că progresul realizat de localnici constituie opera propriului lor efort fără contribuția elementului alogen colonizator, infirmîndu-se vechea teză neștiințifică a factorului colonizator ca esențial în geneza orașelor medievale românești [32].

Întîrzierea procesului de urbanizare al așezării de la Iași, deși pe teritoriul orașului în zona nucleului inițial urban medieval au fost descoperite importante vestigii din secolele XIII—XIV, se explică prin extinderea dominației Hoardei de Aur și în regiunea viitorului hinterland al Iașilor, după marea invazie a mongolilor din 1241 [33]. Numai după căderea Hoardei de Aur, proces început după bătălia de la Sinie Vody din anul 1362 și încheiat către sfîrșitul celui de al șaptelea deceniu al secolului al XIV-lea [34], Iașii vor avea răgazul să se dezvolte și în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, în vremea înțeleptului voievod Petru I.

Semnificativ este faptul că prima mențiune documentară scrisă a Iașilor, datează tocmai din vremea acestui voievod. Este vorba de binecunoscuta „Listă a orașelor rusești îndepărtate și apropiate" [35], cuprinsă în Cronica I a Novgorodului [36], menționînd orașele valahe, adică românești din Voievodatul Moldovei, fragment pe care l-am datat între anii 1388—1391 [37].

În fragmentul conținînd înșirarea orașelor din Moldova, de la sud la nord, începînd cu Cetatea Albă și terminînd cu Hotinul, orașul Iași este numit tîrgul Iașilor — Jassyskij torg, reprezentînd un toponim primar, identic cu acela din documentele de cancelarie ale Voievodatului Moldovei — Jasy și Jaski torg [38], și a cărui vechime este confirmată de ansamblul descoperirilor arheologice. De altfel, la epoca inserării în izvoarele scrise Iașii, ca și celelalte orașe din Moldova din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, își cîștigaseră, după opinia pertinentă a istoricului Șt. S. Gorovei, *„cu cîteva decenii mai înainte"* de prima lor menționare documentară, importanța ca centre urbane medievale pe deplin constituite [39]. Este tocmai ceea ce se confirmă și prin aplicarea statisticii matematice la studierea toponimelor primare, a căror vechime este cu 70—50 ani anterioară primei lor atestări documentare scrise [40].

Procesul de urbanizare al Iașilor a fost accelerat începînd cu prima jumătate a secolului al XV-lea ca urmare a edificării pe teritoriul său a Curții domnești, ceea ce a conferit așezării urbane în curs de dezvoltare o mai mare securitate

32 Al. Andronic, în *Carpica*, V, 1972, p. 177. Vezi critica concepției lui H. Weczerka la C. C. Giurescu, în RRH, 1963, 2, p. 409—417.

33 O. Iliescu, în SCN, 1960, 3, p. 27; E. Abîzova, P. Bîrnea, A. Nudelman, *Drevnosti Starogo Orcheja. Zalotoordynskij period*, Kișinev, 1981. Vezi și recenzia semnată de V. Spinei, în AIIAI, XXI, 1984, p. 546—547.

34 V. Spinei, *op. cit.*, p. 329—331; Al. Andronic, în Suceava, X, 1983, p. 229—234.

35 E. P. Naumov, în *Letopisi i chroniki*, Moscova, 1974, p. 159—163. Autorul datează epoca de alcătuire a întregii liste a orașelor rusești la Kiev — între anii 1394—1396 ca o documentare specială a mitropolitului Kiprian în cadrul relațiilor cu patriarhia din Constantinopol. Istoricul nu s-a ocupat de datarea fragmentelor intrate în componența listei. Vezi și recenzia noastră în AIIAI, XVI, 1979, p. 573—576.

36 *Novgorodskaja pervaja letopis' staršego i mladšego izvodov*, Ed. A. N. Nasonov, Moscova-Leningrad, 1950, p. 475-477.

37 Al. Andronic, în Rsl., XI, 1965, p. 203-218; idem în RRH, IX, 1970, 5, p. 837-853.

38 M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, doc. 176 — U IAȘI (= la Iași, în l. slavonă); DRH, A. Moldova, I doc. 130 — OU IASCOM TÎRGU (= în tîrgul Iași, în l. slavonă).

39 Șt. S. Gorovei, în Suceava, X, 1983, p. 189 (sublinierea autorului).

40 L. L. Polevoj, *Očerk istoričeskoj geografii Moldavii XIII—XV v.v.*, Kișinev. 1979, p. 166-179; M. D. Matei, Em. I. Emandi, *op. cit.*, p. 34-35.

politică. Totodată, a crescut și importanța economică a tîrgului Iașilor, care, așa cum se menționează în documentul din 1408 [41], devine punct vamal pentru comerțul de tranzit spre părțile tătărești, consolidîndu-și poziția sa de centru de producție și schimb în această parte a tînărului stat independent al Moldovei.

Semnalînd încă din 1965 importanța factorului politic în accelerarea procesului de urbanizare al unor așezări de caracter urban din Moldova, atunci cînd precizam două faze ale acestui proces : a) înainte și b) după instalarea unor Curți domnești, avem confirmarea deplină a semnificației acestui factor [42], datorită recentelor descoperiri de pe teritoriul orașului Suceava, care ne dovedesc că orașul medieval respectiv, în limitele unei așezări fortificate cu palisadă, șanț și val de apărare, își desfășura propria sa activitate social-economică și politică în decursul secolului al XIV-lea, reprezentînd, după toate probabilitățile, centrul unui Voievodat de Vale [43]. Era perfect normal ca în a doua jumătate a secolului respectiv, acest centru să devină capitala țării, voievodul din acea vreme înălțind aici și cetatea sa de scaun. Tocmai din acest punct de vedere, pentru noi rămîne ca deosebit de semnificativă data de 1388, care reprezintă prima menționare a tîrgului Iași ca oraș medieval, alături de Suceava, care beneficiază, tot în acest an de menționarea sa pentru prima dată, atît în izvoarele scrise externe, cît și în documentele de cancelarie voievodală [44].

Astfel, în încheiere, considerăm că modelul Iașilor oferă posibilitatea ca în examinarea convergențelor într-un areal antropogeografic bine studiat să se ajungă la importanta concluzie de ordin istoric și anume că față de acele centre urbane medievale românești preexistente formării statului feudal de sine stătător al Moldovei [45], există centre urbane medievale care au luat naștere — nici înainte nici după formarea acestui stat — ci paralel cu procesul de constituire statală, ca o particularitate a feudalismului românesc, ca o consecință a feudalizării treptate și a consolidării noii orînduiri social-economice în conexiunea tuturor liniilor de convergență.

SUR LA GENÈSE DE LA VILLE MÉDIÉVALE ROUMAINE : LE MODÈLE DE IASSY

Résumé

Les découvertes archéologiques de Iassy ont permis la précision d'ordre historique que l'habitat rural de Iassy, sur la terrasse supérieure de la rivière de Bahlui, sur la place où au XV-e siècle s'élevait la Cour Princière des voïvodes de Moldavie, datant depuis le XIV-e siècle, a bénéficié de conditions physico-géographiques, démographiques et politiques optimes, qui lui ont permis, dans un court intervalle de temps, de devenir un important centre médiéval urbain de production et d'échange, un point douanier et le siège de la Cour Princière, en lui offrant les caractéristiques d'une ville médiévale pleinement constituée à la fin du XIV-e siècle.

Dans le cadre des structures social-économiques et territoriales de l'espace roumain estique extra-carpatique, le modèle de Iassy offre — dans le contexte des mutations médiévales européennes — la possibilité qu'à l'examen des convergences dans un aréal anthropogéographique interdisciplinairement bien étudié, on arrive à l'importante conclusion historique concernant le parallélisme d'entre le groupe de certaines villes médiévales roumaines et le processus de constitution d'état de la Moldavie comme une particularité de la feodalité roumaine.

---

41 M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 631.

42 Al. Andronic, în *Dacia*, N. S., IX, 1965, p. 463-467. Pentru același rol al Curților domnești edificate în centrele urbane medievale din Țara Românească, vezi Gh. I. Cantacuzino, în *Studia Valachica*, Tîrgoviște, 1970, p. 95-111.

43 M. D. Matei, Em. I. Emandi, *op. cit.*, p. 100-102.

44 Șt. S. Gorovei, în Suceava, X, 1983, p. 189—190, atrăgîndu-se atenția asupra actului din 18 august 1388 privind jurisdicția episcopiei armenești din Liov asupra armenilor din unele orașe din Moldova, alături de actul din 10 februarie 1388 emis din Suceava de Petru I.

45 Dacă nu majoritatea tîrgurilor medievale românești — așa cum susținea cu tărie C. C. Giurescu, în *Contribuțiuni la studiul originilor și dezvoltării burgheziei românești pînă la 1848*, București, 1972, p. 5 — cel puțin unele din ele sînt într-adevăr anterioare întemeierii statelor independente românești de la sud și est de Carpați.

Dacă inițial cahlele de sobă în forma lor simplă, întîlnite la răsărit de Carpați odată cu ultimul sfert al secolului al XIV-lea[3], au avut un rol exclusiv funcțional, ulterior ele evoluează și se diversifică ca forme și decor, devenind în cele mai multe cazuri, produse meșteșugărești cu caracter artistic ce se înscriu în evoluția sobei gotice central- și est-europene. Varietatea și bogăția repertoriului decorativ prezent pe cahlele de sobă pun în evidență cu pregnanță procesul de asimilare de către societatea est-carpatică a elementelor decorative caracteristice goticului și Renașterii timpurii, reflectînd totodată unul din aspectele procesului adaptării societății feudale moldovene la progresele civilizației Europei centrale.

Parte componentă a arhitecturii feudale de lemn sau de zid[4], problema apariției și răspîndirii sobei de cahle, a repertoriului său decorativ, este susceptibilă de îmbunătățiri, deși în momentul de față dispunem de unele date cu privire la sistemul de încălzire utilizat în interioarele unor foste reședințe domnești sau boierești, ale locuințelor unor orășeni înstăriți sau din cuprinsul ansamblurilor monastice. Cercetările arheologice efectuate cu stăruință în ultimele trei decenii ne-au dezvăluit existența pe plăcile de sobă a unui repertoriu decorativ de o mare varietate constînd din motive ornamentale geometrice sau vegetale, din elemente heraldice, din imagini ținînd de iconografia creștină (teme biblice, hagiografice sau cu caracter moral), din scene ilustrînd viața de curte sau eposul cavaleresc ca și din imagini aflate sub semnul simbolismului animal, cu rosturi în cuprinsul *Fiziologului* sau al *Bestiarelor* medievale, toate înlănțuite într-o iconografie care, deocamdată, cu greu se dovedește a fi coerentă[5].

Preocupări deosebite, de dotare cu sobe de cahle a interioarelor locuite, de creare a unor utilități de confort, se constată și la Baia, așezare medievală care din a doua jumătate a secolului al XIV-lea pășea hotărît pe calea urbanizării[6], pentru ca în secolul următor să cunoască maxima sa înflorire economică și culturală. Cercetările arheologice întreprinse aici au scos în evidență prezența în cuprinsul locuințelor, încă din ultimele decenii ale secolului al XIV-lea a sobelor realizate din cahle[7], ce vin să înlocuiască mai vechile sisteme de încălzire. Odată cu dezvoltarea așezării în ansamblul ei, cu amplificarea spațiului locuibil, în secolul al XV-lea se observă și o strădanie deosebită a orășenilor de sporire a gradului de confort, adăugînd acestuia frumosul. Materialele ceramice decorative smălțuite sau nesmălțuite provenite din sobe s-au constituit pe parcursul investigațiilor arheologice într-o categorie aparte, deosebit de bogată prin diversitatea formelor și varietatea repertoriului decorativ.

Din materialul inedit ne reține acum atenția o serie de piese de sobă descoperite în cuprinsul unei locuințe cu structură lemnoasă (L IV) amplasată la 30 m spre nord-est de biserica catolică (din Baia)[8], ale cărei urme se pot vedea și

3 Cele mai vechi sobe de cahle, aflate în locuințe din ultimul sfert al secolului al XIV-lea au fost descoperite la Suceava (Cf. Lucian Chițescu, în Cercetări arheologice, București, 1975, 1, p. 245-259), Baia, (Cf. Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *op. cit.*, vol. I, p. 138-139) și Tîrgu Neamț (Cercetări inedite datorate autorilor).

4 Radu Popa, Monica Mărgineanu-Cârstoiu, *op. cit.*, p. 129.

5 Exemplele oferite de cele două sobe descoperite la Suceava (Cf. Radu Popa, Monica Mărgineanu-Cârstoiu, op. cit.) și Baia (descoperire inedită datorată autorilor, constînd dintr-o locuință înzestrată cu o sobă monumentală din ultimul sfert al secolului al XV-lea), ambele reconstituite, par a fi concludente în acest sens.

6 Lia Bătrîna și Adrian Bătrîna, *Contribuții arheologice cu privire la așezarea de la Baia în epoca anterioară întemeierii statului feudal Moldova*, în SCIVA, 1980, 4, p. 610

7 Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *op. cit.*, vol. I, p. 128-139 ; vol. II, p. 228-243.

8 R. Teodoru, *Vechile biserici din Baia*, în SCIA, seria Artă plastică, 1973, 2, p. 233-255 ; Vasile Drăguț, *O pictură murală exterioară regăsită la Baia*, în RMM. Monumente istorice și de artă, 1975, 1, p. 60 ; Lia Bătrîna și Adrian Bătrîna, *Date istorice și arheologice, despre biserica catolică din Baia*, în „Suceava. Anuarul Muzeului județean", X, 1983, p. 431-454.

astăzi. Aparținînd unui orășean înstărit, așa după cum ne indică materialul arheologic aflat în umplutura sa precum și dimensiunile sale deosebite (61 m²) în raport cu vremea căreia îi aparține, locuința pomenită a funcționat într-un interval restrîns de timp, cuprins între anii 1467—1476[9], dezafectarea sa producîndu-se ca urmare a unui incendiu.

Deși condițiile de cercetare nu au permis recoltarea tuturor pieselor de sobă, avem motive să credem că am reușit să recuperăm suficiente materiale în măsură să ne îngăduie reconstituirea întregului repertoriu decorativ. Piesele au fost descoperite întregi sau fragmentare, acestea din urmă fiind întregite în bună măsură[10]. În raport cu funcționalitatea lor ele se împart în trei categorii :

A. Plăci de mai mari dimensiuni ce căptușeau la interior camerele de încălzire ;

B. Hota ;

C. Cahlele propriu-zise.

A.1. *Plăci ceramice de formă dreptunghiulară*

Piesele se prezintă sub forma unor plăci simple modelate în tipar, arse în mediu oxidant, cu laturile de 40 X 25,5 cm și grosimea de 1 cm. Pe una din fețe se observă caneluri longitudinale realizate în pastă crudă, cu degetele. Cealaltă față este netedă și puternic afumată. Rostul lor era de a căptuși camerele de încălzire ale sobei. S-a putut stabili existența a 6 piese.

A.2. *Plăci ceramice de formă triunghiulară*

De formă simplă, modelate în tipar și arse în mediu oxidant, aceste piese triunghiulare cu laturile de 16,5 X 33 X 35,5 cm și grosimea de 1 cm aveau rolul de a placa și de a închide sub forma unui vîrf de piramidă partea superioară a ultimei camere de încălzire a sobei. Deși nu a putut fi recuperat decît un singur exemplar, ele trebuie să fi fost în număr de patru.

B. *Hota*

Piesa este de formă tronconică, lucrată la roată și arsă oxidant, cu diametrul bazei de 44 cm, cel superior de 28 cm iar înălțimea de 40 cm, avînd rolul de legătură și de transmitere a căldurii între camera inferioară și cea superioară de încălzire.

C. *Cahlele*

Cahlele au fost executate dintr-o pastă bine amestecată, conținînd drept degresant nisipul fin. Modelarea s-a făcut pe roata olarului sau în tipar iar arderea s-a petrecut în mediu oxidant. Fără nici o excepție sînt nesmălțuite. În raport cu forma se pot împărți în trei categorii :

I. Cahle pătrate cu fața deschisă și picior tronconic ;

II. Cahle rectangulare cu fața plină, decor în relief și picior semicilindric ;

III. Cahle rectangulare cu fața plină și decor în relief, dar lipsite de picior.

C.I. *Cahle pătrate cu fața deschisă și picior tronconic*

Sînt cahle realizate numai la roata olarului, sub forma unor oale tronconice, „trase" la gură pînă la obținerea unei deschideri pătrate cu latura variind între 21 și 23 cm, cu diametrul bazei piciorului de 9—10 cm și adîncimea totală de 16—19 cm. Deși au fost descoperite numai cinci exemplare, numărul lor trebuie să fi fost mai mare.

9 Contextul stratigrafic, materialul numismatic și izvoarele scrise privitoare la evenimentele ce au determinat incendiile din 1467 și 1476 au permis o încadrare cronologică strînsă a complexului descoperit.

10 Întregirea și restaurarea materialelor a fost făcută cu pricepere și migală, în cadrul laboratorului de restaurare al Muzeului județean Suceava, de Elena Drîmbei, căreia îi aducem și cu acest prilej întreaga noastră gratitudine.

C II. *Cahle rectangulare cu fața plină, decor în relief și picior semicilindric*

Aceste piese sînt alcătuite dintr-o *placă anterioară*, modelată în tipar, groasă de 2 cm, prevăzută cu un chenar în relief înalt de 0,6—0,8 cm și lat de 0,5—2 cm, și dintr-un *picior semicilindric* rezultat din modelarea la roată și tăierea pe din două pe lungime a unui cilindru. Partea superioară și cea inferioară ale semicilindrului au fost închise prin adăugarea a cîte unui segment dintr-o placă circulară de lut, după care partea deschisă a piciorului a fost aplicată pe spatele plăcii rectangulare lucrate în tipar. Încă în pasta crudă, în zona mediană a piciorului a fost creată o deschidere circulară sau ovală, cu diametrul variind între 9-14 cm, al cărei rol era acela de a permite circulația aerului cald în interiorul cahlei. Plăcile cu decor au înălțimea de 21,6-23,2 cm iar lățimea de 20-23 cm, multe dintre piese apropiindu-se, prin dimensiunile lor, de forma unui pătrat. În sfîrșit, adîncimea piciorului sau raza semicilindrului variază între 8 și 13,5 cm. Cîteva exemplare, ne referim la cele cu decor floral și geometric, prezintă o formă dreptunghiulară mai pronunțată avînd înălțimea de 25—26 cm și latura de 15—18,5 cm.

C.II.1. *Cahle rectangulare cu fața plină, decorate cu „Cavaler și jupîniță"*

Într-un decor vegetal relativ bogat și variat sînt prezentate frontal două personaje. La stînga apare redat cavalerul, cu părul buclat, purtînd o tunică strîmtă și scurtă, marcată de pliuri verticale la partea inferioară. Partea superioară a tunicii este închisă, probabil cu un șiret, întrucît nu sînt redați nasturii pînă sub gît, unde se răscroiește. Mînecile sînt înguste și lungi, ciorapii strîmți iar încălțămintea cu vîrful ascuțit, de tip „polonez". Prin croială, îmbrăcămintea pune în valoare silueta cavalerului prezentat cu un piept bombat și o talie suplă. De cingătoare este prinsă lejer cu o curea, o mică geantă de piele („aumonière) destinată să conțină bani. În ea se află introdusă palma stîngă a cavalerului, pentru ca cea a mîinii drepte, flexată din cot, să fie apropiată de palma dreaptă a personajului feminin.

Aflat în dreapta, personajul feminin are părul despărțit de o cărare pe mijlocul creștetului și adunat în două bucle largi pe tîmple și urechi. Detaliile feței sînt mai puțin reușite ca și în cazul personajului masculin. În schimb îmbrăcămintea este bine redată, constînd dintr-o rochie lungă, pînă la glezne, strînsă în talie cu o centură și marcată de falduri verticale de la talie în jos. În picioare poartă pantofi cu toc și vîrf ascuțit. Mînecile și partea superioară a rochiei sînt mai strîmte. Antebrațul drept este îndreptat spre personajul masculin iar în mîna stîngă, ușor flexată din cot, ține o cunună de flori sau de metal prețios, simbol — alături de capul descoperit — al purității tinerei fete [11].

Cadrul natural, mai bogat și mai variat decît apare în mod obișnuit pe cahlele cu această reprezentare, redă imaginea stilizată, dar plastică și sugestivă, a trei feluri de arbori. Dacă între cele două personaje și la stînga-jos a celui feminin apare reprezentat chiparosul, iar la dreapta și stînga-sus cedrul, lîngă cavaler observăm imaginea conului de pin (fig. 1).

Din acest tip de cahle s-a stabilit existența a cinci exemplare dintre care trei au fost complet întregite.

C.II.2. *Cahle rectangulare cu fața plină, decorate cu o scenă de vînătoare*

Scena de vînătoare conține imaginea unui cavaler aflat în luptă cu un urs. Cavalerul, un lăncier în armură ușoară, cu detaliile anatomice ale chipului destul de bine redate și capul ușor răsucit spre stînga, se află în poziție de atac. În mîna stîngă ține o lance îndreptată spre urs. Armura lăncierului este compusă dintr-o cască de tip „celata", fără vizieră mobilă și cu penaj, dintr-o cuirasă bombată, din spaliere pentru umeri, brasarde pentru braț și antebraț, precum și din

11 Odată măritate, femeile își acoperă capul. Acest obicei, legat de semnificația simbolică a cununii și apoi a învelitoarei capului la femeile măritate este descris în secolul al XVII-lea de Paul de Alep și de Del Chiaro (Cf. Corina Nicolescu, *Istoria costumului de curte în țările române*, București, 1970, p. 174-175 și note).

Fig. 1. — Cahlă decorată cu „Cavaler și jupîniță".

Fig. 2. — Cahlă decorată cu scenă de vînătoare.

braconieră și tasete — plăci articulate cu partea de jos semicirculară, așa cum apar către anul 1450 [12] — menite să protejeze șoldurile și pulpele [13]. Ursul este redat din profil, în picioare, sprijinit pe labele din spate, ținînd ridicată în laba dreaptă o măciucă cu care îl amenință pe lăncier. Acesta este ajutat în luptă de un cîine, redat și el din profil, ce atacă ursul în jumătatea sa inferioară (fig. 2).

S-au descoperit din acest tip de piese cinci exemplare dintre care trei au fost complet întregite.

C.II.3. *Cahle rectangulare cu fața plină, decorate cu un element heraldic — Corbul cu inelul în cioc — din stema familiei Huniazilor*

În cîmpul central al plăcii este redat un scut sprijinit de doi tenanți. Scutul este de tip „polonez", prezentînd la partea superioară două scobituri laterale, modelat în acoladă în jumătatea sa inferioară [14]. Mobila principală a scutului este un *corb* reprezentat din profil, întors, privind spre partea stîngă a scutului, și așezat pe o ramură de arbore. Corbul are capul încoronat cu o coroană nobiliară cu trei fleuroane iar în cioc poartă un inel. Aripile sînt lipite de corp.

În partea dreaptă, deasupra corbului, apare cea de a doua mobilă a scutului și anume o *roză* deschisă [15], cu cinci foi în fiecare dintre rîndurile sale și cu un boboc central între fiecare frunză a rîndului exterior.

Scutul este susținut cu ambele lor brațe de doi tenanți, personaje convenționale reprezentate în acest caz de doi tineri cavaleri în tunică scurtă, strînsă pe talie și despicată în părți, cu pantaloni colanți și încălțăminte ascuțită de tip „à la poulaine" (fig. 3).

S-a putut stabili existența a șase exemplare dintre care patru au fost complet întregite.

C.II.4. *Cahle rectangulare cu fața plină, decorate cu un element heraldic — Leul „rampant" cu o coroană în labele anterioare — din stema familiei Huniazilor*

Într-un scut de tip „polonez" este redat din profil, arătînd numai un ochi, dar amîndouă urechile, un leu „rampant". Limba sa, care iese din gură, este încovoiată și rotunjită la extremitate. Coada este ridicată drept, puțin ondulată, cu vîrful ușor îngroșat și întors spre spate. Coama apare bogată, acoperind gîtul, pieptul și o parte din spate. Trupul zvelt are labele terminate cu gheare arcuite, cele din față purtînd o coroană nobiliară cu trei fleuroane.

Scutul este încadrat de un decor vegetal constînd din flori cu lujer lung și cinci petale (fig. 4).

Din cele șase exemplare descoperite, trei se păstrează întregi.

C.II.5. *Cahle rectangulare cu fața plină, decorate cu motive vegetale, geometrice și litere*

Cîmpul plăcii, delimitat de un chenar simplu, este împărțit cu ajutorul unor baghete încrucișate în nouă suprafețe, dintre care cinci sînt perfect închise. În cîmpurile aflate în cele patru colțuri se află înscrisă litera S, în cele mediane cîte o rozetă cu 6 petale iar în mijloc o succesiune de carouri. (fig. 5).

Din cele șase piese recuperate doar două sînt întregi.

---

12 Cf. Blaire Claude, *European Armour C. 1066 to C. 1700*, Londra, 1958, p. 82.

13 Cristian Vlădescu, *Tipuri de arme albe și armuri la ostile române în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în SMMIM, 1973, 6, p. 73-74.

14 Marcel Sturdza-Săucești, *Heraldica*, București, 1974, p. 29.

15 Este imaginea clasică de redare heraldică a rozei (Vezi : Jauffroy d'Eschavanne, *Traité complet de la Science du blason*, Paris, f.a., p. 61.

Fig. 3. — Cahlă decorată cu elemente heraldice din stema Huniazilor.

Fig. 4. — Cahlă decorată cu leul heraldic din stema Huniazilor.

C.II.6. *Cahle rectangulare cu fața plină, decorate cu o rozetă centrală încadrată de motive vegetale*

Cîmpul cahlei este delimitat de un chenar cu decor șnurat, obținut din încrucișarea a patru baghete. În centru apare motivul rozetei cu șase petale înconjurat de alte motive vegetale stilizate (fig. 6).

Se cunosc patru exemplare ce au putut fi întregite.

C.III. *Cahle rectangulare cu fața plină și decor în relief, lipsite de picior*

Un număr de trei tipuri de cahle, cu dimensiunile asemănătoare cu cele ale tipurilor C.II.1-4, sînt lipsite de piciorul semicilindric, prezentîndu-se sub forma unor simple plăci, motiv pentru care au fost tratate separat. Nu excludem posibilitatea ca și acestea să fi avut un picior asemănător cu al celorlalte cahle decorate, cu atît mai mult cu cît pe dos prezintă urmele unei desprinderi.

C.III.1. *Cahle rectangulare cu fața plină, decorate cu imaginea „Cavalerului în turnir"*

Cavalerul, șarjînd spre dreapta, este echipat în armură completă și redat din profil. El poartă pe cap un coif de tip „bacinet" evoluat, ce acoperă în întregime capul. Coiful este alcătuit dintr-o parte superioară de formă cilindrică, dintr-o mască de formă conică, cu un vîrf ascuțit asemănător cu al unui bot de animal [16] și dintr-o apărătoare de ceafă. Gîtul este protejat de un manșon ce ține loc de guler. Urmează cuirasa alcătuită dintr-un pieptar bombat [17] și un spătar ce urmează linia spatelui. Cuirasa se termină cu o braconieră — o centură din fier compusă din trei lame mobile articulate, așa cum se întîlnește de obicei în prima jumătate a secolului al XV-lea [18] — menită să protejeze pîntecele, șoldurile și regiunea renală. Brațele și antebrațele sînt protejate de brasarde — ambele de formă cilindrică — legate în dreptul cotului printr-o cotieră. Mîna dreaptă, singura vizibilă, ține frîul și este protejată de o mănușă fără degete („miton"). În partea stîngă cavalerul poartă în poziție de atac o lance cu vîrf ascuțit. După braconieră se observă tasetele, alcătuite din trei lame mobile. Urmează armura de coapse formată tot din plăci care continuă pînă la genunchi. Gamba este protejată de jambiere și moletiere, prinse între ele. În sfîrșit, echipamentul se termină cu o încălțăminte de fier cu vîrf ascuțit, ce se sprijină în scară, încălțăminte specifică secolului al XV-lea, pînă către 1480 [19] și cu un pinten din care se observă mai bine durița.

Calul este bine proporționat fiind redat în galop. Gîtul este frumos cabrat, coama scurtă iar coada este împletită. Harnașamentul este reprezentat de o șa cu oblîncul scund și ușor arcuit în față, de o crupieră realizată dintr-un sistem de catarame, curele și nituri, de un pieptar împodobit cu rozete și de un frîu ce pornește de la botul calului trecînd peste gît în mîna cavalerului (fig. 7).

Una din piese a putut fi întregită iar alta se păstrează în stare fragmentară.

C.III.2. *Cahle rectangulare cu fața plină, decorate cu „Sfîntul Gheorghe"*

Cavalerul este redat călare spre stînga, ținînd în mîna stîngă hățurile calului iar în cea dreaptă lancea al cărui vîrf este înfipt în gura balaurului aflat trîntit sub cal. Capul cavalerului este ușor oval, acoperit de un păr bogat, dar detaliile anatomice ale feței sînt puțin vizibile. Îmbrăcămintea este reprezentată de o tunică scurtă și strînsă pe mijloc cu cingătoare, jumătatea inferioară fiind marcată de pliuri verticale. Încălțămintea este cu vîrf ascuțit și se sprijină în scara de șa.

Calul, redat în mișcare, este bine proporționat, din harnașamentul său observîndu-se hățurile, șaua cu oblînc și scara de șa.

În colțul superior din dreapta al plăcii apare, destul de ștearsă, imaginea îngenunchiată a prințesei — în atitudine de tenant — cu mîinile împreunate în

16 E. E. Viollet-le-Duc, *Dictionnaire raisonné du mobilier français de l'époque carlovingienne à la renaissance*, Paris, 1871, V, p. 185-186.

17 Blaire Claude, *op. cit.*, p. 50.

18 Cristian Vlădescu, *Încercări asupra periodizării și tipologiei armelor albe medievale occidentale, sec. XV—XVII*, în SMMIM, 1969—1970, 2-3, p. 110.

19 *Ibidem*, p. 113, nota 16.

Fig. 5. — Cahlă decorată cu motive vegetale, geometrice și litere.

Fig. 6. — Cahlă decorată cu motive vegetale.

Fig. 7. — Cahlă decorată cu imaginea „Cavalerului în turnir".

Fig. 8. — Cahlă decorată cu imaginea „Sfîntului Gheorghe".

gest de rugă. În partea din stînga, deasupra capului calului, într-un cadru de fereastră apar capetele încoronate ale părinților prințesei (fig. 8).

Din acest tip de cahle au putut fi întregite nouă exemplare la care se adaugă alte cinci jumătăți, realizate de la bun început astfel — prin tăierea pe din două, pe verticală, a plăcii crude în tipar — în vederea dispunerii lor în colțurile sobei.

C. III. 3. *Cahlă rectangulară cu fața plină, decorată cu motive geometrice*

Singurul exemplar păstrat conține într-un cerc, al cărui diametru este aproape egal cu lățimea cîmpului plăcii, un motiv decorativ obținut din intersectarea a opt arce de cerc, din plasarea în centru a unui motiv solar stilizat (roza vînturilor)[20], iar în suprafețele dintre arce a unor pastile. Cele patru colțuri ale plăcii sînt decorate cu cercuri simple (fig 9). N-ar fi exclus ca motivul decorativ să sugereze o rozasă gotică.

*
* *

Din observațiile efectuate asupra resturilor construcției ca și din analiza pieselor ce intrau în structura interioară a sobei (plăcile dreptunghiulare, triunghiulare și hota) sau în cea exterioară (cahlele), rezultă că toate acestea au aparținut unei singure sobe menite să încălzească și să decoreze spațiul interior în care a fost montată.

Arătam în rîndurile de mai sus că cele două tipuri de cahle — cele pătrate, cu fața deschisă și cu picior tronconic, alături de cele rectangulare, cu fața plină, decor în relief și picior semicilindric — sînt alcătuite din două părți distincte : una aparentă (față deschisă sau închisă sub forma unei plăci decorate) și alta înglobată în peretele sobei (sub forma unui picior tronconic închis sau a unui semicilindru cu o deschidere circulară). Ele au un dublu rol și anume acela de element de rezistență în peretele sobei, pe de o parte, iar pe de altă parte de înmagazinare și de transmitere a căldurii. În funcție de modul de tratare a feței și a piciorului fiecărei piese se poate stabili și locul său în volumetria de ansamblu a sobei. Astfel, cahlele cu fața plină și picior semicilindric (tipul C. II. și eventual C. III.) se înscriau în primul registru volumetric important, după soclu, îmbrăcînd camera de ardere și totodată prima cameră de încălzire (cea inferioară) și avînd un rol structiv pe lîngă acela de a înmagazina în corpul lor căldura pe parcursul arderii și de a o iradia timp mai îndelungat. Spre deosebire de acestea, cahlele cu fața deschisă și picior tronconic îmbrăcau camera superioară de încălzire — legată de cea inferioară printr-o hotă tronconică — permițînd o mai rapidă transmitere directă a căldurii printr-o suprafață mai mare. Această cameră prezintă dezavantajul, însă, că este cea care se răcește mai repede.

Rezultă deci că soba era alcătuită din două registre volumetrice importante : primul, mai mare, de formă paralelipipedică, constituit din camera de ardere, continuată de camera inferioară de încălzire, iar cel de al doilea, mai mic, probabil de formă semisferică, reprezentat de camera superioară de încălzire.

*
* *

Din analiza decorului de pe fețetele cahlelor descoperite la Baia, constatăm prezența deopotrivă a unor teme proprii universului cotidian al feudalului — precum cea a iubirii curtenești sau a proslăvirii virtuților războinice — alături de cele hagiografice ca și a motivelor heraldice, geometrice și vegetale.

Tema iubirii curtenești, întruchipată de scena *„Cavaler și jupîniță"* (C. II. 1.) cunoscută și sub denumirea de *Perechea de îndrăgostiți* („das Liebespaar"), ilustrează unul dintre idealurile cavalerești și anume galanteria față de doamne. Prezentă la început în romanele de curtenie ale secolului al XII-lea, în care se constată o îmbinare a faptelor de arme din poemele epice cu dragostea idealizată din poezia

20 Pentru motivul solar a se vedea Paul Petrescu, *Motive decorative celebre*, București, 1971, p. 9-30.

Fig. 9. — Cahlă decorată cu motive geometrice.

lirică, tema amintită va pătrunde și în artă, care, așa după cum arată Georges Duby, odată cu secolul al XIV-lea va începe să exprime ceremonialul profan al vitejiei și curtoaziei, în detrimentul liturghiei sacre [21]. Ilustrînd, deci, pentru început romanele cavalerești ale epocii [22] și afirmînd, în același timp, unele sentimente laice multă vreme tăinuite [23], scenele galante conțin aproape întotdeauna, alături de cele două personaje, și simbolul sentimentelor lor — copacul — redus uneori la datele sale esențiale. Miniaturi de felul celor de pe manuscrisul „Der Welschen Gastes" al lui Thomassin von Circlaria [24], din 1380, de pe „Le livre du cuer d'amours espris" scrisă în 1457 și ilustrată către 1460 de René de Anjou [25] sau de pe alt manuscris francez de la începutul secolului al XV-lea, aflat la British Museum [26], reprezintă de fiecare dată perechi care evoluează într-un decor apropiat stărilor lor sufletești. Cu timpul, tema se răspîndește în diferite domenii ale creației artistice, devenind frecventă în secolul al XV-lea.

Întruchipată pe cahle, ea va pătrunde și în interioarele locuințelor feudalilor și orășenilor din Europa centrală și occidentală, prezența sa fiind semnalată pe o serie de piese dintre care cele din 1430 aflate la muzeul din Zürich [27], sau de pe soba de la Erfurt, din 1473, aflată azi la Dresda [28], sînt azi prea bine cunoscute. Și în spațiul românesc est-carpatic scena respectivă a cunoscut o largă răspîndire în secolul al XV-lea, descoperirile de la Suceava [29], Vaslui [30], mănăstirea Bistrița (jud. Neamț) [31] sau de la vechea mănăstire a Moldoviței [32] (jud. Suceava) constituind doar cîteva exemple cărora li se adaugă acum cel de la Baia. Modul în care este redactată, însă, scena perechilor galante pe cahlele de la Baia prezintă unele particularități în raport cu compozițiile de pe celelalte piese cunoscute la răsărit de Carpați. Dacă pe exemplarele descoperite pînă acum în așezările din Moldova, decorul se reduce la esențial, între cele două personaje fiind redate o floare de crin stilizată sau un vrej, posibile aluzii la „Arborele vieții" [33], pe cele aflate la Baia se constată o tratare specifică a temei, simbolul sentimentelor personajelor fiind redat mai amplu în cadrul unui decor vegetal alcătuit din chiparoși, cedri și pini, dispuși astfel încît schițează un început de perspectivă. În acest caz în afară de simbolul pe care decorul vegetal îl prezintă în ansamblul său, fiecare copac în parte are o importanță simbolică. Cedrul are semnificații sacre, întruchipînd veșnicia, încă din mileniul III î.e.n., fiind prezent pe sigilii akkadiene sau din Ur [34] ca și pe o cupă de piatră din Susa [35]. În arta creștină cedrul simbolizează

21 Georges Duby, *Fondaments d'un nouvel humanisme*, Geneva, 1968, p. 32.

22 I. Bédier, P. Hazard, *Histoire de la littérature française*, vol. I, Paris, 1923, p. 17.

23 Paul Wiegler, *Geschichte der deutschen Literatur*, Berlin, 1930, p. 64.

24 J. Nadler, *Literaturgeschichte des Deutschen Volkes*, vol. I, Berlin, 1931, p. 74.

25 Viorica Dene, *Miniatura franceză. Secolele VII—XVI*, București, 1983, p. 60-61.

26 Radu Manolescu, *Societatea feudală în Europa apuseană*, București, 1974, fig. 43.

27 Torsten Gebhard, *Kachelöfen*, München, 1981, p. 68 și fig. 44.

28 Karl Berling, *Der Erfurter Ofen in Dresdener Kunstgewerbe Museum*, în „Belvedere", III, Viena, 1923, p. 193 ; Rosemarie Franz, *Der Kachelofen. Entstehung und kunstgeschichtliche Entwicklung vom Mittelalter bis zum Ausgang des Klassizismus*, Graz, 1969, fig. 120.

29 M. D. Matei, Em. Emandi, *op. cit.*, p. 568 și fig. 7/1 ; Radu Popa, Monica Mărgineanu-Cârstoiu, *op. cit.*, p. 47-48.

30 Rica Popescu, *Cahle și plăci decorative...*, p. 63.

31 Lia Bătrîna și Adrian Bătrîna, *O locuință domnească...*, p. 76 și fig. 4.

32 Gh. I. Cantacuzino, *op. cit.*, fig. 8.

33 Radu Popa, Monica Mărgineanu-Cârstoiu, *op. cit.*, p. 139.

34 Julia Szabo, *„Cedrus aeternitatis hieroglyphicum" (Iconology of a natural motif)*, în „Acta Historiae Artium. Academiae Scientiarum Hungaricae, t. XXVII, f 1-2, 1981, p. 10 și fig. 7 și 9.

35 *Ibidem*, p. 9 și fig. 6.

o formă a revelației divine[36] iar alături de chiparos ilustrează primele două fericiri din manuscrisul latin din secolul al XII-lea „Liber Floridus"[37]. Pinul apare și el reprezentat în arta antică, pe pietrele funerare romane[38] dar și în cea medievală pe manuscrise sau în plastica monumentală[39].

Din scenele inspirate de eposul cavaleresc cea a *„Cavalerului în turnir"* a constituit un subiect predilect în arta evului mediu. Turnirele, manifestări cavalerești cu caracter militar dar și prilej de divertisment caracteristic modului de viață al feudalilor, au apărut la începutul secolului al XII-lea, răspîndindu-se cu repeziciune în întregul Occident. Odată cu a doua jumătate a secolului al XIII-lea, ele își atenuează caracterul de întrecere militară evoluînd treptat spre un spectacol fastuos ce se va desfășura pe baza unor regulamente amănunțite și severe[40]. Una dintre cărțile care au reglementat modul de desfășurare al turnirelor este și „Le livre des tournois", manuscris redactat între anii 1460—1465 și ilustrat de însuși regele René de Anjou cu șase miniaturi remarcabile[41]. Prezente în miniaturi precum în cea a unui manuscris francez de la începutul secolului al XV-lea sau într-una de la sfîrșitul secolului al XV-lea ilustrînd turnirul de la St. Ingleuersch, ambele aflate la British Museum[42], ca și în artele aplicate ale vremii, dacă ar fi să ne gîndim doar la imaginea unui turnir ce împodobește o cutie de fildeș din același secol al XV-lea[43], scenele de turnir vor decora și sobele de cahle, procedeul cunoscînd o largă răspîndire pe o arie cuprinsă între Imperiul romano-german și Polonia[44], nelipsind, însă, nici din mediile românești, extensiunea lor maximă putînd fi urmărită pînă la răsărit de Carpați. Unele din cele mai timpurii piese cu „Cavaler în turnir" sînt socotite a fi cele aparținînd unei sobe de cahle „în nișă" construită la Buda, între anii 1454—1457, în palatul regal al lui Ladislau V Postumul[45]. De aici, prin diverse modalități și cu mare repeziciune, modelul se răspîndește în diferite medii propice, depărtarea în timp și spațiu de locul și momentul apariției sale punîndu-și de cele mai multe ori amprenta asupra modului de tratare a subiectului. În ambianța românească transilvăneană, exemplarul cel mai vechi cunoscut și mai apropiat ca tratare de originalul de la Buda este cel aflat odinioară la castelul din Hunedoara[46] și reprezentat de o cahlă-placă datată în epoca de construcție a Elisabetei Szilágyi (1457—1465). La fel de apropiate de prototipul original sînt și cahlele cu cavaleri, exemplare de o calitate de excepție, descoperite recent în cetatea de la Mălăești — reședință nobiliară a familiei de cnezi hațegani de pe valea Sălașului — și datate într-un interval cuprins între anii 1456—1465[47].

Replici, chiar dacă nu întotdeauna mai modeste dar oricum ceva mai tîrzii, s-au descoperit și în restul Transilvaniei, modelul inițial suferind cu timpul modificări, astfel încît în secolul al XVI-lea unele elemente inițiale de decor, cum ar fi portalul gotic, sînt înlocuite cu altele de tip renascentist. Astfel, dacă piesele des-

36 *Ibidem*, p. 41.

37 *Ibidem*, p. 47 și fig. 42 a ; Viorica Dene, *op. cit.*, p. 77.

38 Julia Szabó, *op. cit.*, p. 27 și fig. 33-34.

39 *Sculpture médiévale de Bordeaux et du Bordelais*, Bordeaux, 1976, p. 69.

40 Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 268-270.

41 Viorica Dene, *op. cit.*, p. 60.

42 Radu Manolescu, *op. cit.*, fig. 36 și 37.

43 G. M. Trevelyan, *Istoria ilustrată a Angliei*, București, 1975, fig. 34.

44 Pál Voit, Imre Holl, *Anciennes careaux de poêle hongrois*, Budapesta, 1963, harta anexă.

45 Imre Holl, *Középkori kályhacsempék Magyarországon*, I, în „Budapest Régiségei", XVIII, Budapesta 1958, p. 264-265.

46 István Möller, *A Vajdahunyadi vár épitési korai*, în „Magyarország müemlékei", vol. III, Budapesta, p. 87, fig. 55.

47 Victor Eskenasy, Adrian Andrei Rusu, *Cahle cu cavaler în turnir din cetatea cnezială de la Mălăiești (jud. Hunedoara)*, în „Sargetia", XV, 1981, p. 111-117

coperite la cetatea Făgărașului (jud. Brașov)[48], la Șiclod (jud. Harghita)[49], la Cristuru Secuiesc (jud. Harghita)[50] și datate la începutul secolului al XVI-lea, sau cea aflată la Muzeul Brukenthal[51], pare-se mai timpurie decît acestea, mai prezintă cadrul inițial gotic, cele aflate la castelul din Lăzarea (jud. Harghita)[52], la Cechești (jud. Harghita)[53] și din nou la Cristuru Secuiesc[54], sau cele din colecția Muzeului din Cluj-Napoca[55], datate în prima sau în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, prezintă cavalerul într-un decor sau sub un portal semicircular renascentist.

La răsărit de Carpați, tipul de cahlă cu „Cavaler în turnir" este cunoscut din cercetările mai vechi sau mai noi de la Cetatea Sucevei sau din oraș[56] ca și din cele de dată recentă de la Tg. Trotuș[57], unde exemplarul descoperit este încadrat în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Acestor exemplare li se adaugă acum cele aflate la Baia și care, după cum arătam, putînd fi datate cu certitudine între anii 1467—1476, reprezintă deocamdată cele mai timpurii cahle cu imaginea „Cavalerului în turnir" cunoscute în Moldova. Apropierea sa în timp de prototipul iconografic originar, ne relevă trecerea rapidă a acestuia prin filtre succesive și totodată rapida sa extensiune la răsărit de Carpați. Chiar dacă pe cele mai timpurii piese descoperite aici, la Baia, compoziția apare simplificată prin renunțarea la portalul gotic, se constată în schimb o tratare foarte elaborată, ce poate fi socotită de excepție, a elementelor de armură. Acestea, databile între prima jumătate a secolului al XV-lea și al treilea sfert al aceluiași secol, constituie la rîndul lor repere cronologice importante în datarea piesei.

Ultima scenă, ce ține tot de universul cotidian al feudalului, este cea ilustrînd *„Vînătoarea ursului"*, reprezentare inedită în ceramica monumentală nu numai din Moldova ci și din restul teritoriului românesc.

În evul mediu vînătoarea se practica atît pentru procurarea de hrană cît și ca divertisment, constituind un privilegiu al feudalilor. Ea va fi reglementată într-o serie de tratate de vînătoare, de felul celui întocmit de Gaston Phoebus, senior de Béarn[58], ce vor cunoaște o largă răspîndire încă din secolul al XIII-lea. În aceste tratate, redînd scene de vînătoare, miniaturiștii vor avea prilejul să-și dovedească măiestria așa după cum putem constata din „Trésor de vénerie", manuscris realizat în secolul al XIV-lea într-un atelier parizian[59] sau dintr-un manuscris francez de la începutul secolului al XV-lea aflat la British Museum[60]. Dar compozițiile de mare amploare se vor întîlni pe tapiserii, una dintre cele mai

48 Voica Pușcașu, *Plăci ceramice decorative descoperite la Cetatea Făgărașului în anii 1966—1973*, în „Anuarul Muzeului județean Vaslui", II, Vaslui, 1980, p. 229-230 și fig. 7.

49 Elek Benkő — István Ughi, *Székelykeresztúri kályhacsempék 15-17. Század*, București, 1984, p. 54 și fig. 26.

50 *Ibidem*, p. 59-60 și fig. 27.

51 Thomas Nagler, *Un depozit de plăci ornamentale descoperit la Roșia (jud. Sibiu)*, în „Culegere de studii și cercetări", I, Brașov, 1967, p. 149 și fig. 15.

52 Ștefan Molnar și colaboratorii, *Însemnări pe marginea cercetărilor de la castelul feudal din Lăzarea*, în „Acta Musei Porolissensis", II, Zalău, 1978, p. 110, pl. XIV.

53 Elek Benkő — István Ughi, *op. cit.*, p. 53 și fig. 11.

54 *Ibidem*, p. 61 și fig. 29.

55 J. Balogh. *Az erdélyi renaissance*, vol. I (1460—1541), Cluj, 1943, p. 153.

56 K. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevei*, București, 1913, pl. V—VII ; P. V. Batariuc, *Ceramica ornamentală din secolul al XV-lea descoperită la Curtea Domnească din Suceava*, în „Suceava, Anuarul Muzeului Județean", X, 1983, p. 248 și pl. 2/1.

57 Alexandru Artimon, *Orașul medieval Tg. Trotuș în lumina datelor istorico-arheologice*, în „Carpica", XIV, 1982, p. 110 și fig. 16/1.

58 Ernest Lavisse, *Histoire de France*, vol. IV, Paris, 1911, p. 276.

59 Viorica Dene, *op. cit.*, p. 59-60.

60 Radu Manolescu, *op. cit.*, fig. 38.

celebre fiind cea cunoscută sub numele de „Tapiseria de vînătoare Hardwick", realizată la mijlocul secolului al XV-lea într-un atelier flamand [61].

Scenele de vînătoare, începînd cu secolul al XV-lea, vor fi prezente și pe cahlele de sobă în compoziții mai ample sau mai restrînse. Astfel, sub forma unor procesiuni vînătorești sau a unui alai domnesc care se îndreaptă spre vînătoare, scena se întîlnește pe cîteva piese din a doua jumătate a secolului al XV-lea descoperite la Curtea Domnească din Vaslui [62] sau pe un exemplar din secolul al XVI-lea de la Dejuțiu (jud. Harghita) [63]. Scene mai restrînse ca amploare, în care apar doar cavalerul-vînător în armură ușoară și animalul vînat, uneori acesta din urmă fiind de natură fantastică, se întîlnesc pe exemplarele descoperite la Suceava [64], Făgăraș [65] și Bistrița (jud. Bistrița-Năsăud) [66]. Din această categorie de reprezentări face parte și cea a „Vînătorii ursului", animal socotit malefic („ursus diabolus"), motiv pentru care scena poate avea și sensuri religioase cu atît mai mult cu cît, sub forma luptei victorioase a tînărului cioban David împotriva ursului care-i decima turma, ea este frecvent întîlnită în arta creștină [67]. Oricum, chiar cu aceste semnificații religioase, scena amintită se înscrie în suita de imagini plastice ce ilustrează într-o formulă de excepție una din preocupările preferate ale nobilimii — vînătoarea.

Singura temă cu caracter hagiografic este cea a *„Sfîntului Gheorghe"*, în binecunoscuta ipostază a uciderii dragonului. Sfînt militar și patron al cavalerilor războinici de pretutindeni, el apare redat în mai multe versiuni în iconografia creștină [68]. Cea întîlnită pe cahle, incluzînd și celelalte personaje ale legendei, cunoaște o largă răspîndire în Europa Centrală [69], în Transilvania [70] ca și în Moldova. Aici o aflăm în secolul al XV-lea la Suceava, în „casa domniei" de pe platoul Cetății de Scaun [71] sau în alte locuințe din cuprinsul orașului amintit [72]. Dar analogia ce poate fi socotită perfectă, fiind vorba de una și aceeași matriță, se întîlnește la vechea mănăstire a Moldoviței [73], împrejurarea datorîndu-se, fără îndoială, producerii lor într-unul și același atelier ceramic care nu poate fi decît unul din Baia.

Dacă practica împodobirii sobelor cu elemente heraldice poate fi surprinsă inițial în mediul arhitecturii rezidențiale, ea pătrunde cu timpul și în locuințele orășenilor, cunoscînd o largă răspîndire în Europa Centrală a celei de a doua jumătăți a secolului al XV-lea [74], dar nelipsind nici din Transilvania [75] sau de la răsărit de Carpați [76]. În aceste condiții, prezența însemnelor emblematice pe unele cahle ale

61 G. M. Trevelyan, *Illustrated English Social History*, Londra, 1968, p. 62-63.

62 Rica Popescu, *Cahle din vremea lui Ștefan cel Mare cu reprezentări de cavaleri medievali descoperite la Curtea Domnească din Vaslui*, în „Acta Moldaviae Meridionalis. Anuarul Muzeului județean Vaslui", vol. I, Vaslui, 1979, p. 131-133 și fig. 1.

63 Elek Benkő — István Ughi, *op. cit.*, p. 55 și fig. 17.

64 Radu Popa, Monica Mărgineanu-Cârstoiu, *op. cit.*, p. 66, fig. 47 ; P. V. Batariuc, *op. cit.*, p. 250, pl. 5/2.

65 Voica Pușcașu, *op. cit.*, p. 224-225 și fig. 1.

66 Piesă descoperită de autori în anul 1976 cu prilejul cercetărilor de la Ansamblul Sugălete, nr. 22.

67 Cf. Louis Reau, *Iconographie de l'art chrétien*, Paris, PUF, 1955, vol. I, p. 110-111.

68 H. Delahaye, *Les legendes grecques des saints militaires*, Paris, 1909.

69 Rosemarie Franz, *op. cit.*, pl. 87.

70 Elek Benkő — István Ughi, *op. cit.*, p. 53-54 și fig. 21.

71 Radu Popa, Monica Mărgineanu-Cârstoiu, *op. cit.*, p. 47, fig. 23.

72 Mircea D. Matei, Em. Emandi, *op. cit.*, fig. 8/2 ; P. V. Batariuc, *op. cit.*, p. 250 și pl. 5/1 și 4/1.

73 Gh. I. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 82 și fig. 7.

74 Imre Holl, *op. cit.*, vol. I, fig. 23, 24, 28, 32 etc. ; Rosemarie Franz, *op. cit.*, fig. 64, 70, 77, 106, 115 etc. ; Karl Berling, *op. cit.*, p. 190-193.

75 Elek Benkő — István Ughi, *op. cit.*, pl. 10, 14, 26 și 49.

76 Radu Popa, Monica Mărgineanu-Cârstoiu, *op. cit.*, fig. 22, 44, 54 și 55.

orășenilor din Baia nu ne mai surprinde, înscriindu-se într-un gust și chiar într-o modă care cuprinsese Europa secolului al XV-lea. Cele două mobile heraldice — *corbul* și *leul* —, înscrise separat în cîte un scut, aparțin unuia și aceluiași blazon care poate fi lesne de identificat cu acela al familiei Huniazilor, blazon cunoscut dintr-o suită de reprezentări ale vremii.

În prima sa redactare, blazonul nobiliar al familiei Huniazilor, sub forma unui *corb cu aripile ușor desfăcute și cu un inel în cioc*, a fost concedat de Sigismund de Luxemburg lui Voicu și fiului său Iancu la 18 octombrie 1409, prilej cu care li se întărește și un vast domeniu feudal alături de castelul de la Hunedoara [77]. Pe seama acestui blazon s-au plăsmuit felurite legende referitoare la originea lui Iancu de Hunedoara, dintre care sînt bine cunoscute versiunile tipărite în 1574 de cunoscutul cronicar și tipograf clujean Gaspar Heltai [78] ca și cea aflată în „Cronica polonă" a lui Miron Costin [79]. Dar tema heraldică a corbului cu inelul furat este în realitate mult mai veche și are la bază o legendă medievală care într-o epopee din jurul anului 1170 povestește viața și faptele regelui anglo-saxon Oswin al Northumbriei. Subiectul mai apare, de altfel, tot în secolul al XII-lea în valea superioară a Dunării, în legătură cu viața unei călugărițe Itha von Toggenburg [80].

După demisia lui Iancu din funcția de guvernator al Ungariei, în primele zile ale anului 1453, și restaurarea puterii regale în Ungaria, Dieta din Pojon îl va investi cu titlul de căpitan suprem iar Ladislau V Postumul, prin actele din 30 ianuarie și 1 februarie 1453, la vechiul blazon al Huniazilor — corbul cu inel — va adăuga un *leu purpuriu, pe fond alb, ținînd în labele din față o coroană de aur*. Tot cu acest prilej, amintindu-se faptele de arme și celelalte merite ale lui Iancu, este numit „comite perpetuu și credincer de Bistrița", confirmîndu-i-se totodată cetățile Gurghiu și Deva, precum și mai multe districte românești din Comitatul Timiș [81]. Noul însemn heraldic, leul, în ipostaza „rampant", ce se adaugă stemei Huniazilor, constituie o componentă cu semnificații onorante, imaginea sa apărînd, ca și cea a corbului, pe cele mai diverse categorii de obiecte, fie că este vorba de sculptura decorativă monumentală, fie pe piese de artă decorativă sau pe monede. Așa cum i-a fost confirmată de regele Ladislau V Postumul în 1453, stema lui Iancu se află reprezentată pe timpanul portalului turnului cu scări ridicat în 1459 la Castelul de la Hunedoara, sub forma unui scut scartelat, cu cele două mobile (corbul și leul) dispuse în diagonală, timbrat de o coroană și flancat de lambrechini — toate acestea înscrise într-un cvadrilob susținut de doi heruvimi. Tot în castelul de la Hunedoara, pe un balconaș din coridorul palatului sau pe o cheie de boltă din capelă, stema familiei Huniazilor apare într-o redactare mai simplă, ce cuprinde în primul caz corbul cu inelul în cioc înscris într-un scut [82], pentru ca în cel de al doilea caz scutul să fie timbrat de un coif și apoi de o coroană, avînd drept cimier tot un corb cu inel în cioc [83].

Corbul familiei Huniazilor se întîlnește și pe aversul monedelor emise de Iancu de Hunedoara [84] în perioada cît a deținut funcția de guvernator al Ungariei (1446—1452).

În vremea lui Matei Corvin, fiul lui Iancu de Hunedoara, stema familiei sale va figura, singură sau alături de alte embleme ale regatului maghiar, pe diverse categorii de piese. Atelierele de pietrari din Ungaria au dăltuit stema de familie

77 Camil Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, București, 1976, p. 9.

78 Oliver Velescu, *Castelul de la Hunedoara*, București, 1968, p. 8-9.

79 Victor Simion, *Imagine și legendă. Motive animaliere în arta evului mediu românesc*, București, 1983, p. 44.

80 Oliver Velescu, *op. cit.*, p. 9.

81 Camil Mureșan, *op. cit.*, p. 113.

82 Oliver Velescu, *op. cit.*, fig. 10.

83 *Ibidem*, fig. 21.

84 Artur Pohl, *Ungarische Goldgulden des Mittelalters (1325—1540)*, Graz, 1974, tab. 19-20/61 și 62.

a lui Matei Corvin — corbul cu inel în cioc — pe reliefurile în piatră [85], pe capitelele [86] sau pe plăcile de marmoră [87] din palatul acestuia de la Buda ca și pe chei de boltă [88] sau pe alte reliefuri în piatră [89] din castelul aceluiași rege de la Visegrad. Ea nu lipsește nici din unele lăcașuri de cult, prezența sa putînd fi semnalată, alături de alte embleme, și într-una din nișele bisericii Sf. Elisabeta [90].

Dar reprezentările sale nu se rezumă doar la cele ce decorează interioarele unor construcții ci pot fi remarcate și pe alte categorii de piese din palatele lui Matei Corvin. Pe manuscrise miniate [91] sau pe tipărituri, precum „Cronica lui Thuroczy" [92], pe lucrări de tapiserie [93] sau pe arme [94], stema Huniazilor este nelipsită. În mod firesc ea se regăsește și în cancelaria regală, pe sigiliile mari ale lui Matei Corvin din anii 1464 [95], 1470 [96] și din 1486 [97], în acest caz atît corbul cît și leul fiind mobile separate, fiecare înscrisă în cîte un scut, foarte asemănătoare ca redactare cu cele descoperite pe cahlele de la Baia. Dar cele mai apropiate analogii se pot stabili cu reprezentările de pe aversul unui tip monetar emis sub Matei Corvin între anii 1458—1470, în care stema completă a familiei, corbul și leul Huniazilor, este redată în cîmpurile 3 și respectiv 4 ale unui scut scartelat [98].

În sfîrșit, elementele heraldice ale Huniazilor au fost transpuse în compoziții ornamentate și în arta ceramică. În aceleași palate regale, ele se fac remarcate pe plăci pavimentare [99], pe vase de majolică [100] sau pe cahlele de sobă [101]. Dacă pînă nu de mult în Transilvania nu se cunoșteau piese ceramice, de felul cahlelor, cu stema Huniazilor, evident datorită unor lacune de cercetare, descoperiri din ultimii ani din centrul orașului Bistrița [102] (jud. Bistrița-Năsăud) ne-au oferit o cahlă cu imaginea heraldică a corbului plasat într-un scut mic ce broșează un scut de tip „polonez", scartelat. Piesa fiind fragmentară, mai conține doar cartierele 2 și 4 ale stemei regatului maghiar din vremea lui Matei Corvin, în care apar crucea dublă și respectiv leul boemian, peste care este așezat un scut mic cu stema de familie a Huniazilor.

În ultima vreme, cercetările arheologice au scos la lumină noi dovezi ale răspîndirii acestei embleme, prin intermediul cahlelor, la răsărit de Carpați. În zona Curții Domnești de la Suceava s-a descoperit un fragment de cahlă cu decor heraldic din care se mai păstrează partea din stînga-jos a unui scut de tip „polonez", susținut de un tînăr cavaler [103]. Identitățile ce se pot stabili între elementele de decor păstrate pe această piesă și cel de pe cahlele cu corbul Huniazilor de la Baia ne fac să credem că și fragmentul de la Suceava a conținut aceeași imagine heraldică. Tot în ultima vreme, dar cu un

85 Jolan Balogh, *A müvészet Mátyas Király udvarában*, vol. II, Budapesta, 1966, pl. 68, 70 și 348.
86 *Ibidem*, pl. 158.
87 *Ibidem*, pl. 90.
88 *Ibidem*, pl. 246.
89 *Ibidem*, pl. 312, 315 și 319.
90 *Ibidem*, pl. 302.
91 *Ibidem*, pl. 548.
92 *Ibidem*, pl. 589 și 590.
93 *Ibidem*, pl. 628, 630 și 632.
94 *Ibidem*, pl. 698.
95 *Ibidem*, pl. 428.
96 *Ibidem*, pl. 436.
97 *Ibidem*, pl. 437.
98 Artur Pohl, *op. cit.*, tab. 23/K_1 și K_2.
99 Jolan Balogh, *op. cit.*, pl. 176-178.
100 *Ibidem*, pl. 675 și 676.
101 *Ibidem*, pl. 654; Imre Holl, Nandor Parádi, *Das mittelalterische Dorf Sarvaly*, Budapesta, 1982, pl. 167/1, 2.
102 Cercetări arheologice efectuate de Lia Bătrîna și Adrian Bătrîna asupra Ansamblului Șugălete din centrul orașului Bistrița.
103 P. V. Batariuc, *op. cit.*, p. 251 și pl. 4/5.

alt prilej, în zona Curții Domnești de la Suceava au fost descoperite alte cîteva piese cu leul Huniazilor, identice cu cele aflate la Baia [104].

Aceste descoperiri vin să se adauge celor de la Baia, ilustrînd un aspect al legăturilor Moldovei cu Transilvania, al circulației meșterilor și în mod special a unor motive ornamentale prin intermediul tiparelor, la începuturile domniei lui Ștefan cel Mare.

Un ultim element heraldic prezent în stema Huniazilor este *rozeta* cu cinci petale. În forma în care este reprezentată la Baia, ea se întîlnește și pe cahlele din secolul al XV-lea provenind din palatul de la Buda [105] ca și pe cele descoperite la Bratislava [106] aparținînd aceleiași perioade. Ea apare dăltuită și în piatră pe diferite elemente de arhitectură în același palat de la Buda [107].

În sfîrșit, o ultimă piesă ce ne-a stat în atenție este cea decorată cu o *rozetă cu șase petale și sigla S*. Problema care se pune este dacă aceasta din urmă are vreo semnificație particulară. În momentul de față cunoaștem în Transilvania, la Cristuru Secuiesc [108] (jud. Harghita) și la Cădaciu Mare [109] (jud. Harghita) cîteva cahle datate larg în secolele XV—XVI, conținînd ca elemente decorative literele S, Z și X sau numai sigla S. În mod firesc se ridică întrebarea dacă ultima siglă nu poate reprezenta cumva inițiala unui meșter sau mai degrabă a beneficiarului. Analogiile perfecte ce se pot stabili între sigla de pe cahla descoperită la Baia și cea aflată pe un tip monetar emis la Baia Mare în 1467, în vremea lui Matei Corvin, ca și contemporaneitatea lor, ne determină să opinăm că sigla S de pe ambele categorii de piese se referă dată la Ștefan Kovách, trezorier al regatului amintit la Buda, Kaschau, Baia Mare și Sibiu [110]. Oricum, ipoteza merită atenție dar necesită și verificări în plus. Pe ce căi și în ce împrejurări matrițele de cahle cu această siglă, alături de celelalte cu embleme și reprezentări de evidentă proveniență transilvăneană au ajuns în Moldova, la Baia și Suceava, rămîne o problemă ce urmează a fi discutată.

* * *

Atît sub aspect tehnic cît și din punctul de vedere al calităților artistice, în cadrul tipului de cahle realizate în tipar se remarcă existența a două categorii de piese, distincte din punct de vedere calitativ. Astfel, dacă tipurile aflate sub C.II.1-6, C.III.1. și C.III.3. denotă folosirea unei paste de mai bună calitate și modelarea ei în tipar de piatră, sau poate chiar din metal, de un nivel tehnic și artistic superior, ce permite o bună imprimare în lut a detaliilor anatomice, de costum sau de alt ordin, cel reprezentat de C.III.2 a fost realizat dintr-o pastă mai slabă calitativ și într-un tipar din lemn, ale cărui fibre sînt evidente și care nu a îngăduit aproape deloc redarea unor detalii. Această constatare atestă proveniența din două ateliere nu numai a matrițelor dar și a cahlelor puse într-una și aceeași operă — soba — de meșterul sobar, diferit în acest caz de olarul care a modelat și ars cahla sau de artistul care a gravat tiparele [111].

104 Informații datorate lui Emil I. Emandi.
105 Imre Holl, *Középkori kályhacsempék Magyarországon*, (II), în „Budapest Regisegei", XXII, Budapesta, 1971, p. 178-179 și fig. 152-154.
106 Ștefan Holčik, *Kachlová pec z 15 storocia na Bratislavskom hrade*, în „Zbornik Slovenského národného muzea", LXVI, 1972, p. 103, fig. 3 și p. 107, fig. 6.
107 Jolan Balogh, *op. cit.*, II, pl. 274.
108 Elek Benkő — István Ughi, *op. cit.*, p. 64, pl. 39 și p. 67, pl. 51.
109 *Ibidem*, p. 57 și pl. 22.
110 Artur Pohl, *op. cit.*, p. 41 și tab. 27/K_{1-3}.
111 În evul mediu marile ateliere ceramice, de felul acelora din ținutul Rinului de jos sau din Franconia, aveau angajați în mod permanent artiști care realizau tipare destinate ornamentării vaselor și cahlelor. De asemenea, încă din secolul al XV-lea avem știri despre cumpărarea unor tipare din mari centre precum cel de la Rären, aflat lîngă Aachen. (Cf. Alfred Walcher von Molthein, *Die Deutschen Keramiken der Sammlung Figor*, în „Kunst und Kunsthandwerk", XII, Viena, 1909, p. 16,

Distincția operată între diferitele categorii de meșteri și artiști ce au contribuit la realizarea unor opere de artă medievală de felul sobelor cu cahle, se impune a fi făcută, întrucît, coroborată cu datele de ordin iconografic, permite unele discuții și încheieri de ordin mai general cu privire la originea și circulația unor motive decorative, a tiparelor și deci a meșterilor și artiștilor în evul mediu.

Dacă pentru tipul de cahlă cu imaginea „Sfîntului Gheorghe" se poate vorbi de preluarea unui model și de realizarea matriței pe plan local, în cazul celorlalte motive decorative problema trebuie pusă diferit, fiind vorba mai degrabă de difuzarea unor modele chiar prin intermediul matrițelor. Din examenul repertoriului decorativ al cahlelor în discuție se degajă unele observații ce se referă la originea scenelor și a celorlalte elemente de decor reprezentat precum și la semnificația prezenței acestora la răsărit de Carpați. Teme proprii mentalității feudale, ca acelea ce ilustrează virtuțile războinice („Cavalerul în turnir" și „Vînătoarea ursului") sau iubirea curtenească („Cavaler și jupîniță"), alături de însemnele heraldice (stema Huniazilor) ca și de unele motive geometrice și vegetale constituie, după cum s-a putut remarca din analogiile amintite, componente specifice civilizației occidentale și central-europene. Prezența lor la răsărit de Carpați pe piese de artă decorativă se explică mai lesne dacă avem în vedere relațiile multiple întreținute de Moldova cu lumea occidentală, pe cale directă sau prin intermediul Transilvaniei. Față de recentele descoperiri de la Baia, sîntem datori să luăm tot mai mult în considerare aportul transilvănean manifestat în contextul legăturilor economice, politice și culturale dintre cele două provincii istorice ale pămîntului românesc.

Chiar dacă la începuturile domniei lui Ștefan cel Mare, din motive politice, relațiile Moldovei cu regatul maghiar și implicit cu Transilvania au fost mai restrînse [112], ele sînt de veche tradiție și odată cu anul 1475 vor cunoaște în mod constant un curs ascendent. De fapt, importurile din Transilvania sînt atestate documentar încă din a doua jumătate a secolului al XIV-lea [113] și constau în primul rînd din produse meșteșugărești de calitate superioară, adresîndu-se în egală măsură atît feudalilor cît și orășenilor înstăriți. Meșteșugarii și negustorii din Brașov, Sibiu sau Bistrița întreținеau legături comerciale strînse cu orașele din Moldova, îndreptîndu-se într-acolo, din Țara Bîrsei, pe drumul Brașovului, pe Valea Oituzului și apoi pe drumul Trotușului sau dinspre Bistrița și Transilvania de nord pe drumul Bistriței și apoi pe Valea Moldovei [114]. Baia, important centru cu rol de etapă și de depozit în comerțul moldo-bistrițean, se situa la începutul celei mai importante căi comerciale ce lega Moldova de Bistrița [115]. Izvoarele scrise amintesc frecvent despre aducerea în Moldova din orașele transilvănene, între care învecinata Bistriță, a numeroase produse meșteșugărești provenind din ateliere locale sau apusene [116], precum și despre o activă circulație a meșteșugarilor și multiplele legături existente între cei transilvăneni și moldoveni. Astfel, încă din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, numeroși meșteșugari vor trece temporar în Moldova, la apelurile feudalilor, ale sfaturilor municipale sau ale breslelor, în vederea realizării unor comenzi ce țineau de domeniul construcțiilor sau al artei argintului, așa după cum tinerii moldoveni se vor îndrepta, la rîndul lor, spre Transilvania, pentru a obține „certificate de călfie" [117].

În contextul acestor legături, ale circulației meșteșugarilor, ale produselor meșteșugărești și ale unor modele dinspre Transilvania către Moldova, atestate

112 Ștefan Pascu, *Relațiile economice dintre Moldova și Transilvania în timpul lui Ștefan*, în „Studii cu privire la Ștefan cel Mare", București, 1956, p. 21-24.

113 Radu Manolescu, *Legăturile economice între țările române în secolele XIV—XVI*, în „Studii de istorie a naționalității germane și a înfrățirii ei cu națiunea română", vol. I, București, 1976, p. 204 ; cu bibliografia problemei.

114 *Ibidem*, p. 209.

115 *Ibidem*, p. 217.

116 *Ibidem*, p. 225.

117 *Ibidem*, p. 228-229.

atît de izvoarele scrise cît și de cele arheologice, se vor fi produs acele înrîuriri ale spiritului artei occidentale atît de pregnant constatate la răsărit de Carpați, începînd cu a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Construcții monumentale de felul unor lăcașuri de cult adaptate cerințelor cultului ortodox, ca cele de la Rădăuți și de la Giulești (Jud. Suceava) [118] sau destinate populației catolice din principalele centre urbane — Suceava, Siret și Baia — ale Moldovei, alături de cele cu caracter civil și militar de la Baia și Suceava [119] sînt doar cîteva mărturii ale prezenței meșterilor transilvăneni în Moldova.

Dar piesele ce ilustrează în modul cel mai clar cu putință originea transilvăneană a motivelor folosite sînt cele cu *emblema familiei Huniazilor într-o redactare aparținînd epocii lui Matei Corvin*. Chiar dacă nu poate fi vorba de aducerea din afară a cahlelor propriu-zise, acestea rezultînd din ateliere locale, tiparele cu elementele emblematice ale familiei Huniazilor au fost realizate, fără nici o îndoială, în Transilvania, poate chiar în învecinata Bistrița, acolo unde cunoaștem deja, chiar dacă într-o redactare diferită, cahlele cu această stemă. În explicarea apariției acestei steme în orașul transilvănean nu trebuie pierdute din vedere calitatea de „comite perpetuu și ereditar de Bistrița" căpătată de Iancu de Hunedoara în 1453 și amintită în numeroase documente [120] și nici prezența sa aici, de unde emite unele acte în calitate de guvernator al regatului Ungariei în 1448 [121], și mai apoi de comite al Bistriței, în 1455 [122]. În mod firesc, locuința ce-i va fi fost aici destinată odihnei lui și urmașului său Matei Corvin, sau altele cu caracter reprezentativ, vor fi fost împodobite la exterior și la interior cu emblemele familiei ajunsă în fruntea regatului maghiar. Odată utilizate în mediul rezidențial, tiparele cu această temă vor părăsi destul de curînd orașul, pentru ca alături de alte prototipuri de circulație curentă să treacă peste Carpați și să poposească în unele ateliere ca cele din Baia sau Suceava. Astfel credem că s-a ajuns ca motive emblematice destinate inițial în exclusivitate mediului aulic și rezidențelor unei anumite familii să poată fi întîlnite mai apoi în unele locuințe de orășeni înstăriți din așezări mai mult sau mai puțin îndepărtate.

Ajunși aici, nu putem să nu subliniem încă o dată că interioarele locuințelor unor orășeni înstăriți de la Baia și din alte orașe moldovene, alături de cele ale feudalității laice sau ecleziastice din mediul urban sau rural, erau decorate cu aceste prețioase și semnificative însemne ale culturii medievale, ce se constituie în dovezi ale unui gust elevat, ale unei receptivități și în ultimă instanță ale unei mentalități deschise existente în Moldova lui Ștefan cel Mare.

118 Exemple ale asimilării unor elemente ale goticului în arhitectura din Moldova, încă din secolul al XIV-lea, sînt suficiente dacă invocăm doar monumentele de la Rădăuți și Giulești, ultimul recent descoperit (Cf. Lia Bătrîna, Adrian Bătrîna, Ion Vătămanu și Ștefan Scorțeanu, *Ansamblul reședinței feudale de la Giulești, jud. Suceava*, în „Cercetări arheologice", VI, Muzeul Național de Istorie, București, 1983, p. 79-93 ; Lia Bătrîna, Octav Monoranu și Adrian Bătrîna, *Cercetările arheologice din cuprinsul reședinței feudale de la Giulești, com. Boroaia, jud. Suceava*, în „Cercetări arheologice", VII, Muzeul Național de Istorie, București, 1984, p. 153-163).

119 Asemănările constatate între unele piese provenind de la două balustrade de la Cetatea de Scaun a Sucevei cu cele de la balustrada capelei castelului de la Hunedoara, demonstrează transpunerea motivului decorativ hunedorean în Moldova și permite supoziția utilizării de către Ștefan cel Mare a unor meșteri transilvăneni pentru unele construcții (Cf. Miron Voitec-Dordea, *Reflexe gotice în arhitectura Moldovei*, București, 1976, p. 40).

120 DRH, D, I, nr. 317, 320, 322, 327-330, 333 și 338.

121 *Ibidem*, nr. 287.

122 *Ibidem*, nr. 329.

ELÉMENTS DÉCORATIFS DANS LA CÉRAMIQUE MONUMENTALE DE BAÏA

— Résumé —

Les recherches archéologiques entreprises à Baïa ont mis en évidence la présence, à l'intérieur des habitations — à partir des dernières décennies du XIV-ème siècle — des poêles réalisés en carreaux. En parallèle avec le développement de l'habitation dans son ensemble, avec l'amplification de l'espace habitable, on constate une préoccupation particulière pour un degré toujours plus élevé de confort, à cela s'ajoutant le souci pour le beau. Le long des investigations archéologiques ces matériaux décoratifs en céramique émaillée ou non se sont constitués en une catégorie à part, extrêmement riche par la diversité des formes et la variété du répertoire décoratif.

A cette occasion on présente une série de carreaux de poêle découverts à l'intérieur d'une habitation se trouvant à approximativement 30 m nord-est de l'église catholique. Le fait d'avoir daté l'habitation dans un intervalle assez restreint, plus précisement entre les années 1467—1476, a permis d'encadrer exactement, sous le rapport chronologique, les pièces découvertes.

L'examen du repertoire décoratif des carreaux en discussion donne naissance à certaines observations concernant l'origine des scènes et des autres éléments décoratifs, de même que la signification de leur présence à l'est des Carpathes. Des thèmes propres à la mentalité féodale, comme ceux illustrant les vertus guerrières „Les Chevalier en tournoi" et „La chasse à l'ours" ou l'amour courtois („Les chevalier et la dame"), à côté des signes heraldiques (les armoiries des Huniades) tout comme certains motifs géométriques et végétaux, constituent des components typiques pour la civilisation occidentale et central-européenne. Leur présence en Moldavie s'explique plus facilement si l'on tient compte des multiples relations entretenues par ce pays avec le monde occidental, directement ou par le truchement de la Transylvanie. Pour ce qui est des récentes découvertes de Baïa, il convient de prendre davantage en considération la contribution transylvaine, manifestée dans le contexte des liaisons économiques, politiques et culturelles entre ces deux provinces historiques de la terre roumaine, au cours du Moyen Âge.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Carreau décoré avec „Le chevalier et la dame".
Fig. 2. — Carreau décoré avec une scène de chasse.
Fig. 3. — Carreau décoré avec des éléments héraldiques provenant des armoiries des Huniades.
Fig. 4. — Carreau décoré avec un élément heraldique provenant des armoiries des Huniades.
Fig. 5. — Carreau décoré avec des motifs végétaux, géométriques et des lettres.
Fig. 6. — Carreau décoré avec des motifs végétaux.
Fig. 7. — Carreau décoré avec l'image du „Chevalier en tournoi".
Fig. 8. — Carreau décoré avec l'image de Saint Georges.
Fig. 9. — Carreau décoré avec des motifs géométriques.

ROLUL VALORILOR TEHNICII RURALE ÎN CRISTALIZAREA CIVILIZAŢIEI MEDIEVALE ROMÂNEŞTI

ŞTEFAN OLTEANU

Înţelegerea şi cunoaşterea rolului valorilor tehnicii rurale în cristalizarea civilizaţiei medievale româneşti necesită aducerea în discuţie, pe scurt, a unor consideraţii teoretice în legătură cu sensul şi semnificaţia conceptului de civilizaţie şi a însoţitorului său intim, cultură, termeni care apar tot mai des, inseparabil, în lucrările de specialitate, cu atît mai mult cu cît există la ora actuală poziţii aproape diametral opuse privind definirea conţinutului lor.

Preluînd poziţia exprimată de vechea filosofie germană, unii cercetători ai acestei probleme continuă să susţină caracterul impersonal al civilizaţiei ; potrivit părerii lor, civilizaţia ar privi numai latura materială a lucrurilor, în timp ce cultura pe cea spirituală. În această înţelegere, cultura ar fi ceea ce tinde să se izoleze în cadrul naţional, pe cînd civilizaţia ar avea tendinţe de răspîndire a conţinutului ei şi asupra altor naţiuni.

Spre deosebire de această părere, poziţia materialist-dialectică susţine o unitate dialectică între cultură şi civilizaţie, între ele existînd o strînsă corelaţie. Potrivit acestei concepţii, cultura se prezintă ca un ansamblu armonios de valori materiale şi spirituale create în procesul practicii social-istorice care evidenţiază progresul omenirii de cunoaştere, transformare şi stăpînire a naturii şi societăţii. Civilizaţia înseamnă totalitatea bunurilor materiale şi spirituale care se structurează în procesul de obiectivare a valorilor culturale. Este, deci, cultura care se finalizează, înţelegînd prin aceasta generalizarea în practica socială a valorilor culturale, transformarea lor pe această cale în bunuri sau fapte de civilizaţie. Cu alte cuvinte, civilizaţia nu este altceva decît asimilarea şi integrarea de către societate, pe măsura necesităţilor ei, a valorilor culturale, care *prin intrarea lor în circuitul material activ al vieţii sociale devin bunuri de civilizaţie, componente ale modului de viaţă*. Trebuie precizat însă că nu toate valorile culturale create de societate devin automat bunuri de civilizaţie, nu toate aceste valori culturale sînt asimilate şi integrate în practica socială. Această funcţie de finalizare a valorilor culturale, de transformare a lor în bunuri de civilizaţie se manifestă numai în prezenţa anumitor condiţii : natural-geografice (mai ales pentru primele societăţi) ; condiţii sociale (relaţii sociale care să permită înflorirea şi dezvoltarea orizontului spiritual de cultură al oamenilor, precum şi forme de organizare care să mijlocească funcţionalitatea acestor relaţii) ; condiţii tehnico-ştiinţifice (acestea conferă un înalt grad de operaţionalitate şi eficacitate procesului de convertire a valorilor culturale în bunuri de civilizaţie, de viaţă). Trăinicia şi vigoarea unei civilizaţii depinde de măsura în care o societate dată îşi creează principii şi structuri organizaţionale, instituţii corespunzătoare, cu ajutorul cărora, în condiţiile existente, transformă valorile culturale în fapte din viaţă, de civilizaţie.

Pe de altă parte, fiecare epocă, societate, grup sau clasă socială, individ, nu preia şi foloseşte întreaga cultură creată pînă în acel moment. Se petrece un proces de selectare a unor valori şi de nepreluare a altora ; cauza preluării fiind, desigur, funcţionalitatea şi necesitatea acelei valori într-un anumit cadru de referinţă socială. Un element poate avea valoare într-un anumit cadru social, sau poate fi lipsit de valoare în altul, nefiind necesar. În acest context, există valori culturale care îşi au valabilitatea în cadrul mai multor structuri social-economice, al mai multor

formațiuni sociale sau poate chiar în toate cele existente și în acest caz acestea reprezintă *valori universal-umane*. De regulă însă, fiecare produs cultural este reprezentativ pentru societatea care l-a generat. El poate fi preluat, fapt care înseamnă o modificare a sensurilor sale în urma procesului de asimilare ; deci au loc o reinterpretare profundă, prefaceri adînci, proces în care unele elemente dispar, altele se transformă se adaogă sau se conservă. Vechile valori care își mențin valabilitatea și în societatea nouă reprezintă *tradiția*, iar cele nou create și adăugate celor tradiționale reprezintă *inovația*. În această lumină se poate preciza și procesul de *continuitate și discontinuitate* a valorilor culturale, în transformarea lor în bunuri de civilizație. Dacă continuitatea se referă la acele valori culturale universal-umane invariabile în toate structurile sociale (care dau perenitate unei culturi), discontinuitatea se referă la modificarea valorilor culturale preluate de o generație, la care se adaugă altele noi, perfecționări la nivelul ansamblului cultural.

În fine, pentru a încheia această parte de considerații și precizări teoretice, amintim aici rolul remarcabil pe care-l au tehnica, totalitatea factorilor materiali ai producției, a metodelor și procedeelor de lucru, a regulilor de acțiuni, în convertirea valorilor culturale în bunuri de civilizație. Acest ansamblu al tehnicii constituie principala modalitate prin care se realizează la scară socială funcția civilizatorie a culturii. Transformarea valorilor culturale în bunuri de civilizație, de viață depinde în mare măsură de condițiile tehnice. Așa, de pildă, unele descoperiri științifice, ca valori culturale, nu devin totdeauna și automat fapte de civilizație, deoarece, între altele, nivelul tehnic al societății respective nu permite folosirea și aplicarea lor în practica social-umană. Din această cauză, valorile tehnice trebuiesc concepute ca măsură a gradului de civilizație și a nivelului de progres cultural.

*
* *

În celebra lucrare consacrată criticii filosofiei germane moderne, creatorii materialismului dialectic și istoric formulau cu mai bine de un secol în urmă, ideea rolului lumii rurale în contextul cristalizării și dezvoltării civilizației medievale europene ; a rolului progresului tehnic și economic în cadrul acestei lumi, la constituirea civilizației medievale de pe bătrînul nostru continent. Chiar dacă această imensă forță socială medievală n-a fost o creatoare de structuri superioare, n-a fost purtătoarea unui mod de producție superior celui feudal, ea a demonstrat că prin imensele sale rezerve de energii creatoare de valori a tras înainte spre noi orizonturi de cultură și civilizație „carul istoriei".

Este suficient să amintim aici faptul că în lumea rurală își au originile cele mai multe dintre valorile tehnico-științifice din cadrul îndeletnicirilor agrare, al economiei de transformare sau din cel al valorificării bogățiilor miniere, fie prin larga aplicare în producție a tehnicilor antice, precum cele din domeniul utilizării energiilor, fie prin crearea unor noi tehnologii. Este de notat în această privință larga difuzare, începînd mai cu seamă din sec. XI, a utilizării energiei hidraulice într-o serie întreagă de sectoare de activitate : în prelucrarea produselor agrare (moara de apă), în metalurgie (ciocanul hidraulic), în industria textilă (moara de postav, de tors), în domeniul realizării materialelor de construcție (fierestrăul hidraulic) etc.

Totodată, evul mediu a perfecționat unele mecanisme cunoscute în antichitate cum ar fi modalitățile de transmitere a mișcării (șurubul, dintele de angrenaj, scripetele), războiul de țesut orizontal, strungul în lemn, mecanisme de ridicat (macaraua) folosite mai ales în construcții, perfecționările din domeniul artileriei, precum și invenții ale evului mediu ca sistemul bielă-manivelă, praful de pușcă și altele. Toate aceste elemente ale progresului tehnic și științific realizate în lumea rurală conferă evului mediu caracterul unei epoci de autentică renaștere a Europei, de creatoare de valori și bunuri ale civilizației medievale.

În acest context european se înscrie și rolul țărănimii române ca factor fundamental de creație și originalitate a valorilor și bunurilor de cultură și civilizație în decursul evului mediu.

Cercetările, recente mai cu seamă, au demonstrat că societatea medievală românească, prin excelență rurală mai ales în prima parte a dezvoltării ei, a fost

dominată de rolul imens al maselor țărănești, de contribuția lor esențială — ca producător de bunuri materiale și spirituale — la cristalizarea și dezvoltarea civilizației noastre medievale. Creator de valori materiale și spirituale „purtătorul istoriei unui popor, națiа în înțelesul cel mai adevărat al cuvîntului" cum îl definea Luceafărul poeziei românești, țăranul român își înscrie astfel numele în rîndul făuritorilor de progres și civilizație universală.

Țărănimea noastră medievală, liberă în mare parte, dar și cea aservită, a adus o contribuție esențială, în lupta pentru progres social, pentru crearea de bogate valori materiale și spirituale. Spiritul său de creație și originalitate a fost în repetate rînduri subliniat de către diverși călători străini veniți în țară cu diferite ocazii. Așa, de pildă, Anton Maria Del Chiaro, fostul secretar al voievodatului Țării Românești, Constantin Brîncoveanu și al urmașului acestuia la tron, Ștefan Cantacuzino, arăta în lucrarea sa *Storia delle moderne rivolutioni della Valachia...*, apărută în 1718 la Veneția în Italia : „românii sînt înzestrați cu foarte multă pricepere și sînt capabili să reușească în orice meserie de care s-ar apuca... Cît despre alte îndeletniciri meșteșugărești, le duc la capăt minunat de bine. Învață tot ce văd, și nu este lucru de mînă, fie de modă țărănească, fie după obiceiul nostru (al italienilor) pe care să nu-l poată imita foarte bine".

Departe de a constitui un gest de gratitudine la adresa poporului în mijlocul căruia a trăit ani de zile, aprecierea lui Del Chiaro evidențiază două caracteristici fundamentale ale procesului de creație a maselor populare ; capacitatea și înclinația către asemenea stări de lucruri, pe de o parte, iar pe de alta, ușurința de adaptare la noi forme de cultură tehnică, de receptare, asimilare și adaptare a acestora la condițiile istorice existente. Istoria medievală a țărănimii române dovedește din plin afirmația cărturarului italian. Amintim, de pildă, consecințele imediate ale necesității sporirii producției agricole pentru asigurarea alimentării populației în creștere : este vorba de adoptarea și utilizarea la finele mileniului I e.n. și la începutul celui următor, a plugului perfecționat (brăzdar asimetric cu cormană fixă sau schimbătoare), difuziunea acestuia în secolele următoare în zone pedologice diferite, intrarea în circuitul agricol a noi terenuri desțelenite sau defrișate (acele „terra extirpata" sau „loci extirpatae" din documentele medievale transilvănene). Modificări importante s-au produs și în cea ce privește sistemul de cultură a plantelor cerealiere folosindu-se acum sistemul de rotație bienală sau trienală (secolul al XIV-lea) a culturilor cerealiere, utilizarea îngrășămintelor naturale, diferite tehnici agrimensurale menite să suplinească lipsa noțiunilor înaintate de geodezie și topografie etc., toate acestea demonstrînd capacitatea țărănimii noastre de a crea și utiliza mijloace tehnice agrare în măsură să contribuie la satisfacerea nevoilor stringente ale societății ; acestea cu atît mai mult cu cît asemenea progrese tehnico-economice au fost posibile aproape în aceeași vreme cu realizări similare din alte țări europene.

Lumii rurale i se datoresc și alte progrese înregistrate în societatea medievală românească. În această categorie se înscriu instalațiile mecanice acționate hidraulic. Marea diversitate a instalațiilor hidraulice în sferele de bază ale producției sociale, precum cea alimentară (în special morărit), în producția minieră, în metalurgie, în industria textilă (moară de cînepă, roata de tors lînă, șteaza, vîltoarea, dîrsta), în prelucrarea pieilor (moara de tăbăcit), în prelucrarea lemnului, conferă epocii feudale caracterul unui remarcabil progres, ce va conduce la prima formă a producției „industriale".

Remarcabile sînt și progresele din domeniul producției miniere țărănești, precum utilizarea vagonetului purtat pe șine prevăzut cu ac și inimă, primul mijloc de acest gen pe plan european de transportat minereul datînd din secolele XV—XVI, folosirea fondanților în procesul de reducere a principalelor bogății ale subsolului etc. Arhivele miniere din Zlatna (Transilvania) ne furnizează exemple grăitoare în ceea ce privește capacitatea de creație a țăranului român. Creatori și inventatori ca Idu Crăciun, Muntean Urs din Săcărîmb, Palade Constantin țăran iobag din Cîmpeni, Martin Debreczeni iobag de origine au „modernizat prin inovațiile lor tehnica minieră transilvăneană ; unele dintre aceste inovații ca șteampul minune sau suflătorul spiral au fost preluate de multe țări din Europa occidentală. Exemplele pot fi multiplicate și ele se pot extinde și în alte domenii de activitate.

Numeroasele și variatele tehnici populare creații medievale, ajunse pînă în contemporaneitatea noastră, fac dovada incontestabilă a geniului nostru popular, a deplinului progres realizat de lumea rurală medievală de pe teritoriul țărilor române, la care, o contribuție însemnată au adus-o și elemente populare din sînul naționalităților conlocuitoare.

*
* *

Problema pe care o supunem discuției în continuare este în ce măsură, în lumina precizărilor făcute mai sus, valorile tehnice și științifice rurale medievale de pe teritoriul țărilor române se constituie în valori culturale ; în ce măsură asemenea valori se convertesc în componente ale civilizației prin integrarea lor în practica socială, unele dintre ele dovedind valori universal-umane și prin aceasta evidențiind caracterul peren al culturii și civilizației ; în ce măsură se înregistrează procesul de selectare a acestor valori de la o generație la alta, de la o cultură la alta (de receptare a unora și de nepreluare a altora), de adăugiri la vechile valori a unor noi elemente marcînd astfel tradiția și inovația ca două componente fundamentale ale progresului social-istoric.

Cercetările arheologice și documentele scrise referitoare la istoria noastră medievală au pus și pun în evidență cu fiecare nouă investigație o seamă de valori tehnice care pot fi receptări (chiar acculturație) sau creații originale. Aproape toate asemenea valori descoperite arheologic constituie deja bunuri de civilizație, prezența lor în numeroase așezări de pe teritoriul țării demonstrînd intrarea lor deja în circuitul material activ al vieții sociale. Roata olarului, de pildă, dovedită de ceramica lucrată local, excluzînd, desigur, perfecționările ei de-a lungul secolelor, constituie o valoare tehnică convertită în bun de civilizație universal-umană, prin integrarea ei în practica de producție a societății noastre medievale. Ea poate fi considerată drept o valoare culturală invariabilă ce se conservă, atît în structurile feudale, cît și în cele ale societății ulterioare ; ea reprezintă totodată valoarea perenă care asigură procesul continuității istorice, conservarea tradiției tehnice în cadrul societății românești. Exemple similare pot fi evocate aici și în cazul morii de apă, al unor instalații tehnice din industria minieră și metalurgică (cuptorul de redus, forja etc.), cuptorul de ars ceramica și altele asemenea. Persistența unor asemenea valori s-a datorat unor necesități stringente ale comunităților umane, ele acționînd în condiții favorabile.

Alături de aceste valori tehnice general umane, societatea de pe teritoriul țărilor române a receptat și preluat printr-un proces de selectare și alte valori necesare practicii sociale. Un exemplu în acest sens îl constituie receptarea din lumea romană a brăzdarului cu manșon, acest tip de brăzdar răspunzînd mai bine, prin caracteristicile sale tehnologice, necesității vremii de sporire a producției cerealiere. Renunțarea începînd, aproximativ, din secolul IV e.n. la brăzdarul dacic atestă procesul de selectare de care aminteam mai sus. Totodată, perfecționarea brăzdarului cu manșon prin asimetria laturilor la cumpăna dintre cele două milenii ale e.n. demonstrează că societatea a simțit nevoia unor îmbunătățiri tehnice pentru a-i spori randamentul economic în funcție, tot mereu, de necesitatea asigurării hranei unei populații sporite acum numeric.

Unele descoperiri arată că anumite valori tehnice se integrau doar zonal, limitat în praxisul social. Așa este de pildă cazul burghiului mecanic din cimitirul de la Bandul de Cîmpie (sec. V—VI) descoperit numai într-un singur caz, precum și cazul războiului de țesut orizontal atestat în două localități de pe teritoriul Dobrogei din sec. X—XII, receptat din lumea bizantină. Faptul că asemenea valori se întîlnesc deja aplicate în practică, este adevărat limitat, ne face să le considerăm ca drept bunuri de civilizație, chiar dacă integrarea lor în practica socială pe scară largă se produce ceva mai tîrziu.

Aminteam mai sus de tradiție și inovație tehnică, în istoria noastră medievală, drept componente fundamentale ale civilizației și progresului în general. Dacă tradiția este exprimată de transmiterea din generație în generație a valorilor tehnice, inovația apare pe fundamentul tradițional, prin crearea de noi valori. Un exemplu

în acest sens îl reprezintă vagonetul purtat pe șine prevăzute cu ac și inimă (schimbător de cale) din mina de la Brad (sec. XV—XVI), primul vehicul de acest gen pe plan european. El este o creație a minerilor transilvăneni care a devenit un bun de civilizație prin intrarea lui în circuitul activității de producție socială.

Se întîmplă însă ca unele valori tehnico-științifice să rămînă în stadiul de valori culturale, fără a cunoaște stadiul de aplicare în practica socială, deci fără să se constituie în bunuri sau fapte de civilizație. Este cazul celebrelor valori tehnice ale școlii alexandriniene (șurubul, dintele de angrenaj, scripetele și altele), care au rămas doar în stadiul de valori tehnico-științifice, condițiile vremii nepermițînd aplicarea lor în practica socială. A fost nevoie de o altă epocă, epoca feudală, în care s-au creat condițiile tehnice corespunzătoare pentru convertirea lor în bunuri de civilizație. În ceea ce privește teritoriul României, este de amintit în acest sens celebrul manuscris de la Sibiu în care se elaborau în sec. XVI, pentru prima oară, principiile rachetei cu una sau mai multe trepte. Această valoare tehnico-științifică a rămas și ea în stadiul de valoare culturală, deoarece condițiile vremii nu permiteau realizarea și aplicarea ei în practica socială. Abia societatea modernă a conferit acesteia caracterul de „bun de civilizație" (dacă se admite paradoxul !). Un asemenea stadiu au cunoscut și alte valori tehnice medievale românești ca de pildă plugul de fier rămas doar în stare de schiță, șteampul minune și altele.

Se demonstrează astfel rolul condițiilor tehnice și tehnologice în procesul de convertire a valorilor culturale în bunuri de civilizație, rolul valorilor tehnice rurale în cristalizarea și dezvoltarea civilizației medievale românești.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. K. MARX, FR. ENGELS, *Ideologia germană*, București, Editura Politică, 1956.
2. M. DAUMAS și colab., *Histoire générale des techniques*, vol. I, Paris, 1964.
3. JACQUES LE GOFF, *Civilizația occidentului medieval*, (traducere din l. franceză), București, 1970.
4. * * * *Istoria gîndirii și creației științifice și tehnice românești*, vol. I, București, 1982.
5. AL. TĂNASE, *Cultură și civilizație*, București, 1980.
6. ȘT. OLTEANU, *Societatea românească la cumpănă de milenii (secolele VIII—XI)*. București, 1983.
7. ȘT. OLTEANU, *Țărănimea — forță a progresului social în condițiile evului mediu...*, în „Probleme de istorie a Patriei, a Partidului Comunist Român", București, 1981.

LE RÔLE DES VALEURS DES TECHNIQUES RURALES DANS LA CRISTALLISATION DE LA CIVILISATION MÉDIÉVALE ROUMAINE

Resumé

En estimant le rôle et la signification de la culture et de la civilisation au Moyen Âge, l'auteur met en évidence le fait que les origines des valeurs tehnico-scientifiques créées au Moyen Âge se trouvent dans le monde rural.

On attire l'attention sur le fait que seulement une partie de ces valeurs culturelles se transforment en faits de civilisation, se réalisent dans la pratique sociale ; cette réserve s'explique par le fait que les conditions de l'époque ne permettaient pas leur transformation, leur application dans la pratique sociale.

Mais, tous ces faits de la culture et de la civilisation créées sur le territoire de la Roumanie pendant le Moyen Âge ont contribué à la cristallisation de la civilisation médiévale roumaine.

METODE ŞI TEHNICI DE INVESTIGARE A MĂRIMII POPULAŢIEI ŞI A AŞEZĂRILOR PE BAZA DATELOR ARHEOLOGICE

EMIL IOAN EMANDI

„Nu există nici o ştiinţă în care orizontul să nu trebuiască schimbat mai des decît ştiinţa istoriei"
N. IORGA

În decursul scurtei sale evoluţii de circa trei decenii [1], demografia fie cea istorică, fie paleodemografia [2], a devenit o „disciplină de vîrf", adoptînd o serie de metode ale demografiei clasice, sau elaborînd altele noi, specifice surselor pe care le-a analizat (cele scrise, sau cele arheologice [3]). Date demografice precise sînt greu de obţinut ; totuşi ele sînt *vitale* dacă vrem să înţelegem tendinţele de stabilitate şi de schimbare ale populaţiei, sau să definim natura unei anumite societăţi. Studiile de paleodemografie elaborate, în ultimul timp [4], au pus în evidenţă caracteristicile şi particularităţile izvoarelor arheologice folosite, subliniind că nu se pot elabora tehnici mai bune, pentru estimări mai precise, dacă natura acestor surse nu este cît mai complexă, omogenă în timp şi spaţiu, precisă şi detaliată. Lucrările de paleodemografie elaborate la noi [5] sînt extrem de puţine. Unele studii [6] care au

1 Pentru un bilanţ al cercetărilor vezi : M. Reinhard, A. Armengand, J. Dupaquier, *Histoire générale de la population mondiale,* Édition Montchrestier, 1968 şi Ştefan Pascu, *Demografie istorică,* în *Populaţie şi societate,* I, Cluj-Napoca, 1972, p. 11-74.

2 Pentru definiţii şi problematica preocupărilor vezi : Vladimir Trebici, *Demografie şi istorie : spre o nouă sinteză ?,* în „Revista de istorie", t. 37, 5, 1984, p. 417-421.

3. Pierre Guillaume, Jean-Pierre Poussou, *Démographie historique,* Paris, 1970 ; *La demographie medievale, sources et méthodes,* Monaco, 1972 ; David L. Clarke. *Analytical Archaeology,* London, 1968 ; Ştefan Ştefănescu, *Demografia, dimensiune a istoriei,* Timişoara, 1974.

4 F. Hassan, *Determination of population site from archaeological data,* în „Demographic archaeology", New York, 1981, p. 63-93 ; D. R. Brothwell, *Paleodemography,* în „Biological aspects of demography". London, 1971, p. 111-130.

5 Ştefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei,* I, Cluj-Napoca, 1972, p. 152-159, 222-246 ; idem, *Voievodatul Transilvaniei,* II, Cluj-Napoca, 1979, p. 21-120, 161-164, 196-213, 217-224, 325-418 ; Dardu Nicolaescu-Plopşor, Wanda Wolski, *Elemente de demografie şi ritual funerar la populaţiile vechi din România,* Bucureşti, 1975 ; Ştefan Olteanu, *Structuri teritorial-politice româneşti în spaţiul carpato-danubiano-pontic în secolele VIII—XIV* în Rl. t 32, 2, 1979, p. 285-308 ; M.D. Matei, *Cercetarea arheologică a satului medieval românesc în secolele XII—XIV : realizări, perspective, sarcini,* în „SCIVA", t. 30, 3, 1979, p. 411-425 : Emil I. Emandi, *Unele aspecte privind prelucrarea datelor paleodemografice şi reprezentarea lor în muzee,* în „Suceava — Anuarul Muzeului Judeţean", VI—VII, Suceava, 1979—1980, p. 584-630.

6 Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n.,* Iaşi, 1978 ; L. L. Polevoi, *Ocerki istoriceskoj geografii Moldavii XV—XVII vv.,* Chişinău, 1979 ; Victor Spinei, *Moldova în secolele XI—XIV,* Bucureşti, 1982 ; Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *Habitatul medieval rural din Valea Moldovei şi din bazinul Somuzului Mare (secolele XI—XVII),* Bucureşti, 1982 ; Maria Comşa, *Type d habitations de caractère rural de la région comprise entre les Carpates Méridionales et le Danube aux XIII-e — XVII-e siècles,* în „Dacia", N.S., XXI, 1977, p. 299-319 ; Ştefan Olteanu, *Societatea românească la cumpănă de milenii (secolele VIII—XI),* Bucureşti, 1983.

avut în vedere și acest aspect (doar parțial) au exclus conjugarea teoriei istoriei cu metoda matematică (ea trebuie să fie un auxiliar în sprijinirea arheologului și paleodemografului, în reconstituirile sale teoretice ale cadrului demografic trecut), evitînd prezentarea dinamicii în timp a unei colectivități constituite din seriile istorice cu ajutorul gîndirii matematice, cu simboluri, cu instrumente și procedee ale calculărilor și reprezentărilor acesteia.

In cazul studiului nostru, analiza paleodemografică s-a bazat pe izvoarele arheologice din secolele IX—XV, surse ce provin din cercetările efectuate în Moldova și Țara Românească. Avînd în vedere stadiul incipient al acestui nou domeniu de cercetare, credem că este obligatorie, precizarea unor tehnici legate de stabilirea *unităților statistice* în arheologie și folosirea lor în paleodemografie. Datele obținute de noi, la scară regională, nu pot fi generalizate pe spații mari geografice, iar tehnicile și metodele propuse de delimitare și înregistrare statistică și prelucrare paleodemografică pot fi perfecționate și îmbogățite.

1. *Unități statistice determinate*

Statistica este o metodă des folosită în arheologie, mai ales la definirea unei perioade sau culturi. În schimb, folosirea conjugată a datelor statistico-arheologice, a celor stratigrafice și topo-cartografice, este mai puțin întîlnită în reconstituirea mărimii așezării și a populației. Aceasta presupune considerarea arheologiei ca un mod structural [7] ce operează cu metode de cercetare diverse și flexibile, ale căror unități statistice delimitate, să poată fi folosite în investigația paleodemografică. În cazul nostru, analiza colectivităților rurale din punct de vedere statistic, prin redarea acestora sub formă de indicatori și indici („în dosul fiecărui indicator statistic stă un fragment de viață socială reală, vie" [8]), ne-a impus selectarea datelor oferite de unele așezări cercetate aproape integral [9] și pe care le-am considerat omogene în timp și spațiu. Continuitatea sau discontinuitatea acestor date se leagă de înregistrarea unităților statistice arheologice, fie total sau parțial (săpături arheologice ce epuizează peste 70% din sit), fie de moment sau ocazionale (sondaje și cercetări arheologice de salvare).

Volumul acestora nu poate fi stabilit prin numărare sau măsurare la un moment dat, ci prin urmărirea curentă și compararea cazurilor „trecute" de-a lungul unei perioade bine definite cronologic (analiza trebuie făcută pentru perioade scurte de timp) și precis localizate și delimitate geografic. Analiza așezărilor rurale sub forma categoriilor sociale, în care unitățile statistice ce le compun sînt populația (avem în vedere necropola așezării) și partea construită — vatra — operează cu mărimi bine definite în timp și spațiu, ce trebuiesc determinate cronologic și cuantificate în cifre. De asemenea, s-a considerat că așezarea rurală ca fragment dintr-o societate globală, nu poate fi studiată separat de componenta sa teritorială — hotarul așezării (confuzia, în unele lucrări, între așezarea ca localitate și vatra propriu-zisă generează erori ce nu pot fi folosite în analiza paleodemografică), deoarece folosința agricolă a teritoriului și funcția sa rezidențială formează un tot unitar. După componența lor, dedusă din izvoarele arheologice, unitățile statistice ce pot fi stabilite pentru analiza paleodemografică sînt *simple* (formate dintr-un singur element : locuință, așezare, mormînt etc.) și *complexe* (formate din

7 Etienne Van De Walle, *Démographie historique et modèles,* în Démographie historique, Editore Sao Paulo, Brésil, 1977 ; Louis Henry, *Démographie analyse et modèles,* 1972 ; Cătălina Blosiu, *Propunerea unui model general de sistem de prelucrare automată a datelor în arheologie, în* „Memoria Antiquitatis", IV—V, 1976, p. 16-21.

8 Al. Bărbat, *Teoria statisticii sociale,* București, 1972, p. 53-55.

9 N. Constantinescu, *Coconi — Un sat din Cîmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrîn,* București, 1967 ; Maria Comșa, *Cultura materială veche românească (Așezările din secolele VIII—X de la Bucov — Ploiești).* București, 1978 ; Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu,* București, 1967 ; Dan Gh. Teodor, *Continuitatea populației autohtone la est de Carpați (Așezările din secolele VI—XI de la Dodești — Vaslui),* Iași, 1984.

două sau mai multe unități simple). Unitățile statistice delimitate au două caracteristici importante : una calitativă (fenomene ce nu pot fi cuantificate în cifre ; ex. relațiile sociale, gradul de fertilitate, structura și componența familiei etc.) și alta cantitativă, care este măsurabilă și poate fi exprimată în cifre (ex. lungimea unei așezări, volumul vetrei, al gropilor de bucate, gradul de mortalitate etc.). Dintre unitățile statistice descriptive folosite în paleodemografie care au putut fi delimitate și definite în evoluția lor continuă sau discontinuă [10] și care ne-au folosit în prelucrarea și construcția modelelor amintim :

1. 1. locuințele și dependințele lor
1. 2. nivelul de viețuire
1. 3. resturi bioarheologice
1. 4. necropola și biserica
1. 5. vase de ceramică
1. 6. inscripții
1. 7. vatra (aria sa)
1. 8. piese de feronerie (depozit de unelte)
1. 9. gropi menajere
1.10. gropi de „bucate"
1.11. seliștile și perimetrele sătești

2. *Forme și modalități de prelucrare primară a unităților statistice*

Măsurarea unităților statistico-arheologice stabilite mai sus impune o muncă rafinată de analiză (ignorarea acestei metode de lucru constituie, deseori, sursa a numeroase erori și estimări generale, aproximative, ale populației și ale așezărilor) și de corelarea acestora cu alte elemente, în vederea modelării mărimii așezării și populației. Aceasta se efectuează cu ajutorul unui etalon de măsurare, care trebuie să fie același, în ciuda variației condițiilor de timp și spațiu, în care evoluează așezările. Ceea ce este esențial și comun la toate aceste modalități de prelucrare [11], enumerate mai jos, este criteriul de analiză medie a fenomenelor colective, în care mărimile trebuie să exprime același nival fie de structură și componență, fie de corelație.

2.1. *Seriile statistice* sînt șiruri de date clasificate după unul din criteriile cunoscute din statistică [12] : gruparea în timp (serie cronologică), gruparea în spațiu (serie teritorială) și gruparea calitativă (serie ce caracterizează structura pe grupe sau tipuri de colectivități). Seriile arheologice (fig. 3), documentare (fig. 1 și 2) și cele fiscale [13] se grupează sub forma a două șiruri paralele de variabile ; unul redă caracteristicile în timp și spațiu, iar celălalt frecvența unităților la care se încadrează fiecare grupă.

2.2. *Indicatorii statistici* sînt elemente de bază în paleodemografie, ei reprezentînd expresia numerică a unei caracteristici identificată la o anumită entitate arheologică bine definită în timp și spațiu. (ex. numărul de morminte dintr-o necropolă ; numărul de locuințe existente într-o vatră, numărul de vase dintr-o locuință etc.). În funcție de măsurarea și însumarea elementelor componente ale unei așezări sau necropole, obținem date primare necesare pentru caracterizarea volumului acestora, iar prin modelarea lor rezultă elemente derivate cu ajutorul cărora putem caracteriza nivelul mediu al mărimii așezării și al populației.

2.3. *Indicii,* indiferent de tipul lor (simpli, derivați și dinamici), evidențiază, întotdeauna, în paleodemografie, aspecte sintetice de generalizare a proceselor și fenomenelor demografice. Uneori, ei sînt confundați cu indicatorul care reflectă numai stări și procese concrete. Funcția metodică a indicilor în paleodemografie este aceea de a măsura și caracteriza variația medie relativă a unei colectivități. Indicii se obțin ca raport între doi indicatori dintre care numitorul este considerat ca bază (Mb), iar numărătorul este mărimea raportată (Id = $\frac{Mr}{Mb}$). Din indicii

10 David L. Clarke, *op. cit.,* p. 512-566 ; Al. Bărbat, *op. cit.,* p. 56-66.

11 David L. Clarke, *op. cit.,* p. 547-566 ; Vladimir Trebici, *Demografia,* București, 1979, p. 45-47.

12 Al. Bărbat, *op. cit.,* p. 108-114.

13 Louis Henry, *Manuel de démographie historique,* Genève — Paris, 1967, p. 29-46 ; P. Guillaume, Jean P. Poussou, *op. cit.,* p. 43.

simpli se obțin cei derivați (ex.: *indicile de centralitate* a satelor față de curtea domnească, ocol și oraș se calculează după formula Ice = $\frac{d_1 + d_2 + d_3 + \ldots dn}{n}$ în care d este distanța satelor, față de obiectivul fixat, iar *n*, numărul distanțelor). Astfel indicele de centralitate a satelor din ocolul orașului Suceava [14] față de Curtea Domnească este de 5,3 km și față de Cetatea de Scaun de 6,1 km. Indicii dinamici sînt calculați pe o perioadă lungă de timp, iar ca bază pot fi folosiți și indicatori mobili.

2.4. *Mărimile absolute* pot fi unități naturale (măsurate în m, kg, km, buc. etc.) și convenționale (categoriile de locuință, tipul de așezare, aria necropolei etc.).

2.5. *Mărimile relative de structură* exprimă ponderea unor părți în ansamblul mărimii așezării sau al colectivității (se calculează după formula S = $\frac{P}{N}$ 100, în care *p* este nivelul părții, iar *N*, nivelul colectivității totale).

2.6. *Mărimile relative de intensitate* evidențiază intensitatea unui fenomen demografic în raport cu altul. Dintre formulele mai des uzitate în paleodemografie amintim: densitatea așezărilor [15] (D = $\frac{A}{S}$), *A* — numărul așezărilor, *S* — suprafața zonei geografice); rata de dispariție a unor așezări Rd = $\frac{Ad}{A}$) • 100, unde *Ad* — numărul de așezări dispărute, *A* — numărul total de așezări (ex.: rata totală a satelor dispărute pentru zona de nord a Moldovei [16] în secolele XIV—XVIII, a fost de 15,40%); indicele de arealitate (S = $\frac{S}{A}$), unde *S* — suprafața în hectare și *A* — numărul de așezări (ex.: pentru zona depresionară Liteni [17], indicele de arealitate, pentru cele 16 așezări existente în secolul al XV-lea, este de 1375 ha, pentru fiecare așezare); densitatea medie generală a populației (D = $\frac{P}{S}$), unde *P* — populația totală la un moment dat și *S* — suprafața teritoriului) [18]; indicele de creștere a așezărilor (At + 1 = At + (At — Ad) + (At + Ar), în care *At + 1*, reprezintă numărul de așezări menționate documentar la începutul perioadei t + 1, *At*, numărul de așezări menționate documentar la începutul perioadei t, *Ad*, așezări dispărute și *Ar*, așezări depistate în cercetările arheologice și toponimice).

2.7. *Mărimile relative de dinamică* rezultă din compararea a două niveluri diferite ale aceluiași fenomen paleodemografic. În cazul acesta trebuie să dispunem de două înregistrări ale evoluției fenomenului (ex.: $\frac{A \text{ sec. XIV}}{A \text{ sec. XV}}$ unde *A* reprezintă numărul de așezări) [19].

2.8. *Mărimile medii* ne înlesnesc cunoașterea a ceea ce este specific fenomenelor paleodemografice și totodată ne permit să determinăm abaterile de la ceea

14 Emil I. Emandi, *Observații de geografie istorică privind ocolul orașului Suceava*, în „Suceava — Anuarul Muzeului Județean", IV, 1977, p. 119-130.

15 Louis Henry, *Démographie...*, p. 169-193; Vasile Cucu, *Geografia populației și așezărilor omenești*, București, 1974, p. 49-50, 161-168; Vladimir Trebici, *Mică enciclopedie de demografie*, București, 1975, p. 119-144.

16 Emil I. Emandi, *Considerații geografice privind dinamica așezărilor dispărute din nordul Moldovei în evul mediu (sec. XIV—XVII)*, în „Hierasus", Botoșani, 1978, p. 278-279.

17 Idem, *Cercetări istorico-geografice privind transformarea și modificarea peisajului în zona depresionară Liteni (sec. XIV—XVIII)*. „Acta Moldaviae Meridionalis" — Anuarul muzeului, II, Vaslui, 1980, p. 186-189.

18 L. L. Polevoi, *op. cit.*, p. 19-27; M. D. Matei, Emil I. Emandi, *Habitatul...* p. 43, 62.

19 N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 175-179; H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, I, București, 1958, p. 112-115.

ce este esențial și tipic în conținutul așezărilor și a populației. În calculul acestor mărimi sînt cuprinși toți termenii seriei statistice (fig. 1 și 3). Cele mai largi utilizări în paleodemografie le au următoarele mărimi medii: *mărimea medie aritmetică* (Xa = $\frac{X_1 + X_2 + X_3 \ldots Xn}{n}$, în care X reprezintă caracteristicile colectivității, iar *n*, numărul entităților (ex.: un asemenea calcul s-a folosit la calcularea vechimii așezărilor din Moldova) [20]; valoarea obținută reprezintă mărimea normală a unui fenomen paleodemografic și, totodată, media internă cuprinsă între cea mai mică și cea mai mare dintre valorile variabile ale entităților arheologice analizate; *mediana*, ca mărime medie este dată de valoarea unității mediane a seriei statistice (Ume = $\frac{Ef + 1}{2}$ în care *Ef*, sînt frecvențele cumulate ale seriei sau numărul total al elementelor componente ale colectivității umane; mărimea obținută este cea care împarte în două părți egale o serie cronologică ordonată) [21]; *dominanta*, exprimă nivelul dominant ca frecvență într-o serie statistică. Ea redă mărimea cea mai specifică a variabilei date, ce se calculează după formula Mo = $\overline{Xa}$ — 3($\overline{Xa}$ — Me), unde $\overline{Xa}$ este media aritmetică și *Me* — mediana. Dacă media aritmetică cuprinde toți termenii seriei statistice, mediana și modulul se bazează numai pe termenii situați în centrul seriei.

3. *Caracterul surselor folosite și modelele de analiză paleodemografică*

Dezbaterile științifice tematice din ultimii ani [22] au relevat necesitatea abordării mai în detaliu a cadrului demografic al societății feudale românești din secolele IX—XV, ca urmare a acumulării unui material arheologic și documentar relativ bogat. În sensul acesta trebuie de precizat că, și pe plan mai larg [23], s-a observat că sursele folosite în paleodemografie sînt la începutul prelucrării lor, iar modelele folosite sînt neunitare ca și rezultatele obținute; aceasta i-a determinat pe unii demografi să considere paleodemografia ca încă destul de eclectică, iar sursele arheologice de mică importanță, în raport cu documentele scrise. De asemenea, s-a constatat că arheologul este pus, de cele mai multe ori, în situația de a observa și analiza entități dispersate, cu legături nesigure, ceea ce contribuie, adesea, la obținerea unor date mai puțin exacte sau chiar false. La aceasta trebuie adăugată și lipsa unor informații privind cadrul geografic, atît cel trecut, cît și cel actual, lipsă concretizată mai ales în neînțelegerea acestuia în raport cu așezarea și în sărăcia datelor legate de organizarea spațială a mediului înconjurător. Un sumar bilanț al surselor oferite de cercetările arheologice pentru Moldova și Țara Românească (secolele IX—XV) ne relevă că, din cele peste 150 așezări și necropole cercetate, nu se pot folosi în analiza paleodemografică decît datele de la 15 stațiuni. În ciuda acestor dificultăți, ca și a valorii scăzute atribuite acestor surse de lucru (lipsa unor date metrice arheologice, cartografice, geomorfologice și de organizare spațială a așezării) se poate totuși considera că și în acest nou domeniu de cercetare în ultima perioadă de timp, s-au înregistrat notabile progrese, mai ales pe linia analizei complexe a populației decedate [24], în

20 L. L. Polevoi, *op. cit.*, p. 166-178.

21 Idem, *K istoriceskoi demografii Moldavii XIV v.*, în „Karpato-Dunaiskie zemli v srednie veka", Chișinău, 1975, p. 84.

22 *Formarea statelor feudale românești de-sine-stătătoare*, dezbatere științifică, 20-22 mai 1982, Drobeta Turnu-Severin; *Aspecte ale civilizației românești în secolele XIII—XVII*, dezbatere științifică, 6-8 decembrie 1983, Suceava.

23 Thomas H. Hollingswarth, *La démographie historique: concepts et sources*, în „Démographie historique", Editore Sao Paulo, Brésil, 1977, p. 43.

24 Dardu Nicolaescu-Plopșor, Wanda Wolski, *op. cit., p. 165-249;* Ioana Popovici, M. Adam et M. St. Udrescu, *Contribution anthropologique au problème du peuplement de la Plaine Roumaine du moyen âge*, în „Populație și societate". IV, Cluj Napoca 1980, p. 210-214.

tipologizarea structurilor teritorial-demografice[25], în evidențierea structurii așezării și a concentrării acestora[26], precum și în coroborarea datelor arheologice cu cele scrise, în vederea stabilirii vechimii așezărilor și a permanenței locuirii într-un anumit teritoriu[27].

În stadiul actual al cercetării, cu anumite rezerve îndreptățite nu ascundem dificultatea și riscul încercării de a schița numai cadrul metodologic și a releva cîteva tehnici de lucru, în construirea unor modele bazate pe date arheologice. În lumina acestor date, folosirea metodei modelării (un model construit se compune în general din două părți : o parte *analitică* de explorare a relațiilor dintre variabile, a structurii acestora și a cauzelor care le-au provocat în cadrul unui ansamblu de date, independente, și o parte *istorică* care justifică metoda folosită în măsurarea datelor și corectarea erorilor, prin analize și observații făcute asupra așezărilor „trecute", precum și în simularea populației lor)[28], în paleodemografie este una din căile specifice de cunoaștere a mărimii populației și așezărilor omenești. Conceperea modelului (elementele cunoscute sînt corelate în cadrul unei ipoteze — modelul se situează între teorie și realitate — ce va viza obținerea de date necunoscute asupra mărimii populației și a așezării) și rezultatele obținute vor depinde, în mod firesc, de calitatea și cantitatea informației și a observațiilor făcute în diverse cercetări și studii arheologice. În funcție de datele furnizate de arheologie, în paleodemografie se folosesc frecvent trei modele[29] : *modelul iconic* este cel mai des folosit, el fiind identic cu obiectul sau fenomenul studiat, pe care-l prezintă sub formă de fotografie, hartă, schiță panoramică, aerofotografie ; b) *modelul analogic*, reprezintă cea de a doua generație de modele folosite în cercetările paleodemografice. El se bazează, în special, pe transpunerea datelor numerice rezultate în urma prelucrării preliminare într-o formă vizuală (tabele, grafice, blocdiagrame etc.) ce reflectă identitatea unui fenomen, dinamica, dispersia și concentrarea acestuia ; c) *modelul simbolic*, recent folosit în studiile de paleodemografie[30], presupune o codificare a situației reale în care atributele așezării și ale populației unei regiuni sînt înlocuite de expresii simbolice, matematice. Ele pot fi deterministice (sub forma unei ecuații) statistice și stocastice (create cu un anumit scop). Scopul acestora este de a evidenția, în cît mai multe variante, mărimea, structura și relațiile din cadrul așezării sub triplu aspect : vatră-populație-hotarul așezării („moșia"). De la un caz la altul, modelul folosit comportă un anumit grad de relativitate.

3.1. *Modele folosite în determinarea mărimii populației și a distribuției spațiale a așezărilor.*

Pentru perioada cronologică analizată se poate considera că așezările rurale existente și teritorializate (sub dublu aspect : vatră și hotar) reprezintă elementele cele mai dinamice și dominante în peisajul geografic al zonei. De asemenea, s-a considerat că așezarea rurală exprimă, în același timp, atît procesul populării cît și rezultatul acestui proces, în dublu sens, de teritorializare juridică (hotarul așezării) și economică. În cazul nostru, modelele folosite au ca obiect principal de analiză studierea, sub raport cantitativ, a relațiilor dintre : populație-vatră, populație-așezare și populație-locuință, în timp și spațiu.

3.1.1. *Modelul fondului calitativ și al arealului* are drept scop individualizarea unor fenomene demografice din cadrul habitatului, sub raportul densității de locuire, a structurii populației (rezultate din cercetarea necropolelor) și a creșterii mărimii acesteia și a așezărilor. Metodologic se are în vedere suprafața cu elemente comune și ponderea unui anumit element în cadrul arealului stabilit. În reprezentarea acestora pe hartă (analiza s-a făcut asupra așezărilor din bazinul

25 Ștefan Olteanu, *Societatea...* p. 22-49.

26 N. Constantinescu, *Coconi...*, p. 36, 69-72 ; Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 65-118.

27 M. D. Matei, Emil I. Emandi, *Habitatul...*, p. 24-29.

28 Louis Henry, *Démographie...*, p. 253-268.

29 David L. Clarke, *op. cit.*, p. 654.

30 F. Hassan, *op. cit.*, p. 65 ; Robert M. Schacht, *Estimating past population trends*, în „Annual Review of Anthropology", X, 1981, p. 119-140.

Moldovei și al Șomuzului Mare)[31], s-a ținut cont de trasarea limitelor, de ordonarea și subordonarea entităților specifice ca densitate și ierarhizare. Înscrierea acestora pe hartă, pe zone distincte din punct de vedere geomorfologic, ne dă posibilitatea să remarcăm caracterul continuu sau discontinuu al unor fenomene demografice, pe anumite forme de relief, ceea ce ne sugerează anumite particularități teritoriale în *continuitatea areală* (liniară) a așezărilor din zona analizată[32].

3.1.2. *Dispersia și concentrarea așezărilor*, ocupă un loc important în analiza paleodemografică. De exemplu, în studiul repartiției populației și așezărilor, un model geografic cu totul specific și adaptat în paleodemografie[33] se referă la gradul de concentrare sau risipire teritorială (internă, în vatra așezării și externă, în regiunea delimitată geografic) a unei colectivități umane, indice exprimat prin dispersia sau concentrarea sa. Acest indice are o importanță deosebită pentru a ne releva marea neuniformitate a locuirii în diferite zone geografice. El se referă fie la risipirea locuințelor în cadrul vetrei, fie a așezărilor în diferite zone geografice pe o linie de variație mai mult sau mai puțin amplă în funcție de condițiile specifice în care aceasta a evoluat. Această variație (abatere) a valorilor individuale ale unei caracteristici de la medie în cadrul unei colectivități statistice se poate calcula ca mărime relativă cînd se raportează amplitudinea absolută la mărimea medie a seriei $\frac{Xmax - Xmin}{X} \cdot 100$)[34]. Legat de necesitățile elaborării unor modele care să ilustreze cît mai cuprinzător aceste aspecte enumerate mai sus amintim două metode. *Indicele de dispersie intensivă*, legat de risipirea sau concentrarea locuințelor în vatra așezării ($Id = \frac{L \cdot Ld}{S} \cdot K$, unde : L — media suprafeței locuite, Ld — numărul de locuințe descoperite, S — suprafața vetrei cercetate, K — o constantă egală cu 0,005)[35] are o importanță deosebită în caracterizarea tipului de vatră. Limitele de variație sînt : ∅ în cazul unei distribuții uniforme și „1" în cazul concentrației maxime. Aplicat la vetrele de așezări cercetate arheologic de la Dridu, Dodești și Coconi[36] s-a constatat un indice mare de concentrare a locuințelor la Coconi (0,003) și Dridu (0,002) și unul foarte scăzut la Dodești (0,001). Aplicarea indicelui general de *dispersie externă* ($Id = \frac{D}{A} \cdot \frac{S}{10}$ unde : D — suma distanțelor dintre așezări, A — numărul așezărilor la care se referă distanțele, S — suprafața zonei delimitate) la un teritoriu mai extins se are în vedere gradul de concentrare a așezărilor fie la un nivel topografic bine delimitat, fie la unul administrativ de reședință. Limitele de variație sînt cuprinse între „1" și „100" în cazul unei concentrații maxime. Calculat la nivel topologic pentru zona podișului Suceava (pe o arie de 110 kmp) indicele de dispersie a așezărilor din secolul al XV-lea raportat la cele 3 orașe medievale a fost mai ridicat pentru orașul Siret ($Id = \frac{258}{31} \cdot \frac{110}{10} = 91{,}52$) și Baia ($Id = \frac{203}{25} \cdot \frac{110}{10} = 88{,}11$) și mai scăzut pentru Suceava ($Id = \frac{207}{27} \cdot \frac{110}{10} = 77{,}66$). Pe suprafețe mai extinse la nivel regional (pentru regiune și subregiune) și microregional, criteriile avute în vedere

31 Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, O. Monoranu, *Cercetări arheologice privind habitatul medieval rural din bazinul superior al Șomuzului Mare și al Moldovei*, Suceava, 1982, p. 11-25.

32. Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *op. cit.*, p. 24-68, fig. 1.

33 O. Dollfus, *L'analyse géographique*, Paris, 1979, p. 154 ; V. Cucu, *op. cit.*, p. 223.

34 Al. Bărbat, *op. cit.*, p. 202 ; L. L. Polevoi, *op. cit.*, p. 84.

35 O. Dollfus, *op cit.*, p. 161 ; Emil I. Emandi, *Unele aspecte privind prelucrarea loc. cit....*, p. 595.

36 Eug. Zaharia, *op. cit.*, p. 14 și urm. pl. 1 ; Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 71, fig. 21 ; N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 36, fig. 5.

au fost stabilite în funcție de mărimea suprafeței (36 de grupări)[37], fie de personalitatea sa geografică (10 grupări)[38], fără, însă, a se calcula indicele de dispersie.

3.1.3. *Mărimea așezării.* În aprecierea mărimii așezărilor trebuie de avut în vedere următorii factori : hotarul așezărilor să fie sedentar ; hotarnica satelor menționate în primele documente (sec. XIV—XV) trebuie identificată și reconstituită : sesizarea modificării formelor de teren și în special a hidrografiei ; valea de rîu va reprezenta în cazurile analizate elementul comun, indiferent de forma de relief, pentru amplasarea vetrei și delimitarea dintre așezări ; suprafața unei așezări va varia pentru una și aceeași populație, ca mărime ; în cazul aceluiași hotar, uneori se pot individualiza și alte așezări distincte ca hotar[39]. Modelul folosit este cel legat de calcularea densității (P = K · A ; *P* — estimarea populației, *A* — aria așezării, *K* — o constantă pentru densitatea populației egal cu 100)[40], fie a populației în cadrul așezării, fie a așezărilor în cadrul unui areal geografic mai larg. Prin aplicarea acestui model, între suprafața așezării și mărimea populației, corelația este foarte greu de stabilit, aceasta oscilînd foarte mult, mai ales în funcție de tipul de așezare (compact, răsfirat, risipit, întărit) și datorită lipsei datelor referitoare la numărul populației. Pe baza cercetărilor întreprinse în reconstituirea hotarelor sătești, a așezărilor întărite din nordul Moldovei (sec. IX—XI)[41], din Țara Maramureșului (sec. XIV)[42] și în valea Moldovei și a Șomuzului Mare (sec. XV—XVI)[43] s-au putut determina următoarele mărimi medii ale celor două tipuri de așezări analizate : așezările întărite cuprindeau o suprafață ce oscila între 3500 m p și 26 ha (cele mai numeroase aveau suprafața cuprinsă între 3—5 ha)[44] ; așezările deschise (sec. XIV—XV) pot fi grupate la rîndul lor în așezări mici (45%) ce ocupau o suprafață de pînă la 15 km² și așezări mari (20%), cu o suprafață ce oscila între 30—50 km². Așezările foarte mari (5%) sînt excepții și ele se întîlnesc numai în zona submontană și montană, unde suprafața lor este cuprinsă între 100 km² și 600 km²[45].

3.1.4. *Volumul vetrei* (numărul de locuințe pe care îl cuprindea). Cercetările arheologice sistematice de mai lungă durată din anumite stațiuni[46] au pus în evidență numărul de locuințe, tehnicile de construcție, tipurile întîlnite (fig. 3), modul de grupare și anexele ce le corespund. Modelul folosit[47] în acest caz (Mv = VT/HP, unde : *V* — volumul depozitelor de resturi menajere ; *T* — timpul parcurs de funcționalitatea unei locuințe ; *P* — durata ocupării așezării ; *H* — volumul compact al materialelor de casă — chirpicul) reclamă anumite cerințe : considerarea unei gospodării ca echivalentul unei familii ; estimarea materialului rezultat din dărîmarea locuinței ; de asemenea trebuie de avut în vedere efectul eroziunii și al deflației în timpul scurs ; trebuie luată în calcul de asemenea, și speranța de viață a unei locuințe (s-au constatat reveniri succesive pe același loc, după o perioadă de 10—15 ani)[48] ; eroarea acestui raționament este supoziția unei mărimi medii (de circa 20 gospodării) constante de gospodării pe o perioadă lungă de timp.

37 Șt. Olteanu, *Structuri...* p. 299-305.

38 Emil I. Emandi, *Aspecte demoeconomice privind zona de nord a Moldovei (din secolul IX pînă în prima jumătate a secolului al XIV-lea) în lumina cercetărilor istorice, arheologice, paleobotanice și antropogeografice*, în „Suceava — Anuarul Muzeului Județean", VIII, Suceava, 1981, p. 209.

39 H. H. Stahl, op. cit., p. 197-207 ; D. Ciurea, *Evoluția așezărilor și a populației rurale din Moldova în secolele XVII—XVIII*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", XIV, Iași, 1977, p. 128.

40 F. Hassan, *op. cit.*, p. 66.

41 Dan Gh. Teodor, *Teritoriul...*, p. 70-71.

42 Radu Popa, *op. cit.*, p. 65-120.

43 Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *Habitatul...*, p. 41, 59.

44 Șt. Olteanu, *Societatea românească...*, p. 40.

45 Radu Popa, *op. cit.*, p. 68, 70, 106.

46 Vezi notele 6 și 9.

47 F. Hassan, *op. cit.*, p. 65.

48 Șt. Olteanu, *Societatea românească...*, p. 158.

49 Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *Habitatul...*, p. 131.

Aplicat la așezarea de la Vorniceni—Tulova[49], modelul (Mv = 15.000 m³ × 60/20 60/20 m³ × 500 = 90 gospodării) a evidențiat că în cei 500 de ani (secolul XIII—XVII) cît a durat așezarea, volumul vetrei cuprindea, în medie, pe un secol 20—22 case (această cifră este valabilă numai pentru secolele XIV—XVII, cît au funcționat și cele două gropi menajere de mari dimensiuni dezvelite integral din apropierea așezării) cu o populație de circa 100—110 locuitori. Estimări generale aproximative s-au făcut și pentru alte zone[50], unde cifrele date sînt destul de oscilante (între 10 și 25 de gospodării). În general, s-a admis în cercetarea demografică mai ales pentru secolele XIV și XV, cifra medie de 20 gospodării pentru un sat și 5 numărul de locuitori pentru o familie[51]. Corelînd aceste date arheologice referitoare la volumul vetrei așezării cu numărul de locuitori sau „jirebii" cît corespundeau unei case, menționate în documente interne (ex. satul Mitești „umbla pe 24 locuri de casă")[52] se obțin date mai variate[53], dar care, în ansamblul lor, exprimă aceeași medie de circa 20 de gospodării pentru un sat din secolele XIV—XVI.

3.1.5. *Numărul, mărimea și densitatea unităților de locuit din cadrul unei vetre.* Pe baza numărului de locuințe, a suprafeței camerelor și a ariei ocupate de acestea, într-o așezare se pot face estimări cantitative asupra mărimii populației. Corelația dintre spațiul de locuit și mărimea populației este destul de variată în timp și spațiu. De asemenea, s-a constatat că la unele așezări ce ocupă același teritoriu timp mai îndelungat, trebuie de luat în considerare și raportul dintre casele abandonate și cele ocupate. Modelul a fost aplicat ($P = 2n \frac{\pi x a}{L}$, unde : *n* — numărul locuitorilor dintr-o locuință, *L* — distanța medie în perimetrul vetrei, de la o locuință la alta ; *a* — suprafața vetrei cercetate, π — o constantă de 3,14, *P* — populația așezării)[54] numai la așezările cercetate sistematic (vezi tabelul de mai jos)[55], care au epuizat situl în proporție de 70% și pentru care erorile de calcul au un grad mult diminuat.

Nr. crt.	Denumirea stațiunii	Datarea (secole)	Suprf. vetrei cercetate în mp	Nr. de locuințe	Media suprf. locuite de o familie/mp	Suprf. medie locuită de o familie/m.p.	Suprf. revenită unei gospod./m.p.	Distanța medie dintr-o locuință/m	Densitatea locuințelor
1	Bucov-Tioca	VIII — IX		23	10	230			0,0029
		2/2 IX — X	7800	28	16	448	153	3-4	0,0035
2	Dridu	2/2 X — XI	9750	29	16	464	336	4-5	0,0029
3	Dodești	VIII — IX	9375	19	14	266	493	7-8	0,0020
4	Coconi	1380 — 1432	15250	faza A = 45 B = 21 C = 34	15	faza A = 240 B = 315 C = 510	206	6-7	0,0048
5	Zimnicea	1380 — 1432	10613	10	10	100	1061	3	0,009

50 Panait I. Panait, *Considerații privind demografia teritoriului ilfovean în secolele XV—XVI*, în Ilfov — file de istorie, București, 1978, p. 169-172.

51 Ștefan Ștefănescu, *La situation demographique de la Valachie aux XIV-e, XV-e et XVI-e siècle d'après les conjonctures socio-politiques*, în „Nouvelles études d'histoire", București, 1970, p. 57 ; N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 179 ; Radu Popa, *op. cit.*, p. 120 ; Ștefan Pascu, *Voievodatul...*, II, p. 345 și urm. ; Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *Habitatul...*, p. 47 ; P. Guillaume, J. P. Poussou, *op. cit.*, p. 41-42.

52 D. Ciurea, *op. cit.*, p. 129.

53 H. H. Stahl, *Contribuții...*, III, p. 254-266.

54 Robert M. Schacht, *op. cit.*, p. 127.

55 Vezi nota 9.

Folosind datele din tabelul de mai sus prin aplicarea modelului menţionat obţinem următoarele mărimi privind populaţia din cele 5 aşezări cercetate arheologic :

Nr.	Denumirea staţiunii	Datare (secolele)	Modelul aplicat	Mărimea populaţiei (nr.)
1	Bucov-Tioca	VIII — IX	$P = 2 \cdot 5 \sqrt{3{,}14 \cdot 230/4}$	65
		2/2 IX — X	$P = 2 \cdot 5 \sqrt{3{,}14 \cdot 448/3}$	123
2	Dridu	2/2 X — XI	$P = 2 \cdot 5 \sqrt{3{,}14 \cdot 464/4}$	95
3	Dodeşti	VIII — IX	$P = 2 \cdot 5 \sqrt{3{,}14 \cdot 266/7}$	46
4	Coconi	1380 — 1432	Faza A, $P = 2 \cdot 5 \sqrt{3{,}14 \cdot 240/7}$	17
			„ B, $P = 2 \cdot 5 \sqrt{3{,}14 \cdot 315/7}$	44
			„ C, $P = 2 \cdot 5 \sqrt{3{,}14 \cdot 510/7}$	57
5	Zimnicea	XIV	$P = 2 \cdot 5 \sqrt{3{,}14 \cdot 100/3}$	56

3.1.6. *Modelul calculării vechimii aşezărilor,* aplicat numai pentru localităţile din Moldova [56], se bazează, în construcţia sa, pe apariţia în documente a primelor toponime majore şi a caracteristicilor acestora. Ulterior el a fost perfecţionat şi verificat prin cercetările arheologice de teren [57], corectîndu-se, în numeroase cazuri, erorile ce pot fi comise [58], fără a se lua în considerare aceste cercetări. Această metodă presupune obligativitatea succesiunii următoarelor etape de lucru : se analizează modul de apariţie în documente (fig. 1) a toponimului aşezării *(toponim în formare* — „un loc pe Strahotin"... „lui Braia, sau unde este Braia ; *toponim în tranziţie* — „unde era" (a fost) Braia ; *toponim format sau major* — Braiţi) ; analiza acestor game variate de toponime precum şi a caracteristicilor lor, explică — credem noi —, reminiscenţele obştii săteşti din perioada anterioară ; localizarea topografică a locurilor menţionate în documente în vederea identificării satului (s-ar putea ca aşezarea să nu preia numele întemeietorului) ; în construirea modelului s-a avut în vedere stabilirea duratei medii [59] în formarea toponimului major (ex : făcînd mediile datelor din fig. 1, în care variabilele oscilează între 43 şi 154 de ani, obţinem următoarea medie : X = 95,3 ani) şi a frecvenţelor acestuia (fig. 2). Prin aplicarea modelului (A = V — B, unde *A* — momentul întemeierii statului, *V* — toponimul major format, *B* — forma toponimului în tranziţie şi a celui în formare) în reconstituirea situaţiei demografice a Moldovei de la sfîrşitul secolului al XIV şi secolul XV se constată că apariţia toponimului în formare este cuprinsă între 15 şi 45 de ani ; la toponimele în tranziţie perioada creşte între 49 şi 58 ani ; iar la toponimele majore aceasta se situează între 68 şi 122 ani. Pornindu-se de la prima menţiune documentară şi scăzîndu-se limita superioară de ani în funcţie de structura toponimului, s-a putut contura următoarea situaţie demo-statistică pentru Moldova : [60]

Perioada de timp	Nr. de aşezări	Nr. de gospodării	Nr. populaţiei	Procent anual mediu de creştere a satelor	Densitatea medie a locuitorilor pe km p.
2/2 XIV	850	16.000	80.000	—	3 — 4
Sfîrşitul sec. XIV	1300	26,000	130.000	—	—
2/2 XV	1600	32.000	160.000	0,7	4 — 5 [61]

Pentru perioada anterioară secolului al XIV-lea, cercetările arheologice au evidenţiat peste 1000 de aşezări (secolele VIII—XI) pe întreg teritoriul României [62], iar pentru zona Moldovei [63] în spaţiul cuprins între Carpaţi şi Nistru s-au identificat 300 de aşezări pentru secolele IX—XI şi 50 de aşezări pentru secolele XI—XIII (unii cercetători, pentru aceeaşi perioadă indică 128 de aşezări) [64]. Datele cantitativ-demografice obţinute cu ajutorul modelului de mai sus, pentru Moldova, în secolele XIV—XV, pun în evidenţă o nouă metodă de lucru, ce va trebui perfecţionată şi verificată, ea totuşi, trebuie privită cu mare circumspecţie, deoarece numeroasele cercetări arheologice, au demonstrat vechimea mult mai mare a primelor aşezări menţionate în documentele interne, faţă de prima atestare, ceea ce vine să infirme teoria „imigrării masive" a românilor la est de Carpaţi [65]. Perfecţionarea acestei metode, prin coroborarea datelor documentare cu cele arheologice la întreaga scară a Moldovei, nu numai că ar înlătura unele teorii şi idei greşit interpretate privind populaţia din zonă, dar ar pune în acelaşi timp, şi ordine în ceea ce priveşte stabilirea numărului de aşezări, avînd în vedere marea lor fluctuaţie de la un studiu la altul (ex. pentru sfîrşitul secolului al XV-lea se dau următoarele date statistice privind aşezările din Moldova : 500, 800, 1344, 1600, 1700, 3500) [66]. Aceeaşi situaţie o întîlnim şi pentru Ţara Românească, unde, la sfîrşitul secolului al XV-lea sînt amintite fie 1000 de sate, fie 3000 de aşezări. [67]

56 L. L. Polevoi, *Ocerki...*, p. 18-26, 166-179.

57 Adrian Bătrîna, Lia Bătrîna, Emil I. Emandi, *Societatea românească de la răsărit de Carpaţi în secolele XIII—XIV : aspecte de viaţă economică, paleodemografică şi social-politică,* comunicare susţinută la dezbaterea ştiinţifică de la Turnu Severin, mai 1982.

58 L. L. Polevoi, *Ocerki...*, p. 33 şi urm ; P. P. Bîrnea, *Selskie poselenija Moldavii XV—XVII, v.v.,* Chişinău, 1969, p. 23-35, 92-106, fig. 1 şi 2 (se caută a se argumenta — prin date furnizate de paleodemografie — o reluare a teoriei „imigrării masive" a românilor la est de Carpaţi în secolele XII—XIV, aspect ce este infirmat de cercetările arheologice) ; vezi V. Spinei, *op. cit.,* p. 83, 188-192).

59 L. L. Polevoi, *K istoriceskoi...*, p. 83-87.

60 L. L. Polevoi, *Ocerki...*, p. 26.

61 Aceeaşi densitate se constată şi pentru zonele învecinate ale Moldovei vezi : *L'histoire de l'agriculture et de la vie rurale en Pologne, IV,* Varşovia, 1964, p. 42, fig. 1.

62 Ştefan Olteanu, *Societatea românească...*, p. 28.

63 V. Spinei, *op. cit.,* p. 90.

64 L. L. Polevoi, *Ocerki...*, p. 26.

65 Pentru detalierea datelor vezi Louis Roman, *Implicaţii istoriografice ale cercetării demoistorice,* în „Revista de istorie", t. 37, 5, p. 450, 463.

66 D. Ciurea, *op. cit.,* p. 128 ; N. Constantinescu, *op. cit.,* p. 186 ; P. P. Bîrnea, *Selskie poselenija Moldavii XV—XVII v.v.,* Chişinău, 1979, p. 95 ; L. L. Polevoi, *op. cit.,* p. 18 şi urm. ; Louis Roman, *op. cit.,* p. 450.

67 N. Constantinescu, *op. cit.,* p. 179 ; Dinu C. Giurescu, *Ţara Românească în secolele XIV şi XV,* Bucureşti, 1973, p. 27.

3.1.7. *Estimarea populației cu ajutorul datelor furnizate de necropole* a constituit pentru paleodemografie una din principalele surse autorizate și de mare importanță pentru reconstituirea acestui cadru. În sensul acesta, s-a apreciat că populația decedată constituie o mostră necunoscută a oricărei populații în viață. În cazul acesta, estimarea erorii de eșantion și determinarea efectelor potențiale de mici dimensiuni la populația luată în studiu reprezintă, pentru paleodemografie, poate cea mai mare dilemă. Dintre modelele folosite în determinarea mărimii populației, două sînt mai des întrebuințate[68]. $P = K + ed/t$ (P — mărimea medie a populației în familii ; e — speranța de viață la naștere ; d — numărul total de morți ; t — perioada de timp ocupată de acumularea morților ; K — un factor de corecție considerat a fi 10% din t) și $P = M \times N \times A/Y$ (Y — numărul total de ani reprezentați de morminte ; M — numărul de morminte ; N — mărimea medie a populației grupului analizat ; A — vîrsta medie la moarte). În aplicarea acestor modele trebuie de avut în vedere următoarele obiective : estimarea cît mai precisă a duratei cimitirului, cît a fost folosit, pentru a se putea diferenția un cimitir cu o populație mică întrebuințat o perioadă lungă de timp, față de un cimitir cu o populație numeroasă folosit o scurtă perioadă de timp ; necesitatea realizării unor tabele pentru determinarea mediei speranței de viață la populația sedentară decedată ; perioada de ocupare a cimitirului trebuie considerată stabilă, fără creșteri și fără migrări de populație ; presupunerea unei rate locale de creștere, zero (la populațiile stabile s-a admis o rată de creștere egală cu zero)[69] pe o perioadă lungă de timp poate constitui o eroare gravă. Aplicarea primului model ($P = 6 + 23 \cdot 60/1000 = 13{,}8$ familii în medie) la necropola de la Vorniceni-Tulova[70], pentru sfîrșitul secolului al XI-lea și secolul al XII-lea, ne redă în medie, pentru așezarea de aici, circa 14 familii. Prin aplicarea celuilalt model la cimitirul de la Liteni (sfîrșitul secolului al XIII-lea pînă în secolul al XVI-lea)[71], rezultă că pentru perioada celor 340 de ani cît a fost ocupată necropola ($P = 99 \times 100 \times 28/340$) populația estimată se ridică la circa 815 morminte. Dacă durata de folosire a necropolei a fost de circa 340 de ani, la o speranță de viață prezumtivă de 27—28 ani se poate aprecia o succesiune de 3-3,5 generații pentru o durată de 80—100 de ani și de 12 generații pentru întreaga perioadă cît a funcționat cimitirul. Rezultate deosebite privind structura pe grupe de vîrstă și sex, gradul ridicat de mortalitate al copiilor, speranța de viață la naștere și durata unei generații, pentru aceeași perioadă analizată, s-au obținut și prin cercetările de la Străulești, Radovanu, Ocna Sibiului, Trifești, Hudum și Bucov[72].

În concluzie putem aprecia că materialul informativ prezentat în încercarea de față redă destul de pregnant și fidel unele aspecte privind evoluția specifică a mărimii habitatului medieval românesc în secolele IX—XV pentru Moldova și Țara Românească. În același timp intenția noastră a fost de a prezenta, pentru prima dată, într-un context mai larg și cît mai adecvat, unele probleme pe care le ridică paleodemografia în reconstituirea mărimii așezării și populației prin metoda modelării. Prin problemele ridicate, ca și prin soluțiile propuse, putem considera că paleodemografia ne poate furniza (și este necesară aplicarea ei) o serie de informații prețioase prin prelucrarea datelor arheologice cantitative referitoare la mărimea așezărilor și a populației românești din secolele IX—XV, atunci cînd datele scrise ne lipsesc sau sînt foarte puține, iar sursele arheologice le suplinesc. În cazul acesta putem socoti că paleodemografia se dovedește a fi o *știință interferențială*, rezultată din suprapunerea organică, naturală, însă parțială a conținutului arheologiei, demografiei istorice, geografiei populației și așezărilor omenești și a etnografiei, cercetări ce pot deschide noi orizonturi de investigație în istorie și antropologie, pentru înțelegerea evoluției populațiilor vechi.

68 Robert M. Schacht, *op. cit.*, p. 122 ; F. Hassan, *op. cit.*, p. 83.
69 M. R. Reinhard, A. Armengand, J. Dupaquier, *op. cit.*, p. 69.
70 Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *Habitatul...*, p. 115 și urm.
71 Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, O. Monoranu, *op. cit.*, p. 76-87.
72 Vezi nota 24 și Victor Spinei, *op. cit.*, p. 87, 194.

ANEXA I

Nr. crt.	Toponim în formare	Prima atestare documentară	Toponim major format	Anul mențiunii	Perioada de ani
1.	„loc pe Strahotin" (lui Braia)	1398—1399	Brăinți	29 XI 1443	43
2.	„loc pe pîrîul Meliscose"	8 IV 1428	Meleșcani	1498	70
3.	zece locuri pe Prut	3 VI 1429	Albotești Barbești Drăgușani Reciulești Scheia	13 III 1489 15 III 1527 10 III 1581 23 IV 1583 20 IV 1521	60 98 152 154 154
4.	prisaca lui Detelea	14 IV 1435	Deteleva	16 IV 1546	111
5.	unde este casa lor (lui Cîndea)	4 IV 1435	Cîndești	3 IX 1448	15
6.	unde a fost Boris	5 V 1436	Borisești	8 X 1462	26
7.	unde este Lolus	6 VI 1438	Loluța	10 XII 1516	78
8.	unde a fost Sas Dan	8 III 1442	Dănești	27 I 1580	138
9.	să întemeieze sat Giurgiu Drăgușanul	31 V 1443	Giurgești	8 IV 1546	103
10.	să-și facă sat popa Toader	18 VI 1444	Todirești	8 VIII 1503	59

Fig. 1 — Serie statistică-documentară ordonată cronologic, privind structura toponimelor majore din Moldova (un eșantion)

Intervale de ani	0—21	21—42	42—63	63—84	84—105	105—126	126—147	147—168
Frecvența atestărilor	8	8	17	16	9	5	2	1 f = 66

Fig. 2 — Centralizator statistic privind frecvența apariției toponimelor majore (după L. L. Polevoi)

Tipul I de bordeie	Frecvența locuințelor	În procente	Tipul II de bordeie	Frecvența locuințelor	În procente
bordei cu vatră simplă	17	36,2%	bordei cu vatră simplă	5	10,6
bordei cu cuptor	8	17	bordei cu cuptor de pămînt	4	8,5
bordei cu cuptor fixat în perete	5	10	bordei compartimental	4	8,5

Fig. 3 — Serie statistico-arheologică privind tipurile de locuințe și frecvența lor în așezarea de la Coconi (după N. Constantinescu).

MÉTHODES ET TECHNIQUES D'INVESTIGATION SUR LA GRANDEUR DE LA POPULATION ET DES HABITATS, CONFORMÉMENT AUX DATES ARCHÉOLOGIQUES

Résumé

Conformément aux dates archéologiques fournies par certaines monographies méritantes, l'auteur fait l'essai d'aborder, pour la première fois, un domaine moins connu, celui de la paléodémographie ; en ce sens il propose diverses formules mathématiques orientatives, spécifiques l'habitat de la Roumanie, qui puissent permettre, à la fin, la reconstitution de la grandeur de l'habitat et de la population d'une zone bien délimitée au point de vue géographique.

En conclusion, l'auteur montre que cette science d'interférence ressort de la superposition organique naturelle, mais partielle, des résultats et des méthodes de recherche spécifiques à l'archéologie, à la géographie de la population des agglomérations humaines et à l'ethnographie, recherches qui peuvent ouvrir des nouveaux horizons d'investigation dans l'histoire et l'anthropologie, pour comprendre l'évolution des anciennes populations.

INTERFERENȚE POLITICO-ARTISTICE ÎN VECHEA CIVILIZAȚIE ROMÂNEASCĂ (1400—1700)

RĂZVAN THEODORESCU

Monumentul, lăcaș simbolic al autorității politice și spirituale, în timpurile vechi ca și în vremea noastră, a purtat, în planul său trasat dintotdeauna după criterii ce nu erau doar cele ale funcționalității, în imaginile sale ce nu aparțineau mereu doar ordinei decorative, înțelesuri pe care istoricul le descifrează și le interpretează într-un cadru mai larg de istorie culturală, de ceea ce se numește tot mai mult istoria mentalului colectiv.

Într-un studiu recent (*Revista de istorie tom 37*, nr. 3, martie 1984, p. 259-268) am încercat să identific acele zone în care politicul s-a folosit de artistic întru sublinierea unor tendințe, a unor manifestări ideologice menite să evidențieze un statut aparte, independent iar mai apoi autonom, al românilor, cu începere din veacul în care Turcocrația devenea o realitate a Sud-Estului european prin prăbușirea capitalei basileilor de pe Bosfor și pînă în momentul istoric cînd ordinea fanariotă — prelungind din plin tradiții ale veacului anterior — avea să instituie un climat în care neatîrnarea epocii precedente suferise serioase corecții în pragul epocii moderne. Caracterul „militant" al culturii și artei românești medievale ; patronarea ortodoxiei sud-est europene și orientarea de către voievozii români ; afirmarea necontenită a unei legături cu tradiția și a unei idei dinastice ; convertirea modelului politic într-un model cultural-artistic ; înrîurirea opțiunii politico-culturale asupra acelei artistice — iată cîteva dintre spațiile de interferență între politică și artă de-a lungul celei mai rodnice epoci de veche creație românească, dînd la iveală un specific al locului, o concepție menită să evidențieze rolul cu totul aparte pe care „latinii Orientului" l-au avut în aceste părți de lume atunci cînd tradițiile Bizanțului dispărut, ideea statală medievală a Europei sud-orientale, moștenirea ortodoxiei bizantine erau preluate și dezvoltate, către evul modern, de curțile voievodale de la București și Iași sau de țarii moscoviți.

Acțiunile militare antiturcești datorate, în secolul al XV-lea, unor conducători români — Iancu de Hunedoara, Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare sînt numele cele mai cunoscute, opera lor fiind prelungită în secolul următor de un Radu de la Afumați și mai ales de Mihai Viteazul — și-au avut un pandant plin de interes în sfera culturii scrise dar și a celei vizuale. Fenomenul este cu deosebire evident în Moldova, voievodatul românesc ce a stat un timp în fruntea acestei acțiuni cruciate într-a doua parte a secolului al XV-lea. În chiar anul în care, la capătul unor înfruntări militare și a unor acțiuni diplomatice vaste mergînd de la Veneția pînă în Persia, Ștefan cel Mare se vedea silit a încheia cu osmanlîii o pace ce respecta independența țării (1487), voievodul de la Suceava ținea să marcheze într-un limbaj aluziv, atît de prizat în evul mediu de pretutindeni, voința sa de a duce mai departe — fie și abandonat de toți aliații — o cruciadă împotriva „necredincioșilor". O cruciadă al cărei patron firesc era — iarăși ca pretutindeni în Europa medievală — primul împărat creștin, Constantin cel Mare, al cărui chip apărea, nu întîmplător, în 1487 tocmai, nu departe de capitala Moldovei, în pronaosul micii biserici de la Pătrăuți (ce purta, dealtminteri, iarăși deloc întîmplător, hramul Sf. Cruci), într-o scenă de o mare eleganță, cea a „cavalcadei" lui Constantin, ilustrînd de fapt o vestită legendă pe care Orientul bizantin, ca și Occidentul medieval și al Renașterii o cunoșteau perfect și o cultivau stăruitor. Și dacă voi adăuga că tot în această atmosferă de sfîrșit de secol XV, în cultura moldovenească din timpul lui Ștefan cel Mare figura aceluiași

Constantin, întemeietorul pravoslavnicului Bizanț, era readusă în atenția publică prin panegirice copiate în sbornice de la Putna, imaginea acestui climat cruciat nu va fi decît și mai bine conturată.

Dacă pictura moldovenească a epocii era mărturia fidelă a unei mentalități cruciate antiotomane — și ce altceva avea să fie, în veacul următor, cunoscuta reprezentare a dușmanilor islamici, turci și tătari, în scena „Judecății de apoi" zugrăvită la exteriorul a numeroase biserici din timpul lui Petru Rareș și a urmașilor săi (cazul cel mai știut e cel de la Voroneț, din 1547) —, sculptura funerară munteană avea să fie, în secolul al XVI-lea, dovada unui aceluiași mod de a concepe și reprezenta simbolic înfruntarea cu Semiluna. Lespedea ce acoperă mormîntul lui Radu de la Afumați (1529) în pronaosul bisericii mănăstirii Argeșului, avînd cioplită la partea superioară imaginea unui călăreț cu buzdugan, pornind împotriva „agareenilor" în cele douăzeci de războaie înșirate în lunga inscripție, dovedea ecourile iconografice insolite ale unei epoci de scurte dar încrîncenate lupte românești împotriva turcilor, piesa în sine deschizînd seria unor lespezi figurative din arta funerară munteană a secolului al XVI-lea ce avea să culmineze cu aceea din 1602, de la Stănești, a marelui stolnic Stroe Buzescu, căpitanul lui Mihai Viteazul, înfățișat în încleștarea fatală cu hanul tătar.

Odată cu prăbușirea Bizanțului și a statelor balcanice cucerite de turci pînă la mijlocul secolului al XV-lea, politica de patronaj spiritual — cărturăresc și artistic — asupra lăcașurilor de cult din Sud-Estul Europei, din Mediterana orientală și din Orientul Apropiat avea să treacă treptat asupra celor ce moșteneau, politic și ideologic, cea de a „doua Romă", anume domnii români și suveranii ruși, singurii ce-și păstrau în epoca Turcocrației neatîrnarea sau numai autonomia politică. Începută cu Vladislav I, continuată cu Ștefan cel Mare și Vlad Călugărul, opera de patronaj românesc inaugurată în venerabilul centru monahal de la Athos s-a extins în secolele XVI—XVII asupra Meteorei, Stambulului, Sinaiului, Ierusalimului, Antiohiei, Alexandriei, Alepului, de la Neagoe Basarab și Vasile Lupu la munificentul „prinț al aurului" Constantin Brîncoveanu, al căror sprijin moral și material acordat comunităților ortodoxe din Levant însemna totodată o preluare a patronajului imperial bizantin, în marginile acelui „Bizanț după Bizanț" despre care Iorga a scris pagini memorabile.

Un aspect cu totul memorabil al istoriei culturale românești din secolele XVI și XVII, pus în lumină recent în primul rînd cu ajutorul mărturiilor monumentale, este cel al subtilei, dar totodată necontenitei, afirmări a relației dintre continuitatea politică, tradiția dinastică și ctitorirea de lăcașuri menite a fi necropole voievodale ale unor neamuri domnești ce se reclamau de la moștenirea Basarabilor și a Mușatinilor ; se petrecea aceasta, în mai toate cazurile unor eclatante opere culturale, atunci cînd descendențele din „întemeietorii de țară" ale unor Neagoe Basarab, Ieremia Movilă, Șerban Cantacuzino și Constantin Brîncoveanu erau discutabile, ocolite, îndepărtate sau, dimpotrivă, foarte directe. Notabil este faptul că pretențiile genealogice ale unor noi voievozi, mai mult sau mai puțin legați de tradiția medievală din secolele XIV—XV, deveneau evidente, proclamate prin texte sau prin monumente menite să simbolizeze apariția unor noi „dinastii", tocmai în epoca de început a domniilor respective. Acesta a fost, în Țara Românească, cazul „noului Basarab" Neagoe, format de Craiovești, cel ce înalță în 1517 biserica mănăstirii Argeșului — unul dintre edificiile cele mai somptuoase și mai vestite ale ortodoxiei —, ca o replică stilistică, dar și „dinastică", la ctitoria din 1500 a lui Radu cel Mare de la Dealu ; acesta a fost cazul edificiilor de secol XVII ce au preluat, ca plan și sculptură, un element hotărîtor al Argeșului lui Neagoe, anume pronaosul supralărgit, cu coloane, menit a juca rolul unui spațiu funerar, al unei necropole pentru membrii familiei princiare pe cale de a deveni nouă dinastie (biserica mitropoliei bucureștene a lui Constantin Șerbu, descendent al lui Radu Șerban cel legat de Craiovești, în 1654 ; în 1679 biserica mănăstirii Cotroceni a lui Șerban Cantacuzino, urmaș al aceluiași domn și al unor importanți boieri români din secolele XVI—XVII, ca și al unui neam constantinopolitan de ilustră stirpe ; după 1690 biserica mănăstirii Hurez a lui Constantin Brîncoveanu, descendent deopotrivă ale neamurilor cantacuzinesc, craiovesc și basarabesc). Trecînd în Moldova, situația se prezintă în termeni identici. Movileștii ce descindeau direct, pe cît se pare, din Petru Rareș înălțau în ultimii

ani ai secolului al XVI-lea biserica mănăstirii Sucevița, necropola acestui neam boieresc ajuns la ranguri voievodale, zugrăvită la exterior, ca și ctitoriile lui Rareș cîteva decenii înainte, tocmai spre a marca în ochii contemporanilor un act genealogic sui-generis, tradus subtil în limbajul artei indicînd, scoborîrea din musatinul ce se ilustrase în prima parte a secolului al XVI-lea prin ctitoriile sale sau ale dregătorilor săi, la Probota și Suceava, la Moldovița, Humor și Arbore.

Continuitatea ideii dinastice a determinat pe de altă parte în țările române, în secolele XVI și XVII, căutarea stăruitoare a unor modele politice ilustre, la rîndul lor identificate în modele culturale și artistice — monumente venerabile ce avuseseră la timpul lor o semnificație deosebită —, copiate de urmașii ce voiau să-și afirme politici și idealuri similare sau foarte apropiate.

În Transilvania epocii Renașterii idealul monarhic al doctrinarilor și al cronicarilor curții lui Ioan al II-lea Sigismund și a mamei sale Isabela — descendentă a regilor polonezi și a seniorilor Milanului — era, într-a doua parte a secolului al XVI-lea, epoca de glorie, mai veche cu un veac, a Huniazilor și a lui Matei Corvin. Împrejurarea s-a tradus într-o realitate artistică investită cu sensuri simbolice, anume în împodobirea mormîntului Isabelei (1559) și a celui al lui Ioan Sigismund (1571) din catedrala de la Alba Iulia cu un tip de monument funerar antichizant — sarcofagul cu gisant la partea superioară —, tip ieșit din uz în Europa răsăriteană a acelui timp dar regăsit, în același lăcaș ardelean, tocmai în monumentele funerare cioplite către 1480—1490 la porunca lui Matei Corvin pentru cele mai apropiate rude ale sale, Iancu și Ladislau de Hunedoara (cu singura deosebire că la sarcofagiile celor din neamul Zápolya, în locul unei concepții plastice quattrocentiste viguroase, apărea un relief pictural, plat, frecvent în arta Reformei central-europene).

Un alt caz de model politic transpus într-un model cultural-artistic poate fi întîlnit în Moldova secolului al XVII-lea. Așa cum Vasile Lupu, principele de neam balcanic obscur ajuns la ranguri înalte și mari avuții din care s-a împărtășit întreaga creștinătate orientală, l-a imitat în fast, etichetă și atmosferă aulică pe înaintașul său, levantinizatul Radu Mihnea, el însuși a devenit la rîndu-i un model demn de urmat pentru rivalul și uzurpatorul său Gheorghe Ștefan — care înalță către 1655—1656, la Cașin, o replică autohtonizată a elegantului monument baroc ieșean al „Lupului bei" de la Golia, mai vechi cu cîțiva ani —, ca și pentru mai îndepărtatul său succesor, iarăși de neam balcanic, rumeliotul Gheorghe Duca, ctitor al bisericii mănăstirii Cetățuia, cea care relua la 1669 tipul de biserică-necropolă de la Trei Ierarhi, monument ilustru înălțat cu trei decenii înainte, în 1639 (într-un mod similar, dar pe alt plan al culturii, în texte tipărite la Cetățuia era metaforic afirmată descendența lui Gheorghe Duca dintr-un model de strălucirea celui pe care l-a reprezentat Vasile Lupu).

Un ultim aspect al interferențelor aici discutate pentru evul mediu final românesc este cel al influenței pe care a avut-o opțiunea politico-culturală asupra opțiunii artistice. Îndeosebi după 1600 se constată, în paralel cu o tot mai precisă constanță a artei noastre cu principalele stiluri post-renascentiste ale continentului — manierismul și barocul ce-și găseau surse felurite în Italia și Polonia, la Stambul, Kiev și Moscova —, o coincidență tulburătoare a unor orientări politice diverse cu o anume modă artistică pe care, de la arhitectură la artele aplicate, monumentele aulice românești o reflectă constant de-a lungul veacului al XVII-lea.

Explicația elementelor certe de manierism internațional regăsite, prin demonstrată filieră poloneză, în arhitectura, sculptura și broderia moldovenească a începutului de secol XVII (portretul funerar brodat de la Sucevița al lui Ieremia Vodă din 1606, biserica mănăstirii Dragomirna înainte de 1609) nu poate sta decît în strînsele alianțe politice și de familie ale Movileștilor cu Republica regală a marilor magnați din încă puternicul stat nobiliar de la miază-noapte ; prezența unui gust orientalizant în Iașii anilor '30 ai veacului al XVII-lea, a somptuoasei faianțe microasiatice găsite de arheologi în curtea domnească, ca și a decorului luxuriant și islamizant de pe fațadele Trei Ierarhilor nu poate sta decît în legătură cu strînsa apropiere a lui Vasile Lupu, mai ales la începuturile domniei sale, de curtea sultanului Murad al IV-lea, continuînd prin aceasta politica filoturcească a modelului său princiar, Radu Mihnea, în vremea căruia Iașii primiseră monu-

Olanda și Elveția" —. La marginea Balcanilor, statele române s-au îndreptat spre unificare, fără să repete experiența germană.

Transformările care au loc în cultura română în decurs de două secole apar puternic în relief pornind de la conștiința europeană ce se lasă surprinsă în scrierile române :

— la nivelul izvoarelor, lărgirea treptată a curiozității avînd consecințe directe asupra modului în care este scrisă istoria, preschimbare evidentă deîndată ce comparăm cronicile din secolul XVI cu istoriile lui Miron Costin și Stolnicul Cantacuzino. Importantă este circulația cărții europene în Transilvania și constituirea de mari biblioteci în Moldova și Țara Românească. Prin intermediul Transilvaniei pătrund idei noi în toată cultura românească ;

— la nivelul temelor, dintre care cele mai caracteristice sînt acelea care duc la definirea alterității, a formelor de cultură care sînt socotite diferite „ reprezintă un contrast ce contribuie la propria definire (precum lupta pentru „apărarea creștinătății", „barbaria și tirania otomanilor" etc.) Interesant, în această privință, este modul în care se face trecerea de la „actualizarea" unor texte vechi la vorbirea despre lumea contemporană. Astfel, se poate urmări modul în care texte „clasice" sînt „modernizate" cu știri despre lumea contemporană : în *Alexandria* apar tătari, în *Biblia* lui Milescu întîlnim „francezi", în *Cazania* lui Varlaam se vorbește despre „sîrbi, cehi, nemți". În schimb, la umaniști referirile la lumea contemporană sînt clare și de ample proporții, chiar dacă nu întîlnim deocamdată studii deliberat consacrate „actualității". Dar în timp ce știrile din textele clasice dezvăluie indirect lumea de care înțelege să se departajeze societatea românească, reflexiile și analizele umaniștilor aduc în lumină „barbaria" pe care societatea românească o respingea și „civilizația" spre care aspira, o civilizație dominată de modelul antic și impulsionată de înfăptuirile Renașterii ;

— la nivelul conceptelor și imaginilor dominante, cea mai interesantă fiind imaginea Europei alcătuită din știri diverse, cunoștințe geografice, atitudini față de Antichitate, Imperiul Bizantin, Imperiul Carolingian, statele din secolele XVI—XVII — precum imaginea „turcului" și a „neamțului" —, ideea de civilizație în curs de elaborare (după cum arată conceptul de „politie").

De pe acest ultim nivel se poate trece la o comparație cu conștiința europeană din alte state și medii pentru a defini fenomenul românesc. Se impun a fi luate în considerare atitudinea lui Matei Corvin care l-a abandonat pe Vlad Țepeș și ideea de cruciadă pentru a dobîndi investitura imperială, teoriile lui Valla și Erasm despre „patrie" și comunitatea erudiților întemeiată pe limba latină, tendința cosmografilor de a elimina sau a minimaliza prezența rușilor și a otomanilor dintr-o Europă care își construia unitatea pe criterii încă predominant confesionale și pe tendința de a domina lumea și, în primul rînd, discuțiile despre „barbarie" care în secolul XVI nu pot ignora „barbaria" dezlănțuită în interiorul statelor de războaiele religioase și de aceea se concentrează asupra naturii crude și atroce a actului denumit barbar, dar și menținînd distanța față de lumea care are alte norme, Imperiul Otoman (de unde acuzația adusă lui Henric al IV-lea că vrea să guverneze „à la turcque").

În condițiile unei comunicări intelectuale încă precare, culturile europene nu ajung să se cunoască temeinic în aceste secole în care în întreaga Europă asistăm la o trecere de la comunitatea întemeiată pe criterii confesionale la aceea întemeiată pe cultură și civilizație.

Referințe bibliografice

Evoluția ideii de Europa a fost temeinic analizată de Federico Chabod, Carlo Curcio, Denys Hay, în lucrările devenite clasice. Trimiterile pe care le facem în textul de față la autori din secolul 16, sînt pe larg expuse în volumul : *La conscience européenne au XV*e *et au XVI*e *siècle*, Paris, 1982, École Normale Supérieure de Jeunes Filles.

Nu am reluat în textul de față datele și interpretările din cărțile noastre : *Umaniștii români și cultura europeană*, Editura Minerva, 1974 și *Humanisme, Baroque, Lumières — l'exemple roumain*, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984.

LA CONSCIENCE EUROPÉENNE DANS LES ÉCRITS ROUMAINS DES XVI—XVII-e SIÈCLES

Résumé

Dans les XVI—XVII siècles, les écrits en roumain continuent d'avoir un caractère traditionnel ; l'écriture maintien, en grand, sa fonction consacrée de garder les principes et de donner des exemples, d'où la vigueur de la littérature sapientiale (des livres de sapience) et de la littérature historique. On fait maintenant le passage du recueil de maximes, au bréviaire du lettré et de la chronique à l'histoire. En ce sens l'auteur a poursuivi plusieurs aspects culturels qui s'imposent à l'attention : l'apparition d'un courant humaniste qui apporte au premier plan le modèle antique ; la persistance de la forme culturelle post-byzantine, dans le cadre de laquelle, le modèle culturel byzantin continue à jouir de prestige ; l'empreinte de la politique de l'état sur l'activité intelectuelle.

ASPECTE ALE CIVILIZAȚIEI MEDIEVALE ROMÂNEȘTI OGLINDITE ÎN *EFLAK COGRAFYASI* (GEOGRAFIA ȚĂRILE ROMÂNEȘTI) — SECOLUL XVIII

MEHMET ALI EKREM

Cronicarii otomani nu s-au limitat la consemnarea faptelor și evenimentelor din domeniul militar și politic referitoare la relațiile dintre țările române și Imperiul otoman. Unii dintre aceștia au fost fascinați de bogăția și luxul din palatele voievozilor români pe care le-au consemnat în operele lor. De pildă, Ibrahim Peçevi (1574—1650 ?) notează următoarele despre tezaurul lui Petru Rareș : „Fiind anunțat că în seraiul din orașul mai sus-amintit (Suceava) al rebelului și fugarului Petru voievod se află îngropată comoara sa nesfârșită, padișahul l-a însărcinat pe marele mirohor (comis împărătesc, căpetenia grajdurilor) Hasanaga să sape locurile unde se bănuia că ar fi tezaurul acestuia și s-au descoperit : argint și aur de diferite feluri și cruci împodobite și meșteșugit lucrate, suliți, săbii și cruciulițe bătute în aur, evanghelii cu coperți aurite, mărfuri de toate felurile, obiecte scumpe, precum și postavuri. Aceste obiecte depășeau prin frumusețe orice închipuire“ [1].

Unii dintre cronicarii otomani, de pildă Mustafa Ali (1541—1599), a început în opera sa „Künh-ül-ahbar“ (Esența informațiilor) să abordeze și chestiuni demografice privind țările române. „Popoarele valah, ardelean și moldovean — scrie autorul — locuiesc în ținuturile dintre țările grecești, tătărești și ungurești“ și adaugă : „Aceste popoare sînt înfloritoare și prospere. Pe timpul răposatului sultan Suleyman (Magnificul sau Legislatorul (1520—1566), în vilayetul numit Eflâk (Țara Românească) trăiau 48.000 de familii, în Bogdan (Moldova) trăiau în total 30.000 de familii, iar în Transilvania numărul ghiaurilor era de 50.000 de familii“ [2].

Cronicarul amintit se referă și la variația demografică din țările române, precum și la unele din cauzele care au produs acest fenomen [3].

În secolul al XVIII-lea datele și informațiile privind viața materială și spirituală, cultura și tradițiile poporului român se amplifică într-o măsură oarecare în sursele otomane. Cele mai multe din aceste informații le găsim în „Seyahatname“ (Însemnări de călătorie) de Evliya Celebi (1611—1682). Nu insistăm asupra acestui izvor otoman, deoarece capitolele referitoare la țările române din „Seyahatname“ au fost traduse și publicate în țara noastră [4]. Ele sînt cunoscute de specialiștii români. Doar vrem să subliniem faptul că datele și informațiile consemnate de Evliya Celebi sînt sporadice și superficiale.

Prima lucrare otomană bazată pe informații ample și solide despre țările române avea să apară abia în secolul al XVIII-lea. Este vorba de „Eflâk Cografyası“ (Geografia Țării Românești) întocmit de Ghiridi Ahmed Efendi în anul 1760. Lucrarea amintită a fost descoperită de către profesorul Genghiz Orhonlu la biblioteca Hazine a muzeului Topkapî Saray din Istanbul. Acest Ghiridi Elhak

---

1 Ibrahim Peçevi, *Peçevi Tarihi* (Istoria lui Peçevi), sub îngrijirea prof. dr. Bekir Sitki Baykal, vol. I, p. 154, Ankara, 1981. Vezi și *Cronici turcești privind țările române,* vol. I, București, 1966, p. 480, de M. Guboglu și Mustafa A. Mehmet.

2 Mustafa Ali, *Künh-ül-ahbar* (Esența informațiilor), în *Cronici turcești,* vol. I, p. 336-337.

3 Potrivit cronicarului motivul instabilității demografice constă în desele schimbări de domni.

Ahmed Efendi, așa cum se auto-numește în prefața lucrării sale, nu este altcineva decît bine cunoscutul om politic și scriitor otoman din secolul al XVIII-lea, Ahmed Resmi Efendi, născut în Creta, în anul 1700.

Ghiridi Ahmet Efendi a vizitat Țara Românească în fruntea unei comisii alcătuită de Sultan pentru a verifica, pe o arie cuprinzînd teritoriul din lungul Dunării de la Fethülislâm (Cladova) și pînă la nord-est de Brăila, legalitatea folosirii pămîntului de către unii soldați și țărani otomani. Aceasta la cererea domnitorului Scarlat Ghica. El a confiscat pămînturile ocupate în mod abuziv și le-a înapoiat stăpînilor în drept. Astfel, pentru a duce la bun sfîrșit misiunea ce-i fusese încredințată, a fost obligat să cunoască amănunțit hotarele și geografia administrativă a Țării Românești. Acest lucru ne întărește convingerea că a folosit o serie de izvoare locale, românești, care i-au fost puse la dispoziție chiar de către autoritățile administrative ale Țării Românești. Datele adunate i-au folosit ulterior pentru a redacta *Geografia Țării Românești*. Ghiridi a anexat la această lucrare și corespondența purtată cu Istanbulul în timp ce era însărcinat cu anchetarea situației din Muntenia și Oltenia.

Geografia Țării Românești alcătuită de Ghiridi Elhak Ahmed Efendi totalizînd 58 file a fost publicată parțial de către regretatul profesor turc Genghiz Orhonlu în *Revista de cercetări sud-est europene* ce apare la Istanbul („Güney — Dogu Avrupa Araștirmalari Dergisi no 4-5, p. 1-14, 1976, Istanbul)[5].

Primele 28 file alcătuiesc lucrarea propriu-zisă de *Geografie a Țării Românești* Ultimele 30 pagini cuprind corespondența amintită mai sus. Și partea de corespondență a lucrării constituie o valoroasă sursă documentară pentru studierea relațiilor româno-turce în secolul al XVIII-lea[6].

Eflâk Cografyasi începe cu o descriere generală a Munteniei (Eflak-i Kebir) și Olteniei (Kara Eflak). Se arată că Țara Românească este împărțită în 17 cazale mari, iar în aceste cazale se găsesc 4 mii de moșii *. Porțiunea cuprinsă între vărsarea rîului Belina în Dunăre și Olt se numește Kücük Eflak sau Kara Eflak (Oltenia). În Oltenia se găsesc cinci cazale (Craiova, Târgu-Jiu, Caracal, Romanești și Cernești). Fiecare caza este subîmpărțită în cinci unități administrative pe care autorul le numește *nahive* (comune). Ghiridi menționează cifra aproximativă de 15.000 de raia, stăpînitori de *cift*-uri (cift are sensul de suprafață agricolă ce se poate ara cu o pereche de boi într-o singură zi). Ocupația de bază a locuitorilor rurali era agricultura. Ramura dominantă în agricultură este creșterea vitelor. Cel mai mare volum de produse alimentare este vîndut în țări străine.

În *Eflak Cografyasi* se menționează că *Eflak-i Kebir* (Muntenia) era împărțită în 12 cazale (Rîmnic, Buzău, Săcuieni, Prahova, Ialomița, Vlașca, Dîmbovița, Muscel, Teleorman, Olt, Argeș și Ilfov).

Ghiridi, de asemenea, face o descriere generală a fiecărei caza din Muntenia, a centrelor urbane, precizează poziția geografică a acestora și în sfîrșit descrie rîurile care le străbat. Deosebit de interesante sînt și mențiunile în legătură cu modul în care sînt folosite aceste cursuri de apă pentru morărit, pescuit etc., consemnează date extrem de interesante privind starea terenului arabil, felurile și soiurile plantelor cultivate și potențialul comercial al fiecărei cazale în mod separat.

Potrivit documentului în discuție în cazaua Craiova fuseseră restituite proprietarilor în drept de către Ghiridi Ahmed Efendi 8 mori de apă, în cazaua Tîrgu-Jiu 13, în Caracal 42, în cazaua Olt 20 și în cazaua Argeș 63[7]. Aceste

4 *Călători străini despre țările române*, vol. V.

5 Documentul prezentat este semnalat și de către M. Guboglu : *100 de ani de la înființarea primei biblioteci publice din județul Galați*, Galați, 1974, p. 133-134.

6 Genghiz Orhunlu, *op. cit.*, în *Güney-Dogu Avrupa Araștirmalari Dergisi*, vol. 4-5, 1976, Istanbul, p. 7.

* În concepția autorului otoman moșie înseamnă o comunitate umană alcătuită din 5-10 familii.

7 Genghiz Orhonlu, *op cit.*, p. 13-14.

cifre, extrem de utile pentru cercetarea relațiilor româno-turce, sînt semnificative și pentru istoria morăritului din Țara Românească. Numărul acestora era destul de mare.

Partea cea mai importantă și mai interesantă pentru istoria civilizației medievale românești o constituie descrierea orașelor și centrelor urbane din Țara Românească a anului 1760. Și pentru a da numai un singur exemplu în legătură cu importanța acestor informații vom prezenta pe scurt pasajul referitor la orașul București. El (Bucureștiul) măsura de la un capăt la celălalt 1,5 mile (1,5 saat mesafe) și avea 6 hanuri, 2 băi publice, o baie privată, un spital cu 40 de paturi. Ni se par deosebit de interesante datele privind viața comercială a Bucureștiului de atunci în care se aflau 300 de dughene și în care un han ca cel al lui Șerban Bey slujeau cu cele 50 încăperi ale sale drept bezestan (bazar acoperit). Atenției lui Ahmed Resmi nu i-au scăpat nici numeroasele mori de apă (21 la număr) ca și morile de postăvărit aflate pe cursul rîului Dîmbovița[8].

Documentul prezentat se bazează, așa cum s-a mai arătat, pe observațiile directe ale autorului și pe izvoare locale. Acest lucru îi conferă un plus de valoare și importanță. *Geografia Țării Românești* cuprinde multe și semnificative detalii privind bogăția și diversitatea vieții economice și sociale din preajma anilor 1760 cînd a fost alcătuită.

ASPECTS DE LA CIVILISATION MÉDIÉVALE ROUMAINE RÉFLETÉS DANS *L'EFLAK COGRAFYASI* (LA GÉOGRAPHIE DE LA VALACHIE) — XVIII-e SIÈCLE

Résumé

L'auteur présente, en grand, le premier ouvrage ottoman basé sur d'amples et solides informations concernant les Pays Roumains, oeuvre rédigée par Ghiridi Ahmed Efendi, en 1760. L'ouvrage a été découvert par Genghiz Orhonlu dans la bibliothèque du Musée Topkapî Saray d'Istanbul. Le document se base seulement sur les observations directes de l'auteur, faites pendant le voyage en Valachie et sur des sources locales.

8 *Ibidem*, p. 8.

BUCOVINA ÎN MEMORIILE UNUI PREFECT AL LUI AVRAM IANCU

MIRCEA CENUȘĂ

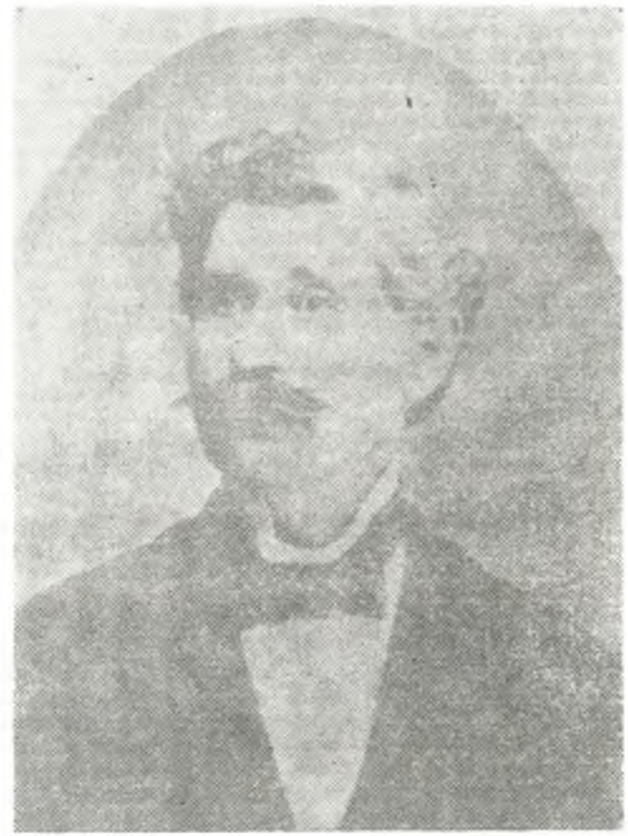

Evenimentele anului revoluționar 1848 în Transilvania au constituit obiectul mai multor „memorii" datorate celor ce au participat direct la ele. Cum e firesc, memorialiștii, aparținînd celor două tabere aflate atunci în conflict, au relatat aceste evenimente din unghiul lor de vedere ; de aici și numeroasele exagerări și inexactități pe care lectorul de azi al unor asemenea amintiri trebuie să le discearnă atent. De fapt, lipsa de obiectivitate a relatărilor despre revoluția ardeleană a stîrnit reacții chiar în epoca imediat următoare (cînd „memoriile" au devenit publice), îndemnîndu-i pe unii contemporani să ia pana în mînă pentru a restabili adevărul. Printre aceștia este și *Ion Oros-Rusu*, ale cărui *Memorii din anii 1848—1878* se află încă în manuscris la Arhivele Statului din Tîrgu-Mureș [1]. În *Prefață* el arată motivele care l-au îndemnat să așternă pe hîrtie evenimentele la care a participat în acei ani, conturînd implicit, și o înaintată concepție despre natura și menirea istoriografiei : „Istoria ar trebui să fie oglinda trecutului, oglinda adevărului. Oglinda faptelor întîmplate, ca acel ce o cetește să fie convins cum că aceea conține, cel puțin aproximativ, adevărul". Referindu-se la ceilalți memorialiști care au scris despre anii 1848—1849 în Transilvania (Vasile Moldovan, Kővari Ladislau, Jakab Elek ș.a.), el constată însă cu amărăciune falsificarea istoriei, fie din cauza „urii ce nutresc față de alte naționalități", fie da-

1 Directorului acestei instituții, Ioan Ranca, îi mulțumim și pe această cale pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție manuscrisul lui Ioan Oros-Rusu.

torită utilizării unor documente incomplete sau tendențioase. Dată fiind această stare de lucruri, intenția care l-a îndemnat pe Oros să scrie apare cu claritate: „Pentru aceea m-am decis ca în decursul memoriilor mele să combat pe aceia care din răutate au falsificat adevărul".

Născut la 20 febr./4 mart. 1824 în comuna Vidrașău de lîngă Tîrgu-Mureș [2], după studii gimnaziale la Tîrgu-Mureș și superioare la Liceul piariștilor din Cluj (unde i-a avut colegi pe Al. Papiu-Ilarian și Avram Iancu), Ioan Oros absolvă în 1847 colegiul reformat din Tîrgu-Mureș, devenind avocat la Tabla regească din localitate. Alături de Papiu-Ilarian și Avram Iancu organizează și participă la adunările naționale de la Blaj din 18/30 aprilie și 3/15 mai 1848.

După cea de a treia adunare națională din septembrie de la Blaj, a colaborat, ca tribun, cu Vasile Moldovan, comandantul legiunii a treia, avînd sub ordinele sale o puternică formațiune revoluționară de lăncieri. Din decembrie 1848, cînd Vasile Moldovan a fost numit prefect al Cetății de Baltă, Ioan Oros-Rusu a activat ca viceprefect în legiunea acestuia, luptînd alături de armatele imperiale conduse de colonelul Carol Urban împotriva armatei maghiare a generalului Bem. După recucerirea de către acesta a celei mai mari părți a Transilvaniei și înfrîngerea formațiunilor revoluționare de lăncieri, legiunea lui Vasile Moldovan și-a încetat activitatea, iar Ioan Oros-Rusu, cu o parte din lăncierii săi, s-a retras, împreună cu armata lui Urban, în ianuarie 1849, în Bucovina, la Vatra Dornei. Revine în Transilvania, participînd în februarie la noi bătălii, apoi se retrage din nou în Bucovina, unde va rămîne pînă la pacificarea Transilvaniei. Ca și alți revoluționari moldoveni și ardeleni, Ioan Oros a găsit adăpost în casa ospitalieră a Hurmuzăcheștilor de la Cernauca. De acolo, împreună cu Nicolae Hurmuzachi, cu care se împrietenise, întreprinde o călătorie în Moldova, la Dulcești și Iași, cunoscînd familia lui Alecu Russo, pe care-l întîlnise, în împrejurări dramatice pentru el, la Cluj. Reîntors în Transilvania, la 20 oct. 1849, ocupă mai multe funcții administrative și judecătorești, pînă în 1879, cînd se pensionează, la numai 54 de ani. Retras la Vidrașău, redactează în 1900 memoriile. Moare la 8 martie 1909.

Memoriile lui Ioan Oros-Rusu, care sînt, în același timp o autobiografie, cuprinzînd viața autorului din anii de studii pînă la pensionarea din 1878, sînt importante nu numai datorită informațiilor exacte, oferite de un martor ocular, asupra evenimentelor din tumultuoșii ani 1848—1849, dar și ca document omenesc. Scrise în vederea publicării, ele, în afara unor deficiențe stilistice, vădesc virtuți literare, prin știința compoziției, a acumulării și gradării efectelor, prin descrieri și portrete, dialog viu și un suflu romantic care învăluie episoadele erotice, tratate cu discreție. Avînd în vedere aceste reale calități, este cu atît mai surprinzătoare nedreapta uitare în care sînt lăsate încă aceste pagini. Scurte fragmente au fost publicate pînă acum doar de Vasile Netea: *Din memoriile revoluționarului transilvănean Ioan Oros. Întîlnirea sa cu Alecu Russo în închisoarea din Cluj*, în *Luceafărul*, an. XXI, 1978, nr. 23, p. 6 și Ioan Ranca (vizita la Iași), în *Cronica* (1977). În cele ce urmează publicăm, *pentru întîia dată*, însemnările lui Ioan Oros referitoare la cele două perioade cît a stat în Bucovina, precum și vizita la Dulcești. Am selectat aceste pagini pentru a evidenția, pe de o parte, strînsele legături existente între revoluționarii pașoptiști de pe ambele versante ale Carpaților, iar pe de alta, importantul rol jucat de familia Hurmuzachi în acei ani decisivi pentru soarta românilor din Bucovina și Transilvania. Mai păstrează

2 Datele biografice sînt prelucrate după: I. Chiorean, *Ioan Oros (Rusu)*, în *Profiluri mureșene*, vol. I, Tîrgu-Mureș, 1971, p. 155-163 și V. Netea. *Un nou memorialist pașoptist: Ioan Oros alias Rusu*, în *Studii*, revistă de istorie, tom. 22, 1969, nr. 3, p. 517-529. Ambele articole au, pînă la un punct, ca bază *Memoriile*. Aceste date au fost coroborate cu cele consemnate în recenta lucrare semnată de Maria Totu, Florea și Paul Abrudan, *Bărbați ai datoriei*. Mic dicționar, Ed. Militară, București, 1984, p. 170-177 și 244-245, cu referire la Vasile Moldovan și, respectiv, Ioan Oros-Rusu.

aceste pagini farmecul și parfumul unor vremuri de mult apuse, de pe care credem, merită să fie șters praful nedrept al uitării [3].

/Cap. XV./ *Retragerea lui Urban cu trupa sa și noi în Bucovina* (216—219)

Din ordinul lui Urban am mers la Năsăud la soția lui de i-am spus ca să-și pacheteze ce are mai prețios și ce poate duce cu sine și îndată să plece către Rodna și pe la Cîrlibaba să treacă în Bucovina și să meargă pînă la Iacobeni în curtea baronului Mantz. După împlinirea acestei misiuni m-am întors la Bistrița, unde am stat încă pînă în 2 ianuar 1849 cînd apoi am plecat cu toată trupa la drum și nu ne-am oprit pînă la Dorna în Bucovina. Urban cu trupa sa au rămas în Dorna, un orășel mic între munți, aproape de granița Moldovei, în care se află o scaldă de apă minerală (borcut), iar eu cu Tribunii am mers peste Iacobeni, unde baronul Mantz din Viena are un castel minunat și o baie de aramă și fer, — Pojorîta, Cîmpulung, Vama, Humora și în 6 ian. am ajuns la Mănăstirea Humora, unde am intrat în cortel la parochul român gr. oriental Dorotheu Băncescul, iar Tribunii în sat. Mănăstirea Humora își are numele său de la Mănăstirea cea mare și frumoasă ce se află lîngă casa parochială, edificată de Ștefan cel Mare, Principele sau după cum se mai numea pînă în 1848 Vodă al Moldovei, care pe sub poalele munților au edificat mai multe Mănăstiri spre a se apăra din ele și din prejurul lor muntos și păduros în contra Turcilor, Leșilor (polonilor), cu care au avut necontenite războaie. Ștefan cel Mare își avea reședința în Suceava capitala Moldovei unde pe o mică colină lîngă Suceava își avea Castelul său încongiurat cu o cetate înaltă (216) din material solid de peatră și în jurul Cetății cu un șanțiu larg și afund cari în 1848 toate erau numai ruine. De la Mănăstirea Humora am făcut mai multe excursiuni prin Bucovina și anume: la Capu Codrului, Băeșești, Cornu Luncii, Valea Sacă, Rădăuți și Suceava unde am cercetat și ruinele Cetății lui Ștefan Vodă, cel mai viteaz Principe al Moldovei care în mai multe războaie au bătut pe Turci, Poloni și Unguri, acești din urmă conduși de Regele Mathea (217) /.../ În 12 februar 1849 am plecat din Dorna cu toată trupa îndărăpt în Transilvania și în 13 februar am ajuns la Borgoprund (219) /...// Urmează cap. *Lupta de lîngă Crainimet și Sărățel* /

/Cap. XVII./ *Bătălia de lîngă Borgoprund și retragerea noastră iarăși în Bucovina* (227—238)

/.../ După depărtarea generalilor de paradă Fischer și Malkovski cu trupele lor în Bucovina, am prevăzut că Urban va fi silit a-și lăsa poziționea cei bună de la pod în mînile inimicului și a se retrage către Bucovina, pentru aceea am pornit înainte pe drum pînă la Tihuța sub poalele munților, dincoace, unde se afla numai o casă de poștă, o crîșmă și o casă țărănească. Pe cînd am ajuns la Tihuța au fost înserat și de aceea am intrat în casă la poștașiu unde jos pe nește pae erau culcați nește oficieri și un medic din armata lui Urban unde și eu m-am așezat jos lîngă ei, iar calul mi s-a legat în grașdiul poștașiului. Urban au susținut lupta cu inimicul pînă în noapte, cînd apoi văzînd că nu se va putea susținea, s-a predat poziționea și au luat drumul cu trupa sa către Tihuța spre Bucovina. Eu abia voi fi stat în casă la poștașiu ca o oră, cînd au intrat la noi niște soldați grănițeri zicîndu-ne: „sculați domnilor și mergeți mai departe că vine Urban cu trupa sa". Vasezică bătaia era pierdută. Pierderea lui Urban cu Fofarași cu tot au fost 3 oficieri, 30 soldați morți și răniți, perderea lui Bem nu s-a putut afla. De la Tihuța pînă în Bucovina la Poiana Stampei e numai o poștă însă aceea face mai mult ca altele două pentru că depărtarea e de 4 mile, muntele peste care merge drumul de țară e foarte înalt, iarna era gre, zăpada mare și foarte frig și

3 În transcriere, am actualizat ortografia, păstrînd însă unele forme lexicale și gramaticale specifice autorului. Cifrele din paranteze indică paginile manuscrisului.

pe lîngă toate acestea eu morbos. Pe cînd am ieșit afară din casa poștașiului, drumul era plin de sași din Bistrița (229) dintre cari unii erau cu căruțele încărcate cu avere, alții cu sanii asemenea încărcate, alții pe jos, cari de groaza și frica armatei revoluționare /.../ și-or părăsit orașul și s-au retras cu armata lui Urban către Bucovina ca cel puțin să-și scape viața. A merge pe jos nu era cu putință pentru că de mulțimea oamenilor, căruțelor și saniilor abia putea omul merge numai în pași, pentru aceea m-am suit călare și am pornit la drum cu mulțimea călătoare. Drumul era strîmt din sus la mîna stîngă munte înalt, iar la mîna dreaptă pînă din jos era prepestemea încît din drum a da în lături fără periclitarea vieții, nu era cu putință. Cînd am ajuns în vîrful muntelui care era mai mult pleșuv decît acoperit de brazi, trăgea un aer subțire de munte încît scîntei ne ești din ochi. La o germană sască din Bistrița i-a înghețat copilul sugătoriu în brațele mamesa în căruță. După o călătorie cel puțin de 8 ore am ajuns la Poiana Stampei unde afară de o ospătărie, o casă de poștă, o căsuță a unui pădurar alte căși nu mai erau decît vreo trei barace mari de scînduri prevăzute și cu iesle pentru cai în cari trupele împărătești în trecerea lor pe acolo către Galiția și viceversa în timp de lipsă se trăgeau în ele cu cai cu tot. Tribunii mai încă din Borgoprund au dat drumul lăncerilor către casă, iară eu cu Tribunii numai în Poiana Stampei m-am întîlnit. Caii ni i-am legat în baracă iar noi am intrat în casa pădurarului și pe nește fîn ne-am culcat. De o dată oamenii cari i-am lăsat lîngă caii noștri au strigat la fereastră să ne sculăm că au sosit trupa lui Urban, or ocupat toate baracele și caii noștri i-au dat afară. Ce era de făcut? ne-am sculat, ne-am adunat caii lîngă noi și apoi fiind acolo mai mulți stînjini (230) de lemne, am pus un stînjen de lemne în piramidă și i-am dat foc, la care, luîndu-l împregiur, ne-am încălzit, iar caii noștri la spatele noastre mîncau la fînul ce ni l-a dat pădurarul și așa am fost siliți să stăm pănă ce a început a se înroși ceriul spre răsărit și a se crepa de ziuă. Noi n-am așteptat pornirea trupei ci ne-am suit călări și am plecat înainte către Dorna. S-a fost făcut ziuă, soarele nu ieșise încă de după dealuri, dar venia asupra noastră un aer așa de rece de cugetam că ne creapă obrazul. Deodată un Tribun ce mergea alături cu mine au întrebat că ce am la nas de ie așa galbin ca ceara, atunci eu am pus degetul de la mîna dreaptă pe nas să-l mișc, nasul meu însă înghețat ca tunul. Atunci am zis către un Tribun să se coboare jos de pe cal și să-mi dea o mînă de omăt. După ce primii omătul îl pusei într-o batistă de nas și apoi me-am învelit nasul în omăt. Astfel omătul au tras înghețul la sine și nasul mi s-a dezghețat, apoi batista am legat-o peste nas la ceafă și așa am mers mai departe. Ajungem noi către 9—10 ore în direcțiunea comunei Dorna Cândreni cei dintîi comună la mîna stîngă de la Poiana Stampei, am mers la Cândreni și am intrat la parochul românesc gr. or., de acolo, cerîndu-i ceva de mîncare. Parochul au adus înainte o putină de brad ca de 2—3 ferii plină cu lapte covăsit adeca lapte de capră închegat, ca laptele nostru cel acru, apoi ne-a pus de acela în blide și dîndu-ne (231) linguri și o pîne, ortacii mei se-or apucat de mîncare. Eu în viața mea lapte de acela nici n-am văzut și cu atît mai puțin am mîncat. L-am gustat și eu dar era amar, așa că zara /?/ noastră de la țară e o delicatesă pe lîngă laptele covăsit, apoi fiind eu morbos n-am mîncat, iar ortacii mei fiind sănătoși și flămînzi or mîncat. În ziua aceea am rămas în Cândreni, iar trupa lui Urban trecuse de la Poiana Stampei la Dorna unde s-a încartelat. După cum îmi aduc aminte erau acolo Florian Micaș, cu frateso Francisco, Iosif Hodoș, Artemiu Lupan, Alexandru Moga, cu vreo cîțiva teologi a căror nume am uitat. Boala mea s-a agravat întratîta încît la sfatul medicului militar am intrat în spitalul militar aranjat într-o casă țărănească. În spital afară de mine mai erau 9 grăniței români morboși de tifos. După vreo cîteva zile me-am perdut conștiința, încît nimic nu mai știam de mine. Un caporal grăniței grija de noi și ne da medicina. Cînd m-am trezit din letargia în care căzusem și me-am uitat în jur de mine, toate paturile erau goale și numai caporalul era în odae, care la întrebarea mea, că unde-s ceilalți morboși me-a răspuns că toți or murit și că eu de trei zile eram de moarte. După ce am venit la deplina conștiință domnul Chibici protopopul gr. or. din loc. me-a trimis prin o servitoare (232) un pic de supă, iar eu prin servitoare l-am rugat ca să aibă bunătate a mă scoate din spital și a mă duce la casa sa. În spital am zăcut 6 zile. Numitul protopop au fost așa de bun încît au trimis un car cu două

vite la spital și me-a dus la sine, așezîndu-mă într-o odae foarte mică laterală într-un pat, iar în odaia cei mare locuia dînsul cu soția sa și în casele cele dinainte era încortelat Urban, el însă cu arma sa era dus către Poiana Stampii. În 6 martie Bem a năvălit cu trupa sa în Bucovina pînă la Poiana Stampii unde lovindu-se cu Urban acesta au fost silit a se retrage către Dorna, unde ajungînd de către sară, au intrat în cortelul său și au zis protopopului Chibici ca să-și încarce ce are mai/de/preți or și mai bun pe un car și să le trimită către Cîmpulung, că vin Ungurii pe Dorna. Atunci protopopul au întrebat pe Urban că ce mine ce să facă și întrebînd Urban că unde mă aflu, protopopul l-a condus pînă la ușa odăitei în care zăceam. Văzînd Urban că sum foarte morbos au zis protopopului ca să mă arunce și pe mine pe car și să mă trimită mai departe ca să nu pic în mîinile insurgenților. Protopopul au pus apoi un car cu două vaci înaintea casei, au pus în car nește cofere legate, peste ele au aruncat haine de pat, pe mine m-or pus în car deasupra hainelor și cu un poplan și alte haine m-or coperit bine și apoi omul a plecat cu carul cu mine (233). Era într-o marți sară, eu eram culcat în car pe spate cu fața în sus. Ceriul era senin și împodobit cu miliarde de stele cari la aerul cel rece străluceau ca atîtea diamante. Deodată omul meu cu carul au stat în loc la care eu l-am întrebat că de ce stă iar el me-a răspuns că stă la casa lui ca să mînce ceva de cină, să mai ie și puțin fîn în car pentru vacile sale. Omul a slobozit vacile în streanguri, pe mine m-a luat din car cu ficiorul lui și ducîndu-mă pe sus în casă m-or pus jos pe nește pae iar ei s-or apucat de cină. După cina m-or pus înapoi în car și au plecat cu mine mai departe. Toată noaptea am mers și pe cînd s-o făcut ziuă am ajuns în Cîmpulung la parochul Ciupercovici a căruia preuteasă este soră dulce cu soția protopopului Chibici. Din car m-or luat doi inși jos și poate că aerul cel curat au influențat asupra mea căci mă simțeam bine, îmi lipsea însă puterile și totuși răzămat de două părți de cei ce m-or luat jos din car, am mers pe jos pînă în casă unde m-or culcat pe un divan lung de la un părete pănă la celălalt, după cum era atunci moda sau obiceiul în Bucovina. La parochul Ciupercovici am zăcut pînă în 15 martie în care zi au sosit acolo într-o caleașcă un cleric cu numele Golembiovschi, mai tîrziu schimbat în Porumbescu /intercalat: „în Brașov"/, trimis din Cernăuți de către familia boerului Eudoxiu Hormuzachi cu bani (234) de ajutoriu pentru tinerii români cari or eșit din Transilvania cu trupa lui Urban în Bucovina și nu aveau din ce trăi. Spunîndu-i parochul că și eu sum ardelean, au vroit să-mi de și mie parale de ajutoriu, eu însă i-am mulțumit și nu i-am primit zicîndu-i să meargă la Dorna că acolo sunt mai mulți inși lipsiți cari sunt siliți a face servițiu militar ca să capete plată și menagiu de la Urban, că pe baza aceea să-și poată da și Urban socoteală despre ceea ce le-a dat lor ca și la soldații lui, iar mie mi-a dat rangul de sublocotenent fără a face servițiu și ca atare mi-a dat 25 fl. leafă pe lună. Numitul cleric la cuvîntul meu s-a dus la Dorna și după ce au împărțit acolo ajutorul de bani s-a întors iarăși la Cîmpulung, de unde în ziua următoare, luîndu-mă și pe mine în cocie, armele lîngă mine și calul meu legat lîngă caii de la cocie, am plecat peste Vama, Humor, Solca, Rădăuți, Siret și în 19 martie am ajuns în Cernăuți la familia boerului Hormuzachi, unde fiind bine primit, m-au pus într-o odae cu George Sion, poetul Moldovei care încă se afla ca exilat la acia familie nobilă. Acolo se afla și un unchi a/l/lui George Sion cu numele Toader Sion la care cu toții pentru bătrînețe îi ziceau „Moșiu Toader". Acolo se afla tot ca exilat Melchisedec, episcopul Romanului din Moldova, un bărbat foarte frumos, și Aron Pumnul, care pănă la erumperea Revoluțiunei maghiare din Transilvania a fost profesor la Gimnasiu din Blasiu, dară pentru o proclamațiune dată de el către poporul român a fost persecutat de maghiari dinaintea cărora au scăpat la Cernăuți în Bucovina, unde s-a angajat ca profesor de limba română. Toți cei supranumiți erau încortelați în casele familiei Hormuzachi în Cernăuți și prevăzuți cu cost la o masă cu familia numită. Mai tîrziu au sosit de la (235) Paris Petru Casimir și Michail Cogălniceanu, cari încă au fost oaspeții boerului Hormuzachi. În Cernăuți m-am insinuat la Comandantul piațului, un colonel împărătesc pensionat și ca unui Imperialist me-a dat pe zi cîte 1 fl. pe lîngă quitanție pe o lună înteagă, iar unui conte Teleki din Transilvania fiind și el cu simțiri împărătești

l-a dat cîte 2 fl. pe zi. Sub timpul cît am stat în Cernăuți au mai umblat la mine medicul orașului, m-am și făcut sănătos dar părul capului, mustățile și sprîncenele de boala tifosului mi-or picat de tot încît nici un fir nu mi-a rămas. Mă jenam grozav să stau la masa boerului așa pleșuv cum eram, dar nu aveam ce face. Îmi era frică și mă spăriem însuși de mine cînd mă uitam în oglindă, așa căutam de respingător și de aceea eram trist și fără de voe. Dar bunul Dumnezeu mi-a rînduit un înger care me-a scăpat de aceia supărare. Boerița Elena scumpa soție a boerului Eudoxiu Hormuzachi mama cei bună a lui Constantin, Eudoxiu, George, Alexandru și Nicolae Hormuzachi, Dumnezeu să-i odihnească țărîna, că me-a fost și mie bună ca o mamă, — cu fi/i/ca sa Eufrosina care era măritată în Basarabia după boerul Petrino și se afla și dînsa cu toată familia în Cernăuți, m-or făcut un fel de pomadă cu care ungîndu-mă pe cap, pe locul sprîncenelor și a/l/ mustății, la vreo cîteva zile toate me-or eșit ca peria și în timp de o lună me-am perdut toată pleșuvia spre cei mai mare bucurie a mea. Cred că la mulți le-ar plăcea să știe că din ce a fost compusă aceia pomadă, — zău că și mie me-ar plăcea, dar am uitat, că de atunci or trecut 50 de ani, apoi de bucurie că am scăpat de monstruozitatea mea nici aminte nu mi-a venit ca să întreb pe menționatele mele binefăcătoare că din ce era compusă aceia pomadă, atîta-mi-vine aminte că în ea au fost și ceapă și șofran.

Florian Micaș, cu frateso Francisco, cu Iosif Hodoș și Artemiu Lupan au trecut de la Dorna în Moldova și de acolo în România, iar trupa lui Urban fiind parte mare morboasă și trănțioasă s-a retras încetișor pînă la Cernăuți pentru a putea mai bine îngriji de soldații morboși și a le mai repera veșmintele și încălțămintele stricate. Într-o noapte au sosit la Cernăuți cu escortă militară din România peste Moldovia Domnul George Barițiu, vrednicul nostru journalist și istoric, și predat în arestul militar sub grija unui caporal grăniter român, de la care aflînd Arone Pumnul despre escortarea lui, ca de la Arone Pumnul aflînd familia Hormuzachi, aceasta și respective bătrînul boeriu cu doi fii ai săi George și Alexandru, acest din urmă Dr. în drepturi, bărbați foarte eruditi și respectați, cari redactau journalul *Bucovina* în limba română și germană, văzîndu-l numaidecît la comandantul piațului și pe cizășia lor or luat pe Domnul George Barițiu la casa lor, iar comandantul au scris la Lemberg, fiindcă atunci Bucovina ținea de Lemberg și de acolo la Viena de unde în vreo cîteva zile au sosit răspunsul ca Domnul George Barițiu numaidecît să fie pus în libertate, ce s-a și făcut. După aceea am eșit cu toții la moșia familiei în Cernauca unde avea un castel frumos cu un etagiu, împrejur cu o mulțime de păduri și cinci lacuri mari de pești cari aduceau un mare venit pe seama familiei. De la Cernauca am făcut escursiuni și vizită Contelui Logotetti, Baronului Mustață în Sadagura, care avea un castel foarte minunat pe o colină deasupra Sadagurei /.../ și la Baronul Buchental, lîngă granița Besarabiei, un colonel împărătesc în pensiune (238) /.../

/Cap. XVIII./ *Escursiune în Moldova* (238—262)

În 3 mai am plecat cu Nicu, fiul cel mai mic al boeriului Hormuzachi în Moldova și în ziua aceea am mers numai pînă la Suceava, Capitala de odinioară a Moldaviei. Acolo am cercetat ruinele castelului și a/le/ Cetății din jurul castelului a/l/ celui mai vestit și eroic principe (Vodă) al Moldaviei, a/l/ lui Ștefan cel Mare. După aceea am cercetat Mănăstirea Sfîntului Ioan de la Suceava a căruia mînă uscată se păstrează la Mănăstire, pe cari toate ni le-a arătat Arhimandritul Lemeni, de naștere ardelean și rudenie cu fostul episcop grec. unit al Blasiului Joan de Lemeni. Ruinele castelului și a/le/ cetății lui Ștefan sunt afară din Suceava pe un loc ridicat și împrejurul cetății un șanț larg și afund în care în timp de lipsă se putea slobozi apă din apa Siretului /sic!/ care curge pe lîngă Suceava. Castelul după cum arată ruinile au fost cu etagiu. În 4 mai am trecut granița pe la Teșeuțiu în Moldova se înțelege că prevăzuți cu pașapoarte căci almintrelea ne-ar fi arestat Muscalii cari se aflau în Moldova, și trecînd peste tîrgul Fălticeni, în 5 mai am ajuns la Dulcești la boeriul George Sturdza a căruia soție Elena era sora dulce cu Nicu Hormuzachi. George Sturdza era un om fără studii bătrîn cam de 60 ani însă bogat, avea un (238) venit anual de cinci mii galbini împărătești, dînsa o femeie cam de vreo 40 ani foarte cultă și erudită, care afară de limba maternă cea română vorbea și limbile germană, franceză, italiană, greacă, polonă și rusească. Avea o bibliotecă foarte frumoasă și bogată în care se aflau operile tuturor scriitorilor renumiți în timpul de atunci. În 5 mai era tocma ziua onomastică, ziua Sfîntului George, a boearîului George Sturdza și cînd am ajuns noi la Dulcești o mulțime de boeri cu soțiile lor se aflau acolo, cari la sosirea noastră ne-a primit cu marșul lui Mihai Viteazul. Noi încă pentru gratularea zilei onomastice a boearîului am mers la Dulcești. O săptămînă întreagă în mîncare, beutură și joc anume hora, am serbat ziua Sfîntului George /.../ /În timpul mesei/ la rugarea damelor le-am cîntat „Deșteaptă-te române din somnul cel de moarte" și „Astăzi cu bucurie românilor veniți" și fiindcă eu le-am cîntat cu mare duioșie și pătruns de simțămintele cuprinse în acele poezii, toate damele ș-or pus batistele la ochi /.../ și-or zis: „sărmanii frații noștri transilvăneni că mult ați mai avut de suferit (231) /.../ După vreo cîteva zile boeriței se-or decis să mergem la Iași. Se-or făcut pregătirile de drum și pachetîndu-ne în două batară trase de cîte 12 cai de poștă, după moda de atunci, am plecat către Iași /.../ și pe seară am ajuns la Iași la casele proprii a/le/ boeriului Sturdza în Strada Copoului în apropierea teatrului național (245).

/La Iași Ioan Oros asistă la o reprezentație la Teatrul Național, care-l entuziasmează: „atunci am văzut mai întîi teatru românesc, care a făcut în mine o impresiune foarte plăcută și nedescrisă". De asemenea, vizitează familia lui Alecu Russo, pentru a le împărtăși vestea bună a eliberării acestuia din închisoarea clujeană și a plecării sale la Paris. Cu acest prilej se îndrăgostește de sora scriitorului, Cleopatra/.

/Cap. XIX./ *Serbarea zilei onomastice a matroanei Elena Hormuzachi* (262—270)

De la Moldova ne-am grăbit către casă pentru că în 2 iuniu a fost ziua onomastică a de toți stimatei și iubitei matroană Elena Hormuzachi, scumpa și iubita soție a multiubitului și de toți stimatului boeriu Eudoxiu Hormuzachi, mama celor cinci frați Constantin, Eudoxiu, George, Dr. Alexandru și Nicolae și a două fi/i/ce Elena și Eufrosina, ca să luăm și noi parte la aceea sărbătoare familiară. Totodată erau și sărbătorile rusaliilor noastre. Mulțime de boeri, rudenii și amici precum și cunoscuți împreună cu soțiile lor au venit la Cernauca pentru gratularea zilei onomastice a bătrînei matroane, cari toți au fost opriți la prînz și fiind și o bandă de muzicanți de față, după amiazi am început cu hora la joc, care au ținut pînă seara. După aprinderea luminilor bărbații se-or apucat la joc de Wist, că damele se-or retras în altă odae formînd o cunună de flori vii. Eu n-am jucat cărți fiindcă damele apriori or fost pronumerat pe mine ca să merg în soțietatea lor, ce cu toată plăcerea am și făcut, ținîndu-le ocupată atențiunea cu enarări resboinice și cîntece naționale de ale noastre din Transilvania, precum „Deșteaptă-te române din somnul cel de moarte", „Astăzi cu bucurie românilor veniți", „Saltă române plin de mîndrie, cîntă voinice că-i sfărîmat jugul acela ce în sclavie seculi uitate tu l-ai purtat" și altele mai multe prin care am stors lacrimi din ochii lor frumoși (262) /.../. Deodată am simțit duruitul unei cocii ce a sosit. S-a oprit înaintea balconului de la salon cu trepte pînă jos. Din salon se deschidea în balcon o ușă mare cu două arepi și ferești de sticlă. Bătrînul Hormuzachi auzind și el sosirea cociei, mi-a zis să merg fuga afară că poate au sosit nepoatăsa pe care o aștepta. Eu numaidecît am alergat afară pînă la cocia sosită de am ajutat damelor de a coborî. După ce s-a coborît prima damă și s-a suit pe scări în sus, eu cu a doua damă de braț urmam pe cea dintîi /.../ Și cine era aceia ființă sosind neașteptată și picată ca din ceriu lîngă brațul meu drept? Aceia ființă cerească era scumpa, frumoasa și în veci neuitata „Zeița frumuseții" Cleopatra Russo care au sosit cu iubita sa mamă (263) /.../ După cină se-or scos mesele afară din salonul cel mare și ne-am apucat de joc care s-a început cu hora, un fel de rondo din cadril, în care după melodia horii, se pășește pe tact în dreapta și în stînga. După horă s-a continuat cu alte jocuri anume cadril, walzer, și polca cari totdeauna se sfîrșeau cu hora, jocul cel mai plăcut al boerilor, cari or ținut pînă la

două (264) /.../. După ce a treia zi toți oaspeții s-or depărtat, Madam Russo cu frumoasa sa fi/i/că, — cari or fost venit acolo cu scopul ca să meargă la Paris spre a se întîlni cu fiuso, respective frateso, de la care primise epistolă că se află în Paris, — or rămas trei săptămîni în Cernauca. Sub timpul acela în toate zilele după amiazi mergeam sau la cociet sau în grădină cei mare și frumos aranjată cu drumuri, arbori și flori, la preumblare /.../. Grădina peste tot era împlîntată cu arbori și anume pe lîngă drumuri cu de cei sălbatici, mai cu seamă carpeni înalți a cărora vîrvuri se împreunau la olaltă încît abia puta străbate prin ei razele soarelui pe drumuri. Pe drumul principal de două laturi în mai multe locuri erau bănci de mai odihneam. În laturi de drumuri prin table se aflau pomi roditori și grupuri de flori puse afară din casa cei de flori. În casa cei de flori era un cactus mare într-o cadă de stejar, gros ca piciorul omului, spinos rotund și înalt de trei stînjeni încît neîncăpînd pînă la stacatura casei de flori, i s-a făcut de la stacatură în sus un turn cu fereastră de sticlă (265) /.../. După trei săptămîni frumoasa și neuitata Cleopatra cu iubita sa mamă se-or dus la Paris, ca să nu o văd mai mult, lăsînd în inimă un gol ireparabil. Dacă în viața mea am fost vreodată fericit, apoi acele trei săptămîni cît a fost frumoasa Cleopatra în Cernauca și m-am petrecut în societatea ei, cu toată dreptatea le pot număra între cele mai fericite minute ale vieții mele pe care pînă la moarte nu le voi uita (266) /.../[1]. După ce trupele rusești cu cele imperiale or sugrumat Revoluțiunea maghiară și trupele rusești se-or întors din Transilvania și Ungaria în patria lor, a sosit de la Paris peste Vienna tînărul boer Petru Casimir de la Cernăuți pe care-l cunoșteam de la adunarea noastră națională din 3/5 mai din Blaș unde și dînsul ca fugariu din Moldova au fost de față împreună cu un tînăr boeriu cu numele Balș. După Casimir au sosit de la Vienna tot la Cernăuți Iacob Bologa cunoscut de toată inteligența noastră română, care nu de mult au murit în Sibiu, ca consilier gubernial în pensiune. Într-o zi conversînd cu cei doi numiți în Cernăuți, Petru Casimir me-a zis: „frate Rusule! eu vin de la Paris peste Vienna unde am aflat că neamțul pentru care v-ați jertfit averea și viața vă pune de limbă diplomatică în toate afacerile oficioase din Transilvania și Ungaria limba germană fără cei mai mică considerațiune la jertfele ce ați făcut pentru tron și patri și fiindcă tu nu știi bine limba germană, nu ai în Transilvania nici un viitoriu, pentru aceea vină la noi în Moldova unde eu cu fratele meu Costache avem trei domeniuri de care se ține și orașul Peatra și dacă (267) voiești te primim ca Inspector de economia peste moșiile noastre unde vei avea de a supraveghia peste logofeții noștri de economie și a-i lua la dare de samă, iar ca plată (leafă) anual vei avea 300 trei sute galbeni împărătești, cortel și cost în cele trei moșii după plac și intertențiе de vite cîte vei voi să ții, — sau dacă aceasta nu-ți convine, voi mijloci ca să fii, primar în orășelul Peatra cu un venit anual de 1000 una mie galbini". La aceea propunere a lui Petru Casimir, Iacob Bologa me-a observat zicînd: „Și eu din Vienna vin și e adevărat că Ministeriul din Vienna deocamdată ne va pune limba germană de limbă oficioasă și aceasta pentru domolirea spiritelor iritate între naționalități din cauza Revoluțiunei, pentru că de va pune pe cei maghiară, românii și sașii se vor afla vătămați, iar de va pune pe cei română, cum ar și trebui după dreptate, fiindcă din două milioane și jumătate locuitori ai Transilvaniei un milion și jumătate sunt români, iar ceilalți cu toții abia fac un milion, — se-ar supăra maghiarii și toți, și așa

1 Abia peste 7 ani, cînd era subpretor la Prundul Bîrgăului, va afla vești de la Cleopatra Russo: „În vara din 1856 aflînd eu că boerul bătrîn Eudoxiu Hormuzachi cu soția sa Elena și fiuso George cu soția sa Eufrosina, născută Flondor se afla la scalda de apă minerală din Dorna, în depărtare de trei poște de la Borgoprund, m-am dus pe deligența și m-am dus la Dorna spre a cerceta. Acolo am aflat de la cocoana Eufrosina, soția boeriului George Hormuzachi, că frumoasa și în veci neuitata Cleopatra Russo în Paris, unde s-a fost dus în vara anului 1849 împreună cu mama sa de la Cernauca, după cum mai sus am menționat, — s-a măritat dupe un boeriu tînăr din Moldavia care încă se afla în Paris, și după ce i-au prădat toată averea, Cleopatra l-a lăsat în Paris și au venit acasă în Moldova. Această soartă tristă a Cleopatrei m-a pătruns pînă în suflet" (278).

ca nici unul să nu aibă cauză de supărare în contra celuilalt Împăratul va pune limba germană: Apoi de altă parte acuși se va organiza țara pe altă bază, nu pe cei dinainte de 1848, ci pe baza dreptății și egalității. tuturor locuitorilor fără deosebire de naționalitate și religiune și noi vom avea mare lipsă de inteligința noastră pentru a ocupa servitii de stat, și ar fi mare greșeală ca tu ca bărbat (268) absolut care ți-ai jertfit averea pentru tron, patrie și națiune să mergi în Moldova și să nu vii îndărăt în Transilvania". La aceasta Petru Casimir au reflectat următoarele: „Eu așa cred că dacă fratele Russu va veni în Moldova nu merge în țară străină, ci tot în patria română, pentru că și Moldova se ține de Dacia Trajană, apoi deși politicește suntem divizați în mai multe părți după dreptul historicu, după limbă, religiune, obiceiuri și sînge suntem frați, suntem o națiune. Nu sum în contra ca fratele Russu să nu meargă în Transilvania, căci dacă dorința și amorul patriei natale îl cheamă, să meargă, însă dacă nu vei fi mulțămit frate Russule cu mergerea lucrurilor în Transilvania, scrie-mi și îți voi trimite parale de drum ca să vii în Moldova" și la aceste tustrei ne-am învoit.

După vreo cîteva zile Iacob Bologa au venit în Transilvania, eu însă am rămas tot în Bucovina. La vreo cîteva zile au sosit de la Vienna la Cernăuți și Episcopul nostru Andrei Șaguna, care după vreo cîteva zile au trecut în Moldova și de acolo prin pasul Oituz în Transilvania. George Barițiu, Petru Casimir, George Sion, Moș Toader Sion și neuitatul marele român Michail Cogălniceanu, care încă sosise de la Paris la Cernăuți, — toți se-or depărtat și anume cel dintîi la Transilvania, iar ceilalți la Moldova. Arone Pumnul, ca profesor de limba română s-a însurat și domiciliat în Cernăuți. În fine și eu, după ce me-am donat calul de călărit și doue pistoale de suvenir lui Nicolae (269) Hormuzachi, am pornit în 20 october 1849 din Bucovina și pe la orașul săsesc Bistrița an venit în Transilvania.

LA BUCOVINE DANS LES MÉMOIRES D'UN RÉVOLUTIONNAIRE TRANSYLVAIN DE 1848

Résumé

Les événements de l'année révolutionnaire 1848 en Transylvanie ont constitué l'objet de plusieurs mémoires imprimés de bonne heure par ceux qui y ont participé directement. Parmi les mémorialistes de l'année révolutionnaire 1848 il y a aussi le juriste transylvain Ioan Oros-Rusu (1824—1909), mais ses Mémoires se trouvent encore en manuscrit aux Archives de l'État de Tîrgu-Mureș, à l'exception de deux courts fragments publiés un en 1977, dans la revue „Cronica", par le directeur des Archives de Tîrgu-Mureș, Ioan Ranca (La visite de I. Oros-Rusu à Iassy) et l'autre, en 1978, dans la revue „Luceafărul", par Vasile Netea (La rencontre de I. Oros avec Alecu Russo dans la prison de Cluj).

Dans la présentation faite, on souligne le rôle proéminent joué par I. Oros dans le mouvement révolutionnaire transylvain comme participant actif aux événements majeurs politiques et militaires des années 1848—1849. L'auteur se réfère particulièrement aux circonstances qui ont obligé I. Oros à se réfugier en Bucovine où il est resté environ neuf mois (du début du mois de janvier jusqu'au 20 octobre 1849), jusqu'à la pacification de la Transylvanie.

Tout comme les autres révolutionnaires moldaves et transylvains réfugiés en Bucovine, — ajoute-t-on dans la présentation introductive — I. Oros a trouvé asile à Cernăuți et à Cernauca, dans la maison hospitalière de la famille Hurmuzachi. De Bucovine, accompagné de Nicolae Hurmuzachi, avec lequel li s'était lié d'amitié, le „tribun" transylvain entreprit un voyage en Moldavie, à Dulcești, le département de Roman et à Iassy, après quoi, le 20 octobre 1849, il revint en Transylvanie, mais ce n'est qu'en 1900 qu'il entreprit la rédaction des Mémoires.

Dans ce qui suit on publie pour la première fois les fragments qui se réfèrent à la Bucovine, ainsi qu'à la visite à Dulcești, chez le grand propriétaire foncier, le logothète George Sturza, marié à Elisa, l'une des deux filles de Doxachi Hurmuzachi.

Les pages consacrées à la Bucovine dans les Mémoires de I. Oros-Rusu ont une valeur inestimable — tient à souligner l'auteur de l'article — parce qu'à côte de leur importance documentaire, historique, qui réside dans la multitude, la variété et, surtout, dans l'exactitude des informations offertes par un témoin oculaire, ces pages ont aussi une grande valeur en tant que document humain mis en évidence par les vertus littéraires du mémorialiste — relève-t-on finalement.

EPISOADE ALE REVOLUȚIEI DIN ANUL 1848 ÎN RĂDĂUȚI

PETRU REZUȘ

Grava criză agrară din anii 1845—1847, feudalismul și regimurile absolutiste reacționare din Franța, Italia și Austria declanșează în întreaga Europă marile mișcări revoluționare din anii 1847—1848. Ele continuă și în anul 1849, pînă ce sînt satisfăcute unele revendicări ale popoarelor. În Austria, revoluția a izbucnit la 13 martie 1848, măturînd de la putere regimul absolutist al lui Metternich. Împăratul Ferdinand abdică și în locul lui vine tînărul Franz Joseph (1848—1916).

Știrile ajungeau greu pînă în Rădăuți. Funcționarii germani aveau tot interesul ca să nu le difuzeze, temîndu-se de agitația poporului. Aveau și tot dreptul să se teamă, fiindcă coloniștii germani primiseră ajutoare în bani, pămînturi bune de cultivat și „locuri centrale" în oraș, ca să-și ridice casele lor „în două table". Mai era apoi herghelia împărătească, mutată de la Vijnița pe lanurile vechii episcopii, care era militarizată și se bucura de mari privilegii, avînd domenii la Frătăuți, la Horodnic și la Lucina. Țăranii români rămăseseră în starea lor de dinaintea anexării Bucovinei.

Spre a da satisfacție norodului, împăratul Ferdinand convoacă o adunare constituantă, pentru a discuta și vota o nouă Constituție. Avînd dreptul de vot, țăranii rădăuțeni îl aleg pe unul de-al lor, pe țăranul Mihai Bodnar, despre care istoricul Ion I. Nistor spune că era „cel mai bun patriot și mai inteligent dintre toți"[1]. Țăranii din Cîmpulung l-au ales pe M. Ciupercovici[2]. Amîndoi s-au înțeles și au colaborat. Prin glasul lui Mihai Bodnar, rădăuțenii aflaseră care sînt marile doleanțe ale țărănimii. Alcătuind un memorandum, el cerea „păstrarea naționalității, adică a legii, limbii și obiceiurilor noastre, pe care noi din moși-strămoși le avem și anumea prin întemeierea de școli naționale în toate satele, la care școli limba maicii să se învețe... Ca școala latinească să se ridice la școală înaltă, ca să putem și noi țăranii pe copiii noștri la învățături mari a-i da... Ca să se ridice pentru totdeauna robota, dijma și toate beilicurile, fie ele sub orice nume..."[3]. Asemenea cuvinte au mers la inima norodului obijduit. Robota era practicată mai ales în Rădăuți, unde era sediul herghelii împărătești. Țăranii erau obligați să are, să samene și să adune roadele de pe fostul lan vlădicesc, devenit „lanul împărătesc". Noii stăpîni nu schimbaseră nimic din vechile obligații ale robotnicilor vlădicești. Rămăsese și dijma, precum și celelalte beilicuri, avantajoase pentru noii ocupanți.

Împotriva acestor rînduieli nedrepte s-a auzit glasul deputatului Mihai Bodnar, ascultat cu sfințenie de rădăuțeni. Dar, anul 1848 venise și trecuse și aceste rînduieli rămăseseră pe loc. Chiar coloniștii ciangăi din satul Dornești, numit Hadickfalva, s-au răsculat sub conducerea lui J. Martonfi. Răscoala a fost însă înăbușită în sînge de compania 14 din regimentul 41, trimisă din Rădăuți la 25 mai 1848[4]. Aceste represalii sîngeroase ale funcționarilor împărătești din Rădăuți (co-

1 I. Nistor, *Un capitol din viața culturală a românilor. 1774—1875*, București, Ed. Acad. Rom., 1916, p. 52 și urm.

2 Constantin Loghin, *Istoria literaturii române din Bucovina. 1775—1918*, Cernăuți, Tip. Mitr. Silvestru, 1926, p. 36.

3 I. Nistor, *op. cit.*, p. 52 și urm.

4 I. Onciul, *Fondul religionar greco-ortodox*, Cernăuți, 1890, p. 28.

mandantul herghelie, primarul-Bürgermeister etc.) n-au darul să liniștească lucrurile. Spiritele erau prea aprinse și nedreptățile mult prea mari, ca să nu izbucnească și în Rădăuți revolta. Fără a cunoaște mai de aproape realitățile istorice, scriitorul Em. Grigorovitza denaturează faptele, descriind în felul acesta „buntația" (revoluția) din Rădăuți : „Numai atît că supușii cu cari a căutat să umple mama Austrie scumpa țărișoară, nu prea semănau a mărgăritari. Că nu mai departe decît la 1848, adică cu trei ani înainte de venirea în primblare a împărățelului, adunătura de sași, unguri și secui, pripășiți la Rădăuți de la ocupațiune încoace, a găsit că burzuluiala de la 48 le-ar putea fi bună și ea la ceva și erau să facă stăpînirei o șotie urîtă de tot. Mișcarea de răzvrătire de la Viena și din toată Europa intrase în capul cîtorva derbedei, de credeai că se prăpădește tîrgul. Înarmați cu ce au putut prinde la mînă, mulți chiar cu puști și cu pistoale, au ieșit în piață, și atît de mult îi buimăcise asta pe oameni, încît numărul neastîmpăraților se prefăcuse în gloată turbată, care umbla urlînd prin uliță, strica și spărgea ce-i venea în cale și sbiera să-i se deie *constituție*. Cei mai mulți nici nu știau ce cereau, dar așa era, se vede, duhul ce apucase cu năprăsnicie lumea întreagă. A venit, — nu-i vorbă —, oaste, de i-a îmblînzit pe buntușnici. Pe mulți i-au băgat la temniță, iar pe cîțiva, cei cu prădăciunea și cu samavolniciile, i-au împușcat în dosul livezii mari, de lîngă drumul ce duce de la biserica episcopiei, spre Vadul Vlădichei. Nu mult după aceasta, au început apoi să treacă prin Rădăuți regimentele de pedestrime muscălească și de cazaci, trimeși în grabă de țarul rusesc, ca să scape pe prietena Austrie de bucluc. Că și era urgie mare, nu șagă, ce se pornise în țara ungurească împotriva asuprirei nemțești. Și nu știu zău cum ar fi ieșit treaba, dacă oștile muscălești pe de o parte și mîna de ajutor ai credincioșilor frați români din Transilvania nu l-ar fi scăpat pe tătucul Ferdinand, împăratul cel bătrîn, care, abia-abia, a mai avut vreme să fugă teafăr din burgul de la Viena" [5].

Informațiile lui Em. Grigorovitza (1857—1915) sînt greșite, vădind o anumită optică față de evenimentele din Rădăuți. El le deținea de la tatăl său, învățător, venit în Rădăuți din Horodnic, filoaustriac. Fiind plătit de stat, neavînd nici o legătură cu țăranii din Rădăuți, măcar de rudenie, „beamterul" român nu cunoaște nici pe coloniști. Aceștia erau, în majoritatea lor, din Boemia, nicidecum sași. Coloniști unguri nu s-au așezat în oraș ; numai în Dornești erau ciangăi. Mișcarea de răzvrătire nu le aparține lor. Confuzia scriitorului este totală. Odată cu mișcarea ciangăilor din Dornești, au fost și unele tulburări în Rădăuți, imediat gîtuite de armată. De fapt, adevărata „buntație" a început în Rădăuți abia în august 1849, sub conducerea țăranului Ionică Vacarean [6]. Constituția din 25 aprilie 1848, sancționată de împărat, era un petic de hîrtie pentru noroadele din marele imperiu ; ele cereau drepturi : dreptul la învățămînt pentru toți, dreptul la libertate și egalitate cu toate națiile, scutirea definitivă de robotă și de „beilicuri", împărțirea marilor latifundii feudale etc. În Rădăuți, venise de multe ori Mihai Bodnar din Voitinel și le vorbise oamenilor. Revendicările lor erau minimale : scutirea de robotă, de dijmă, de biruri și improprietărirea. Herghelia împărătească pusese mîna pe toate moșiile vechii episcopii ; ea stăpînea Temnicul, Scruntarele, Dealul Crucii, Osoiul, Pod Verde, Lunca, Jalcăul și chiar toloaca, unde erau ogoarele rădăuțenilor și păscătoarea. Pentru folosința lor, plăteau dijmă și erau obligați la zile de robotă (clacă). Este deci profund nedrept să se spună : „Mișcarea de răzvrătire de la Viena și din toată Europa intrase în capul cîtorva derbedei..." [7]. Că n-au stat lucrurile așa, se poate constata prin urmările sale binefăcătoare.

Departe de a se produce tulburări, urlete, stricăciuni și spargeri, mișcarea țăranului Ionică Vacarean s-a desfășurat „gospodărește". Înarmați, cutenii din cutul de jos (cei mai numeroși) și din cutul de sus cuprind Primăria veche sau Casa

5 Em. Grigorovitza, *Cum a fost odată. Schițe din Bucovina*, București, Editura „Librăriei Naționale", 1911, p. 21-22.

6 *Arhiva Primăriei din Rădăuți*. Dosar 10/1849 — Der Bund des J. Wakarean (Confreria lui I. Vacarean), la : August Nibio, prof., manuscris cu același titlu, p. 5, consultat în anul 1938.

7 Em. Grigorovitza, *op. cit.*, p. 21.

împărătească. Profitaseră de lipsa cătanelor din localitate, plecate la Cernăuți, fiind chemate de guvernatorul Bucovinei. Cîțiva aveau puști și pistoale ; cei mai mulți aveau coase, topoare și furci [8]. „Butușnicii", cum i-au numit germanii, nu s-au dedat la samavolnicii. Printre ei se strecuraseră și elemente dubioase, venite din afara orașului, ca hienele și păsările de pradă, ca să-i compromită, dar nimeni dintre coloniști n-a avut de suferit. Țăranul Ionică Vacarean Tolocarul și frații lui care porniseră „zurbaua" cunoșteau toate riscurile și n-aveau nimic de împărțit cu germanii sau cu celelalte naționalități din oraș, destul de numeroase.

Răscoala rădăuțenilor a ținut aproape două săptămîni, de prin 1 septembrie pînă prin 16 septembrie 1849, cînd a fost înăbușită în sînge, în 16 și 17 septembrie 1849, de trupele țariste, chemate în ajutor de Austria. Ele se îndreptau spre Cernăuți, venind de la Hotin, dar situația din Rădăuți a impus intervenția lor, deci au intrat în orașul ocupat de „bieții țărani", în majoritatea lor neînarmați [9]. Marșruta acestor trupe țariste s-a desfășurat cu patru tunuri din regimentul de vînători din Tomsk, două sute de cazaci, regimentul de ulani din Elisabethgrad, regimentul de ulani din Novograd și ștabii brigăzilor și regimentelor [10]. Acesta a fost nenorocul răsculaților, fiindcă rezistența lor a încetat, după ce Casa împărătească a fost încercuită. Tot acum și-au manifestat ura „oficialii împărățești" (beamterii), deși n-au avut de suferit nimic. Ionică Vacarean Tolocariul a fost arestat. Împreună cu dînsul, au fost reținuți și cîțiva gospodari, cîte unul din neamurile mai de seamă, tot la instigația coloniștilor, și anume, în total din 14 neamuri (Bejan, Colibaba, Hîncu, Buculei, Popadiuc, Răzuș, Trufin, Scîntei, Sinculeț, Rotari, Halus, Simota, Macovei și Șindelari). Răzbunători, dorind să dea un exemplu pentru totdeauna „valahilor", imperialii, după o judecată sumară, l-au împușcat pe Ionică Vacarean, „în dosul livezii mari, de lîngă drumul ce duce pe la biserica episcopiei spre Vadul Vlădichii" [11]. Ceilalți au pierit în închisorile habsburgice, neîncăpătoare în acei ani pentru cei ce luptau pentru libertate și pentru drepturi.

Jertfa lui Ionică Vacarean și a tovarășilor lui n-a fost însă zadarnică. Ca urmare a acestor buntații, s-a făcut o împroprietărire a țăranilor, la care Fondul bisericesc al Bucovinei a contribuit cu un „areal" de 80.500 de hectare [12]. În Rădăuți, s-au rupt din lanurile (moșiile) vechi episcopale toate pămînturile din Temnic, Scruntare, Vadul Vlădichii, Lunca și Dealul Crucii, rămînînd numai „lanul herghelie" [13]. Nici poporul nu l-a uitat pe Ionică Vacarean. Numele și faptele lui au intrat în legendă. Bătrînii rădăuțeni mai știau balada sa :

În anul patruzeci și opt,
cînd orzul s-a copt
pînă la noi, la hotare,
și-a pornit buntația cea mare
s-a speriat împăratu,
că s-a sculat tot natu.
Atuncea și Ionică Tolocariul
a strîns tot satul
și-a vorbit,
răzvedit :
— Greu îi traiul cu-mpăratul,
că nu ține cu săracul...
Eu zic, bre oameni, să veniți cu mine,
să ne slobozim
și cu Moldova să ne unim !

8 August Nibio, *mss, cit.*, p. 7.

9 Petru Rezuș, *Contribuții la istoria orașului Rădăuți*, București, 1975, p. 72.

10 E. F. Kaindl, *Zur Geschichte im Jahre 1849*, în *JBLM*, VI, 1898, passim.

11 Em. Grigorovitza, *op. cit.*, p. 22.

12 Julius Marx, *Die Wirtschaftlichen Ursachen der Revolution von 1848 in Österreich*, Graz-Wien-Köln, 1965, passim.

13 Petru Rezuș, *op. cit.*, p. 72.

Și oamenii l-au ascultat
și furci și coase au luat
și s-au strîns la casa împărătească
și-au strigat beamterilor să-i slobozească... [14]

MOMENTS DE LA RÉVOLUTION DE 1848 À RĂDĂUȚI

Résume

En utilisant certaines informations inédites d'archive, ainsi que quelques oeuvres au sujet des événements de 1848 dans l'Empire des Habsbourges et particulièrement en Bucovine, l'auteur reconstitue les circonstances exactes de la révolte de 1—16 septembre 1849 ; il révèle les demandes des paysans et la répression ordonnée par les autorités. L'auteur montre quelles ont été les unités et les sous-divisions russes qui ont exécuté la répression, la manière dont les milieux impériaux furent obligés de faire certaines concessions aux paysans. Le peuple honore la mémoire de ceux qui sont tombés en 1848 dans une ballade vouée au principal dirigeant de la révolte de Rădăuți — dont on reproduit un fragment significatif recelant des informations sur les doléances des insurgés de conquérir la libération et de se réunir avec la Moldavie.

14 Idem, *Dochița-Împărăția. Basme și poezii populare din Țara de Sus*, București, Editura Minerva, 1978, p. 295-296.

IDEEA UNITĂȚII NAȚIONALE ÎN ACTIVITATEA SOCIETĂȚII ACADEMICE STUDENȚEȘTI „ARBOROASA"

VASILE M. DEMCIUC

Ideea unității întregului popor român în multimilenara sa vatră, existentă de la începuturile ființei sale, a prins viață și a dăinuit asemenea unei făclii sacre, care, aprinsă aievea pe culmile Carpaților, lumina fruntariile „Daciei întregi". Lumina acestei făclii a străbătut veacurile, a înfruntat cu bărbăție valurile întunecoase care, de-a lungul unor vremuri crude, vremelnice și nelegiuite împărțiri și stăpîniri străine a unor părți întregi de țară, au încercat să o stingă, dar în zadar. Pentru că nici o forță nu poate înăbuși ceea ce un popor are mai sfînt : adevărul de a fi el însuși, stăpîn pe pămîntul în care s-a născut, a trăit și a muncit.

Spre cinstea sa și măreția menirii sale, studențimea română a fost mereu strălucită de lumina acestei făclii sacre a unității naționale, de la care a căpătat putere și pe care a purtat-o cu grijă generație de generație, transmițînd mai departe, cu și mai mare intensitate acest dor nestins în inimile românilor de pretutindeni.

După înființarea universității din Cernăuți, una din consecințele firești și imediate din viața studențească, a fost că studenții români să se grupeze în societatea academică studențească „Arboroasa" [1]. Scopul major al Arboroasei — înfăptuirea unității în pofida separației politice vremelnice — era înscris în deviza „UNIȚI SĂ FIM ÎN CUGETE / UNIȚI SĂ FIM MEREU". Unirea în acțiune se cerea pentru că numai unirea era aceea care „va aduce acele fructe binecuvîntate ce le așteaptă cu drept cuvînt și atunci va putea fi sigură de simpatiile și de încurajarea publicului român" [2].

Deviza „Uniți să fim în cugete / Uniți să fim mereu" nu și-a manifestat imperativul îndemn numai în ceea ce privește unitatea internă a societății. Ea a avut după cum se știe o bătaie mult mai lungă, cu consecințe care vizau conștiința unității naționale, relevante în acest sens fiind relațiile societății „Arboroasa" cu alte societăți studențești din diferite centre universitare.

Ce oare i-a determinat pe arboroseni să lanseze această idee, a corespondenței cu societățile academice românești ? Răspunsul ni-l dă Ioan Pop, președintele societății academice „România Jună" din Viena, în raportul către Adunarea generală a României June : „Trebuie să acceptăm cu deosebire cum că o înțelegere frățească cu celelalte societăți române academice de prin alte locuri e o datorință imperioasă a societății, care fiind împlinită, va intra pe drumul întăririi unității în cugetările, aspirațiunile și întreprinderilor noastre pe tărîmurile ce cad în sfera societăților academice române. Pe baza acestor considerente a și intrat comitetul în relațiuni mai de aproape cu societățile române de pe la universități și avem fericirea a primi răspunsurile cele mai îmbucurătoare din partea societăților..." [3].

1 Constantin Morariu, *Ciprian Porumbescu — la 25 de ani de la moartea lui*, Suceava, 1908, p. 12-17.

2 „Calendarul Societății pentru cultura și literatura română din Bucovina", Cernăuți, 1877, p. 113.

3 Gh. Maiorescu, *Centenarul societății academice România Jună*, în „Almanahul parohiei ortodoxe române din Viena", Viena, 1971, p. 102.

Apelul lansat de societatea academică studențească „Arboroasa" avea să primească răspuns cît de curînd de la societățile academice române.

Prin adresa nr. 241 sub semnătura lui George Bursan din Paris societatea „Union Roumaine" trimitea următorul răspuns :

„Acum, mai mult decît totdeauna românii din toate părțile au trebuință de unire, de a cugeta și simți în același mod. Dulcea Bucovină nu va fi ștearsă niciodată din inimile noastre. Pentru orice chestiune de interes pentru națiune, pentru Români, pentru Libertate, ne veți vedea alături de Dumneavoastră, luptînd cu același foc, cu aceleași sentimente. Societatea noastră se declară gata a intra în corespondență cu dumneavoastră [4].

De la Iași prin adresa nr. 35 societatea „Clubul studenților" anunța :

„Cît privește corespondența ce dorim a purta cred bine a urma și societatea din Viena, informîndu-ne reciproc prin adrese oficiale de activitatea societăților și alte fapte importante, avînd în față un singur țel, un singur gînd" [5].

La München exista de cîțiva ani societatea „Unirea". În scrisoarea trimisă Arboroasei, președintele Ion Magera și secretarul ei A. D. Xenopol arătau :

„Viața este o luptă și de aceea pentru a da semne de viață și a avea dreptul de a trăi, trebuie să ne luptăm și să nu ne lăsăm nicicînd a fi cuprinși de îndoiala despre viitorul ce ne așteaptă, și să ne facem datoria fiecare în parte și cu toții împreună în marginile puterilor noastre și a împrejurărilor în care trăim. Ne umplem cu bucurie, văzînd că frații noștri din Bucovina nu se vor lăsa mai jos de împrejurări și că vor lucra din toate puterile lor la înrădăcinarea și propășirea sentimentului care trebuie să ardă în pieptul fiecărui român" [6].

Lucian Făgărășanu, președintele societății „România Jună" din Viena, în scrisoarea trimisă Arboroasei insistă în continuarea legăturilor cu aceasta, întrucît :

„Arboroasa este fructul seminței transplantate de România Jună. Dorim din suflet succese, ca toți întruniți în cuget și-n simțiri să contribuim la realizarea aspirațiilor comune. Cu plecăciune vă comunicăm că societatea e gata a intra în corespondență și credem calea cea mai potrivită a fi întru realizarea gîndului nostru" [7]. Din scrisoarea trimisă de „România Jună" rezultă că aceasta avea cunoștință exactă despre imnul Arboroasei — dovadă că esența acesteia este exprimată și în scrisoarea trimisă arborosenilor.

În numele seminariștilor de la îmbinarea Tîrnavelor, întruniți în societatea „Inocențiu Clainiana", Ioan Cîmpineanu președintele societății și Petre Bucur secretarul societății trimit :

„Salutările lor colegiale junilor veneratori ai memoriei lui Aron Pumnul, și Speranța viitorului Bucovinei" [8].

Una dintre cele mai emoționante scrisori trimise pe adresa societății Arboroasa este aceea trimisă de studentul Sohora președintele societății „Alexi Sincaiana" din Gherla :

„Trăiască juna sentinelă a Bucovinei ! Ce a putut să aștepte orice român de la tinerii universitari de la Cernăuți, decît că pătrunși de fala și demnitatea națională și să se grupeze sub flamura unirii și să lupte cu un cuget și cu o inimă în contra întunericului molipsitor, ce se poate aștepta decît înființarea Arboroasei care să redeștepte suvenirea veciei și dulcei noastre provincii Bucovina ?! Scopul dumneavoastră este sublim și măreț ! Acela este și al nostru ! Vom continua și întări corespondența noastră cu societatea română de la universitatea cernăuțeană. Aveți toată încrederea în ajutorul nostru în orice moment, în orice domeniu" [9].

Studiind amănunțit arhiva societății academice studențești „Arboroasa" am găsit și scrisori primite de studenții arboroseni de la Pesta, Graz, Bruxelles, Berlin, Roma. Deși în arhiva Arboroasei nu se păstrează răspunsul studenților din București, trebuie să precizăm că în registrul de intrare a corespondenței adresată societății Arboroasa, este înregistrată telegrama din București fără a se specifica conținutul ei. Să fi avut oare această telegramă un conținut care nu ar fi produs „bucurii" autorităților habsburgice și astfel să fi fost distrusă ? Este o ipoteză pe care o lansează Dionisie Olinescu, la care subscriem și noi.

4 „Familia", nr. 31/1876, p. 371.
5 Ibidem, p. 372.
6 Ibidem, p. 372.
7 Ibidem, p. 372.
8 Ibidem, p. 373.
9 „Familia", nr. 31/1876, p. 376.

Corespondența purtată de „Arboroasa", avea să ducă la popularizarea activității societății academice, devenind astfel „un copil răsfățat al societății românești" [10].

Într-una din ședințele societății academice Arboroasa, avea să fie citit acel articol „Universitățile Austriei" apărut în „Gazeta Transilvaniei", în care se făcea o statistică a numărului de studenți din centrele universitare ale imperiului, și apoi o statistică pe naționalități [11]. Despre studenții români nu se vorbește de loc. Oare nu era nici un student român în universitățile imperiului ? În această situație dificilă, societatea „Arboroasa" cere într-un apel [12] „să căutăm cu de amănuntul cîți juni de națională română se află în zilele noastre la universități, că numai așa vom ști de ce putere avem să dispunem în această luptă înverșunată de existență" [13]. Dar această anchetare necesita un timp destul de îndelungat. Cu toate acestea fără a exagera cîtuși de puțin, Ion Nistor [14] vorbește de o „adevărată unire, o adevărată Românie mare a studenților români de pretutindeni, o unire mare — în cuget și-n simțiri — unire pe care imnul festiv al Arboroasei o cerea membrilor săi" [15].

După intervenția făcută de Petre Grădișteanu în parlament [16], arborosenii au considerat că trebuie să primească și ei un sprijin material, trimițînd astfel Ministerului Instrucțiunii din București, o cerere la care anexează statutele societății și ultima dare de seamă asupra activității ei. Cererea, redactată de Constantin Morariu va constitui o piesă de acuzare în procesul de înaltă trădare intentat Arboroasei. Iată conținutul acestei cereri :

Cernăuți 8/21 faur 1877
„Excelența Voastră

Primirea propunerii ilustrului domn Petru Grădișteanu în ședința Înaltei Camere a României ca să se dea la discreția Excelenței Voastre 1000 lei pentru împărțirea la diferite societăți din Austro-Ungaria, ne impune datorința de a depune sincerile noastre mulțumiri înaintea omagiului ce-l manifestează Înalta Cameră română către frații detrunchiați de la comuna lor maică, cu atît mai mult cu cît juna noastră societate Arboroasa avînd lipsă de surse materiale, prin un ajutor mărinimos, mai ușor ar putea ajunge la realizarea devizei sale. Alăturînd statutele și raportul anual al societății vă rugăm Excelență să bine voiți prea grațios a lua în seamă această adresă. TRĂIASCĂ NAȚIUNEA ROMÂNĂ !

Ciprian Golembiovschi
președinte

Constantin Morariu" [17]
secretar

Este de reținut faptul că în această cerere a Arboroasei apare pentru prima oară cuvîntul „detrunchiat" care a constituit în proces un motiv de acuzare în

10 Romulus Cândea, *Arborosenii — trădători austrieci și naționaliști români*, Cernăuți, 1937, p. 23.
11 Din statistică reieșea că numărul total al studenților din imperiu era de 8961 dintre care : 4162 germani ; 1540 cehi ; 1388 poloni ; 454 ruteni ; 194 slovaci ; 223 sîrbi ; 354 italieni ; 396 unguri. A se vedea A. Găvănescu, *Istoria pedagogiei* — partea a doua, p. 409, 410.
12 „Familia", nr. 16/1877, p. 190.
13 Ibidem.
14 Despre Ion Nistor a se vedea studiile publicate de Vasile Grecu, *Ion I. Nistor ca istoric*, în vol. *Omagiu lui Ion I. Nistor*, Cernăuți, 1937, p. 29-34, Mihai Iacobescu, *Ion I. Nistor*, în „Suceava" 4, 1977, p. 170-173.
15 Ion I. Nistor, *Un proces politic la Cernăuți*, în „Junimea literară", Cernăuți, 1931, nr. 1—4, p. 3-27.
16 „Albina", 19 ianuarie 1877, p. 57.
17 Romulus Cândea, *op. cit.*, p. 26-27.

rechizitoriul procurorului von Mehoffer. Cererea Arboroasei adresată Ministerului Instrucțiunii a avut rezultatul așteptat și prin adresa nr. 9138 din 5 sept. 1877 președintele Arboroasei Ciprian Golembiovschi-Porumbescu este anunțat că: „în dorința de a vedea progresînd cît mai mult societățile de cultură națională din Austro-Ungaria... s-a hotărît a se da și societății Arboroasa 250 lei spre a dispune de dînsa cum se va crede mai nimerit în folosul societății"[18].

Vorbind despre legăturile pe care le-a avut societatea academică studențească „Arboroasa" cu celelalte societăți studențești, nu putem să tăgăduim răspîndirea la toate societățile academice studențești a celor două creații muzicale ale „mărinimosului Ciprian Golembiovschi, care încîntă cu arta sa muzicală pe toți membrii societății Arboroasa"[19] — este vorba de „Hora națională" și „Dorința". Aceste două piese muzicale prezintă o valoare deosebită pentru acele vremuri cînd „spiritul național este în pericol a fi omorît, cînd toate națiunile din dulcea noastră maică Bucovina progresează în cultura spirituală și noi rămînem înapoi"[20], „Dorința" și „Hora națională" trebuiau să-și aducă contribuția la unirea „junimei studioase academice pe lîngă stindardul societății Arboroasa"[21]. Putem afirma deci că, relațiile Arboroasei cu alte societăți studențești reprezintă un aspect esențial al conștiinței de unitate națională, al luptei pentru întărirea acestei conștiințe, în vederea înfăptuirii dezideratului politic — unirea tuturor românilor într-un singur stat.

Sînt date hotărîtoare în istoria unui popor. Fie că încheie o epocă fie că deschid o alta nouă, ele marchează dezvoltarea viitoare a acelui neam, se înfig puternic în conștiința lui, îi crează o stare de spirit de lungă durată și îi dinamizează forțele de creație de afirmare în lume și în timp. O asemenea dată este pentru români anul 1877. Este anul în care cei care munceau pămîntul — din a cărui roade se înfruptaseră de veacuri și străinii, roade și bogății care de multe ori străluceau în palatele altora — prin grele jertfe cucereau independența țării.

În cucerirea independenței de stat, românii din provinciile aflate sub stăpînire habsburgică, însuflețiți de deviza pe care „Arboroasa" o făcuse cunoscută peste tot, aveau să-și aducă o merituoasă contribuție.

Cînd în primăvara anului 1877, la 9 mai, România se proclama stat independent, în Bucovina atmosfera generală era atît de favorabilă luptei pentru cauza tuturor românilor încît autoritățile habsburgice se temeau de o răscoală[22]. Cercurile imperiale vieneze își dădeau seama că dobîndirea independenței României, pe care nu au dorit-o va aduce după sine o cotitură în politica acesteia, România nemaiputîndu-se dezinteresa de soarta românilor din afara hotarelor firești. Din acest motiv organele de siguranță din Bucovina au primit ordine severe să observe cu cea mai mare atenție toate manifestările românești din această provincie. La punctele de frontieră au fost organizate servicii speciale însărcinate cu controlul și supravegherea persoanelor care intrau și ieșeau din țară[23].

Membrii societății academice studențești „Arboroasa" au serbat cu mare entuziasm evenimentul de la 9 mai și au hotărît să trimită voluntari în armata română și să adune bani și ajutoare pentru front. Au plecat voluntari pe front arborosenii Emilian Țurcan și Nicolae Popovici, precum și elevi din ultimele clase liceale[24]. Studentul George Albescu, secretarul societății „Arboroasa" a fost însărcinat să strîngă bani pentru voluntari, reușind în numai cîteva zile să colecteze cîteva mii de florini austrieci[25]. La 27 mai 1877, peste 300 de oficialități române din Bucovina au publicat în ziarul vienez „Der Ostern" o declarație în care se spunea: „Salutăm România liberă și independentă, cu dragoste frățească și dorim armatei sale glorie și izbîndă", declarația încheindu-se cu „urarea TRĂIASCĂ ROMÂNIA! TRĂIASCĂ ARMATA ROMÂNĂ!"[26].

Urmărind cu îngrijorare acțiunile de solidaritate ale bucovinenilor cu românii care luptau la Plevna, Grivița, Rahova, Smîrdan, cercurile imperiale habsburgice apreciau încă de la sfîrșitul lui mai 1877 că „studenții români de la Universitatea din Cernăuți sînt instigatori ai liniștii publice, vorbind și strîngînd bani pentru așa-zișii frați de la Dunăre, iar societatea „Arboroasa" prin propaganda și activitatea sa unelțește împotriva integrității statului imperial"[27]. Ca urmare autoritățile imperiale încep urmărirea și anchetarea studenților de la „Arboroasa". În lunile mai și iunie este anchetat de două ori studentul George Albescu.

Atitudinea studenților români — pătrunsă de un profund patriotism, însuflețiți de deviza „Uniți să fim în cugete / Uniți să fim mereu", — a cucerit și simpatia rectorului Ferdinand Zieglauer, istoric erudit și om de cultură, prețuind mai mult spiritul de fraternitate al unui popor vitregit de istorie, decît interesele de stat vremelnice ale propriei sale patrii. Guvernatorul Hieronim Alessani, cere insistent la 24 mai 1877 rectorului Ferdinand Zieglauer să-i raporteze dacă „studentul în drept George Albescu are în mînă o listă în care sînt trecuți studenții universitari care la sfîrșitul semestrului voiesc să plece pe cîmpul de luptă[28] și în caz de nevoie „să recurgă la percheziții"[29]. În raportul înaintat de rector la 15 iulie 1877 către Înaltul gubern provincial, se arată că „senatul academic, dispune de putere disciplinară, dar nu poate exercita și o putere polițienească a statului și de aceea nici nu o va exercita cîndva, întrucît sarcina unei percheziții cade exclusiv în atribuțiile forței polițienești"[30], documentul lăsînd mai degrabă să se înțeleagă o ușoară admirație și înțelegere pentru cauza românilor, fapt ce explică destituirea la scurt timp a rectorului Zieglauer.

Persecuțiile și anchetele asupra membrilor societății „Arboroasa" se intensifică în vara anului 1877. Cu toate acestea însă Universitatea din Cernăuți a fost adevărată școală a românismului „prin care noua generație se pregătea să intre în arena politică, pentru apărarea dreptului cultural-politic și național"[31].

Pentru întreaga suflare românească din Bucovina, anul 1877 era considerat — așa după cum aflăm din singura și modesta publicație românească a vremii „Calendariu": „An de fală! An de biruință! an scris cu litere mașcate, căci acum s-a făurit biruința strălucită — victorie adevărată, ce incită pe frați și uimi pe străini, iar pe români îi ridică în fața lumii întregi."[32]

Chemarea la luptă și entuziasmul arborosean s-au manifestat în versurile pline de patriotism ale lui Ciprian Porumbescu și Constantin Morariu, precum și în versurile „bardului Bucovinei" — D. Petrino. Acum Ciprian avea să compună „Hora detrunchiaților" o aluzie la detrunchierea de la 1775, iar Constantin Morariu răspunde prin „Cîntecul nedetrunchiaților"[33]. În versuri pline de muzicalitate poetul reamintește că hotarele nu au separat poporul român unit prin sînge și limbă:

18 D. Murărașu, *Mihai Eminescu — Scrieri politice*, București, 1937, p. 85.

19 „Familia", nr. 8/1877, p. 95.

20 Ibidem.

21 Ibidem.

22 Nicolae Pentelescu, *Români bucovineni în războiul pentru independență*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei", nr. 5-6/1977, p. 374-383; Scarlat Porcescu, *Independența românilor și activitatea provinciilor subjugate imperiului de Habsbury în sprijinul luptei drepte*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei", nr. 7-9/1937, p. 321-330.

23 Ion I. Nistor, *Bucovineni la Plevna*, în „Junimea literară", nr. 5-8/1931, p. 3-30.

24 Octav Monoranu, I. Cocuz, *Ecouri ale războiului de independență în Bucovina*, în „Almanahul Tribuna", Cluj, 1976, p. 82-84.

25 Arhivele Statului Iași fond, Ilie Dugan, fila 3.

26 Ștefan Pascu, *Transilvanul, bănățeanu și bucovineanu*, în „Magazin istoric" 5/1977, p. 41-43.

27 Arhivele Muzeului Județean Suceava, fond Ion I. Nistor, *Istoria Bucovinei*, ms. 4329, p. 251.

28 Arhivele Statului Iași, fond Ilie Dugan, fila 9-12.

29 Ion I. Nistor, *Bucovineni la Plevna*, în „Junimea literară", nr. 5-8/1931, p. 25-27.

30 *Ibidem*.

31 *Ibidem*; Ionel Dîrdală, *Conștiința națională a românilor bucovinei*, în Analele Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", Iași, 1975, p. 363.

32 „Calendariu", 1879, p. 109.

33 „Junimea literară", nr. 3-4/1927, p. 1-27.

Pînă cînd o să mai fie
Încă limbă românească
Graiul fraților din lume
Ce-s de-un sînge și de-un nume
Pînă atunci la Poli să fim
Detrunchiați nu ne numim !

Dimensiunea istoriei a fost „expresiv tălmăcită în muzica românească" [34]. Ciprian Porumbescu inspirat din războiul pentru neatîrnare, din eroismul dorobanțului român, compune piese corale și muzică instrumentală de cameră : Sergentul ; Plevna ; Peneș Curcanul ; „Inima sa incandescentă a luminat ca o torță peste cultura spirituală a țării" [35] — afirma George Derițeanu vorbind despre creațiile lui Ciprian Porumbescu.

În memorabilele zile ale lui 1877, cînd moldovenii, muntenii, transilvănenii și bucovinenii și-au dat întîlnire, ca un singur om la Plevna, la Grivița, la Rahova și la Smîrdan, Ciprian Porumbescu a gîndit și compus „Cîntecul Tricolorului", publicat la numai doi ani de la terminarea războiului de independență, ale cărui acorduri și astăzi răsună în toată România și pînă departe în lume, ca imn al țării, încorporînd în graiul său muzical, ca și Miorița în versurile sale, o parte din semnificațiile și dimensiunile istoriei poporului nostru.

Împlinindu-se treptat în cugetul și în simțirea tuturor românilor, unirea a fost motorul unei grele dar și avîntate, complexe deveniri istorice, constituindu-se în stratul cel mai adînc al conștiinței de sine a poporului român, în principalul fundament al unicei sale identități, statornice pe deasupra atîtor trecătoare și nedrepte despărțiri, biruitoare prin aspirațiile triadei : „Reîntregire/Libertate/Independență"/.

L'IDÉE DE L'UNITÉ NATIONALE DANS L' ACTIVITÉ DE LA SOCIÉTÉ ACADÉMIQUE „ARBOROASA"

Résumé

Après l'institution de L'université de Cernăuți, les étudiants roumains ont fondé leur propre société académique, „Arboroasa", dont le but principal était de consolider la consecience de l'unité nationale. Ce desideratum pouvait être réalisé de plusieurs manières dont l'une était constituée par les relations avec d'autres sociétés académiques des étudiants roumains.

Parmi les preuves de ces relations on remarque la correspondance avec la société „l'Union Roumaine" (Paris) ; „Le Club des Etudiants" (Iași) ; „l'Union" (München) ; „La Jeune Roumanie" (Vienne) ; „Alexi Sincaiana" (Gherla) et autres.

Dans le cadre de la société académique estudiantine „Arboroasa" on distingue tout particulièrement Ciprian Porumbescu, qui, par sa création musicale et par son activité politique et nationale a contribué bien plus que d'autres à consolider l'unité d'action de la société „Arboroasa", lors de sa brève existence, entre 1875—1877.

34 Doru Popovici, *Istoria, izvor de cîntec românesc,* în „Scînteia", 26 martie 1975.

35 G. Derițeanu, *Ciprian Porumbescu și cîntecul patriotic,* în „Clubul", 1976, p. 6.

ÎNCEPUTURILE ACTIVITĂȚII PARLAMENTARE ÎN BUCOVINA

IOAN V. COCUZ

Anexarea în anul 1775 de către Austria a părții de nord a Moldovei numită ulterior Bucovina a însemnat o intensificare a exploatării social-economice și naționale a românilor, „jugul de lemn" otoman fiind înlocuit cu „jugul de fier" habsburgic, mai rapace, mai rafinat, mai cumplit.

Curtea de la Viena era preocupată ca prin toate mijloacele aflate la îndemînă, să transforme Bucovina într-o provincie a cărei fizionomie etnică, administrativ-economică și socială să fie o copie fidelă a imperiului. În acest sens, modificarea structurii etnice românești a Bucovinei prin colonizarea masivă cu populație poloneză, ruteană, germană, evreiască, slovacă etc, era o primă măsură ce viza modificarea caracterului românesc a provinciei nou cucerite. Reorganizarea administrativă a teritoriului nou încorporat oferea posibilitatea autorităților habsburgice de a lichida cît mai rapid tot ce putea aminti de caracterul românesc al Bucovinei. Conferința de la Viena, ale cărei lucrări au început la 4 aprilie 1780, a luat în dezbatere acest aspect. Deși părerile erau diferite, toate convergeau spre același scop, contopirea cît mai rapidă a Bucovinei în imperiu : înglobarea Bucovinei în Confiniul militar Năsăud, alipirea la Galiția, sau împărțirea Bucovinei în două (partea de nord să fie alipită la Galiția, iar partea de sud Confiniului militar Năsăud) [1]. Organizarea definitivă din punct de vedere administrativ a Bucovinei s-a amînat, conferința hotărînd ca teritoriul respectiv să fie considerat *cerc administrativ* sub comandament militar, iar pentru rezolvarea problemelor administrative curente înființîndu-se la Cernăuți, Oficiul cercual cu două directorate districtuale, la Cernăuți și Suceava, ceea ce însemna de fapt menținerea vechilor forme de organizare autohtone. [2].

Românii care formau curentul autohton național, în frunte cu Vasile Balș, se opunea tendințelor cercurilor politice de la Viena [3]. În timpul desfășurării conferinței, reprezentanți ai românilor de toate clasele sociale s-au întîlnit la Cernăuți cu care prilej au redactat un memoriu în care printre alte doleanțe, cereau ca Bucovina să fie organizată într-o provincie autonomă a imperiului, păstrîndu-se caracterul istoric și etnic românesc [4]. Documentul a fost înaintat Consiliului Aulic de război de la Viena de către Vasile Balș, în anul 1781 și se constituie ca o primă manifestare politică a românilor după anexarea Bucovinei de către Austria [5]. Acțiunile desfășurate de români au determinat pe împăratul Iosif al II-lea să acorde Bucovinei, prin Decretul aulic din 15 martie 1783, statut de provincie politică de sine stătătoare [6]. Totuși, la 16 septembrie 1786, împăratul Iosif al II-lea

1 Ion I. Nistor, *Istoria Bucovinei,* manuscris, inv. nr. 4329, Muzeul Județean Suceava, p. 26.

2 *Ibidem,* p. 27.

3 Dr. Fr. Zieglauer, *Geschichtliche Bilder aus des Bukowina, 2. Bilderreihe,* Czernowitz, 1859, p. 46-51.

4 Erich Prokopowitsch, *Die Rumänische Nationalbewegung in der Bukowina und der Dako-Romanismus,* Graz—Köln, 1965, p. 35-37.

5 *Ibidem.*

6 *Promemoria zur Bukowiner Landespetition von Jahre 1848,* Wien, 1849, p. 5.

dă un decret prin care Bucovina este alipită din punct de vedere administrativ și politic Galiției ca al 19-lea cerc districtual [7]. Moartea împăratului Iosif al II-lea și un nou memoriu al românilor bucovineni au determinat pe noul suveran, Leopold al II-lea, să dea, la 29 septembrie 1790, un decret aulic prin care se recunoștea drepturile românilor și promitea despărțirea Bucovinei de Galiția, dar măsurile practice, în acest sens, nu au mai fost realizate [8]. Dimpotrivă, românii resimt tot mai mult exploatarea națională care viza asimilarea lor și care se materializează în Patentul imperial din 13 aprilie 1817, prin care boierii români erau contopiți cu nobilimea poloneză din Galiția, avînd acces la dieta provincială a Galiției, ca urmare a acestui fapt, mulți boieri români au refuzat propunerile deznaționalizatoare, și-au vîndut moșiile și s-au retras în Moldova [9].

Revoluția de la 1848, a ridicat pe o treaptă superioară lupta românilor din Bucovina pentru emanciparea socială și națională. În acest sens, Comitetul revoluționar de acțiune în care rolul de frunte îl aveau frații Hurmuzaki, organizează la Cernăuți, la 20 mai 1848 o mare adunare națională cu care prilej este elaborat și adoptat un program în 12 puncte printre care se prevedea separarea Bucovinei de Galiția și constituirea ei ca țară autonomă [10]. Programul acesta dezvoltat și completat, este dat publicității în iunie 1848 sub denumirea LANDES PETITION DER BUKOWINA (Petiția Țării), care prevedea la punctul 1, autonomia Bucovinei și o dietă provincială în care să fie reprezentate în număr egal toate clasele și categoriile sociale [11].

Constituția imperială din 4 martie 1849 proclamă autonomia Bucovinei care devine provincie ereditară a coroanei de Habsburg cu drepturi egale cu a celorlalte provincii ale imperiului [12]. Problema de importanță deosebită care se punea acum era modalitatea, căile, mijloacele și formele prin care urma să fie realizată autonomia de fapt a Bucovinei. Faptul că Viena nu dorea o autonomie largă, reală, în consens cu „...dorințele și nevoile Bucovinei" [13], o dovedește și numirea ca guvernator a baronului Eduard Bach care acționînd după interesele guvernului central a trimis curții vieneze ,în aprilie 1849, fără a consulta reprezentanța politică din Cernăuți (Comitetul pentru elaborarea proiectului de constituție și a regulamentului pentru alegerile dietale), un proiect de constituție și pentru dieta Bucovinei, care a nemulțumit profund pe românii bucovineni [14]. În ceea ce privește dieta Bucovinei, Eduard Bach propunea ca aceasta să fie formată din 38 de membri (15 din categoria marilor proprietari, 15 țărani și 8 orășeni) [15].

Ca urmare a nemulțumirilor provocate și a presiunii opiniei publice românești din Bucovina, proiectul lui Bach este anulat și se constituie un Comitet lărgit care realizează un nou proiect de constituție și pentru alegerile dietale. În această nouă formă se prevedea ca dieta Bucovinei să fie alcătuită din 48 deputați aleși pe trei ani, după cum urmează : 16 țărani, 14 proprietari mari, 2 proprietari (Fondul Bisericesc), 16 orășeni [16]. Pentru alegerea deputaților țărani Bucovina urma să fie împărțită în 16 districte cu cel puțin 20.000 locuitori fiecare [17]. Ca profesiune deputații orașelor trebuiau să fie 6 din categoria intelectualilor (4 pentru orașul Cernăuți și 2 pentru celelalte orașe din Bucovina) și 10 din categoria industriașilor, comercianților etc [18]. Pe orașe numărul deputaților ce trebuiau aleși din rîndul industriașilor și comercianților, era astfel repartizat : Cernăuți — 5, Suceava, Rădăuți, Siret, Cîmpulung Moldovenesc și Gura Humorului, Vijnița și Sadagura cîte unul [19]. Dieta Bucovinei urma să se întrunească anual, ședințele urmînd să fie publice. În atribuțiile dietei urma să intre discutarea și adoptarea bugetului țării, problemele administrației comunelor, cele școlare, bisericești etc [20]. Pentru a avea putere de lege hotărîrile dietei trebuiau să fie luate în unanimitate [21]. Dieta alegea din rîndul membrilor ei Comitetul Țării ale cărui atribuții erau de a veghea la respectarea legilor țării, la transpunerea în fapt a hotărîrilor luate în dietă [22].

În ceea ce privește activitatea și acțiunile autonomiste ale românilor din Bucovina, a luptei lor pentru o dietă proprie, se impune a fi făcută mențiunea că toate acestea nu au avut un caracter ostil față de minoritățile etnice de aici, ci au vizat doar apărarea individualității istorice a țării, conservarea caracterului ei etnic național și confesional. Deși autohtoni ai acestor locuri, românii n-au căutat niciodată să asuprească sau să împiedice minoritățile, în conservarea și dezvoltarea caracterului lor național.

Prin Decretul imperial din 29 septembrie 1850, odată cu statutul de autonomie provincială, este dat publicității și *Regulamentul alegerilor Dietei pentru Ducatul Bucovina*.

În capitolul I intitulat Despre circumscripțiile electorale se prevede că în conformitate cu articolul 11 al Constituției țării, Dieta Bucovinei se va compune din 7 deputați din categoria cetățenilor impuși la maximum, 5 deputați ai orașelor și tîrgurilor mai importante, 12 deputați ai comunelor rurale (art. 1). Pentru alegerile din clasa cetățenilor impuși la maximum se constituie o singură circumscripție electorală pe întreaga Bucovină (art. 2). Cei 5 deputați ai orașelor și tîrgurilor vor fi aleși după cum urmează : 2 în orașul Cernăuți, cîte unul în orașele Suceava, Siret și Rădăuți, cu precizarea că în ceea ce privește cele două locuri pentru orașul Cernăuți, guvernatorul Bucovinei de comun acord cu primarul orașului va stabili dacă alegerea deputaților se va face în una sau două circumscripții electorale și delimitarea acestora (art. 3). Referitor la alegerea celor 12 deputați pentru comunele rurale, se repartizează cîte două locuri pentru cele 6 districte politice din Bucovina, fiecare district constituind o singură circumscripție electorală (art. 4) [23].

În capitolul III intitulat Despre dreptul la vot, sînt prevăzute condițiile dreptului la vot. În acest sens poate vota orice cetățean care îndeplinește următoarele condiții : este cetățean al imperiului, este major, se bucură de toate drepturile civile și politice, plătește un impozit pentru casă sau proprietate funciară, pentru exercitarea unei meserii, pentru venituri de natură ecleziastică sau mireană, în valoare de 10 florini pentru locuitorii orașului Cernăuți și cel puțin 5 florini pentru alte localități. Dacă nu plătește un impozit direct are drept de vot activ într-o localitate din Bucovina în baza însușirii personale sau în conformitate cu dispozițiile Regulamentului comunal sau a statutului special (art. 6). Se face precizarea că primele alegeri pentru dieta Bucovinei se vor desfășura ținîndu-se cont, în mod excepțional de situația impozitară existentă : astfel, în cazul în care numărul de locuitori dintr-o comună care au drept de vot nu ajunge la 1/4 din proprietarii funciari care plătesc, un impozit de cel puțin 1 florin și 20 creițari, numărul alegătorilor se va completa cu proprietarii funciari impuși sub 5 florini anual, în ordine pînă la cel puțin această proporție, cu restricția că în nici un caz dreptul la vot pentru acești proprietari funciari, care nu plătesc niciodată

7 Dr. I. G. Sbiera, *Familiea Sbiera după tradițiune și istorie și Amintiri din viața autorului*, Cernăuți, Tipografia universitară, i.r. a lui R. Eckhardt, 1899, p. 157.

8 *Ibidem*, p. 158.

9 Dr. D. Werenka, *Topographie der Bukowina*, Czernowitz, 1895, p. 140-168.

10 Ion. I. Nistor, *Un capitol din viața culturală a românilor din Bucovina (1774—1857)*, București, 1916, p. 46.

11 Dr. I. G. Sbiera, *Op. cit.*, p. 159.

12 *Ibidem*, p. 160.

13 Revista „Bucovina" nr. 9/1849.

14 *Ibidem.*

15 *Ibidem.*

16 *Ibidem*, nr. 29/9 septembrie 1849.

17 *Ibidem.*

18 *Ibidem.*

19 *Ibidem.*

20 *Ibidem.*

21 *Ibidem.*

22 *Ibidem*, nr. 31/septembrie 1849.

23 *Bukowina, deren politische Verwaltung organisirt Landesverfassung und Landtagswahlordnung*, Wien, 1850, p. 1786.

1 florin și 20 creițari impozit pe pămînt, nu va putea fi mărit (art. 7). Pentru a fi considerat alegător în categoria cetățenilor impuși la maximum, se prevede nu numai obligativitatea de a îndeplini prevederile art. 6, dar și plata unui impozit direct anual în valoare egală cu suma impusă conform art. 42 al Constituției imperiale pentru eligibilitate în Parlamentul imperial (art. 8). În continuare se prevede obligativitatea ca cetățeanul cu drept de vot poate să-și exercite acest drept numai într-o circumscripție electorală, aceea căreia îi aparține localitatea sa de domiciliu. Se face precizarea că alegătorul cu drept de vot în categoria celor impuși la maximum nu poate vota și în circumscripțiile electorale din orașe și comunele rurale, iar alegătorul cu drept de vot în circumscripțiile electorale ale orașelor nu poate vota și în circumscripțiile electorale ale comunelor rurale. (art. 11) [24].

Capitolul al III-lea intitulat Despre listele electorale, cuprinde precizări referitoare la alcătuirea listelor electorale. În acest sens se precizează că alegătorii fiecărei circumscripții electorale vor fi înregistrați în liste separate. Lista de alegători pentru cetățenii impuși la maximum va fi alcătuită de către guvernatorul Bucovinei în așa fel încît să se obțină proporția de un alegător la 6000 locuitori din totalul populației provinciei (art. 13). Pot fi incluse în această listă și persoane care reprezintă o corporație sau o societate, juridic constituită și care-și desfășoară activitatea în ducatul Bucovinei cu condiția ca aceasta să fie impusă la maximum. Același lucru este valabil și pentru Fondul Bisericesc care va fi reprezentat în lista respectivă de reprezentanții legali (art. 14). Dacă vreuna din comune ca unitate administrativ teritorială face parte din categoria contribuabililor impuși la maximum, atunci acea comună nu poate să exercite dreptul la vot în categoria respectivă, nici prin mandatar, nici prin reprezentant (art. 15). Listele de alegători pentru orașul Cernăuți vor fi alcătuite de primar cu concursul unui comisar special numit de guvernator (art. 16). Listele electorale ale comunelor rurale vor fi alcătuite de către primar cu ajutorul a doi membri ai comitetului comunal (art. 17). Fiecare listă electorală trebuie să cuprindă numele și prenumele, vîrsta și domiciliul alegătorului, totalul impozitelor plătite sau calitatea personală de care depinde dreptul său la vot (art. 18). Dacă dreptul la vot este condiționat de plata unui anumit impozit, va fi considerat alegător numai acel cetățean care și-a achitat integral impozitul în anul fiscal precedent alegerilor și care în anul fiscal în curs nu are nici o restanță (art. 19). Listele electorale ale cetățenilor impuși la maximum vor fi aduse la cunoștință de către guvernatorul Bucovinei prin înserarea acestora în anunțuri publice în ziarele oficiale, prin afișarea la prefecturi (art. 20). Pentru orașul Cernăuți listele electorale vor fi afișate spre cercetare generală la primărie (art. 21). Listele electorale cu alegătorii din orașe și comunele rurale vor fi afișate la primăriile localităților respective, iar lista generală a circumscripției electorale a comunelor rurale va fi afișată la sediul prefecturii (art. 22). Ziua afișării electorale și termenul în interiorul căruia se admit contestații se va publica pentru fiecare circumscripție electorală. Termenul de contestații va fi fixat de guvernator (art. 23). Contestațiile ulterioare termenului fixat vor fi respinse ca tardive, totuși, în cazuri cu totul deosebite, guvernatorul Bucovinei va putea, pînă în ziua alegerilor să hotărască corectarea listelor electorale (art. 24). Fiecare cetățean are dreptul să conteste, adresîndu-se în acest sens organelor de stat care au întocmit listele. În ceea ce privește contestațiile făcute pentru listele electorale ale cetățenilor impuși la maximum și a celor din orașul Cernăuți, guvernatorul este acela care hotărăște temeinicia sau netemeinicia lor, iar contestațiile pentru celelalte liste vor fi rezolvate de prefect de comun acord cu primarul localității respective, acordîndu-se un termen de trei zile pentru eventualul recurs ce poate fi înaintat guvernatorului (art. 25). În fine, listele electorale corect întocmite, vor fi verificate la începutul fiecărui an financiar și reverificate cu prilejul alegerilor care vor avea loc din trei în trei ani (art. 26). Operațiunea de întocmire corectă a listelor odată terminată, vor fi completate legitimațiile de votare pentru fiecare cetățean cu drept de vot, legitimații ce cuprind numele și prenumele alegătorului, numărul

24 *Ibidem*, p. 1786-1787.

curent din lista electorală, domiciliul și circumscripția în care el trebuie să voteze (art. 27) [25].

Capitolul IV este intitulat Despre eligibilitate, în care sînt specificate condițiile pe care trebuie să le îndeplinească cetățenii care doresc să candideze pentru dieta Bucovinei : să aibă vîrsta de cel puțin 30 de ani, să fie cetățean austriac de cel puțin 5 ani, să aibă depline drepturi cetățenești și politice, să aibă drept de vot în conformitate cu articolele 6 și 7 din prezentul Decret imperial (art. 28). Nu pot candida pentru dietă cetățenii care nu îndeplinesc în totalitate condițiile enumerate în precedentul articol, împotriva cărora s-a deschis acțiune penală, și cei care după acțiune au fost declarați vinovați, cei vinovați de crimă, dovediți că fac camătă, cei vinovați de delicte la bunele moravuri, sau condamnați la o pedeapsă privativă de libertate de cel puțin jumătate de an (art. 29). Cetățenii care îndeplinesc toate condițiile de eligibilitate pot fi aleși deputați de către orice categorie de alegători indiferent dacă aparțin sau nu clasei respective, în orice circumscripție electorală, indiferent dacă sînt sau nu domiciliați în respectiva circumscripție electorală (art. 30). Articolul 31 face precizarea că nu pot fi aleși locțiitori ai deputaților [26].

Capitolul V este intitulat Despre localurile de votare. În acest sens se face precizarea că pentru fiecare circumscripție electorală vor fi fixate localuri diferite pentru alegeri. Cetățenii prezenți pe lista electorală a celor impuși la maximum au ca localitate de votare orașul Cernăuți (art. 33). Orașele Cernăuți, Rădăuți, Suceava și Siret sînt fixate ca centre de votare ale respectivelor circumscripții electorale (art. 34). Locurile de votare ale comunelor urbane vor fi fixate de regulă la prefectura fiecărui district politic, în mod excepțional guvernatorul Bucovinei poate fixa și altă localitate de votare în cadrul aceluiași județ (art. 35) [27].

Capitolul VI este intitulat Despre comisiile electorale și cuprinde precizări referitoare la componența, atribuțiile și activitatea comisiilor electorale. Astfel, în vederea alegerilor vor fi constituite comisii electorale speciale. Comisia electorală pentru cetățenii din categoria celor impuși la maximum va fi alcătuită dintr-un comisar electoral imperial numit de guvernatorul Bucovinei, ca președinte și patru membri numiți de guvernator, din aceeași categorie electorală (art. 37). În orașul Cernăuți se va constitui una sau două comisii electorale, în conformitate cu precizările articolului 3 al prezentului decret imperial și vor fi alcătuite din primar sau un locțiitor al său desemnat de el, din doi membri ai consiliului orașului și din alți doi alegători pentru fiecare oraș și dintr-un comisar imperial numit de guvernator (art. 38). Pentru circumscripțiile electorale din orașe și comunele rurale, comisiile electorale pentru fiecare local de vot vor fi alcătuite din patru membri numiți de către prefect, dintre primarii sau consilierii comunali, fiecare comisie fiind pusă sub conducerea unui comisar electoral imperial. În ceea ce privește deciziile comisiilor, pentru a fi valabile trebuie să întrunească majoritatea absolută a membrilor acesteia (art. 39). Membrilor comisiilor electorale le este interzisă cu desăvîrșire orice activitate care ar putea să influențeze într-un fel sau altul votarea (art. 41) [28].

Capitolul VII este intitulat Despre convocarea alegerilor. Convocarea pentru alegeri se face de regulă prin decret al guvernatorului Bucovinei și va fi adusă la cunoștința publică cu cel puțin 8 zile înaintea datei fixate pentru alegeri (art. 42). În anunț este obligatoriu să fie menționate ziua, ora, durata votării și locul unde trebuie să se desfășoare aceasta. În legitimațiile care se remit fiecărui alegător, după aducerea la cunoștință publică a convocării alegerilor, se va înscrie timpul și locul unde se desfășoară votarea (art. 43). Ordinea în care urmează să aibă loc votarea pe categorii electorale este următoarea : se vor alege mai întîi deputații comunelor rurale, apoi deputații orașelor și la urmă deputații celor îm-

25 *Ibidem*, p. 1788-1789.
26 *Ibidem*, p. 1789.
27 Ibidem, p. 1790.
28 *Ibidem*, p. 1791.

puși la maximum, în așa fel încît, pentru fiecare categorie electorală, votarea va fi terminată în aceeași zi în întreaga Bucovină (art. 44) [29].

Capitolul al VIII-lea intitulat Despre efectuarea votării, cuprinde două subcapitole, dintre care în primul sînt prevăzute dispozițiile generale. În acest sens se prevede că în ziua votării, la ora și locul stabilit va începe operațiunea votării, fără a se ține seama de numărul alegătorilor prezenți, prin constituirea comisiei electorale care preia listele de alegători și registrele de votare (art. 45). Cu excepția comisiei electorale, a comisarului imperial și a alegătorilor nu este nimănui permis accesul la locul de votare (art. 46). Dacă înaintea începerii votării, unul dintre alegători ridică obiecțiuni asupra dreptului de vot al unei persoane înscrise în listele electorale, afirmînd că nu îndeplinește toate condițiile preliminare pentru a beneficia de dreptul la vot, comisia electorală va decide imediat asupra acestui fapt, nefiind acceptat recurs de nici o parte la hotărîrea comisiei (art. 47). Operațiunea votării începe cu exercitarea dreptului la vot de către membrii comisiei, apoi prin apel nominal alegătorii sînt chemați în ordinea înscrierii lor în listele electorale. Cetățenii cu drept de vot care sosesc la locul de votare după ce li s-a strigat numele, vor putea vota după ce întreaga listă electorală a fost citită (art.. 49). Fiecare votant va rosti cu glas tare, clar, numele candidatului care conform dorinței sale trebuie să fie deputat. În cazul în care într-o circumscripție electorală trebuie aleși mai mulți deputați, atunci votantul trebuie să indice atîtea nume cîți deputați sînt de ales (art. 50). În mod excepțional cînd alegătorul este mut poate înmîna comisiei un bilet electoral pe care să fie scris numele candidatului pentru care optează, un membru al comisiei citindu-l în fața sa (art.. 51). Orice votare verbală sau bilet electoral se înscrie în rubricile celor două liste de votare, în dreptul numelui alegătorului (art. 53). Asupra valabilității sau nevalabilității fiecărui vot acordat, hotărăște comisia electorală, fără a se permite recurs ulterior (art. 55). Votarea trebuie să înceapă și să se termine, de regulă, în fiecare localitate, în cursul zilei hotărîte pentru alegeri. În eventualitatea cînd din motive obiective operațiunile votării nu pot începe, continua sau sfîrși în timpul prevăzut, acestea pot fi prelungite prin hotărîrea comisiei electorale cu acordul comisarului imperial, după ce în prealabil vor fi anunțați prefectul sau guvernatorul Bucovinei (art. 56). După ce alegătorii și-au exercitat dreptul la vot sau a expirat timpul acordat votării, președintele comisiei electorale va declara închise lucrările de votare, cele două liste trebuind să fie iscălite de membrii comisiei și de către comisarul imperial (art. 57). După încheierea votării, membrii comisiei electorale procedează la numărătoarea voturilor, în adunarea electorală și atunci cînd candidatul a întrunit numărul de voturi pentru a fi ales, se încheie proces verbal, care va fi semnat de membrii comisiei și de către comisarul imperial care va comunica guvernatorului rezultatul final al alegerilor (art. 58). În cazul în care doi sau mai mulți candidați întrunesc același număr de voturi desemnarea cîștigătorului alegerilor se va face prin tragere la sorți care va fi efectuată de președintele comisiei electorale (art. 59).

Al doilea subcapitol intitulat Dispoziții speciale încheie capitolul al VIII-lea. Referitor la modul în care urmează să se desfășoare alegerile în categoria electorală a cetățenilor impuși la maximum se face precizarea că alegătorii trebuie să desemneze tot atîția candidați, cîți deputați trebuie aleși (art. 61). Pentru ca un candidat să fie declarat ales este necesară majoritatea absolută a voturilor. În cazul în care nu se realizează această majoritate absolută se va proceda la o a doua votare, iar în eventualitatea menținerii situației se va proceda la balotaj (art. 62). În cazul balotajului, alegătorii trebuie să-și dea votul numai acelor candidați care au cele mai mari șanse pentru a obține majoritatea absolută. În caz de egalitate de voturi, se va hotărî prin tragere la sorți candidații care vor participa la a treia votare. Dacă și la a treia votare se ajunge la egalitate de voturi, deputatul va fi ales prin tragere la sorți (art. 63). În ceea ce privește alegerile din localitățile izolate îndreptățite la vot se face precizarea că alegătorii din orașele Cernăuți, Suceava, Siret și Rădăuți vor indica, în cadrul votării, tot atîtea persoane eligibile cîți deputați trebuie aleși în respectiva circumscripție electorală. Pentru a fi aleși deputați, candidații trebuie să întrunească majoritatea absolută a voturilor exprimate. În situația în care la primele două tururi de scrutin nu se ajunge la majoritatea absolută, se va trece la balotaj, fiind și aici valabile instrucțiunile din paragrafele precedente (art. 64). În circumscripțiile electorale ale comunelor rurale fiecare alegător trebuie să aleagă doi candidați. Pentru a fi declarați aleși, candidații trebuie să întrunească o majoritate relativă de cel puțin 1/3 din numărul voturilor exprimate. În situația cînd aceasta nu se realizează în primele tururi de scrutin se va proceda la balotaj în conformitate cu precizările făcute în paragrafele anterioare (art. 65).

29 *Ibidem.*

Capitolul IX este intitulat Despre acceptarea alegerii. După terminarea operațiunii de numărare a voturilor, comisia electorală este obligată să aducă la cunoștința deputaților aleși, alegerea lor, solicitîndu-le ca în timpul indicat de lege să se pronunțe dacă acceptă sau nu alegerea (art. 66). Orice deputat nou ales este îndreptățit să refuze alegerea (art. 67). În eventualitatea că deputatul nou ales refuză alegerea sa în chiar ziua alegerii, în fața comisiei electorale și a alegătorilor prezenți încă, declarația acestuia va fi menționată în procesul verbal electoral, putîndu-se trece imediat la o nouă alegere (art. 68). În toate cazurile, declarația deputatului nou ales trebuie să fie remisă guvernatorului Bucovinei în decurs de 14 zile din momentul în care comisia electorală i-a adus la cunoștință alegerea sa. Omiterea acestei declarații sau orice acceptare a alegerii cu proteste sau sub rezervă este considerată refuz, în care caz, guvernatorul va dispune de organizarea în circumscripția și categoria electorală respectivă, de noi alegeri (art. 69). Dacă un candidat a fost ales în mai multe circumscripții electorale ,el trebuie, în conformitate cu articolul 68 și 69 să accepte sau să refuze alegerea, în primul rînd pentru care circumscripție electorală acceptă alegerea. Dacă un deputat acceptă alegerea pentru un district electoral, nu mai poate accepta alegerea în alt district, chiar dacă alegerea aceasta i-a fost adusă mai tîrziu la cunoștință. În eventualitatea că declarația de acceptare a unui deputat nou ales în două sau mai multe districte electorale, se face fără opțiunea pentru unul din acestea, atunci acceptarea se face pentru circumscripția în care a fost ales mai întîi, iar dacă dubla alegere a fost făcută în aceeași zi, este valabilă acceptarea pentru districtul în care a primit mai multe voturi. La egalitate de voturi este necesară obținuea celui ales (art. 70). În cazul în care candidatul ales nu este o personalitate cunoscută, odată cu acceptarea alegerii, trebuie să aducă și dovezile necesare eligibilității sale (art. 71). Dacă guvernatorul Bucovinei deține dovezi că deputatul nou ales nu este eligibil, atunci documentele de votare, fără a fi întocmit certificatul de votare, trebuie trimise dietei, împreună cu actele doveditoare de neeligibilitate a celui ales (art. 72). Deputații care sînt în cercetare pentru crimă, camătă, încălcarea bunelor moravuri sau pentru o altă încălcare a legii, nu au dreptul să participe la ședințele dietei, pînă cînd nu vor dovedi prin hotărîre judecătorească că sînt nevinovați (art. 73) [30].

Capitolul X este intitulat Despre dovada și verificarea alegerilor. Guvernatorul Bucovinei va dispune să se întocmească și să se remită deputatului nou ales în dietă un certificat de alegere, care îi conferă acestuia dreptul de intrare în dietă și dovedește valabilitatea alegerii sale (art. 74). Asupra valabilității alegerii decide dieta în conformitate cu reglementările referitoare la capacitatea electorală activă și pasivă și cele referitoare la procedura de votare conținute în constituția Bucovinei și în regulamentul alegerilor. Actele votării servesc drept suport la verificarea și luarea hotărîrii (art. 75). Dosarul electoral se compune din procesul verbal al votării, din listele electorale și listele de numărare a voturilor pe care comisarii electorali imperiali trebuie să le trimită guvernatorului cu rapoartele referitoare la modul cum s-au desfășurat alegerile, eventualele reclamații și proteste, din declarațiile și dovezile prezentate de către cei aleși, despre acceptarea alegerii și despre eligibilitate (art. 76). Reclamațiile și protestele contra modului în care s-au desfășurat alegerile trebuiesc prezentate în cel mult 8 zile

30 *Ibidem*, p. 1792-1793.

de la deschiderea dietei, în caz contrar nu vor mai putea fi luate în considerare (art. 77) [31].

Acest regulament pentru alegerile pentru dieta Bucovinei a rămas valabil, cu unele modificări pînă la sfîrșitul secolului.

Pentru Bucovina însă lupta pentru o autonomie reală nu s-a încheiat. Forțele reacționare din imperiu simțindu-se destul de puternice au trecut fățiș la limitarea, desființarea unor drepturi ale popoarelor subjugate. Astfel premierul austriac Felice Schwarzemberg hotărăște, la 14 aprilie 1851 desființarea Parlamentului imperial din care făceau parte reprezentanții tuturor popoarelor și țărilor ce făceau parte din monarhie și înființează Consiliul Imperial din care făceau parte magnați, clerici, civili, militari, toți numiți de împărat. Măsurile de mînă forte continuă : la 20 august 1851 este abrogată legea pentru responsabilitatea ministerială, legea comunală, reformele juridice ale lui Schmerling. Este abrogată Constituția imperială din 4 martie 1849, instaurîndu-se un regim de maximă centralizare, absolutist monarhic [32]. În acest context politic, prin Decretul imperial din 31 decembrie 1851 Bucovina își pierde autonomia dar fără a mai trece sub administrația Galiției, guvernator provizoriu fiind numit Francisc Schmuck [33]. Prin Decretul imperial din 22 aprilie 1860 Bucovina trece la Galiția [34]. Puternicele manifestații și acțiuni întreprinse sub impulsul curentului național și autonomist român, cît și al celui autonomist bucovinean din care făceau parte reprezentanți ai minorităților din Bucovina, au determinat autoritățile centrale să revoce, la 25 august 1860, decretul imperial prin care se hotăra alipirea Bucovinei la Galiția [35]. La 20 octombrie 1860 Diploma imperială recunoaște în termeni generali autonomia Bucovinei, pentru ca Constituția imperială din 26 februarie 1861 să recunoască definitiv autonomia Bucovinei [36].

În luna martie a anului 1861 au avut loc în Bucovina alegerile pentru dietă iar la 6 aprilie al aceluiași an se inaugurează viața parlamentară în Bucovina prin convocarea primei diete [37]. Dezbaterile dietale aveau loc în limba română ca recunoaștere a caracterului românesc al țării și în limba germană ca limbă oficială în imperiu. Protocoalele ședințelor dietei din sesiunea 1861 au fost publicate în limba română și germană [38].

Prima dietă a Bucovinei se compunea din 29 deputați, aleși pe timp de 6 ani, care proveneau din alegerile făcute în patru colegii electorale : marea proprietate, camera de comerț, orașele, comunele rurale. Alegerile în primele trei colegii electorale se făceau prin vot direct, iar alegerile în colegiul al patrulea — comune rurale se făceau prin delegați (wahlmanner), proporția fiind un delegat la 500 alegători [39].

Ca membru de drept al dietei era episcopul Bucovinei. Împăratul numește din rîndul membrilor dietei pe președintele ei, care se numea Căpitan al Țării (Landeshauptman) și pe locțiitorul acestuia. Dieta Bucovinei se convoacă prin rescript imperial, în sesiunea ordinară, odată pe an [40]. În ședința de constituire a dietei a fost ales pentru întreaga perioadă legislativă, un Consiliu Provincial Permanent care se compunea din Căpitanul Țării, locțiitorul acestuia și patru membri care împărțeau între ei diferite agende administrative [41]. Competența legislativă a dietei Bucovinei se referă la întreaga gestiune administrativă autonomă a țării

31 Ibidem, p. 1794.
32 *Ibidem*, p. 1795.
33 Dr. I. G. Sbiera, *Op. cit.*, p. 154.
34 *Ibidem*, p. 160.
35 *Ibidem*, p. 161.
36 *Ibidem*.
37 I. G. Sbiera, *Op. cit.*, p. 162.
38 *Ibidem*, p. 217.
39 I. I. Nistor — *Bucovina sub raport politic și administrativ*, extras din „Cultura Românilor", nr. 7-8, iulie-august 1915, București, p. 9.
40 *Ibidem*.
41 *Ibidem*.

sub raport politic, cultural și economic [42]. Ca provincie de coroană, Bucovina trimitea deputați și în parlamentul imperial de la Viena, pînă în anul 1870 aceștia fiind aleși din rîndul membrilor dietei, după care alegerea acestora se făcea prin intermediul celor patru curii electorale [43].

În acest fel se deschide în istoria Bucovinei o nouă pagină de luptă pentru românii de aici pentru emancipare socială și națională, pentru unitate.

LES DÉBUTS DE L'ACTIVITÉ PARLEMENTAIRE EN BUCOVINE

Résumé

Après une succincte presentation de l'activité des Roumains de Bucovine pour l'autonomie, pour obtenir leur propre Diète, l'auteur fait une présentation minutieuse du „Règlement des élections pour la Diète du Duché de Bucovine", du 29 septembre 1850, qui a constitué le fondement de toute l'activité parlementaire en Bucovine, jusqu'en 1918.

On présente de manière succincte l'activité de la Diète de Bucovine lors de sa première session, en 1861, quand est inaugurée la vie parlementaire en Bucovine.

42 *Ibidem*, p. 10
43 *Ibidem*.

MIȘCAREA MUNCITOREASCĂ ȘI SOCIALISTĂ DIN NORDUL MOLDOVEI ÎN NOILE CONDIȚII CREATE PRIN FĂURIREA STATULUI NAȚIONAL UNITAR ROMÂN (1918—1920)

PETRU RUSSINDILAR

Făurirea statului național unitar a determinat intrarea României într-o nouă etapă a dezvoltării, creînd premise pentru dezvoltarea mai intensă a forțelor de producție, pentru accelerarea progresului economic și cultural al țării [1]. Aceasta a pus în fața mișcării revoluționare a maselor populare sarcini mari, subsumate necesității unor profunde transformări economice și sociale, cerute de dezvoltarea burghezo-democratică a societății românești : înfăptuirea reformei agrare și a celei electorale, consolidarea internă a statului, în primul rînd prin unificarea legislativă pe cuprinsul țării, realizarea unei industrii naționale avansate, democratizarea vieții politice și de stat. Înfăptuirea acestor obiective determina progresul economic, social-politic și cultural mai rapid al țării. Iată de ce, Unirea din 1918 nu a însemnat un sfîrșit, dimpotrivă, realizarea ei a fost pentru toate generațiile un permanent imbold în lupta pentru asigurarea unei dezvoltări mereu ascendente a forțelor de producție, a dobîndirii unei depline independențe și suveranități naționale.

Obiectivul central pus în fața poporului nostru după realizarea statului național unitar l-a constituit refacerea economiei dezorganizate de anii grei ai războiului și ai ocupației străine. De realizarea acesteia — sublinia „Socialismul" — „atîrnă nu numai dezvoltarea mai departe a țării, dar chiar existența ei... Refacerea producției este deci prima problemă de care atîrnă existența țării românești" [2]. Rezolvarea acestei probleme era imperios cerută și de situația economică a nordului Moldovei, în care producția industrială și agricolă a avut cel mai mult de suferit de pe urma războiului, provincia aceasta fiind transformată încă din vara anului 1914 într-un adevărat teatru de luptă. Întreprinderile au fost evacuate, distruse sau devastate, astfel că după încetarea războiului, industria de aici reprezenta, în bună parte, numai resturile lăsate de acest cataclism. În această situație, nordul Moldovei a adus prin unirea din 28 noiembrie 1918, numai 25 la sută din potențialul industrial antebelic [3].

În urma eforturilor depuse de poporul nostru, printr-o intensă activitate creatoare, într-un timp relativ scurt — pînă în anul 1924 — refacerea economiei întregii țări a fost încheiată, trecîndu-se la o dezvoltare mai rapidă a forțelor de producție, la valorificarea resurselor naționale. Astfel, actul istoric al Unirii a determinat o dezvoltare pe multiple planuri a societății românești.

Caracterul legic și, prin urmare, progresist al Unirii din 1918 îl putem aprecia și prin evidențierea dezvoltării industriei în nordul Moldovei. Eliberarea acestei provincii din cătușele vămilor care străjuiau fostele granițe politice ce fărîmițau teritoriul patriei ,încadrarea organică a industriei acestei provincii în spațiul firesc al pămîntului românesc, puterea de consum crescută, dar mai ales valorificarea bogățiilor în folosul propriu au determinat și progresul industriei bucovinene chiar din primii ani care au urmat Unirii de la 1918. Dacă valoarea producției industriale a Bucovinei reprezenta a 90-a parte din valoarea producției

---

1 Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 17, București, Editura Politică, 1979, p. 279.

2 „Socialismul", nr. 6 din 11 ianuarie 1920.

3 Aurel Rîșcanu, *Bucovina din punct de vedere industrial*, Cernăuți, Institutul de arte grafice și editura „Glasul Bucovinei" — 1922, p. 13.

fostului imperiu austro-ungar, în anul 1921, valoarea producției industriale a Bucovinei reprezenta a 19-a parte din producția industrială a României înainte de primul război mondial, inclusiv a noilor provincii unite, ceea ce însemna că din punct de vedere al producției industriale importanța Bucovinei a crescut prin unire de aproximativ cinci ori [4].

Este știut că legăturile economice strînse ale Bucovinei cu România, indispensabile pentru economia acesteia, datau de secole, au fost dintotdeauna evidente, în ciuda numeroaselor piedici puse de puterea asupritoare, a încercărilor claselor dominante din Imperiul Austro-Ungar, de a le perturba, de a orienta dezvoltarea economiei bucovinene în interesul industriei din regiunile centrale ale Imperiului habsburgic. Adăugînd la aceasta opreliștile puse populației românești din Bucovina de a participa la activitatea industrială, putem aprecia cîte piedici a înlăturat desăvîrșirea unității de stat a României pentru însăși dezvoltarea Bucovinei, a poporului român în general.

Condițiunile favorabile create dezvoltării forțelor de producție în țară au determinat și în nordul Moldovei, după 1918, întemeierea a numeroase întreprinderi noi, iar cele ce s-au dovedit viabile și-au mărit capacitățile de producție. Cea mai concludentă dovadă a ritmului de dezvoltare nu numai a economiei întregii țări, dar și a nordului Moldovei în perioada care a urmat istoricului eveniment al făuririi statului național unitar este faptul că în 1921 în această provincie erau în funcțiune 651 întreprinderi, întrebuințînd o forță motrice de 23.367 C.P., un personal angajat de peste 10.000 muncitori și funcționari și care realizau o producție industrială în valoare de 905.160.000 lei [5]. Toate acestea confirmă justețea actului istoric al Unirii din 1918.

Trebuie spus, de asemenea — fără a micșora cu nimic însemnătatea istorică a Unirii — că deținerea puterii în stat de către burghezie și moșierime, cu limitele lor de clasă, a făcut ca o serie de năzuințe ale maselor populare să nu fie soluționate.

Clasele stăpînitoare urmăreau să folosească noile împrejurări pentru a-și întări pozițiile politice și economice, accentuînd exploatarea clasei muncitoare, a celorlalți oameni ai muncii, continuînd să lege interesele României de marile puteri imperialiste. Aceasta a dus la ascuțirea contradicțiilor de clasă, la intensificarea luptei clasei muncitoare și a partidului ei pentru apărarea intereselor maselor populare, împotriva exploatării și asupririi, pentru cucerirea de noi drepturi și libertăți democratice.

În concepția socialiștilor români desăvîrșirea unității naționale era organic legată de înfăptuirea unor profunde transformări democratice. Aceste deziderate majore erau înscrise în istorica Declarație adoptată la Alba Iulia, care conținea importante principii democratice cu caracter politic, economic și social. „Partidul Socialist din România, Ardeal și Bucovina care din primul moment și-au însușit programul de la Alba Iulia — preciza ziarul „Socialismul" — vor lupta mereu ca el să fie respectat și realizat" [6]. De aceea, în elaborarea programului politic, cît și în activitatea de traducere în viață a prevederilor sale, mișcarea socialistă a ținut seama de acest important document, de realitățile concrete ale societății noastre în etapa istorică dată, de cerințele specifice ale dezvoltării României, militînd pentru consolidarea și propășirea statului național unitar român, la a cărui făurire și-a adus din plin contribuția.

În acest context, proletariatul din nordul Moldovei, în strînsă legătură cu cel din restul țării și-a unit forțele în lupta pentru realizarea celor mai arzătoare cerințe ale maselor muncitoare din țara noastră. Lupta pentru apărarea intereselor vitale ale oamenilor muncii a menținut unitatea de acțiune în cadrul mișcării socialiste și în rîndul proletariatului. O platformă comună a acestei unități de clasă o reprezenta țelul comun al revendicărilor expuse în programul partidului adoptat în mai 1919. Obiectivele de luptă înscrise în acest important document reflectau preocuparea socialiștilor de a-și elabora programul din contactul cu realitățile social-economice specifice românești.

4 Aurel Rîșcanu, *Op. cit.*, p. 7.

5 Ibidem, p. 14.

6 „Socialismul", nr. 14 din 2 decembrie 1919 ; Vezi și, Miron Constantinescu, *Desăvîrșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, București, Editura Academiei, 1968, p. 457.

Sub presiunea avîntului mișcării muncitorești și a unor cerințe obiective de înnoire în sens democratic, care nu puteau fi ocolite, clasele dominante din România s-au văzut nevoite să promită și, în parte, să adopte unele măsuri care au lărgit posibilitățile de acțiune ale maselor, ca reforma agrară și instituirea votului universal. Dar „reformele înfăptuite după Unire au avut un caracter limitat și au fost în bună măsură anulate de legile antidemocratice ale guvernelor burghezo-moșierești" [7]. Astfel, deși poporul român își înfăptuise, în cadrul marii Uniri din 1918, autodeterminarea națională, masele muncitoare în frunte cu proletariatul au trebuit să continue lupta pentru autodeterminarea socială, ceea ce a făcut ca întreaga perioadă ce a urmat să fie străbătută de o puternică efervescență, în care forțele revoluționare s-au confruntat cu reacțiunea în cadrul a numeroase bătălii de clasă și a unei încleștate lupte politice.

Situația economică grea a României după primul război mondial, înrăutățirea condițiilor de muncă și viață ale oamenilor muncii, lipsa de drepturi și libertăți democratice etc., au determinat și în nordul Moldovei creșterea luptelor greviste și a combativității revoluționare a clasei muncitoare. Au avut loc acțiuni greviste ale muncitorilor ceferiști, forestieri, metalurgiști, tipografi, de la uzinele electrice, ale lucrătorilor din magazine etc. [8]. În timpul acestor lupte muncitorii au cucerit regimul de lucru de 8 ore, repausul duminical [9], concedii plătite, alocații de scumpete și chirie, recunoașterea organizațiilor sindicale și a conducătorilor lor [10], a dreptului de grevă ș.a. „Clasa muncitoare din România — scria „Socialismul" — n-a primit ca pomană ziua de lucru de 8 ore ; această însemnată reformă a fost cucerită prin lupte aprige, prin greve și chiar prin jertfa de sînge a sute de muncitori masacrați la 13 decembrie 1918 și nu odată patronii au încercat să reia ofensiva" [11]. Într-adevăr, în anii de după război, capitaliștii din România și-au manifestat fățiș ostilitatea față de introducerea zilei de muncă de 8 ore, față de legiferarea ei. În aceste condiții, muncitorii, fără să mai aștepte o lege pentru stabilirea duratei zilei de muncă, au trecut la cucerirea acestei revendicări prin forța luptei revoluționare, greviste, silind pe patroni să accepte scurtarea zilei de lucru pînă la 8 ore, să respecte repausul duminical etc.

În anii 1918—1920, șomajul — acest inevitabil însoțitor al capitalismului — era destul de răspîndit în nordul Moldovei. În aceste împrejurări, cînd lipsa de lucru era „problema care frămînta mai mult ca oricînd organizațiile muncitorești din Bucovina" [12], deoarece numărul celor care flămînzeau creștea, conducerea partidului social-democrat din provincie se preocupa „foarte mult de a găsi mijloacele care ar putea ameliora viața muncitorilor, atît de greu încercată în urma războiului" [13]. Astfel, a luat inițiativa de a crea un organism special, numit „Consumul muncitoresc", distribuind muncitorilor produse de strictă necesitate, la un preț mai redus, aducînd în acest fel „foloase reale păturilor sărace" [14]. De asemenea, Partidul Social-Democrat din Bucovina a inițiat, în această perioadă, înființarea de brutării proprii pentru ca „muncitorii să fie ocrotiți de specula desănțată a pîinei care se practica în întreaga Bucovină" [15]. Au mai fost organizate

7 Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 17, București, Editura Politică, 1979, p. 280.

8 Arhivele Statului Suceava, Fondul de siguranță Cîmpulung, Dosar nr. 2/1921, fila 5, 82 și 83 ; „Socialismul", nr. 214 din 25 septembrie 1920.

9 Arhivele Statului Suceava, Fond Prefectura județului Rădăuți, Dosar nr. 7/1920, fila 1-2 ; „Vremea nouă", nr. 59 din 18 iulie 1920.

10 Arhivele Statului Suceava, Fond Prefectura județului Rădăuți, dosar nr. 6/1920, fila 16.

11 „Socialismul", nr. 252 din 20 noiembrie 1920.

12 „Bucovina", nr. 75 din 21 iunie 1919.

13 „Bucovina", nr. 119 din 16 august 1919.

14 Ibidem.

15 Ibidem, nr. 74 din 20 iunie 1919.

bucătării populare, gratuite, pentru 3000 de tacîmuri zilnic și birouri de plasare a lucrătorilor fără lucru [16]. Cei care nu puteau fi plasați primeau 3 coroane * pe zi ajutor și în plus cîte o coroană pentru fiecare membru al familiei [17].

Tactica folosită de Partidul Social-Democrat din Bucovina de a influența prin orice mijloace instituțiile statului burghez, de a pune pretutindeni „un picior" [18], după cum se exprimau, în mod plastic, fruntașii partidului, de a cîștiga poziții în favoarea maselor, a dus la creșterea influenței partidului în rîndul maselor muncitoare. „Ascendentul partidului socialist este atît de puternic în Bucovina — releva ziarul „Socialismul" — încît nimic mai de seamă nu se înfăptuiește aici fără avizul în mod oficial al partidului" [19]. Creșterea rolului partidului social-democrat în viața social-politică a provinciei, activitatea intensă desfășurată pentru apărarea intereselor oamenilor muncii erau evidențiate și de presa de orientare burgheză, deși se autointitula independentă. „Dacă urmărim activitatea partidului socialist din Bucovina, pas cu pas, — scria ziarul „Bucovina" — vom vedea cum înțeleg acești oameni să vie în ajutorul acelora (al muncitorilor — n.n.) care sînt părăsiți și uitați de conducătorii statului care de drept ar fi ca ei să vină în ajutorul lor" [20].

Cuceririle și revendicările obținute în anii 1918—1920 prin forța luptei revoluționare a clasei muncitoare a confirmat concluzia potrivit căreia raportul dintre politica claselor dominante din România și mișcarea muncitorească a înclinat în favoarea acesteia numai în condițiile cînd proletariatul a dispus de unitate, organizare și capacitate de combativitate revoluționară, arme imperios necesare în apriga luptă împotriva regimului burghezo-moșieresc, a exploatării capitaliste. Dar, torentul maselor muncitoare nu era atunci atît de puternic și de tenace încît să zdruncine însești bazele regimului existent. Îi lipsea coeziunea internă necesară pentru aceasta și acea voință de neclintit, fermă și hotărîtă să înfrunte totul ; entuziasmul era viu, molipsitor, dar pregătirea pentru luptă era făcută în pripă ; forțele revoluționare propulsau de prospețime, însă erau eterogene, nu aveau un nucleu conducător ferm și clarvăzător, înaintau căutînd calea cea mai eficace, însă nu avuseseră timp să se călească, nu învățaseră să se retragă la fel de ordonat și de disciplinat pe cît de repede se antrenau atunci cînd obțineau succese. Ca orice perioadă caracteristică prin dezlănțuirea energiilor revoluționare, nici aceasta nu era ferită de un element de spontaneitate manifestat uneori destul de pronunțat ; iar radicalizarea unor elemente care de abia prin război au ajuns să se intereseze de mișcarea socialistă trebuie să o vedem ca un semn de primă deșteptare conștientă de clasă.

Analiza vieții social-politice din această perioadă oferă un tablou deosebit de complex, în care, deși s-a manifestat o pronunțată efervescență și uneori s-au evidențiat accentuate tendințe radicale, marile probleme care frămîntau masele largi ale poporului au fost escamotate ; iar cei care luptau pentru rezolvarea lor au fost supuși unei aspre terori. S-au instituit în toate regiunile țării starea de asediu, tribunale militare, cenzura represivă, a fost limitat dreptul de întrunire și împiedicată prin diferite mijloace activitatea socialiștilor. Acest sistem de măsuri represive a fost mai drastic aplicat în Bucovina. După cum remarcă ziarul „Socialismul", regimul de teroare introdus în Bucovina era cu deosebire „îndreptat în primul rînd împotriva mișcării muncitorești și socialiste căreia nu i se acorda nici cea mai elementară libertate de întrunire" [21]. Din cauza cenzurii care se aplica într-un chip revoltător și absurd, organele de presă ale Partidului Social-Democrat din Bucovina au fost nevoite să-și suspende pentru un timp apariția [22]. Demascînd aceste măsuri antidemocratice și antimuncitorești, George Gri-

16 „Socialismul", nr. 97 din 30 mai 1919.

* În anii 1918—1920, în România, alături de leu au circulat și alte monede (coroane, ruble, etc.). Unificarea și schimbul lor în lei s-a făcut în septembrie 1920.

17 „Socialismul", nr. 97 din 30 mai 1919.

18 „Socialismul", nr. 98 din 31 mai 1919.

19 „Socialismul", nr. 97 din 30 mai 1919.

20 „Bucovina", nr. 119 din 16 august 1919.

21 „Socialismul", nr. 16 din 5 decembrie 1919.

22 Ibidem.

gorovici, conducătorul socialiștilor bucovineni, sublinia în cadrul unui mare miting muncitoresc desfășurat la Ploiești, în ziua de 18 noiembrie 1919 : „Noi, bucovinenii, ne-am unit cu drag cu țara mamă în speranța că uniți vom lupta contra căderei capitaliste. Bucuria ne-a fost de scurtă durată... Astăzi nu ne putem întruni, nu putem scrie, nu putem vorbi. Sîntem nevoiți să venim la București și la Ploiești ca să putem lua cuvîntul... Cu toată pierderea de drepturi cetățenești — sublinia el —, unirea neamului românesc ne însuflețește pe noi bucovinenii". Exprimîndu-și convingerea ca prin lupta unită și organizată a clasei muncitoare starea de asediu va fi anulată, vorbitorul arăta în continuare : „Să nu disperăm însă. Să nu privim în jos, ci în sus, spre lumină, spre zorile libertății — și uniți vom izbîndi, ne vom libera și noi și voi din ghearele clasei burgheze" [23].

Dar starea de asediu s-a menținut în Bucovina și în cursul anului 1920. De aceea, socialiștii au protestat vehement și în cadrul Adunării Deputaților, împotriva măsurilor de restrîngere a libertăților și drepturilor democratice. „Starea de asediu și această justiție militară — spunea deputatul socialist bucovinean dr. Iacob Pistiner — sînt ilegale și ar putea cel mult să fie aplicate într-o țară cucerită împotriva celor învinși. Bucovina n-a fost cucerită, căci armata a fost chemată de Consiliul Național pentru a menține ordinea" [24], după hotărîrea de Unire cu România.

În astfel de condiții, cînd burghezia și moșierimea, urmărindu-și interesele de clasă, continua politica de oprimare a forțelor revoluționare, progresiste, democratice și, în acest cadru, de discriminare națională și învrăjbire a maselor de diferite naționalități, devenise evident că rezolvarea marilor probleme care frămîntau masele largi ale poporului nu putea fi făcută de vechile clase sociale, legate de exploatarea și asuprirea oamenilor muncii, ci numai de acele forțe care prin poziția lor de făuritoare a bunurilor materiale și spirituale erau interesate în transformări social-politice profunde și în asigurarea progresului. „Partidul Socialist — scria ziarul „Socialismul" — nu vede posibilitatea unei rezolvări echitabile a problemelor care se impun atîta timp cît va exista regimul capitalist" [25]. În același timp, socialiștii bucovineni, demonstrau că satisfacerea unor cerințe ale maselor populare nu însemna de fapt extirparea radicală a tarelor societății burgheze întrucît „caracterul capitalist al orînduirii noastre economice ajunge tot mai mult în contrazicere cu nevoile societății... Numai prin socialism se poate însănătoși viața economică a țării... E de datoria istorică a partidului socialist de a răspîndi această credință și de a arăta primejdia de care este amenințată omenirea" [26]. Călăuziți de această concepție revoluționară, nu odată socialiștii bucovineni aveau să-și declare încrederea nestrămutată în apropierea momentului cînd instaurarea socialismului va deveni și în România o problemă la ordinea zilei. „Căci, fără să se cunoască forma și momentul exact — aprecia organul de presă al Partidului Social-Democrat din Bucovina — este sigur că omenirea merge spre socialism" [27].

Cele spuse mai sus nu înseamnă că poziția mișcării socialiste din Bucovina ar fi fost pusă la adăpost de lipsuri, confuzii sau limite. Sîntem departe de a considera că în raport cu repere consecvent revoluționare, nu întîlnim deosebiri care mențin, în ultimă instanță, mișcarea socialistă din Bucovina în cadrul structurii social-democrate, așa cum se configurase la sfîrșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea. Existau însă și germenii unor noi impulsuri sau, poate mai exact, efortul continuu, frămîntarea profundă, pentru a valida ceea ce era socotit trainic, rezistent în principiile și metodele de acțiune ale socialismului, așa cum se constituise și evoluase în decursul deceniilor anterioare.

23 „Lumea Nouă", nr. 3 din 21 noiembrie 1919 ; „Socialismul" nr. 240 din 2 noiembrie 1919.

24 „Monitorul Oficial", Dezbaterile parlamentare, nr. 27, Sesiunea extraordinară din 23 iulie 1920, p. 461.

25 „Socialismul", nr. 6 din 11 ianuarie 1920.

26 „Socialismul", nr. 94 din 1 mai 1920.

27 „Vorwärts", nr. 173 din 4 august 1920.

Dar deși socialiștii bucovineni invocau revoluția socială ca pe o eventualitate reală, e necesar să menționăm că, în general, în gîndirea lor continua totuși să predomine ideea că forțele materiale ale societății încă nu s-au copt pentru transformarea socialistă a acesteia ; că în societatea românească care purta în pîntece nu numai contradicții dintre muncă și capital, presupunînd o soluție socialistă, ci și contradicții rezultate din nerezolvarea sarcinilor cu caracter burghezo-democratic, o mare acuitate și importanță o căpăta lupta pe terenul acestor sarcini. În acest context, G. Grigorovici, conducătorul socialiștilor din Bucovina, pornind de la analiza realităților concret-istorice din România, abordează problema raportului dialectic dintre socialism și democrație ca obiective fundamentale de luptă ale mișcării muncitorești din țara noastră. În concepția sa, lupta pentru realizarea sarcinilor cu caracter democratic nu implica simpla apărare sau extindere a libertăților și cuceririlor democratice, ci alcătuirea conținutului unei întregi etape de dezvoltare vizînd schimbări organice, profunde în structura economică, prin rezolvarea burghezo-democratică a problemei agrare și ample măsuri structurale în sfera suprastructurii, prin democratizarea vieții publice din România.

Înfăptuirea democrației — sublinia G. Grigorovici — este pentru social-democrați Alfa și Omega programului lor. Aceasta deoarece faptele dovedesc că ceea ce îi lipsește îndeosebi statului român este democrația. Lipsa totală de spirit democratic, de respect față de drepturile și aspirațiile maselor largi ale poporului, iată ce caracterizează țara în care ne străduim noi să luptăm cu ajutorul armelor moderne. De aceea lupta pentru democrație trebuie să devină ținta conștientă a clasei proletare și țărănimii române, căci lipsa ei împiedică masele muncitoare în asigurarea condițiilor lor de existență[28]. În lupta pentru înfăptuirea democrației trebuie să se realizeze apropierea dintre muncitorimea de la orașe cu sătenii agricoli conștienți de nevoile lor. În acest sens el cerea să se dea dovadă de cea mai mare grijă pentru a nu respinge aliații noștrii naturali, țăranii, prin ideea socializării pămîntului, într-un moment cînd ei n-au trecut prin faza proprietății burghezo-țărănești, pentru că de abia din necesitățile economice care se vor naște din promisiunea pămîntului se va deștepta în țărănime nevoia de a formula și revendica anumite cereri programatice care să-i asigure un trai mai bun și care nu pot fi îndeplinite fără o mișcare politică democratică[29]. Cei care vorbesc cu o credință oarbă că socializarea pămîntului și a industriei sînt cele mai apropiate revendicări ale mișcării socialiste în această etapă — arăta G. Grigorovici — dezvoltă prin aceasta reacțiunea oligarhiei, dîndu-i prilej să lovească în mișcarea muncitorească, înainte ca aceasta să ajungă destul de puternică, împiedicînd în acest fel înfăptuirea democrației ca unica condiție pentru ridicarea puterii clasei muncitoare. Întărirea democrației duce astfel direct sau indirect la dezvoltarea mișcării muncitorești și socialiste. Cucerirea democrației — conchidea el — este primul pas care va ridica clasa muncitoare la rangul de clasă dominantă și în acest sens lupta pentru cucerirea puterii politice de către clasa muncitoare este lupta pentru cucerirea democrației. Aici zace tactica momentană a mișcării muncitorești și socialiste din România Mare[30]. Social-democrații trebuie să fie în avangarda democrației în țara aceasta. Cine vorbește cu dispreț despre democrație acela încurajează oligarhia care distruge democrația în față[31]. În toate aceste idei găsim miezul vederilor sale în problema dată și implicit delimitarea socialiștilor față de burghezie pe terenul transformărilor social-economice, în cadrul sarcinilor democratice.

Desigur, activitatea teoretică și practică a lui G. Grigorovici nu e ferită de alunecări și accente oportuniste, dar ele apar astfel prin sensul și funcția obiectivă pe care o au. Subiectiv însă, el era încredințat că se situează sigur pe poziții marxiste. Dar, marxismul său a fost marxismul etapei Internaționalei a II-a în dezvoltarea mișcării muncitorești și aparține liniei evolutive a marxismului. Soluțiile promovate de Grigorovici în transformarea socială erau moderate. Ele

28 Colecția de documente Acad. Radu Grigorovici din București : Registrul de cuvîntări ale lui G. Grigorovici. Vezi și „Socialismul", nr. 249 din 14 noiembrie 1919.

29 Ibidem.

31 Ibidem.

exprimau atît limitele obiective ale condițiilor societății noastre din acea vreme, dar și înclinarea sa spre „tactica legală".

În concepția socialiștilor bucovineni, muncitorimea trebuia să se situeze în fruntea luptei pentru realizarea acelor reforme economico-sociale care accelerează evoluția societății românești, ducînd astfel mai repede spre socialism. Lacunele în organizația economică, administrativă, școlară și socială pe care nu le vede, nici nu le cunoaște burghezia, incultă și inconștientă, trebuie îndreptate și completate prin lupta consecventă a maselor muncitoare. Prin aceasta vaza și pregătirea muncitorimii va crește, încrederea claselor șovăitoare va fi cîștigată[32]. Numai printr-o astfel de tactică se va putea face o justă politică de clasă, de alianțe cu celelalte pături semiproletare și accesorii, vor putea fi cîștigați și intelectualii, dornici de a face și promova o știință liberă.

În concordanță cu aceste deziderate ale maselor, socialiștii din nordul Moldovei au militat pentru rezolvarea problemei țărănești, pentru înfăptuirea unei reforme agrare cu caracter revoluționar. Subscriind necesității împroprietăririi imediate a țăranilor, G. Grigorovici declara în Senat : „Am dorit să vorbesc și eu asupra reformei agrare pentru că sînt reprezentantul clasei muncitoare". Sesizînd faptul că cercurile guvernante căutau escamotarea acesteia, el atrăgea atenția : „Nu uitați că la 1916, cînd ați făgăduit pămînt țăranilor, ați făgăduit în același timp și votul universal și egal. Ceea ce mi-se pare însă ciudat, e că astăzi ați început să vă răzgîndiți și să vă întrebați : Ce-am făcut ? De ce am făgăduit ?. Să încercăm să luăm înapoi, dacă nu tot, cel puțin jumătate, dacă nu jumătate, cel puțin un sfert, dar ceva să luăm înapoi"[33]. Față de această evidentă tendință a claselor exploatatoare, G. Grigorovici sublinia că în România a trecut zodia boierilor și a venit zodia țăranilor, iar după zodia țăranilor va veni zodia muncitorilor de la orașe și sate și atunci abia va fi dreptate pe pămînt. „Și timpul acesta va veni mai curînd decît se crede". De aceea — spunea el — „spiritul revoluționar care zace la baza acestei reforme, spirit revoluționar care era la început cînd s-a făgăduit țăranilor pămîntul trebuie să rămînă în reforma agrară, căci altmintreli — cum am zis și în secțiune, el va trece din reforma agrară în mințile țăranilor și atunci va fi vai de noi ! Atunci parfumul acela moscovit de care dumneata te temei d-le Lahovari și-l numește parfum... va veni"[34]. În același timp, un alt fruntaș socialist bucovinean, dr. Iacob Pistiner, intuind faptul că numai victoria socialismului va rezolva cu adevărat problema țărănească spunea că reforma care se preconizează „este un produs al nevoilor din aceste zile și că numai socialismul poate rezolva această problemă în mod radical"[35].

Imediat după întoarcerea deputaților socialiști bucovineni de la sesiunea Adunării Deputaților în care s-a dezbătut proiectul legii reformei agrare, la 5 aprilie 1921, avea loc o întrunire a conducerii Partidului Social-Democrat din Bucovina în care s-a hotărît „să înceapă în provincie propaganda socialistă printre țărani care să ceară aplicarea reformei agrare"[36]. Cu acest prilej au fost stabiliți și delegații cu munca de propagandă pentru satele românești, rutene și nemțești[37]. Înfăptuirea reformei agrare se cerea imperios în Bucovina datorită faptului că aici exista cel mai mare număr de țărani fără pămînt sau cu pămînt puțin. Astfel ,în județul Suceava din cei 14.720 capi de familie țărani circa 12.000 nu aveau pămînt deloc sau pînă la o falce. În județul Cîmpulung, din cei 9.858 capi de familie peste 8.500 nu aveau asigurată existența familiilor lor etc.[38]. Desigur, stăpînitorii austrieci ai Bucovinei s-au îngrijit să nu dea suficient pămînt țăra-

32 Ibidem.

33 „Monitorul Oficial", Dezbaterile Senatului, nr. 55, Sesiunea ordinară prelungită 1920—1921, ședința din 25 martie 1921, p. 987.

34 Ibidem, p. 988.

35 „Vorwärts", nr. 40 din 15 martie 1920.

36 Arhivele Statului Suceava, Fondul Serviciului de siguranță Cîmpulung, Dosar nr. 2/1921, fila 53.

37 Ibidem, fila 53.

38 Calendarul *„Glasul Bucovinei" pe anul 1920*, Cernăuți, Editura „Glasul Bucovinei", 1919, p. 74.

nilor pentru ca aceştia fiind lipsiţi de emanciparea economică să nu aibă nici putinţa de a rezista şi politiceşte. Cu toate acestea, reforma agrară din 1921 a fost în Bucovina mai incomplet realizată decît în alte părţi ale ţării. Chiar după statisticile oficiale din cei 78.000 de ţărani îndreptăţiţi la împroprietărire au primit pămînt numai 71.000 de ţărani [39]. Au fost expropriate cca. 75.000 ha., adică în medie cam un hectar de ţăran. Aceasta înseamnă cel mai mic procent faţă de celelalte provincii. Structura de proprietate după reforma agrară evidenţiază că aici era pocentajul cel mai ridicat de ţărani săraci şi un număr mic de moşieri care deţineau cea mai mare parte a pămîntului din Bucovina. Din cei 205.000 de proprietari, 198.000 aveau mai puţin de 5 hectare, adică 97 la sută din ţărani erau ţărani săraci ; 7.000 proprietari aveau mai mult de 5 hectare. Aceştia deţineau de fapt 34 la sută din suprafaţa cultivabilă ; 1.375 proprietari cu 10—50 hectare, reprezentau 0,7 la sută din numărul proprietarilor şi deţineau 7,9 la sută din suprafaţa cultivabilă ; 343 proprietari aveau între 50—250 hectare, reprezentînd 0,2 la sută din numărul proprietarilor, dar deţineau 12,2 la sută din suprafaţă ; 42 proprietari cu peste 250 hectare, aveau 4,8 la sută din suprafaţa agricolă [40].

Deşi a avut şi limite, reforma agrară din 1921 a dat impuls dezvoltării capitalismului în agricultură, a slăbit puterea economică a moşierimii ,a redus rolul jucat de această clasă parazitară în viaţa economică, socială şi politică a ţării. Schimbarea intervenită în condiţiile economice ale ţărănimii a constituit baza obiectivă a afirmării acesteia ca factor politic în viaţa ţării noastre. Pentru prima dată se deschide posibilitatea ca masele ţărăneşti să intre şi să însemne ceva important în jocul forţelor care se înfruntau pe arena politică a României.

Poziţia înaintată a societăţilor faţă de marile probleme ale ţării le-a atras simpatia şi încrederea maselor de oameni ai muncii, a intelectualităţii progresiste. Acest lucru a ieşit în evidenţă şi cu prilejul alegerilor parlamentare din mai 1920, la care partidul clasei muncitoare a participat oficial, obţinînd 21 de mandate în Cameră şi 3 mandate în Senat. Era un succes incontestabil pentru o mişcare care timp de două decenii, adică de la sfîrşitul secolului trecut nu mai putuse pătrunde în parlamentul României. Socialiştii din Bucovina au desfăşurat o intensă activitate în campania electorală, luînd hotărîrea ca toate organizaţiile social-democrate din provincie să se prezinte strîns unite în alegeri, dînd voturile candidaţilor de pe lista social-democrată, pentru că „numai atunci izbînda o să fie a noastră, a clasei muncitoare" [41]. În Apelul Partidului Social-Democrat din Bucovina către alegători se arăta : „1. Noi vrem ca numai acela să mînânce care munceşte, fie cu mîinile, fie cu capul ; adică lucrătorul şi meşteşugarul, ţăranul şi slujbaşul, doctorul ce ne vindecă şi învăţătorul şi profesorul ce ne învaţă minte, căci acestea sînt straturile trebuincioase, fără de care nici un neam, nici o ţară nu poate să trăiască ; 2. Cîrma comunelor, judeţelor şi provinciilor, a ţării să fie în mîinile poporului care să-şi aleagă în chip slobod şi după plac la treburile acestora oamenii lor de încredere ; 3. Aleşii aceştia ai poporului să hotărască ei legile după care avem să trăim căci nu e cu dreptate ca pămîntul muncit de ţăran să fie al boierului, nici ca fabricile în care lucrează lucrătorii să fie ale capitaliştilor. Obştimea muncitoare hrăneşte pe toţi, obştimea ar trebui să hotărască asupra pămîntului şi fabricilor" [42]. Ca urmare a unei intense munci politice desfăşurate, din cei 21 de deputaţi pe care Partidul Socialist din România i-a trimis în parlament, cinci — George Grigorovici, Iacob Pistiner, Rudolf Gaidosch, Constantin Cracalia, Ion Heşca — au fost aleşi de masele muncitoare din Bucovina [43]. G. Grigorovici a fost ales şi în Senat. Pentru candidaţii mişcării socialiste din această provincie şi-au dat votul circa 30.000 de alegători [44],

39 Arhiva Institutului de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., Cota A — XVIII — 61, Inv. 1433.

40 Ibidem.

41 „Vremea nouă", nr. 49 din 9 mai 1920.

42 „Vremea nouă", nr. 50 din 16 mai 1920.

43 „Monitorul Oficial", Dezbaterile parlamentare, nr. 4, 5 şi 16, Sesiunea extraordinară din 23, 24 iunie şi 7 iulie 1920, p. 9, 21, 47, 48 şi 259.

44 Ibidem.

ceea ce demonstra strînsele legături ale socialiştilor bucovineni cu masele populare, prestigiul de care ei se bucurau în viaţa social-politică a provinciei.

Succesul obţinut în alegerile parlamentare demonstra nu numai popularitatea socialiştilor în masele largi ci şi consolidarea organizaţiilor Partidului Social-Democrat din Bucovina. Relevînd aceasta, ziarul „Socialismul", sublinia : „De parte de a se menţine într-un revoluţionarism verbal, socialiştii bucovineni se organizează temeinic în sindicate şi partid, înfiinţează şi susţin mai multe ziare proprii, se introduc în organizaţiile statului şi ale comunei pentru a şi le apropia şi a le da flacăra sa distinctă, socialistă... Ne-am putut convinge — conchidea ziarul amintit — că în Bucovina se lucrează cu multă seriozitate, acolo unindu-se cuvîntul şi faptele" [45]. Mişcarea de aici dispunea de o importantă presă socialistă. Erau tipărite după primul război mondial gazetele săptămînale „Vremea nouă" şi „Viaţa nouă", precum şi cotidianul „Vorwärts" („Înainte"). Ziarele săptămînale aveau tiraj de 10.000 exemplare, iar „Înainte" avea un tiraj zilnic de 6.000 de foi. Aceste publicaţii s-au plasat pînă spre sfîrşitul anului 1920 şi începutul anului 1921 pe o poziţie înaintată în problemele esenţiale ale ţării. În această perioadă începe să se afirme în mişcarea socialistă din Bucovina, Lotar Rădăceanu, remarcîndu-se la începutul activităţii sale revoluţionare îndeosebi prin contribuţiile aduse ca redactor la publicaţiile „Vremea nouă" şi „Vorwärts" [46].

De asemenea, socialiştii bucovineni au adoptat o atitudine justă şi în domeniul luptei parlamentare. „A fi pentru lupta parlamentară — afirma Iacob Pistiner — nu înseamnă a fi reformist. Pe cînd reformiştii îşi pun toată nădejdea în parlament pentru transformarea societăţii, socialiştii revoluţionari consideră parlamentul ca unul din mijloacele şi terenurile de luptă ale proletariatului, alături de celelalte" [47].

O caracteristică a luptelor revoluţionare din ţara noastră în această perioadă rezidă în solidaritatea maselor muncitoare din România cu lupta revoluţionară a proletariatului din alte ţări ale lumii — cu lupta clasei muncitoare din Rusia Sovietică, din Ungaria, Germania etc. latură importantă, permanent prezentă în activitatea mişcării noastre muncitoreşti. În acest spirit, mişcarea socialistă din Bucovina s-a ridicat împotriva criticilor tendenţioase şi denigratoare proferate la adresa bolşevicilor de către elementele reacţionare, demonstrînd că Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie din Rusia, „a dat avînt deosebit mişcării muncitoreşti şi că apropie şi mai mult proletariatul de momentul eliberării sale" [48]. Presa socialistă de aici a popularizat insistent realizările pe care statul sovietic le dobîndea în diferite domenii, lupta sa eroică împotriva intervenţioniştilor, măsurile luate pentru consolidarea regimului politic şi a situaţiei economice. Este evocată de asemenea frecvent personalitatea lui V. I. Lenin, activitatea sa laborioasă pentru izbînda şi consolidarea revoluţiei [49]. Concomitent, presa mişcării socialiste din Bucovina a desfăşurat o întreagă campanie în sprijinul acceptării de către ţările europene a condiţiilor de pace propuse de Rusia Sovietică, argumentînd că încheierea păcii „ar permite în primul rînd dezvoltarea acestui stat nou şi ar normaliza situaţia din Europa" [50].

Pe măsură ce Partidul Socialist se consolida, iar masele populare îşi cereau cu tot mai multă hotărîre şi insistenţă drepturile, guvernul Al. Averescu întetea măsurile de stăvilire a luptei lor. La 11 august 1920 a fost trecută prin parlament „Legea pentru reglementarea conflictelor de muncă" [51], care a intrat în vigoare în septembrie 1920. Această lege, supranumită legea Trancu—Iaşi, după

45 „Socialismul", nr. 97 din 30 mai 1919.

46 Ibidem ; Gh. I. Ioniţă, *Lotar Rădăceanu*, în Anale de istorie, nr. 4/1971, p. 161.

47 „Socialismul", nr. 133 din 21 iunie 1919.

48 *Fresa muncitorească şi socialistă din România*, Volumul al II-lea (1917—1921), Partea I (septembrie 1917 — iunie 1919), Bucureşti, Editura Politică, 1971, p. 179.

49 Ibidem.

50 „Socialismul", nr. 181 din 16 august 1920.

51 „Monitorul Oficial", nr. 122 din 5 septembrie 1920, p. 4239.

numele celui care a elaborat-o, urmărea suprimarea dreptului de grevă cu caracter politic și temporizarea mișcărilor greviste care ridicau numai revendicări cu caracter profesional. Scopul legii consta în ocrotirea legală a spărgătorilor de grevă, dezagregarea mișcării greviste și ruperea oricărei solidarități a muncitorilor în lupta lor împotriva exploatării capitaliste. Prin prevederile sale legea avea un caracter represiv, antigrevist și, în general, antimuncitoresc.

Dînd glas voinței muncitorimii de a nu fi adoptată noua lege, deputații grupului parlamentar socialist — cărora li s-au raliat, cu diferite nuanțe și unii reprezentanți burghezi cu vederi democratice — s-au ridicat împotriva acestei măsuri legislative care lovea în dreptul de grevă. Demascînd adevăratele intenții ale legiuitorilor privind răpirea dreptului de grevă, deputatul socialist bucovinean Iacob Pistiner arăta cu prilejul unei mari întruniri muncitorești din București, desfășurată în luna august 1920: „Legea aceasta este o provocare născută din impotența guvernului de a rezolva problemele economice și din dictatura oligarhiei, care, văzînd că pierde puterea, ea face totul pentru a se menține. Dar prin astfel de mijloace ea nu face decît să grăbească căderea ei, căci muncitorimea va răspunde acestei legi prin toate mijloacele care corespund sentimentului ei de dreptate“ [52].

Legea Trancu-Iași și întreaga politică legislativă a claselor dominante au primit cea mai puternică replică prin greva generală din octombrie 1920. În Bucovina a fost exprimată totala adeziune a muncitorilor la această formă superioară de luptă. În pofida dificultăților de comunicare, organizațiile muncitorești au izbutit să înfăptuiască o acțiune comună de anvergură națională, la reușita căreia un aport substanțial au adus și organizațiile muncitorești din această parte a țării. La 18 octombrie au intrat în grevă muncitorii din Cernăuți, la 19 octombrie întreg personalul de tracțiune C.F.R. de pe linia Dărmănești — Cîmpulung — Vatra Dornei [53], iar la 20 octombrie întreaga muncitorime din această provincie era antrenată în greva generală care „a fost completă“ [54]. În timpul grevei muncitorii bucovineni au ales „culoarea roșie“ și au acționat conform intereselor de clasă [55]. Datorită rolului activ pe care l-au avut în pregătirea și organizarea grevei generale din octombrie 1920 unii fruntași ai mișcării socialiste și muncitorești din Bucovina — Romulus Dan, Rudolf Gaidosch și Stanislav Wiktorezyk — au fost arestați și aduși în fața Curții Marțiale [56]. În aceste condiții printr-o comunicare dată de Partidul Social-Democrat din Bucovina se „punea în vedere burgheziei din Regatul român că aceste măsuri sînt numai începuturi și că în curînd manifestările de acest fel ale muncitorimii vor lua înfățișări mult mai pronunțate“ [57].

Tactica pasivă, legalistă cu orice preț, imprimată grevei generale de către unii lideri din conducerea partidului, care au lansat lozinca „În timpul grevei toată lumea stă acasă, nu se face nici o demonstrație pentru a nu face jocul provocatorilor“, a slăbit și aici, ca pretutindeni, forța grevei generale. Cu atît mai ușor a fost anihilată ea în Bucovina, unde conducătorii mișcării socialiste, văzînd o regretabilă îngustime de vederi, luaseră hotărîrea ca greva să dureze doar 24 de ore, după care să se reia lucrul. Cu toate acestea, unii fruntași ai mișcării socialiste din Bucovina își manifestau optimismul asupra rezultatului final al luptei muncitorimii, socotind că acțiunea din octombrie 1920 a corespuns „într-o-totul scopurilor“, reprezentînd o primă etapă a unui proces revoluționar ascendent. În acest sens, organul de presă al socialiștilor bucovineni reliefa următoarele: „Prima etapă în greva politică a reușit... Democrația și dorul de libertate al maselor largi sînt tot mai puternice; vor fi făcute cîteva greve generale pînă cînd vor obține (muncitorii — n.n.) drepturi și o nouă constituție în pas cu vremea“ [58].

Prin amploarea și combativitatea sa revoluționară, greva generală, la care a participat aproape întreg proletariatul român, a fost cel mai important eveniment din istoria luptelor de clasă de pînă atunci din România. Ea a arătat mai mult ca oricînd necesitatea făuririi unui partid politic consecvent revoluționar al clasei muncitoare [59].

Analizată activitatea organizațiilor muncitorești de aici, din perspectiva istorică, trebuie să subliniem că în ciuda scăderilor și limitelor social-democrației bucovinene, ea a fost o mare mișcare, pătrunsă de înaltele principii și idealuri ale proletariatului din țara noastră, de curaj și conștiință civică. A fost o mișcare a demnității și superiorității morale, a slujirii intereselor de clasă ale proletariatului. Referindu-se la rezultatele concrete obținute de mișcarea muncitorească din Bucovina — George Grigorovici releva că acestea — „au întărit încrederea în ea și credința în socialismul izbăvitor, iar principiul revoluționar, atît de necesar oricărei mișcări proletare, n-a fost slăbit nicidecum...“ În continuare el remarca că aceste progrese văzîndu-se cu ochii, muncitorii s-au simțit „siguri sub conducerea unui partid de clasă, care a dovedit maturitatea elementelor muncitorești de a conduce masele treptat la autodeterminare și autoguvernare, fără de care nu poate exista nici democrația, nici socialismul“ [60].

Această ținută afirmată în activitatea practică explică de ce procesul de călire și maturizare revoluționară a mișcării socialiste din Bucovina s-a amplificat în anii 1918—1920, urmînd o linie ascendentă. Dacă anterior problema revoluției sociale era apreciată ca o chestiune de perspectivă îndepărtată, acum părerile se schimbă; sub impresia luptelor purtate, a situației generale europene, ideea de revoluție socială este pusă în termeni de acțiune. Astfel, cu prilejul sărbătoririi zilei de 1 Mai 1920 în Bucovina, G. Grigorovici spunea: În condițiile în care clasa muncitoare din multe țări din Europa se pregătește să cucerească „puterea politică, s-a ajuns de fapt în epoca istorică cînd muncitorimea conștientă, socialistă, trece de la vorbe la fapte“ [61]. În același spirit, Iacob Pistiner, preciza: „Socialismul se poate înfăptui numai în urma neclintitei lupte de clasă. Oricît de importante sînt reformele, în cele din urmă nu ele hotărăsc. Dar — sublinia el — lupta și metoda trebuiesc potrivite timpului și țării“ [62]. Pentru a realiza acest salt calitativ — sublinia organul de presă al Partidului Social-Democrat din Bucovina — „n-avem decît să ne amintim exemplul bolșevicilor ruși a căror activitate e în fond și ea o încercare de a înfăptui idealul socialist în mod conștient“ [63]. Transformările calitative survenite în modul de a gîndi și acționa al socialiștilor bucovineni au fost semnificativ evidențiate și în raportul prezentat la Conferința Partidului Social-Democrat din septembrie 1920, în care se face următoarea apreciere: „Fundamentul socialismului științific e doctrina despre lupta de clasă care nu ne spune numai că istoria tuturor timpurilor a fost istoria luptelor de clasă, ci și că libertatea clasei muncitorești nu poate fi decît opera acelei clase înseși. De aici rezultă că socialismul așa numit reformist sau revizionist nu este cel adevărat întrucît așteaptă libertatea proletariatului din colaborarea clasei burgheze“ [64].

Într-o ascuțită confruntare cu tendințe adverse, în mișcarea socialistă din Bucovina, ca și pe plan național, își croiește drum curentul dominant, care înțelege că împrejurările istorice favorizează și impun nu o simplă readaptare a metodelor tradiționale ale social-democrației, nu o redresare doctrinară sau politică, ci o totală transformare care să aibă drept moment esențial ruptura definitivă

52 „Socialismul“, nr. 178 din 13 august 1920.

53 Arhivele Statului Suceava, Fondul Serviciului de siguranță Cîmpulung, Dosar nr. 1/1920, fila 62.

54 „Socialismul“, nr. 252 din 20 noiembrie 1920.

55 *Presa muncitorească și socialistă din România*, Volumul al III-lea (1917—1921), Partea I (septembrie 1917 — iunie 1919), București, Editura Politică, 1971, p. 183.

56 „Socialismul“, nr. 252, 259 și 263 din 20, 28 noiembrie și 3 decembrie 1920.

57 „Glasul Bucovinei“, nr. 552 din 31 octombrie 1920.

58 „Socialismul“, nr. 238 din 15 noiembrie 1920; Vorwärts nr. 328 din 7 noiembrie 1920.

59 *Greva generală din România — 1920*, București, Editura Politică, 1960, p. 256-274.

60 „Vremea nouă“, nr. 88 din 15 februarie 1921.

61 „Vremea nouă“, nr. 49 din 9 mai 1920.

62 Ibidem, nr. 102 din 22 mai 1921.

63 „Vremea nouă“, nr. 78 din 28 noiembrie 1920.

64 „Vremea nouă“, nr. 67 din 12 septembrie 1920.

cu practica și teoria oportunistă, indiferent ce forme ar îmbrăca. În acest cadru, evoluția mișcării muncitorești din Bucovina, lupta Partidului Social-Democrat pentru eliberarea națională și socială a maselor populare din această provincie, situarea socialiștilor de aici, mai ales în anii 1918—1920, pe o poziție intransigentă de combatere a reformismului și oportunismului constituie o contribuție de preț la lupta întregii mișcări muncitorești din țara noastră pentru realizarea acelui salt calitativ exprimat în transformarea Partidului Socialist în Partidul Comunist Român. Semnificativ în acest sens este faptul că saltul calitativ înregistrat în evoluția mișcării muncitorești s-a realizat prin activitatea proprie, conștientă a întregii clase muncitoare din România, partidul de tip nou, revoluționar, fiind astfel o creație a poporului român.

Formarea Partidului Comunist Român nu a constituit o simplă schimbare de nume, un demers periferic, exterior ; ea a însemnat un proces adînc de restructurare a mișcării muncitorești din țara noastră. Așa cum se subliniază în Programul Partidului Comunist Român, transformarea, în mai 1921, a Partidului Socialist în Partidul Comunist Român, „a marcat o etapă nouă, superioară, atît pe plan politic și ideologic, cît și organizatoric în mișcarea revoluționară din România, în dezvoltarea detașamentului de avangardă al clasei muncitoare, a dat un nou și puternic avînt luptelor politice și sociale desfășurate de masele largi populare din țara noastră“ [65].

Crearea Partidului Comunist Român a constituit un moment de răscruce în istoria patriei și a mișcării muncitorești din țara noastră. Prin aceasta s-a ridicat pe o treaptă superioară lupta pentru libertate și dreptate socială, împotriva exploatării și asupririi, pentru apărarea și întărirea independenței și suveranității naționale, luptă care a culminat cu biruința proletariatului și nașterea României socialiste.

LE MOUVEMENT OUVRIER ET SOCIALISTE DU NORD DE LA MOLDAVIE DANS LES NOUVELLES CONDITIONS CRÉEES PAR L'EDIFICATION DE L'ETAT NATIONAL UNITAIRE ROUMAIN (1918—1920)

Resume

L'édification de l'état national unitaire a déterminé le développement multiforme de la Roumanie, un rôle primordial étant joué par le mouvement révolutionnaire des masses populaires. Dans ce cadre, l'auteur analyse les aspects les plus importants de l'activité du Parti Social-Démocrate de Bucovine, qui, entre 1918 et 1920 a dirigé la lutte de la classe ouvrière vers l'accomplissement de profondes transformations démocratiques, tout en militant pour la consolidation et le progrès de l'état national unitaire roumain, à la création duquel il a pleinement contribué.

L'article souligne le procès de maturation du mouvement ouvrier et socialiste de Bucovine entre 1918 et 1920, procès qui a culminé par la Grève générale d'octobre 1920. Malgré ses limites, le P.S.D. s'est affirmé avec vigueur dans la vie politique, à force de servir aux intérêrêts de classe du prolétariat de Bucovine et de représenter une contribution importante à la lutte du mouvement ouvrier du pays entier afin de réaliser le saut qualitatif représenté par la transformation du Parti Socialiste en Parti Communiste Roumain.

65 *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, București, Editura Politică, 1975, p. 40.

DEZVOLTAREA INDUSTRIEI MINIERE SUCEVENE ÎNTRE ANII 1945—1948

Motto:

Nimic și nimeni nu ne poate desface pe noi
De munți, de ape și de adîncuri.
Pentru că pămîntul pe care-l slujim cu
inima și cu brațele
A fost făcut din măduva oaselor noastre
Și de aceea noi îi sîntem și slugă și stăpîn.

după **V. ROTARU**

GAVRIL IRIMESCU

Energicul act al poporului român de la 23 August 1944 a deschis o eră nouă în destinele României. Preluînd puterea în propriile sale mîini poporul nostru și-a putut pune în operă vocația sa de muncă, croindu-și un drum nou, propriu intereselor sale vitale, de dezvoltare, bunăstare și pace.

Plecată de la comuniștii români ideea vizionară a industrializării și dezvoltării țării a prins contur la Conferința Națională a Partidului Comunist Român din 16—21 octombrie 1945 [1], cînd, s-au trasat și liniile directoare ale dezvoltării viitoare a României. Previziunile de atunci, ridicate la rangul de politică de stat, au prins rădăcini adînci în solul țării rodind fructuos an de an. Ca atare, au fost atrase la o intensă viață economică, pe lîngă vechile centre industriale ale țării, și cele mai puțin dezvoltate, între care, de un sprijin evident s-au bucurat și cele din Bucovina. În acest cadru, activității miniere i s-a asigurat ascensiuni nebănuite în trecut.

1. *Lupta muncitorilor minieri pentru refacerea și democratizarea vieții economice*

„Între locurile grav lovite de vitregia sorții în războiul distrugător care abia s-a încheiat, se spunea într-un document din anul 1945, sudul Bucovinei apare printre cele dintîi“ [2]. Într-adevăr, Bucovina cu frumusețile sale lăsate de natură sau create de inteligența și spiritul creator al minunaților săi locuitori a avut mult de suferit ca urmare a acțiunilor de război — întrucît case, edificii școlare și administrative, fabrici și uzine, căi ferate, drumuri și poduri, sate întregi au fost transformate în ruine. Aceeași soartă a avut-o și industria minieră care-și avea întregul patrimoniu în regiune. Acțiunile de front, jafurile și minările făcute de trupele germane în retragere au dus la distrugerea uzinelor electrice, atelierelor mecanice, funicularului Arșița — gara C.F.R. Iacobeni, a instalațiilor, sculelor și uneltelor miniere și ale laboratorului chimic, galeriile au fost prăbușite, puțurile înfundate — întreaga viață minieră a fost adusă la cota zero [3], producîndu-se o puternică stagnare în economia minieră bucovineană.

Prin distrugerea căilor de comunicații atît spre est cît și spre vest, a gărilor și în special al tunelului *Mestecăniș* [4], regiunea minieră a fost circumscrisă unei totale izolări creîndu-se serioase probleme atît din punct de vedere al transportului minereului cît și al aprovizionării minerilor.

1 „Scînteia“ nr. 357 din 20 oct. 1945.

2 Arh. St. Suceava, Fondul bisericesc, dosar 2/1945, f. 15.

3 Pagubele produse industriei miniere din Bucovina sînt evaluate de Comisia de constatare și evaluare a pagubelor de război, la peste un miliard lei. Ibidem, dosar 72/1947, f. 128.

4 Arh. St. Suceava, fond Prefectura județului Cîmpulung, dosar 166/1945, f. 17, „Calea ferată distrusă de armata germană în retragere, la fel tunelul Mestecăniș distrus complet pe o distanță de 1650 m, gările Mestecăniș și Iacobeni distruse“. Ibidem.

Adusă în stare de ruină economia regiunii trebuia grabnic refăcută, urmele războiului înlăturate, trebuia construit mai bine, așezat pe temelii trainice „era necesar a se găsi în însuși procesul acestei refaceri a posibilităților noi de valorificare mai intensă a bogățiilor existente“ [5].

Acest impuls constructiv a fost ferm susținut, mai ales după 6 martie 1945, de guvernul de largă concentrare democratică, condus de Dr. Petru Groza. Referindu-se la refacerea potențialului economic și dezvoltarea ulterioară a României, Dr. Petru Groza afirma la ședința guvernului din 9 mai 1945 : „Nu vom cîrpi, nu vom repara pe ici pe colo, ci vom reconstrui din temelii. Din clipa înființării noastre aici, la conducerea țării, noi am pășit la reforme care cadrau cu această hotărîre a noastră de a reconstrui din temelii totul, structura noastră social-economică și politică“ [6]. Spre cinstea lor, muncitorii mineri, sub îndrumarea organizațiilor de partid și de sindicat, s-au aflat în primele rînduri ale luptei pentru refacerea economică, pentru repunerea în funcțiune a minelor, pentru mărirea producției de mangan „atît de întrebat la realizarea oțelurilor necesare refacerii golurilor făcute de război“ [7], pentru clădirea întregii vieți pe baze democratice. Semnificativă din acest punct de vedere este acțiunea muncitorilor de la Societatea minieră *Manganul* din Vatra Dornei care văzînd că societatea nu reia lucrările de repunere în exploatare a minelor *Pietrele Arse,* au trecut la executarea lucrărilor de întreținere și exploatare „deoarece, afirmă ei, după 23 August 1944 cînd au fost izgonite trupele hitleriste de pe teritoriul țării, societatea n-a mai dat semne de viață, n-a mai vrut să extragă cîtuși de puțin minereu care este atît de prețios pentru refacerea țării, au sabotat pur și simplu. Noi muncitorii care am lucrat [la aceste mine] de 15—20 de ani ne-am dat seama de această bogăție națională care era lăsată în părăsire făcînd întreținerea cu cea mai bună voință pentru producția de minereu care este atît de necesară și după mai multe intervenții făcute, prin sindicatul minier, am început lucrul, punînd toate forțele noastre muncitorești am extras 230 tone minereu“ [8].

Intrigați de lipsa de interes a patronilor, și muncitorii mineri de la minele Arșița, Tolovan, Terezia și Argestru ale Fondului bisericesc, respectiv ale Societății miniere *Mangasar,* văzînd că „au trecut peste șase luni de la război și proprietarii nu reiau activitatea minieră, minele rămînînd în părăsire și fiind vorba de asigurarea existenței muncitorilor mineri din această regiune bîntuită de nenumărate lipsuri“ [9], au cerut constituirea unei *cooperative muncitorești de exploatare minieră* care să treacă imediat la exploatarea manganului. În motivarea cererii se arăta că manganul este un produs cu multiple întrebuințări, dar în special la „realizarea oțelurilor necesare refacerii golurilor făcute de război (în căile de comunicații, în parcul de material rulant * și naval, uzinelor și instalațiilor), în fabricarea feroaliajelor, pilelor electrice, în industria sticlei, chimică și a coloranților, aproape în toate realizările progresului tehnic de după război ca urmare a eforturilor uriașe făcute de geniul omenesc pe tărîmul perfecționărilor și invențiilor puse în slujba păcii“ [10].

Această acțiune hotărîtă a muncitorilor mineri, conjugată cu aceea a minerilor de la minele *Pietrele Arse* au pus în alertă administrațiile minelor. Astfel

5 Vasile Mîrza, *Raport la Conferința regională P.C.R. Moldova,* Iași, Editura „Lupta Moldovei“, 1945, p. 27.

6 Apud Petru Russșindilar, *Înfăptuirea naționalizării în județul Suceava,* în „Suceava“ Anuarul Muzeului județean, IV, Suceava, 1977, p. 172.

7 Arh. St. Suceava, Fondul bisericesc, dosar 506/1940, f. 106.

8 Ibidem, cf. col. V. Anescu, *Efortul economic al poporului român în războiul antihitlerist,* Ed. Militară, București, 1964, p. 127.

9 Ibidem, f. 312.

* Cele mai mari pagube de pe urma războiului le-au suferit căile ferate, „50% din parcul de locomotive și 68% din cel de vagoane. Capacitatea de transport a căilor ferate la 23 August 1944 se redusese la 30% față de cea din 1943“ — vezi *Raportul politic al C.C. al P.C.R. la Conferința Națională a P.C.R. a P.C.R. din 16—21 oct. 1945,* în „Scînteia“ nr. 357 din 20 oct. 1945.

10 Arh. St. Suceava, Fondul bisericesc, dosar 126/1944, f. 11-12.

că la 2 decembrie 1944 Administrația minelor Iacobeni întocmește un *„plan de activitate minieră* care prevedea : repararea, întreținerea și amenajarea galeriilor pentru exploatare, refacerea uzinei de forță, a atelierelor mecanice, funicularului, continuarea lucrărilor de explorare și refacere a cîmpurilor de exploatare distruse de către societatea minieră germană *Ferromangan* prin exploatare forțată“ [11], iar la 8 decembrie 1944 „sub impulsul muncitorilor mineri, se întocmește *un program de lucru.* Criticînd Fondul bisericesc pentru inactivitatea din trecut, programul prevedea obligația *Fondului* de a lua măsuri de „modernizare și raționalizare a extracției, iar în măsura realizărilor, înzestrarea minelor cu instalații de îmbogățire (înnobilare) a minereului, tinzînd chiar la transformarea lui în produse finite“ [12]. Ceea ce este de reținut, se afirma că „din minereul de mangan de la Iacobeni, folosindu-se tehnica modernă, se poate obține cu aceleași cheltuieli aproape același feromangan ca și din minereul mai bogat de peste 42% Mn.“ [13].

Dar cu toate acestea, conducerea Fondului bisericesc, autoritățile administrative și chiar guvernul Rădescu nu se preocupau de refacerea economică. Următorul exemplu este edificator. La 11 decembrie 1944 se cerea Președinției Consiliului de Miniștri refacerea liniei ferate Vatra Dornei — Dărmănești și a tunelului Mestecăniș. Se intervine, în februarie 1945, la Prefectura județului Cîmpulung, la Cercul de recrutare și la Inspecția pentru lucrări speciale C.F.R., pentru admiterea începerii lucrărilor la refacerea tunelului Mestecăniș [14], în zadar. Abia după 6 martie 1945, cînd, primul guvern democratic din istoria României luînd în dezbatere măsurile de refacere economică, necesitatea creșterii producției industriei grele, care să susțină chemarea Partidului Comunist Român „Totul pentru front, totul pentru victorie“, emite, la 8 martie 1945, o decizie obligatorie pentru Fondul bisericesc de a repune în funcțiune minele și a produce lunar cel puțin 2000 tone minereu de mangan, punere în funcțiune, cerută cu atîta insistență și de sindicatul lucrătorilor mineri din regiune [15]. Astfel, la 2 aprilie 1945 sînt reluate lucrările concomitent atît la minele Iacobeni cît și la Vatra Dornei „asigurîndu-se un randament de producție normal“ [16]. În același timp, muncitori mineri specialiști îi găsim în fruntea acțiunii de refacere a tunelului Mestecăniș și a podurilor la drumul spre Rarău.

Iată cum aprecia ziarul *Scînteia* evenimentul. „Conștienți de importanța mare pe care o are manganul pentru refacerea țării muncitorii mineri din Iacobeni, îndrumați de organizația [de partid] au hotărît să repună în funcțiune mina. În frunte cu brigada de șoc a minerilor comuniști Coca Spiridon, Ciornei Ilie, Mîndrilă Gheorghe, Șutea Dumitru, minerii din Iacobeni, sfidînd condițiile grele de muncă, lucrează cu rîvnă, însuflețiți de cel mai înalt patriotism, cucerind manganul pentru refacerea țării și grăbirea victoriei“ [17]. Reluînd știrea, ziarul *Lupta Moldovei,* adaugă că „muncitorii de la minele Iacobeni luptă cu toate greutățile pricinuite de Fondul bisericesc pentru mărirea producției, în același timp sînt nemulțumiți revendicînd un salariu mai omenesc și înființarea unei cantine“ [18].

În ce privește plata salariilor semnificativ este raportul inspectorului de control, Gheorghe Sofronie, din 23 iunie 1945, care menționează că „plățile se fac lunar, dar întotdeauna după 20 de zile de la expirarea lunii, pe cînd la alte întreprinderi plățile se fac tot la 14 zile“ [19], consilia Administrația centrală de a acorda aconturi din salarii muncitorilor afirmînd că „în situația actuală este și omenos și înțelept de a nu provoca nemulțumiri cauzate de întîrzierea plăților“ [20].

În afară de salarizare, problema zilei era acea a aprovizionării. Deși legea

11 Ibidem.

12 Ibidem, f. 11.

13 Ibidem, f. 12.

14 Ibidem, dosar 238/1945, f. 27.

15 Ibidem, dosar 229/1945, f. 110.

16 Ibidem.

17 „Scînteia“ din 29 aprilie 1945.

18 „Lupta Moldovei“ nr. 7 din 30 aprilie 1945.

19 Arh. St. Suceava, Fondul bisericesc, dosar 230/1945, f. 22.

20 Ibidem.

nr. 349/1945 pentru reglementarea salariilor și înființarea economatelor prevedea obligații pentru „întreprinderile comerciale și industriale de a înființa economate pentru aprovizionarea salariaților cu alimente, îmbrăcăminte, lenjerie, încălțăminte și alte articole de primă necesitate“ [21], dîndu-și seama că economatul va lua ființă mai tîrziu, muncitorii cer „înființarea imediată a unei *cooperative a muncitorilor pentru aprovizionare* cu capital social propriu, precum și a unei cantine muncitorești“ [22]. Dar cu toate stăruințele depuse cooperativa n-a putut lua ființă ; problema aprovizionării rămînînd una din problemele nerezolvate.

Concomitent cu lupta pentru refacerea economică muncitorii mineri au militat ferm pentru democratizarea vieții economice, pentru dreptul de a ridica economia minieră suceveană la locul ce i se cuvenea în cadrul economiei țării. Făcînd din sindicatul lucrătorilor mineri o puternică organizație politică, muncitorii au trecut la demascarea activității antidemocratice și antimuncitorești a șefului minelor Iacobeni, inginer Gheorghe Petrescu-Tache, căruia i-au reamintit toate abuzurile făcute de la venirea sa la conducerea minelor, că „a lucrat în contra intereselor muncitorești, a redus nejustificat simbriile, în noiembrie 1943, provocînd greva din 8 decembrie, care putea avea, sub regimul trecut de asuprire a clasei muncitoare, urmări foarte grave ; că a introdus un greu regim de amenzi și chiar carcera pentru pedepsirea muncitorilor ; că atitudinea sa antimuncitorească se vede și în prezent prin faptul că adresează injurii și insulte pe șantiere ; că a dovedit o completă lipsă de interes pentru doleanțele muncitorilor — nu s-a interesat de redeschiderea exploatărilor miniere ; în sfîrșit, că nu a acordat drepturile muncitorilor recunoscute de guvern“ [23], pentru toate acestea i se pune în vedere să părăsească șantierele minelor. Alarmată, Administrația centrală a Fondului bisericesc, trimite la Iacobeni o comisie de anchetă, care, după investigațiile făcute, este nevoită să recunoască, la 22 august 1945, „temeinicia învinuirilor ce i se aduc șefului minelor și întrucît nu mai este capabil a înlătura greutățile ce s-au ivit, mai ales din cauza nemulțumirilor muncitorilor“ [24], propune înlocuirea lui. Retras în Centrală — la serviciul minelor și băilor — muncitorii cer înlăturarea lui și de aici „deoarece, se spune în telegrama trimisă de sindicatul minier la 14 noiembrie 1945 Fondului bisericesc, nu admitem nici un amestec al acestuia în chestiunile minelor“ [25].

Între timp, pe plan politic, se produc evenimente deosebit de importante — desfășurarea lucrărilor conferințelor județene și a Conferinței organizației regionale P.C.R. Moldova — în care, problema reconstrucției a fost considerată „sarcină vitală pentru dezvoltarea Moldovei și a țării“ [26]. În cadrul Conferinței regionale s-a acordat un deosebit interes față de exploatarea bogățiilor subsolului bucovinean. Raportorul, profesor doctor Vasile Mîrza, arăta că „o regiune cu un subsol deosebit de bogat este Bucovina de Sud și în special județul Cîmpulung. Aici, trebuie să vorbim, în primul rînd, despre zăcămîntul de mangan. Este vorba, spunea raportorul, despre un metal deosebit de prețios ce se întrebuințează pentru prepararea de fontă și oțeluri speciale, cu multiple întrebuințări în industria bateriilor electrice, a sticlei și în chimie etc. și în al doilea rînd, despre pirită și calcopirită necesare pentru producerea hîrtiei și a acidului sulfuric, precum și de un minereu bogat de plumb și argint, numit galenă“ [27]. Pentru mărirea producției de mangan, care „ar putea nu numai să acopere nevoile țării, dar să și constituie un articol de export“ [28] se impunea : 1. „refacerea uzinei hidroelectrice pentru asigurarea forței mecanice ; 2. repararea funicularului pentru transportul minereului ; 3. repararea liniei înguste de la exploatare pînă la calea ferată ; 4. îmbunătățirea sistemului de extracție pentru mărirea randamentului muncii ; 5. punerea în funcțiune a uzinei de concentrare a oxizilor de mangan ; 6. repunerea în funcțiune a morii pentru pisat minereul necesar fabricării bateriilor ; iar celula Partidului Comunist din Iacobeni propunea 7. utilarea și punerea în funcțiune a turnătoriei de fontă — care ar putea funcționa cca șase luni cu resturile de fontă existentă și adunată de la populație — producînd obiecte pentru construcție, obiecte casnice și piese pentru industria forestieră“ [29].

21 „Monitorul Oficial“ nr. 101 din 3 mai 1945, part. I-a, p. 3625.
22 Arh. St. Suceava, Fondul bisericesc, dosar 230/1945, f. 24.
23 Ibidem, dosar 238/1945, f. 3.
24 Ibidem, f. 27.
25 Ibidem, dosar 238/1945, f. 12.
26 V. Mîrza, *op. cit.*, p. 8.
27 Idem, p. 31-32.
28 Ibidem.

Ca urmare a celor discutate la Conferința regională, la 30 august 1945, celula Partidului Comunist și Sindicatul minier Iacobeni intervin la Fondul bisericesc făcînd importante propuneri pentru dezvoltarea activității miniere viitoare. „Cu schimbarea conducerii minelor, se spunea în memoriul întocmit, strădania noastră nu s-a terminat, nici îndreptarea situației minelor nu s-a realizat, drumul gîndurilor noastre abia s-a deschis“ [30]. În continuare, se arată că „minele de la Iacobeni au avut în trecut zile grele și așa cum au fost zilele minelor au fost și zilele noastre... și fiindcă acum, după războiul greu, grija pentru asigurarea unui viitor ne este mare ne-am organizat în sindicat pentru a ne revendica drepturile noastre profesionale și materiale dar și pentru a munci cu dragoste pentru o producție rentabilă, ridicînd această întreprindere la locul pe care-l merită în cadrele economiei naționale“ [31]. Pentru realizarea acestui deziderat, pentru început, muncitorii cereau : 1. „întocmirea unui plan de lucru sigur, bine întocmit de specialiști ; 2. organizarea unei bune și sistematice exploatări a minelor ; 3. o bună valorificare a producției“ [32]. Memoriului i se anexa și un *program de activitate imediată* în care se concretizau : 1. „realizarea unei producții anuale de 15.600 tone ,optime din punct de vedere calitativ ; 2. raționalizarea consumului de materiale ; 3. obținerea de beneficii prin repunerea în funcțiune a atelierelor mecanice și furnalului întreprinderii ; 4. angajarea de personal specializat — turnători, modelatori și diverși meseriași ; 5. turnarea de piese de mașini necesare refacerii industriei, unelte agricole necesare gospodăriilor populației ; 6. amenajarea laboratorului chimic, precum și 7. începerea unor studii mineralogice atît de necesare unei exploatări raționale ; 8. organizarea unui serviciu medical permanent ; 9. aprovizionarea muncitorilor după normele fixate de guvern și nu după modelele aplicate în prezent care încurajează specula ; în sfîrșit, 10. organizarea lucrărilor de exploatare a piritei de la Fundu Moldovei“ [33].

Cunoscută fiind ideea că extragerea minereului de mangan este în raport direct cu producția de oțel, feromangan și fontă, acesta constituind materia indispensabilă a uzinelor metalurgice și siderurgice, aceste planuri, extrem de încurajatoare, deveneau deocamdată inoperante datorită, pe de o parte, lipsei cererii la interior, deoarece uzinele de fier Hunedoara, cele mai mari consumatoare de minereu de mangan din țară, înzestrate cu cinci furnale, avînd o capacitate de producție anuală de 175.000 tone fontă, funcționau în anul 1945 numai cu un singur furnal (10% din capacitatea de producție), iar uzinele Reșița, cu două furnale și o capacitate de 70.000 tone fontă pe an și uzinele Titan—Nadrag—Călan, cu un furnal și o capacitate de 24.500 tone [34] pe an — „erau silite să rămînă inactive din lipsă de electrozi“ [35], iar pe de altă parte, nu exista un debușeu exterior încă asigurat. Din acest punct de vedere tratativele duse în cursul anului 1945, prin Camera Româno-Polonă de comerț exterior, pentru asigurarea desfacerii minereului de mangan în Polonia erau binevenite [36]. Tratative urmau a se iniția și cu vechile partenere ale Fondului bisericesc — uzinele metalurgice din Cehoslovacia [37]. Mai existau și alte cauze care împiedicau demararea promptă a activității miniere ; cauze de ordin tehnic — lipsa materialelor tehnice, mașinilor de forță (uzina elec-

29 Ibidem.
30 Arh. St. Suceava, Fondul bisericesc, dosar 238/1945, f. 4.
31 Ibidem, f. 4-5.
32 Ibidem.
33 Ibidem, dosar 238/1945, f. 4-5 ; dosar 230/1945, f. 73-74 ; dosar 229/1945, f. 46-47.
34 „Scînteia“ nr. 357 din 20 oct. 1945.
35 Arh. St. Suceava, Fondul bisericesc, dosar 131/1944, f. 358.
36 Ibidem, dosar 72/1947, f. 129.
37 Ibidem, dosar 131/1944, f. 358.

trică fiind distrusă nu se găseau piese pentru reparații), neterminarea (în 4 martie 1946) a degajării și reparării tunelului Mestecăniș și deschiderii liniei ferate Dărmănești — Vatra Dornei pentru expedierea minereului către beneficiari, precum și cauze de ordin financiar — lipsa mijloacelor financiare și a fixării unui preț remuneratoriu pentru tona de minereu livrat [38].

Față de această situație grea, conștient de obligațiile ce-i reveneau — de a da țării minereul necesar reconstrucției și acea a datoriei sociale — asigurarea existenței celor ce-și legase întreaga lor ființă de minerit — Fondul bisericesc, intervine în mai multe rînduri, în cursul anilor 1945 și 1946, la Ministerul Economiei Naționale, Ministerul Minelor și Petrolului și Comisariatul general al prețurilor pentru a fi sprijinit în obținerea unui credit necesar acoperirii cheltuielilor masive de exploatare, echivalent cel puțin cu jumătatea valorii minereului ce-l avea în stoc, evaluat la 14.000 tone, aprobarea unui preț de cel puțin 70.000 lei tona, precum și acordarea concursului pentru asigurarea desfacerii producției de minereu și obținerii, prin compensație, a unor materiale și mașini ce eventual le-ar comanda în Cehoslovacia și Elveția [39]. De fapt se tintea la obținerea contravalorii minereului expediat în Germania (în intervalul aprilie—septembrie 1944) din devizele blocate la Banca Națională a României și includerea pe lista organizațiilor ce urmau să exporte minereu de mangan în Polonia și Cehoslovacia ca urmare a încheierii acordurilor economice cu aceste țări. De menționat că bătălia pentru cîștigarea unui debușeu pe piața externă era extrem de acută ; statul preluînd inițiativa exportului de minereu de mangan în Polonia — prin Regia Autonomă C.F.R. — (care nu era proprietar de terenuri miniere) atît Societatea minieră Mangasar cît și Fondul bisericesc se vedeau excluse de pe vechea lor piață poloneză. Pentru a forța lucrurile, avîndu-se în vedere „conjuncturа specială către care se îndreptau exploatările manganifere" [40], Fondul bisericesc, pe de o parte, încheie un acord cu Societatea Mangasar cu „scopul apărării și susținerii intereselor comune ale exploatărilor manganifere din Bucovina pînă la terminarea livrărilor de mangan în Polonia în cadrul actualului acord economic româno—polon" [41], iar pe de altă parte, prevalîndu-se de prevederile articolului 257 din legea minelor, amenință cu „sistarea lucrărilor de exploatare a minereului de mangan și pirită cu începere de la 1 mai" [42]. În condițiile cînd industria națională, metalurgia și siderurgia, nu absorbea anual decît 14.000—15.000 tone minereu de mangan pentru dezvoltarea exploatărilor manganifere române asigurarea pieței de export devenea o condiție vitală, de interes național, întrucît de menținerea acestui debușeu, atît Societatea minieră Mangasar, Societatea Manganul, Societatea Reșița dar mai ales Fondul bisericesc își legau dezvoltarea lor viitoare.

Anul 1946 debutează promițător. Pe plan intern, apar noi elemente ale democratizării vieții economice. Pe baza Deciziei nr. 12/1946 [43] emisă de Președinția Consiliului de Miniștri este desființată vechea Eforie și iau ființă consiliile de administrație, atît la Centrala Fondului bisericesc, cît și la Administrația minelor Iacobeni, unde, pentru prima dată în istoria exploatărilor miniere, muncitorii și-au desemnat reprezentanții lor [44]. Pe baza legii contractelor de muncă, în ianuarie 1946 Confederația generală a Muncii încheie cu Uniunea Generală a Industriașilor din România, din care atît Fondul bisericesc cît și S.A.R. *Mangasar* și Societatea minieră *Manganul* făceau parte, un contract colectiv de muncă cuprinzînd o serie de drepturi pentru muncitori. În primul rînd mărirea salariilor, apoi prime de producție, alocații pentru copii, ajutoare, asistență medicală, precum și asigurarea în caz de incapacitate de muncă ș.a. [45].

38 Ibidem ,dosar 179/1946, f. 38-39.
39 Ibidem.
40 Ibidem, dosar 230/1945, f. 48.
41 Ibidem, f. 46.
42 Ibidem, dosar 179/1946, f. 79.
43 „Monitorul Oficial" nr. 99, part. I-a B dn 28 aprilie 1946, p. 4270.
44 Arh. St. Suceava, Fondul bisericesc, dosar 179/1946, f. 79. Din Consiliul de administrație al Fondului bisericesc făceau parte muncitorii mineri Ipolit Buzilă și Martin Oanea.
45 Arh. Suceava, Fondul bisericesc, dosar 231/1945, f. 29.

Pentru transpunerea în viață a prevederilor acestui contract colectiv muncitorii mineri au trebuit să folosească mijloace diversificate pentru a determina Fondul bisericesc și celelalte societăți miniere să-l aplice.

Pe plan extern, așa cum s-a văzut, se crease o conjunctură favorabilă exportului de mangan în Polonia și Cehoslovacia [46]. Toate acestea au influențat favorabil starea moral-volitivă a muncitorilor și desigur și producția. Începînd cu luna septembrie 1945 lucrările de refacere și punere în stare de funcționare a uzinei electrice, funicularului, rețelei de înaltă tensiune, a morii de pisat mangan ș.a. luaseră o mare amploare, a crescut lună de lună numărul muncitorilor, s-au făcut investiții din ce în ce mai mari [47].

Iată cum caracterizează ziarul Lupta Moldovei aceasta : „Acum cîteva săptămîni minerii din Iacobeni și-au luat angajamentul de a mări producția pînă la 6 martie 1946, ziua împlinirii unui an de la venirea la cîrma țării a guvernului poporului. În acest scop s-au provocat la întrecere. Muncind din răsputeri ei au raportat zilele acestea o mărire a producției cu 200%" [48].

Cu toate acestea țara suferea încă din greu urmările războiului, „inflația, specula și sabotajul capitaliștilor îngreunau la maximum eforturile guvernului de normalizare a vieții economice" [49]. Chiar Comisariatul general al Prețurilor nu-și făcea pe deplin datoria. Tărăgănînd fixarea prețului tonei de mangan, nu dădea posibilitatea stimulării extracției de minereu, continuării în ritm susținut a acesteia. În această situație producția devine fluctuantă, ba începe să scadă — de la o producție de 387 tone în luna aprilie și 696 tone în luna iunie 1945 și 1.122 tone în luna februarie 1946 producția scade la numai 113 tone în luna iunie a aceluiași an. Următoarea situație privind producția de mangan produsă de Fondul bisericesc, cheltuielile făcute și prețul de producție pe tona de minereu loco mină [50] este concludentă :

Anul	Luna	Producția de mangan în tone	Total cheltuieli lei	Prețul de cost pe tona de mangan	Obs.
1945	aprilie	387	10.055	2.598	
	mai	347,1	3.449.080	9.939	
	iunie	696,7	5.293.625	7.606	
	iulie	584,6	5.786.466	9.908	
	august	538,8	7.442.497	13.834	
	septembrie	410,4	7.707.964	18.800	
	octombrie	547,2	13.708.601	25.061	
	noiembrie	596,8	11.008.301	18.470	
	decembrie	378,6	18.978.430	50.208	
1946	ianuarie	825	22.711.716	27.529	
	februarie	1.122,6	24.741.825	22.052	
	martie	1.207,2	73.920.033	61.243	

46 Ibidem, dosar 506/1940, f. 221.
47 Ibidem, dosar 181/1946, f. 10 ; dosar 177/1946, f. 44, 47, 50, 51.
48 „Lupta Moldovei" nr. 118 din 5 martie 1946.
49 Gh. Țuțui, *Înfrîngerea de către forțele revoluționare a acțiunilor antidemocratice și antiguvernamentale întreprinse de partidele politice reacționare și de monarhie (august 1945—ianuarie 1946)*, în „Studii" revistă de istorie, tom. 20, nr. 6/1967, p. 1105.
50 Arh. St. Suceava, Fondul bisericesc, dosar 177/1946, f. 44, 47, 50, 51 ; dosar 72/1947, f. 289.

Dar salariile întîrzie să se plătească, greutăţile aprovizionării cu alimente, îmbrăcăminte îşi spun cuvîntul înrăutăţind la extrem situaţia şi aşa mizeră a oamenilor muncii ; ca urmare nemulţumirile muncitorilor sînt evidente. Iată cîteva exemple ce ilustrează starea de fapt şi de spirit a muncitorilor. „Întîrzierea plăţii drepturilor personalului, se spune într-un memoriu al Sindicatului profesional al funcţionarilor Fondului bisericesc, înaintat Administraţiei centrale la 6 martie 1946, loveşte adînc în existenţa lui, rugăm deci a pune capăt acestor neajunsuri care nu trebuie să mai dăinuiască şi astăzi în era democratică în care trăim“ [51]. La 11 martie 1946 Legiunea de jandarmi Cîmpulung era informată că „muncitorii mineri de la minele de mangan Iacobeni sînt nemulţumiţi de felul cum sînt remuneraţi, salariile fiindu-le insuficiente, iar cantităţile de alimente prea mici. Că faţă de această situaţie au hotărît să trimită o delegaţie, compusă din 3 muncitori, la Centrala Fondului din Bucureşti pentru a solicita sporirea salariilor, a cantităţii de alimente şi să li se dea încălţăminte. Dacă nu li se vor satisface cele solicitate, vor părăsi lucrul“ [52]. Inspectorul de control, trimis la faţa locului, după ce „a stat de vorbă cu muncitorii şi a verificat nevoile lor“ [53], raporta Administraţiei centrale la 23 martie 1946 că „nemulţumiri sînt desigur şi că vor mai fi atîta timp cît viaţa — producţia, distribuţia, consumul şi implicit preţurile şi valuta — este anormală. Un muncitor la pădure cere astăzi 15.000 lei pe zi, iar muncitorii de la minele Iacobeni au rămas la simbriile vechi de maximum 2.594 lei pe zi, iar cei ce lucrează în acord cîştigă cca. 4.000 lei pe zi. La cîştigul acesta mic se adaugă greutatea nemaipomenit de mare de aprovizionare, preţurile au făcut un salt uriaş în sus, există o speculă nerușinată“ [54], întrebîndu-se „ce fac cu cîştigurile lor mici muncitorii fără nici o avere şi fără provizii sînt ei în stare să se hrănească şi să-şi întreţină familiile cu un cîştig atît de mic, şi cu preţuri la alimente atît de mari ?“ [55]. În concluzie, cerea Direcţiei minelor Iacobeni „să studieze şi să întocmească calculele necesare pentru aplicarea contractului colectiv de muncă, iar după aprobarea lui urgentă, muncitorii să poată beneficia de condiţiile de plată prevăzute în contract, începînd cu 1 aprilie 1946, ceea ce le va urca simbriile cu cca. 250%, precum să se ocupe şi de aprovizionarea muncitorilor dar nu la preţuri de speculă“ [56]. Şi muncitorii de la mina de mangan Terezia, din Vatra Dornei, erau nemulţumiţi pentru că nu li se făcea plata la timp şi nu erau aprovizionaţi cu alimente. În memoriul întocmit la 15 iulie 1946, Comitetul minei arăta că „Noi muncitorii de la şantierul minei de mangan Terezia muncim din greu în această mină şi suferim prea mult din cauză că nu ni se plăteşte la timp, muncitorii au nevoie de hrană, de haine, de încălţăminte. De ce nu ni se plăteşte la timp ? De ce nu ni se dau cotele de alimente, de stofe, de pînză, de încălţăminte, drepturile noastre acordate de guvern ? De ce nu se respectă prevederile contractului colectiv ? Bieţii oameni, continua memoriul, îşi ţin lucrul, lucrează desculţi, cu nişte zdrenţe de haine rupte, zilnic se plîng că n-au ce-şi lua de mîncare. Sînt muncitori bolnavi din cauza mizeriei şi lipsei de hrană“ [57]. Această situaţie era cunoscută şi organelor politico-administrative. La 2 iulie 1946 Prefectura judeţului Cîmpulung cere informaţii Fondului bisericesc de modul „cum a înţeles să îndrepte această situaţie“ [58]. În răspunsul dat, i se raportează că „este

51 Ibidem, dosar 26/1946, f. 1.
52 Ibidem, dosar 181/1946, f. 140.
53 Ibidem, f. 141.
54 Pentru edificare, inspectorul de control informează că în ziua de 22 martie 1946 preţurile la principalele produse alimentare, atît la Iacobeni cît şi la Vatra Dornei, au fost : pîinea neagră de 400 gr. între 3.500—4.000 lei ; 1 kg făină porumb 3.000—3.500 ; brînza de oi între 14.000—16.000 lei ; cartofii 1.000—1.200 lei ; ceapa 3.000—3.500 lei ; carnea de vită 7.000—8.000 lei ; iar 1 litru lapte 1.000—1.200 lei. Ibidem.
55 Ibidem.
56 Ibidem.
57 Ibidem, dosar 177/1946, f. 65.
58 Ibidem, f. 52-53.

adevărat că muncitorii nu sînt plătiţi la timp şi nici nu sînt aprovizionaţi la timp din care cauză mulţi au şi părăsit lucrul“ [59].

În afară de plata salariilor şi aprovizionare, starea igienico-sanitară a muncitorilor mineri, aşa cum se menţiona în memoriul sus-citat, era alarmantă. La 15 martie 1946 Ministerul Sănătăţii cerea Serviciului sanitar al judeţului Cîmpulung să cerceteze şi să informeze ministerul despre starea de igienă a locuitorilor din centrul minier Iacobeni „care locuiesc în dependinţe şi locuinţe comune în condiţiuni mizerabile şi neigienice“ [60]. Deşi contractul colectiv prevedea „datoria patronului de a ţine la dispoziţia salariaţilor un medic“ [61] acesta nu era angajat.

Nemulţumiri în legătură cu salarizarea şi aprovizionarea au existat şi în continuare. La 18 decembrie 1946 Legiunea de jandarmi Cîmpulung era informată că „la minele de mangan Iacobeni există nemulţumiri cu privire la salarizarea zilnică care este prea mică, un muncitor primeşte 15.000—20.000 lei pe zi, însă cu aceşti bani nu poate face faţă nici cerinţei alimentare, întrucît făina de porumb ar fi ajuns în partea locului la 14.000 lei kg“ [62]. În nota de răspuns, Administraţia minelor arată că informaţia nu corespunde realităţii deoarece muncitorii mineri de la mina Arşiţa primesc salarii zilnice de 20.000—36.262 lei. Afară de aceasta li se dă cîte un kg făină de porumb pe zi, la preţul de 2.320 lei, iar pentru membrii familiei cîte 300 gr. Pe lîngă porumb li se mai dă muncitorilor slănină, brînză, ceapă, carne la preţuri convenabile. Salariile stau în strînsă legătură cu producţia [63].

Consecvent aplicării în practică a politicii Partidului Comunist Român de atragere la opera de redresare şi reconstrucţie economică a tuturor factorilor productivi, şi avînd în vedere că în economie relaţiile de proprietate nu erau de aceeaşi natură, existau întreprinderi proprietate de stat, altele cu participaţie şi întreprinderi particulare, guvernul Dr. Petru Groza a luat toate măsurile de dirijare şi cooperare, de stimulare a interesului productiv al acestora pentru creşterea producţiei ţării. Avînd în vedere că Fondul bisericesc — mare deţinător de resurse ale solului şi subsolului — din cauza lipsei mijloacelor financiare, nu putea pune în practică politica industrializării şi valorificării resurselor naturale ale Bucovinei, s-a hotărît constituirea unei societăţi mixte cu Regia Autonomă C.F.R. — sub directa îndrumare a Consiliului de Miniştri. Constituită la 3 octombrie 1946 cu denumirea de *Regia mixtă Fond bis.-C.F.R.*, societatea a fost autorizată a funcţiona prin Decretul-lege nr. 911 din 12 noiembrie 1946 [64]. Prin Actul constitutiv din 31 martie 1947, Regia mixtă Fond bis.-C.F.R. a fost transformată în *„Domeniile Bucovina“, Societate Anonimă* [65], avînd ca obiect exploatarea, industrializarea, comercializarea şi valorificarea bogăţiilor solului şi subsolului bucovinean în vederea „ridicării economice, sanitare, culturale, artistice şi sportive a regiunii“ [66]. La constituirea societăţii s-a fixat un capital social de 100 miliarde lei, din care C.F.R.-ul aducea un aport de 50 miliarde lei în numerar, iar Fondul bisericesc folosinţa bunurilor sale evaluate la aceeaşi sumă, de 50 miliarde lei, transformat în 100.000 acţiuni nominative de 1.000.000 lei [67].

Înfiinţarea şi intrarea în activitate a societăţii *Domeniile Bucovina* a însemnat un salt calitativ atît în ce priveşte aprovizionarea materială şi tehnică a ex-

59 Ibidem.
60 Ibidem, dosar 182/1946, f. 21.
61 Ibidem, f. 29.
62 Ibidem, f. 59.
63 Ibidem, f. 58.
64 Ibidem, dosar 2/1945, f. 477 ; „Monitorul Oficial“ nr. 266, part. I-a A, din 15 noiembrie 1946, p. 11970-11971.
65 Arh. St. Suceava, fond Domeniile Bucovina Cîmpulung Moldovenesc, dosar 1/1947, f. 1 ; „Monitorul Oficial“ nr. 82, part. II, din 8 aprilie 1947, p. 2555.
66 Arh. St. Suceava, fond Domeniile Bucovina Cîmpulung Moldovenesc, dosar 1/1947, f. 5.
67 Ibidem, f. 1.

ploatărilor miniere și a muncitorilor cît și în ce privește producția, în schimbarea a însăși opticii de exploatare și industrializare a patrimoniului Fondului bisericesc. Fiindcă conform statutului, societatea, pentru realizarea obiectivului și scopurilor propuse, putea întreprinde — și a întreprins — acțiuni de orice natură pentru punerea în valoare a patrimoniului său. Astfel — în ramura minieră s-a trecut imediat la executarea unor intense studii de prospectare, delimitare și evaluare a resurselor de minereuri de mangan, pirită și calcopirită, fier, blendă și galenă, cărbune, mică, marmoră, caolină, chiz, chiar petrol și gaze [68]. În programul de cercetări, aprobat pentru perioada 1 septembrie 1947 — 31 august 1948, s-au prevăzut lucrări de explorare pentru *mangan* în limitele perimetrelor *Roșu*, continuarea explorărilor începute în anii 1929—1930 pentru identificarea șisturilor manganifere, iar în perimetrele *Colacul, Orata* și *Oița* continuarea înaintărilor în galeriile săpate în anii 1936—1940 și săparea unor galerii noi pentru delimitarea zăcămîntului de mangan. Întreprinderea unor mari lucrări de prospecțiuni asupra straturilor manganifere din regiunea Broșteni, la punctele Holda și Holdița, pentru definitivarea cercetărilor privind deschiderea acțiunii de solicitare a creării unui nou ținut minier.

Societatea Domeniile Bucovina a acordat o atenție deosebită și lucrărilor de explorare pentru pirită și calcopirită activînd vechile concesiuni — galeria *Prașca de Jos, Valea Doamnei* [69] (redeschiderea a două galerii ce parțial erau prăbușite), galeria *Colbu I* precum și vechile galerii de la Izvorul Giumalăului. Se prevedea redeschiderea aici a două galerii „din cele multe ce au existat pe vremea lui Manz" [70] și executarea unui riguros studiu geografic al regiunii. În ce privește *fierul* se prevedeau lucrări geologice și geofizice pentru determinarea *magnetitelor* de pe malul drept al rîului Bistrița Aurie între Vatra Dornei și Cîrlibaba — cu precădere în punctele *Runcu Iacobeni* și *Rusoaia*, precum și repunerea (la nevoie) în exploatare a minei de *limonită* Ida din Valea Stînei. Cercetarea straturilor de *hematite* din valea Pîrîul Cailor; a *sferosideritelor* ce se întind pe valea rîului Moldova, din Prisaca Dornei prin Sadova pînă în Breaza, și *cromitelor* „ce s-ar afla la patul rocilor din serpentinele din localitatea Breaza" [71]; în ce privește *galena argentiferă* și *blenda* se cunoșteau zăcămintele de pe muntele Fluturica — exploatate între anii 1797—1859 dar epuizate — însă, după studiile geologice întreprinse la vremea sa de Bruno Walter, acestea ar continua pe malul drept al rîului Bistrița Aurie, și anume, dealul Vîrful Stînișoarei și pe dealul Iapa [72]. Se impunea deci o cercetare executată de geologi, geofizicieni și ingineri de mine întrucît „nu se știe dacă nu va veni vremea să fim nevoiți a recurge și la rezervele aici vizate" [73]. Pentru *cărbunele brun* se prevedeau cercetări la Poiana Micului și în Valea Isachi, iar pentru *lignit* în punctele Spătărești, Rădășeni și Boroaia, unde cu „ocazia prospecțiunilor făcute de prof. ing. Ilie Popescu s-a constatat existența de strate de lignit de o foarte bună calitate" [74]. În ce privește explorările pentru *petrol* se prevedea a fi executate împreună cu una din marile societăți petroliere. Locațiile sondelor de explorare erau deja fixate.

Societatea Domeniile Bucovina avea în vedere „crearea de noi industrii" [75]: construirea unor stații pentru înnobilarea minereului de mangan, a unor instalații

68 Arh. St. Suceava, Fondul bisericesc, dosar 75/1947, f. 33-46; dosar 72/1947, f. 194.

69 Lucrările de explorare în galeria Valea Doamnei fuseseră terminate încă din anul 1943 cînd s-a cerut transformarea acestui perimetru în concesiune de exploatare. Ibidem, f. 39.

70 Ibidem, dosar 75/1947, f. 40.

71 Ibidem, f. 44.

72 Bruno Walter, *Die Erzlagerstätten der südlichen Bukowina*, 1876, p. 81.

73 Arh. St. Suceava, Fondul bisericesc, dosar 75/1947, f. 45.

74 Ibidem.

75 „Monitorul Oficial" nr. 82, part. II-a din 8 aprilie 1947, p. 2556.

pentru producerea bioxidului de mangan și a manganului metalic din soluție de sulfat, precum și extragerea sulfului din pirită [76]. În ce privește obținerea energiei interesantă ni se pare soluția propusă (utilă și actuală). „Întrucît, se spunea în studiul tehnico-economic întocmit, bogăția națională din sectorul petrolifer, într-un timp relativ scurt încetează, este necesar a se evita folosirea combustibilului lichid petrol, benzină, motorină la crearea industriilor noi. La Iacobeni există posibilități pentru dezvoltarea unei industrii importante pe bază de cărbuni. Aceste motive nu trebuiesc neglijate la viitoarea dezvoltare a uzinei care trebuie să fie prevăzută cu o stație termodinamică încadrată în rețeaua regională de electricitate" [77].

În ce privește extracția de minereu, Societatea Domeniile Bucovina s-a ocupat intens de creșterea producției și productivității muncii. Se constată că „începînd cu luna octombrie 1946, dată de cînd societatea a preluat minele, producția de mangan a crescut simțitor" [78] datorită, pe de o parte, eforturilor de refacere a potențialului existent înainte de război, a punerii în stare de funcționare a atelierelor mecanice, ce urmau să asigure sculele și uneltele necesare exploatărilor miniere, a refacerii și punerii în funcțiune a morii de pisat mangan și a instalațiilor de forță, iar pe de altă parte, „asigurării aprovizionării muncitorilor cu alimente strict necesare și majorării salariilor conform prevederilor din contractul colectiv de muncă" [79], încadrarea cu personalul corespunzător.

În anul 1947 Societatea Domeniile Bucovina a dispus de un personal variind între 289 și 468 oameni, din care un inginer șef de exploatare, un inginer chimist un inginer geolog, 10 maiștri mineri și ajutori, 29 supraveghetori și șefi de echipă, 113 mineri, 63 vagonetari, 49-151 salahori și 18 personal administrativ [80]. În anul 1948 numărul personalului urcă pînă la 809 din care 7 ingineri, 1 chimist, 13 mecanici, 49 funicularişti, cca 410 mineri, 28 personal administrativ și 44 cărăuși.

Societatea Manganul avea în luna noiembrie 1947 doar 16 lucrători, iar Societatea Mangasar 12 lucrători din care nici un inginer [81].

În perioada aprilie 1945 — mai 1946 s-a extras o cantitate de 4.487 tone minereu de mangan cu o producție medie lunară de 320,5 tone. În intervalul iunie 1946 — mai 1947 s-a extras o cantitate de 9030 tone minereu de mangan realizîndu-se o producție medie de 753 tone pe lună (în luna ianuarie 1947 s-au extras 1266,6 tone) ceea ce reprezintă o creștere de 235% față de perioada anterioară, aprilie 1945 — mai 1946, dar numai 25% din producția anului 1938. Pentru mărirea producției de mangan atît de necesară industriei, avîndu-se în vedere că minele Societății miniere Manganul și Societății Mangasar „nu lucrează și nu dau nici o producție acum (noiembrie 1947) cînd se cere o intensificare cît mai ridicată a lucrărilor din întreprinderi" [82], s-a propus repunerea în stare de exploatare a minei *Tolovan* cu o capacitate lunară de 1500 tone, precum și urgentarea acțiunii de „mecanizare a extracțiilor miniere prin introducerea compresoarelor, ciocanelor de abataj și a perforatoarelor pneomatice" [83]. Ca urmare, producția de mangan, pe perioada 1 iunie 1947 — 11 iunie 1948, a fost de 23 825 tone cu o producție medie lunară de 1 817 tone, cu o creștere față de perioada anterioară de 193% [84]; în anul 1948 s-a extras și 3 500 kg pirită în valoare de 5 250 lei. Situațiile de mai jos cred a fi concludente:

76 Arh. St. Suceava, Fondul bisericesc, dosar 72/1947, f. 82.

77 Ibidem, f. 18.

78 Ibidem, f. 55.

79 Ibidem.

80 Arh. St. Suceava, fond Inspectoratul geologic minier Vatra Dornei, dosar 9/1946, f. 15, 35, 46, 57, 64, 73, 82, 91, 100, 110, 118.

81 Arh. St. Bacău, fond Inspectoratul minier Bacău, dosar 3/1947, f. 1.

82 Arh. St. Suceava, fond Inspectoratul geologic minier Vatra Dornei, dosar 23/1946, f. 8.

83 Arh. St. Suceava, Fondul bisericesc, dosar 72/1947, f. 56.

84 Ibidem, dosar 73/1947, f. 572, 577, 579, 581.

S I T U A Ţ I A
producţiei de minereu de mangan pe anii 1945—1948 a principalilor producători din Bucovina

Nr. crt.	Numele exploatatorului	Suprafaţa perimetrului ha	Cantitatea exploatată tone	Valoarea produsului brut	Impozit către stat	Obs.
			Anul 1945			
1.	Fondul bisericesc	679	4.487,8	73.385.119	—	
2.	Soc. Manganul	48	411	287.740 [85]	—	
3.	S.A. Mangasar	115	—	—	—	
4.	Petre Forfotă	32	—	—	—	
			Anul 1946			
1.	Fondul bisericesc	679	10.478,6 [86]	434.860.798	—	
2.	Soc. Manganul	„în anul 1946 la Soc. Manganul nu s-a exploatat, s-a lucrat la repararea şantierului stricat de război" [87]				
3.	S.A. Mangasar	115	370	11.840.000 [88]	—	
4.	Petre Forfotă	32	—	—	—	
			Anul 1947 [89]			
1.	Domeniile Bucovina S.A.	679	15.041,7	37.604.337	1.519.852	
2.	Soc. Manganul	48	27,7	69.375	146.428	
3.	Minele de mangan Argestru	115	1.150,0	2.875.000	135.125	
4.	Petre Forfotă	32	—	—	9.600	
			Anul 1948 [90]			
1.	S.A. Domeniile Bucovina	358	12.422,3	26.432.773	1.032.547	I.I-10.VI
2.	Soc. Mangasar	115	1.734,9	3.691.590	163.706	I.I-10.VI
3.	Soc. Manganul	480	3.546,0	7.545.321	408.087	I.I-10.VI
4.	Petre Forfotă	32	—	—	—	

85 Arh. St. Suceava, fond Inspectoratul geologic minier Vatra Dornei, dosar 31/1947, f. 29.
86 Ibidem, dosar 9/1946, f. 204 ; Cifră rezultată din calcul. Producţia raportată a fost de 7.341 tone. Ibidem.
87 Ibidem, dosar 9/1946, f. 208.
88 Ibidem, f. 207.
89 Ibidem, dosar 30/1947, f. 9.
90 Ibidem, dosar 11/1949, f. 19.

Fiindu-i cunoscut faptul că „atît în trecutul îndepărtat cît şi în ultimii ani nu s-a preconizat o metodă de exploatare raţională ştiinţifică" [91] întrucît nu s-a păstrat echilibrul optim între lucrările de explorări şi deschideri şi cele de exploatare, şi pentru asigurarea creşterii continue a nivelului producţiei, Societatea Domeniile Bucovina, a acordat o atenţie maximă acestei probleme, precum şi asigurării necesarului de rezerve. Astfel, la 10 iulie 1947, prin petiţia nr. 1015 cere Ministerului Minelor şi Petrolului instituirea unui ţinut minier pentru mangan şi fier denumit *Cîrlibaba—Broşteni* în suprafaţă de 235.000 ha [94], iar prin petiţia nr. 1016 un ţinut minier denumit *Rădăuţi—Fălticeni* pentru explorarea cărbunelui, în suprafaţă de 150.000 ha [93] şi acordarea acestora. Societatea se obliga a respecta, conform legii minelor, drepturile miniere existente şi valabile, la data cererii, ale altor societăţi miniere ce constituiau enclave în ţinuturile miniere acordate. Totodată se angaja cu toată capacitatea tehnică şi financiară ce o are a executa în ambele ţinuturi miniere : 1. ridicări detaliate din punct de vedere geologic şi mineralogic ; 2. executarea de explorări miniere cu galerii, puţuri şi alte lucrări pentru studierea ivirilor de minereuri şi a întinderilor lor şi 3. ridicări şi lucrări geofizice în zonele identificate pentru stabilirea exactă a întinderii zonelor exploatabile [95].

În ce priveşte valorificarea minereului de mangan atît Fondul bisericesc cît şi succesoarea sa, S.A. „Domeniile Bucovina", au făcut eforturi deosebite pentru asigurarea necesarului pentru industria naţională, dar mai ales pentru găsirea şi menţinerea unui debuşeu extern. Astfel, odată cu punerea în aplicare a Legii nr. 511 din 19 iunie 1945 de adaptare a industriei de război la producţia de pace [95], a înlăturării distrugerilor şi refacerii industriei, viaţa economică românească a început să pulseze, minereul de mangan sucevean este căutat. Societatea „Chimarom" şi Fabrica de baterii „Atlas" din Galaţi, Fabrica de chibrituri „Filaret", Societăţile „Kramer", „Zimermann", S.A. „Procopiu" din Bucureşti, „Emailul" din Mediaş, apoi marile uzine Reşiţa, Hunedoara, Călan, uzinele de feromangan „Nitrogen" din Tîrnăveni caută minereu de mangan. În cursul anului 1946 (deşi cu toate că în prima parte a anului conjunctura a fost încă slabă) s-au livrat partenerilor interni 11.240 tone minereu de mangan [96] produs de Fondul bisericesc (Soc. Manganul n-a exploatat, iar S.A. Mangasar a produs numai 370 tone). În anul 1947 s-au livrat 4.402,6 tone [97], iar în anul 1948, pînă la 11 iunie, cca. 2.813 tone [98]. În cursul anului 1948 s-a livrat pentru prima dată 10,5 tone *limonită*, extrasă din mina Mestecăniş, Societăţii „Nitrogen" din Tîrnăveni [99].

În ce priveşte exportul, cu 5 septembrie 1946, s-au deschis livrările în contul contractului, perfectat la 12 iulie 1946 cu Regia Autonomă C.F.R., pentru Polonia. Contractul încheiat cu Centrala Zaopatrzenia Butniczego Katowice prevedea livrarea a 15.000—20.000 tone minereu de mangan [100], cu un conţinut 32—36% mangan, 14—16% fier, 14% siliciu şi 03% fosfor şi o granulaţie între 20—5 mm 35%, peste 20 mm 30% şi sub 5 mm 35%, cu o umiditate de pînă la 10%. Preţul de 62.000 lei tona loco mină, fixat de Comisariatul general pentru Industria Metalurgică pentru anul 1946, era avantajos. Dacă conţinutul în mangan creştea peste 35% se acorda o bonificaţie de 1.823 lei pe tonă [101]. În cursul anului 1946 s-au livrat 10.040 tone minereu de mangan, în anul 1947 restul de 5.000 tone.

91 Arh. St. Suceava, Fondul bisericesc, dosar 72/1947, f. 100.
92 Arh. St. Suceava, fond Inspectoratul geologic minier Vatra Dornei, dosar 3/1947, f. 6, 28.
93 Ibidem, dosar 15/1947, f. 162.
94 Ibidem, dosar 3/1947, f. 237.
95 „Monitorul Oficial" nr. 144, part. I-a din 29 iunie 1945, p. 5459.
96 Arh. St. Suceava, fond Inspectoratul geologic minier Vatra Dornei, dosar 9/1946, f. 204.
97 Ibidem, f. 214.
98 Arh. St. Suceava, Fondul bisericesc, dosar 74/1947, f. 146, 152, 157, 167, 172, 177.
99 Ibidem, f. 167.
100 Ibidem, dosar 75/1947, f. 1-2.
101 Ibidem, f. 2.

La 22 martie 1947 Direcția generală a C.F.R. cere S.A. Domeniile Bucovina „ca în cadrul celor 20.000 tone minereu de mangan angajat cu Polonia, să livreze și cele 5.000 tone". La 3 mai 1947 S.A. Domeniile Bucovina informa Direcția generală C.F.R. București că „în cadrul acordului economic româno-polon de 15.000 tone mangan s-au expediat 10.000 tone în cursul anului 1946, cele 5.000 tone sînt în curs de expediere și că se angajează a livra alte 5.000 tone, cu condiția ca încărcarea să se facă la Mestecăniș și Vatra Dornei" [102]. Din datele existente nu se cunoaște dacă în cursul anului 1948, pînă la 11 iunie, s-a exportat minereu de mangan în Polonia.

Aceasta era situația în economia minieră bucovineană, cînd, la 11 iunie 1948, producîndu-se naționalizarea principalelor mijloace de producție — bunurile Societății Domeniile Bucovina, au trecut în proprietatea întregului popor.

LE DÉVELOPPEMENT DE L'INDUSTRIE MINIÈRE DU DÉPARTEMENT DE SUCEAVA (1945—1948)

Résumé

Dans l'article présenté l'auteur part du fait que les évènements d'août 1944, organisés et conduits part le Parti Comuniste Roumain, ont marqué un tournant décisif dans les destins de notre peuple, dans sa longue lutte pour la libération nationale d'une nouvelle Roumanie.

Une place importante est accordée à la classe ouvrière de Bucovine, pour le redressement de l'économie détruite par la guerre.

A la Conférence Nationale du 16—21 octombre 1945 du Parti Comuniste Roumain ont été tracées de nouvelles mesures de l'industrialisation de la Roumanie.

On peut remarquer depuis des établissements industriels, une intense vie économique dans tous les centres industriels miniers de la Bucovine.

L'auteur relève dans le contexte du développement général de la Roumanie des exemples concluants qui illustrent ce développement de l'industrie minière dans les localités : Iacobeni, Vatra-Dornei, Fundu Moldovei, de Bucovine.

102 Ibidem, f. 30

DIN ISTORIA CULTURII SUCEVENE

ȘTEFAN CEL MARE ÎN LITERATURA ROMÂNĂ

ILIE DAN

În toate etapele culturii universale, marile evenimente și personalitățile de excepție care au marcat destinul unui popor sau al unei perioade istorice date și-au găsit reflectare și în artă și literatură ca un fapt implicat în însăși devenirea și evoluția unei colectivități umane. Zei, eroi, conducători de oști și de popoare, viteji, oameni cu calități excepționale, pe care natura i-a zămislit doar într-un singur exemplar se întîlnesc în toate literaturile lumii, de la Homer și Virgil la Shakespeare, Balzac, Tolstoi, Sadoveanu și Marin Preda.

Un exemplu grăitor îl constituie, în această privință, și literatura română în ale cărei opere (poezie, proză, teatru) regăsim reînvierea epocilor de eroism întru apărarea libertății naționale și sociale sau uriașa personalitate a unor conducători viteji și patrioți ca Decebal, Mircea cel Bătrîn, Ștefan cel Mare, Vlad Țepeș, Mihai Viteazul. Chiar dacă astfel de lucrări nu urmează totdeauna fidel adevărul strict istoric, literatura s-a dovedit o „soră" bună a istoriei, întrucît în numeroase cazuri operele literare cu caracter istoric au cunoscut o difuziune deosebită și au format generații de-a rîndul în cultul strămoșilor și al vitejilor în mai mare măsură decît cercetările istorice propriu-zise.

Nu trebuie uitat apoi că unii scriitori au preluat imaginea pe care tradiția populară a păstrat-o despre unele personalități din istoria națională, viziune care situează eroul la mijlocul distanței dintre adevărul verificabil documentar și legendă, într-un cadru aureolat de calități și merite ieșite din comun. E de la sine înțeles că mulți scriitori (români, în primul rînd) au avut în vedere, ca nucleu, datele oferite de istorie (ca știință autonomă) cu privire la un eveniment sau o personalitate marcantă, dar le-au interpretat printr-o viziune proprie, imaginînd scene, dialoguri, situații și trăsături de caracter, potrivit fanteziei și concepției artistice a fiecăruia. În acest fel, autorii de mare talent au reușit prin operele lor beletristice să „facă concurență" istoriei însăși.

După începuturile datorate lui Nicolae Istrati *(Mihul)*, Gheorghe Asachi *(Petru Rareș, Ștefan cel Mare, Mihai Vodă Viteazul* ș.a.) și Cezar Bolliac (*Radu Vodă* ș.a.) în perioada Unirii și în cea premergătoare cuceririi independenței de stat, numeroși autori (unii interesează astăzi doar istoria teatrului românesc) dau la iveală, an după an, în proză sau în versuri, drame istorice: Al. Pelimon, P. Grădișteanu, G. Baronzi, Alexandru Depărățeanu, Dimitrie Bolintineanu (peste zece drame istorice inspirate din epoca lui Lăpușneanu, Despot, Mihai Viteazul, Constantin Brîncoveanu), I. N. Șoimescu ș.a. Dar abia, prin *Răzvan și Vidra*, B. P. Hasdeu deschide seria unor valoroase lucrări care au rămas pînă astăzi ca repere sigure în teatrul românesc, prin contribuțiile viitoare ale altor scriitori de primă mărime, precum Alecsandri, Davila, Victor Eftimiu, Nicolae Iorga, Mihail Sorbu, Lucian Blaga, Ion Luca, iar dintre contemporani, Mihnea Gheorghiu, Horia Lovinescu, Paul Everac, Marin Sorescu.

Cel mai bun exemplu pentru toate cele invocate mai înainte îl constituie epoca și personalitatea uriașă a lui Ștefan cel Mare. Dacă am adăuga la vechile cronici și letopisețe (încă departe de ceea ce numim literatură !) numeroasele creații orale (din toate provinciile românești, nu numai din Moldova !) în care *omul* și *domnitorul* domină canavaua faptelor (reale sau imaginare), am putea spune că încă din timpul vieții sale și pînă în vremea noastră Ștefan cel Mare se înfățișează

și în paginile literare ca un personaj complex. El e eroul unei întregi literaturi, încît o antologie ce și-ar propune adunarea tuturor textelor literare legate de faptele și epoca sa (și unele încercări au existat în această privință) ar trebui să cuprindă (cronologic sau pe genuri) o serie de volume impunătoare.

Evident, nu ne referim aici la cercetările istorice (monografii, studii, documente, articole ș.a.) cu caracter strict, unele de o rigoare științifică remarcabilă, altele cuceritoare prin admirație elogioasă și prin căldura expunerii, toate avîndu-l în plan central pe voievodul Moldovei, unele dintre ele fiind „carte de căpătîi" pentru geneza unor capodopere ale literaturii naționale (*Alexandru Lăpușneanul, Despot Vodă, Frații Jderi*, ca să ne limităm doar la exemple ilustre). Dacă însă în analiza unor lucrări literare se pune problema „surselor", e imperios necesar să ne referim la „documentarea" autorilor și la raportul dintre adevăr și ficțiune. Acest lucru rămîne valabil și pentru literatura română din ultimii 150 de ani, inspirată de personalitatea istorică și de figura legendară a domnitorului moldovean.

Calitățile sale umane, cele de om politic, strateg și diplomat, faptele sale deosebite pentru apărarea pămîntului patriei și pentru progres, setea de dreptate, inițiativele privind dezvoltarea culturii în ținuturile românești, toate acestea au stîrnit admirația contemporanilor (principi, istorici, diplomați) pentru o personalitate europeană de prim rang, și l-au transformat, datorită imaginației populare, într-un erou legendar, secole de-a rîndul atribuindu-i-se calificativele „cel Mare", „cel Bun", „cel Sfînt", repetate fiind ca un refren fără de moarte cunoscutele versuri :

„Ștefan, Ștefan domn cel mare
Samăn pe lume nu are
Decît numai mîndrul soare"

Pe lîngă cunoscutele legende *O samă de cuvinte* ale lui Ion Neculce, unii folcloriști au adunat variate creații populare inspirate de viața și faptele strălucitului domnitor : Teodor Bogdan — *Ștefan cel Mare. Tradiții, legende, balade, colinde, culese din gura poporului ;* Simion T. Kirileanu — *Ștefan cel Mare și Sfînt. Istorisiri și cîntece populare ;* Tudor Pamfile — *Mănunchi nou de povestiri populare cu privire la Ștefan cel Mare ; Ștefan Vodă și vrîncenii.* Compilînd legende istorice cu unele povestiri populare, chiar și un folclorist de talia lui Petre Ispirescu a publicat, mai ales pentru cititorii tineri, volumul *Istoria lui Ștefan cel Mare și Bun și alte povestiri despre el.*

Cu siguranță că tradiția orală a conservat numeroase creații transmise prin viu grai din care putem reconstitui, potrivit imaginației autorilor anonimi, portretul fizic și moral, dar mai ales cărările destinului pe care le-a străbătut *omul, oșteanul și voievodul* Ștefan al Moldovei. Altele însă se vor fi pierdut „în negura veacurilor".

Dacă lăsăm de o parte datele și portretele din cronici și letopisețe (începînd cu *Letopisețul de la Putna*, continuînd cu cel al lui Grigore Ureche — autor al celebrului „portret" atît de cunoscut —, Nicolae Costin, Ion Neculce), care nu pot fi considerate ca opere beletristice, abia în secolul al XIX-lea se poate vorbi în literatura română cultă de un *personaj literar Ștefan cel Mare.*

Apariția unor astfel de lucrări în primele decenii ale veacului trecut stă în legătură cu romantismul, ai cărui promotori susțineau pătrunderea istoriei în literatură. Faptul că și curentul „duhului național" inițiat de Mihail Kogălniceanu prin „Dacia literară" indica istoria drept izvor de inspirație pentru scriitori (alături de folclor) a determinat o întreagă literatură de inspirație istorică.

Așa cum a arătat Tudor Vianu în studiul *Ștefan cel Mare în literatură*, prima lucrare demnă de menționat este narațiunea pictorului Constantin Lecca, din 1834, intitulată *Viața prințului și eroului Moldaviei Ștefan cel Mare*, avînd în egală măsură caracter de scriere istorică și literară. În același an, după ce cu cîtva timp mai înainte realizase prima litografie cu chipul lui Ștefan cel Mare, Gh. Asachi face cunoscută publicului balada *Ștefan cel Mare înaintea cetății Neamțu*, inspirată din cronica lui Neculce, episodul respectiv al momentului de după bătălia de la Războieni (cînd Ștefan fusese învins, în 1476), fiind reluat mai tîrziu în alte opere de către D. Bolintineanu, C. Macri, M. Kogălniceanu și A. Vlahuță.

Tot la Asachi, și tot în legătură cu Ștefan cel Mare, sînt și cele două „tablouri istorice" intitulate *Elena Moldovei* și *Valea Albă*, aflate amîndouă la hotarul dintre „narațiunea documentară și nuvela istorică".

Chiar dacă nuvela istorică va cunoaște mai tîrziu, prin Negruzzi, Odobescu și Nicolae Gane, realizări de prestigiu, Asachi rămîne autorul acestui gen, într-un anume fel, primul scriitor în adevăratul înțeles al cuvîntului, care a reînviat în pagini literare epoca și figura lui Ștefan cel Mare.

Doi contemporani ai săi, în două poezii ocazionale, chiar dacă nu sînt dedicate expres voievodului moldav, cuprind referiri la epoca sa și mai ales la semnificația destinului acestui strălucit reprezentant al gloriei străbune pentru urmași. Al. Hrisoverghi, în poema *Odă ruinelor cetății Neamțu*, preamărind trecutul de glorie al moldovenilor, reînvia „dintre umbre și ruini" pe Ștefan, „înviat de bărbăție" ca simbol al eroismului românesc. Tot pe linia volneyană, a „poeziei ruinelor", de factură preromantică, se situează și *Străjerul taberii de la Copou la 1834* în care se evocă umbra hatmanului Luca Arbore („stîlpul domniei lui Ștefan") care îl prezintă urmașilor ca *eroul Moldovei, țării noastre părinte, ocrotitor înger, principe nebiruit.* Și Mihai Cuciureanu, în *Iubitelor umbre de la Războieni*, reamintește contemporanilor de „umbrele scumpe" care s-au jertfit pentru neatîrnarea patriei. Deoarece scriitorii moldoveni făcuseră cunoscută glorioasa epocă a lui Ștefan cel Mare, și unii scriitori din Muntenia întîlnesc printre eroii trecutului și pe Ștefan, care devine astfel, cum o afirma Kogălniceanu în 1843, nu numai „eroul Moldovei", ci „eroul tuturor românilor". În elegia *O noapte pe ruinele Tîrgoviștei*, reluînd episodul în care voievodul se afla în fața cetății Neamț, Ion Heliade-Rădulescu surprinde, pentru întîia oară, alte trăsături din portretul ilustrului moldovean :

„D-aici văz în Moldova toată slava romană
A reînvia subt Ștefan și ai vechimei ani
Iarăși a se întoarce, a vitejiei hrană
Subt el îmbărbătează a învinge pe tirani".

O nouă etapă (tot sub influența romantismului) cunoaște literatura română de inspirație istorică datorită scriitorilor grupați în mișcarea „Daciei literare". Apar în această perioadă lucrări valoroase, și din punct de vedere al tehnicii artistice și din punct de vedere al concepției estetice. Astfel de lucrări nu numai că vor determina o anumită atitudine moral-cetățenească din partea cititorilor, dar vor deveni și modele demne de urmat. C. Negruzzi, spre exemplu, înainte de a publica „acel mic cap d'operă" — *Alexandru Lăpușneanul* — proiectase elaborarea unei epopei *Ștefaniada* (se vor gîndi la o asemenea realizare și Heliade-Rădulescu, Bolintineanu, Eminescu) din care nu a publicat decît un fragment — *Aprodul Purice*, pe baza unei legende prezentată și de Ion Neculce. Scenele de luptă dintre moldoveni și unguri, patosul unor dialoguri din poem, grandoarea scenelor de luptă, ca și umanizarea lui Ștefan au făcut ca acest text să se bucure de o primire fără precedent din partea cititorilor, ceea ce-l îndreptățea pe Alecsandri să afirme mai tîrziu, pornind de la mesajul patriotic al autorului, că „a fost o palmă dată de trecutul glorios prezentului decăzut".

Un alt patruzecioptist care ne-a lăsat un adevărat capitol literar dedicat lui Ștefan cel Mare este Dimitrie Bolintineanu. Ca și alți contemporani, și el s-a inspirat din letopisețele lui Ureche și Neculce, dar a preferat forma baladei, alăturînd descrierilor o tumultuoasă mișcare a personajelor și o înaripată adresare contemporanilor, care, treziți de umbrele voievodale, trebuie să le preia pilda luptei și jertfei pentru libertate. Toate cele 15 legende istorice o dovedesc (între ele *Cupa lui Ștefan, Visul lui Ștefan cel Mare, Codrul Cosminului, Muma lui Ștefan cel Mare*, aceasta din urmă cunoscînd, prin manuale și manifestări publice, o circulație fără precedent, încît uneori numele autorului a fost uitat).

Sentimentele înalte de care era animat autorul l-au determinat să publice în 1863 cea dintîi monografie (pentru publicul larg) cu titlul *Viața lui Ștefan cel Mare, pentru poporul român.*

Precum Negruzzi și Bolintineanu, și Vasile Alecsandri s-a gîndit la realizarea unui poem de proporții a cărui figură centrală să fie Ștefan, preluînd, ca și cei-

lalți, date din cronicari și folclorul românesc. Amplul poem *Dumbrava roșie* are un caracter descriptiv, iar caracterizarea eroului se face — cum a remarcat Tudor Vianu — în termeni convenționali : „erou plin de lumină", „soare splendid", „natură gigantică" etc. Acea tonalitate de preamărire a viteazului domn și a gloriei strămoșești străbate și *Imn lui Ștefan cel Mare*, scris cu ocazia sărbătoririi de la Putna, și în *Movila lui Burcel*, scrisă în maniera legendei populare.

Fără să fi avut o carieră poetică de durată, prietenul său C. Negri vibrează sincer, în poezia *Războienii și Neamțu*, cînd evocă eroismul ostașilor conduși de Ștefan pentru apărarea pămîntului străbun.

În ultimele decenii ale secolului trecut întîlnim doar cîteva ecouri ale prezenței lui Ștefan cel Mare în literatură : Eminescu *(Închinare lui Ștefan Vodă și Doina)*, Nicolae Gane *(Stejarul din Borzești* — singura lucrare literară care se referă, pornind de la tradiția populară, la copilăria domnitorului), Ioan Nenițescu *(Șoimii de la Războieni)*, G. H. Grandea.

Dacă Sadoveanu a realizat în proză capodopera romanului istoric, lui Delavrancea îi datorăm, fără îndoială, monumentul dramaturgiei istorice naționale prin cele trei piese ale „trilogiei moldovenești" : *Apus de soare, Viforul* și *Luceafărul*. Cea care a cunoscut un triumf național, producînd o adevărată „explozie" în dramaturgie, este prima parte a trilogiei, deși din punct de vedere al realizării scenice, al conflictului și al caracterelor, *Viforul* rămîne cea mai dramatică lucrare a autorului.

Cel dintîi lucru pe care l-a realizat a fost o „documentare" amănunțită pentru a cunoaște epoca celui de al XV-lea veac de istorie românească, viața și faptele „eroului măreț" al acelui timp — Ștefan cel Mare. Mai tîrziu, imaginîndu-și scene, confruntări, dialoguri și omenești sentimente, a îngemănat în *Apus de soare* cele două elemente esențiale, transfigurate artistic : o *epocă istorică* și *un destin uman*.

Trilogia surprinde, în plan istoric, social și uman, aproape 50 de ani din zbuciumata istorie a Moldovei, ca și a celorlalte provincii românești, dealtfel. După ce înaintașii săi consolidaseră statul feudal Moldova, Ștefan aduce stabilitate și înflorire economică și culturală. Dar liniștea e aparentă, pentru că vecinii hrăpăreți de atunci (unguri, poloni sau tătari), între clipe de învoială și succesive trădări, nutresc gînduri de cucerire a Moldovei. Pericolul cel mai mare venea din partea Imperiului Otoman, a cărui expansiune reprezenta o amenințare cumplită pentru provinciile românești. În această vreme, domnii luminați din feudalismul românesc purtau grija apărării libertății și a independenței patriei, chiar înfruntînd, demn și eroic, oști mai numeroase sau comandanți vestiți.

Dar grijile existau și înăuntrul țării, unde alături de boieri patrioți, fideli domnitorului și ostili înrobirii pămînturilor strămoșești, boierii trădători se coalizau, gata oricînd, pentru meschine ambiții sau pentru țeluri de mărire, să vîndă țara. Și o altă grupare,mult mai veche, exista în Moldova : pe de o parte, boierimea hrăpăreață, care secătuia țara, iar pe de altă parte, țărănimea, și în primul rînd răzeșii, care cu prețul sîngelui cîștigau pentru ei sau pentru urmași dreptul de a fi români și de a fi liberi. Mai ales în timpul lui Ștefan cel Mare, care s-a bazat în tot cursul domniei sale îndelungate pe mica boierime și pe răzeși, rivalitatea dintre boieri și țărani a cunoscut forme violente, și nu de puține ori, domnitorul a fost de partea celor săraci, dar drepți și viteji.

Dacă la începutul secolului al XVI-lea, cîtă vreme Ștefan „păstorise" țara, situația externă și internă a Moldovei nu devenise dramatică, după moartea marelui domn acest lucru se va întîmpla, încît istoria Țărilor Române va cunoaște veacuri de „întuneric și împilare".

Asupra acestei epoci de cumpănă, între apogeul unei domnii de rezonanță europeană și anunțarea viitorului declin, s-a oprit Delavrancea în piesele tripticului istoric.

În *Apus de soare,* (numită inițial *Ștefan cel Mare)* această epocă stă sub semnul unui destin de excepție : Ștefan cel Mare. Cunoscînd bine epoca și concepîndu-și eroul ca un portret complex făurit de legende și cîntece bătrînești, dar și din „cronici bătrîne", autorul nu ni-l reprezintă schematic, ca expresie a unei singure trăsături de caracter sau luminat dintr-un singur punct de vedere.

Dimpotrivă, personajul e complex, portretul moral are un relief pregnant, iar măreția figurii centrale ne face contemporani ai epocii respective. În înlănțuirea și scenelor din *Apus de soare* cititorul (și, implicit, spectatorul) cunoaște, prin însemnele destinului : *un om, un domn, un viteaz,* fiecare dintre ei avînd alte componente care-l definesc ca *erou* și *patriot,* și în care gîndurile și sentimentele noastre se regăsesc, emoționant și solidar.

Pe lîngă textele folclorice (care reprezintă o sursă secundară), Delavrancea a folosit în primul rînd documentele tipărite, apelînd la celebra colecție a *Letopiseților moldovenești,* publicată de Kogălniceanu (preluînd, cum era și firesc, fapte din cronica lui Ureche și din *O samă de cuvinte* de Neculce), *Hronica* lui Sincai, studiile de istorie ale lui Xenopol, Iorga și Onciul, unele documente publicate în reviste de specialitate de Hasdeu, C. Esarcu și I. Bogdan. Unele date (verificabile) l-au ghidat în cronologia acțiunii, în situarea personajelor secundare și punctarea evenimentelor care au avut loc în ultimul an de domnie a lui Ștefan cel Mare și după moartea sa (pentru *Viforul* și *Luceafărul).*

E un fapt unanim recunoscut că Delavrancea nu denaturează adevărul istoric, iar fantezia-i creatoare privește mai ales tonul „frazării" și relieful unor acțiuni sau personaje. Am putea spune că, în ciuda faptului că sursele documentare sînt cunoscute, raportul *adevăr istoric* și *ficțiune* se menține într-un echilibru remarcabil, chiar dacă în *Apus de soare* întreaga construcție are la bază granitul unui „erou titanic" (Al. Săndulescu), iar ideea fundamentală a arhitecturii piesei e cea a dragostei față de patrie.

Unii exegeți au urmărit, din acest punct de vedere, momente și personaje reale care apar în piesă : expediția în Pocuția, nume de boieri cu identitate exactă (Hrăman, Boldur, Arbore, Costea, Tăut, Negrilă, Șandru, Șarpe, Carabăț ș.a.), care apar și în documentele istorice, ca și prezența celor trei medici străini care l-au îngrijit în ultima perioadă a vieții pe viteazul domn.

Apus de soare (s-a spus de mai multe ori !) are un singur erou : Ștefan cel Mare. În aparență, așa stau lucrurile, pentru că el e *eroul.* Delavrancea nu s-a oprit întîmplător la sfîrșitul unei domnii (de 47 de ani) și al unui voievod care „așezase" țara în rînduiala dreptății, a păcii și a vitejiei. E un moment de *înțelepciune* (trecerea biologicului în neființă), de *răspuns* al *conștiinței* (ce am făcut pentru țară și în mîinile cui o las ?) și de *luptă interioară* (omul „pleacă", dar domnul, prin faptele sale, rămîne ca pildă de urmat, sau „pleacă" și el ?).

Dată fiind complexitatea acestei personalități uriașe și legendare, multor comentatori ai piesei li s-a părut că Ștefan e eroul central „prezența-simbol", în jurul căreia gravitează celelalte personaje, care, oricum, sînt strivite (și în fapte și în vorbe) de măreția fără egal a eroului principal. Este, poate aici, și ceva din tradiția folclorică despre domn, dar și intenția autorului de a-l ridica pe Ștefan pe cel mai înalt piedestal, ca un „astru" al istoriei naționale.

Ca simbol al Moldovei, el se află întotdeauna pe primul plan și chiar atunci, cînd nu e de față, el trăiește prin relatările altora (în *Apus de soare)* sau prin semnificația vieții și idealurilor sale : stat centralizat și unitar, neatîrnare, liniște și stabilitate în țară (ca în *Viforul* și *Luceafărul).* Ar fi greșit însă ca, dată fiind complexitatea și grandoarea sa, să credem că Ștefan e singurul personaj al piesei.

Alături de el — ca „personaj-țintă" — se grupează (firește, mai slab conturate de pana autorului), de o parte — „apropiații", „susținătorii", „înțelegătorii" (Arbore, Negrilă, Moghilă, Doamna Maria, Oana, postelnicul Toader), de cealaltă — grupul boierilor trădători — „uneltitorii", „cîrtitorii", „urzitorii" complotului, cei care doreau să-l înscăuneze pe tronul Moldovei pe Ștefăniță : paharnicul Ulea, stolnicul Drăgan, jitnicerul Stavăr.

Alte personaje sînt secundare (cei trei doctori, Petru Rareș, grupul fetelor) făcînd parte din „decorul viu" al piesei, fără a direcționa într-un fel sensul conflictului dintre domn și grupul boierilor trădători. Deși eroul principal are calități excepționale, el nu e un supraom, ci un autentic caracter : stăpîn și părinte, bătrîn și obosit, dîrz și neiertător, bolnav și glumeț, hotărît și duios, dovedind — pînă la ultima suflare — „sublimitatea iubirii de patrie" (G. Călinescu).

El se transformă în *erou tragic,* ca urmare a ciocnirii dintre *voința* păstrată intact și *forțele* trupești care nu pot susține această voință. Acest conflict psiho-

logic este numit de I. Trivale *conflict intern* (formula a fost preluată mai tîrziu și de alți cercetători), între *om* și *erou*.

Un alt conflict, numit *extern*, e de natură socială și generează zbuciumul sufletesc al personajului principal privind raporturile dintre domn, boieri și popor. Acest conflict, din care rezultă portretul moral al conducătorului și omului politic, justifică plecarea voievodului în campania din Pocuția, înfruntarea și uciderea celor trei conspiratori și înscăunarea lui Bogdan, pentru a purta nu numai sabia și mantia bătrînului său tată, ci și grija destinelor Moldovei.

În cadrul conflictului se conturează și dimensiunile morale ale omului și voievodului Ștefan. El își înțelege în mod superior menirea, contopindu-și viața cu cea a țării pe care o conduce.O spune, într-un rînd, Hrăman : „Voința măriei-tale, voința țării". În alt loc o recunoaște Ștefan însuși : „cum vru Moldova așa vrusei și eu".

Voievodul, ca oricare om de aleasă valoare și înaltă conștiință, își păstrează modestia : „Eu am fost biruit la Războieni și la Chilia, Moldova a biruit pretutindenea".

Voievodul simte că e o ramură dintr-un etern trunchi românesc care a stat „zid neclintit în fața păginilor". De aceea în scena a VIII-a din actul al III-lea glasul „slăvitului" Ștefan răsună peste veacuri, ca un *testament-îndemn* : „Țineți minte cuvintele lui Ștefan, care v-a fost baci pînă la adînci bătrînețe... că Moldova n-a fost a strămoșilor mei, n-a fost a mea și nu e a voastră, ci a urmașilor voștri s-a urmașilor urmașilor voștri în veacul vecilor...".

În această continuitate de ideal, de gîndire și simțire, indiferent de conflictul și de eroii piesei, reținem semnificația ei patriotică și vibrantă subsumată unei epoci istorice și unui destin uman, concentrată în memorabila replică finală din același act : „Soarele nostru n-a apus încă !"

O lucrare de mare răsunet în conștiința românilor a apărut la începutul secolului nostru : *Istoria lui Ștefan cel Mare povestită neamului românesc* de Nicolae Iorga. Împlinirea a patru secole de la trecerea în neființă a „leului Moldovei" prilejuia tînărului savant nu atît realizarea unei docte cercetări istorice, cît a unei narațiuni cu multe calități literare (autorul e și un autentic poet epic), centrată în jurul celuia pe care îl numește „strămoșul cuminte", „paznic neadormit", „omul viteaz, dar nu crunt pe care-l cereau vremurile". În același an aniversar, Șt. O. Iosif scrie poemul *Din zile mari*, o succesiune de diferite episoade, dar fără să modifice portretul moral al viteazului domn.

Dacă lăsăm deoparte unele scrieri minore avînd ca autori pe Th. M. Stoenescu, *Ștefan cel Mare* — 1892, Eugen Boureanu, *O istorie din alte vremuri* — 1931, Gh. Silvan, *Valea Albă* — 1904, Eug. Revent, *Înmormîntarea lui Ștefan* — 1936, Ion Pop Florantin, *Ștefaniada* — 1924, Corneliu Moldovanu, *Suceava de domnu-i se desparte* — 1936, I. A. Basarabescu, *Imnul lui Ștefan cel Mare* — 1904, D. Naum, *Imn lui Ștefan* — 1904, State Dragomir, *Ștefan cel Mare* — 1904, Serafim Ionescu, *Viața lui Ștefan cel Mare* — 1923, merită să notăm două poezii scrise cu real talent, pe linia subiectului în discuție : *Ștefan Vodă*, de G. Coșbuc și *Statuia lui Ștefan cel Mare*, de Mihai Codreanu.

Un fel de sinteză literară asupra epocii și personalității lui Ștefan cel Mare avea să realizeze Mihail Sadoveanu. Mai întîi, într-o biografie destinată publicului larg — *Viața lui Ștefan cel Mare* (1934), situată la granița dintre istorie și literatură. În ciuda unor date istorice necesare ca repere pentru epoca la care se referă scriitorul, lucrarea se impune prin marea forță de evocare și prin „poezia vechimii". Această carte trebuie considerată ca o etapă pregătitoare pentru capodopera romanului istoric românesc — trilogia *Frații Jderi*, pe care Tudor Vianu nu a ezitat s-o numească „Iliada noastră". Ca frescă uriașă, trilogia surprinde o epocă în evoluția ei social-istorică și în semnificația ei, destine, eroi și conflicte memorabile, lupte, jertfe, biruințe și stări sufletești dramatice. Și chiar dacă, în totalitate, trilogia e o carte deschisă a unei epoci vijelioase din istoria Moldovei, deși există detalii colaterale și planuri secundare cerute de țesătura epică a lucrării, figura lui Ștefan domină fundalul acestei scene istorice. *Om, politician și conducător*, stăpînit de „grija țării", Ștefan determină acțiuni, polarizează energii, stimulează încrederea în adevăr și dreptate. Portretul fizic și moral al lui

Ștefan realizat de Sadoveanu trădează mîna unui maestru, iar trilogia rămîne prin valoarea ei etică și estetică o *epopee națională*.

Și după Eliberare, unii autori s-au apropiat de figura „slăvitului Ștefan", deși creațiile lor nu pot depăși capodopera lui Sadoveanu. Ne gîndim la poeziile scrise de George Lesnea, Aurel Rău și Eusebiu Camilar, la proza *Poarta furtunilor* a celui din urmă, la scenariul de film *Ștefan cel Mare* al lui Camil Petrescu și la piesa *Săptămîna patimilor* de Paul Anghel.

Personalitatea și epoca lui Ștefan cel Mare reprezintă o temă literară de interes național care a solidarizat, prin generoase conștiințe și talente, generații succesive de scriitori români.

ETIENNE LE GRAND DANS LA LITTÉRATURE ROUMAINE

Résumé

Une incursion dans la littérature roumaine s'avère — on croit — relevante en ce qui concerne le rôle et la place d'Etienne le Grand dans l'histoire de notre peuple. L'ouvrage met en évidence le fait que la personalité politique et militaire d'Etienne le Grand représente un thème littéraire d'intérêt national qui a solidarisé et continue de solidariser par des consciences généreuses et des talents artistiques, des générations successives de créateurs dans le domaine de l'art littéraire, du folklore et des premières chroniques anonymes, jusqu'aux jeunes écrivains d'aujord'hui. On souligne que sur Étienne le Grand comme personnage littérraire dans le vrai sens du mot (celui esthétique) on peut pourtant parler, chez nous, seulement au XIX-e siècle, en étroite relation avec l'affirmation du romantisme. À partir d'ici on peut constater une vraie carrière littéraire du légendaire voïvode héros, présent dans les créations des écrivains roumains sur toute l'étendue du pays roumain, dans l'entière diversité de genres et d'espèces littéraires, comme un réflexe de la majeure signification que la personnalité du grand voïvode a eu pour l'entier peuple roumain.

ROLUL CĂRȚII ÎN DEZVOLTAREA CONȘTIINȚEI NAȚIONALE
— CONTRIBUȚIA MOLDOVEI —

ȘTEFAN LEMNY

Între formele de cultură capabile să contribuie la modelarea conștiințelor, cartea tipărită a avut o contribuție aparte. Studiul ei în sine ca și studiul instituțiilor culturale conexe — tipografii, biblioteci — dispune deja la noi de unele realizări. Ele au avut însă cel mai adesea o aplicație restrînsă, fără a putea să ajungă la concluzii de ordin general, fapt explicabil ținînd seama de existența unei informații vaste, greu de cuprins în exhaustivitate, pentru a îngădui formularea unor răspunsuri temeinic argumentate la întrebări dintre cele mai însemnate : cum s-au difuzat cărțile tipărite pe întregul spațiu românesc, intrînd într-o circulație culturală națională ? care a fost efectul spiritual al acestor cărți asupra conștiinței cititorilor ? ce clișee au recomandat și ce fonduri afective au alimentat ?

Întrebările pot continua în raport cu sfera largă a conexiunilor culturale din epocă, toate de natură să sugereze mutațiile la nivelul conștiinței românești din epoca asupra căreia stăruim : sfîrșitul secolului XVIII — începutul secolului XIX.

Avîndu-le în vedere, în ansamblul lor, trebuie să precizăm din capul locului că implicațiile acestei mișcări culturale în direcția dezvoltării conștiinței naționale nu reprezintă decît ultima lor consecință și, în nici un caz, aceea care se detașează la prima vedere. Cartea și formele de cultură ce o susțineau (tipografii, biblioteci) trebuiau să răspundă în viziunea ideologică și confesională a epocii în primul rînd unui program de culturalizare, de educație etică și moralizatoare, mobilizînd spiritele în consens cu tensiunile politice și spirituale ale vremii în care ideea subzistenței politice și a neatîrnării era dominantă. Ea a provocat reacții diferite, în funcție de mutațiile care au survenit în evoluție, de poziția socială și nivelul de instrucție al celor implicați, dar toate aceste atitudini erau unite prin finalitatea avută în vedere. Factorii de tranziție au cimentat cel mai puternic această convergență de sens, și recursuri la ortodoxie, în acest context, avea o semnificație adînc spirituală. Opera culturală a vremii susținută prin carte trebuia să răspundă astfel mai întîi nevoilor amintite.

Mesajul ei, fără a fi unul național manifest, a contribuit tocmai la realizarea unei unități de simțire și acțiune, alimentînd deziderateie comune în formele specifice spiritualității românești. Adăugînd la aceasta modul în care au circulat cărțile și impactul lor în conștiința vremii, putem recunoaște în carte, generic vorbind, una din formele cele mai importante de afirmare a conștiinței naționale în ultimele decenii ale secolului XVIII și la începutul secolului XIX.

În acest proces, tipăriturile românești din Moldova au avut o contribuție însemnată pe care ne propunem să o punem în evidență sub un triplu registru : a) al producției și difuzării ; b) al stimulării interesului pentru lectură ; c) al mesajului și conținutului.

Îndreptînd ancheta în acest sens, avem convingerea neajunsurilor ce decurg dintr-o abordare unilaterală a unui fenomen prea complex și dinamic — ca acela al conștiinței naționale, pentru a putea fi judecat doar prin prisma eșantionajului de lucru pe care îl propunem, unul restrîns la exemplul Moldovei. În stadiul istoriografic actual însă lămurirea convingătoare a unei teme ca aceasta nu va putea avansa fără defrișarea în prealabil a unor zone vaste de cultură în care lumea ideilor și a sentimentelor se cuvine a fi urmărită cu precizie, nu pentru a fi detașată de dimensiunea întreagă a procesualității istorice, ci, dimpotrivă, pentru a

fi redată acesteia, cu justa înțelegere a conexiunilor ce există între ele. Interesul aparte pentru acest eșantionaj se mai justifică, în fine, prin lipsa unui studiu cu referire specială la cartea din Moldova în perspectiva care ne interesează, carte mai puțin spectaculoasă, la prima vedere, în raport cu producția de tipărituri din celelalte zone românești, Chiar și așa însă, eșantionajul nostru nu dispune de exhaustivitatea pe care am fi dorit-o. Pentru refacerea acesteia, am reținut o imensă cantitate de informații din studiile mai vechi care au stăruit asupra cărții românești vechi și asupra circulației ei [1] ca și din studiile recente, de un folos considerabil dovedindu-se cataloagele de carte veche românească din posesia unor biblioteci sau muzee [2]. Pentru completarea datelor am efectuat apoi deplasări de documentare în fonduri încă nedefrișate sub aspect bibliografic. De un folos real pentru tema noastră s-au dovedit informațiile furnizate de cercetătorii unor Oficii Județene ale Patrimoniului, avînd la dispoziție fișele analitice de evidență ale cărții românești din raza lor de interes pentru epoca ce ne interesează [3].

Dispunem astfel de o masă importantă de informații, capabilă să explicitezе, cu limite inerente, destinul cărții românești în epoca respectivă. Fără să reprezinte în stadiul actual de documentare nivelul pe care l-am fi dorit, ea își dovedește de pe acum importanța pentru înțelegerea mișcării spirituale în epoca avută în vedere.

Cîteva constatări pot astfel să fie formulate și asupra lor vom stărui în cele ce urmează.

Elementul cel mai însemnat, sesizabil de la prima vedere, este raportul care s-a stabilit în epocă între transformările structurale ale societății românești și funcțiile cărții. Raportul nu este desigur întrutotul nou, cartea avînd mereu, în orice epocă, o semnificație condiționată de împrejurările în care s-a elaborat și în care a apărut, dar epoca asupra căreia stăruim se caracterizează prin mutații de natură să imprime cărții o destinație considerabil lărgită, în consens cu îmbogățirea mesajului și cu extinderea sferei culturale căreia cartea îi era destinată. În formă tipărită sau manuscrisă, cartea românească se adresa astfel unei societăți în plin proces de revoluționarizare a structurilor. Sporul demografic, antrenarea în circuitul vieții a unor categorii sociale noi, mai întreprinzătoare, și activarea categoriilor sociale vechi, toate dornice de instrucție și cultură, răspunderea

1 S. Fl. Marian, *Inscripțiuni de pe manuscripte și cărți vechi din Bucovina*, I, Suceava, 1900 ; N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I-II, București, 1905, 1908 ; Idem, *Scrisori și inscripții ardelene și maramureșene*, București ; Ioan Bîrlea, *Însemnări din bisericile Maramureșului...* București, 1909 ; C. Solomon, *Contribuții la recunoașterea vechilor tipărituri românești*, Iași, 1941 etc.

2 Costea Marinoiu, *Istoria cărții vîlcene. Sec. XVII—XVIII*, Craiova, 1981 ; Octavian Șchianu, *Cărturari și cărți în spațiul românesc medieval*, Cluj-Napoca, 1978 ; Aurel Socolan, *Circulația în Maramureș a cărților românești tipărite în Moldova pînă la 1850*, în *Marmația*, II, 1971, p. 144-152 ; Dimitrie Coravu, *Aspecte ale activității de tipărire și de răspîndire a cărților bisericești românești în Transilvania, Muntenia și Moldova...*, în *Biserica ortodoxă română*, nr. 11-12, 1967, p. 1218-1228 ; G. Hâncu, *Cartea românească veche în biblioteca „V. A. Urechia"*, Galați, 1965 ; Iancu Braunștein, *Catalogul cărților vechi românești. 1643—1830*, Iași, 1981 ; Ana Cînda, *Cartea veche românească în județul Sălaj*, I-II, în *Acta Musei Porolissensis*, II, 1978 ; VI, 1982 ; Martin Bodinger, *Cartea românească veche în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare din Iași*, Iași, 1976 ; Mircea Filip, *Cartea românească veche în biblioteca „G. T. Kirileanu"*. *Piatra Neamț*, Bacău, 1970 ; Dan Simonescu, Victor Petrescu, *Tîrgoviște — vechi centru tipografic românesc*, Tîrgoviște, 1972 ; Rodica Calcan, *Cartea veche românească în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare București*, București, 1972 ; Constantin Pascu, *Cartea românească veche în biblioteca Brukenthal*, Sibiu, 1976 ; Constantin Cioroiu, Aurel Mocanu, *Cartea românească în Dobrogea înainte de 1877*, Constanța, 1978 ; Olimpia Mitric, *Cartea românească veche din județul Suceava*, ms. dactilogr.

3 Mulțumim pe această cale pentru informațiile furnizate, muzeografilor Iacob Mârza (Alba Iulia), Florian Dudaș (Oradea), Elena Rodica Colta (Arad), Ion Hășmășeanu (Făgăraș), Mihaela Dragodan (Timișoara).

spirituală ce revenea unor categorii intelectuale în procesul atît de frămîntat pe care îl parcurgea societatea românească sînt numai cîțiva dintre factorii istorici care au reclamat în epocă creșterea rolului cărții (prin sporirea titlurilor și a tirajului), scăderea prețului (pentru asigurarea accesului unor categorii sociale tot mai largi), înnoirea conținutului în funcție de noul gust și de mentalitatea aflată într-o schimbare continuă, modernizatoare. Epoca asupra căreia ne oprim face astfel trecerea firească de la afirmarea plină de vitalitate a culturii românești de la sfîrșitul secolului al XVII-lea — afirmare care a cuprins o veritabilă elită intelectuală — la cultura modernă din secolul al XIX-lea, cînd au început să acționeze absolvenții primelor școli cu limba de predare română, difuzînd cultura pe căi neinstituționalizate în straturi sociale mai largi, dornice de luminare.

Caracteristica acestui *intermezzo* se regăsește și în trăsăturile cărților românești din veacul XVIII în care elementele tradiționale se întîlnesc aproape surprinzător cu cele de modernizare, în continuă îmbogățire în ultimele decenii ale veacului XVIII. Operele nu s-au diferențiat încă net ; considerațiile personale au avut mai departe o semnificație mai largă, înglobîndu-se într-o „experiență spirituală colectivă" [5], marcată la finele veacului XVIII de „criza de conștiință" a raționalismului ortodox. Ea s-a oglindit în părăsirea totală încă de la începutul veacului XVIII a slavonismului și în triumful limbii române asupra celeia grecești în tipăriturile din perioada respectivă, ceea ce reflecta, fără îndoială, afirmarea crescîndă și definitivă a forțelor românești în cultură împotriva formelor neogrecești, instabile, lipsite de suportul intern.

În acest peisaj cultural oralitatea și-a menținut în continuare prestigiul tradițional iar manuscrisul a cunoscut, sub influența isihasmului paisian un moment de avînt. Fără aceste laturi n-ar putea să fie îndeajuns de bine înțeleasă sporirea considerabilă a menirii cărții tipărite de care ne ocupăm acum.

În esență, mesajul ei nu distona de mesajul literaturii manuscrise sau orale pe care cel mai adesea îl prelua. Dar, față de formele de expresie ale acesteia din urmă, cuvîntul tipărit avea avantajul de a asigura trăinicia și difuziunea mai largă a mesajului, reprezentînd în condițiile specifice societății românești o veritabilă formă de modernizare în plan cultural. Cartea căpăta astfel șansa să participe într-un mod mult mai eficace la solidarizarea spiritelor, difuzînd credințe, idei și sentimente comune întregii spiritualități românești. Munca făcută în mod tradițional de caligrafi asigurase difuzarea acestui mesaj în mediile curților boierești sau în centre monahale. Tiparul a lărgit destinația antrenînd — cum avem să dovedim mai departe — cititorii din medii sociale diverse, din zone geografice mai largi, cuprinzînd tot mai mult nu numai „centrele" tradiționale, ci și „periferia" : tîrgurile sau chiar satele cele mai îndepărtate.

Eforturile care s-au depus la sfîrșitul veacului al XVIII-lea și la începutul secolului următor pentru extinderea activității tipografice reflectă astfel interdependența puternică care s-a creat între dezvoltarea societății românești, în toate planurile ei, și nevoia de carte. Realitățile din Moldova s-au înscris acum mai ferm în ritmul de evoluție al societății românești.

O sumară retrospectivă în timp ne îngăduie să constatăm că încă de la începuturile tiparului în aceste locuri, din vremea lui Vasile Lupu și a mitropolitului Varlaam, de la impulsul imprimat de marele cărturar Dosoftei pînă la mijlocul veacului XVIII, cînd în capitala Moldovei și-a desfășurat activitatea Duca Șoțiriovici din Thasos, tipografia ieșeană a evoluat ca parte integrantă a culturii românești, formîndu-și o tradiție și o experiență ce și-au pus amprenta asupra etapei ulterioare. Dar, în raport cu celelalte țări române în care activitatea tipografică dispunea de mai multe centre (Blaj, Sibiu, Alba Iulia, Brașov, Buda și Viena pentru Transilvania ; București, Tîrgoviște, Rîmnic, Govora, Buzău — pentru Țara Românească), Moldova a beneficiat pînă la sfîrșitul veacului XVIII de un singur centru : Iașul. Există, ce e drept, pentru începutul secolului XVIII o mențiune privitoare la o tiparniță din Suceava, dar existența ei rămîne incertă și — admițînd-o chiar — efemeră. Spre mijlocul veacului, această îndeletnicire avea să fie susținută de tipografia de la Rădăuți, reprezentînd ceea ce s-ar putea numi al

4 Al. Duțu, *Explorări în istoria literaturii române*, București, 1969, p. 35.
5 *Ibidem*, p. 36.

doilea centru tipografic din cuprinsul Moldovei [6], cu o existență restrînsă la numai trei ani (1743—1745) în care au apărut doar cinci cărți, toate cu destinație liturgică.

Extinderea tiparului — în care M. Kogălniceanu avea să vadă în prima parte a veacului următor „cel mai sigur și mai grabnic mijloc ca să ajungem la civilizația societății europene" [7] — era împiedicată de factori obiectivi, asupra cărora nu putem stărui îndeajuns: criza provocată de războaiele din 1768—1774, 1787—1792, 1806—1812, care făceau epoca „plină de primejdii și de zarvă" [8]; tradiția puternică a activității manuscrise, dificultățile de ordin material sau cele create de instabilitatea politică. Necesitatea sa nu poate însă fi pusă la îndoială și, sesizînd-o în mod just, Constantin Racoviță subscria hrisovul „pentru statornicia tipografiei" din 1750 „ca să se îndestuleze țara de cărți, lipsită fiind".

Dacă posibilitățile reale ale societății românești au înfrînt dezvoltarea corespunzătoare a tiparului, necesitățile s-au dovedit a fi mai puternice spre finele veacului, cînd cerințele de carte și de învățătură au crescut. Ele au determinat mai întîi reorganizarea pe bază lărgită a activității tipografice tradiționale din centrul mitropolitan al Moldovei. Cărțile tipărite aici între 1793 și 1797 pomenesc „tipografia cea din nou făcută" în organizarea căreia merite însemnate a avut Iacov Stamati, cel care s-a îngrijit de refacerea mitropoliei și, odată cu aceasta, a tipografiei, înzestrînd-o cu patru teascuri noi, „cu nouă feluri de litere" [9] și cu celelalte unelte de trebuință. Continuîndu-i opera, Veniamin Costache îi inspira lui Alexandru Moruzi hrisovul din 15 februarie 1804 menit să sporească personalul lucrător al tipografiei, de la 8 cîți erau în vremea lui Duca Sotiriovici la 22 de oameni, aducînd astfel tipografia „într-o bună orînduială și alcătuire, ca un lucru ce este pentru trebuința obștii" sau, cum se arată mai departe în hrisov, „spre folos și lauda patriei" [10].

Fără să intenționăm să stăruim asupra acestor aspecte din evoluția tipografiei ieșene, pe care am făcut-o în alt loc [11], dorim doar să desprindem concluzia că ele dovedesc eforturile în direcția încurajării și dezvoltării activității tipografice, răspunzînd astfel unei cerințe de carte adînc resimțită de societatea românească.

În consens cu aceste eforturi, asistăm la apariția unor tipografii noi: la Iași, Dubăsari, Movilău, mănăstirea Neamț, Chișinău, Cernăuți în împrejurări asupra cărora nu e momentul să stăruim.

Evenimentele politice și militare de la sfîrșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX care au dus la amputările teritoriale din 1774 și 1812 au determinat totodată apariția unor tipografii în măsură să satisfacă, fie și parțial, cererile de carte în zonele respective. Așa apăreau tipografiile din Cernăuți și Chișinău, sprijinite de ocîrmuirea habsburgică și, respectiv, țaristă, ambele destinate să înlocuiască în mod formal tipografia din Iași care alimentase în mod statornic nevoia de carte din hotarele istorice ale Moldovei. Deși ele au urmărit prin limba și conținutul cărților consacrarea noii geografii politice din zonă, dînd curs politicii celor două imperii, cartea ecleziastică reclamată de cerințele culturii a conservat spiritul cărții românești tradiționale, asigurînd mai departe unitatea de simțire și răspunzînd, fie și limitat, nevoii de carte a societății românești din teritoriile răpite.

În acest peisaj al unei activități tipografice în continuă emulație este de notat, de asemenea, înființarea la Iași în 1812 a tipografiei grecești [12]. Pînă în 1821, cînd activitatea ei a încetat, tipografia respectivă, condusă de Emmanuel Vernardos a

6 Ștefan Lemny, *Tipografia de la Rădăuți, centru de cultură românească în veacul XVIII*, în *Suceava. Anuarul Muzeului județean*, VIII, 1981, 311-319.

7 M. Kogălniceanu, *Opere*, II, ed. Al. Zub, București, 1976.

8 Teoctist, *Mitropolitul Iacob Putneanul. 1719—1778*, Mănăstirea Neamț, 1978, p. 14.

9 M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 362.

10 C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei*, Iași, 1888, p. 44-50.

11 Ștefan Lemny, *op. cit.*

12 Elena Siupiur, *Quelques documents militaires autrichiens relatifs à la fondation de la typographie grecque de Jassy (1812)*, în *Revue des Études sud-est européeennes*, XV, 1977, nr. 3, p. 509-514.

reprezentat astfel un factor de concurență cu implicații stimulatoare și pentru tipărirea cărților românești din vechea tipografie mitropolitană.

Din cele prezentate se înțelege, credem, creșterea considerabilă a rostului tiparului și în societatea românească din Moldova, într-o vreme în care dezvoltarea sa înregistra realizări remarcabile pe întregul teritoriu românesc [13]. Nu putem stărui îndeajuns asupra numeroaselor neajunsuri ce au împiedicat această activitate și care au făcut-o deosebit de dificilă și în prima parte a veacului următor cînd tiparul ajungea să fie proslăvit ca „lumina lumei" [14]. Dar cu toate limitele avute în vedere, reorganizarea și înmulțirea tipografiilor de la sfîrșitul secolului XVIII — începutul secolului XIX arătau un real progres în acest domeniu în raport cu etapa anterioară, fiind în concordanță cu dezvoltarea de ansamblu a societății, cu sporirea nevoii ei de învățătură și de carte. Faptul exprima astfel o etapă nouă în afirmarea conștiinței de sine a românilor. Apelul la binefacerile lecturii lasă să se înțeleagă sensibilitatea față de problema cultivării spirituale, prin intermediul căreia o masă sporită de locuitori descoperea calea spre cunoașterea de sine. Această emulație, mai întîi de ordin cantitativ, a producției de carte trădează astfel evoluția spirituală a societății românești, dorința ei de cunoaștere și luminare care a reprezentat un suport temeinic pentru afirmarea conștiinței naționale.

Sporul de carte determinat de extinderea activității tipografice în raport cu perioada anterioară explică, totodată, creșterea tirajului la unele lucrări de interes special ca și evoluția prețului, mutații de natură să asigure accesul la carte a unor categorii sociale tot mai largi. Concluziile noastre se întemeiază doar pe un sondaj provizoriu și nu pe o statistică exactă a curbei cantitative a tirajului de carte și a prețurilor ei în epoca aflată în atenție. Dar și așa, cu rezervele ce se impun, datele evidențiază caracteristicile culturale amintite. Față de tipăriturile din veacurile XVI—XVII care au cunoscut tiraje între 100 și 500 de exemplare, în secolul XVIII tirajul a urcat pînă la 500—1000 de exemplare, ajungînd spre sfîrșitul secolului să depășească limita din urmă cu lucrări ce numărau pînă la 2000 sau 3000 de exemplare [15]. Editorii *Chiriacodromionului* de la Mănăstirea Neamț (1811), adresat către toată „românimea", aveau convingerea interesului pentru opera lor, realizată într-un tiraj mult sporit dar care nu satisfăcea cu toate acestea nevoia reală încît Veniamin Costache avea temerea că „nici a mîia parte" nu pot fi satisfăcute, motiv pentru el de a apela la subvenții și prenumeranți care să contribuie la sporirea tirajului [16]. Asupra cheltuielilor de cost ale unei asemenea întreprinderi atrăgea atenția prefața scrisă la *Cuvintele și învățăturile* lui Efrem Syrul, tipărită în trei volume (1818—1823). Conform acesteia, prețul cărții s-a calculat la cîte un leu de coală, „că aminterlea se păgubește tipograful" [17], ceea ce ar fi însemnat 122, 124 și, respectiv, 162 de lei pentru fiecare volum, sumă imensă în condițiile vremii. Alte tipărituri puteau fi cumpărate la prețuri mai scăzute, variind între 2 și 50 de lei cum se înțelege din cîteva însemnări, ceea ce nu reprezenta nici în aceste cazuri o sumă mică. Dar valoarea reală a leului e greu de stabilit astăzi cu precizie ținînd seama de fluctuația neîntreruptă a cursului său pentru a stabili pe această cale cît de accesibilă era cartea pentru cititorii care se interesau în epocă de ea. În această situație nu putem pierde din vedere faptul că în Moldova prețul cărții tipărite era considerabil mai ridicat în raport cu celelalte provincii românești, după cum pe întregul spațiu național tipăriturile românești erau mai scumpe decît cartea de import în condițiile mult mai grele și costisitoare în care era posibilă producția autohtonă de carte [18].

13 Adrian Marino, în *Enlightenment and romanian Society*, Cluj-Napoca, 1980, p. 32-36.

14 Dan Simonescu, *M. Kogălniceanu ca tipograf și editor la Iași*, în *Studii și cercetări de bibliologie*, II, p. 172.

15 Const. A. Stoide, *Negoțul de carte în Moldova*, ms., p. 147 (mulțumim distinsului istoric pentru amabilitatea de a ne fi pus la dispoziție manuscrisul domniei sale).

16 *B. R. V.*, III, p. 35.

17 M. Bodinger, *op. cit.*, p. 321.

18 *Ibidem.*

Cu toate acestea sînt numeroase indicii care atestă impactul social al cărții românești în Moldova în epoca care ne interesează. Ar fi de ajuns să invocăm în acest sens exemplul bibliotecilor personale al căror număr crescuse în mod sensibil. Sînt tot mai dese mențiuni totodată despre bibliotecile de pe lîngă mănăstiri și școli, pregătind terenul pentru instituțiile publice de acest fel din prima parte a veacului următor. Deosebit de interesantă în acest sens este situația de la Mănăstirea Socola, înzestrată sub Iacov Stamati „cu un fel de lege a fondului legal", potrivit căreia toți negustorii ce dețineau și cărți aveau obligația să dea cîte un exemplar pentru „biblioteca aceasta de obște" [19]. Faptul arată desigur preocuparea față de carte, dorința de a-i veghea circulația și buna evidență, ceea ce exprimă locul tot mai însemnat al cărții în viața societății.

Elogiul cărții se împletea cu acela al lecturii. Continuînd o cugetare a lui Miron Costin, Meletie, episcopul de Huși, scria la rîndu-i în 1805 că „bun lucru iaste și foarte bun a se îndeletnici cinevaș întru cetirea cărților" [20]. Înaltul prelat avea astfel în vedere semnificația spirituală a cărții, una îndeobște prețuită în epocă și formulată ca atare și de un obișnuit cititor de la schitul din Rarău: „Căci cartea nu iaste lucru pămîntesc — scria acesta pe paginile unui *Apostol* tipărit la București, 1743 — ca să-l cioplești cu barda, ci iaste duh dat de Dumnezeu ca să-l lucrezi cu mintea, și de-ți va fi mintea curată, atuncea și cartea poți să o înveți cum să cade" [21]. Receptată cu interes în mediile boierești sau monahale, cartea a ajuns în epoca de care ne ocupăm și în atenția altor categorii sociale. Avem în vedere mai ales locuitorii satelor care în secolul XVIII au participat la actul de cumpărare a cărții, dovedind exemplara solidaritate a obștii animată de aspirații de ordin spiritual. Chiar dacă cel mai adesea solidaritatea amintită era în legătură cu destinația confesională a cărții, faptul nu este mai puțin interesant prin implicațiile sale de ordin cultural mai largi. El dovedește că lumea satelor înceta să se înfățișeze ca „lumea care tace", desprinzîndu-se din inerția tradițională pentru a participa după posibilitățile ei proprii la acțiunea de difuzare a culturii. Chiar dacă în majoritatea ei covîrșitoare ea era neștiutoare de carte, mesajul spiritual al acesteia din urmă nu i-a rămas străin. Studiile recente au pus în evidență destinația tot mai largă a tipăriturilor românești din veacul XVIII care au devenit un mijloc de comunicare general valabil, eficient pînă în structurile inferioare ale societății. Cuvîntul tipărit lua astfel calea oralității prin lectura făcută cu voce tare [22]. Mesajul accesibil pe calea lecturii în rîndul categoriilor instruite ajungea astfel și în mijlocul lumii neștiutoare de carte. Această notă specifică a producției de carte, nediferențiată din punctul de vedere al structurilor de cultură existente, a contribuit la o mai mare unitate spirituală, pe verticala societății românești, dincolo de ierarhia strict socială, fapt ce a conferit un temei solid pentru afirmarea conștiinței naționale — ca unitate în cuget și simțire a tuturor claselor sociale în epoca de care ne ocupăm.

O astfel de conștiință a fost în același timp permanent alimentată de circulația neîntreruptă a cărții pe întregul teritoriu național, ceea ce a determinat coeziunea în planul orizontal al societății românești, dincolo de barierele dintre țările române, impuse de harta politică a vremii.

Fenomenul din urmă deosebit de complex a prilejuit deja numeroase studii, de natură să afirme rolul important al circulației cărții în stimularea conștiinței naționale românești [23], dar ele au ocolit informația pe care o oferă în acest sens cartea tipărită în Moldova și difuzată pe întregul cuprins național sau cartea care a ajuns pe cuprinsul Moldovei din centrele tipografice de peste munți sau de peste Milcov. Fenomenul nu a fost lipsit de obstacole datorită măsurilor prohibitive, de ordin comercial, politic, sau confesional care împiedicau circulația firească a cărții dintr-o țară în alta [24]. Sînt cunoscute în acest sens decretele Mariei Tereza care în-

19 Ion I. Nistor, *op. cit.*
20 Iustin Frățiman, în *Revista istorică*, IV, 1981, p. 147.
21 N. Iorga, *Istoria țării prin cei mici*, în *Revista istorică*, VII, 1921, p. 54.
22 Ion Istrate, *Barocul literar românesc*, București, 1982, p. 154.
23 Octavian Șchianu, *op. cit.*, p. 57-80.
24 Dimitrie Coravu, *op. cit.*, p. 1221-1222.

terziceau aducerea în Ardeal și Ungaria a tipăriturilor ortodoxe din Țara Românească și Moldova [25]. În mod asemănător au reacționat domnii din Moldova și Țara Românească împotriva cărții tipărite din inițiativa bisericii greco-catolice din Ardeal. În 1793 mitropolitul Filaret II inspira domnitorului Al. Moruzi anaforaua prin care se cerea stăvilirea penetrației cărților din Ardeal fiindcă „și cei de acolo nu îngăduiesc a trece de ale noastre la dînșii" [26]. La rîndul său, episcopul Meletie de Huși adresa o pastorală (1805) contra propagandei unite în Moldova, cerînd cu deosebire boierilor și căpitanilor „de pre margini [de la graniță] ca să fie cu privigheare și nicidecum să nu sloboaze să intre cărți bisericești și dogmaticești de peste hotar în Moldova" [27]. Interdicțiile amintite nu erau formale și se cunosc unele cazuri cînd ele au împiedicat trecerea cărților dintr-o parte în cealaltă a munților [28].

Dar măsurile înseși erau expresia unei realități a cărei dimensiune se arăta cu adevărat impresionantă în epocă. Actele respective servesc ca dovezi incontestabile ale amploarei procesului de circulație a cărții în epocă, pe care ele n-au putut să-l perturbe. Dar trebuie să sesizăm că hrisoavele amintite au avut în vedere cartea cu implicații deosebite în disputa confesională a vremii dintre biserica tradițională și biserica „unităților" din Transilvania. În realitate însă de ambele părți (din Ardeal și din țările române de peste munți) s-a încercat eludarea reciprocă a măsurilor prohibitive prin intensificarea răspîndirii cărții. Edificatoare sînt în acest sens cuvintele hrisovului lui Petru Mavrogheni (12 aprilie 1787) care socotea că tipografia aduce mari foloase „nu numai neamului românesc... ce lăcuiește în pămîntul domniei mele, ci încă tot celălalt după aiurea ce se poslăvește în această limbă românească" [29]. Se afirma astfel o direcție bine consacrată în cultura română pe care o exprimase și *Evangheliarul* tipărit de Climent la 1746, cu dorința „să se lățească cuvîntul" nu numai în Țara Românească „ci în toate țările și ținuturile ce vorbesc limba românească", ceea ce arăta exemplara conștiință a unității spirituale și, mai mult decît atît, un program de edificare culturală gîndit la dimensiunea întregii națiuni.

Faptul nu a fost doar proclamat. Mișcarea culturală a vremii arăta că el a avut o expresie corespunzătoare în realitatea vie a societății românești. Circulația cărții românești în Moldova oferă argumente edificatoare în acest sens, ea reprezentînd doar o latură a unui proces spiritual mult mai complex, ilustrat prin circulația cărții românești în cadrul național.

Două sînt direcțiile majore ale procesului care ne interesează cu dorința de a releva unele aspecte mai puțin cunoscute:

— circulația cărții tipărite în Ardeal și Țara Românească pe cuprinsul Moldovei;

— circulația cărților tipărite în Moldova pe întregul spațiu locuit de români.

Fără a putea să stăruim în detaliu asupra fiecărei direcții în parte, dorim să prezentăm doar cîteva impresii de un interes aparte pentru ilustrarea contribuției cărții românești.

Un prim indiciu pentru prezența masivă în Moldova a cărților românești apărute în tipografiile din Țara Românească și Ardeal îl oferă statisticile întocmite pînă acum cu privire la fondurile de carte înregistrate într-o zonă sau alta, inclusiv în teritoriul de la est de Prut. Ele arată că superioritatea Munteniei în ceea ce privește numărul de tipărituri a devenit în secolul XVIII tot mai accentuată, fapt cu totul firesc ținînd seama de proliferarea centrelor tipografice din Țara Românească și de intensificarea activității lor. Spre sfîrșitul veacului XVIII, locul cărților tipărite la Snagov, Tîrgoviște sau Buzău l-au luat tot mai mult tipăriturile bucureștene sau rîmnicene a căror răspîndire pe teritoriul Moldovei s-a dovedit de-a dreptul impresionantă nu numai prin cantitate, ci îndeosebi prin rapiditatea

25 Ioan Nistor, *Instituirea sistemului modern de editură la tipografia din Blaj*, în *Revista de istorie*, t. 32, 1979, nr. 2, p. 325.
26 Dimitrie Coravu, *op. cit.*, p. 1225.
27 Iustin Frățiman, *op. cit.*, p. 147.
28 Aurel Socolan, *op. cit.*, p. 149.
29 Costea Marinoiu, *op. cit.*, p. 109

cu care au circulat. Astfel, *Antologhionul* de la Bucureşti (1777) este astăzi prezent în 14 exemplare în judeţul Suceava dintre care cîteva au fost cumpărate chiar în anul imediat următor de la apariţia cărţii [30]. Acelaşi fapt se poate constata cu privire la *Fenticostarul* din 1782 care în acelaşi an era dăruit bisericii din Mălini, după cum, în acelaşi an un exemplar era cumpărat de preotul Theodosie de la Mănăstirea Dobrovăţ [31] sau alt exemplar era cumpărat de un anume Buţoc din Piatra Neamţ [32].

Mărturiile sînt tot atît de concludente în privinţa cărţilor ieşite din tipografia de la Rîmnic, cărţi care deţin locul al doilea după Bucureşti în răspîndirea pe cuprinsul Moldovei [33]. *Triodul* de la Rîmnic (1777) era cumpărat în anii imediat următori în comunele Berchişeşti, Preuteşti, Tătăruşi din Bucovina, *Psaltirea* din 1779 era cumpărată peste numai un an de un dascăl de la Mănăstirea Văratec, dar mai ales *Mineele* s-au bucurat de o faimă deosebită, atestată prin marea lor cumpărare pe cuprinsul întregii Moldove pînă în Bucovina. Asupra destinaţiei deosebit de însemnate a tipăriturilor rîmnicene atrăgea atenţia scrisoarea episcopului de Argeş, Iosif, către C. Pop din Sibiu (3 nov. 1796) care, comentînd difuzarea unei cărţi arăta că „500 (dintr-un tiraj de 1 000 exemplare) iaste gata să le ia un episcop al Romanului de la Moldova", celelalte fiind destinate vînzării directe [34]. Între cele două centre ecleziastice existau astfel legături deosebit de strînse care au favorizat răspîndirea cărţii tipărite în Rîmnic în Moldova [35].

În circulaţia de ansamblu a cărţii în epoca asupra căreia stăruim un loc deosebit de interesant îl ocupă tipăriturile din Ardeal sau cele româneşti apărute la Viena şi Buda. C. Negruzzi reţinea acest aspect cînd în amintirile sale *Cum am învăţat româneşte* evoca societatea din Moldova privind „cu dor" spre Buda sau Braşov de unde veneau în permanenţă calendare şi poveşti cu sfinţi [36]. Negoţul de carte cu Braşovul — pus în lumină de C.A. Stoide — întăreşte această impresie, în Iaşi şi în alte oraşe ale Moldovei activînd în vremea respectivă numeroşi negustori (Mihail Ţumbru, Tănase Gane, Toma Leca ş.a.) care făceau, în acelaşi timp, şi oficiul de librari [37]. Prenumeranţii la cărţile tipărite în Ardeal dovedeau de asemenea că societatea românească din Moldova urmărea cu interes producţia tipografică de peste munţi. Mărturii preţioase oferă în acest sens cărţile ce dispuneau de astfel de liste [38] ca şi de corespondenţa lui C. Hagi Pop, atestînd numeroşi moldoveni doritori să-şi procure la vreme cărţile din Ardeal [39]. Cărţile de cîntări bisericeşti ale lui Macarie, tipărite în Viena *(Teoreticonul, Anastasimatarium, Ermologhiul* din 1822—1823) au ajuns într-o proporţie considerabilă în Moldova, 500 de exemplare fiind destinate anume pentru Basarabia [40]. Exemplarele lucrării *Elemente linguae...* (Viena 1780) „au fost aşa de mult vîndute, încît nu se mai află nici unul de vînzare", justificînd reeditarea de la Buda în 1805 [41]. Iar cuvîntul *Către cetitoriu* la cartea lui Vasile Aaron (Sibiu, 1808) arăta că ea „aşa de tare s-ar fi trecut şi vîndut, mai vîrtos în Ţara Românească şi în Moldova, cît nu s-ar mai afla de vîndut" [42].

Trecerea rapidă a cărţii ardeleneşti peste munţi rezultă şi din însemnările făcute pe marginea unor exemplare. Cîteva dintre acestea arată că *Retorica* lui Ioan Piuariu Molnar (Buda, 1798) se găsea deja în 1806 în 15 exemplare la şcoala de la

30 Olimpia Mitric, *op. cit.*
31 N. Iorga, *Inscripţii...*, II, p. 211.
32 *Ibidem*, p. 25.
33 Dimitrie Coravu, *op. cit.*, p. 1220.
34 N. Iorga, *Contribuţii la istoria literaturii române în veacul XVIII şi XIX*, în *Analele Academiei Române*, seria II, Mem. Sect. Lit., t. 28, p. 216.
35 Cf. Costea Marinoiu, *op. cit.*, p. 125-128, Dimitrie Coravu, *op. cit.*, p. 1221.
36 Mircea Tomescu, *Calendarele româneşti. 1733—1830*, Bucureşti, 1957, p. 91.
37 Const. A. Stoide, *op. cit.*, p. 36.
38 Kampe, *Descoperirea Americii*, Buda, 1816 ; *Biblioteca românească*, 1820.
39 N. Iorga, *op. cit.*, p. 224.
40 N. Iorga, *op. cit.*, p. 236-237.
41 Samuil Micu, Gheorghe Şincai, *Elementa linguae daco-romanae...* ed. Mircea Zdrenghea, Cluj-Napoca, 1980, p. 117.

Socola [43]. *Evanghelia* de la Sibiu (1806) era cumpărată peste numai cîţiva ani de o anume Vasilina din ţinutul Vaslui „pentru sufletul ei şi a tot neamul ei" [44] iar *Biblia* de la Blaj (1795) a răzbătut pînă aproape în fiecare colţ al Moldovei fiind pomenită la începutul veacului XIX la Valea Sării (Vrancea), la Roman [45], la Bîrlad unde venise prin filieră munteană [46], în satul Paşcani la preotul Iordache [47] etc. Faptul este cu atît mai interesant cu cît asupra *Bibliei* respective a planat interdicţia episcopului Meletie din 1805 care o condamnase pentru concesiile ei unitariste. Urmare acestei interdicţii sînt probabil cele 20 de exemplare păstrate azi în biblioteca Mitropoliei din Iaşi într-o stare de perfectă conservare, ca şi cum tomurile abia au ieşit de sub tipar. Dar nevoia de carte a trecut — intenţionat sau nu peste interdicţia amintită şi numeroşi preoţi au continuat să şi-o procure, fără a vedea în aceasta o abatere de ordin confesional, ceea ce confirmă şi pe această cale că unitatea spirituală a românilor nu a putut să fie scindată de divergenţele de ordin religios. Dovadă este şi însemnarea lăsată pe o astfel de *Biblie* de Ierotei Lemnie de la Mănăstirea Gorovei cînd scrie că „această sfîntă carte numită Biblie cea mare ce cuprindea în sine legile vechi şi nouă este dreaptă a me" [48].

Paralel cu difuzarea cărţii din Transilvania şi Ardeal în Moldova a avut loc procesul invers, al difuzării cărţii româneşti din Moldova în celelalte spaţii româneşti, proces deschis de circulaţia impresionantă a *Cazaniei lui Varlaam*. În secolul XVIII, el a dobîndit caracteristici noi, deosebit de semnificative pentru înţelegerea semnificaţiei profund naţionale a cărţii româneşti din epoca respectivă. Aceasta cu atît mai mult cu cît, pe de o parte, în raport cu Transilvania şi Ţara Românească Moldova a avut — cum s-a văzut deja — posibilităţi tipografice mai restrînse, ceea ce a împiedicat o difuzare la fel de intensă a cărţii româneşti dincolo de hotarele Moldovei. Înfiinţarea tipografiei de la Blaj, urmată spre finele veacului de tipografiile pentru români de la Buda, Viena, Braşov şi Sibiu a încercat pe de altă parte să contracareze pătrunderea tipăriturilor româneşti din afara Transilvaniei. Cu toate acestea, după cum arăta episcopul unit A. Rednic într-o plîngere către ocîrmuire (1771), Transilvania a fost „invadată" de cărţi din Moldova [49]. Termenul este desigur exagerat dar dimensiunea procesului se înţelege dintr-o sumară refacere a destinului cărţii româneşti din Moldova în Banat, Ardeal şi mai ales în Maramureş, în Muntenia, Oltenia şi chiar în Dobrogea.

A doua jumătate a secolului XVIII şi primele două decenii ale veacului următor oferă în această privinţă informaţii edificatoare. Refăcînd, în succesiunea cronologică a editării lor, traseul parcurs de tipăriturile moldoveneşti, nu vor întîrzia să se detaşeze, în chip firesc, concluziile cu privire la semnificaţia lor pentru dezvoltarea conştiinţei naţionale a românilor. Astfel din *Triodul* apărut la Iaşi în 1747, 21 de exemplare au ajuns în actualul judeţ Suceava (unul fiind cumpărat chiar în 1747 pentru biserica din Pătrăuţi), şase în Maramureş, unul la Seliştе şi unul în comuna Decebal, judeţul Satu Mare, cu însemnarea deosebit de preţioasă că a fost cumpărat la Căieni în 1748, ceea ce arată o difuzare rapidă şi pe o arie largă şi în afara hotarelor Moldovei [50]. Tipăriturile din anii următori repetă aceeaşi situaţie. *Apostolul* din 1756 a ajuns de asemenea pînă în Maramureş iar în sud pînă în Vrancea şi Tulcea. *Psaltirea* din 1757 figura chiar în acelaşi an în posesia popii Ioan din Hăşmaş. *Liturghia* din 1759 răspîndită pe întreaga Moldovă a ajuns în Maramureş dar şi în vestul Transilvaniei la Potău (Satu Mare), Arad, Ileanda (Sălaj). În aceeaşi situaţie se află *Evanghelia* 1762, prezentă într-o vreme apropiată la Deda şi Albeşti (Ardeal) dar şi la Arad, fără a mai vorbi de Moldova unde exemplare ale ei au ajuns pînă la Jariştea şi Cîmpuri de Jos (Vrancea) la Săveni (Galaţi) sau la Piatra Neamţ. Pe măsură ce tipografiile s-au reorganizat, spo-

42 Vasile Aaron, *Patima şi moartea Domnului...*, Sibiu, 1808, p. V.
43 Rodica Calcan, *op. cit.*, p. 114.
44 M. Bodinger, *op. cit.*, p. 238.
45 *Ibidem*, p. 200.
46 Rodica Calcan, *op. cit.*, p. 108.
47 Mircea Filip, *op. cit.*, p. 69.
48 Mitropolia Moldovei şi Sucevei, Fond mănăstiri, nr. 362.
49 Dimitrie Coravu, *op. cit.*, p. 1222.
50 Olimpia Mitric, *op. cit.*

rindu-și activitatea, spre finele secolului, prezența cărții românești din Moldova pe cuprinsul întregului spațiu național s-a dovedit tot mai însemnată. Continuarea exemplificărilor făcute deja ar ocupa însă un spațiu prea larg pe care, spre a-i înlesni controlul, intenționăm să-l organizăm sub forma unei hărți sinoptice. Ea pune în evidență prezența cărților românești din Moldova în vremea respectivă în Transilvania și Maramureș și Bucovina, în Muntenia cu ținutul Prahovei și în Dobrogea, îndeosebi în nordul acesteia, mai puțin sau deloc în Oltenia și Banat.

Faptul în sine exprimă astfel o puternică comuniune de ordin spiritual între românii de pe cuprinsul întregului spațiu românesc, mijlocită prin carte. Circulația cărții avea loc odată cu circulația oamenilor, a ideilor cu un proces divers ramificat de legături materiale și spirituale între toți locuitorii pămîntului românesc. Ea răspundea, în chip organic, nevoilor cultural-spirituale ale acestui organism etnic, iar faptul că circulația depășea hotarele restrînse sub raport politic ale fiecărei țări române, pentru a cuprinde întreaga dimensiune a națiunii, dovedea că pulsul mișcării culturale, alimentată prin carte, era unul cu un pronunțat caracter național.

Dar cărțile amintite pînă aici erau în marea lor majoritate cărți liturgice sau de cult. Chiar dacă în cuprinsul lor ponderea literaturii didactice și profane era tot mai însemnată, o întrebare se pune, în continuare în chip esențial: cum putea contribui o literatură vădit confesională, ortodoxă, la afirmarea spiritului național în epoca asupra căreia stăruim?

Credem mai întîi că individualitatea etnică și de limbă a românilor a imprimat o notă particulară în receptarea ortodoxismului. Credința românilor a dobîndit astfel valențe inconfundabile cu ceea ce s-a numit spiritualitatea pan-ortodoxă. Ea era „credință strămoșească" și dobîndea în fizionomia spirituală a românilor nu valoarea unui simplu cod confesional, ci a unui element al conștiinței naționale capabilă fiind să unifice, să solidarizeze membrii comunității naționale de la finele veacului XVIII. În această perspectivă înscriem și contribuția cărții românești la dezvoltarea conștiinței naționale.

Dar analiza în sine a cărților românești din epoca respectivă sub raportul mesajului lor spiritual poate oferi și alte elemente în acest sens. Cartea din Moldova, adică exact dintr-o zonă în care a existat un atașament mai puternic la formele tradiționale de cultură, arată că procesul de înnoire și-a croit făgașul și în acest domeniu, în consens cu procesul de revoluționarizare a întregii sensibilități și gîndiri românești. În ciuda predominației, în continuare, a cărții teologice[51], deschiderea față de literatura laică făcea progrese însemnate, încît prefața la *Mielul de aur* (Iași, 1816), semnată de Iordachi Boghian, lăuda folosul ce urma „nu numai din îndeletnicirea la cetirea celor bisericești cărți, ci și de la aceea a celor politicești"[52]. Laicizarea tot mai accentuată a gîndirii și transformarea generală a mentalității rezultă îndeosebi din literatura manuscrisă „singura care putea să satisfacă în mod liber gustul cititorilor. Înmulțirea traducerilor din limbi străine, receptivitatea față de ideile masonice și iluministe, aderența tot mai sensibilă la literatura moralizatoare — asupra cărora s-a stăruit în cercetările istoriografice din ultima vreme[53] — arată astfel un proces de radicalizare a conștiințelor care n-a întîrziat să-și găsească formele de expresie și în prefețele cărților tipărite.

În acest context s-a plasat și cultivarea idealului național. El s-a făcut prin invocarea neîntreruptă a unității române sub raport spiritual, cultural și etnic. *Învățătura creștinească* (Iași, 1790) era astfel adresată „mai ales către acei de o limbă și de un neam"[54], după cum traducînd *Viețile sfinților* (Mănăstirea Neamț, 1807), Veniamin Costache era socotit un „mare făcătoriu de bine la tot neamul

51 Pentru datele care urmează se află în proiect de lucru harta sinoptică a circulației cărții în secolul XVIII, cu trimiterile bibliografice de rigoare.

51 Cătălina și Victor Velculescu, *Configuration culturelle roumaine dans la première moitié du XIXe — siècle*, în *Synthesis*, II, 1975, p. 90.

52 *B. R. V.*, III, nr. 907.

53 Cf. mai ales Al. Duțu, *Cărțile de înțelepciune în cultura română*, București, 1972.

54 *B. R. V.*, II, p. 338.

românesc, nu numai la cest din patrie, ci și la cel de preste munți și la cel din Valahia"[55]. Tot așa *Tipiconul* (1816) era apreciat „spre folosul [...] neamului românesc"[56]. Dacă prefețele cărților amintite au fost un mijloc de comunicare cu norodul, cum s-a mai spus[57], ele au difuzat pe această cale și idealurile naționale, încă difuz exprimate în epocă. O componentă a acestuia era conștiința și mîndria originii latine — cu vechi origini în cultura română — care în această etapă răzbate și în scrierile bisericești. *Viețile sfinților* de la Mănăstirea Neamț (1815) aminteau astfel „vremea de cînd neamul acesta românescul, de la Roma, de unde și numele își trage [...] s-au lipsit de cărțile sale ceale latinești [...] și au luat slove străine, împreună cu care și frumusețea limbii sale ceii părintești s-au pierdut"[58]. Amintirea trecutului era una mobilizatoare, capabilă să aprindă din nou în români flacăra mîndriei de sine și a afirmării propriei demnități. Fapt interesant, această mîndrie și-a găsit o cale de manifestare în chiar literatura patristică. Traducînd *Viețile sfinților* din limba rusă (Mănăstirea Neamț, 1811) nu se pierdea din vedere că „încă și din români mulți (sfinți) sînt [...] dar n-au fost căutați", motiv pentru traducător de a-i adăuga la opera tradusă „ca nu, prin trecerea vremii, să se facă cu totul neștiuți mulți cuvioși părinți neamului acestui pre urmă"[59]. Manifestul patriotic era formulat mai hotărît în prefața la *Scara părintelui Ioan* (Mănăstirea Neamț, 1814), cînd raportîndu-se la „vremea romanilor de aur socotită", traducătorul nutrea convingerea că „iaste și vremea moldovenilor și a tuturor românilor vrednică de minuni"[60].

Componentele spirituale evocate în epocă (mîndria de sine și unitatea etnică și culturală), fără a fi obsesive au determinat evoluția în sens național a conștiinței românești. Faptul se înțelege cel mai bine din însăși evoluția, în epoca respectivă a noțiunilor de români, moldoveni, limbă românească, limbă moldovenească, neam (sau norod) românesc. Ocurența lor arată evoluția ireversibilă spre conceptul mai generalizator, unificat, deși termenul cu desemnarea regilor nu venea în contradicție cu cel dintîi. În prefețele românești din vremea respectivă și-a găsit totodată loc conceptul de *Moldovlahia*, creație provizorie pentru a desemna entitatea de sine a Țării Românești și Moldovei, sub raport etnic, cultural și spiritual, o entitate pe care o sugerau adesea și stihurile la stemele unite ale celor două țări.

Toate acestea sînt, desigur, cîteva din simptomele unei afirmări ascendente a idealului național în tipăriturile moldovenești ale epocii. Faptul că ele se regăsesc cel mai adesea în forma de expresie puternic marcată de tradiționalism susține ideea derivării lor dintr-o gîndire proprie, autohtonă, obligată să se raporteze mai ferm la dimensiunea națională a fenomenului românesc, încă înainte ca ideile naționale din continent să fie cunoscute și împărtășite de societatea românească. Revoluția din 1821 a fost, sub raport politic, cum se știe, expresia acestei gîndiri, răspunzînd nevoilor unei societăți al cărei crez național se cristalizase deja[61]. Manifestarea ei plină de vitalitate a dat un nou impuls gîndirii care, exprimîndu-și cu mai multă ardoare crezul național, dădea glas unor trăiri și atitudini născute din conștiința propriilor realități. Sub impresia acestor evenimente, mesajul național al cărții românești din Moldova s-a îmbogățit în conținut și în intensitate. Prefațînd traducerea *Bordeiului indienesc* al lui B. de Saint Pierre, apărută la Iași, chiar în 1821, Lazăr Asachi surprindea starea de spirit a vremii cînd „după cursul cel mai mult de o mie de ani, vedem astăzi treziți și pe români, cu multe opinteale sîrguindu-se în toate trei țări"[62], iar fiul său, vestitul cărturar Gh. Asachi saluta în versuri ceasul „învierii" Moldovei: „Și în zare acum răsare dulcea zorelor scînteie, / Ce pre soarele vestește de la depărtate sfere"[63]. De aici mai departe, manifestarea conștiinței naționale în cartea româ-

55 *Ibidem*, p. 512.

56 *Ibidem*, III, p. 161.

57 Adela Becleanu Iancu, *Geneza culturologiei românești*, Iași, 1974, p. 181.

58 *B. R. V.*, III, p. 131.

59 *Ibidem*, p. 800.

60 *Ibidem*.

61 Gh. Platon, *Geneza revoluției române de la 1848*, Iași, 1980, p. 54-71.

62 *B. R. V.*, III, p. 384.

63 *Ibidem*, p. 385.

nească din Moldova a cunoscut forme de expresie tot mai profunde, într-o continuă îmbogăţire şi diversificare. Întreaga emulaţie a spiritului naţional, regăsibilă în entuziasmul revoluţionar din ajunul şi din timpul revoluţiei de la 1848 pe întregul spaţiu românesc datorează însă o parte din contribuţie şi tipăriturilor apărute mai înainte. În această continuitate de idealuri şi credinţe se regăsesc virtuţile unei conştiinţe profunde şi durabile şi, exprimînd-o în limitele inerente epocii, cartea românească din Moldova a slujit opera progresistă de difuzare a mesajului naţional.

LE RÔLE DES LIVRES DANS LE DÉVELOPPEMENT DE LA CONSCIENCE NATIONALE — LA CONTRIBUTION DE LA MOLDAVIE —

Resumé

L'article ci-dessus essaie de contourer une synthèse en relation avec le rôle des livres imprimés, dans le modelage de la conscience nationale roumaine à la fin du XVIII-e et au commencement du XIX-e siècle, en corrélation avec les institutions culturelles connexes : des typographies, des bibliothèques, etc. L'auteur insiste rien qu'à une seule province roumaine : la Moldavie, en poursuivant la manière dans laquelle les livres roumains ont contribué, dans cette zone, à l'achèvement de l'union de sentiments et d'action, en appuyant les desiderata communs dans les formes spécifiques de la spiritualité nationale.

On a en vue, en ce sens, trois aspects fondamentaux : 1) l'édition et la diffusion des livres ; 2) la stimulation de l'intérêt pour la lecture ; 3) le message et le contenu.

On analyse le rapport d'entre le traditionalisme et la modernisation, spécifique aux livres roumains imprimés en Moldavie (respectivement à la typographie de Iassy) à l'époque eue en vue, en tenant compte des antécédents dépistables encore à la moitié du XVII-e siècle, sans perde de vue l'encadrement de ce phénomène dans le contexte culturel général roumain, en saisissant les interdéterminations entre celui-ci et le développement des structures sociales, économiques et politiques de la Moldavie (et des Pays Roumains) de cette période. La circulation des livres roumains et ses effets dans la consolidation de la conscience nationale est analysée sous un double aspect : 1. — la circulation sur le territoire de la Moldavie, des livres imprimés en Transylvanie et en Valachie et 2. — la circulation des livres imprimés en Moldavie sur l'entier espace habité par les Roumains.

L'auteur a la conviction que l'entière émulation de l'esprit national, retrouvable dans l'enthousiasme révolutionnaire de la veille et du temps de la révolution de 1848 sur l'entier espace roumain doit une importante partie de contribution, également aux ouvrages imprimés parus, ou qui ont circulé en Moldovie à la fin du XVIII-e et au commencement du XIX-e siècle.

SCRIITORUL BUCOVINEAN MIHAI TELIMAN

ION POPESCU SIRETEANU

Ani de zile am bătut drumul dintre satul meu natal, Mănăstioara, şi Siret, dar n-am aflat decît foarte tîrziu că în cimitirul pe lîngă care treceam în fiecare zi se află osemintele lui Mihai TELIMAN, scriitor şi ziarist român, patriot înflăcărat, apărător al neamului său în Bucovina stăpînită atunci de imperiul Habsburgic, sprijinitor al ţăranilor, slujitor devotat al limbii române. Dascălii de acum trei-patru decenii nu ne-au spus nimic despre cărturarii Bucovinei şi nici măcar despre oamenii de cultură care s-au născut ori care şi-au petrecut o parte a vieţii în oraşul Siret, în *tîrgul Siretului,* cum spuneau ţăranii. Şi se cuvenea să fie pomenit mai întîi, între sireteni, numele lui Teodor Ştefanelli, iar în al doilea rînd cel al lui Mihai Teliman care a realizat, în scurta lui viaţă, cu mult mai mult decît se cere cuiva pentru a rămîne dincoace de uitare. Cele cîteva zeci de foiletoane, de fapt pamflete sau povestiri şi schiţe, publicate de autor în ziare bucovinene din Cernăuţi, în anii 1890—1902, l-au făcut să devină „acea figură marcantă care, fără de a fi jucat un rol deosebit pe vreun teren al vieţii publice, a fost totuşi cea mai cunoscută şi cea mai populară", iar scrisul lui Mihai Teliman, om care şi-a „jertfit cei mai buni ani din viaţa sa în serviciul mulţimei", „a fost cel mai gustat în timpul dn urmă", cîştigîndu-şi, în pragul acestui secol, „cel mai numeros public cetitor din Bucovina" *. Teliman este caracterizat prin „elasticitatea spiritului său" şi prin „verva umoristică", „un caracter independent", „individualitate pronunţată", care „nu se lasă niciodată şi de nimeni influenţat şi avea curajul de a-şi espune şi de a-şi apăra totdeauna părerile sale originale" ; „Prin felul său de luptă, întrebuinţînd ironia şi satira, şi-a făcut mulţi duşmani" ; Teliman era „neîntrecut în arta persiflării" (G. Tofan).

Mihai Teliman s-a născut la 20 noiembrie 1863, în Siret. Familia sa a purtat o vreme numele *Tilleman,* ca formă generalizată, la care a renunţat de prin 1885, începînd cu unul dintre fraţii scriitorului, îndemnat de profesorul siretean Zaharia Voronca. Mihai a fost elev la şcoala primară din Siret în anii 1871—1875 ; în anii 1875—1879 în Siret şi apoi în anii 1879—1882 la Cernăuţi a urmat cursurile liceului real. În 1882 a devenit student al Academiei de pictură din Viena, unde a stat cinci ani. Acolo, în capitala imperiului, înţelege mai profund situaţia politică a Bucovinei şi se decide asupra viitorului său drum. Viena a fost pentru el, ca şi pentru alţi tineri români, „atelierul conştiinţei naţionale". Acolo, departe de ai săi, a învăţat cine este, după cum mărturiseşte, şi a înţeles că în mulţimea care forfotea în jurul lui era singur. Acolo a înţeles că educaţia străină a încercat să înăbuşe sentimentele sale naţionale şi a renăscut în sufletul său iubirea de limbă şi de neam. Scriitorul mărturiseşte că, în această renaştere spirituală, un rol cu totul deosebit a avut societatea studenţească vieneză „România Jună". După întoarcerea în Bucovina, în anii 1888—1890 Teliman a fost profesor (suplinitor) de desen la liceul greco-ortodox din Suceava, de unde a plecat în urma unor con-

* Toate informaţiile privitoare la biografia lui Mihai Teliman le prezentăm după George Tofan, *Mihai Teliman,* prefaţă la vol. Mihai Teliman, *Foiletoane,* cu portretul autorului şi cu o prefaţă de..., edate de Societatea Academică „Junimea", în Cernăuţi. Suceava, Tipografia Soc. „Şcoala română", 1906, p. 3-36.

flicte cu directorul. Viața cunoscută în acești ani va fi sursa unor informații din foiletoanele în care a prezentat școala și pe unii dintre oamenii ei. De pildă, un dascăl sucevean era „arheolog, fantast și suplent" ; „îți făcea impresia unui petrefact din era cremenei" ; „nalt și cu picioare lungi ca postul mare", cu „o față abstractă" și cu „un piept așa de transparent, încît se vedeau și suspinele dintr-însul", „om cu principii strict conservative" ; „purta un cilindru cu streșini orizontale", „capot suriu", „botine antideluviane", iar în liceul din Suceava „introducea tinerimea în tainele declinațiunei celor mai șugubețe substantive" ; „Abuza de iperbole și nu suferea apa, înclinînd... spre vinurile vechi". În sfîrșit, era „sever ca Catone, iubea libertatea ca Brutus" (p. 5, 6). Cacofonia și relația *libertate — Brutus* vin să sublinieze alte elemente ale structurii personajului prezentat.

Cunoscîndu-l în vremea aceasta, istoricul și omul politic George Popovici (poetul T. Robeanu) și apreciindu-i talentul, „l-a introdus în breasla jurnaliștilor". Astfel a început colaborarea lui Mihai Teliman la „Gazeta Bucovinei" (apărută în Cernăuți în locul „Revistei politice" din Suceava), fiind și, ceea ce numim astăzi, redactor șef al acestei importante publicații. După ce „Gazeta Bucovinei" a dispărut, el a colaborat la „Patria", apoi la „Sentinela" și din nou la „Patria". Anul 1899 a fost pentru el cel mai rodnic, Teliman publicînd cele mai multe și cele mai puternice foiletoane, toate oglindind o stare de lucruri deosebit de agitată și o puternică luptă politică. La întemeierea ziarului „Timpul", în 1900, a fost printre colaboratorii dar, fie din cauza caracterului prea moderat al publicației, fie din cauza bolii care îi măcina de o vreme sănătatea, pana puternicului ziarist a devenit mai potolită, forța lui mai scăzută. A mai colaborat la ziarul „Deșteptarea", iar în „Bukowinaer Journal" a publicat (după cum ne informează G. Tofan) 25 de foiletoane, între care și 3 despre M. Eminescu (în 27 oct., 3 și 7 nov. 1901). În 1897 a scris un articol mai mare, publicat în broșură, la Cernăuți, despre scriitorul basarabean stabilit în Cernăuți, Constantin Stamati-Ciurea (1828—1898), fiul lui Costachi Stamati.

Societatea academică „Junimea" din Cernăuți i-a cerut lui Teliman, în anul 1901, să-și pregătească scrierile pentru a fi publicate în volum, dar scriitorul n-a reușit să facă aceasta. Tot mai bolnav, se retrage în Siret, la casa părintească (unde va fi fost această casă ?), de unde mai colaborează cu foiletoane la „Deșteptarea" și la „Bukowinaer Journal". Moare de ftizie și este înmormîntat în 21 decembrie 1902 în cimitirul bisericii Sf. Dumitru din Siret. La moartea lui, s-au publicat articole în „Deșteptarea", apoi și în „Junimea literară", unde s-a anunțat și apariția volumului *Foiletoane*.

•

În pămîntul binecuvîntat al Bucovinei s-au născut nenumărați oameni de știință, artiști și slujitori ai literelor, dar încă nu s-a ivit marele scriitor. Spunem aceasta, desigur, numai dacă ne gîndim că Bucovina este o provincie considerată, cel puțin o vreme, aparte de Moldova, dar de fapt această despărțire nu trebuie operată niciodată, pentru că acolo, în nord, sînt cele mai vechi însemne ale statului moldovenesc, acolo Siretul, Rădăuții și Suceava străjuiesc de multe veacuri la căpătîiul marilor noștri voievozi. Acolo s-au pus temeliile Moldovei din epoca lui Bogdan și a Mușatinilor și tot acolo au crescut marile monumente ale artei feudale moldovenești, acolo se odihnesc Petru Mușat, Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, spiritele protectoare ale Moldovei, și tot acolo se află vechile capitale ale acestei țări românești.

Siretul, „orașul de la poalele Horațiului", cum își numește Teliman locul natal (p. 11), este un „Nestor între orașele Bucovinei", numai că arată „grozav de bătrîn și de calic" (p. 11). În Siret, ca și în Suceava, „fiecare palmă de loc e istorie" (p. 7) și istoria aceasta, spunea scriitorul, trebuie scoasă la lumină, păstrată pentru urmași. Mihai Teliman vede tîrgul obîrșiei sale în spațiul istoric mai larg, încadrat în Bucovina și în Moldova cea puternică sub vechii ei domnitori, spațiu învecinat cu țara românească a Ardealului, despre care scriitorul siretean spune că este „vatră nepieritoare a românismului" (p. 45) și că are „români curajoși" (p. 93) care vor ști să se elibereze de robia multiseculară.

Simbolul stăpînirii străine apăsătoare, al lăcomiei și pizmei este prezentat în povestirea *A fost odată...* (p. 44-47). „Domnia lui Pizmaș-vodă era scrisă cu sînge. Poporul gemea". Vrînd să cucerească o țară a fericirii, Țara Morgana, a fost sfărîmat cu tot cu oaste de valurile înfuriate ale mării. Au mai rămas ruinele castelului ca o mărturie a unei lumi apuse.

Ca orice om de bun simț, Teliman a înțeles că statul multinațional habsburgic nu are sorți de a supraviețui și a prevăzut unirea românilor într-un singur stat, ca necesitate istorică a apărării poporului nostru față de politica expansionistă a imperiului țarist. El condamnă stăpînirea străină a Transilvaniei, care întemnițează în Seghedin și în Vaț „preoți octogenari, ciobani ce n-au văzut decît plaiuri, vădane de șapte copii, copii fără mamă, tot ființe ce au păcătuit în contra sacro-sancței idei de stat maghiar". Dar, scrie Teliman, ardelenii „sînt milioane oțelite și oțerite" ; „cinci feciori se întemeiază și șeptezeci se nasc" (p. 153). Față de Ardeal, alta este situația Bucovinei, provincie mică în care guvernanții aduc mereu populație din Galiția răsăriteană spre a înăbuși cu totul viața românească, spre a sugruma orice ideal, orice nădejde de eliberare. Stăpînită de o politică machiavelică, Bucovina este într-o situație grea, „viitorul nostru este mai mult decît problematic", (p. 153) spune cu luciditate și cu îngrijorare scriitorul-ziarist.

Amintind parcă de sufletul îndurerat al lui Alecu Russo din *Cîntarea României*, Mihai Teliman scrie : „Pămînturile noastre sînt bogate ca șesurile Andalusiei, colinele mîndre și falnice ca ale Elveției raiuri ; munții noștri plini de comori nesecate, dar noi izgoniți, luăm toiagul în mînă și pribegim fără odihnă, căci din toate aceste bunuri numai doina a rămas" (p. 155). Și adaugă, încrezător în viitorul neamului său : „Românu-i prigonit, însă vecinic nu moare" (p. 155), numai că, — spunea el în anul 1900 —, „pentru neamul nostru n-a răsunat încă ceasul dezrobirei de obezele sclaviei. De secole întregi serbăm numai săptămîni de patimi. Dar so-și-va și ziua noastră de înviere", cînd „codrii și șesurile Daciei Traiane vor răsuna de un singur glas de biruință, glas ce va ieși triumfal din mormîntul Marelui de la Putna, răsfrîngîndu-se în mii de ecouri, de stîncile Ardealului, iar mîndrul Olt va duce spumegînd bătrînei Dunăre vestea reînvierei gloriei străbune" (p. 156, 157). El vorbește despre *săptămîna patimilor*, făcînd aluzie directă și clară la suferințele românilor bucovineni. Gîndindu-se la tragedia comemorată de creștini în preajma Paștelor, Teliman scrie (și aceasta într-un ziar care se publica în Cernăuți, sub stăpînirea austriacă), dovedind un curaj demn de cel mai înalt respect : „Avem și astăzi tragedii, poate nu așa de mărețe, însă tot așa de zguduitoare. Eroii acestor tragedii nu-s însă indivizi particulari, ci popoare întregi [...]. Un astfel de martir e poporul Daciei Traiane, poporul românesc de la malurile Tisei pînă la îmbucăturile Dunărei" (p. 152).

Între foiletoanele lui Mihai Teliman, *Veacuri de patimi* (p. 151-157) este o capodoperă a genului, în deplină unitate cu sufletul românesc, cuprinzînd previziuni care s-au adeverit : mult visata unire a românilor s-a realizat ; coroana habsburgică s-a sfărîmat ; popoarele robite și-au cîștigat demnitatea strivită de vreme.

Buchenchina, „țara ursîlor", guvernată de Satana (= Imperiul Habsburgic) „de vreo sută de ani și mai bine" (p. 58), este Bucovina cu întinderile ei care „odinioară au fost toate românești" (p. 58), deci stăpînite de români. Acolo, „averea națională intră în mîinile oamenilor fără patrie" (p. 58). Acolo stăpînesc „neadevărul, nerușinarea, perfidia și puterea brutală" (p. 59). Satana, cel care guvernează țara ursîlor, știe că *poporul prin popor se încătușează*, iar ziaristul știe un dicton la fel de activ : *Ursul cu miere se prinde și poporul nostru cu buimăceală* (p. 34).

Teliman constată cu îngrijorare : „Averea noastră trece în mîini străine, pămîntul strămoșilor se pierde, neamul decade" (p. 145) ; „De porți o cravată tricoloră, îți periclitezi existența" (p. 133). El vorbește de „uriașa tragedie a vieții unui popor fără noroc" (p. 15).

Dar, pînă la urmă, numai că urma aceasta a venit greu, stăpînirea Satanei a dispărut, toată alcătuirea s-a surpat, procesele împotriva tricolorului daco-român s-au stins de la sine (p. 61, 62).

Cu sufletul înflăcărat, Teliman vorbește despre dragostea față de glia străbună, despre jertfele făcute și despre datoria urmașilor de a păstra moștenirea : „dulce este pămîntul Bucovinei și scump pentru noi, pentru că acei de la cari ne tragem au jertfit mult ca să ni-l poată lăsa moștenire neștirbită. Munca ce i-a

costat și sîngele ce l-au vărsat — [...] — sîntem datori a le jertfi și noi la rîndul nostru, ca moștenirea să treacă neștirbită și asupra copiilor noștri și așa mai departe, în vecinicul lanț ce leagă generațiunile din veac în veac" (p. 145).

Credincios principiului educativ al presei, Teliman le spune cititorilor săi „aerul ce-l respirați e patria voastră ; pămîntul ce-l călcați e patria voastră ; pomii aceștia sînt patria voastră ; mormintele cele în care zac oasele protopărinților voștri sînt patria voastră". Și se întreabă : „Cine oare le poate uita toate aceste ? Cine-și părăsește leagănul copilăriei, fie el chiar vizunia din stîncă ?". Teliman spune că „amar lucru e a părăsi patria" și că „numai timpuri grele nasc oamenii mari" (p. 45).

Visul lui Mihai Teliman a fost eliberarea Bucovinei și reunirea ei cu Țara din trupul căreia a fost ruptă. El critică violent „slugărnicia și trădarea de neam" (p. 43) și face apel la unitatea românilor în lupta contra stăpînirii străine (p. 39-40), arătînd că atunci „cînd frații se ceartă, lucrul devine serios". Din cauza aceasta „inima cronicarului [politic, n., I.P.-S.] suspină venin, varsă foc" (p. 54).

Mihai Teliman a desfășurat o luptă politică, realizată adeseori cu mijloacele scriitorului înzestrat și bun cunoscător al limbii literare.

Ca orice mare intelectual, preocupat de viitorul națiunii sale, el înțelege că „Toate privirile noastre trebuie ațintite asupra școlii" (p. 145) și se ocupă de oamenii acestei instituții, pe care îi numește „sclavii Bucovinei". Cu prilejul unei conferințe anuale, unii învățători s-au adunat în tîrgul Siret „în ploaie și glod spre a-și repara flendurosul noroc" (p. 94). „Ei s-au deprins cu iobăgia întru atîta, încît par a fi pierdut cu totul simțirea demnității personale" (p. 95). Chiar dacă este o situație aparentă, merită subliniat interesul jurnalistului energic pentru soarta celor care împart lumină din lumina lor. Adresîndu-li-se, Teliman scrie : „Voi nu sînteți singurii cărora li s-a promis ceva. Soarta voastră e soarta noastră a tuturor. În vreme de nevoie, în furtuni mari, cînd naia [nava, corabia, n. I.P.-S.] e amenințată cu pieirea, li se dezleagă sclavilor lanțurile de oțel și li se dau mii de făgăduinți, libertatea chiar. Și bolînzii lucră, asudă, pînă ce înlătură primejdia. Apoi însă, lucru de sine înțeles, se încătușează iarăși frumușel și li se dă răgaz în temniță a medita asupra trăiniciei făgăduințelor celor mari. Povești de aceste știu a le istorisi mulți, popoare întregi și mulți veterani de ai noștri din 48" (p. 95). Și, încrezător în viitorul cel mult și greu așteptat, scriitorul adaugă : „veni-va ziua cînd totul se va schimba" ; „Soare cald iară va adăpa pămîntul cu laptele său de lumină, munții vor tremura de fiori de dragoste, pămîntul iar va deschide albastri-verzi ochii, din pieptul lui vor răsări păduri întinerite, și atunci în pieptul vostru și al meu de asemenea va surîde primăvara" (p. 97). Trăind viitorul cu un ceas mai devreme ,el îl îndeamnă pe prietenul poet Calistrat Cozma să renunțe la melancolia care îl stăpînește și să vadă realitatea dureroasă a neamului său, să contribuie la realizarea unirii românilor într-o singură patrie (p. 52-55).

Jurnalismul și jurnalistul sînt mereu în atenția lui Teliman, — cunoscător deplin al situației din epocă : „De multe ori trebuie să pledezi pentru un lucru pe care ai trebui să-l condamni și de multe ori trebuie să condamni ceva pentru ce inima îți pledează" (p. 28). Foiletonistul român al Bucovinei este „copil pribeag al sorții" (p. 70) ; „harabagiu al evenimentelor zilei, este și rămîne cel mai expus om" (p. 73). Rolul presei era acela de a dezorienta, de a ascunde adevărul, de a promova minciuna. Directorul unei publicații din epocă afirmă neputincios la un moment dat : „În minciuni nu pot concura cu celelalte foi" (p. 33). O informație oarecare, dacă sună frumos, poate face o carieră cu totul neașteptată Fraza scrisă de Ilie Bugan într-un articol : „*S-a stins*. Unde-i Duhul ce sufla duios prin Bucovina. Duh de care tremura codrii seculari ai Rarăului, acel Duh nemuritor, vecinic, slăvit și etern, ce ne gîdilea auzul ca trîmbița arhanghelilor, acel Duh mare ce, vai de noi, s-a stîns, s-a dus, a mers, spre a nu se mai întoarce ?" a devenit : „*S-a stins*. Unde-i Dule, ce sufla duios prin Bucovina, Dule de care tremura codrii seculari ai Rarăului, acel Dule..." Lucrurile s-au complicat prin aceea că presa din țară a preluat știrea și i-a adăugat elemente noi : „O grea și amară lovitură au îndurat frații noștri din Bucovina. Dule, marele componist și neîntrecut artist în trîmbiță și-a dat nobilul său suflet în mîinile creatorului. Mai nimerit nu-l putem caracteriza pe marele defunct decît prin simplele cuvinte : „Întreaga sa viață a

aparținut neamului său. Și într-adevăr, dacă privim orice capitol din bogata și rodnica sa viață, îl aflăm întotdeauna pe neobositul Dule în serviciul..." (p. 26). Necrologul continuă. Ziarul „Figaro" din Paris și ziarul german „Bukowiner Nachrichten" preiau informația în felul lor stabilind pentru decedatul Dule (născut din neatenția unui tipograf, care a descifrat greșit cuvîntul *Duh* în manuscris) profesia, vîrsta, boala de care a suferit, iar ziarul german citat pretindea nici mai mult nici mai puțin că Michel Duhle este de origine germană ! Satira este puternică, iar efectul nu poate fi decît cel așteptat : cunoașterea adevărului despre presă, despre atitudinea ei față de publicul cititor. Despre *Moartea lui Dule*, care s-a republicat, fragmentar, în „Convorbiri literare", XXXII (1899), p. 522 ș. urm., G. Tofan spune cu îndreptățire că este „un mic cap de operă" (p. 25). Este de remarcat că Mihai Teliman critică pe acei „jurnaliști derbedei, ființe decăzute" (p. 152), care și-au pus condeiul în slujba asupritorului, în serviciul minciunii, semănînd confuzie, propagînd idei dăunătoare unității românilor. În tradiția lui Caragiale, un ziar imaginar are numele „Urlătorul Carpaților cîmpulungeni, organ liberal, democratic și conservator, cu tendințe progresiste și principii de adevărată libertate", altul se numește „Vulcanul moralității" și un al treilea „Săgeata și strigătorul libertății zugrumate" (p. 120, 121).

Simpatia lui Teliman pentru cei slabi, asupriți și dezorientați, pentru țăranul român este evidentă și soarta acestuia îl preocupă în chip deosebit. El satirizează politicianismul, inducerea în eroare a omului de rînd, smulgerea voturilor acestuia.

O satiră politică puternică reprezintă povestirea *Capra lui Hadarag sau cum se face politică* (p. 33-40), în care autorul urmărește să scoată în prim plan buimăcirea organizată a omului de rînd. Toader Hadarag, deși duce la tîrg, de vîndut, o juncă, pînă la urmă crede că aceasta este capră, cum îi spun toți negustorii din Cernăuți, și o vinde cu preț de capră !! Întors acasă buimac, Toader Hadarag încearcă să-și convingă și nevasta că junca lor era capră.

Mihai Teliman critică întreaga viață politică a provinciei, de la activitatea electorală pînă la cele din urmă preocupări. Făcînd aluzie directă la unii deputați din parlamentul imperiului, el afirmă că un asemenea individ „trebuie să fie un perfect secesionist. Acesta place mult" și adaugă cu ironie nereținută : „Numai astfel de bărbați vor putea conduce naia Austriei prin turburatele valuri ale soartei" (p. 113). Dealtfel, critica alegerilor a fost, pentru Teliman, o temă preferată. Într-un alt foileton scria : „în ultimul timp am devenit omul cel mai bigot", și completează îndată : „De cîte ori cetesc rectificările prefecților noștri relative la ținuta lor austriacă la alegeri și asigurările guvernorului despre imparțialitatea sa în guvernarea Bucovinei, îmi fac totdeauna cruce" (p. 81).

Politicienii epocii, spune pamfletarul, sînt exemple degenerate ale măgarilor antici, „îmblînd mascați și sub cele mai diferite nume de doctori, consilieri intimi și publici, blagocistivi și deputați, făcînd rușine neamului de măgar, care era odată nume de onoare". Ei apără despotismul, „fie acesta cît de stupid și gretos" sau îl prezintă „de legitim și rațional" (p. 53). „Egoiști și mici la suflet, ei cugetă mai mult la interesele lor decît la ale obștimei" (p. 53), „se tîrăiesc cu o perseverență oleioasă pînă la un post gras" „și dau din umeri cînd văd căzînd eroi pe cari furtuna i-a aruncat de pe columna gloriei" (p. 54). Mergînd spre portretizare, autorul prezintă tipul slugarnicului care, „înaintea celui mic ridică nobilul său nas pînă la nouri", dar „sărută praful de pe încălțămintele puternicului" (p. 98). Vorbind despre decorațiile atîrnate pe piepturile unor *excelențe* (termen folosit în epocă), Teliman are curajul să spună că acestea se dau „în cele mai multe cazuri samsarilor, lingușitorilor și altor ființe cu suflet de reptile" (p. 98). Cititorului i se atrage atenția să recunoască „rîsul cel gol pe buzele cele mincinoase, cravata cea legată în sute de noduri diplomatice, vorba cea ce nu zice nimic, hlizirea cea gretos de aristocratică" (p. 99). Criticînd sever desele plimbări ale deputaților de la Cernăuți (capitala provinciei rupte din trupul Moldovei) la Viena (capitala imperiului, comparată cu Babilonul), Teliman are ocazia să scrie : „o așa pendulă, o așa cariatidă guvernamentală e azi reprezentantul poporului nostru ! Astfel de popanți gîngăresc azi numele românesc pînă chiar și înaintea parlamentului, trăgînd cu dușmanii noștri la aceeași brazdă" (p. 99). După ce creionează *tipul excelenței*, pamfletarul se oprește la „al doilea tip de căpetenie" care este *„tipul patriotului patentat"*, care se ocupă

cu „persecutarea tricolorului nostru național" (p. 99), astfel avansînd pe statele de plată ale Austriei. În inima acestora, constată Teliman, sălășluiește *„moartea și putrejunea morală"* (p. 101 ; subl. aut.).

Se vede bine că, în lupta lor pentru libertate și unitate națională, românii bucovineni aveau de înfruntat atît presa ostilă lor cît și pe cei trecuți din rîndurile lor între asupritori și deveniți slujitori devotați ai acestora, răsplătiți cu decorații, titluri și demnități.

Critica este extinsă și spre lumea slujitorilor bisericii, care cultivă sau întreține starea de ignoranță : „Era secetă grozavă în mai. Din cauza aceasta procesia ieși la cîmp. Înainte mergeau prapuri și cruci, icoane și fănări, apoi preoțimea în mare ținută ; apoi dascăli definitivi și voluntari cu nasuri roși, pe care numai o credință tare le poate produce. Lor li urma mulțimea credincioșilor cu capul gol. Finea procesiei o formau femeile, precum și domnișoarele cu copiii lor" (p. 81). În altă parte scrie : „singură preoțimea face o lăudabilă escepție, cetind „Foaia ordinăciunilor", din care suge enorme cunoștințî" (p. 24).

Mihai Teliman satirizează ignoranța crasă prin Coana Zoița care *în pensionat* s-a ocupat „mai mult cu istoria antică decît cu cea modernă [...] și din această cauză — spune ea — numele antic Totlebeen mi-i mai cunoscut decît modernul Scipio" (p. 82). Pentru numita cocoană din înalta societate a Bucovinei, Napoleon era fiul lui Atila, iar acesta vecin al tatălui ei, în Perjiliuca (p. 83) (sătișor lîngă Siret, numit pînă la începutul acestui secol *Slobozia Perjului).* În *Petre Șandruc Victima lui u mut* (p. 1-4) se satirizează exagerările ortografice, personajul fiind adeptul păstrării în scris a lui *u* mut, în temeiul unui principiu propriu : *„U* mut se scrie numai acolo unde se aude".

Scriitorul face uneori constatări amare : „Bogăția se primblă sumeață, foșnesc rochiile de mătasă, fanfarele sună, iar mizeria crește, crește, crește" (p. 146) ; „Stradele Cernăuțului dormeau dulce și vegetal ca și simțul național al românilor" (p. 92) ; „Stradele Siretiului nu-s largi, însă destul de glodoase, ca să-ți pierzi papucii, dacă-i ai" (p. 14). În concepția lui Teliman, cafenelele nocturne sînt „cuiburi de jupire de bani și îngropare a sănătății". În astfel de locuri „se pierd multe puteri", „se istovesc fără vreme multe mlădițe pline de speranță ale neamului nostru" (p. 63).

În *Cazacul Nenku. Istorie contimporană foarte adevărată* (p. 5-10) este criticată falsificarea conștientă a istoriei Bucovinei de către oameni aciuați de curînd pe pămîntul strămoșilor noștri.

Multe dintre pamfletele lui Mihai Teliman au în atenție demagogia stăpînitorilor vremelnici ai Bucovinei : „Ca să nu piară umorul de tot, vin domnii de la putere din cînd în cînd și ni spun cu dulce surîs, că toate popoarele imperiului sînt egal îndreptățite și fiecare popor are dreptul nealienabil la conservarea și cultivarea naționalității și limbii sale. Și după ce au zis-o se-ntîlnesc înalții auguri și își strîng frățește dreapta și rîd și rîd și rîd" (p. 126). Se înțelege că rîd de credulitatea popoarelor subjugate și că o exploatează în interesul celor atotputernici.

Despre satira sa, realizată conștient, și despre rîs în general, Teliman scrie că românilor bucovineni robiți le-a mai rămas doar „hazul, copil al durerei" (p. 93).

Dorința lui Mihai Teliman a fost de a informa opinia publică bucovineană și românească și de a satiriza aspecte grave ale vieții politice din Bucovina. De aceea vorbește despre „domnia lui Bacșiș-vodă", de guvernori și deputați, de politicieni înființați adînc în blidul asupritorului, de ignoranță și de prostie, de negustori organizați în derutarea celui ce vrea să vîndă o marfă, de mincinoși ordinari. Sursele satirei sale sînt inepuizabile, iar talentul scriitorului se vădește a fi viguros și original. Multe dintre pamfletele și schițele sale „sînt de o indiscutabilă importanță culturală, socială și politică". „Partea cea mai mare a operei lui Teliman poate fi caracterizată ca o amară satirizare a referințelor și anomaliilor vieții noastre publice sociale, căci o parte bună din activitatea sa coincide cu una din cele mai zbuciumate epoce de viață a poporului bucovinean", scria G. Tofan *(Prefață,* p. 25) în condițiile aceleiași stăpîniri străine, numai la cîțiva ani după moartea scriitorului.

Prin curajul său, prin fermitatea opiniei, prin atitudinea față de profitori, lichele, ticăloși de toate gradele, publicistica lui Mihai Teliman se apropie mult de cea a lui Mihai Eminescu la „Timpul". Iar în ce privește scrierile sale cu caracter literar, G. Tofan era îndreptățit să-l așeze alături sau chiar în fruntea scriitorilor

umoriști-satirici I. Bassarabescu, G. Ranetti, Cazaban, Vasile Pop sau să-l considere demn urmaș al lui I. L. Caragiale *(Prefață,* p. 13).

Cînd nu urmărește discreditarea și neutralizarea unor dușmani politici, ascuțișul satirei cedează, tonul devine blajin, sfătos chiar, sau glumeț : *căci și noi n-avem inimi de barabule* (p. 21) ; *Botezat avea voace subțire ca salariul unui suplent* (p. 136) ; *Ce-i trebuie unui moșneag să se cherchelească ? Două, trei stacane și prepelița-i prinsă de coadă* (p. 136). Dar astfel de situații se ivesc rar, prea rar, pentru că realitățile nu-i permit autorului să facă literatură, iar profesia de jurnalist îl obligă.

Mihai Teliman a fost un scriitor de atitudine, un luptător. El a înțeles că „poporul român este „marele martir care sufere de veacuri" (Tofan, p. 32). Are respect și admirație pentru trecutul neamului. Nu se tînguie, nu se roagă, ci analizează, condamnă, prevestește, taie cu bisturiul satirei. A trăit puternic marile probleme ale epocii sale, le-a cunoscut, le-a înțeles și a devenit un glas conștient și prevestitor. Este un mare patriot, suferind de durerile alor săi, un luptător politic înzestrat cu o pană temută, mușiată în sarcasm, în zeflemea, în umorul sănătos al poporului. Deși „dispunea de multe calități frumoase, necesare unui scriitor" (Tofan, p. 12), el a fost și a rămas mai ales un ziarist angajat și între aceștia, în Bucovina, a ocupat, fără îndoială, locul cel mai însemnat. Teliman este un mare pamfletar. În istoria acestei specii literare, cam neglijată, ce-i drept, el trebuie să ocupe un loc aparte, întrucît scria în condiții cu mult mai grele decît pamfletarul din România ; lupta sa era axată pe ideea de realizare a conștiinței naționale și, în perspectivă, a unității naționale, împotriva unui asupritor puternic, așa cum era Imperiul Habsburgic.

Opera publicistului bucovinean trebuie înțeleasă întocmai : „Umorist din fire, umorul însă nu e scopul final al activității lui Teliman, ci mai mult mijlocul, de care s-a folosit spre a-și esprima ideile", ne spune același G. Tofan care face și următoarea precizare : „De multe ori însă masca umorului e numai pentru fața lumii, căci ridicînd-o, ai vedea ochii autorului plini de lacrimi" (p. 27).

Un pericol care îi pîndea pe românii bucovineni în timpul stăpînirii habsburgice era cel al pierderii limbii. Pe această temă, Teliman a scris în mai multe rînduri, dacă nu articole speciale, măcar pasaje în articole în care sînt urmărite și alte probleme. El arată că bogăția limbii române este mare, că limba are multe sinonime și că, pentru țăranul român, limba este „un tezaur pentru care n-ar afla despăgubiri în altă limbă" (p. 103-104). Apără „graiul strămoșesc cu dulcele lui sunet, convins de poezia și farmecul lui". Articolul *De-ale noastre,* din care am citat rîndurile de mai sus, se încheie cu următoarele cuvinte : „E trist că avem români din clasa inteligenței cari văd în limba germană un ideal.. Așa o cugetare ni indică locul unde ar trebui început cu regenerarea națională" (p. 104). Dorind să dea cititorilor săi neinformați unele noțiuni despre limba maternă, Teliman arată că româna „se compune din două elemente admirabile", adică din cel dac și din cel roman. „Că avem slavisme în limba noastră, spune autorul, nu ne fie rușine. Englezii au o limbă presărată cu elemente franceze". El prevede pentru limba română un mare viitor în veacurile ce vin, anume acela de a deveni „o limbă universală a lumii orientale" (p. 152), prin urmare o limbă de comunicare între diferite popoare ale orientului.

Din respect pentru limba populară, Mihai Teliman folosește fonetisme, cuvinte, expresii sau proverbe proprii acesteia : *să arete* ori *să se arete* (p. 53), *dobă* în loc de literarul *tobă* (p. 9, *ean* în loc de *ia* [interjecție] (p. 30), *harțag* (p. 132), *minciunos* (p. 53), *sicică* (p. 86), *voace* (p. 53) sau : *bodnar* „dogar" (p. 13 : [meseria] *bodnarilor, care produc balerci) ; bolocănoasă* = „bolovănoasă" (p. 7) ; *bolocănos* = „bolovănos" (p. 14) ; *brame* = „porți de la ogradă sau de la șură" (p. 71) ; *buhă* = „bufniță" (p. 30) ; *coșteie* = „coșare de păstrat porumbul" (p. 15) ; *hrobarnic* = „gropar" (p. 91) ; *lăuturi* = „lături" (p. 37) ; *lihău* = „om care lehăiește" (p. 78) ; *momițarnic* = „individ care momițărește, maimuțărește" (p. 99) ; *naie* = „navă, corabie" (p. 53, 64, 95) ; *ogiaguri* = „coșuri de fabrici" (p. 13) ; *părli* = „a o rupe de fugă" (p. 117) ; *prășcău* = „cuvînt de ocară la adresa unui om mare" (p. 78) ; *priană* = („despre o juncă) cu pete de altă culoare, tarcată" (p. 38) ; *pleșcă* = „chelie" (p. 77) ; *prilog* = „pîrlog" (p. 77) ; *prizărită* = („despre o ființă) insuficient dezvoltată" (p. 36) ; *scrîmbiță* = „scrumbie" (p. 13, 53) ; *șonți* = „a se strîmba, a

se schimonosi" (p. 99) ; *tumăni* = „a zăpăci (pe cineva)" (p. 36) ; *zobon* = „haină lungă purtată de tîrgoveți în sec. al XIX-lea" (p. 14). O creație lexicală interesantă, neînregistrată în dicționare, este vb. *bulendrá* „ umbla ca o buleandră, a hoinări" *Cine vrea să trăiască lung, cetească protocoalele ședințelor din dietă, cine are însă destulă inimă a prefera lărgimea vieții lungimei ei, acela vie la Cernăuți și bulendreze o noapte* (p. 98). Se vede că este un derivat al lui *bulendrí* în sate din preajma Rădăuților, cu sensul „(despre haine) a se rupe" *(Lexic reg.*, 1960, p. 112) din Fundul Herței și Pomîrla, cu sensul „(despre piele) a se încreți (din cauza bătrîneții) ; a se zbîrci" *(Lexic reg.*, 1967, p. 119). Reținem proverbul *de omul sărac toate nevoile s-anină* (p. 36) și expresiile *a rămas la sapă de lemn* (p. 36) și *vai de cal și călăreț* (p. 38). Există, însă, și unele neologisme insuficient adaptate sau folosite o vreme numai în presa din Bucovina, care îngreuiază lectura. Dintre acestea am aminti : *alumnii* = „școlarii" (p. 151) ; *bineventare* = „urare de bun venit" (p. 65 ; *ne bineventăm* = „ne urăm bun venit" ; *guvernor* = „guvernator" (p. 57) ; *iuflă* = „termen injurios la adresa evreilor" (p. 37) ; *orcan* = „furtună" (p. 58) ; *ospital* = „ospitalier" p. 98) ; *premerge* = „a merge înainte" (p. 16) ; *sujet* = „subiect" (p. 52, 53) ; *antișambră* = „a face antecameră" (p. 21). Față de alți scriitori care și-au desfășurat întreaga activitate în provinciile ocupate, Mihai Teliman are, totuși, o limbă curată, îngrijită, probă a frumoasei sale culturi și a unei clare concepții asupra rolului limbii în opera literară sau în articolul de ziar. Și G. Tofan observa că „Teliman s-a folosit cu mult succes de limba poporală" (p. 36), el fiind „om foarte conștiincios și vecinic ocupat de scrisul său" (p. 24), dar că opera lui „sufere, mai ales în bucățile scrise pe fugă, de influența limbei germane".

Cine cunoaște condițiile social-politice din Bucovina ocupată de austrieci, își dă seama că Mihai Teliman nu este un naționalist-șovin, ci un patriot care vede pămîntul strămoșesc rupt de trupul țării și invadat de valurile celor colonizați de către guvernanți cu scopul vădit de a înăbuși viața și limba românească. Atitudinea lui este firească și reprezintă un strigăt de alarmă, o chemare la unitate a celor care erau adevărații stăpîni ai locurilor. El n-a ajuns să vadă Unirea cea Mare, dar scrisul lui a contribuit în bună măsură la regenerarea națională, despre care a vorbit în atîtea rînduri, la creșterea spiritului național și la organizarea luptei împotriva asimilării forțate.

Cu multă dreptate, G. Tofan scria în *Prefața* citată : „Teliman rămîne, indiscutabil, un povestitor iscusit înzestrat cu un spirit de observație deosebit de fin și, dacă ar fi avut norocirea să trăiască subt alte referinți [= în alte împrejurări, n., I.P.-S.], putea să împodobească literatura noastră cu lucrări nepieritoare" (p. 36). Și noi regretăm scriitorul nerealizat, dar avem cuvînt de laudă pentru omul care și-a pus viața în slujba unui mare ideal, acela al eliberării poporului său de asuprirea străină. El trebuie considerat mai întîi un pamfletar, și încă unul puternic, și abia în al doilea rînd un scriitor în sensul obișnuit al acestui cuvînt. Scrierile sale reprezintă piese — document pentru istoria Bucovinei de la sfîrșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea *.

* Pentru completarea informației, vezi *Mihai Teliman*, articol de Stănuța Crețu, în *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, București, 1979, p. 845. Tot acolo și bibliografie.

MIHAI TELIMAN, ÉCRIVAIN DE BUCOVINE

Résumé

Dans cet article on fait un portrait exhaustif de Mihai Teliman (1863—1902), écrivain et journaliste roumain de Bucovine, patriote ardent, défenseur des droits sociaux et nationaux du peuple roumain opprimé par les Habsbourgs, protecteur des paysans, servant avec dévouement la langue roumaine. On mentionne les principaux repères biographiques de l'auteur et on fait une analyse de ses écrits, tout en soulignant leur univers thématique, les particularités de l'art littéraire de Mihai Teliman, l'importance de ses écrits dans le contexte de la littérature roumaine.

PREOCUPĂRI MITOLOGICE ÎN CORESPONDENȚA LUI AR. DENSUȘIANU CU S. FL. MARIAN

TRAIAN CANTEMIR

De formație latinistă, militînd pentru libertatea și unificarea națională, Ar. Densușianu nu-și circumscrie sfera activității sale numai la studii de lingvistică, ci se preocupă atît de fenomenul literar contemporan, cît și de beletristică. Dacă volumele sale de poezii : *Valea vieții* și *Hore oțelite* sînt străine de fiorul unor intense trăiri interioare, iar epopeea *Negriada* nu depășește nivelul artistic al celorlalte încercări de gen similar, în schimb volumul de *Cercetări literare* îl impune indiscutabil opiniei publice. Faptul se datorește atît atitudinii sale intransigente față de noua poezie susținută de *Junimea* de la Iași, cît mai ales evidențierii calităților poetice ale *Țiganiadei* lui Ion Budai-Deleanu. La acestea se adaugă părerile sale pozitive în legătură cu influența literaturii franceze asupra literaturii noastre.

Bine orientat asupra clasicilor greci și latini și a mișcării literare europene manifestă interes și pentru folclor. Sesizîndu-i frumusețile și importanța pentru definirea vieții spirituale a poporului, îl apreciază nu numai ca valoare artistică în sine, ci și ca utilitate imediată. Văzînd în formele lui literare, în datini și mitologie posibilitatea de a imprima literaturii noastre o notă originală, încearcă să-și experimenteze principiile estetice în propria-i lucrare epică *Negriada*. O face, după cum declară într-o scrisoare către S. Fl. Marian, datată Brașov, 28 879 [1], convins fiind că „numai pe baza creațiilor spiritului popular putem să întemeiem o altă literatură românească și să scăpăm de spiritul și ideile importante din străinătate și nu totdeauna din cele mai bune fîntîni. Lumea din afară numai îndată se va interesa de literatura noastră, încît acea va reprezenta în fapt nu idei importante, ci țara poporului român cu istoria, datinile, ideile și aspirațiile lui. Noi, ajutați de spiritul poporului, numai aici putem să fim creatori și să producem ceva nou pentru străini, în celelalte vom rămîne pe lîngă cele mai mari literaturi imitatori și chiar copiatori. Pentru aceea ocrotitorii literaturii populare fac servicii nemărginite literaturii române".

Deși opiniile și intențiile compoziționale ale lui Ar. Densușianu merită toată atenția, el nu le poate traduce în practică așa cum ar dori, pentru că nu dispune de informațiile necesare. La vremea respectivă, culegerile de materiale folclorice erau abia la început. Lipsindu-i sursele de documentare, cărturarul transilvănean se vede obligat să recurgă la concursul specialiștilor. Așa se face că între cei cărora li se adresează pentru a obține date privind vechile datini și tradiții se numără și S. Fl. Marian. Ceea ce îi cere folcloristului sucevean este să-i ofere amănunte în legătură cu obiceiurile de la înmormîntare. Are nevoie de ele pentru a da mai mult colorit național epopeii sale în plină elaborare. „Dacă a-ți binevoi a-mi face un serviciu-spune el în scrisoarea menționată — v-aș ruga, dacă aveți, a-mi comunica niște notițe despre datinele la morți de pe la Dv. Aș voi să le am înaintea ochilor la redactarea părții a doua din *Negriada*. Vi le voi înapoia în scurt timp cu mulțumire" [2].

1 Scrisorile lui Ar. Densușianu către S. Fl. Marian, utilizate în acest articol, aparțin *Fondului memorial și documentar S. Fl. Marian* — Suceava, fiind înregistrate la secția *Corespondență către S. Fl. Marian*.

2 *Corespondență către S. Fl. Marian*, inventar nr. 238.

Dispunînd de informațiile cerute, Ar. Densușianu le utilizează în partea a doua a epopeii, apărută în 1884. Prima dată o face în cîntul al VIII-lea[3], cînd peste obiceiul de a se înfige un brad la capătul mormintelor celor tineri trece fugitiv. A doua oară se reține asupra aceluiași obicei în cîntul al X-lea, cu care ocazie oferă cîteva amănunte în plus :

A treia oară-n ceruri cînd soarele lumină
Din munți flăcăi o sută cu bradul cobora,
Iar dalbii feți din codri cît alba lună plină
Cunună stejerească venind îi aducea...
Și dalbii feți atuncea pe scurt apoi l-ardică
Și pleacă să-l așeze în veștedul mormînt,
Iar nimfele-a lor plîngeri duios de nou ridică,
Cît toate-n giur răsună, și ceruri și pămînt.
În sîn de piatră viuă ducîndu-l îl așează
Și-un deal ridic-asupra-i mormîntul înălțind,
Ca și din depărtare pe cîmpuri să se vază,
Iar pe mormînt pun bradul în aer fluturînd.[4]

În aceeași scrisoare adresată lui S. Fl. Marian, Ar. Densușianu se plînge că nu ne cunoaștem mitologia și că ne lipsește o lucrare în acest sens care să fie utilă nu numai oamenilor de știință, ci și cercurilor largi de cititori. „Chiar zilele acestea, precizează el în rîndurile misivei, primii de la doi străini, bărbați de litere, scrisori în care, din incidentul apariției *Negriadei* își exprimă părerea de rău că, necunoscînd mitologia română, li se îngreuează înțelegerea operei. Și mă roagă să le recomand vreun manual de mitologie română de care noi nu avem încă. Chiar și românii s-au exprimat așa. Mi-au mai zis mulți că, publicînd partea a doua, să public și note explicative. Dar ar fi foarte pretențios din parte-mi, căci m-aș interpreta pe mine".

Sigur, situația e dificilă. Pentru a nu recurge la notele explicative necesare, soluția era ca textul să fie redactat de așa manieră, încît să n-aibă nevoie de comentarii. În privința aceasta Creangă e un exemplu clasic de simț practic și artistic. Altfel regionalismele lui ar fi constituit o indiscutabilă piedică în savurarea narațiunilor lui de înaltă valoare artistică.

Răspunzînd la scrisoarea în care Ar. Densușianu se plînge de lipsa unui manual de mitologie, S. Fl. Marian promite că va publica nu peste mult o asemenea lucrare. Studiul n-a fost integral, ci fragmentat pe monografii dedicate unei întregi serii de personaje mitologice. Publicarea lor în diverse reviste începe chiar în 1879, inaugurîndu-se cu *Balaurii*. Le urmează *Spiridușul, Solomonarii, Moroii, Piticoltul, Samca, Brumărelul* etc. Motivul apariției acestor monografii în etape demonstrează promptitudinea cu care S. Fl. Marian răspunde solicitărilor. După cum rezultă din scrisoarea lui Ar. Densușianu din 2 sept. 1879, intențiile lui S. Fl. Marian au fost să completeze galeria figurilor mitologice și apoi să le adune într-un volum unic.

„Mi-ați făcut o plăcută surprindere împărtășindu-mi că veți publica anul viitor mitologia dacoromână. Recunosc că veți avea mari greutăți la precizarea caracterului și atributelor unor ființe mitologice, pentru că chiar de la popor domnește confuziunea. Dar aceasta este foarte natural. Însemnarea reală a personificațiunilor s-a pierdut și prin acestea, trecîndu-se ființele mitologice în domeniul pur al fanteziei, cu timpul s-au confundat caracterele și atributele lor. De aceea arheologul și poetul trebuie să intre adese ori în chestiune de organizator. Aceasta s-a întîmplat în toate mitologiile. În mitologia greacă mai fiecare poet are sistemul său mitologic. Caracterele, atributele, genealogiile adese ori se deosebesc. Se lărgesc, se restrîng. De la Omeru pînă la Sofocle mitologia elină s-a lămurit și s-a amplificat foarte mult sub condeiele scriitorilor.

3 *Epopei naționale*. Ediție îngrijită, prefațată și note de Teodor Vârgolici, Editura Minerva, București, 1979, p. 414.

4 Ibidem, p. 475.

Romanii în loc de a cultiva mitologia pămînteană italică, aflară mai comod a adopta pe cea elină, ce era fixă. Drept aceea oricît ne-am feri noi de a nu ne amesteca ca organizatori în mitologia noastră, aceasta nu vom putea-o face totdeauna, deși, mărturisesc, aș dori să nu ne amestecăm, cel puțin acum, pînă cînd adică s-o vedem cum ni s-a transmis și apoi după aceea poeții aplice-o, amplificînd-o cum vor voi"[5].

După considerațiile referitoare la dificultățile ce se interpun în stabilirea particularităților primordiale ale personajelor mitologice, Ar. Densușianu încearcă să prezinte el însuși cîteva din aceste personaje. O face la îndemnul lui S.Fl. Marian care-i cere părere despre Vîntoase și Iele. Autorul *Poeziilor populare din Bucovina* s-a fixat asupra lor nu pentru că l-ar fi interesat în mod deosebit Vîntoasele și Ielele, despre care avea suficiente date, ci pentru că vroia să vadă modul în care pot fi tratate asemenea subiecte. Din cauza aceasta nu se oprește asupra unor ființe mitologice mai puțin cunoscute, ci îi cere lui Ar. Densușianu să-i vorbească despre Vîntoase și Iele cu care se inaugurează acțiunea din *Negriada*. Răspunzînd invitației venite din partea lui S. Fl. Marian, profesorul transilvănean susține că „Vîntoasele și Ielele sînt personificațiuni ale elementelor. Vîntoasele reprezintă cerul în revoluțiune : furtunile cu vînturi și ploaie, volburile, vînturile. Ele sînt identice cu Harpiile din mitologia greco-romană. Șoimanele este un atribut al lor, care adică zboară repede ca șoimul... Un alt atribut popular eu nu cunosc pentru Vîntoase. Dînsele, pe cîte știu și am auzit, se aplică numai în descîntece sau în misterele populare ale acestor zîne.

Rusaliile și Ismoasele nu sînt atribute ale Vîntoaselor, precum se va vedea mai jos.

Ielele sînt personificare a aerului în liniște și pentru aceea se cugetă că umblă numai în nopțile liniștite, la razele lunii. Ele umblă cu deosebire prin locurile frumoase, cu meri cu mere de aur ș.a. Ele sînt Esperidele din mitologia veche. Atributele lor sînt Zînele sau Zînișoarele, Ismoasele, Maestrele sau, mai rar, Mîndrele.

Rusaliile sînt, după părerea mea, ființe cu totul deosebite de Vîntoase și Iele. Despre Rusalii în Ardeal n-am auzit niciodată nimic și cu deosebire în valea Hațegului, unde mitologia noastră este încă în plină floare și unde eu am petrecut pînă la 24 ani în mijlocul poporului, sînt cu totul necunoscute. Cunoscute sînt mai vîrtos în România. Nu știu dacă și la Dv. Pe cînd Vîntoasele și Ielele sînt personificări de elemente în lumea luminoasă, în lumea de deasupra, Rusaliile sînt personificații ale lumii întunecoase, ale celei de desubt. Iată pe ce-mi întemeiez această părere :

Și Floriile și Rusaliile sînt sărbători identice. Ele sînt sărbătorile reînvierii naturii. Simbolul reînvierii naturii sînt florile și prin excelență rozele care sînt regina florilor. La romani era o lună consacrată florei, era luna mai sau aprilie, bine nu știu. Această sărbătoare la romani o serbau cu mare pompă, în care florile și cu deosebire rozele jucau un mare rol. Ospețele somptuoase și jocurile erau elementele acestei sărbători. Sub creștinism această sărbătoare, acele petreceri cu flori, jocuri, ospețe s-au mutat pe Rusalii sau pentru că cădeau Floriile în postul Paștelui și nu se putea serba așa în mod bacanal sau pentru că zilele fiind mai răcoroase, natura reînvia mai tîrziu. Eu însă cred cea dintîi cauză. Vasăzică Rusaliile sînt o sărbătoare a reînvierii naturii.Încununarea boului cu flori, atît de uzitată în Ardeal, este simbolul acestei reînvieri.

Această sărbătoare însă a luat și un alt caracter, sau, mai drept vorbind, a avut de la început două caractere, care însă în sine coincid. Reînvierea naturii implica și reamintesc totodată învierea morților. În vechime cultura pentru Proserpina este totodată cultul pentru reînvierea naturii și al reîntoarcerii Proserpinei la mama sa pentru o jumătate de an. Romanii cei vechi serbau în iulie Iurinalia în modul cum serbăm noi azi și totodată la această sărbătoare își aduceau aminte și sacrificau și pentru sufletele morților. În România, pe cîte știu, la sărbătoarea pe care noi cei de dincolo o numim Rusaliile, se zice Moși. Se încunună mormintele cu flori, se fac pomeni, se dă de pomană pentru sufletele răposaților.

5 *Corespondență către S. Fl. Marian*, inventar nr. 239.

Este doar sărbătoarea Rusaliilor din mai. Se serbează și azi după toate formele din vechime și cuprinde aceleași elemente.

Spiritele morților s-au închipuit din vechime și se închipuiesc și azi ca niște ființe, larve, năluci și apariția sau arătarea lor pe această lume, astăzi ca și în vechime, nu se consideră ca un bun semn.

Numele sărbătoarei Rusaliilor întocmai a început a se aplica la numele spiritelor. La romani însă sărbătoarea se numea Iurinalia și Iuriae. Iată de unde vine numele de Rusalia și considerarea lor ca niște ființe tumultoase, rele, în fine niște ființe de la care oamenii nu așteaptă bine.

Rusaliile vin în graiul popular în locuțiuni ca acestea : I-au venit Rusaliile ! L-au apucat Rusaliile ! Și poporul înțelege că i-au venit furiile, toanele. Lua-te-ar Rusaliile ! Duce-te-ar Rusaliile !

Prin urmare Rusaliile sînt cu totul deosebite de Vîntoase și de Iele și dacă în popor se confundă cîteodată, aceasta provine numai din neștiință și din aceea împrejurare că caracterele acestor ființe mitologice se aseamănă. Arheologul însă trebuie să distingă și să recunoască" [6].

Notele lui Ar. Densușianu despre Vîntoase și Iele nu satisfac așteptările. Deși dovedesc largi cunoștințe de mitologie, totuși nu prezintă o imagine clară a personajelor în discuție. Acestea rămîn neconturate și atunci cînd autorul face repetate trimiteri la diverse figuri din mitologia antică pentru comparație. Sigur lucrurile ar fi luat altă turnură dacă Ar. Densușianu nu s-ar fi lăsat tentat de febra inspirației momentane și ar fi muncit mai mult la ordonarea textului scrisorii. Datorită grabei cu care și-a conturat paginile trimise, nici asupra celorlalte personaje mitologice dn *Negriada*, nu insistă mai mult : „Încît se atinge de babele Gaia și Murga din *Negriada* mea, adaugă Ar. Densușianu, ele sînt numiri de vrăjitoare sau descîntătoare ca Baba Gaia, Baba Murga. Baba Gaia se zice și Baba Caia. Numele lor l-am auzit și în povești. Sînt vreo trei-cinci ani de cînd despre Baba Gaia s-a publicat o poveste românească în limba nemțească în un ziar nemțesc din Germania : *Kronstadler* sau *Hermanstadler Zeitung*, bine nu-mi aduc aminte" [7].

Deși Ar. Densușianu nu excelează în privința prezentării personajelor mitologice și a atributelor ce li se atribuie, totuși el nu ezită să dea lui S. Fl. Marian directive metodologice, indicînd felul cum trebuie să culeagă materialul folcloric și să-l organizeze în micromonografii de genul *Balaurilor*.

„Modul cum publicați Dv. studiile mitologice este destul de nimerit. Cîteodată mai observ un provincialism din Bucovina sau Moldova, pe care anevoie îl înțeleg și ceilalți. Chiar și mie mi se întîmplă de nu înțeleg cîte un cuvînt, cu toate că m-am silit a cunoaște și provincialismele din graiurile poporului nostru din diverse provincii. Mai ales mi se întîmplă aceasta cu numirile de botanică populară. Aici, chiar în aceasta, românii din diverse ținuturi se deosebesc mult. Eu sînt de părere ca să lași de o parte originile și completările mitologice, de o parte acestea răpesc mult timp, de altă parte trebuie căutate nu numai la străini, dar chiar și la noi. Aceasta pentru acum, observez o influență rea asupra veracității mitologistului, căci se poate întîmpla fără voie ca mitologistul, pentru a-și concorda deplin originalele și asemănările, să lase sau să adauge ceva de la sine.

Din acest motiv, care în atari chestiuni este foarte grav, este mai bine ca mitologiștii noștri să adune și să publice simplu, fără a căuta la origini sau asemănări în mitologia greco-romană. Cu toate acestea eu fui silit a face mai sus asemănări de acestea pentru a lămuri o chestiune destul de încurcată, deoarece au putut să lămurească ceva.

Dinainte de asta, cu vreo zece ani, am început și eu, pare mi se, cel dintîi la noi a face studii comparative mitologice. În urmă m-am convins că aceasta nu se poate face cu succes pînă mitologia noastră nu se va aduna din popor. În poezioarele *Das Echo und seine Sage* de N. Schmidt, Sibiu, 1866, în descîntecul II de la pag. 35 vine înainte acest pasaj : „Mîncară 9 sfinte Sambe albe pe dealul Deleleului cu mături în brațe, cu cuțite ascuțite, mînești cu 9 sante părinți" etc.

6 Aceeași scrisoare.

7 Aceeași scrisoare.

Autorul zice în note că pe cîți a întrebat, n-au știut să-i spună ce sînt și ce înseamnă consensul Sambe. Nici eu n-am mai mai auzit aceste cuvinte și nici nu știu ce înseamnă și ce ființe sînt, căci ființe se văd a fi. Nevoindu-mă să aflu însemnarea, iată peste ce am dat. În Dicționarul de Buda stă : Sîmbé — certa, proba, indubia. Notă : Această formulă a întăririi se întrebuințează în graiul comun și intern de acest tip : Sîmbé nu ! sau Santul Sîmbé nu ! „Vasăzică Santulu Sîmbenu este o ființă mitologică la care jura cineva, pe care o chema ca mărturie că spune adevărul, ca și cum zicea : Dieu, ce à dieu !

Sîmbé este ca latinescul „mehercule" ! de la Hercule... Sambele sînt zîne de lumină și chiar personificarea razelor. Și ele sînt o străveche moștenire din mitologia italică...

Vor mai fi și alte multe ființe în mitologia noastră care numai cu ajutorul mitologiei vechi le vom putea lămuri. Cu deosebire descîntecele... mai puțin expuse la schimbări, conțin foarte multe elemente mitologice" [8].

De Sambe se ocupă și mai tîrziu, într-o lucrare aparte, intitulată *Semo sancus și Simbele, Studiu de mitologie comparată*, București, 1882. Cu toate că susține că elementele mitologice trebuie culese în forma lor pură și autentică, fără interpretări și considerații istorico-folclorice, totuși Ar. Densușianu nu rezistă tentației de a nu comenta materialele obținute.

Interesul lui Ar. Densușianu pentru mitologie se menține și mai tîrziu. În 1896, primind studiul lui S. Fl. Marian despre Rocmani, pe cînd era acum la Iași, îl apreciază elogios :

„Articolul Dv. despre Rocmani l-am citit aseară cu multă curiozitate și plăcere. Chestiunea este foarte interesantă și articolul bine scris.

Dacă s-ar adeveri prin noi cercetări că credința în Rocmani s-ar afla numai în partea nordică a Daciei, iar la ceilalți nu, chestiunea ar avea și o însemnătate istorică.

În privința originii și a însemnării cred că a început să se ajungă la o lămurire. Ieri, la citire, am surprins o rază depărtată, care poate urmărită, o să se desvelească. Decît mai înainte trebuie să se fixeze bine termenul atît la noi, cît și la slavi, pe care se află această credință. Mai ales la noi trebuie să se cerceteze bine și în alte provincii (Muntenia, Ardeal, Banat, Ungaria, la româno-macedonieni) ca să se poată a fi sigur se află ori nu. Adevărat, eu peste munți n-am auzit niciodată despre Rocmani, deși am cercetat și cunosc datinile și credințele de pe acolo.

Și celelalte articole care le-am publicat din condeiul Dv. sînt foarte interesante pentru cine știe să prezieze asemenea lucruri, căci se luminează credințele noastre străvechi și se înmulțește materialul limbii prin cuvinte și expresiuni necunoscute sau prea puțin" [9].

Din ultimul pasaj al scrisorii rezultă că relațiile dintre S. Fl. Marian și Ar. Densușianu nu s-au limitat numai la schimbul de opinii și informații extins peste ani, ci a cuprins și colaborarea folcloristului la revista condusă de scriitorul transilvănean. Din lipsă de fonduri, acesta nu poate plăti pentru articolele trimise. Le asigură autorilor doar abonamente anuale. O asemenea compensare i se oferă și lui S. Fl. Marian. I-a fost făcută în scrisoarea expediată din Iași la 31 decembrie 1895, unde se spune : „Pentru anul viitor revista vi se va trimite în schimbul articolului ce promiteți" [10]. E vorba de *Revista critică literară*.

La două săptămîni după precizarea administrativă comunicată, Ar. Densușianu revine cu o altă scrisoare, rugîndu-l pe S. Fl. Marian să-i expedieze studiul promis „pînă la 20—22 l.c. ca să poată apare în numărul de pe ianuarie" [11]. Dorea să-l publice atunci atît din lipsa unui material de calitate, probabil, cît și pentru motivul că folclorul începuse să-l intereseze mai mult. Lucrările lui S. Fl. Marian l-au făcut să-l înțeleagă mai bine, să-l aprecieze în toate formele lui de manifestare. De aceea, în aceeași misivă din 15 ianuarie 1896, Ar. Densușianu declară : „Literatura noastră este o comoară fără fund nu numai ca material deja creat de geniul poporului, dar și de cercetări care revista le face și trebuie să le facem.

8 Aceeași scrisoare.

9 Scrisoarea lui Ar. Densușianu datată Iași, 10 aprilie 1896, *Corespondență către S. Fl. Marian*, inventar nr. 243.

10 *Corespondență către S. Fl. Marian*, inventar nr. 240.

Dar, cum vedeți, prea puțini își ocupă la noi scrisul cu asemenea lucruri. Pentru aceasta îmi pare bine că mi-ați promis prețiosul Dv. concurs".

Întrucît S. Fl. Marian dispune de un material bogat, putîndu-și oricînd onora promisiunile, îi propune lui Ar. Densușianu mai multe subiecte. Avînd de ales, directorul revistei optează pentru obiceiurile în legătură cu sărbătorile de primăvară. „Vă rog pentru numărul 2 — indică el — a-mi trimite ceva din cele ce le pui în vedere. Cu deosebire mă interesează *Paștile românilor*, despre care am fost întrebați de unii, nu le-am putut însă să le răspundem, căci nu știu nimic despre aceasta. Dacă posezi cîntece bătrînești nepublicate încă sau variante la cele publicate, te rog trimite-mi din cînd în cînd" [12].

În 1897 colaborarea încetează. Motivul e apunerea revistei. „Eu fiind deja înaintat în etate și voind a termina unele lucrări, nu mai pot continua revista.. Credeam însă că va continua fiul meu Ovid, care astă vară s-a întors din străinătate. Dar el fiind numit suplinitor la Catedra de limba română de la Facultatea din București, este foarte mult ocupat cu creațiunea cursului său, încît este peste putință a se ocupa acum și de revistă, care cere multă muncă" [13].

În finalul scrisorii, Ar. Densușianu mulțumește „din inimă de colaborarea de care ați onorat revista". Speră ca totuși publicația să reapară în anul următor. În asemenea eventualitate îl roagă pe S. Fl. Marian „să continuați cu prețioasa Dv. colaborare". Revista însă nu mai vede lumina tiparului, căci Ar. Densușianu, nu peste mult (1900) trece în lumea umbrelor.

PRÉOCCUPATIONS MYTHOLOGIQUES DANS LA CORRESPONDANCE DE AR. DESUȘIANU AVEC S. FL. MARIAN

Résumé

Dans sa correspondance avec S. Fl. Marian, Ar. Densușianu lui propose d'élaborer un manuel de mythologie, inexistant jusqu'alors. L'ouvrage intéresserait non seulement les hommes de science mais aussi les écrivains. Ces derniers pourraient l'employer dans leurs créations littéraires, en leur imprimant une note originale. Ainsi la littérature roumaine serait différente de celle étrangère par des particularités d'ordre purement national.

11 Ibidem, inv. nr. 242.

12 Scrisoarea lui Ar. Densușianu este datată Iași, 26 ian. 1896. *Corespondență către S. Fl. Marian*, inv. nr. 241.

13 Scrisoarea lui Ar. Densușianu este datată Iași, 18 decem. 1897. *Corespondență către S. Fl. Marian*, inv. nr. 244

DOI CĂRTURARI PRIETENI : VICTOR MORARIU ȘI VIRGIL TEMPEANU

EUGEN DIMITRIU

Din noianul de documente existente azi în muzeele sucevene — ca rod al donațiilor și al unui inegalabil zel ce s-a depus pentru a fi adunate de pretutindeni și păstrate —, am ales unele referitoare la doi cărturari ce-au luminat aceste locuri prin activitatea lor științifică și culturală. Primul este Victor Morariu, profesor universitar, vlăstar al unei familii bucovinene cu frumoase tradiții de luptă pentru apărarea spiritualității românești pe aceste plaiuri de legendă supuse mai bine de un veac jugului habsburgic. A doua personalitate la care ne vom opri, este profesorul universitar Virgil Tempeanu, fălticenean prin adopțiune, trăitor două decenii în acest oraș și care a întreținut strînse legături de colaborare cu cărturarii bucovineni.

*

Am putea reconstitui viața și opera lui Victor Morariu, scotocind bibliotecile, pentru a-i găsi cărțile publicate și articolele, de ordinul sutelor. „Făt-Frumos", „Junimea Literară", „Anuarul Liceului „Ștefan cel Mare" din Suceava, „Revista Germaniștilor Români", „Gazeta Bucovinenilor" (din Capitală) sînt doar cîteva din publicațiile în care îi întîlnim numele. I s-ar putea închina o monografie — operă de erudiție, dacă vrem —, prin care ne-am putea însă mai greu apropia de sufletul său. Am avut șansa de a găsi o biografie realizată de Leca Morariu [1], care fiindu-i frate, l-a cunoscut îndeaproape. Păstrîndu-se în limitele obiectivității, profesorul Leca Morariu îi urmărește viața și opera, cu o discretă notă de simpatie.

De mic încă, Victor se dovedise a fi o ființă dotată excepțional. Și-a văzut tatăl muncind din greu la editarea ziarului „Deșteptarea", luptînd cu oficialitățile care încercau să-i înăbușe elanul patriotic. Copilul și-a imitat tatăl, scoțînd o mică gazetă, scrisă de el integral și ilustrată cu acuarele. Mama sa, Elena, născută Popescu, era sora lui Constantin Popescu, cel care ca elev de liceu la Cernăuți, a trecut clandestin frontiera pentru a se înrola în armata română. Participînd la războiul pentru independență din 1877, a căzut la Calafat, fiind primul erou din oștire ce-și vărsa sîngele pentru scuturarea jugului otoman.

Victor își însoțea deseori mama la teatru. Mai mult, a înjghebat chiar el un teatru și a scris la o vîrstă fragedă unele piese, între care *Războiul din Troia*. Iar Leca Morariu ne spune că „era vai și amar de frățiorii și surorile sale dacă nu voiau să asiste la acele spectacole, ce de pumni și ghionturi îndurau...". Victor a văzut lumina zilei în Toporăuți, la 12 februarie st. n., 1881. Prin școlile pe unde a trecut, a fost un „primus inter pares". Urmează școala primară între 1887—1891, apoi primele 6 clase de liceu (între 1891—1896) la Cernăuți, iar clasele a 7-a și a 8-a (1896—1899) la Gimnaziul superior gr. or. din Suceava. Menționăm că această mutare a fost determinată de surghiunirea lui Constantin Morariu de la oraș (din Cernăuți) la țară (la Pătrăuți pe Suceava), pentru ca — ne spune Leca Morariu —, „să nu mai poată fi activ în publicistică".

De tînăr, Victor Morariu manifestă un remarcabil talent muzical. Stăpînea bine vioara ; știa să dirijeze un cor. În familie cîntau frumos cu toții și deseori se auzeau în casă compozițiile lui Ciprian Porumbescu. La Gimnaziul din Suceava, ca elev în clasa a 7-a, a înjghebat un cor al „septimanilor" [2], care în scurt timp a depășit ca nivel artistic pe cel al „octavanilor" [3], constituit mai de mult.

1 Fondul memorial și documentar „Simion Florea Marian", Suceava.

2 Elevii clasei a VII-a.

3 Elevii din clasa a VIII-a.

Arătam mai sus că studiile sale sucevene s-au desfășurat între 1896—1899. E firesc să ne punem întrebarea: două clase în trei ani? Ei bine, în clasa a 7-a elevul vine în contact cu filozofia lui Vasile Conta. Entuziasmat, a doua zi îi comunică unui coleg că „chestiunea cu Dumnezeu nu e chiar așa de limpede cum o prezintă învățămîntul religiei". Indiscreția colegului a stîrnit un mare scandal în liceu și „ateul" Victor Morariu a fost eliminat pe 2 semestre. Profund tulburat, a stat un an acasă, rătăcind prin pădurile Pătrăuților, ale Dragomirnei, cu gînduri de sinucidere.

A trecut cu bine și peste această încercare și iată-l pregătit să intre la universitate. Două mari pasiuni spirituale: cartea și muzica, îl stăpînesc în anii de studenție la Cernăuți, între 1900 și 1905. A urmat filologia clasică două semestre, apoi româna, germana și filozofia. Tînărul ar fi dorit să studieze într-un centru mai mare, de pildă la Viena, unde voia să urmeze și vioara la Conservator. Tatăl avea însă o situație materială precară, precum și alți 4 copii la școli. Apoi, Victor era o fire plăpîndă. În anul III de facultate, bolnav de plămîni, s-a retras „în alinătorul codru de la Pătrăuți pe Suceava, petrecînd adesea cu meșterul pădurar și astronom Gheorghe Păscariu".

Temeinicele cunoștințe literare și generale ale studentului bucovinean l-au impus atenției colegilor. Leca Morariu ne spune că fratele său e unul din întemeietorii revistei „Junimea literară", la 1904, deși numele său nu figurează alături de ceilalți redactori: Ion Nistor și George Tofan. Discretul, modestul Victor Morariu colaborează chiar de la primul număr al revistei, cu un material intitulat *Făt-Frumos în grădina Sfintei Vineri*[4]. Au urmat alte și alte contribuții, din care spicuim: *Octavian Goga*[5], *Poezii*[6] de Radu Sbiera; *Poetul Bucovinei* (Gavril Rotică)[7]; *Viforul* de Barbu Ștefănescu-Delavrancea[8]; *Vasile Bumbac*[9].

În septembrie 1905 e numit profesor suplinitor la Gimnaziul superior din Suceava. Directorul Ștefan Repta îl ochise mai de mult și considera că prezența tînărului la școala sa, va consolida prestigiul corpului didactic. Susține examenul de capacitate abia în 1908, din cauza sănătății sale șubrede. Pedagog de înaltă clasă, a știut să-și atragă elevii, care învățau „de rușine și plăcere". Profesorul e dornic să cunoască tot ce apare în materie de literatură. Nu pregetă să cheltuiască o mare parte din salar pe cărți. Se instruiește mereu și, în scurt timp, va fi recunoscut ca o autoritate culturală a Sucevei și a Bucovinei. Harnic cronicar al realizărilor social-culturale de aici, e solicitat de periodicele bucovinene cu articole de informație, de critică literară și studii științifice. Astfel, în „Viața nouă"[10] publică: *Din memoriile muzicale ale lui Leon cav. de Goian*; în 1918: *Coșbuc, necrolog și studiu critic*; în „Anuarul Liceului „Ștefan cel Mare", Suceava: *Liceul din Suceava în timpul războiului mondial*[11]; *Novalis, teoretician al romantismului*[12]; în „Glasul Bucovinei": *Istoria războiului pentru întregirea României de Const. Kiriţescu*, recenzie[13]; în Calendarul „Glasul Bucovinei": *Amintiri despre Ion Creangă*[14]; *Muzeul Sucevei*[15]; în „Făt-Frumos": *Peter Rosegger*[16]; *Încă o dată definiția nuvelei*[17]; în „Revista filologică": *Sintaxa verbului în Psaltirea Șcheiană*[18]; în „Codrul Cosminului": *Formarea verbelor în Psaltirea Șcheiană*[19]; *Începutul nuvelei germane*[20]; *Wilhelm Tell de Schiller*[21]; în „Buletinul Mihai Eminescu": *Glose eminesciene*[22]; *„Luceafărul" în nemțește*[23-25]; *Patru elegii de Eminescu în traducere germană*[26]; în „Revista de pedagogie": *Pedagogia lui Herder*[27]; în volumul comemorativ: *Șaptezeci de ani de la înființarea Societății pentru cultura și literatura română în Bucovina*, publică: *Foaia Soțietății pentru literatura și cultura română în Bucovina*, iar în volumul *Omagiu lui Ion Nistor, Problema nuvelei în literatura germană*.

Victor Morariu colaborează și la publicații din afara Bucovinei: în „Floarea Soarelui" (București): *Încă o dată: definiția nuvelei. Pentru d. I. Papadopol*[28]; „Revista Germaniștilor Români" (București): *Noul Goethe și actualitatea*[29]; *Christoph Martin Wieland*[30]; *Hartman von Aue: Sărmanul Enric. Povestea cavalerului lepros, traducere de Virgil Tempeanu* (recenzie)[31]; *Joseph Freiherr von Eichendorf*[32] și *Teoria nuvelei germane*[33]; în „Gazeta Bucovinenilor" (București): *Un mare dascăl al Bucovinei: Ștefan Ștefureac*[34]; în „Convorbiri literare": *Actualitatea lui Herder*[35]; în „Foaia diecezană" (Caransebeș): *Conferință despre Ciprian Porumbescu*[36], rostită la reprezentarea operetei „Crai Nou" în Caransebeș la 27 mai 1944 (ultima conferință publică a lui Victor Morariu); *Două figuri ilustre ale Caransebeșului: soții Ștefan și Ana Velovan*[37]; *Din bibliotecile Caransebeșului*[38] (ultimele articole publicate de el în viață). În „Die Literatur", Monatsschrift für Literaturfreunde (Berlin), *„Oberon"* în *rumänischer Übersetzung*[39].

Titlurile de mai sus reprezintă doar o mică parte din preocupările de germanist ale lui Victor Morariu. Atunci cînd conducerea Universității cernăuțene s-a oprit asupra lui, pentru a-l aduce la catedra de germană, s-a dovedit fericit inspirată. Trece examenul de doctorat în germanistică și română la 4 mai 1928 și-și inaugurează cursurile universitare la 9 februarie 1929, cu conferința: *Romantismul german* (apărută în „Făt-Frumos")[40]. Pentru a urca treptele catedrei universitare, susține în 1931 concursul de agregație, cu tema: *Începuturile nuvelei germane. Răspuns d-lui Karl Kurt Klein.* Prezentată la înalt nivel academic, lucrarea îa locul I, în competiția cu doi profesori germani prin naștere. Victor Morariu se distinge îndeosebi în germana arhaică și, la 1 mai 1931, devine profesor universitar agregat. Peste alți trei ani, devine titular al catedrei. Cursurile și seminariile sale — ne spune Leca Morariu — „sunt adevărată școală de metodologie științifică".

Temperamentul său însorit, cartea și muzica i-au dat puterea să muncească și să reziste tuturor greutăților pe care i le rezerva viața. Legat de Suceava prin amintiri, a răspuns cu promptitudine la solicitările instituțiilor culturale, mai ales ale Reuniunii de cîntare „Ciprian Porumbescu". Știm că împreună cu profesorul Ștefan Pavelescu, animator neobosit al vieții spirituale bucovinene, a dat

4 An. I, 1904, nr. 1-12.
5 An. II, 1905.
6 An. III, 1906.
7 An. VI, 1909.
8 An. VIII, 1910.
9 An. XII, 1923.
10 Suceava, 1915—1916.
11 An. 1921/1922.
12 An. 1922/1923.
13 An. 1924.
14 Din 1927.
15 Din 1929.
16 An. II, 1927.
17 An. III, 1928.
18 An. 1928.
19 An. IV, 1927.
20 Idem.
21 An. IX, 1935.
22 An. I, 1930.
23-25 An. II, 1931; an. III, 1932; an. VIII, 1937.
26 An. VI, 1935.
27 1933.
28 An. I, 1927.
29 An. I, 1932.
30 An. II, 1933.
31 Idem.
32 An. VII, 1938.
33 Idem.
34 1935.
35 1941.
36 An LVII, nr. 25, 26, 27 din 18, 25 iunie și 2 iul. 1944.
37 Nr. 45, din 5 nov. 1944.
38 Nr. 50—51 din 17 dec. 1944.
39 An. 36, 1934, fasc. 4, nr. 24.
40 An. IV, 1929, p. 1-4.

acel Istoric al Reuniunii, izvor de referință pentru oricine ar vrea să cerceteze trecutul vieții muzicale și teatrale din Suceava. Alături de Octavia Lupu-Morariu, soția reputatului profesor universitar dr. Leca Morariu și de Maria Cărăușu — fiica folcloristului S. Fl. Marian și tovarășă de viață a prof. Mihai Cărăușu, Victor Morariu a cîntat la pian sau vioară și a ținut nenumărate conferințe despre arta Bucovinei. Leca Morariu își amintește că și-a dat concursul la aceste manifestări culturale, alături de alt frate, Aurel, iar Victor, se întrecea pe sine executînd partitura violinei din opereta „Crai Nou". Rămîne de neuitat masiva *Rapsodie Română* a lui C. Porumbescu, susținută de violonistul Victor Morariu (la pian Silvia Sahlean) în cadrul marelui concert bucovinean prezentat în 20 mai 1939 la Ateneul Român din București. La o „academie" a Societății „Armonia" din 21 oct. 1942, Victor Morariu i-a acompaniat la pian pe ceilalți doi „frățini". Să ne amintim apoi de *Concertul pentru vioară nr. 22* de G. B. Vialti, executat în întregime din memorie, cu prilejul altei „academii" a Societății „Armonia", din 22 ianuarie 1943.

Solitarul Victor Morariu, revenit din cînd în cînd la Pătrăuți, simțea nevoia în amurguri tîrzii să zăbovească pe clapele pianului, pentru a fredona o nocturnă de Chopin, ori o elegie de Ciprian Porumbescu sau Tudor Flondor.

Înzestrat cu o mare putere de dăruire, s-a dovedit pînă la moarte un altruist ieșit din comun. A rămas *complet anonim* la multe lucrări științifice sau literare elaborate cu concursul său. Meritele i-au fost totuși recunoscute, pentru lucrările semnate de el. Devine membru activ al „Institutului universitar pentru istorie și limbă"; membru activ și onorar al „Institutului universitar de literatură"; membru onorar al Societății „Armonia" și al „Reuniunii de cîntare „C. Porumbescu".

Evenimentele din vara lui 1940 îl aduc la București. „E sub toate raporturile — ne spune Leca Morariu — cel mai crîncen capitol din chinuita lui viață". Soția îi era bolnavă de moarte. Și-a găsit un adăpost temporar într-un hotel. Și Leca Morariu continuă: „Dar plusquamperfect la catedră, cu superlativa lui germană, cu temeinicele sale cunoștințe, e menit să obțină un important prim rol. „Institutul Germaniștilor Români", condus de Simion Mîndrescu, decanul specialiștilor în germană din țară, și-l alege membru". El va prezenta onorurile academice pentru savanții din străinătate care veneau să viziteze Institutul. L-a primit și condus între alții pe Hermann Schneider, reputatul profesor de la Universitatea din Tübingen. Dar, iată că s-a ivit — ne spune Leca Morariu — și „infama gelozie" care a reușit să-l scoată din această activitate. Lovit fără milă, germanistul bucovinean refuză să-și revendice drepturile. Are chiar gînduri de sinucidere. Întors pe plaiurile natale la catedra universitară, va porni nu peste mult timp în a doua pribegie, de astă dată la Caransebeș. E mereu bolnav. Moartea fratelui său Aurel, doctor în drept și meloman, îl afectează profund.

Munca asiduă era pentru el singurul remediu împotriva gîndurilor negre care-l asaltau. La 26 ianuarie 1946 termină de tradus textul la *„Serenada"* lui Schubert: „Lin suspină-a mele cînturi / Noaptea-n preajma ta...". În aceeași zi încheie traducerea unei elegii a lui Ciprian Porumbescu, din care reproducem primele două versuri: „Eu te-am iubit și cum să tac? / Vedeai adînc în pieptul meu". La 28 ianuarie termină traducerea pentru piesa *Resignation* a aceluiași compozitor: „Căutam cuvinte / să-ți poată spune...". Închină un imn artistului de la Stupca, intitulat *Lui Ciprian Porumbescu.*

Acestea-i sînt ultimele creații literare. Lumina vieții lui începea să pîlpîie, pregătindu-i plecarea spre lumea umbrelor. După 2 săptămîni de boală, țintuit la pat, se stinge pe data de 1 iulie 1946, la miezul nopții. Evocarea acestor momente învăluite în tristețea despărțirii, este făcută de Leca Morariu în cuvinte ce nu pot fi uitate: „A doua zi, la 2 iulie, cînd tot ce avea Caransebeșul intelectual mai select, se sculase pentru a da ultima cinstire mult respectatului lor oaspete Victor Morariu și pentru a-l astruca în Cimitirul-Panteon al Banatului (...), C. Porumbescu se înființă și el de față, cu lugubrul *Adusu-mi-am aminte (...)* și cu *Cîntecul Tricolorului* în ultima clipă a înmormîntării, cînd un fost președinte al „Junimii", Dr. Cornel Cornean, îi depunea junimeanului Victor Morariu pe sicriu tricolorul Societății „Junimea".

Victor Morariu este autorul a peste 20 de cărți și broșuri tipărite de-a lungul a 4 decenii. Să amintim 3 dintre ele: *Mobilierul casei țăranului român*, de Ilie Veslovschi [41], *Călăuza istorică a orașului Suceava* [42], *Semicentenarul „Deșteptării" lui Constantin Morariu* [43]. La acestea se adaugă nenumărate studii și articole risipite prin diverse publicații.

Referindu-se la opera fratelui dispărut, Leca Morariu scrie: „ne surîde consolarea că numele lui Victor Morariu va străluci dincolo de hotarele bietei vremelnicii", apoi se întreabă: „Dar cine, care dăruire românească, și în special bucovineană, va fi harnică să împlinească această cinstitoare și imperioasă popularizare a operei lui Victor Morariu?"

Leca și-a pus această întrebare la Rîmnicul Vîlcea, în 2 noiembrie 1946. Iată că după aproape 40 de ani, un bucovinean se ocupă de opera lui Victor Morariu, scotocind prin rafturi prăfuite, tot ce a publicat acesta. E vorba de profesorul Mircea Grigoroviță, germanist, nepotul altui cărturar bucovinean, germanistul Emanuil Grigorovitza.

Vlăstarul bucovinean din stirpea arboroseanului Constantin Morariu va rămîne de bună seamă în memoria urmașilor, alături de alte nume de rezonanță care au dat strălucire acestui colț de țară din frumoasa Moldovă a lui Ștefan cel Mare.

*
* *

În coasta Bucovinei, mai precis la Fălticeni, a fost dascăl între 1913 și 1933, profesorul Virgil Tempeanu. A desfășurat aici o rodnică activitate culturală. A colaborat la publicațiile locale, la cele sucevene și a întreținut strînse relații cu cărturarii bucovineni. De Victor Morariu îndeosebi, îl legau preocupările comune. Corespondența dintre ei întărește afirmațiile noastre.

Virgil Tempeanu s-a născut la 11 septembrie 1888 în Focșani. Era fiul șefului de gară Virgil Tempeanu și al Mariei, născută Zalaru. Bunicul după tată, Gh. N. Tempeanu, fusese subprefect de Argeș, iar străbunicul, Nicolae Tempeanu — polcovnic. În 1894 tatăl e transferat cu serviciul la Pitești, unde copilul urmează cursurile Școlii evanghelice germane cu pastorul Johann Staacke. Între 1895—1900 este elev al Școalei primare nr. 2 din acest oraș. Între 1900—1908 urmează cursurile Liceului „N. Bălcescu", fiind mereu premiant. Se înscrie în 1908 la Facultatea de Litere și Filozofie din București, pe care o absolvă în 1912, cu calificativul maxim: cinci bile albe și mențiunea „magna cum laude". A fost studentul lui Titu Maiorescu. La germană l-a avut profesor pe Simion Mîndrescu. Cine era acest dascăl care a intuit valoarea intelectuală a tînărului, încît i-a încredințat catedra sa cînd a ieșit la pensie? Originar din Rîpa de Jos, în părțile Turzii, acest „al doilea Simion al Ardealului" (primul e Simion Bărnuțiu), cum îl numește Victor Morariu [44], și-a început cariera ca profesor secundar. Într-o perioadă îl găsim la Liceul Național din Iași, alături de vestiții Burlă și Tiktin. Vasile Ciurea * îmi vorbea cu ani în urmă despre pregătirea excepțională a profesorului său, de la care a rămas cu noțiuni temeinice de germană.

În 1905, Mîndrescu e titular al catedrei de germană la Universitatea din București, pe care o va conduce timp de 32 de ani, pînă la ieșirea sa la pensie în 1937. Înaintea primului război mondial, a condus „Acțiunea Națională", alături de Delavrancea, Ionel Grădișteanu, Dr. C. I. Istrati, Dr. I. Cantacuzino, care militau pentru eliberarea națională a Transilvaniei. După înfrîngerea vremelnică a oștilor române, Simion Mîndrescu a plecat în Franța, ajungînd pînă la Clemenceau, președintele republicii, pe care l-a făcut să telegrafieze lui Wilson, pentru sprijinirea cauzei românești. În Italia, a vorbit italienilor în Forul roman.

---

41 Tradusă în 1906.

42 Ediția I în 1921; ediția a II-a în 1930.

43 1943.

44 Victor Morariu: *Între Mîndrescu germanistul și Mîndrescu luptătorul pentru întregirea neamului*, „Rev. Germaniștilor Români", an. VI, 1938, nr. 2, p. 126.

* Vasile Ciurea (1883—1973), fost profesor de șt. naturale la Liceul „Nicu

În 1913, Virgil Tempeanu e numit profesor suplinitor de germană și geografie la Gimnaziul „Alecu Donici" din Fălticeni. Face parte din grupul de inițiativă pentru înființarea unei școli normale în acest oraș. Demersurile pe care le face la Minister sînt încununate de succes : la 1 octombrie 1914, își deschide porțile Școala Normală „Ștefan cel Mare".

Natură complexă, Virgil Tempeanu a fost remarcabil ca germanist, pedagog, scriitor, poet, traducător și gazetar. Activitatea de germanist și-a încununat-o cu traducerea la un înalt nivel artistic a marilor epopei medievale : *Cîntecul Nibelungilor* și *Gudruna*. Ca om al școalei, a văzut în ea, la vremea aceea, pîrghia principală în ridicarea poporului la lumină și civilizație. Autor de manuale școlare, profesor și director de școală, istoric al pedagogiei, a organizat la Fălticeni în 1927 festivitățile prilejuite de centenarul morții lui Pestalozzi. Ca scriitor, a publicat mult în revistele și ziarele timpului : traduceri, versuri originale, note de călătorie, eseuri, considerații pe marginea obiectelor de artă, a monumentelor istorice și artistice. În 1924, își adună modest într-o plachetă intitulată *Din scrinul negru*, o parte din versurile originale și traduse.

Gazetarul n-a scris la marile gazete ale Capitalei. N-a avut vocația marilor rechini ai condeiului, care între cele două războaie mondiale au adunat milioane și au făcut carieră strălucită. Omul a preferat să rămînă modest și să facă gazetărie curată într-un tîrgușor de provincie. Dar pana sa este tăioasă și proteică : știe să se indigneze, să se aprindă, să pulverizeze prin ironie, să doboare în luptă dreaptă adversarul, să deschidă zări și luminișuri, să trezească izvoare și foșnete, sau să spintece brusc, printr-o lovitură fulgerătoare, un abces care cocea și zvîcnea de mult... Articolele sale publicate timp de 5 ani în gazeta fălticeneană „Săptămîna" între 1928—1932 și al cărei director era, dacă s-ar aduna într-un volum, ar fi edificatoare. În paginile ziarului, Virgil Tempeanu a dezvăluit în perioada amintită, viața grea a muncitorilor forestieri de la Găinești și a scris despre grevele declanșate de aceștia.

Profesorul a locuit o vreme (între 1921—1930) pe Ulița Boianului, azi str. Ion Dragoslav, peste drum de familia Stino. Aici a venit în mai multe rînduri Nicolae Iorga, prezent la Fălticeni pentru cercetarea diferitelor documente ce-l interesau și care se aflau multe prin partea locului.

Activitatea de animator cultural desfășurată de Virgil Tempeanu pe plan local îi atrage simpatia concetățenilor și prețuirea forurilor superioare. A fost mulți ani președinte al „Ligii Culturale" și a înființat Societatea „Prietenii culturii", ce va îmbrăca haina unei universități populare. Este unul din întemeietorii „Calendarului învățătorilor" — publicație de referință pentru cine ar dori să studieze istoria culturală a zonei.

În atmosfera intimă a casei cu colonade de pe strada 23 August în care s-a mutat mai tîrziu, lîngă Banca Națională, Virgil Tempeanu a primit ca oaspete pe celebra tragediană Agatha Bîrsescu. Se dădea la o parte glasvandul dintre două camere și fălticenenii prezenți o ascultau extaziați, recitînd din Goethe sau Schiller. Cu prilejul unei vizite pe care i-am făcut-o profesorului la Buftea, aceasta mi-a vorbit de dragostea marii artiste la Viena, pentru unul din prinții Casei de Habsburg. Părăsită, s-a aruncat disperată în Dunăre, ne mai sperînd nimic de la viață. Pescuită din apele învolburate, a fost dusă la Urgență, unde în acea noapte era de serviciu studentul medicinist fălticenean Iacob Tatos **, care a salvat-o, aplicîndu-i tratamentele ce se prescriu în asemenea situații.

În casa cu colonade a poposit deseori Ion Dragoslav, care cobora doar cîteva sute de metri pe Ulița Boianului. S-a oprit și pictorul Schweitzer-Cumpăna, cumnat cu Virgil Tempeanu. Artistul a lăsat între altele Fălticenilor un portret în ulei al povestitorului Dragoslav și „Bisericuța de la Buciumeni", prinsă într-un peisaj de autentică poezie.

Urmărind cursul ascendent al vieții profesorului, menționăm că în 1934 și-a susținut doctoratul, cu teza : *Cîntecele de Cruciadă ale lui Walter von der Vogel-*

Gane" din Fălticeni și întemeietor al Muzeului din acest oraș.

** Mai tîrziu medic la Spitalul Stamati din Fălticeni.

weide. În perioada 1935—1939 a fost lector de limba și literatura română la Universitatea din München ; lector la Academia Comercială din București (1939—1940) ; conferențiar la Școala Politehnică în Capitală (1940—1943) ; profesor la Universitatea din Iași, apoi la Facultatea de Litere și Filozofie din București. În 1920 devine membru al Societății „Deutsche Literatur" din Leipzig ; membru corespondent al Academiei Germane din München (în 1936) ; membru al Societății Scriitorilor Români (în 1936), cînd a primit carnetul din mîna lui Liviu Rebreanu, pe atunci președinte al forului scriitoricesc ; al Societății de Etnografie din țara noastră (în 1937) ; în 1938 devine președinte al Uniunii Literaților din România. În perioada postbelică, a fost membru al Uniunii Scriitorilor din Republica Socialistă România.

Virgil Tempeanu este autorul a numeroase volume, traduceri sau Lucrări originale : *Alexander Lapuschneanu, von C. Negruzzi*[45] ; *Istoria pedagogiei*[46] ; *Curs de limba germană*, pentru cl. a VIII-a[47] ; *Antologie germană*[48] ; *Limba germană pentru profesioniști*[49] ; *Istoria ilustrată a literaturii germane de la origini pînă azi*[50] ; *Introducere în dialectologia germană*[51] ; *Istoria literaturii germane*[52] — prima lucrare în țara noastră.

Îi întîlnim numele în revistele din epocă. La „Ramuri" : *Elegia a IX-a* de Goethe, traducere[53] ; *Elegia a XVI-a*, de Goethe, traducere[54] ; *Fecioara din Orleans*, de Schiller, traducere[55] ; *Noaptea*, de Rainer Maria Rilke, traducere[56] ; în „Revista Germaniștilor Români" : *Goethe întruchipează în Iphigenia imaginea Gudrunei*[57] ; *Lirica medievală germană*[58] ; *Nietzsche — poetul*[59] ; *Eminescu în nemțește*[60] ; *Hauptmann — romanticul*[61] ; în „Preocupări literare" : *Nuvela clasică germană*[62] etc.

Am lăsat la urmă prezența lui Virgil Tempeanu în publicațiile Țării de Sus. Profund cunoscător al germanei vechi și a celei medievale — Alt und Mittelhochdeutsch, profesorul a apărut sigur pe posibilitățile sale, deși știa că va întîlni aici numele unor germaniști redutabili. La invitația „frățînilor" cărturari Victor și Leca Morariu, a trimis pentru revista „Făt-Frumos" diverse colaborări. I se publică poezia *Abecedarul*[63], din care se desprind păreri de rău pentru anii duși ai copilăriei. *Portretul de la Baia al lui Petru Rareș și al familiei sale*[64] este titlul altei colaborări. Fin observator, autorul pășește cu îndrăzneală pe tărîmul artei medievale românești. Omul erudit a vizitat marile muzee ale Europei și este un bun cunoscător al artelor plastice. După tabloul votiv de la Baia, Maria Vîrnav, pictoriță din Fălticeni și elevă a profesorului Groeber la Academia de Arte Frumoase din München, a realizat o acuarelă pe care Virgil Tempeanu o reproduce în revista „Făt-Frumos".

45 Craiova, 1923.
46 Craiova, ediția a III-a în 1930.
47 Craiova, 1935.
48 București, Tiparul Românesc 1941.
49 București, Editura Gorjan, 1942.
50 București, Editura „Universul", 1942.
51 București, Tiparul Românesc, 1942.
52 București, 1943 ; ediția a II-a, 1944.
53 Nr. 15, 1923.
54 Nr. 18, 1923.
55 Nr. 23, 1923.
56 Nr. 16-17, 1924.
57 Nr. 3, 1932.
58 Nr. 2, 1933.
59 Nr. 3, 1936.
60 Nr. 1, 1938.
61 Nr. 3-4, 1943.
62 Nr. 1-2, 1944.
63 Nr. 1, 1929, p. 5-6.
64 Nr. 1, 1929, p. 7-10.

Sub titlul *Populară*[65], publică traducerea unei poezii în dialect șvab : „Liabe ischt's helle Gitt für di !". În *Eminescu revizor școlar*[66], Virgil Tempeanu se referă la un articol al poetului, intitulat : *Învățământul clasic*, în care cere îndrumarea sufletelor tinere spre „izvorul fecund al Anticității clasice", deoarece „cultura clasică are calitatea determinată de a *crește*. Ea este în esență educativă și iată ce le-a lipsit școalelor noastre pînă acum și le va lipsi încă mult timp înainte. A învăța vocabule latine pe din afară, fără a fi pătruns de acel adînc spirit de adevăr, de pregnanță și de frumusețea Anticității clasice (...) este o muncă zadarnică (...). Spiritul Anticității e regulatorul statornic al inteligenții și al caracterului și izvorul simțului istoric". Virgil Tempeanu analizează valențele pedagogice ale poetului și trage concluzii interesante : „Și așa revizoratul lui Eminescu, care pare multor biografi drept o sinecură (...), a fost în realitate (...) o îndeletnicire sufletească serioasă, pentru care a dovedit vocațiune, pricepere, interes și dragoste, arătînd încă o dată că geniul cu intuiția lui imediată și adîncă, înțelege și inovează în toate domeniile în cari se avîntă".

Marea Neagră, în poezia cu același titlu *(Marea Neagră)*[67], e surprinsă în plină dezlănțuire. Pontul Euxin cel inospitalier își împletește tunetele cu tînguirea exilatului antic la Tomis.

Poetul[68], e un imn închinat dragostei de țară. Poporului i s-a prevestit un viitor de aur. Sînt evocați rînd pe rînd Negru-Vodă, Dragoș, „Miorița" ce doinește din fluier de os peste dealuri moldovene, Meșterul Manole. Poetul e înfrățit cu brazda din străbuni.

Humuleșteanul nu putea să lipsească din inima lui Tempeanu. Articolul se intitulează : *Pe urmele „Amintirilor" (Folticenii în „Amintirile" lui Creangă)*[69]. Cei 20 de ani petrecuți aici, i-au fost de ajuns germanistului să guste farmecul naturii, să-și toarne în suflet, picătură cu picătură, peisaje de neuitat : „E toamnă și dealurile rotunde cari mărginesc valea Șomuzului sunt acoperite cu bronz în nuanțe variate și armonioase de ruginiu. Nicăiri nu vei întîlni ca aici, decor mai bogat în culori tomnatice, de la galbenul luminos al frunzelor abia pălite de salcie, la galbenul auriu al frunzelor de mesteacăn desprinse de pe trunchiul alb ca hîrtia poleită cu argint și pînă la ruginiul sîngeriu al făgetului și stejărișului : un adevărat ospăț al ochilor !". Virgil Tempeanu reține scene memorabile din viața catiheților de la Fălticeni, veniți aici să se facă popi cu orice preț. Evocă chefurile de la crîșma fetei vornicului din Rădășeni. În urmă venea moș Bodrîngă dondănind. Vinul de Odobești era adus în căni mari de lut de crîșmărița cea frumoasă și cînd îl turna în pahare, „săreau stropii de vin de-o șchioapă-n sus, de tare ce era". După ce se golea cana, crîșmărița le aducea alta, pentru care îi mulțumeau cu sărutări, pînă ce ea se făcea că se mînie, dar — spune Creangă —, „iar venea și iar fugea, căci așa se vinde vinul, pe unde se vinde...". Petrecerea o încheia „urîciosul de Trăsnea, cu pupoiul lui cel fără de veste, căci la de-al de astea tot prostul se pricepe". Îi împăca moș Bodrîngă cu fluierul „de dam chiorîș prin fasole, mazere și bob, iar sămînța de cînepă se făcea oloi, pîrîind sub tălpile noastre". Pagube mari îi aducea crîșmăriței Oșlobanu, care avea ciubote făcute dintr-o vacă... Cît despre carte, să ne amintim de Trăsnea, care învățînd la gramatica lui Măcărescu, adormise în noiembrie pe hat în Folticenii Vechi. Întrebat de Creangă ce-i gramatica, a răspuns mormăit : „Ce este gramatica română, este, ce este, este... Hai, du-te, Ștefănescule, că m-apuc de învățat !...".

O remarcabilă forță de descriere a naturii, întîlnim în poezia *Toamnă*[70]. Versurile par zugrăvite cu penel de artist. În sufletul poetului sălășluiește o undă de tristețe, pentru firea care-și despoaie podoaba estivală.

În articolul : *Artur Gorovei — Cu prilejul celor 50 de ani de viață literară*[71] desprindem un interesant portret al celui care a fost „baciul folclorului românesc" :

65 Nr. 2, 1929, p. 55.
66 Nr. 3, 1929, p. 125-127.
67 Nr. 5, 1929, p. 169.
68 Nr. 6, 1929, p. 206.
69 Nr. 1, 1930, p. 26-31.
70 Nr. 4, 1930, p. 118.
71 Nr. 5-6, 1932, p. 234-236

„îl văd în căsuța-i primitoare (...) cu biroul plin de rafturi încărcate ca fagurii plini, rînduite meticulos, lucrînd pînă tîrziu în noapte, la lumina verde a lămpii, care argintește mustața bărbătească, viguroasă, ce contrastează cu fața-i dulce și ochii albaștri, visători, și pururi absenți". Pe aceeași notă de duioase amintiri, portretul ni-l dezvăluie mereu sub alte fațete pe folclorist : „Nu-l stingherești niciodată, sau, cel puțin așa ți se pare (...). Bucuros că întrerupe o clipă migăloasa-i muncă, inspirat parcă de aburii ceaiului auriu, vorbește, vorbește tot mai animat, tot mai cu tîlc. Căci e meșter povestaș „Conu Artur" și acasă și pe drum, la un pahar de vin bun, cu nuci prăjite, ca în deal la Oprișeni de pildă sau prin văgăunile Găineștilor și Mălinilor". Despre crîșma din deal, dincolo de cea a lui Moș Precu, aflăm știri interesante, din vremuri de demult, Virgil Tempeanu fiind de față la lungile ceasuri de sfat : „Sus, în odăița lui Costache Vasiliu din Oprișeni, în aromita căldură a unei sobe bătrînești, privind afară, pe fereastra ce dă în livadă, în care pomii erau împodobiți, ca într-un Crăciun din basmele copilăriei, cu promoroacă de sticlă, încălzit de amintiri, cîntece „de inimă albastră" și un păhăruț generos, „Conu Artur" — omul, cu inima tînără, își deschide sufletul ca o „bună dimineață" la soare și își înflorește graiul pitoresc, moldovenesc, picurînd prietenilor — rari, dar înțelegători — din comoara strînsă cu pietate și evlavioasă sgîrcenie".

*

Să părăsim ospitalierele gazde din dealul Oprișenilor înecat în livezi și să ne întoarcem în orașul tinereții lui Tempeanu, pentru a-i urmări viața și activitatea creatoare. La liceu, alături de o pleiadă de dascăli străluciți, profesorul de germană îi uimea pe elevi prin erudiție și-i apropia prin căldura sufletului său. Anton Holban, Jules Cazaban, Gr. Vasiliu-Birlic, Vasile Vasiliu-Falti, Petru Jitaru, Ion Irimescu sînt doar cîțiva dintre cei ce vor aduce strălucire mai tîrziu orașului în care au copilărit.

Germanistul a condus la Fălticeni revista „Înmuguriri", al cărei director a fost între 1932 și 1940. Aici i-au apărut numeroase colaborări, iar redacția i-a primit cu brațele deschise pe Traian Chelariu, Mihail Șerban, A. G. Stino, Tana Mugurel și mulți alții. S-a vorbit puțin despre „Înmuguriri". În epocă, aceasta i-a atras atenția lui Leca Morariu, care prevedea un viitor strălucit publicației. Războiul i-a împrăștiat însă pe colaboratori și astfel și-a încetat apariția.

Trecînd în revistă contribuțiile directorului ei, amintim articolul *Fe urmele Olimpianului*[72]. „Ca adevărați pelerini culturali — scrie autorul —, pornim, din gara de apus a Jenii spre Mecca literaturii germane (...), loc însemnat al culturii universale : Weimarul. Drumul (...), adumbrit de plopi șui și decorativi, trece prin pădurile de brad turingiene, prin cîmpiile de orz lucrate migălos și cu chibzuială". Stăpînit de emoție, autorul continuă : „...iată-ne acolo unde a trăit cel ce-a făcut, împreună cu marele său prieten și protector Marele Duce Carl August, dintr-un sat, pe ulițele căruia răsunau melancolic tălăngile cirezii venind de la păscut, reședința Muzelor ! E totul plin de amintirea Lui (...). Ce-ar însemna Weimarul fără căminurile lui Goethe și Schiller, fără statuia lor înfrățită din fața Teatrului ?". Împins ca de un resort, pelerinul român vrea să prindă totul, intimitatea vieții de fiecare zi a Titanului : „Dar nerăbdarea noastră îl caută pe Goethe-omul ; vrea să-l surprindă în viața lui terestră, ca apoi să se mire, desigur, că a putut fi și el om. Trecem în odaia lui de lucru (...). E așa cum a fost lăsată de el în ziua care a fost cea de pe urmă. Ce contrast cu odăile amintirilor poetice și ale trecutului său e acest laborator al Frumosului veșnic ! Ce simplu, ca un visător sărac a trăit bogatul risipitor de armonie !".

Să ne oprim cîteva clipe asupra altei colaborări la revista fălticeneană : *Jurnalul românesc* de Hans Carossa (Dintr-o viitoare „Prefață"[73]) Este o prezentare a cărții scrisă la noi în timpul primului război mondial de medicul-poet Carossa, participant la acest război, în cadrul armatei germane. Autorul este laureat al Premiului San Remo și, într-o scrisoare adresată profesorului Tempeanu, l-a auto-

72 „Înmuguriri", 1936, nr. 7-12, p. 6-8.
73 Idem, 1940, nr. 7-8, p. 1-3.

rizat să traducă acest *Rumänisches Tagebuch* (Jurnal românesc), apărut în 1938 în Editura Insel din Leipzig. Profesorul subliniază că volumul se impune „prin valoarea lui de armonie umană, prin puterea de creație epică", iar juriul italian care i-a acordat lui Carossa premiul, a scos în evidență în această carte „chintesența vieții". Ca și în lucrarea altui medic-poet (l-am numit pe Axel Munthe cu celebra-i *Carte de la San Michele*), întîlnim la Hans Carossa „aceeași afirmare sănătoasă a umanității". Medicul german se afla pe front, „fără patima luptătorului, fără să reflecteze tragicul adversității". Să-l lăsăm mai bine să-și definească singur poziția : „Războiul îmi cerea numai slujbă, lăsîndu-mi în pace liniștea sufletească. Ca medic aveam privilegiul că nu trebuia să omor pe nimeni, ceea ce se potrivea de minune cu sufletul meu. Așa mi-am ales ca patron pe acel țăran flamand, care, în lupta de la Waterloo, își ara liniștit ogorul între armatele care se războiau" (p. 125).

Cartea abundă de nume românești, de eroi anonimi, pe care medicul nu-i consideră dușmani. Acolo unde poate, alină suferințele, cu conștiința că-și face datoria. Pe el îl interesează doar viața oamenilor. Cunoscător al meandrelor vieții, observator fin al spiritului uman, Virgil Tempeanu alege din cuprinsul „Jurnalului" o scenă menită să impresioneze pînă la lacrimi și pe care o prezintă cititorilor : „Un Român întins între doi bușteni de mesteacăn îmi sta în drum. L-am crezut mort și am vrut să trec peste el ; dar auzii un geamăt și mă simții apucat de manta cu slabă, dar perceptibilă putere. Întorcîndu-mă, zării fața lividă, cadaverică, a celui care să tot fi avut 30 de ani. Pleoapele îi erau aproape închise, colțurile gurii dureros crispate. Degetele-i țineau încă tare colțul mantalei mele. Prin învelitoarea-i cenușie, care-i acoperea pieptul, ieșea abur ușor. R. o dădu la o parte și atunci văzurăm sub coastele desfăcute, plămînii și inima care bătea slab. Niște iconițe de argint și alamă, pe care le purta la gît, legate de-o panglică neagră, li intraseră adînc în carne, unele tare îndoite. Îl acoperim. Omul deschide ochii pe jumătate, mișcă buzele. Ca să-i facem ceva, umplu siringa cu morfină și parc-așa ceva așteptase : dădu drumul mantalei și se silea să-mi îndrepte brațul. Gest greu de lămurit pentru un om mai mult mort decît viu ! După injecție își așează capul aproape mulțumit pe mesteacăn și închise ochii, în ai căror orbite adînci se și cuibăriseră fulgi mari de zăpadă..." (p. 90).

Pătrunzînd exact mesajul cărții, recenzentul încheie : „Medicul e așa de strîns legat de poet, încît și ca poet vindecă răni sufletești, acolo unde medicul nu mai poate pe cele fizice, mai ales în țara inamică, după cum va vindeca și în propria-i țară, după înfrîngere (...). Peste opera lui poate sta drept motto, propria-i cugetare : „Oamenii buni pot să rămînă oriunde, fără teamă".

Se spune că „omul sfințește locul". Profesorul Tempeanu a dovedit-o cu prisosință în orașul în care a zăbovit două decenii. S-a impus ca dascăl, ca pedagog și animator al vieții culturale, dar mai ales ca germanist. Credem că nu e hazardat să afirmăm că Fălticenii a devenit un important centru de cercetare a artei și culturii din patria lui Goethe. Forurile academice din această țară i-au răsplătit cu diverse premii și titluri activitatea, iar marile bibliografii i-au inclus opera. Trei piese de teatru : *Iphigenia în Taurida* de Goethe (versiune românească în versuri) [74], *Sappho* de dramaturgul austriac Grillparzer (versiune românească în versuri) [75] și *Medeea*, de același dramaturg (versiune românească în versuri, cu prefață de Agatha Bîrsescu) [76] au fost traduse în acest oraș, la rugămintea marii tragediene, care le-a prezentat cu clasa ei de teatru aici, în premieră pe țară. Amintim apoi *Imnuri către noapte* (după Novalis) [77] și *Gudruna* [78] (premiată în 1933 de Academia Germană din München). Lui Victor Morariu nu i-a scăpat această apariție și, în revista „Făt-Frumos" [79], publică o amplă recenzie, sub titlul : *Gudruna, epopeea germană în versiune românească, după text Mittelhochdeutsch, de Virgil Tempeanu, Folticeni, 1931.* Spicuim unele aprecieri : „Alegerea e fericită, din punct de vedere

74 Arad, 1925.
75 Fălticeni, 1926.
76 Fălticeni, 1930.
77 Fălticeni, 1930.
78 Fălticeni, 1931.
79 Suceava, nr. 1-2, 1932, p. 69-76.

al interesului publicului românesc, întrucît între „Nibelungenlied" și „Gudrun", cea de a doua e mai bogată în elemente universal-umane, mai accesibilă deci cititorului neinițiat în mentalitatea specific germană".

Celebre în epocă, cele două tipografii fălticenene, Saidman și Bendit, se pot mîndri cu editarea în teascurile lor a „Șezătorii" lui Arthur Gorovei, a „Răvașului poporului" și a nenumărate alte lucrări. Profesorul Tempeanu publică în 1932, *Sărmanul Enric*, a lui Hartmann von Aue (versiune românească după text Mittelhochdeutsch) ; în 1934, — *Cîntecele de Cruciadă ale lui Walter von der Vogelweide*, iar în 1938, un amplu studiu : *Sippenfeindschaft und Wiedervergeltung in Nibelungenlied* (Dușmănie de trib și răzbunare în Cîntecul Nibelungilor).

Atît Victor Morariu cît și Virgil Tempeanu și-au urmărit reciproc activitatea în domeniul germanisticii. Primul, îi recenzează în revista „Făt-Frumos" [80], volumul *Doiniri pe alăută*, de Heinrich von Morungen, versuri după textul medieval german (apărut în editura revistei „Înmuguriri", în 1941).

A existat și o corespondență între acești doi cărturari, mărturie a legăturilor de colaborare. Virgil Tempeanu mi-a oferit spre consultare, copia a 4 scrisori primite de la Victor Morariu în anii 1938—1939. Acesta salută propunerea lui Tempeanu de a se traduce „Luceafărul" lui Eminescu în Mittelhochdeutsch și-și exprimă speranța că o va realiza chiar el. Sînt abordate apoi probleme legate de publicarea unor materiale în revistele de specialitate ; se evocă numele profesorilor Traian Bratu, Simion Mîndrescu și posibilitatea înființării unei secții a Institutului de Germanistică la Universitatea din capitala Bucovinei. Ar fi interesant să cunoaștem și scrisorile către Victor Morariu, din care s-ar desprinde de bună seamă noi aspecte privind viața și activitatea celor doi cărturari. Nu ne pierdem speranța că într-o zi acestea vor poposi în Bucovina și vor fi puse la dispoziția cercetătorilor.

În perioada postbelică, Virgil Tempeanu a încredințat tiparului o serie de lucrări despre care critica de specialitate a vorbit elogios. Amintim *Mîinile mamei*, traducere din Björnson [81]. În 1964 i-apare *Cîntecul Nibelungilor* [82], traducere, cu prefață de Zoe Dumitrescu-Bușulenga, din care reproducem unele aprecieri : „Și Cîntecul Nibelungilor, ca și celelalte eposuri ale veacului de mijloc, păstrează pentru noi, în imaginile artistice remarcabile ale unei narații de mare calitate datorită cîntărețului talentat, adevărurile omenești din zorii popoarelor europene. Din fericire, noua versiune românească, dată la lumină de cunoscutul germanist dr. Virgil Tempeanu, izbutește să sugereze frumusețile autentice ale narațiunei, să le păstreze farmecul vechi". Și mai departe : „Un aer de cronică plutește peste întreaga versiune românească, datorită lexicului arhaizant atît de meșteșugit ales de către tălmăcitorul care se arată a fi și un poet de calitate".

În 1966 tipărește un alt volum, *Nuvela austriacă a secolului al XIX-lea*, traducere în colaborare [83]. În același an vede lumina tiparului altă epopee, *Gudruna* [84]. Dacă ediția din 1931 cuprindea — așa cum ne informa la timpul său Victor Morariu — numai partea a treia a epopeii, ediția din 1966 era completă. Din Grimmelshausen traduce *Simplicius Simplicissimus*, vol. I și II [85] ; în fine, din Jeremias Gotthelf — *Păianjenul negru și alte povestiri elvețiene* (traducere și prefață de Virgil Tempeanu) [86].

Profesorul și-a petrecut ultimii ani din viață la Buftea, în casa înconjurată de pomi roditori, de un covor de iarbă și flori multicolore. Lucra mereu și a lăsat posterității nenumărate manuscrise. Vizitat de diverși scriitori, felicitat la ziua de naștere cu regularitate de conducerea Uniunii Scriitorilor, s-a simțit bine între miile de cărți și reviste din biblioteca sa. Pe birou, un mic bust al lui Goethe. Pe pereți, tablouri de valoare ale cumnatului său, pictorul impresionist Schweitzer-Cumpăna. De cîte ori i-am călcat pragul, mă întreba în primul rînd ce-i nou în viața culturală a Sucevei și Fălticenilor. Orașul tinereților sale i-a rămas adînc întipărit

80 Nr. 4-6, 1941, p. 135-136.
81 București, Ed. Meridiane, 1958.
82 București, E.P.L.U.
83 Idem.
84 Ibidem, 318 p.
85 Ibidem, 1967.
86 Ibidem, 1968.

în suflet, iar în scrisorile pe care mi le-a trimis, pe lîngă datele documentare ce mi le punea cu generozitate la dispoziție, întreba mereu ce e nou *acolo, în nord*, unde Ion Chirescu, Leca Morariu, Mihail Sadoveanu, Victor Morariu, Artur Gorovei, Ion Dragoslav, Eugen Lovinescu, Vasile Ciurea, i-au fost prieteni apropiați, de care-l legau atîtea amintiri frumoase.

A revenit la Fălticeni în 1970, la centenarul Liceului „Nicu Gane". I-a întîlnit pe foștii colegi — cîți au mai rămas în viață, între ei Vasile Ciurea. I-a revăzut și pe elevii de altă dată — Ion Irimescu, Constantin Ciopraga, Horia Lovinescu, Petru Jitaru, pe care i-a îmbrățișat.

S-a stins într-o zi însorită, la 11 mai 1984, în vîrstă de 96 de ani și a fost înmormîntat în cimitirul din Buftea. În necrologul publicat de Uniunea Scriitorilor, se deplîngea moartea celui care a rămas credincios literelor, o viață de patriarh.

Atît Victor Morariu cît și Virgil Tempeanu, aparțin universului spiritual al Țării de Sus. Slujitori ai științei, în același timp apollinici, ei au căutat să facă cunoscută românilor cultura unui popor care a dat lumii pe Goethe, Wagner, Kant și Beethoven. S-au străduit în egală măsură să apropie de cultura germană valorile majore ale spiritualității românești. Opera lăsată de cei doi cărturari își așteaptă încă cercetătorii. Ea se înscrie pe-o orbită europeană și-i onorează atît pe făuritori, cît și ținutul în care au trăit și lucrat.

DEUX LETTRÉS AMIS : VICTOR MORARIU ET VIRGIL TEMPEANU

Résumé

L'auteur présente la vie et l'activité de deux lettrés amis, Victor Morariu et Virgil Tempeanu, qui ont vécu beaucoup d'années en Bucovine et respectivement dans la ville de Fălticeni. Professeurs de lycée et plus tard universitaires, ils ont déployé une brillante activité de germanistes, à laquelle s'ajoute celle culturelle. Auteurs de livres, d'articles, d'études et de traductions, ceux-ci ont fait plus accessible la culture du peuple allemand en Roumanie et en même mesure la spiritualité roumaine en Allemagne.

Tant Victor Morariu que Virgil Tempeanu connaissient très bien l'allemand médiéval, fait qui leur a permis d'entreprendre des études, de faire des traductions de célèbres épopées *Le chant des Nibelunges ou de Goudroune*. Leurs efforts ont été connus en Allemagne, certains travaux étant couronnés de prix. On met en évidence la caractère multiforme des préoccupations des lettrés, qui ont été des bons pédagogues, poètes et mélomanes ; on présente également l'époque dans laquelle ils ont vécu ; on mentionne le nom de leurs amis : Artur Gorovei, Simion Mîndrescu, Eugen Lovinescu, Leca Morariu, Mihail Sadoveanu etc.

L'auteur considère, enfin, que l'oeuvre de Victor Morariu et de Virgil Tempeanu attend encore des chercheurs, pour mettre à la disposition des générations d'aujord'hui et de demain, les lumières de certaines préoccupations scientifiques et culturelles d'intérêt majeur.

PREOCUPĂRI GERMANISTE ÎN UNELE PERIODICE BUCOVINENE

MIRCEA GRIGOROVIȚA

Poporul român a dovedit mereu receptivitate față de valorile culturale ale altor popoare. Și aceasta s-a reflectat elocvent și în presa românească din toate timpurile. Periodicele românești au avut întotdeauna o deschidere largă către cultura universală.

În 1901 apare la București revista „Sămănătorul". Ideile sămănătoriste au fost propagate și de revista transilvană „Luceafărul", care apare în 1902 și de către revista bucovineană „Junimea Literară", care a apărut între anii 1904—1914, 1923—1939 la Cernăuți, apoi la Suceava, apoi din nou la Cernăuți.

Însă cu toate că scopul principal al revistei bucovinene era cultivarea sentimentului național românesc, cu toate că în paginile revistei prima literatura română, „Junimea Literară" a fost receptivă față de cultura străină, astfel că au apărut traduceri, studii, articole, recenzii referitoare la literaturi străine. Au apărut studii privind interferențele dintre cultura română și culturile străine.

Vom începe prin a ne referi la traducerea de *poezii* din limba germană.

Toți traducătorii, în afară de Virgil Tempeanu, Vasile Loichiță, și Pimen Constantinescu sînt bucovineni.

Cel mai activ în paginile revistei a fost incontestabil poetul *Iorgu G. Toma* (1871—1935). În „Junimea Literară" apare necrologul acestuia, semnat de Ștefan Ioan, în care se relevă talentul de traducător al lui Iorgu G. Toma. A localizat epopeea-parodie *Meyeriada*, de Oskar Krauss într-o epopee din viața elevilor, *Filoniada*. A mai tradus din Schiller, Goethe, Lenau și fabulele lui Florian. C. Loghin mai notează în *Antologia scrisului bucovinean pînă la unire*, vol. I, *Poezia*, Cernăuți, 1938, că Iorgu G. Toma a tradus și din limbile italiană și rusă. „Predilecția lui era Lenau, scrie Ștefan Ioan, pe care l-a aprofundat și l-a înțeles în cutele cele mai intime, nuanțîndu-i toate subtilitățile în *Cîntece de stuf*. Traduse în întregime, este regretabilă nepublicarea postumă a lor, faptul acesta ar fi ca și o ofrandă pe mormîntul său, cu proaspăt miros de humă pecetluită pe veșnica încleștare a buzelor". C. Loghin ne-a informat că între manuscrisele poetului se află traducerea *Cid*-ului de Herder și *Ale lui Nikolaus Lenau opere complete* (5 volume : vol. 1 și 2 : *Lirice*, vol. 3 și 4 : *Epice*, vol. 5). Și în „Revista germaniștilor români a apărut Necrologul lui Iorgu G. Toma (1/1935, pag. 94-95). Se remarcă aici că poetul a tradus și din Bürger și Wildenbruch. Necrologul se termină cu cuvintele : „Se înțelege de la sine că pentru noi moartea sa este o pierdere destul de simțitoare".

În „Junimea Literară" au apărut, între 1907 și 1914, 14 traduceri : 7 poezii de Lenau, 3 de Goethe, 2 de Schiller, 1 de Bürger și 1 de Gilm. Cea mai importantă poezie tradusă este *Das Lied von der Glocke* (1909). În 4 ani (1908, 1909, 1910 și 1912) Iorgu G. Toma apare ca cel mai fecund traducător de poezie germană în paginile revistei.

Al doilea traducător al revistei ca productivitate este binecunoscutul germanist moldovean Virgil Tempeanu (1888—1984), care publică între anii 1923 și 1929 un număr de 14 traduceri poetice : 2 poezii de Goethe, cîte una de Rilke, Liliencron, Strachwitz, Platen, Prittwitz, Schiller, Ziel, Teerstegen, Hamerling, Möricke și două adaptări. În anii 1926 și 1927 are cele mai multe poezii traduse, iar în 1925 și 1928 este singurul traducător de poezii. Virgil Tempeanu nu a publicat însă nici un studiu germanistic în „Junimea Literară".

Al treilea traducător este poetul Nicu Dracea-Dracinschi (1879—1923). În paginile „Junimii" el a publicat numai traduceri din Theodor Storm (9 poezii), temperamentul său apropiindu-se de cel al poetului german. 8 poezii apar în anii 1923 și 1924, postume), iar o poezie în 1906 (în colaborare cu poetul bucovinean Gavril Rotică (1881—1923).

Lili (după C. Loghin = Liviu Marian) traduce în 1904 și 1906 o poezie de Lenau și una de Rosegger. Tot Lili publică impresiile sale de călătorie din Austria. Eugen Dimitriu și Petru Froicu ne informează în *Liviu Marian — La centenarul nașterii scriitorului* (în Suceava, Anuarul Muzeului Județean, X, 1983, pag. 797) că Liviu Marian era un profund cunoscător al limbii germane. Preocuparea principală a lui Liviu Marian a fost însă viața și opera lui Hasdeu.

L. M. (deci tot Liviu Marian) (1883—1942) traduce în 1906 o poezie de W. Müller și una de F. von Saar. Iscălind, Liviu Marian, traduce în 1910 maxime din diferiți autori, iar în 1912 o poezie de J. G. Seidl.

Bănățeanul Vasile Loichiță (1881—1953), fost profesor la Universitatea din Cernăuți, a tradus 2 poezii de Rosegger (1908) și una de Storm (1924).

Prozatorul erou Ion Grămadă (1888—1917) traduce o poezie de Paul Heyse (1909). Tot o singură poezie de poetul român, care a scris în limba germană, Ionel Calinciuc este tradusă de Iancu Tomoiagă (1910).

După primul război mondial apar cîțiva noi traducători, în afară de Virgil Tempeanu pe care l-am amintit mai sus: N. Tcaciuc-Albu (1885—1959 ?), cunoscutul profesor și cercetător istorico-literar, care înainte de primul război mondial publicase cîteva articole scurte, traduce în paginile revistei 2 poezii de Lenau (1923 și 1924).

Un alt poet, care apare ca traducător, este și Traian Chelariu (1906—1966), fost asistent universitar la Universitatea din Cernăuți, iar apoi lector la Institutul Pedagogic din Suceava, care traduce 2 poezii de Rainer Maria Rilke (1931 și 1938). Două poezii de Rudolf Baumbach le traduce Dragoș Vitencu scriitor și publicist (apărute în 1929 și 1931). O poezie de Fallersleben o traduce Pimen Constantinescu, cîndva asistent de limba italiană la Academia Comercială din Brașov. Observăm că majoritatea traducătorilor de poezii sînt și ei poeți. Dintre traducătorii menționați numai Virgil Tempeanu și N. Tcaciuc-Albu sînt germaniști, profesori de limba și literatura germană.

Traducătorii în *proză* sînt și ei bucovineni: Victor Morariu (1881—1946), care traduce o nuvelă de Hugo Salus (1904), Felicia Brătianu, care traduce o povestire de Karl Schönherr (1925). Peter Rosegger are ca traducători pe Aurel Morariu (1886—1945), avocat, publicist, o figură cunoscută a societății bucovinene interbelice (1911), Dumitru Moldoveanu, fost avocat în Cernăuți și deputat (1913 și 1914), Ilarie Gheorheluș (1924), T. Gîrbu (2 povestiri) (1910).

Dintre acești traducători numai Victor Morariu este germanist, cel mai însemnat germanist bucovinean, fost profesor la Universitatea din Cernăuți. Despre Victor Morariu vom vorbi mai pe larg într-un alt articol.

Cele mai importante dintre traducerile apărute în revistă sînt cele *dramatice* ale lui Constantin Berariu (1870—1929), poet și profesor la Universitatea din Cernăuți: Franz Grillparzer: *Ale mării și ale iubirii valuri* (Hero și Leandru), Gerhart Hauptmann: *Clopotul scufundat*, poem dramatic prelucrat, (1930), Hugo von Hoffmannsthal: *Oricine*, spectacolul morții omului bogat, prelucrat, (1930).

Patru dintre *articolele scurte* ocazionale sînt scrise de N. Tcaciuc-Albu (despre Spielhagen (1911), Paul Heyse (1914), Heine (1913) și Rainer Maria Rilke (1927), unul de Vlad Bănățeanu (1900—1963), conferențiar la Universitatea din Cernăuți, apoi la cea din București (despre Carl Spitteler) (1925), unul de profesorul Eugen Botezat (1871—1964) de la Facultatea de Științe din Cernăuți (despre Haeckel) (1914), unul de D. Moldoveanu (despre Rosegger) (1913), unul de Vasile Gherasim (1892—1933), poet și profesor de filozofie la Universitatea din Cernăuți, mort din nefericire mult prea tînăr *(La bicentenarul lui Lessing)* (1929). Iar Victor Morariu semnează un scurt articol despre *Paralèle româno-germane* (1923).

Atît Victor Morariu, cît și N. Tcaciuc-Albu, Vasile Gherasim, Eugen Botezat și D. Moldoveanu sînt fiii plaiurilor Bucovinei.

Cele mai mult *studii și articole mai ample* din paginile „Junimii" se datoresc lui Victor Morariu: *Începuturile nuvelei germane* (1928), *Din filozofia lui Schiller* (1929), *Ironia și romantismul german* (1929), *Goethe și romantismul* (1923), *Hölderlin și Eminescu* (1933), *Un roman german cu subiect românesc: So lang die Erde steht de Ernst Wurm* (1935). (Aici Victor Morariu combate aserțiunile lui Ion Sân-Georgiu. Romanul este opera unui tînăr debutant, care ne prezintă un românism imaginar).

Harnicul cercetător arborosean Eugen I. Păunel, fost director al Bibliotecii Universității din Cernăuți, publică studiul său despre *Informatorii lui Goethe asupra Principatelor dunărene* (1932), iar Vasile Gherasim articolul despre *Rolul frumosului în filozofia lui Schopenhauer* (1932). Compozitorul moldovean Alexandru Zirra, pe atunci director al Conservatorului din Cernăuți scrie despre Beethoven. (1927). Cronicele sînt semnate de Gh. Crăsneanu (Schiller și Heine).

Unele dintre *recenzii* nu sînt semnate. Cele semnate aparțin următorilor: inimosului profesor și publicist bucovinean, care a avut un rol atît de important în viața culturală nu numai a Bucovinei, Gheorghe Tofan (1880—1920). (Se știe că Nicolae Iorga a inițiat cursurile de vară de la Vălenii de Munte în urma propunerii făcute de Gheorghe Tofan), Liviu Marian, Victor Morariu, Aurel Morariu, N. N. Răutu, Alexandru Ieșan (1883—1963), profesor de psihologie la Universitatea din Cernăuți, Vasile Gherasim, Gh. Pajeru, V. M. (Vasile Marcu sau Victor Morariu?).

După ce am prezentat foarte sumar pe colaboratorii revistei, care s-au manifestat în domeniul germanisticii, să încercăm unele concluzii cu privire la literatura tradusă.

În general, în revistă au apărut *traduceri de opere literare* de *proporții reduse* în ceea ce privește *epica în proză*. Din literatura *dramatică* s-au tradus *în intregime* cele 3 piese menționate mai înainte de Franz Grillparzer, Gerhart Hauptmann și H. von Hoffmannsthal.

Să examinăm acum *poezia* tradusă. S-a tradus din următorii poeți: Lenau, 10 poezii (8 poezii înainte de 1914, 2 după); Storm, 11 poezii (1 poezie înainte de 1914, 10 după); Goethe, 5 poezii (3 poezii înainte de 1914, 2 după); Schiller, 3 poezii (2 poezii înainte de 1914, 2 după); Rosegger, 3 poezii (toate înainte de 1914). Pînă în 1914 au mai fost traduse cîte o poezie de Bürger, F. von Saar, W. Müller, Paul Heyse, românul Ionel Calinciuc, J. G. Seidl, Hermann von Gilm. După 1914 (sau mai bine-zis începînd cu 1923)) au apărut cîte o poezie tradusă din Möricke, Liliencron, Hamerling, Platen, Fallersleben, Strachwitz, Prittwitz, Ernst Ziel, Teerstegen, apoi o poezie după o poveste germană. Numai Rainer Maria Rilke este reprezentat acum prin trei poezii traduse.

Din literatura de limba germană au interesat în primul rînd scriitorii mari. În general, traducerile de poezii din toate literaturile devin mai rare sau dispar, începînd din anul 1930. De atunci însă se înmulțesc *studiile literare* în paginile revistei.

În 1904 și între 1909—1912 întîlnim mai adeseori numele lui Lenau. În unii ani se observă o predominare a unor anumiți poeți. Astfel în 1908 se traduce mai mult din Goethe, în 1909 din Schiller *(Das Lied von der Glocke)*, în 1910 din Lenau, în 1923 și 1924 primează Storm. Cele mai multe poezii au fost traduse în 1924 (9 poezii), apoi în 1923 (6 poezii), cîte 5 poezii au fost traduse în anii 1908, 1926, 1927, cîte 4 poezii în anii: 1906, 1909 (și *Das Lied von der Glocke)*, 1912. Dintre poeziile mai cunoscute amintim: balada lui Bürger: *Împăratul și abatele*; Mignon, *Mîngîiere în lacrimi, Iubitei departe, Dansul morților*, toate de Goethe; *Cîntecul clopotului* și, *Demnitatea femeilor*, de Schiller; *Cei trei indieni, Cîntec de stuf, Postilionul, Cornul postilionului, Toamna*, toate de Lenau; *În codru, Miez de vară*, de Storm; *Memento mori, Icoane de stepă*, de Liliencron, *Ceasornicul meu*, de J. G. Seidl.

Se traduce *bucăți scurte în proză* din numai 3 autori: Peter Rosegger, Karl Schönherr și Hugo Salus. Din primul se traduc 7 povestiri (5 îna-

inte de 1914, 2 după), al doilea e reprezentat printr-o povestire tipărită în 1925, iar ultimul printr-o nuvelă tipărită în 1904. E curios că nu s-au făcut traduceri din prozatorii germani cei mai mari.

Care *poeți* au fost traduși din celelalte literaturi? Înainte de primul război mondial Ovidiu, Victor Hugo și Oscar Wilde fiecare cu cîte o poezie). După 1923 Florian, Th. Gautier, Baudelaire, Jules Lemaître, Mallarme, Thomas Percy, Longfellow, Wodsworth, Gilbert Keith, Ada Negri, Petőfi, J. Vrhlycky (cu cîte o poezie), poezie japoneză. Din această înșiruire de nume constatăm că poezia germană a interesat mai mult decît celelalte literaturi pe traducători, traducerile din poezia de limbă germană fiind mai numeroase decît toate celelalte traduceri la un loc. Din literatura germană au interesat în primul rînd marii scriitori, traducîndu-se mai mult poezie lirică.

Proza celorlalte literaturi este reprezentată prin Daudet (3 povestiri), M. Prevost (2 povestiri), Victor Hugo, Champfleury, Louis Venilot, Guy de Maupassant, Marcelle Tymaire, Gustave Geffroy, G. Papini, G. Verga (2 povestiri), Luigi Capuana, Björnson, Galsworthy, Gogol, Turgheniev, Sienkiewicz, Korolenko, Avercenco, Vasile Stefanek, Bozena Nemçova, J. Cech, Andrei Circiristas, Lazar K. Lazarevic, Colette.

În ceea ce privește proza, literatura de limbă germană este în vădită inferioritate, nu numai față de celelalte literaturi în bloc, ci și față de literatura franceză. Nume mai cunoscute, scriitori mai importanți decît cei germani apar în traduceri românești. Au fost traduse și povestiri de autori mult mai puțin cunoscuți. Au fost și traduceri, care puteau foarte bine să lipsească. În general, din autorii mari s-au tradus bucăți de proporții reduse.

Scriitorul, care a fost cel mai mult tradus, dintre toți scriitorii străini, este austriacul Rosegger, care a concentrat aproape toate traducerile în *proză* din limba germană.

Despre *articolele scurte* am amintit mai sus, celelalte culturi și literaturi sînt prezente prin Darwin (1909) și A. France (1924). Să semnalăm acum *studiile* și *articolele mai ample*. Ilie Veslovschi, fost director la Școala de Arte și Meserii din Cîmpulung-Moldovenesc, a scris un articol despre *Mobiliare austriace* (1907), iar de articolul lui Alexandru Zirra am amintit deja. Studii mai importante de literatură germană apar începînd din anul 1928. Majoritatea acestor studii și articole sînt semnate de Victor Morariu. Le-am citat mai sus. Aceste studii și articole n-au fost publicate ca extrase. Republicarea lor, ca și a altora ar răspunde unor reale necesități, ele tratînd probleme care interesează și azi pe cititorii noștri. Această reeditare în volum ar constitui în același timp și un omagiu postum, adus acestui harnic om de știință bucovinean, stins din viață departe de meleagurile lui dragi. Reamintim faptul că Victor Morariu a fost nu numai unul dintre cei mai mari germaniști români, dar și un profund cunoscător al literaturii române și un perfect cunoscător al culturii bucovinene.

Anul 1932 este cel mai bine reprezentat în studii germaniste. În afară de articolele lui Victor Morariu apar și citatele articole de Vasile Gherasim și Eugen I. Păunel. Celelalte literaturi sînt reprezentate în acel an numai prin articolul : *Cîțiva teoreticieni ai amorului*.

Luate împreună, celelalte literaturi se prezintă, după cum era de altfel și natural, mai bogat decît literatura de limbă germană. Dacă însă le considerăm separat, atunci literatura germană rămîne prima și în ceea ce privește numărul studiilor și în ceea ce privește importanța lor. Celelalte literaturi și culturi sînt prezente prin articole despre Ibsen, Lazar. K. Lazarevic, (1907), despre Pirandelism, Edmondo De Amicis, (1925), Courteline (1926), Estaunie, Elemente filozofice în literatura franceză, San Francesco d'Assisi (1927), Taine, Biologismul lui Shakesepare (1928), Tolstoi, Prevos, Monti, Bergson, Gide, Socrate (1928), Cîțiva teoreticieni ai amorului (1932), Clemenceau și Demostene (1933), Problema răului la Dostojevski (1935), Numele proprii în limba cehă și romanul istoric. (1936). În general, din 1934 colaborările germaniste devin tot mai rare sau chiar dispar cu totul.

Recenzille, care au apărut, se referă în cea mai mare parte la lucrări germane, la traduceri din limba română în limba germană și la studii germaniste. Celelalte literaturi străine sînt mult mai slabe reprezentate, numai în ultimii ani de apariție ai revistei se publică mai multe recenzii cu privire la alte literaturi. Se recenzează lucrări de Gisela Bogenhardt, Emil Fischer, W. Schmidt, două de Kaindl, Scots Viator (în legătură cu monarhia austro-ungară), două de Otto Hauser, Ottokar Czernin, Victor Morariu, Carl Siegel, Karl Kurt Klein, Alfred Klug, Ionel Calinciuc, George Kaiser, Max Dauthendey, traduceri din Nicu Gane, Franz Werfel, Goethe. Recenziile se referă mai puțin la cărți de literatură. Din celelalte literaturi se recenzează Iliada, o comedie franceză „De la 5 la 7", Aristofanes, Noël Santin, Dragoș Protopopescu, Petre Grimm, reviste străine.

În cronică se amintește la diferite ocazii (aniversări, decese, plecări) de Schiller, Anastasius Grün, Heine, Mathias Friedwagner (în 11—12/1910 se scoate în evidență personalitatea cunoscutului romanist și filoromân, profesor la Universitatea din Cernăuți, care în acel an a părăsit Bucovina, fiind chemat la Universitatea din Frankfurt a/M), iar din celelalte literaturi de Carducci, Longfellow, Wordsworth, Mistral.

În concluzie putem afirma că în paginile „*Junimii Literare*" s-a desfășurat o frumoasă activitate germanistică, aceasta fiind față de celelalte literaturi străine pe primul plan, în toate ramurile, cu excepția traducerilor în proză.

O viitoare istorie a germanisticii din țara noastră va trebui să țină seama de contribuțiile germaniste ale revistei „Junimea Literară". A fost o contribuție valoroasă, care dovedește încă odată nivelul înalt al culturalității bucovinene.

În 1926 apare la Suceava, iar mai tîrziu își va continua apariția la Cernăuți, apoi la București, apoi din nou la Cernăuți o revistă care va juca un rol însemnat în publicistica românească : *Făt Frumos*. Revista a apărut tot timpul sub conducerea profesorului de literatură română de la Universitatea din Cernăuți, Leca Morariu (1888—1963).

Amintim aici că I. D. Lăudat în lucrarea sa *Universitatea românească în perioada 1918—1948* (Iași, 1980), înfățișînd activitatea catedrelor de limbă română și de limbi străine de la cele patru universități românești existente între cele două războaie mondiale (București, Iași, Cluj și Cernăuți), îl apreciază pe Leca Morariu (op. cit. pag. 48) drept un „patriot luminat", relevînd faptul că acesta era, în recenziile negative, de o „duritate extremă".

Vom explora acum preocupările germaniste, care s-au manifestat în coloanele revistei. Germanistica s-a conturat aici prin traduceri, articole, studii, recenzii și cronici.

Să facem mai întîi cunoștință cu colaboratorii întru germanistică ai revistei. Sînt nume cunoscute. Cele mai multe *poezii* le traduce fecundul Virgil Tempeanu, care publică 5 traduceri din poeți diferiți între anii 1929 și 1931. Virgil Tempeanu a fost un traducător și un om de știință de o remarcabilă productivitate. Leca Morariu traduce o poezie de Goethe (1927). Și Victor Morariu traduce o poezie de Goethe (1935). Tot cîte o poezie mai traduce Pimen Constantinescu (Lorelei de Heine), poetul bucovinean George Voevidca (1893—1942), fost profesor în Cîmpulung-Moldovenesc, bucovineanul Olvian Sorocean, poetul bucovinean C. Taniu Dracinschi (1875—1932), Elena Popescu (1932), Salsovia (pseudonim pentru? (1935) și A. C. (1939).

Revista mai publică și poezia „Rugăciune" de Gustav Falke în 3 traduceri românești (a lui N. Dracea, St. O. Iosif și a transilvăneanului Horia Petra-Petrescu) (1934).

Mult mai numeroase sînt *traducerile de poezii românești în limba germană*. În 1937 5 poezii ; în 1938 chiar 12 poezii ; în 1936, 6 poezii ; în 1940, 4 poezii ; în 1941, 2 ; în 1942, 5 ; în 1943, 3 poezii. Cel mai prolific traducător este aici Artur Bosch (1884—1935), poet liric din Bucovina, fost profesor, care traduce 16 poezii (4 de St. O. Iosif, 2 de Coșbuc, 2 de Vlahuță, 2 de Ion Pilat, 2 de C. Morariu, 1 de Eminescu, 1 de T. Robeanu, 2 de Anghel) între anii 1937 și 1941. Alt traducător, Reinhold Scheibler, fost profesor de limba germană la Chișinău și autor de manuale didactice, a tradus în anii 1937 și 1938 10 poezii (4 de Emi-

nescu și 6 de Goga), Olivian Sorocean traduce în 1942 și 1945 6 poezii (4 de Goga, 1 de Eminescu și 1 de G. Rotică), profesorul bucovinean Laurentie Tomoiagă publică în 1942 și 1943 2 traduceri din Eminescu. Cîte o poezie traduc Erich Kipper, Sever Bumbac și poetul german bucovinean Georg Drozdowski (1899—1976). Amintim aici că atît Artur Bosch cît și Georg Drozdowski sînt discutați în „Literaturgeschichte des Deutschtums im Ausland" de Karl Kurt Klein (1937) și apar în antologia lui Alfred Klug „Bukowiner Deutsches Dichterbuch" (1939), precum și în „Bibliographie zur Landeskunde der Bukowina" de Erich Beck (1966). Artur Bosch însă nu este citat de Kurt Rein în studiul său „Deutsche Sprache und Literatur in der Bukowina" apărut în volumul „Deutsche Sprache und Literatur in der Nordmoldau". Iași. 1983. (Notăm că acest studiu are nevoie de completări, rectificări și modificări, întrucît conține și afirmații eronate.)

După 1940 Georg Drozdowski și-a cîștigat merite deosebite pentru tălmăcirile sale din Lucian Blaga. (Vezi Kurt Rein, op. cit.)

În fruntea traducătorilor de poezii stau în anumiți ani: Virgil Tempeanu (1929 și 1931 cu cîte 2 poezii), Scheibler (1937 și 1938 cu cîte 5 poezii, 1940 cu 4 poezii, 1941 cu 2 poezii), Olvian Sorocean (1942 cu 4 poezii, 1943 cu 3 poezii).

Traducerile în *proză* sînt datorate în cea mai mare parte lui Leca Morariu (2 povestiri de Rosegger și una de Georg Busse Palma — toate din 1927, cînd apare ca singurul traducător, și în proză și poezie) și o povestire de Heinrich von Schullern din 1938). Împreună cu Octavia Lupu-Morariu mai traduce încă o povestire de Schullern (1942). Victor Morariu traduce un fragment din romanul lui Wieland „Geschichte des Agathon" (1940), iar Reinhold Scheibler din „Ulița copilăriei" de Ionel Teodoreanu (1939).

Articolele de proporții mai reduse au fost redactate în cea mai mare parte de Victor Morariu. În „Făt Frumos" el a publicat și traduceri în versuri și proză, și articole ocazionale, articole mai mici, studii și articole mai mari, recenzii, cronici. Dar Victor Morariu a mai publicat și studii de literatură română etc, etc. El publică următoarele articole de mici proporții: *Peter Rosegger* (1927), *Povestea vorbii* (1928), *Klabund despre literatura română* (1932) (Klabund își exprimă aprecieri nejuste despre literatura română), *Herder și românii* (1937), *Marie Eugenie Delle Grazie despre români* (1939), *Mathias Friedwagner* (1940 — necrolog), *Herder și muzica* (1941), *Ce e patria română* de Ion Pușcariu și *Was ist des Deutschen Vaterland* (1942). Lui Alex. Bibescu i se publică comunicarea făcută la Asociația publiciștilor români despre *Rîsul roșu* de Leonid Andreev și *Întoarcerea de pe front* de Erich Maria Remarque (1932), iar lui *Filimon Taniac* un articol despre *Elegiile lui Goethe în românește*, în care critică traducerile lui Ion Sân-Georgiu. (1937).

Cele mai multe *studii și articole* mai mari aparțin lui I. E. Torouțiu, care domină anul 1931. Acest bucovinean, care a fost și lector la Universitatea din Frankfurt, membru corespondent al Academiei Române și „un Hurmuzachi al istoriei literare" (cum l-a numit Marin Bucur în *Istoriografia literară românească*. 1973) a publicat patru studii, care au apărut apoi și în volum, fie ca broșuri separate, fie ca părți din studii mai vaste: *Lorelei* (un fragment din studiul *Heine și heinismul în literatura română*), *Hermann și Dorothea*, de Goethe, *Enăchiță Văcărescu și Goethe*. (Concluzia: Văcărescu n-a cunoscut poezia *Gefunden* de Goethe. Victor Morariu este autorul a două articole: *Romantismul german* (1929) și *Prima traducere a Luceafărului* (1939). (Ultimul studiu a apărut și separat.) Alexandru Ieșan discută despre: *Școlarul — Bacca-Laureus* din *Faust* de Goethe. (1932).

Recenziile sînt semnate în cea mai mare parte de Victor Morariu (6 recenzii), cîte una aparțin lui Leca Morariu, lui I. E. Torouțiu, lui Alfred Klug (1883—1944), profesor, scriitor și cercetător german bucovinean. (Despre A. Klug vezi citatele lucrări ale lui Karl Kurt Klein, Erich Beck și Kurt Rein.)

Dintre colaboratorii în germanistică ai revistei, germaniști au fost Victor Morariu, Virgil Tempeanu, I. E. Torouțiu (deși domeniul lui principal de activitate era literatura română, îl rînduim totuși și printre germaniști, așa cum face și Virgil Tempeanu în *Istoria literaturii germane*, 1943), Reinhold Scheibler, Alfred Klug.

Și acum cîteva concluzii în legătură cu germanistica din a doua revistă, pe care am analizat-o din punct de vedere germanistic.

Chiar din primul ei an de apariție s-au publicat *traduceri de poezii din limba germană în limba română*. S-au tradus astfel poezii de Goethe (3 poezii), Heine (2 poezii), din următorii poeți cîte o poezie: Liliencron, W. von der Vogelweide, Lenau, Geibel, Rückert, W. Müller, G. Falke (1 poezie în trei versiuni românești), Baumbach, Heigl și o poezie populară. Goethe predomină în 1935 cu 2 poezii. S-a tradus, în general, deci din mai puți germani.

Pînă în 1935 s-au publicat traduceri din poeți de limbă germană, după acest an începe să se dezvolte o altă activitate germanistică foarte lăudabilă care de data aceasta are ca obiectiv poezia românească. În paginile revistei încep să fie publicate *traduceri în limba germană din poeți români*. Predomină traducerile din 2 poeți români: Eminescu cu 9 poezii și Octavian Goga cu 11. Urmează apoi St. O. Iosif cu 5, G. Coșbuc, D. Anghel, I. Pillat și bucovineanul Constantin Morariu cu cîte 2, iar poeții bucovineni G. Rotică și T. Robeanu cu cîte 1. Eminescu predomină în 1937 cu 4 poezii și în 1943 cu 2, Octavian Goga în 1938 cu 6 poezii, iar în 1942 cu 3.

Nu se poate sublinia îndeajuns această inițiativă lăudabilă de a pune paginile revistei la dispoziția acelora care s-au străduit să traducă pe poeții noștri într-o limbă de largă circulație, încurajînd astfel de traduceri. Și trebuie să marcăm faptul că astfel de traduceri au apărut în număr destul de mare în această revistă. Înainte de cel de al doilea război mondial au apărut astfel de traduceri în „Revista germaniștilor români", iar în timpul celui de-al doilea război mondial în „Revista limbii și culturii germane". Trebuie notat însă că ultimele două reviste erau reviste de specialitate.

Față de această bogată activitate germanistică de traduceri în versuri în ambele sensuri, celelalte literaturi sînt ca și inexistente, în paginile revistei. Și în ceea ce privește proza, aceeași constatare: germanistica este în absolută superioritate față de celelalte literaturi. (Doar cîteva poezii de Wordsworth, G.T. Coleridge și Verlaine, iar proză de Turgheniev.)

Traduceri de opere literare de proporții mai mari (piese de teatru, etc.) nu apar în revistă.

Și în ceea ce privește *studiile și articolele mai mari*, germanistica se află, pe departe, în frunte. Din celelalte literaturi numai Ibsen, Reymont și Rebreanu, Benedetto Croce, recenzii despre Giulio Bertoni, B. Guarini etc. În comparație cu celelalte limbi, germanistica este pe primul loc și în ceea ce privește recenziile, dintre care cele mai multe sînt semnate de Victor Morariu: despre *Fintîna Blanduziei în nemțește* (1930), *Gudrun în traducerea lui Virgil Tempeanu* (1932), *Heinrich von Morungen: Doiniri pe alăută în traducerea lui Virgil Tempeanu* (1940), *Lupta pentru drept, de Rudolf Jhering* (traducător Constantin Turtureanu, traducere revizuită de Victor Morariu (1932). Primul număr al revistei germaniștilor români (1933), „Revista Limbii și Culturii Germane" (1941). Leca Morariu discută traducerea *Ifigeniei în Taurida*, de Goethe de către Virgil Tempeanu (1926), iar I. E. Torouțiu critică traducerea lui Ludovic Dauș: *E.T.A. Hoffmann. Povestiri fantastice* (1926). Alfred Klug prezintă un manual, care are nevoie de îmbunătățiri: manualul *Lernt Deutsch* de Max Richter (1942). Se mai recenzează: *Pagini germane* (1 și 2), de Leca Morariu și *Rumänien von heute*, de prof. Dr. H. Hoffman (1942).

Observăm că au fost recenzate mai mult traduceri din limba germană. Pe recenzenți i-a interesat în primul rînd valabilitatea acestor traduceri, în unele cazuri ei fiind dezamăgiți de calitatea acestora, fie că traducerile nu exprimau adevăratul sens al originalului, fie că erau scrise într-o limbă imposibilă.

În *note* se fac apropieri între *Beția de cuvinte* și *Trunk der Worte* (Ernst Moritz Arndt) (1928) și între nuvela lui K. E. Franzos *Vrăjitoarea* și *Legenda fulgilor* de St. O. Iosif și D. Anghel. (1936). (Oare poeții români au cunoscut nuvela lui Franzos?)

În paginile revistei se aduc la cunoștința cititorilor diferite *informații*: apariția la Praga a unei traduceri germane a nuvelei *Bietul Tric* de Al. Brătescu-Voinești, admirabila reprezentație a piesei lui Gerhart Hauptmann *Clopotul scufun-*

dat în traducerea bucovineanului Constantin Berariu la Teatrul Național din Cernăuți (1928), înființarea Societății Germaniștilor Români (1932), comemorarea lui Eichendorff la Universitatea din Cernăuți cu care prilej a conferențiat Victor Morariu (1938), moartea profesorului Peter Tomaschek (1940). În 1934 se menționează apariția în limba polonă a unei Literaturi române în lineamentele ei generale (cu o antologie de poezii) de Biedrzycki, iar în 1938 traducerea parțială a nuvelei lui Eichendorff *Din jurnalul unui pierde-vară*, de către profesorul bucovinean Aurel Barbier.

În paginile revistei „Făt Frumos" toate celelalte literaturi străine se află într-o absolută inferioritate față de contribuțiile germaniste. În nr. 1/1929 Victor Morariu publică un răspuns demn : *Începuturile nuvelei germane. Răspuns d-lui Dr. Karl Kurt Klein.* Victor Morariu blamează atitudinea neloială a lui K. K. Klein cu ocazia ținerii concursului pentru ocuparea catedrei de limba și literatura germană de la Facultatea de Litere și Filozofie din Cernăuți. Despre K. K. Klein scrie și Leca Morariu în 1939 : *Același sui-generis K. K. Klein* punctînd cîteva aspecte ale cărții acestuia *Literaturgeschichte des Deutschtums im Ausland* și lipsa de obiectivitate a autorului ei. Leca Morariu sesizează și o oarecare atitudine antiromânească a lui K. K. Klein. Amintim aici că acesta a ajuns apoi profesor la Universitatea din Cluj, unde a și rămas după dictatul de la Viena. În 1944 a părăsit Clujul, plecînd în Austria, unde ca profesor la o universitate austriacă a îndrumat și teze de doctorat în care se susține teoria lui Rössler în legătură cu continuitatea românilor în Transilvania.

În nr. 1—4/1937 se publică o scrisoare a lui R. Scheibler, adresată lui Victor Morariu, în care primul îi cere celui de al doilea să-și exprime părerea cu privire la traducerile sale din Eminescu, protestînd totodată contra traducerilor din Eminescu publicate de Konrad Richter.

Atît Leca Morariu în 1939, cît și Victor Morariu în 1941 se ridică împotriva „împrumuturilor" științifice, fără a se indica sursa de inspirație.

Preocupările germaniste din *„Făt Frumos"* sînt marcate de un sentiment patriotic puternic. Se cercetează cu interes scriitorii germani, care au scris despre români, se investighează unele paralele româno-germane. Să avem în vedere apoi și numeroasele traduceri în limba germană din limba română, ceea ce scoate cu prisosință în evidență interesul revistei de a populariza literatura română în rîndul acelora care nu cunosc limba română.

Într-o istorie a germaniticii românești și contribuția revistei „Făt Frumos" trebuie să-și ocupe locul meritat, constituind un interesant capitol de cultură românească.

La 24 aprilie 1930 apărea la Cernăuți o importantă publicație : *Buletinul Mihai Eminescu.* Lămuriri pentru viața și opera lui Eminescu redactat cu concursul lui Gh. Bogdan-Duică și G. Ibrăileanu, de Leca Morariu. Pînă în 1944 au apărut 22 de fascicole.

Buletinul a adus contribuții de netăgăduit la cunoașterea vieții și operei lui Eminescu.

Menționăm că Biblioteca Centrală Universitară din Iași a întocmit în 1971 indicele bibliografic al Buletinului

Dată fiind personalitatea lui Eminescu era natural să apară în paginile acestui buletin și probleme germaniste, mai ales că printre colaboratori se aflau germanistul Victor Morariu și cercetători care s-au ocupat și de probleme de germanistică cum ar fi Leca Morariu și Gh. Bogdan-Duică. În Buletin au mai apărut și 11 traduceri în limba germană din Eminescu.

În anii 1936 și 1937 s-au publicat cîte o traducere, în 1938 4, în 1935, 5.

Artur Bosch a publicat tălmăcirile (Nachdichtungen) poeziilor : *De-or trece anii* (1938), *O rămîi* (1939), *De ce nu-mi vii* (1938) și *Veneția* (1939), Erich Kipper, *Peste vîrfuri* (1938), Olvian Sorocean, *Scrisoarea I* 1936), *Scrisoarea II* (1937) și *Somnoroase păsărele* (1939), Georg Drozdowski : *O mamă* (1939) și *Somnoroase păsărele* (1939).

Aceste traduceri ar merita o cercetare mai atentă. Pentru Artur Bosch și Olvian Sorocean a avut cuvinte laudative Victor Morariu.

În ceea ce privește *contribuțiile documentare și științifice* începem prin a evoca cele ale unui bun prieten al Bucovinei, unde a și trăit în anii 1893 și 1894,

scriind despre *Bucovina. Notițele politice asupra situației* (1895), Gheorghe Bogdan-Duică. Acesta prezintă cu comentarii o scrisoare a lui Eminescu, care probabil n-a fost trimisă destinatarului și care a fost provocată de citirea într-o revistă germană a unui articol în care era criticat Schopenhauer. (1/1930). G. Bogdan-Duică reproduce și traducerea unei poezii de Goethe, făcută de Eminescu probabil la Berlin. Traducerea nu era ușor de făcut și nici Eminescu n-a tradus-o fără cusur. Din alte manuscrise sînt pomenite scene din Don Carlos, Tasso și Clavigo. (2/1930). Apoi se citează o carte de Reinbeck, citită de Eminescu. (9/1932). Într-o notă, Bogdan-Duică se întreabă pe baza unui citat din Jean Paul, dacă *Venere și Madonă* nu este o poezie influențată de acest scriitor german. (10/1930). Eminescu a încercat să traducă și poezia lui H. von Fallersleben : *Unsere praktische Seite*, fără a o termina însă. (3/1930). Din epoca berlineză datează și traducerea completă a unui articol științific de J. R. Mayer. „Eminescu dovedește calități științifice frumoase", notează Bogdan-Duică. (11/1933). Poetul român a tradus și un fragment din „Tasso" de Goethe. (15/1937). În *Muzicalitatea lui Schiller și Eminescu* (8/1932) cercetătorul clujean pune problema dacă există o influență directă a lui Schiller asupra poetului român, iar Leca Morariu atrage atenția în *Astronomia lui Eminescu și a altora* (9/1932) că poezia *La steaua* este superioară modelului, poezia lui Gottfried Keller : *Siehst du iden Stern.* În *Patenta germană a lui Eminescu* Leca Morariu subliniază faptul că cel mai mare poet al nostru a stăpînit foarte bine limba germană. (16/1938).

Din studiul istoricului bucovinean Teodor Bălan (1885—1972) *Trupa Tardini în Bucovina* (1933 și 1934) aflăm că această trupă a prezentat 30 de piese românești, 22 franceze și 2 germane, de August von Kotzebue : *Casa de nebuni* sau *prințesa de Chachando ;* comedie în 2 acte cu cîntece (traducere de F. Iliescu) și *Cruciații*, dramă în 5 acte.

I. E. Torouțiu relatează în nr. 8/1932 (pag. 36-37) despre concursul pentru ocuparea catedrei de limba și literatura germană la Universitatea din Cernăuți, scoțînd în evidență „lipsa de cavalerism și cel mai elementar bun simț" de care a dat dovadă Karl Kurt Klein cu această ocazie și evidențiază, în contradicție cu aceasta, „distincția" caracterului lui Victor Morariu.

Articolele lui Victor Morariu privesc traducerile din Eminescu în limba germană. Cel mai vast studiu este *Luceafărul în nemțește*, (în total 58 de pagini), apărut în nr. 4, 5, 6, 7/1931 și 8, 9, 10/1932, în care Victor Morariu analizează foarte minuțios traducerile lui Edgar von Herz, Maximilian Schroff, N. N. Botez și Reinhold Scheibler, ajungînd la concluzia că traducerea lui Scheibler este cea mai bună. În continuare însă Victor Morariu ne mai informează că a mai citit în manuscris 2 traduceri bucovinene remarcabile : ale lui Olvian Soroceanu și Laurențiu Tomoiagă.

Între timp apăruseră însă și traducerile din Eminescu ale lui Konrad Richter. Colaboratorii Buletinului au avut o atitudine ostilă față de aceste traduceri. Astfel, Victor Morariu în *Luceafărul în nemțește. (Traducerea d-lui Konrad Richter)* (15/1937) scoate în evidență scăderile acestei traduceri. În nr. 17/1939 Victor Morariu închină un articol primei traduceri a *Luceafărului* în limba germană : *Der Abendstern*, de L. V. Fischer, apărută în „Romänische Revue" : *Cincvantenarul unei traduceri germane a Luceafărului.*

În *Boot jetzt, tot jetzt* (16/1938), Victor Morariu critică traducerea elegiei *Leb wohl (Adio)* a lui Konrad Richter.

Leca Morariu în *Inconștiență, cinism sau... academism* (15/1937), în *Coincidență semnificativă* (15/1937) și în *Eminescu în nemțește* (14/1936) critică vehement traducerile lui Konrad Richter. Buletinul publică și o scrisoare cu totul negativă a lui *Reinhold Scheibler* în legătură cu aceste traduceri. Se face mențiune că și Georg Drozdowski a criticat menționatele traduceri în ziarul din capitala Bucovinei, „Deutsche Tagespost" (15 iunie 1939).

Vimo (Victor Morariu) recenzează favorabil *Patru elegii în traducere germană* (13/1935) : *Pe lîngă plopii fără soț, Adio, S-a dus amorul, Te duci*, de Artur Bosch. Iar în nr. 8/1932 *V. M.* (adică tot Victor Morariu) ne înștiințează că Reihold Scheibler a terminat un volum de traduceri, dînd citate din *Im Volkston (La mijloc de codru), Doina, Scrisoarea III.* Victor Morariu con-

sidera atunci că apariția volumului, pe care o dorea cît mai aproape, va fi un eveniment literar deoarece traducerile sînt aproape peste tot la înălțime. Dar volumul nu a apărut!!

Acestea sînt interesantele și valoroasele contribuții germaniste ale revistei de specialitate, care a fost *„Buletinul Mihai Eminescu"*.

Ne vom referi acum la principalul calendar, care a apărut în Bucovina între cele două războaie mondiale, *Calendarul Glasul Bucovinei*, apărut sub îndrumarea lui Ion I. Nistor între anii 1920 și 1940.

Calendarele de o înaltă ținută literară și științifică, ne oferă date interesante din viața politică, socială și culturală interbelică. Calendarul a apărut în capitala provinciei. Partea literară aduce contribuții interesante, calendarul fiind receptiv și la literaturi și culturi străine. Astfel au apărut traduceri din limbile franceză, germană, engleză, rusă, italiană, cehă, maghiară, greacă, precum și din chineză și indiană (ultimele două, bine înțeles, prin filiera altor limbi de mare circulație universală). Ca traducători au iscălit: pentru literatura germană: Constantin Morariu, Nicu Dracea, Taniu Dracinschi, Constantin Berariu, Elena Popescu, pentru celelalte literaturi: Vasile Grecu *(1885—1972)*, Vasile Loichița Oltea I. Nistor, Lili Bulandra, Carolina Șesan (Vera Mora) *(1908—1980)*, Elena Șesan, iar Iorgu G. Toma, Victor Morariu și N. Tcaciuc-Albu au tradus și din limba germană și din alte limbi. Dintre aceștia, poeți sînt Constantin Morariu (1854—1927), Nicu Dracea, Taniu Dracinschi, Constantin Berariu, Vasile Loichița și Nicolae Tcaciuc-Albu. Lili Bulandra a fost artistă la Teatrul Național din Cernăuți, iar Vera Mora a fost cîntăreață de operă. (Menționăm aici că unele date biografice din lucrarea noastră au fost preluate din următoarele lucrări: *Istoria literaturii române din Bucovina*, de Constantin Loghin, *Antologia scrisului bucovinean pînă la unire* (vol. I și II), de Constantin Loghin, *Muzica în Bucovina* de Emil Satco (1981), *Știința în Bucovina* (vol. I, 1981, vol. II, 1983), *Istoriografia literară românească* de Marin Bucur, *La cinci ani de existență* de Milan Șesan. Suceava. 1974).

S-a tradus din Alfred de Musset, R. Gignaux, Colette, Sacha Guitry, Scarron, Viennet, Florian, Panard, Beranger, Jean Voilquin, Verlaine, Xaver de Maistre, Boileau, Rebaul, Leon Thévenin, Lermontov, Petőfi, Bozena Nemçova, din literatura greacă și chineză. S-au tradus cugetări de Llyod George și Clemenceau. S-au publicat traduceri de maxime de diferiți autori, fără a se menționa de regulă traducătorii.

În ceea ce privește *literatura germană* traducători sînt: Taniu Dracinschi cu 3 poezii de Rudolf Baumbach în 1920 *(Grădina iubitei, Jurămîntul* și *Ruga)* și cu o poezie de R. Baumbach în 1921 *(Nauzicaa)*;; *Nicu Dracea* cu cu o poezie de Gustav Falke în 1920 (Ruga) și cu 2 poezii de Theodor Storm in 1925 *(Orașul meu și Cîntec de Crăciun)*. O singură traducere publică Elena Popescu: Lăutarul de Wilhelm Müller (1938). Constantin Morariu, cunoscutul traducător bucovinean apare în 1926 cu traduceri din Schiller *(Icoana învelită din Sais* și *Ghicitori)*, iar în 1927 cu *Nu știu* din *Retungsjubel)*.

Pe Iorgu G. Toma îl găsim în „Calendarele Glasul Bucovinei" mai mult ca traducător din limba franceză, din literatura germană traduce în 1920 poezia *Crucea*, de Lenau, iar în 1922 *Cîntece de stuf*, de Lenau și *Cugetări*, de Schiller. Victor Morariu, care traduce acum și din limba franceză, apare în 1923 cu traducerea *Cufundătorului*, de Schiller, iar N. Tcaciuc-Albu traduce și din literatura chineză dar și o poezie de Fr. Hagedorn *Cerbul și mistrețul*.

Constantin Berariu publică în 1931 un fragment din piesa *Oricine*, de Hoffmannsthal și poezia *Credință*, de același scriitor austriac.

Din literatura de *limbă germană* se traduce deci *poezie*: Schil'ler, Lenau, Heine, Storm, W. Müller, Hagedorn, Baumbach, Falke, Hoffmannsthal.

Despre valoarea unora dintre traducerile citate în paginile noastre ne informează germanistul Ion Gherghel în diferite studii valoroase publicate în volum

sau în „Revista Germaniștilor Români". Contribuția unora dintre traducătorii amintiți aici și analizați de Ion Gherghel a fost subliniată pozitiv.

Dat fiind caracterul specific al unor calendare, în calendarele Glasul Bucovinei n-au apărut articole despre literatura străină. Ceea ce a publicat Victor Morariu se referă la relații culturale româno-germane și la istoria Bucovinei. Astfel, în 1925 Victor Morariu publică un scurt articol: *Un scriitor german celebru despre România de acum 36 de ani*, în care traduce și 2 pagini. Este vorba de Julius Stinde (1845—1901), un scriitor, care cîndva s-a bucurat de mare succes, dar care a rămas un uitat. Romancierul constata în romanul său umoristic *Frau Buchholz im Orient* (1888) că la București se văd oameni frumoși și că în capitala României se observă un simț general de ordine și curățenie. Nicăieri nu se vede murdăria orientală.

În 1933 Victor Morariu ne informează în articolul *Goethe și poporul român* că Goethe a auzit la Propaganda Fide vorbindu-se românește, apoi citează o poezie a lui Goethe, în care poetul german satirizează pe moldoveanul Alexandru Sturdza. În încheiere Victor Morariu citează cîteva traduceri în românește din Goethe.

În 1920 Victor Morariu, bazîndu-se pe Zieglauer, a scris despre un proces de înaltă trădare în Bucovina pe la 1870.

Vimo (Victor Morariu) amintește în 1929 de o întîmplare petrecută în timpul ocupației franceze în Germania după primul război mondial. *(Spiritul francez și Die Wacht am Rhein)*

În *cronica* evenimentelor (1930) se notează că pe data de 21 ianuarie 1929 Victor Morariu a fost numit profesor suplinitor la catedra de limba germană de la Facultatea de Litere și Filozofie din Cernăuți, și că pe data de 9 februarie 1929 acesta și-a inaugurat cursul de istoria literaturli germane cu o prelegere despre *Romantismul german*.

Mai citățm alte 2 informații din cronica evenimentelor. La 21 februarie 1932, împlinindu-se 100 de ani de la moartea lui Goethe, Universitatea Bucovinei a aranjat un ciclu de conferințe despre marele scriitor german și opera sa. Au conferențiat atunci Victor Morariu, Alexandru Ieșan și Vasile Gherasim.

Iar la 26 august 1932 au început la Cernăuți sărbările de aniversare a 150 de ani de existență a coloniștilor germani din Bucovina.

Am trecut în revistă interesantele pagini germaniste din *Calendarele Glasul Bucovinei*, care nu trebuie uitate.

Cu ajutorul a 4 periodice bucovinene am readus în memoria noastră, sau am adus pentru prima oară în conștiința cititorilor, pagini care reflectă „puternica culturalitate bucovineană". (Expresia „puternica culturalitate bucovineană" îi aparține lui George Călinescu.) În filele acestor periodice s-a depus o muncă rodnică, entuziastă, plină de abnegație, care nu s-a prevalat nici odată la cîștigul material și, care și azi ne poate servi drept model. Istoria culturii unui popor nu înseamnă numai istoria vîrfurilor care domină, ci și munca colectivă, generală. Nu se poate face istorie culturală numai amintindu-se de capodopere, uitînd de dragul vîrfurilor geniale, străduaniile celor înzestrați, dar nu geniali. De aceea, făcînd abstracție de regulele estetice rigide, care și ele, de fapt, nu sînt chiar eterne, gîndindu-ne la faptul că nu o dată contemporanii n-au reușit să-și înțeleagă oamenii de valoare din epoca lor, care au căzut de aceea într-o nemeritată uitare, să nu ne apropiem de trecutul nostru cultural cu metrul de măsurat lungimea, ci cu dragoste și înțelegere. Procedînd în acest fel vom avea surpriza și satisfacția de a descoperi, sau de a redescoperi, de multe ori, o lume uitată, nebănuită, necunoscută, care însă merită toată afecțiunea și admirația noastră. Vor apărea astfel în fața noastră oameni care au contribuit la progresul culturii noastre într-o permanentă devenire. Rememorarea acestor momente de trecut demn de respect va fi și un memento pentru viitor.

Paginile germaniste din cele patru periodice, diferite între ele ca intenții și obiective, pe care le-am analizat și oamenii care au dat viață acestor pagini sînt un exemplu grăitor pentru nivelul ridicat al culturii românești de pe plaiurile bucovinene.

GERMANISTISCHE BESCHÄFTIGUNGEN IN EINIGE ZEITSCHRIFTEN DER BUKOWINA

— Zusammenfassung —

In den rumänischen Periodika im allgemeinen, somit auch in den Bukowiner Periodika, hat sich immer ein besonderes Interesse, eine grosse Rezeptivität für die Literatur und Kultur anderer Völker bekundet. Eine wichtige Rolle in diesem Bereich hat die rumänische Bukowiner Germanistik gespielt.

Die Erforschung einiger bedeutender Bukowiner Periodika, wie z. B., der literarischen Zeitschriften *„Junimea Literară"* und *„Făt Frumos"*, der literarischen Fachzeitschrift *„Buletinul Mihai Eminescu"* und der Kalender *„Glasul Bucovinei"* überzeugen uns vom hohen Grad der Bukowiner „Kulturalität", wie auch vom grossen Wert der germanistischen buchenländischen Beiträge.

In den Zeitschriften „Junimea Literară", „Făt Frumos" und den Kalendern „Glasul Bucovinei" sind Übersetzungen aus der deutschsprachigen Literatur (Gedichte, Prosastücke und auch Theaterstücke) ins Rumänische veröffentlicht worden. „Făt Frumos" und „Buletinul Mihai Eminescu" publizierten auch Übersetzungen aus der rumänischen Literatur (fast ausschliesslich — Gedichte) ins Deutsche. Die Übersetzer waren grösstenteils selbst rumänische Bukowiner Dichter, und einige waren Bukowinerdeutsche Dichter.

In all diesen Zeitschriften und Kalendern erschienen auch bedeutsame Beiträge literarhistorischen und kritischen Inhalts in Form von Artikeln, Studien, Rezensionen, Anmerkungen, Informationen, die deutschsprachige literarische Werke, literarische Strömungen, philosophische Probleme, rumänisch-deutsche Kultur — und Literaturbeziehungen, geschichtliche Werke behandelten. Es wurden auch Übersetzungen aus dem Rumänischen ins Deutsche und aus dem Deutschen ins Rumänische kritisch beleuchtet. Diese literarwissenschaftlichen Beiträge verdanken wir einigen Bukowiner Wissenschaftlern, wie z.B., dem hervorragenden Germanisten, *Dr. Victor Morariu*, der als Professor der deutschen Sprache und Literatur an der Universität in Cernăuți tätig war.

Viele Übersetzer und Verfasser wissenschaftlicher Beiträge waren Universitätsprofessoren.

Im Rahmen der rumänischen Germanistik bilden die Bukowiner Beiträge der obengenannten Periodika einen Abschnitt der rumänischen Kultur, Wissenschaft und Literatur von bemerkenswerter Qualität.

DOCUMENTE

CATALOGUL DOCUMENTELOR DOMNEȘTI DIN COLECȚIA MUZEULUI JUDEȚEAN SUCEAVA (SECOLUL XVIII)

PAVEL BLAJ

Lucrarea de față își propune să pună în valoare sub forma rezumatelor o parte din zestrea arhivistică a Muzeului Județean Suceava și anume, documentele emise de cancelaria domnească a Moldovei în secolul al XVIII-lea. Materialul prezentat scoate în evidență o serie de aspecte social-politice, mișcarea de proprietate, precum și probleme demografice, cum ar fi infiltrarea de populație ucraineană din Galiția în satele mănăstirești din nordul Moldovei prin sistemul de subarendări practicat, în mod ilegal de către vecinii mănăstirești.

În redactarea rezumatelor s-a urmărit să se redea cît mai exact conținutul documentelor, evidențiindu-se numele dregătorilor și al proprietarilor de moșii, toponime, hidronime, s-au făcut descrieri amănunțite ale sigiliilor, în special ale celor cu steme reunite. Au fost menționate edițiile unde au mai fost publicate unele dintre documente, iar completările s-au marcat prin paranteze.

1. — *1702 (7210) februarie 17, Iași* — Constantin Duca, domnul Moldovei, scutește de dări (bezmăn și camănă) crișma din satul Toporăuți, ținutul Cernăuți, al mănăstirii Barnovschi.

Nr. inv. 2092

Original (206 x 285 mm.), rupt la fila a doua, semnătura domnului, sigiliu inelar octogonal în chinovar (17 x 16 mm.). Notă tergală : Pentru caminar. 7210 februarie 17.

2. — *1703 (7212) noiembrie 30, Iași* — Mihai Racoviță, domnul Moldovei scutește satul Toporăuți din ținutul Cernăuți, proprietate a mănăstirii Barnovschi de toate dările : de bezmen, iliș, sulgerit, solărit, 1500 oi țărănești de gorștină, care fac 100 oi domnești și 1000 stupi țărănești de desetină, care fac 100 stupi domnești și 500 mascuri țărănești care fac 50 mascuri domnești. Ce este în plus putea să fie impus la aceste dări. Locuitorii trebuiau să plătească visteriei 124 ughi la cifert.

Dările de mai sus erau concesionate egumenului mănăstirii care la rîndul lui trimitea acești bani la Ierusalim pentru lumînări, mănăstirea fiind închinată. A scris Axintie uricar.

Nr. inv. 2044

Original (425 x 290 mm.), filigran, invocația simbolică, intitulația domnului și inițiala frumos scrise în chinovar, semnătura domnului presărată cu nisip auriu, sigiliu inelar octogonal (17 x 19 mm.) aplicat în chinovar, avînd în cîmpul sigilar capul de bour cu soarele și luna de o parte și de alta a coarnelor, iar deasupra o coroană deschisă cu trei fleuroane, încadrat de anul : 17—03 ; în exergă legendă. Note tergale : „Satul Toporăuți. 7212 noiembrie 30. Ispisoc a Toporăuților de la Măria sa Mihai voievod. Barnovschii".

Ediție text Dimitrie Dan, *Cronica Episcopiei de Rădăuți*, Viena, 1912, p. 177-179 ; mențiune Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, III, p. 127.

3. — *1704 (7213) octombrie 29, Iași*, — Mihai Racoviță, domnul Moldovei, trimite pe boierul Bejan Hudiță, vornic de poartă să facă hotarnica părții de jos a satului Băișești, ținutul Suceava, proprietate a mănăstirii Humorului. Hotare :

apa Moldovei, hotarul Stănileștilor, pîrîul Șumuzeu și pîrîul Topliţa. A scris Gheorghe Hermeziu. A semnat Costin hatman, nefiind marele logofăt.

Nr. inv. 2095

Orig. (281 x 119 mm.), rupt la îndoituri, lipsă un sfert din fila a doua, pătat. Sigiliu în ceară roșie, desprins. Cu rezumat în germană, avînd anul greșit : „1705", de Moldovan traducător. Nota tergală : „Băișești. Uric cu tot hotarul. 7213 octombrie 29. Pentru Gearghel".

Ediție text. Wickenhauser, *Homor*, p. 112-123, nr. XXV ; rezumat, T. Bălan, *Doc. bucovinene*, III, p. 126.

4. — *1704 (7213) nov. 24, Iași* — Mihai Racoviţă, domnul Moldovei, poruncește slujitorilor domnești din ținutul Cernăuților să nu ia nici un fel de dare de la oamenii din satul Toporăuți, proprietate a mănăstirii Barnovschi, care era închinată Patriarhiei Ierusalimului.

Sînt scutite 1500 de oi, 500 mascuri de gorștină și 1000 stupi de deșetină. Dacă satul avea mai multe oi, mascuri sau stupi pentru acelea să fie percepute dările respective. Axinte uricar.

Nr. inv. 2093

Original (448 x 306 mm.), filigran, pătat, îndoituri, semnătura domnului presărată cu nisip aurifer, sigiliu inelar octogonal în chinovar (17 x 19 mm.), avînd pe scut heraldic timbrat de o coroană deschisă cu trei fleuroane, capul de bour cu soarele și luna în părți încadrat de anul : „17—03", în exergă legenda. Nota tergală : „7213 noiembrie 24. Pentru satul Toporăuți".

5. — *1705 (7213) iunie 2, Iași* — Antioh Cantemir, domnul Moldovei, scrie tuturor slujitorilor domnești și boierești, precum și starostilor de Cernăuți să nu încaseze nici o dare de la locuitorii din satul Toporăuți al mănăstirii lui Barnovschi. A scris Toader Orheianul.

Nr. inv. 2051

Orig. (448 x 307 mm.), deteriorat la îndoituri, semnătura domnului, sigiliul inelar octogonal (17 x 19 mm.) în chinovar, avînd în cîmpul sigilar capul de bour cu soarele și luna în părți, încadrat de anul 16-96, iar deasupra coroană deschisă cu trei fleuroane, în exergă, legenda.

Nota tergală : „7213 iunie 2, Satul Toporăuți".

6. — *1707 (7215) februarie 5, Iași* — Antioh Cantemir, domnul Moldovei, scutește pe vecinii mănăstirii Putna din satul Cuciurul Mare, ținutul Cernăuți de toate dările, precizînd că au obligații numai față de mănăstire. A scris Vasilie Neagul.

Nr. inv. 2049

Orig. (432 x 289 mm.), filigran, semnătura domnului, sigiliu inelar octogonal în chinovar (17 mm.), în cîmpul sigilar cap de bour cu soarele și luna, în partea superioară o coroană deschisă cu trei fleuroane, flancat de anul : 16-96, în exergă legenda.

Ed. text, G. Popovici, *Opt documente române*, în „Candela", Cernăuți, 1886, p. 550-559 ; rezumat, D. Dan, *Cronica Episcopiei Rădăuți, cu apendice de documente slavone originale și traduse și mai multe instrucțiuni*, Viena, 1912, p. 181-182 ; Rez. T. Bălan, *Doc. bucovinene*, III, p. 131.

7. — *1707 (7216) decembrie 11, Iași* — Mihai Racoviţă, domnul Moldovei, scutește satul Cuciurul Mare din ținutul Cernăuți, al mănăstirii Putna de desetină, gorștină, conace, podvoade, cai de olac, solărie, deșugubine, precizînd că pe locuitori îi va judeca numai egumenul, afară de moartea de om, care va fi judecată de marele vornic. A scris Vasilie Neagul.

Nr. inv. 2048

Orig. (638 x 262 mm.), filigran, invocația simbolică și intitulația domnului frumos ornate în chinovar, sigiliu inelar octogonal aplicat în chinovar, semnătura domnului.

Nota tergală : „Mănăstire Putna ot Mihai voievod cuciurenilor și desetină. S-au cercat. Cuciur pentru desetină. 7216 decembrie 11".

Ed. text, D. Dan, *op. cit.*, p. 180-181 ; rez. T. Bălan, *op. cit.*, p. 135-136.

8. — *1707 (7216) decembrie 11, Iași* — Mihai Racoviţă, domnul Moldovei, scrie locuitorilor din Cuciurul Mare, ținutul Cernăuți să revină pe la casele lor fără nici o frică, deoarece cei care au ucis un evreu în hotarul satului lor au fost prinși. A scris Vasilie Neagul.

Nr. inv. 2046

Orig. (319 x 198 mm.), filigran, rupt la îndoituri, sigiliu inelar octogonal aplicat în chinovar (15 x 16 mm.) avînd în cîmpul sigilar capul de bour, deasupra o coroană deschisă cu trei fleuroane.

Nota tergală : „S-au cercat. Cuciur".

Ed. text, G. Popovici, *op. cit.*, p. 561-562 ; rez. T. Bălan, *op. cit.*, p. 136.

9. — *1710 (7218) februarie 3, Iași* — Nicolae Mavrocordat, domnul Moldovei, scrie tuturor categoriilor de slujbași care strîngeau dările pentru domnie să nu intre în satul Toporăuți al mănăstirii Barnovschi întrucît acesta plătea direct la visterie pentru satele ei. A scris Axintie uricar.

Orig. (429 x 293 mm.), filigran, deteriorat la îndoituri, sigiliu inelar octogonal aplicat în chinovar, semnătura domnului. Nota tergală : „Toporouți. 7218 februarie 3".

Ed. mențiune, T. Bălan, *op. cit.*, p. 160.

10. — *1711 (7220) noiembrie 20, Iași* — Nicolae Mavrocordat, domnul Moldovei, scrie slujitorilor săi din ținutul Cernăuți, gorștinarilor de oi, deșegubinari, olăcari, podvodari, conăcari, că satul Toporăuți este scutit de toate dările către domnie. A scris Axintie uricar.

Nr. inv. 2088

Orig. (436 x 302 mm.), pătat, sigiliu inelar octogonal în chinovar, semnătura domnului presărată cu nisip auriu.

Nota tergală : „7220 noiembrie 20".

11. — *1719 (7227) aprilie 15, Iași* — Mihai Racoviţă, domnul Moldovei, întărește mănăstirii Moldovița hotarul satului Vama arătînd că în urma plîngerii călugărilor a trimis pe vornicii de Cîmpulung, Constantin Zbierea, fost mare șetrar și Vasilie Ciudin, fost postelnic, care au constatat că mulți cîmpulungeni și-au întemeiat fără drept gospodării pe moșia mănăstirii și care au fost stricate de către slujitorii domnești. A scris Axintie uricar.

Nr. inv 2096 a

Orig. (440 x 309 mm.), rupt la îndoituri, invocația simbolică și instituția ornate cu chinovar, sigiliu în ceară roșie, desprins, semnătura domnului.

Nota tergală : „Vama. 7227 aprilie 15".

Ed. text german, Wickenhauser, *Die Urkunden des Klosters Moldovița*, p. 116 ; ment. A. Bocănețu, *Mănăstirea Moldovița*, p. 50 ; text, T. Bălan, *op. cit.*, p. 202-204.

12. — *1719 (7227) aprilie 15, Iași* — Mihai Racoviţă, domnul Moldovei, trimite pe vornicii de Cîmpulung să strice casele cîmpulungenilor făcute pe hotarul satului Vama, al mănăstirii Moldovița.

Nr. inv. 2096 b

Suret întocmit de către Procopie uricar la 24 iulie 1771, cu o copie în limba germană de Moldovan translator. Nota tergală : „Vama și Cîmpulung 7227 aprilie 15".

13. — *1721 (7229) mai 22, Iași* — Mihai Racoviţă, domnul Moldovei, scrie lui Adam Luca, sulgeriul să cerceteze situația moșiei lui Paholghi din Spătărești, ținutul Sucevei pe care a dăruit-o lui Calmașul, iar acesta nu și-a ținut promisiunea de a-l întreține.

Nr. inv. 4813

Orig. (300 x 195 mm.), filigran, deteriorat la îndoituri, pătat, sigiliu rotund aplicat în chinovar (45 mm.)

Nota tergală : „Carte gospod Vasili Milu".

14. — *1723 (7232) decembrie 4, Iași* — Mihai Racoviţă, domnul Moldovei, poruncește „la boieri și la slujitori și la olăcari" din Cernăuți să nu ia de la locuitorii din satul Toporăuți, al mănăstirii Barnovschi „pentru de mîncare, pentru grăunță, pentru fîn, pentru cai de olac" întrucît sătenii se achită de dări către egumenul mănăstirii.

Nr. inv. 2091
Orig. (315 x 194 mm.), filigran, puțin deteriorat la îndoituri, sigiliu inelar octogonal în chinovar, semnătura domnului presărată cu nisip auriu. Notă tergală.

15. — *1726 (7234) iulie 15, Iași* — Mihai Racoviță, domnul Moldovei, dăruiește mănăstirii Sf. Ilie de lîngă tîrgul Sucevei, un loc în hotarul tîrgului, în preajma satului Areni. Hotare : Fîntîna Arenilor, pîrîul Șcheii, drumul cel mare al Cîmpulungului, podul de piatră peste pîrîul Frumoasa, hotarul Litenilor, hotarul Zahareștilor, hotarul Stroieștilor, hotarul Șcheii, hotarul mănăstirii pînă în vîlceaua din dreptul fîntînii Arenilor. A scris Vasilie.

Nr. inv. 1989
Orig. (400 x 322 mm.), filigran, rupt la îndoituri, pătat, invocația simbolică și inițialele în chinovar, semnătura domnului presărată cu nisip aurifer, sigiliu inelar octogonal în chinovar cu capul de bour flancat în partea superioară de soare și lună, iar în partea inferioară anul · 17-03. Deasupra capului de bour coroană, în exergă, legenda.
Nota tergală : „Ispisoc ot Mihai voievod pentru o bucată de loc ce-au dat danie la Sf. Ilie din hotarul tîrgului Socevii. S-a scris. 7234 (1726)".
Ed. text, E. Costea, *Mănăstirea Sintilie*, Cernăuți, 1930, p. 129-130.

16. — *1727 (7235) martie 6, Iași*, — Grigore al II-lea Ghica, domnul Moldovei, iartă pe sătenii din satul Toporăuți, ținutul Cernăuți, pentru greșelile făcute către egumenul mănăstirii în timpul domniei lui Mihai vodă Racoviță, cerîndu-le să trăiască în pace cu mănăstirea și să nu mai cheme „oameni din țara leșască și de pe aiurea cîți de mulți să vie să se așeze acolo".

Nr. inv. 2052
Orig. (320 x 196 mm.), filigran, pătat, rupt la îndoituri, sigiliu inelar octogonal (16 mm.), aplicat în chinovar. Nota tergală : „7235 martie 6".
Ed. text, T. Bălan, *op. cit.*, IV, p. 69.

17 — *1728 (7236) august 3, Iași* — Grigore al II-lea Ghica, domnul Moldovei, ordonă vornicilor de Suceava să oprească pe armenii din oraș să ridice case pe moșia Gropile a mănăstirii Sf. Ilie.

Nr. inv. 1990.
Orig. (320 x 196 mm.), filigran, pătat, rupt la îndoituri, sigiliu inelar octogonal (16 mm.), aplicat în chinovar. Note tergale : „Carte g/ospo/d de la Ghica vo/ievo/d. Gropile de la Grigorie Ghica vo/ievo/d să împlinească vornicii de Suceava dejma mănăstirii Sântilii de la armenii de Suceava. Moșia împregiorul mănăstirii 7236 aprilie 8. 1723".
Ed. text, E. Costea, *op. cit.*, p. 131 ; rez. T. Bălan, *op. cit.*, IV, p. 85.

18 — *1729 (7237) aprilie 17* — Grigorie al II-lea Ghica, domnul Moldovei, trimite pe Dumitrașco Macri, staroste de Cernăuți să alunge pe oamenii din tîrgul Cernăuți care s-au așezat pe moșia Cuciurul Mare a mănăstirii Putna.

Nr. inv. 2050
Orig. (325 x 222 mm.) rupt la îndoituri, pătat, sigiliu inelar octogonal (16 mm.) Notă tergală.
Ed. text, G. Popovici, *op. cit.*, p. 562 ; D. Dan, *op. cit.*, p. 226 ; rez. T. Bălan, *op. cit.*, IV. p. 86.

19. — *1733 (7241) mai 13, Iași* — Constantin Mavrocordat, domnul Moldovei, scrie boierilor, starostelui de Cernăuți și tuturor slujitorilor care strîng dări în ținutul Cernăuți, că satul Toporăuți, proprietate a mănăstirii Barnovschi, este scutit de dări. întrucît acestea sînt plătite direct la visterie de către egumenul mănăstirii.

Nr. inv. 2087
Orig. (330 x 222 mm.), filigran, sigiliu inelar octogonal, aplicat în chinovar, cu stemele reunite, semnătura domnului presărată cu nisip aurifer.
Ed. rez. T. Bălan, *op. cit.*, V, p. 29.

20. — *1734 (7242) ianuarie 12, Iași* — Constantin Mavrocordat, domnul Moldovei, trimite pe Nicolae Costin, staroste de Cernăuți și pe căpitanul Manoli să facă hotarnica moșiei Cozmin, proprietate a mănăstirii Putna, împresurată de către Dumitrașco Baenschi, vornicul de Cîmpulung Rusesc.

Nr. inv. 2047
Orig. (190 x 309 mm.), filigran, deteriorat la îndoituri, sigiliul rotund (51 mm.) aplicat în chinovar cu următoarea reprezentare : două scuturi ovale, acolate, în cel din dreapta capul de bour cu coarnele ușor recurbate înspre exterior și stea între ele ; în cel din stînga acvila cruciată. Scuturile înconjurate de cartuș rococo sînt timbrate de o coroană deschisă cu trei fleuroane. În exergă, între două cercuri perlate legenda în limba slavă. Nota tergală : „S-au cetit. 7242 ianuarie 12".
Ed. text, G. Popovici, *op. cit.*, p. 563 ; rez. T. Bălan, *op. cit.*, IV, p. 127.

21. — *1734 (7243) octombrie 21, Iași* — Constantin Mavrocordat, domnul Moldovei, cere lui Constantin Silion, fost mare medelnicer și lui Solomon Botez, fost mare șetrar, să delimiteze părțile de moșie ale lui Grigori Deleu din moșia Antilești și Spătărești, ținutul Suceava pe care acesta le dăruise lui Vasile Bașotă, postelnic.

Nr. inv. 4820
Orig. (314 x 196 mm.), filigran, deteriorat la îndoituri, sigiliu rotund (51 mm.), aplicat în chinovar cu stemele reunite. Nota tergală : „Cartea g/os/p/o/d să hotărască Antilești și Spătărești. Vasili Milu. 7243 oct/ombrie 21".
Ed. rez. A. Gorovei, *Folticenii. Cercetări istorice asupra orașului*, Fălticeni, 1938, p. 85.

22. — *1735 (7243) ianuarie 10, Iași* — Constantin Mavrocordat, domnul Moldovei, ordonă vornicilor din Cîmpulung să cerceteze conflictul ivit între mănăstirea Moldovița și locuitorii din Cîmpulung, arătînd că s-a plîns Teofan, egumenul mănăstirii că răzeșii cîmpulungeni s-au așezat și și-au construit case pe niște fînețe ale mănăstirii, motivînd că le-ar fi cumpărat de la cei din satul Vama și nu plătesc nimic mănăstirii.
Domnul precizează că vecinii mănăstirești din Vama nu aveau dreptul să vîndă pămîntul ce nu era al lor și nici să aibe cîrciume, vinderea băuturilor fiind monopol al mănăstirii. A recitit al treilea logofăt.

Nr. inv. 1986
Orig. (320 x 197 mm.), filigran, pătat, îndoit, fila o doua ruptă jumătate, sigiliul inelar octogonal aplicat în chinovar avînd în scutul oval susținut de lambrechinuri, bourul cu steaua între coarne și acvila cruciată. Scutul este timbrat de o coroană deschisă cu trei fleuroane. De o parte și de alta inițialele domnului.
Nota tergală : „Pentru Cîmpulungu și Vama 7243 ianuarie 10".

23. — *1735 (7244) octombrie 10, Iași* — Constantin Mavrocordat, domnul Moldovei, scrie lui Adam Luca, fost mare sluger, să cerceteze jalba făcută de Vasile Bașotă, postelnic care se plînge că a cumpărat trei părți din moșia Spătărești, ținutul Suceava, de la Gligori Deleu iar acum se ridicase un oarecare Micul care pretindea că este rudă cu Gligori Deleu și prin urmare susținea că are drepturi asupra părților de moșie arătate.

Nr. inv. 4821
Orig. (289 x 199 mm.), filigran, sigiliu rotund aplicat în chinovar (51 mm.) cu stemele reunite.
Notă tergală : „1780 săpt/embrie/ 16. Carte g/os/p/o/d pe satul Spătărești din ținutul Sucevii ci scrie către dumnealui sulgerul Adam Luca pentru ca să cerceteze pricina cu Micul ce să apucase cu chipuri să intre la clironomia lui Gligori Deleu zicînd că este de neam cu Deleu și să protimisăști, care după cercetarea numitului boeri s-au cunoscut că umblă fără de dreptate că s-au arătat în scris de dumnealui sulger Adam Luca cum au rămas. Carte gospod. Vasili Milu".
Ed. rez. A. Gorovei. *op. cit.*, p. 85.

24. — *1736, octombrie 22, Iași* — Constantin Mavrocordat, domnul Moldovei, scrie lui Sandul Tăutul și la feciorii lui Vasilie Volcinschi din Cernăuți să se prezinte cu scrisorile de proprietate pe care le au asupra părților din moșia Antilești, ținutul Suceava întrucît boierii C. Silion, medelnicer și Solomon Botez, șetrar

vor alege părțile lui Gligori Deleu din moșia Antilești și Spătărești, pe care le dăruise lui Vasilie Bașotă, postelnic.

Nr. inv. 4822

Orig. (316 x 193 mm.), filigran, sigiliu rotund (52 mm.) aplicat în chinovar, avînd în cîmpul sigilar două scuturi ovale acolate, în cel din dreapta capul de bour cu steaua între coarne, iar în cel din stînga acvila cruciată. O coroană deschisă cu cinci fleuroane timbrează scuturile. În exergă, între două cercuri perlate, legenda.

Nota tergală : „Cartea g/os/p/o/d pe satul Antileștii de ținutul Sucevii : 7243 oct/ombrie/ 22. Carte gospodu. Vasile Milu".

Ed. rez. A. Gorovei, *op. cit.*, p. 33.

* — Nu coincide datarea din nota tergală, unde este indicat anul 1734.

25. — *1739 (7247) iunie 8* — Grigorie al II-lea Ghica, domnul Moldovei, scrie boierilor Adam Luca, fost mare sulger și lui Toader Bădeliță, vornicul de Suceava să meargă la silișteа Ciumulești și la Calna, ținutul Sucevei, așezare pe apa Moldovei și a Șomuzului ca să cerceteze plîngerea răzeșilor de aici care arătau că pămînturile lor ar fi fost împresurate de către Gligoraș Stroiescul, comis. A recitit marele logofăt.

Nr. inv. 4827

Orig. (322 x 220 mm.), filigran, pătat, deteriorat la îndoituri, sigiliu rotund (46 mm.) aplicat în chinovar cu stemele reunite, legendă cu intitulația domnului în exergă.

Nota tergală : „De la măria sa Gligori Ghica vodă pentru Ciumulești și pentru un vad de moară tot de acolo. 7245 iunie 10".

26. — *1746 (7254) iulie 20, Iași* — Ioan Mavrocordat, domnul Moldovei, întărește lui Iordache Cantacuzino, hatman satele Pîrjolita, Stolniceni, Stîngăceni și jumătate din satul Hilinți, toate pe Ciahur în ținutul Iași.

Nr. inv. 4920

Suret întocmit de Tănasi Petrachi uricar și logofăt de taină la 26 iulie 1826 și este autentificat de către Veniamin Costachi, mitropolitul Moldovei și A. Donici, marele logofăt.

LA CATALOGUE DES DOCUMENTS VOÏVODAUX SE TROUVANT DANS LA COLLECTION DU MUSÉE DÉPARTEMENTAL DE SUCEAVA (XVIII-ème SIÈCLE)

— Resumé —

Le présent ouvrage se propose de mettre en valeur une partie de l'archive du Musée Départemental de Suceava, á savoir les documents émis par la chancellerie princière de la Moldavie du XVIII-ème siècle.

Le matériel présenté met en évidence une série d'aspects socio-politiques, le mouvement pour la propriété aussi bien que des problèmes démographiques, comme, par exemple, les infiltrations de la population ukrainienne de Galicie dans certains villages appartenant aux monastères du nord de la Moldavie, par le système de sousaffermage pratiqué illégalement par les voisins des monastères.

Dans la présentation des documents on a tâché de rendre de la manière la plus exacte le contenu des documents, tout en mettant en vedette les noms des dignitaires, les toponymes, les hydronymes, on a fait des descriptions détaillées des sceaux, particulièrement de ceux contenant les armoiries réunies.

On a mentionné les éditions où lon a publié certains des documents.

ISTORICII T. BĂLAN ȘI D. BRAHARU DESPRE ÎMBOGĂȚIREA PATRIMONIULUI ARHIVISTIC NAȚIONAL

STELIAN MÎNDRUȚ

Procedeul restituirii epistolare exercitat tot mai frecvent și considerat deosebit de util astăzi pe tărîmul istoriei literare îngăduie cu prisosință emiterea aprecierii privind posibila situare a acestuia la frontiera cercetării istorice, tocmai datorită faptului că incumbă și cumulează date anumite, analizabile și indispensabile demersului științific novator. Scrisorile reflectă deseori atitudini care fac incertă delimitarea trasată între biografie și operă, viață și scriere ori autor și om, desigur că nu numai în cazul unor personalități marcante. Intensitatea nevoii de comunicare care apelează și se manifestă prin tehnica preferată a digresiunii, sporite ori micșorate datorită ambiției inculcate personalității dovedite plenar, deviază în privința sentimentului dezinvolturii necesare ce marchează imaginea vieții veridice ori transpuse tocmai prin sublinierea bivalenței dintre existent și inventat potrivit proiectului conștient sau inconștient. Adică ajungem să cunoaștem că viața trăită cotidian se derulează într-un mod anumit altfel apare imaginea transcrisă în momentul cînd narăm și proiectăm totul în dublu exemplar. Reflexivitatea mesajului este denotată de tocmai revelația faptului însemnat comunicat în funcție de vîrstă, cu privire la : peisaje, impresii culturale, caractere, conduite, concepții, oameni frecventați, frămîntări proprii. Corespondența scade în interes atunci cînd autorul procedează deliberat la exagerări care permit cunoașterea sa dincolo de limitele admisibile și conduc astfel la crearea personajului în sine. Pentru acest motiv enumerat, schimbul de epistole interesant pentru cunoașterea modalității de gîndire a celor care contribuiseră la evoluția științei și culturii provoacă deseori insatisfacție prin simplu fapt că expeditorii își asumă reciproc condiția de personalități. Un cîștig real există totuși pentru că un număr anumit de scrisori adresate aceleiași persoane favorizează conturarea temeinică a portretelor aflate în dialog scris.

Acestor opinii exprimate sumar mai sus încercăm să le raportăm intepretările desprinse din cercetarea unui fragment al corespondenței inedit dintre T. Bălan și D. Braharu, depistate în fondul personal al destinatarului ce donase cu generozitate un material arhivistic bogat filialei clujene. Contribuția epistolară prezentă își propune drept scop să militeze în direcția înlăturării „lespezii uitării" cu privire la cei doi istorici menționați și categorisiți deseori „minori" sau „regionali" și intrați în anonimat fiindcă cercetarea istorică locală nu practicase îndeajuns analiza trudei unor specialiști de respirație științifică nu neapărat de caracter național. „Reparațiile" și recuperările ulterioare, în șirul cărora situăm cu modestie și tentativa de față, caută să anuleze efectul vitregiei timpului și efectul acțiunii unor destine ingrate care copleșiseră creația istorică într-o perioadă istorică dată.

Nu intenționăm să ne repetăm cu amănunte privind biografia istoricului T. Bălan și în consecință stăruim preliminar numai asupra schițării unor puncte de referință din traiectul devenirii ca specialist fiindcă acestea converg celor semnalate în cazul lui D. Braharu, destinatarul scrisorilor cuprinse între anii 1965—1972.

Născut în 26 iulie 1885 la Gura Humorului [1] într-o familie de origine transilvană, T. Bălan urmează cursurile universitare la Cernăuți și Viena specializîndu-se în paleografie latină și germană. Va preda apoi la liceele din Cîmpulung-Moldovenesc, Cernăuți și Suceava, între anii 1908—1932, dovedind cultură generală și aptitudini profesionale excelente. Devine directorul Arhivelor Statului din Cernăuți în anul 1929(—1940) și își adîncește pregătirea arhivistică în paralel cu activitatea didactică din învățămîntul superior ca docent și conferențiar la Universitatea din capitala Bucovinei (1932—1940). Își susține doctoratul în 1930 cu teza despre revoluția românilor transilvăneni din 1848—1849, subiect cercetat cu predilecție și reluat apoi dezvoltat în cîteva studii și lucrări despre receptarea și evoluția fenomenului respectiv în Bucovina [2].

Temele majore ale analizelor întreprinse se constituie în etape importante din istoria modernă românească : 1821, 1848, 1871 și 1914—1918. Se va arăta preocupat totuși în principal de istoria Moldovei, iar în particular de cea bucovineană, apoi de trecutul Transilvaniei, de aici probabil provine epitetul greșit aplicat de istoric „regional". Editorul de izvoare documentare [3] acoperă prin volumele publicate perioada deschisă de evul mediu și pînă în secolul XX, culminînd prin studii însemnate despre personalitatea unui Onciu sau Hurmuzachi.

Constituind un model de viață și de muncă perseverentă, creatoare pe durata cîtorva decenii care însumează opera științifică impresionantă prin varietate și calitate, concretizată printr-un volum de peste 100 lucrări tipărite, T. Bălan se retrage de la catedră în urma pensionării survenite la 1 august 1946, profesorul emerit rămînînd să prelucreze în tihnă materialul documentar imens adunat în coroborarea pasiunii de cercetare ardentă dintotdeauna.

În scrisoarea adresată prof. S. Dragomir la debutul anului 1958, după transmiterea celor cuvenite istoricul T. Bălan descrie cîteva momente ale existenței sale zbuciumate din timpul războiului ultim mondial : refugiul la Sibiu și cercetarea întreprinsă în biblioteca „Astrei" și a Muzeului „Brukenthal" în legătură cu documentele revoluției de la 1848—1849. Cu aceeași ocazie își motivează încercarea de publicare a documentarului despre Cîmpulung Moldovenesc, intenție primordială încetățenită final datorită indicației ministrului forțelor armate din epoca respectivă [4].

Se stinge din viață la 24 noiembrie 1972 în plină putere creatoare, dovezi peremptorii fiind în acest sens epistolele adresate în săptămînile respective prof. D. Braharu ca și articolele publicate postum de Anuarul muzeului sucevean în paginile căruia colaborase activ și de care instituție științifică se considera extrem de strîns legat afectiv [5].

În antiteză cu T. Bălan care la origine este transilvan și prin strămutare devine moldovean se situează D. Braharu care, de obîrșie tot ardelean, este un moldovean care revine în Transilvania. Acesta se naște la 22 noiembrie 1898, în

1 L. Predescu, *Enciclopedia „Cugetarea"*, București, 1940, p. 69-70 ; M. Ignat, necrolog, în, *SMI-Suceava*, II, 1973, p. 321-322 ; *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978, p. 48.

2 *Istoria politică a Bucovinei din anii 1848—1850*, Cernăuți, 1924 ; *Colonelul Urban în Bucovina, 1849*, Cernăuți, 1926 ; *Refugiații moldoveni în Bucovina, 1821 și 1848*, București, 1929 ; *E. Hurmuzachi și memoriul Românilor ardeleni din luna lui februarie 1849*, Cernăuți, 1943 ; *Activitatea refugiaților moldoveni în Bucovina, 1848*, Sibiu, 1944.

3 *Familia Onciul*, Cernăuți, 1927 ; *Documente bucovinene*, I—VI, Cernăuți-București, 1933—1942 ; *D. Onciul*, Cernăuți, 1938.

4 Arhivele Statului Deva, *fond Prof. S. Dragomir*, nr. 96, fila 50 : Gura Humorului, 31.III.1958 ; vezi și *Din istoricul Cîmpulungului Moldovenesc*, București, 1960.

5 Vezi în *SMI-Suceava*, III, 1973, p. 77-113 și 159-195 ; despre donația făcută de soția sa Silvia, între care și documente din 1848, vezi în *SMI-Suceava* IV, 1977, p. 339 și V, 1978, p. 484, 604.

satul Cuț, comuna Dumbrava Roșie, județul Neamț [6] unde urmează școala primară. Frecventarea Școlii normale „Gh. Asachi" din Piatra Neamț este întreruptă de participarea în calitate de voluntar pe frontul primului război mondial. Învățătorul suplinitor și apoi definitivat în post este transferat în martie 1920 la liceul „Dragoș-Vodă" din Sighetu-Marmației, pentru ca apoi între anii 1921—1928 să fie titularizat la Școala civilă de băieți din Cluj. Absolvă concomitent cursurile facultății de litere și filosofie ale Universității clujene obținînd licența „Magna cum laude" în istorie și română. Pe durata unui deceniu, pînă în 1938, este profesor titular la Liceul de aplicație al Seminarului pedagogic, bibliotecar, secretar și administrator al Institutului de istorie națională înființat de profesorii I. Lupaș și Alex. Lapedatu. Deține totodată în același răstimp funcția de secretar al filialei „Ligii Culturale" din localitate. Din anul 1940 se va refugia la Craiova unde va preda la liceul militar, pentru ca apoi să devină inspector de specialitate și general în ministerul de resort, funcție păstrată și îndeplinită și după eliberare cînd contribuie major la așezarea învățămîntului românesc din Transilvania în cadrele noi dictate de situația patriei libere și independente. Între anii 1948—1960 va preda studiul istoriei și al românei la Cluj, iar între 1962—1967 la Abrud, anul ultim fiind cel al pensionării și obținerii titlului de profesor emerit. Din 1968 și pînă nu demult îndeplinise funcția de secretar al filialei Cluj a Societății de științe istorice.

Contribuțiile prof. D. Braharu cu privire la istoria modernă românească cu precădere cea a Transilvaniei, îmbrățișează aspecte distincte ale luptei politico-naționale de la sfîrșitul veacului XIX, centrate precumpănitor pe ecoul acțiunii memorandiste în opinia publică italiană. Doctoratul în istorie susținut în anul 1941 în fața unei comisii exigente formate din : R. Cândea, C. Daicoviciu, S. Dragomir, I. Lupaș, C. Marinescu, D. M. Teodorescu abordase tocmai subiectul enunțat [7]. Alte momente analizate parțial și publicate în reviste de cultură sau de specialitate se circumscriu evidențierii trecutului vieții bisericești autohtone și al presei române transilvănene. Anii profesoratului de la Abrud amintiți îngăduie aplecarea dascălului asupra unor fapte de istorie locală vizînd pe A. Iancu și moții săi în revoluția de la 1848—1849 [8].

Profesiunea de credință dovedită de activitatea istorică a prof. T. Bălan și începută încă din primii ani ai studenției este mărturisită într-una din cele dintîi scrisori adresate omonimului său din capitala Transilvaniei : „...Cum munca științifică a fost ocupația mea de predilecție, nu voi înceta a continua să mai public lucrări. Doresc numai să găsesc înțelegerea necesară, ceea ce nu este cazul..." [9].

Setul de mesaje datînd din anii 1965—1972 creionează imaginea specialistului aflat la masa de lucru cu întreaga paletă de probleme dezbătute în față, chestiunea studiilor realizate, posibilitățile de fructificare ale altora în revistele științifice cît și necesitatea donării unor documente arhivistice instituțiilor de profil din Cluj. Corespondența adresată lui D. Braharu se centrează astfel pe două coordonate stringente, conexate sarcinii îndeplinite de către destinatar în cadrul Institutului de istorie clujean și a contactului său permanent cu arhiva din localitate căreia îi cedase fonduri însemnate încă din anul 1945. T. Bălan își subliniază în permanență intenția publicării unor articole în Anuarul Institutului respectiv și faptul că lucrează intensiv atît la completarea lucrărilor sale mai vechi cît și la extinderea celor de dată mai recentă [10].

6 *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978, p. 72 ; *Omagiu Prof. emerit Dr. D. Braharu*, Cluj-Napoca, 1980, vezi tabelul biografic întocmit de C. Mircioiu, p. 3-12.

7 Studiile în franceză din *Revue de Transylvanie*, V, nr. 2, 1939, p. 173-202 ; VI, nr. 2, 1940, p. 242-274 ; vezi și în *Anuarul Institutului de istorie națională (AIIN)*, IX, 1943—1944, p. 1-130 ca și volumul separat din 1942.

8 Vezi lista de lucrări întocmită de N. Trifoiu, în, *Omagiu Prof. op. cit.*, p. 33-39.

9 Arhivele Statului Cluj-Napoca, *fond D. Braharu*, dosar 11, nr. 13 ; 19.VIII 1965.

10 *Idem*, nr. 15 ; 31. I. 1966.

Dacă veți binevoi, să-mi dați de știre, ce a respuns dl. Pascu. Alți corespondenți din Ardeal ai Lexiconului sînt :
prof. Vlad din Sibiu
prof. Vătășianu din Cluj
Dr. Bologa
Cu mare mulțumită și dragi salutări rămân al Dvoastre

T. Bălan

/notare cu creionul/
prof. Milan Șesan, Institutul teologic Sibiu, str. 1 Mai nr. 112
prof. Cândea Romul, Avrig

IV.

Gura Humorului 2. XI. 1972

Mult Stimate Domnule Coleg,

Posed în colecția mea documente referitoare la anul 1848 de la și despre colonelul Urban și gen. Iosef Bem. Neputându-le folosi, doresc să le donez unui institut de istorie din Cluj. Vă invit să trimiteți pe cineva ca să le ridice ca să le puteți preda institutului de istorie din Cluj pe care veți credea potrivit. În total : 15 documente scrise și tipărite.
Primiți, vă rog, expresia deosebitei mele stime

Teodor Bălan

V.

Gura Humorului 11. XI. 1972

Mult Stimate Domnule Profesor Braharu,

Vă trimit documentele ce le posed referitor la istoria Transilvaniei din anii 1848—1849 în legătură cu colonelul Urban și generalul Iosef Bem, cu doi tribuni care s-au refugiat în Bucovina și cu procesul verbal al ședinței ținută în Sibiu în ziua de 28/16 dec. 1848 cu rugămintea să binevoiți a le preda ca donație din partea mea Societății de științe istorice, filiala Cluj.
Binevoiți a-mi confirma primirea
Cu cele mai bune sentimente

Prof. Teodor Bălan

LES HISTORIENS T. BĂLAN ET D. BRAHARU SUR L'ENRICHISSEMENT DU PATRIMOINE ARCHIVISTIQUE NATIONAL

— Resumé —

Une partie de la correspondance de Teodor Bălan (1885—1972) et Dumitru Braharu (n. 1898), pour l'intervalle des années 1965—1972, gardée dans le fond particulier du dernier dans les Archives de l'Etat de Cluj-Napoca, offre au chercheur scientifique des aspects intéressants sur la vie et l'activité des deux historiens „régionaux".

La lettrex commentée dans sa majorité dans la partie d'intruction de cet article et illustrée en annexe par quelques pièces significatives, met en evidence la contribution du spécialiste de Moldavie à l'enrichissement du matériel archivistique concernant la révolution de 1848 en Transylvanie.

On considère que par ce travail entrepris on vient de faciliter à contourer une partie de leur existence et de leur activité dans le domaine du progrès de notre historiographie actuelle.

SCRISORI DE LA : C. C. GIURESCU, M. I. KOGĂLNICEANU, A. OȚETEA, SEXTIL PUȘCARIU, RADU ROSETTI, I. E. TOROUȚIU CĂTRE TEODOR BALAN

VASILE GH. MIRON
MIHAI-ȘTEFAN CEAUȘU

În galeria personalităților istorice românești, istoricul și editorul de documente Teodor Bălan (1885—1972) ocupă un loc bine meritat. În neprețuitul tezaur documentar păstrat de Arhivele Statului Suceava memoriei posterității, se găsesc și documentele donate de Teodor Bălan acestei instituții, din care s-a alcătuit fondul său personal. Acest fond constituie un bogat izvor de informații atît pentru cercetarea vieții și activității creatorului de fond, cît și a epocii în care a trăit și a problemelor de istorie de care s-a ocupat. În acest sens corespondența purtată cu istorici, cercetători, filologi și publiciști, cu prestigioase instituții din țară și străinătate din care amintim pe : Nicolae Iorga, Andrei Oțetea, Constantin Giurescu, Alexandru Gonța, Sever Zotta, prof. dr. Lothar Gross din Viena, Arhivele Casei Curții și Statului din Viena, Fundația „M. Kogălniceanu" și Institutul de istorie a artei București ș.a., atestă vasta și rodnica activitate de cercetare a trecutului istoric al Bucovinei din evul mediu și pînă în contemporaneitate desfășurată de Teodor Bălan. Scrisorile din acest fond oglindesc și aprecierea asupra studiilor sale consacrate unor personalități culturale sau istorice bucovinene ca Eudoxiu Hurmuzaki, Dimitrie Onciul, George Tofan etc. În plus documentele relevă o serie de informații referitoare la evenimentele epocii în care trăiau semnatarii scrisorilor. Dintre acestea poate cele mai zguduitoare sînt cele care surprind informații privind implicațiile dramatice asupra națiunii române datorate celui de-al doilea război mondial.

Pentru publicare am ales un număr de scrisori, care se referă în majoritate la activitatea publicistică a lui Teodor Bălan.

*
* *

Constantin C. Giurescu (1901—1977) în calitatea sa de director al Fundației „Așezămîntul cultural „Ion C. Brătianu" [1] a corespondat în 1928 cu profesorul Teodor Bălan în legătură cu editarea lucrării sale „Refugiații moldoveni în Bucovina la 1821 și 1848", în tipografia acestei fundații, unde a și apărut în 1929.

1

1928 mai 12, București. C. C. Giurescu comunică lui Teodor Bălan condițiile de publicare a lucrării „Refugiații moldoveni în Bucovina la 1821 și 1848".

[1] Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea*, București, 1940, p. 363.

AȘEZĂMÂNTUL CULTURAL
„ION C. BRĂTIANU"
Strada Paris, 8
No .....

București, 12 mai 1928

Stimate Domnule Bălan

Am primit scrisoarea Dumneavoastră precum și cele două studii pentru care vă mulțumesc. Le-am citit cu mare interes și le voi folosi la cursul de Istoria Românilor ce fac la Universitate.

În ce privește lucrarea despre : Refugiații moldoveni în Bucovina la 1821 și 1848, ea intră în vederile Așezământului. Vă rog deci a trimite manuscrisul spre a fi arătat Comitetului de direcție care decide în ultimă instanță asupra publicațiilor.

Așezământul dă ca drepturi de autor : 2000 de lei de coala de tipar (16 p.) pentru studii, 1500 lei de coală pentru documente și 50 de exemplare gratis.

Costul tiparului privește bine înțeles Așezământul.

Corectura I-a se face de autor ; cea de a doua de Așezământ și autor ; „bunul" de tipar se dă de către Așezământ.

În așteptarea manuscrisului D-voastră primiți încredințarea considerației mele.

C. C. Giurescu

Arh. St. Suceava, Fond personal T. Bălan, pachet III, doc. 45/1928, f. 1, orig.

*

* *

Mihail I. Kogălniceanu, nepotul marelui istoric și om politic Mihail Kogălniceanu, a fost cel care a luat inițiativa constituirii „Fundației culturale Mihail Kogălniceanu" în 1935, care își propunea să valorifice moștenirea marelui cărturar și om de stat prin adunarea de documente, editarea unei reviste, înființarea unui muzeu, a unei biblioteci și a unui institut de cercetări istorice și literare, toate consacrate vieții și activității marelui bărbat [2].

Editînd noua serie a „Arhivei românești" (1939—1946), Mihail I. Kogălniceanu nota în 1939 cu ocazia numărului inaugural, aidoma ilustrului său bunic, necesitatea unei educații civice prin „Cunoașterea trecutului /.../ plin de suferințe și apăsări, care a dat poporului nostru puterea de rezistență în cele mai nenorocite situațiuni /și/ întreține lumina patriotismului /.../, înnobilează și oțelește caracterele" [3].

Avînd preocupări mai vechi referitoare la legăturile dintre Hurmuzăcheștii și revoluționarii moldoveni [4] și dobîndind noi informații prin parcurgerea documentelor din arhiva familiei Hurmuzachi, puse la dispoziție atît de generos de Sever Zotta și urmașii acestuia, Teodor Bălan propunea la începutul anului 1943 „Fundației culturale Mihail Kogălniceanu" colaborarea sa la „Arhiva Românească", seria nouă, prin publicarea unor scrisori între Kogălniceanu și Hurmuzăcheștii. Mihail I. Kogălniceanu primind „cu multă plăcere propunerea /.../ de colaborare" îi cerea la 21 martie 1943 să trimită „fără întîrziere" articolul [5].

1

1943 aprilie 27, București. Mihail I. Kogălniceanu face unele recomandări lui Teodor Bălan pentru îmbunătățirea articolului său de la „Arhiva Românească".

2 Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu, (1817—1891) Bibliografie*, București, 1971, p. XXIII și LXXXI.

3 Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu, istoric*, Iași, 1974, p. 817.

4 T. Bălan, *Refugiații moldoveni în Bucovina 1821 și 1848*, București, 1929, p. 144.

5 Arh. St. Suceava, Fond personal Teodor Bălan, pachet III, doc.25.

București 27 April 1943

Stimate Domnule Bălan,

Următor promisiunii mele de acum trei zile, vă arăt mai jos observările ce mi-am permis a face în legătură cu lucrarea d-v. pe care mai degrabă aș intitula-o „Scrisori între M. Kogălniceanu și Hurmuzăcheștii", întrucît anul 1848, atât de important, nu e cuprins în studiul d-v.

Am citit cu vie emoțiune scrisoarea din 1 April 1840. Ea mi-a fost anunțată încă din 1940 de Sever Zotta cu scrisoarea sa din 17 Iunie. Câteva zile după aceia, am crezut nimicit tezaurul de documente de acolo și am publicat, ca document, scrisoarea lui Zotta, în fruntea Tomului V al Arhivei Românești.

Trimit în plic separat Tomul V și voiu trimite succesiv și celelalte tomuri apărute până acum.

Evident că articolul d.v. trebuie să se refere la scrisoarea lui Zotta, care a numit scrisoarea lui Kogălniceanu din April 1840 „actul de nastere al revistei Arhiva Românească".

Important mai e de relevat : că Arhiva Românească a fost anunțată de redactorul ei ca o „foaie retrospectivă și trimestrială" în 1840. Posed o fotografie după coperta exterioară a revistei, scoasă de la Academie și voiu scoate un clișeu, pe care il veți alătura lucrării dv.

Apoi, vă rog să scoateți, cu cheltuiala mea, o copie fotografică depe sigiliul scrisorii de mai sus, cu inscripția, dată de Zotta, „Redacția Daciei Literare — 1840", care fotografie (în mărime originală) rog a mi-o trimite pentru a dispune facerea clișeului tot pentru articolul dv.

Intru cât documentele prezentate, privesc corespondența lui Kog/ălniceanu/ cu Hurmuzăcheștii, trebuie să căutați și scrisoarea celui dintăi din 27 Noembre 1844 către C. Hurmuzachi, menționată deasemeni în Tom V în scrisoarea lui Zotta. Ea urmează a fi intercalată între acea din 1840 și cele din 1849. Ca lămurire vă pot spune că a fost trimisă la Kog/ălniceanu/ dela mănăstirea Râșca, unde el se afla închis din poruncă domnească. În această chestiune veți găsi acte interesante publicate de Gh. Ungureanu (directorul Arhiv. Stat. din Iași) la 1938 în „Istoria avocaturii în Moldova", vol I pp. 171/5.

Pasagiul lui Zotta dela sfîrșitul scrisorii „poate în chestia scandalului dela Teatru" mi-e necunoscut. Un „scandal" a fost la teatrul din Iași, dar în 1845 (v. El. Rădulescu Pogoneanu : Viața lui Alecsandri, Edit. Scrisul Românesc. Craiova p 79). Am scris d-lui Gh. Ungureanu, care poate știe ceva.

Urmează acum câteva observări ce-mi permit a face în interesul preciziei lucrărei. Îmi închipui că ați păstrat copie după articolul dv. Precizările ar urma să le faceți fie în text, fie în note.

Se poate nota că Kog/ălniceanu/ a ajuns întăia oară la Cernăuți în 1821, copil de patru ani, când aga Ilie și-a dus, ca refugiu, toată familia acolo. Nu am la îndemână volumul d-v. „Refugiații moldoveni din 1821" pentru a găsi precizările.

De amintit că în 1834 se afla la Cernăuți în trecere spre Luneville unde urma să-și facă studiile.

Nu cred că Kog/ălniceanu/ să se fi întâlnit atunci acolo cu vre un Hurmuzachi. Descrierile din Haneș nu lasă a se presupune ceva în această privință. Nepoții episcopului de Roman nu erau Hurmuzăcheștii. Dealtminterea sosind la Viena poménește de un Ungurean și de Hurmuzachi care ar fi umblat numai cu iconomul Grigore și cu „Monsiu Lencur", iar nu cu tinerii școlari. Era și natural. C. Hurmuzachi avea atunci 23 ani pe când Kog/ălniceanu/ avea 17 ani iar Beizadelele și mai puțin. Dacă Kog/ălniceanu/ ar fi văzut pe vre un H/urmuzachi/ la Cernăuți, ar fi relatat aceasta tatălui său, dacă nu chiar din Cernăuți, dar de sigur din Viena când poménește de Constantin.

Legăturile lui Kog/ălniceanu/ cu C. H/urmuzachi/ din 1834 erau deci numai cunoștințe de vedere.

„Eudoxiu H/urmuzachi/ se afla atunci la Cernăuți". Rog a indica sursa de informație.

„Acestei prodigioase familii" cred că ar trebui înlocuit cu un termen mai potrivit, cum ar fi : importante sau chiar celebre sau ilustre.

Const. H/urmuzachi/ s'a așezat definitiv în Moldova la 1840 : rog arătarea sursei, căci mai jos arătați că în 1839 C. H/urmuzachi/ a intrat în slujba lui C. Balș. Acesta avea moșii atât în Moldova cât și în Basarabia. Denumirea de „basarabean" nu e tocmai exactă.

C. H/urmuzachi/ se ocupa și cu administrarea moșiilor lui Balș. Vezi scris/oarea/ lui Zotta din Tomul V.

Citatul din scris/oarea/ lui Eudoxiu H/urmuzachi/ către C. H/urmuzachi/ din 1840 : rog trimiterea la sursă.

Kog/ălniceanu/ a trecut hotarul Bucovinei pela Cornul Luncei : rog expl/icații în notă.

Descoperirile lui C. H/urmuzachi/ făcute la Chișinău și Odesa au ajuns la cunoștința lui Kog/ălniceanu/ chiar prin cel dintâi.

Miniștrii austriaci Stadion și Bach se găseau la Olmütz și Kremzier : rog arătați sursa.

Vă rog să mă iertați de libertatea ce mi-am luat a Vă face cunoscut observările mele și sper că îmi veți comunica dacă ele sunt cu temei sau fără.

În așteptarea știrilor d-v, vă rog a primi odată cu scuzele mele pentru lungimea scrisorii, salutările mele cele mai distinse.

Mihail Kogălniceanu

Arh. St. Suceava, Fond personal T. Bălan, pachet III, doc. 27/1943, f. 1-2, orig.

2

1944 august 3, București. Mihail I. Kogălniceanu comunică lui Teodor Bălan evacuat la Turnișor, județul Sibiu, că din cauza bombardării Editurii Cartea Românească, tomul IX pe 1943 al „Arhivei Românești" se trage din nou în pagină.

București 3 August 1944

Stimate Domnule Bălan

Cu plăcere am primit știri dela dv. Revista Tom IX era aproape complect tipărită ; la începutul /lui/ Mai bombardamentul incendiind atelierele Cărței Românești, a distrus o parte din coli și restul zațurilor netrase în coli. O parte din manuscrise fiind la autori (Sacerdoțeanu, P. P. Panaitescu) care erau plecați din București ; alt manuscris (D. P. Bogdan) neputînd fi recules din cauza distrugerei literilor chirilice și rusești am trebuit să mă decid să fac să apară numai partea I a tomului IX cu 188 pag. din care 160 (zece coli) au fost salvate dela incendiu, iar restul de 28 pagini se revizuește acum, urmând a se trage săptămâna viitoare.

La articolul dv. pus la punct cu îndreptările știute și complectări din archiva Fundației M. Kogălniceanu, am alăturat planșa Arh. Rom. din 1840, revistă trimestrială.

Extrasele sunt pe cale a fi trase și ele și le veți primi pe calea arătată de dv.

Ce ați putut scoate din Bibliotecă și Duzinchievici din Arhive ?

Cu dorința de a mai căpăta știri dela dv. vă trimit cele mai cordiale salutări.

Mihail Kogălniceanu

Arh. St. Suceava, Fond personal T. Bălan, pachet III, doc. 28/1944, f. 1, orig.

*

* *

Andrei Oțetea (1894—1977), unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai istoriografiei românești, profesor la Universitatea din Iași și București, director al Institutului de istorie „N. Iorga" și președinte al secției de istorie a Academiei Republicii Socialiste România etc, autor al unor valoroase studii de istorie a României (menționăm pe cele referitoare la Tudor Vladimirescu, ce au fundamentat caracterul de revoluție a acțiunii acestuia) și universală (Renașterea și Reforma

etc)[6], a fost unul dintre cei care l-au sprijinit pe Teodor Bălan în activitatea sa istoriografică postbelică.

Scrisorile pe care le publicăm în continuare, extrase din corespondența purtată în perioada 1957—1960, sînt sugestive în această privință.

1

1957 aprilie 18, București. Andrei Oțetea face cunoscut lui Teodor Bălan că a primit manuscrisele trimise și-i cere trimiterea manuscrisului lucrării Cîmpulungul Moldovenesc.

București, 18 IV 1957

Stimate tov. Bălan,

Am primit manuscrisele Dtale, și te rog să mă ierți că răspund așa tîrziu. Două luni am lipsit din țară, iar în restul timpului am fost prins de atîtea lucruri încît am pierdut din vedere scrisoarea Dtale.

Aceasta nu înseamnă că nu m-am ocupat de manuscrisele Dtale. Mai întîi „Vornicelul și Vătămanul"va apare în „Studii și materiale de Istorie medie".

Darea de seamă în forma aceasta n-o putem publica. Ne-a surprins tendința de a justifica o publicație, care e o rușine pentru noi. Eu sperам de la fostul elev al școalei arhivistice de la Viena, o recenzie nimicitoare. Noi am scăpat de teroarea incompetenței lui Roller (altfel n-aș fi în fruntea Institutului). Și vrem să rupem cu metodele neștiințifice care au paralizat atîția ani activitatea noastră. Ceea ce așteptăm de la Dv. e să ne ajutați să restabilim regulile și metodele științifice în istoriografia noastră.

M-am interesat de manuscrisul monografiei Cîmpulung. Tov. ministru Bodnăraș, care ne vorbește totdeauna cu mare simpatie de Dta. și se interesează / de / lucrările Dtale, nu-și mai aduce aminte de soarta manuscrisului. L-a dat cuiva să vadă cum s-ar putea publica, dar nu știe cui. Dacă mai ai un exemplar, te rog să mi-l trimiți. Eu am propus Editurii Științifice (din Consiliul Științific al cărei fac parte) monografia Dtale și Editura e favorabil dispusă. Vrea chiar să creeze o colecție : „Monografii de tîrguri și orașe" și lucrarea Dtale ar putea deschide seria.

În privința celorlalte lucrări ale Dtale, am putea vorbi la Suceava, dacă se realizează excursia plănuită de Academie pentru săptămîna viitoare.

Cu cele mai alese sentimente colegiale

Prof. A. Oțetea

Arh. St. Suceava, Fond personal T. Bălan, pachet IV, doc. 8/1957, f. 1-2, orig.

2

1958 martie 8, București. Andrei Oțetea face cunoscut lui Teodor Bălan stadiul în care se găsesc materialele trimise pentru publicare.

București, 8 III 1958

Iubite tov. Bălan,

Darea de seamă asupra documentelor moldovenești va apare în „Studii" nr. 1. Studiile cu „Vornicelul și vătămanul" în nr. 3. „Cîmpulungul" cred că acum va apare. Acum vreo două sau trei săptămîni am primit un telefon de la tov. Constanța Crăciun (Ministerul Inv., departamentul culturii) care mă întreba ce știu de „Cîmpulungul" Dtale, unde se află ms și ce cred de valoarea lucrării. Peste două zile l-am întîlnit la o recepție pe tov At. Joja care mi-a pus aceleași întrebări. I-am spus : „V-a pus în mișcare pe toți tov. Bodnăraș". Mi-a răspuns că da.

La editură n-am putut vorbi că s-a mutat și nu-i mai știu adresa. Dar acum vreo lună secretarul Editurii mi-a spus că referatul era favorabil. Voia numai cu

6 *Enciclopedia istoriografiei române*, București, 1970, p. 247.

privire la partea întîia o altă dispoziție a materiei. Acum cred că au renunțat la rezervele lor.

Cu cele mai bune salutări

A. Oțetea

Arh. St. Suceava, Fond personal T. Bălan, pachet IV, doc. 10/1958, f. 1-2, orig.

3

1960 aprilie 30, București. Andrei Oțetea îl felicită pe Teodor Bălan pentru apariția cărții „Din istoricul Cîmpulungului Moldovenesc".

București, 30 aprilie 1960

Iubite tov. Bălan,

Am primit cartea și scrisoarea Dtale și m-am bucurat foarte mult. În sfîrșit, după atîtea avataruri și frămîntări „Cîmpulungul Moldovenesc" a văzut lumina tiparului.

Alt om mulțumit a fost și tov. Țugui, care s-a interesat mult de tipărirea cărții Dtale și ar vrea să vadă tipărite și documentele și, eventual „Das moldawische Steuerwesen" al Dtale.

Deci curaj pentru alt asalt și multă sănătate

A. Oțetea

Arh. St. Suceava, Fond personal T. Bălan, pachet IV, doc. 22/1960, f. 1, orig.

*
* *

Sextil Pușcariu (1872—1948), lingvist și istoric literar cu o aleasă cultură filozofică, profesor de limba și literatura română la Universitatea din Cernăuți și Cluj, director al Muzeului limbii române din Cluj și al buletinului muzeului — revista „Dacoromania" [7], în corespondența purtată cu Teodor Bălan aprecia ampla documentație folosită în elaborarea lucrării „Suprimarea mișcărilor naționale din Bucovina pe timpul războiului mondial 1914—1918" și „Rolul lui Vasile Bodnărescu în preajma unirii," și ca unul ce a trăit și avut un rol personal în realizarea unității național statale a românilor îi făcea cunoscut unele aspecte necunoscute referitoare la rolul lui Vasile Bodnărescu, al lui Ion Nistor și al său în acele zile fierbinți ale istoriei românilor.

1

1938 octombrie 8, Cluj. Sextil Pușcariu dă lui Teodor Bălan unele amănunte menite să îmbunătățească lucrarea „Vasile Bodnărescu și rolul său în preajma

Cluj, 8 X 38

Iubite Domnule Coleg,

Îți mulțumesc pentru cele trimise. Prietenul nostru comun, regretatul Vasilică Bodnărescu, merita să-și aducă Bucovina cu recunoștință aminte de faptele lui, acum cînd s-au împlinit 20 de ani dela Unirea pentru care a lucrat cu atita suflet.

Pentru D-ta, care ești istoric și deci e bine să cunoști adevărul întreg, următoarea mică rectificare la cele relatate la pg. 9-10. La începutul lui Noemvrie, au venit la Cernăuți Tofan și Marmeliuc. Dela gară au venit direct la mine. Erau trimiși ca să-l cheme pe Flondor la Iași, ca să ducă în mod formal vestea Unirii Regelui Ferdinand. Am fost cu ei la Flondor, care nu s-a dus, sub cuvînt că prezența lui la Cernăuți este absolut necesară. M-a însărcinat pe mine, în calitate de secretar de stat la Afacerile străine, să fac acest lucru, dîndu-mi o acreditivă

7 *Ibidem*, p. 272.

și instrucții verbale. Vasilică Bodnărescu avea să mă întovărășească. De fapt el a luat parte la toate audiențele și recepțiile la care au fost. În dimineața audienții Nistor mă întreabă dacă aduc vreun document scris. Nimeni nu ne gîndiserăm la așa ceva. Imediat m-am așezat la masă și am făcut textele celor două adrese pe care aveam să le prezint Regelui Ferdinand și Reginei Maria — cea dintîi cu ajutorul lui I. Nistor — și un caligraf fu adus în grabă ca să le transcrie pe o hîrtie mai bună (căci pergament nu se găsea la Iași).

Cu cele mai bune sentimente

Sextil Pușcariu

Arh. St. Suceava, Fond personal T. Bălan, pachet IV, doc. 36/1938, f. 1-2, orig.

*
* *

Radu R. Rosetti (1877—1949), general și istoric militar, președinte al Consiliului Muzeului Militar Național, conservator al Bibliotecii Academiei Române, membru și secretar al Academiei Române [8], în corespondența sa cu Teodor Bălan s-a interesat de activitatea sa de cercetare istorică, apreciindu-i lucrările și îmbărbătîndu-l în momentele mai grele ale vieții.

Se pare că primele contacte epistolare datează din perioada cînd generalul Radu Rosetti lucrînd la organizarea Muzeului Militar Național și cunoscînd lucrările lui Teodor Bălan referitoare la Bucovina în primul război mondial, i-a solicitat unele materiale pentru muzeu. La această solicitare Bălan a răspuns cu promptitudine dînd unele informații și materiale pentru muzeu [9].

Reluînd corespondența în 1940, în condițiile acelor evenimente dramatice ce au lovit poporul român în vara acelui an, Rosetti încurajîndu-l pe Teodor Bălan, în fața nenorocirilor ce-l loviseră, îi scria că : „Un om întreg — și dacă fiecare dintre noi nu-i om întreg se va prăpădi neamul — nu se lasă doborît de o greutate sau chiar de o nenorocire, /.../. Este datoria cărturarilor să dee pilda cea bună, ei înhămîndu-se cei dintăi la lucru. La lucru deci !" [10].

În calitatea sa de secretar al Academiei Române, Radu Rosetti i-a indicat lui Bălan formalitățile necesare pentru înscrierea la premiu [11] și a susținut necesitatea premierii volumelor IV și V ale „Documentelor bucovinene" de către Academia Română. Aceasta era recunoașterea muncii autorului și a valorii științifice deosebite a acestor volume de documente. Premiul Academiei Române i-a fost acordat în 1942 [12].

1

1940 decembrie 16, București. Generalul Radu Rosetti comunică lui Teodor Bălan că „Documentele bucovinene" au fost înscrise la premiul Academiei Române.

16 Decembrie 1940

Stimate Domnule Profesor,

Cele două volume de documente bucovinene ale Dv. au fost înscrise la premiul ce l-ați solicitat, ținîndu-se seamă de situațiunea Dv. specială. Totuși ar fi bine ca să mai trimiteți cel puțin cîte un exemplar de fiecare, ușurînd astfel lucrul referenților.

Mulțumesc pentru bunele urări

Cu sincere salutări

R. Rosetti

Arh. St. Suceava, Fond personal T. Bălan, pachet IV, doc. 45/1940, f. 1, orig.

8 *Ibidem*, p. 284-285 ; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 741.
9 Arh. St. Suceava, Fond personal T. Bălan, pachet IV, doc. 41/1931, f. 1.
10 Ibidem, doc. 42/1940, f. 1.
11 Ibidem, doc. 44 și Anexa 1.
12 *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978, p. 48.

2

1942 august 7, București. Generalul Radu Rosetti cere lui Teodor Bălan să trimită manuscrisul lucrării / Corespondența lui George Tofan / spre a vedea dacă poate fi publicat de Academie.

ACADEMIA ROMÂNĂ

București, 7 August 1942
Calea Victoriei, 125

Stimate Domnule Profesor,

Lucrarea Dtale pare în adevăr interesantă, dar bine înțeles nimeni de aci nu se poate pronunța asupra publicărei sale sau nu până ce nu va fi văzută. Și asta cu atât mai mult cu cât, din pricina micșorărei fondurilor din pricina măririi costului tiparului, am fost nevoiți a hotărî că nu se vor tipări, în afară de lucrările membrilor Academiei, decât lucrări de un merit cu totul excepțional.

De aceea singurul sfat ce vă pot da este de a trimite manuscrisul Dv. aci cu o cerere.

Cu sincere salutări

R. Rosetti

Arh. St. Suceava, Fond personal T. Bălan, pachet IV, doc. 49/1942, f. 1, orig.

* * *

Ilie E. Torouțiu (1888—1948), publicist, istoric și critic literar, membru corespondent al Academiei Române, director al revistei „Convorbiri literare", originar din Solca, este autorul atît al unor studii filologice, din care amintim : „Studii și documente literare" (vol. I—IV, VII) „Pagini de istorie și critică literară" etc, cît și a valoroaselor studii, de demografie istorică a Bucovinei : „Românii și clasa dirigentă din Bucovina" (1911)", „Românii și clasa de mijloc din Bucovina", vol. I Meseriașii, vol. II Negustorii (1912—1913), „Poporația și clasele sociale din Bucovina" (1916) [13].

Corespondența lui Ilie E. Torouțiu cu Teodor Bălan, pe care-l cunoștea din perioada cît au fost colegi la Universitatea din Cernăuți, datează din perioada 1942—1947.

1

1942 aprilie 23, București. Ilie E. Torouțiu cere lui Teodor Bălan o recenzie dezvoltată asupra „Documentelor bucovinene" spre a o publica în ‚Convorbiri literare".

Profesor I. E. Torouțiu
Membru corespondent al Academiei Române
Directorul revistei „Convorbiri Literare"

București III, str. Argentina 39
23 April 942

Iubite Domnule Coleg Bălan,

Ești în drept să interpretezi numai din cauza întârzierii răspunsului meu drept refuz de a-ți întinde mîna ca semn al împăcării. Spun numai din cauza întârzierii și recunosc că ea s-ar fi prelungit până cine știe când, dacă, răscolind astăzi pe masă n-aș fi dat de scrisoarea D-tale rătăcită printre hârtii. Îți mulțumesc din toată inima și crede-mă că sunt și rămân fără nici o umbră de supărare al D-tale sincer prețuitor pentru munca uriașă ce ai depus-o până acum și se pare că merge mai departe cu aceeași râvnă.

13 Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 858.

Ca semn cât de mult prețuesc activitatea D-tale în domeniul cercetărilor istorice și caracterul D-tale prin gestul ce l-ai făcut, — cînd poate că eu eram cel obligat să-l fac, — Te rog foarte mult găsește pe cineva, dintre băeții cunoscători în ale izvodirilor istorice, care să alcătuească o amplă dare de seamă asupra Documentelor Bucovinene, *dela primul și pînă la ultimul volum, și voiu fi foarte bucuros să găzduesc în „Conv. Lit." o asemenea lucrare, care să pună în adevărata lumină meritele celui care a înfăptuit o operă de valoare capitală pentru Istoria Neamului Românesc. Respectoase sărutări de mână Doamnei Soții din partea mea, din partea soției mele complimente amândurora.*

Cu dragi salutări și caldă strângere de mînă

I. E. Torouțiu

D-Sale Domnului Profesor Teodor Bălan Cernăuți

Arh. St. Suceava, Fond personal T. Bălan, pachet IV, doc. 66/1942, f. 1, orig.

2

1943 octombrie 26, București. I. E. Torouțiu face lui Teodor Bălan unele observații critice referitoare la scrierea numelor proprii.

I. E. Torouțiu
Membru corespondent al Academiei Române
Directorul Revistei „Convorbiri Literare"

București 3, str. Argentina 39
26 Oct. 943

Iubite Domnule Coleg,

Mulțumesc pentru copia clișeului George Tofan, deși nu cred că se va putea face clișeu, deoarece pentru scopul reproducerii pe cale fotografică și apoi clișeu, copia reprezinta o sumă de defecte. Tocma de aceea rugasem fie a clișeului direct (sic !), fie o fotografie originală. Dacă s-ar putea face o fotografie, formatul numit „Cabinet" de către vre-un fotograf, aș suporta spesele cu mare plăcere, și cu recunoștință pentru Soc. p. Cultură și D-ta. Numai văd în scrisoarea D-tale : „am fost dăruit-o /fotografia/ „Soc. pt. Cultură". Probabil n-o mai are nici ea, decând cu marea nenorocire a Bucovinei și Basarabiei.

Recenzia e gata scrisă și culeasă, așteptând tocmai : fotografia. Apropos : de ce Gheorghe pretutindeni ? N-ai dat de replica lui Tofan de prin 909—10, când George Tofan explica pentru ce trebue să se scrie corect George nu Gheorghe. El se explica pe sine și în același timp îndemna pe alții să recunoască faptul că hotărîtor este modul cum se decide în România Liberă. Oricum, adevărat sau neadevărat punctul de vedere al lui George Tofan, un minim de respect ce-l datorăm oricui — și Tofan nu-i un oricine — e să-i scriem numele, cum și l-a scris purtătorul. Alecsandri, Vlahuță, Mihail Kogălniceanu, Mihai Viteazul etc. Și Tofan în interiorul lucrării doar pretutindeni se iscălește fără h. Idem : Morariu nu Morar, în interior chiar îi suprimi și corectezi numele lui Victor Morariu, tăind pe iu. Atunci de ce nu și la Stănică (Berariu), Sextil Pușcariu. Mai ales noi istoricii trebue să avem înțelegere pentru aceste amănunte ; o literă în plus, alta în minus, dă alt nume, altă persoană. În aparență ar fi pedanterii ; poate că la cuvinte comune ar fi chiar pedanterii — (deși nici aci nu-i tocmai așa) — la nume propriu nu numai că nu-i pedanterie, ci procedeul celălalt constituie o eroare capitală. La cuvinte comune : Eminescu : rătăcitoriii în rimă cu mori *altădată implor rătăcitor.*

În Luceafărul sunt 3-4 asemenea cazuri, și Eminescu avea ureche de seismograf în privința sunetelor, rimelor etc.

Se va înțelege că despre asta n-am vorbit în recenzie. Cetitorii vor observa însă Titlul cărții matale Gheorghe Tofan și permanența lui George în scrisul meu.

Nu știu ce te face să crezi că Direcția „Convorbiri Literare" n-ar primi cu mare cinste colaborarea matale. Numai o rugăminte : n-am literă cirilică nici slavonă, așa încât rog evită trimiterea unor texte care ar cuprinde texte slavone sau cirilice. Aștept acestea cu mare plăcere. Colaborarea colegului Bălan poate figura în fiecare număr cu câte o bucată. Și rezerv totdeauna spațiul necesar.

Pentru amabila matale Doamnă Silvia și pentru evocatoarele cuvinte adresate soției multe multe complimente și mulțumiri din partea soției și respectuoase sărutări de mînă din partea mea.

O călduroasă strângere de mână
devotat I. E. Torouțiu

Arh. St. Suceava, Fond personal T. Bălan, pachet IV, doc. 68/1943, f. 1-2, orig.

3

1945 ianuarie 21, București. I. E. Torouțiu mulțumește lui Teodor Bălan pentru cele două studii trimise și-l informează despre greutățile întîmpinate în editarea „Convorbirilor literare".

Prof. I. E. Torouțiu
Membru corespondent al Academiei Române
Directorul Revistei „Convorbiri Literare"

București 3, str. Argentina 39
21 Ian. 945

Iubite Domnule Coleg,

Tipografia „Bucovina" lovită în plin la 24 August de două bombe explozibile, a suferit grave avarii și acum se găsește în refacere. Până pe la Toamnă e greu să ne gândim la o reluare a activității publicistice. Dacă până atunci poți aștepta, trimite-ne manuscrisul. În tot cazul, D-ta ai ori când deschis paginile revistei ; despre asta nu mai trebue să fie vorba în viitor.

Între timp am primit foarte interesantele dtale lucrări, din punct de vedere informativ, prin materialul inedit :

1) Activitatea Refugiaților Moldoveni în Bucovina 1848
2) Eudoxiu Hurmuzachi și colecția lui de documente.

Regret că nu-mi stă la dispoziție nici mie revista Conv. Lit., pentru că întâiu tipografia aproape mortal rănită funcționează parțial, ca un om cu organismul în plină operație, și apoi un număr ar costa, tiparul 1000 exemplare, aproape un milion lei, cheltuieli pe care nu le pot suporta. La toamnă — poate — voiu încerca.

Distinse sărutări de mînă Dnei Bălan, complimente din partea soției.

Colegiale salutări
I. E. Torouțiu

Dsale Domnului Teodor Bălan. Membru al Academici Române Sibiu, Str. Avram Iancu 3*

Arh. St. Suceava, Fond personal T. Bălan, pachet IV, doc. 69/1945, f. 1, orig.

4

1947 aprilie 2, București. I. E. Torouțiu descrie lui Teodor Bălan greutățile prin care trece, care-l fac să nu mai poată edita „Convorbirile literare".

Prof. I. E. Torouțiu
Membru corespondent al Academiei Române
Directorul Revistei „Convorbiri Literare"

* Teodor Balan nu a fost membru al Academiei Române.

București 3, str. Argentina 39
2 Aprilie 947

Stimate Domnule Coleg,

„Convorbirile Literare" nu apar și nici nu prevăd momentul când m-aș putea decide să pornesc din loc. Cauza hotărâtoare a fost distrugerea a unei mari părți din sediul și inventarul tipografiei, ca și a întregii arhive a revistei, prin bombardamentul german asupra Capitalei, în noaptea de 23 și ziua de 24 august 1944. Refacerea merge anevoe și unele mașini nici nu se mai pot înlocui, deoare ce pe de oparte sunt de origină străină, pe de altă parte, chiar dacă s-ar relua schimbul comercial cu străinătatea, ar fi imposibil plata lor, cu moneda noastră anemiată. Apoi în ierarhia urgențelor vin la rând mai întâiu alimentele, îmbrăcămintea, încălțămintea etc, adecă cele strict necesare.

Am avut și nefericirea să-mi ardă casa în bombardamentul american, cu bombe incendiare, dela 7 Mai 1944, așa încât și — capitalul financiar ar fi un mare semn de întrebare pentru reapariția revistei care la 1 Martie a împlinit 80 ani. Totuși sper ; pentru când, nu știu. Deocamdată adun material. Pentru orientarea Dtale află că o coală de tipar 16 pg. format 17½ × 25, hârtie simplă, într-o mie exemplare, costă aproape cinci milioane lei.

Dacă în Gura-Humorului o duceți bine cu de-ale mâncării, locuința, încălzitul, spălatul, apa și lumina, atunci să știi că celelalte chestiuni de fond afectiv și spiritual trebue să rămână cu totul secundare față de marile dificultăți întâmpinate de cărturari în centre aglomerate. Chiria lunară pentru o cameră *goală, fără plata apei, luminei, încălzitului și a taxelor comunale, se ridică la 1—1.500.000 lei. Și ce poți face într-o cameră ? Așa încât : stați acolo, că stați bine.*

Lucrările privitoare la B cred că acum nu se pot tipări. Poate cea despre Moldova. Mă interesează de unde-i numirea Moldova, că doar nu vei fi rămas la nenorocirea stupidă a câtelei lui Bogdan ?

Sărutări de mână Dnei Bălan. Complimente dela soția mea.

Cu cele mai bune sentimente și colegiale salutări
I. E. Torouțiu

Dsale Domnului Profesor Teodor Bălan Gura Humorului Școala Normală de Fete

Arh. St. Suceava, Fond personal T. Bălan, pachet IV, doc. 70/1947, f. 1, orig.

BRIEFE von C. C. GIURESCU, M. I. KOGĂLNICEANU, A. OȚETEA, SEXTIL PUȘCARIU, RADU ROSETTI und I. E. TOROUȚIU an TEODOR BĂLAN

Zusammenfassung

Die Verfasser vorlegen einige Briefe aus dem persönlichen Bestand Teodor Balan, die in der Staatsarchiv Suceava sich aufbewahren, welche an dem Historiker, Urkundenbewahrer, und Urkundenverleger Teodor Balan (1885—1972) von C. C. Giurescu, M. I. Kogălniceanu, A. Oțetea, Sextil Pușcariu, Radu Rosetti, und I. E. Torouțiu, eingesandt worden sind. In ihrer Mehrheit diese beziehen sich auf die Forscungs-, Fassungs-, und Herausgabestätigkeit der diesem Werke in bezug auf die geschichtliche Vergangenheit der Bukowina von Mittelalter bis den ersten Weltkrieg, aus welchen man bemerken die sechs Urkundenbände *Documente bucovinene,* und zum Leben und Aktivität dem Eudoxius Hurmuzake und George Tofan. Die Briefe geben auch die Auskünfte über die Ereignisse dem Zeitalter in welches die Unterzeichner gelebt haben. Zwischen diese die Ereignisse anschauend der zweite Weltkrieg und seinen dramatischen Folgen auf rumänische Nation sind die erschüterndest. In Begleitung von einer kurzen biographischen Empfehlung über die Unterzeichner den Briefe und ihren Beziehungen mit Teodor Balan, die Briefe ergänzen das Bild seiner Zeit, Werk und Personalität.

MĂRTURII EPISTOLARE INEDITE REFERITOARE LA NICOLAE LABIȘ

NICOLAE CÂRLAN

Între documentele literare referitoare la viața și activitatea lui Nicolae Labiș, corespondența deține un spațiu extrem de restrîns. Excluzînd scrisorile utilizate de Gheorghe Tomozei (v. *Moartea unui poet*, 1972), pe cele publicate postum de unele periodice literare („Luceafărul", „Convorbiri literare", „Ateneu", ș.a.) și pe alte cîteva (inedite) adresate familiei sau colegilor de școală de la Fălticeni, nu cunoaștem altă corespondență ieșită de sub condeiul inspirat al autorului *Primelor iubiri*. Este mai mult decît probabil că acest număr redus de scrisori nu oglindește nici pe departe adevărata față a corespondentului Nicolae Labiș. Se va fi manifestat el și în acest plan la fel de redutabil ca în acela al creației ? Iată o întrebare la care ar fi hazardat să riscăm un răspuns tranșant atîta vreme cît deținătorii scrisorilor primite de la Nicolae Labiș nu se vor decide să le dea publicității. Judecînd numai după corespondența primită de poet, cîtă se păstrează în fondurile documentare ale Muzeului Județean Suceava, se pare că, în umbra poetului, corespondentul abia dacă se observă și s-ar putea zice că apetența epistolară nu-l prea caracteriza (a se vedea, în scrisoarea Doinei Sălăjan, „reprosul" : „Trebuie să-ți spun că ești cam zgîrcit cînd scrii").

Scrisorile adresate lui Nicolae Labiș — puțin numeroase și acestea — deși semnificative în primul rînd în ceea ce-i privește pe emitenți, ne apar în bună măsură relevante și pentru persoana și personalitatea autorului *Primelor iubiri*. Prietenii și confrații : Corneliu Sturzu, Ion Sîrbu, Radu Cârneci — foarte tineri și ei pe atunci — mizează pe spiritul de solicitudine bine cunoscut al poetului ; din scrisoarea lui Radu Cârneci aflăm că Labiș scria poezie de factură filozofică încă din 1953 ; „ieșenismul adevărat" — redacția revistei „Iașul nou" — îl cheamă „la matca dintîi", considerîndu-l, pe drept cuvînt, „exponentul liric al promoției de poeți care, în ultima vreme, și-a luat zborul de pe solul ieșean", sau, peste trei ani, aceeași revistă îi solicită „reluarea colaborării" ; secția literară a revistei „Flacăra" îl considera, în pofida unui incident, „un prieten și un colaborator" ; Doina Sălăjan i se confesează amical.

Din scrisoarea lui Valeriu Bogdănet rezultă că liceul din Fălticeni nu era dispus să renunțe la prezența poetului între elevii săi, apelînd și la modalitatea de convingere prin intermediari ; din cea a lui Mihai Zaharia aflăm că, la Iași, elevul Labiș, concomitent cu îndeplinirea obligațiilor școlare, lucra și în redacția Almanahului „Iașul Nou", iar din biletul semnat de Friduș ne dăm seama că redacția aceluiași almanah miza pe solicitudinea, productivitatea și promptitudinea poetului, care, la nevoie, răspundea și la comenzile imediate ale momentului. În fine, scrisoarea lui Strulică relevă cît de puternică a fost prețuirea acestuia pentru prietenul și colegul de clasă poet. Și avem motive să credem că scrisoarea ilustrează de fapt o situație generală, tipică am putea spune. De asemenea scrisorile evidențiază, chiar dacă indirect, natura relațiilor pe care poetul înțelegea să le stabilească cu o serie de prieteni, confrați sau cu unele publicații la care colabora. După cum se poate observa, scrisorile, provenind din zona (literară) moldavă sau din alte puncte ale geografiei noastre literare, fie că au un aer oficial, fie că sînt redactate în tonalități de amicală intimitate, reprezintă, prin conținutul lor, dovezi ale unor relații încărcate de delicată frumusețe, decență și demnitate, reliefînd un registru

de genuine „afinități elective" (ca să folosim o formulă a lui Al. Dima), în cadrul cărora vioara întîi a fost, se subînțelege cu limpezime, Nicolae Labiș. Reproducem în continuare aceste scrisori, menționînd că, în transcriere, acolo unde a fost cazul, neapărat, am intervenit asupra punctuației.

23 septembrie 1951

Nelule,

După cinci luni m-am hotărît, în sfîrșit, să-ți scriu o scrisoare. Ți-am mai scris una pe adresa lui Doru, scrisoare pe care nu știu dacă ai primito (sic), *sau de ai primit-o de ce nu ai răspuns. Au trecut 5 luni de cînd ne-am strîns mîinile la catedra clasei a IX-a. Și cît de repede trece timpul. Felicitări ! Ești în clasa X* (sic). *Eu anul ăsta nu învăț ! Nu știu unde te va găsi scrisoarea mea, și nu știu de te va găsi* (sic). *Era vorba să pleci să înveți la Cîmpulung, poate ai plecat, poate mai ești la Fălticeni, nu știu ! Se poate întîmpla ca scrisoarea să colinde între corpul didactic — la fel cu scrisoarea ce a primit-o Nistor anul trecut — și să o găsești — scrisoarea — plină de pete de creion roșu, a d-lui prof. Popa ce a însemnat greșelile de ortografie, în buzunarele d-lui prof. Tincu. Se poate întîmpla să nu fie așa ! Mai știi...* (sic).

De cinci luni nu am primit nimic de la tine cu toate că am scris și-mi ai adresa. Te rog foarte mult să-mi răspunzi pe adresa : Vili Kreizler, ptr. Știrulică, Gilibia, Iafa, Rahor 4, nr. 252, Israel.

Cum mai merge anul școlar ? Cine ți-e coleg de bancă ? Ce cărți noi au mai apărut ? Eu mă voi duce săptămîna asta să mă abonez la o bibliotecă în limba română. Eu locuiesc la 17 km de Tel-Aviv. Azi e sîmbătă și voi pleca cu bicicleta la Tel-Aviv. Totodată voi fi și la Iafa să văd de nu am ceva poștă de la voi. Eu nu locuiesc în cort ci într-o singură cameră, mare cu bucătărie. Împrejurul (sic) *casei am o grădină foarte frumoasă. Am plantat în ea tot felul de legume. Aici mai este de ajuns de cald. Pe la voi acuși începe toamna. Acuși frunzele ruginesc și copacii își pierd podoaba... Eu învăț „ivrit" (ebraică) în fiecare zi căci atît cît știu, știu insuficient.*

Ce mai faci tu ? Ce-ți mai fac părinții ? Tu poci (sic) *pune pe plicul ce mi-l vei trimite înapoi un timbru de 15 lei. Altfel poci* (sic) *să trimiți recomandat cu 30 și ceva de lei și par avion cu 70 lei.*

Tu ce-ai mai scris ceva nou ? Trimite-mi și mie să le citesc. Ce mai fac colegii noștri ? Ți-aș mai scrie mult... mult... dar nu știu cine va citi întîi scrisoarea așa că mă mărginesc la cît am scris.

Cînd ne vom aranja cu scrisul îți voi scrie mai mult și mai pe larg. Scriemi (sic) *ce te interesează.*

Închei, salutîndu-te, cu prietenie,

Știrulică

P.S. Spune-i lui Dan că sunt supărat că nu a răspuns. Eu i-am mai scris încă două scrisori dar le-am rupt. Nu le-am expediat. Spune-i să-mi scrie. Predăi (sic) *salutări speciale.*

Cu L. B. (Lucica Boroianu — n. N. C.) mai ești în relații bune ? Dacă da, de asemeni salutări, dacă nu...

Te mai rog încă odată răspunde-mi.

Salutări colegilor.

Știrulică

Scrisoare olografă, cu cerneală albastră pe o foaie de caiet de aritmetică, nr. inv. 264.

Dragă Nelule,

Azi am primit scrisoarea ta și caut să-ți răspund tot azi, de astă dată prin intermediul părinților mei. Dealtfel nu de mult ți-am mai scris eu cele mai simpatice lucruri de pe aici, totuși acum tema principală a scrisorii trebuie căutată într-un mijloc oarecare ce poate te va mai ține un an sau doi la Fălticeni.

Acum să nu-ți vină a crede că cele ce-ți voi scrie vor avea o nuanță de „bărbiereală eftină" (sic), *întrebuințată în scopul de a nu te pierde pentru totdeauna. Uite însă cum ar suna părerea mea în legătură cu deplasarea ta la Liceul nr. 1 din Iași :*

...Iașul, cu tradiția sa de mare oraș patriarhal, cu tradiții de mare centru studențesc (și în general cultural) atrage privirile multor tineri din Moldova noastră nordică. S-ar părea că și tu te afli în aceeași situație în momentul de față. Totuși sfatul meu (dacă mă consideri apt de-a-ți da sfaturi) este acela de-a rămîne și ultimii ani în școala căreia-i făcuși cinste în atîtea rînduri, în școala care te-a primit cu dragoste și căldură nemărginită nu numai cînd ai venit încărcat cu daruri (a se citi „trofee" — n. N. C.) din București, dar și în clipa cînd își deschidea porțile în vederea începerii unui nou an școlar.

Apoi fiind la Iași, ai avea desigur multe ocazii de-a te dezvolta în domeniul activității tale literare dar... viața Iașului nu cred că se poate compara cu cea a Bucureștiului în care sper că vei veni la terminarea liceului. Vezi aici e punctul mai complicat, căci tare mi-e frică să nu rămîi cu facultatea prin Iași. Vor găsi oamenii de pe acolo destule mijloace ca să nu-ți dea drumul, dar mai știi. ce s-o mai ivi între timp.

Totuși concluzia finală și în același timp rugămintea mea de fost, actual și poate viitor prieten, este aceea de a nu părăsi Fălticeniul.

Cred că te leagă de orășelul acesta multe și minunate amintiri de care a te despărți e cît se poate de greu. Ar fi păcat să te urmărească încă mult timp anumite chipuri dragi de altădată, chipuri pe care chiar dacă le urăști pentru moment, îți dai seama că ai ținut cîndva la ele.

Deocamdată în scrisoarea aceasta nu-ți mai scriu mult căci vreau să le scriu și părinților — de astă dată lor mai mult decît ție.

Pe tine te rog să-mi mai scrii cît mai des, mai cu seamă despre ceea ce te-am rugat în ultima scrisoare.

Închei cu convingerea fermă că nu vei pleca. Al tău

Vali

Scrisoare olografă, cu cerneală violetă, pe o foaie de caiet dictando. Pe ultima pagină : „Lui Nelu Labiș. Prin bunăvoința tov. director Bogdăneț". Scrisoarea nu are indici referitori la locul și data emiterii, dar din conținut deducem că ea trebuie să dateze de prin octombrie-noiembrie 1951, înainte de transferarea lui Nicolae Labiș la Liceul nr. 1 din Iași.

12 XII 1951

București

Dragă Niculăeș,

Acum o săptămînă m-am apucat să scriu un plic pentru Olguța. Printre ultimele rînduri o rugam să-ți spuie ca să-mi scrii.

Todeauna (sic) *oamenii cinstiți cînd se urnesc cu greu dintr-un loc nu-i rabdă inima să nu gornească ca și ciobanii care își mută stîna. Au auzit prin sat femeile cumpănindu-și vorba cum că cutare și-o mutat stîna după dealul lui... că acolo îi iarbă grasă, că și laptele o fi mai gros.*

Așa îmi închipui eu. Sînt ceasuri de vreme care aleargă ca nebune și nu te lasă să trăești (sic) *molcom. Am simțit și eu ce înseamnă să te muți în altă parte. Fălticeniul așa cum îi el ponosit mie me* (sic) *tare drag. Acolo am umblat desculț, acolo am bătut pădurile, acolo am fost căruțaș, brutar și elev.*

Pentru mine plecările din tîrg (urmează un cuvînt ilizibil — n. N. C.) erau grele ca pietrele de moară. Se apropia sara, se aprindeau luminile pe stradă și eu mă gîndeam că mai am cîteva ceasuri și mă sui în hodoroaga de tren. Mă năvălesc amintirile astea slobozite de scrisoarea ta. Cred că tu n-ai stat prea mult la îndoială dacă să pleci sau nu. Nici nu ar fi putut fi altfel.

Vrei să cunoști alte locuri, alți oameni, vrei să curgă altă făină din moară.

Oamenii obișnuiți care le plac căldurica și cafeluța socotesc dorul ăsta de ducă drept copilărie. Dacă într-adevăr e așa atunci om rămîne veșnic copii.

Ziceam că n-ai stat prea mult în cumpănă dacă să pleci ori nu de la Fălticeni. Te chema Iașul cu noutățile lui. Și tocmai necunoscutul te împinge înainte, îți joacă în față ca fata morgana.

Trebuie să ai curaj că încolo toate merg strună. Fricoșii n-o i-au (sic) *nici odată de-a dreptul prin pădurile care par fără fund. Tu ai destul curaj și bine ai făcut că ai plecat la Iași. Aici altfel o să crești. Eu văd în Iași un cronicar plin de viață și poezie.*

Despre aceasta rămîne să mai discutăm. Deocamdată mă opresc aici.

Cîteva lucruri despre bucătăria mea în care am început să afum mîncarea. Tu știi că situația lui tata îmi complică existența (lucrul pe care nu-l merit). După ce am terminat școala am stat cîteva luni șomer. Astăzi lucrez la Gazeta cooperației după multe insistențe. Fac lucruri la care nu m-am gîndit niciodată. Mă găsesc într-un mediu care nu are nici o legătură cu literatura. Simt că mă sufoc și totuși trebuie să rezist căci am nevoie de bani. Pe apucate și pe fugă mai citesc cîte ceva. Toată ziua aud același refren : zarzavat, cereale, animale, probleme de care se ocupă gazeta.

Trebuie să fac tot posibilul să mă transfer la o gazetă literară. Cînd se va întîmpla lucru (sic) *acesta nu știu. Deocamdată îmi păstrez calmul sperînd că voi scăpa de cercul ăsta strîmt.*

Aceasta e situația mea lipsită de orice perspectivă. Dacă merg pe drumul gazetei aceștia (sic) *mă înfund. O s-o pornesc pe alt drum pe acela pe care îmi place.*

Tu să nu te îngrijorești de mine să ai toată liniștea că gîndul de a scrie nu m-a părăsit. Perioada de acum îmi dă posibilitatea de a cunoaște multe aspecte interesante.

Mă bucur că te-ai gîndit ca de Crăciun să viu la tine. Dar funcționarii ca mine au concediu doar două zile.

Bine ar fi să faci o escapadă pe la București. Pleci sîmbătă de la Iași iar duminică dimineața ești la mine.

Să-mi scrii cu cine lucrezi la almanah, cum te-ai aranjat la școală și cum te simți în general (s. N. C.). Înainte de a pleca în vacanță îmi scrii de la Iași.

Nu uita să-mi trimiți și mie poemul „Braconierii" *. *Transmite multe strîngeri de mînă lui Istrati și Vicol din partea mea. Dacă dînșii vin pe la București să mă anunți căci aș dori să mă întîlnesc cu ei.*

Hai să începem să ne scriem barosan că nu ne-o strica.

Niculăeș nu uita să scrii.

Cu drag
Mihai

Scrisoare olografă cu cerneală violetă pe o foaie dublă de caiet neliniat, nr. inv. 278.

* Pentru „poemul" *Braconierii*, vezi Nicolae Cârlan — *Semnificații ale manuscriselor lui Nicolae Labiș*, în „Tribuna", 45 (1142), anul XXII, 9 noiembrie, 1978, p. 1 și 6. Acesta trebuie să fie poemul despre care Labiș, în două scrisori, adresate, din Fălticeni, părinților notează : „Posibil ca în curînd să-mi tipăresc poemul în vreo ediție separată. I-am uluit pe mulți cu el. Ieșise tare bine". (24 noiembrie 1951. Nr. inv. 284) sau : „Cu poemul meu, i-am lăsat paf pe cei de la filială (filiala din Iași a Uniunii Scriitorilor — n. N. C.). Încă puțin și se vede treaba că-l voi publica, poate chiar în ediție separată" (26 noiembrie 1951. Nr. inv. 285).

Pașcani * *9.VI.1952*

Dragă Labiș,

Te rog să mă ierți că nu am răspuns pînă acum. Eram în „chinurile creației". Rezultatul ți-l trimit pentru — dacă vrei — ca să-l prezinți în cadrul cenaclului din Iași. Poate miercurea viitoare voi veni și eu pe acolo, cînd am să mai aduc și ceva nou.

Tu ce mai lucrezi ? Cred că această corespondență atît de timidă va continua să crească — să se dezvolte.

Te rog să mă ții la curent cu noutățile Iașului.

Ce mai face Wyky. Cred că te întîlnești mai des cu el. Transmite-i multe complimente și salutări din partea mea împreună cu promisiunea că miercuri ne vom întîlni.

Dacă ai timp, răspunsul să mi-l trimiți pînă cînd vin — bine — dacă nu, voi lua la cunoștință atunci.

Al tău prieten care te salută.

C. Sturzu

P.S. Cred că mă pot considera printre prietenii tăi. Te voi anunța dacă miercuri vin la Iași.

* La data emiterii scrisorii Corneliu Sturzu se afla, în orașul natal, elev în penultima clasă a liceului din localitate, iar Nicolae Labiș, tot elev de liceu, venise la Iași de cîteva luni, adus de Constantin Ciopraga, și participa intens la viața literară ieșeană, concomitent cu îndeplinirea îndatoririlor de elev, lucrînd, după cum rezultă din scrisoarea lui Mihai Zaharia, reprodusă mai sus, și în redacția Almanahului „Iașul Nou".

Scrisoare olografă, cu cerneală. Nr. inv. 276.

Dragă Labiș,

Stăm f. prost cu materialul. Fluerul * (sic) *tău dracu știe pe unde a intrat că nu dau de el. Ne-ar mai trebui însă materiale cu proiectul de constituție, combaterea devierii de dreapta, numirea tovarășului Gheorghiu Dej ca Președinte al Consiliului de Miniștri etc.*

Scrie-ne de urgență dacă ai putea veni pentru o săptămînă la Iași. Îți trimitem bani de drum (permisul e cu Istrati la București). La Iași te vom ajuta să te descurci.

Am mare nevoie de ajutorul tău. Scrie-ne urgent.

Cu dragoste
Friduș

Scrisoare olografă, pe 1/2 coală ministerială, cerneală albastră, caligrafie foarte rapidă. Lipsesc indicii asupra datei și locului de emitere, însă conținutul ne edifică în acest sens. Scrisoarea este emisă din Iași cu destinația, mai mult decît probabilă, Mălini. În privința datării ei trebuie să optăm pentru anul 1952, pentru că în acest an, în zilele de 26—27 mai, a avut loc Plenara C.C. al P.M.R. care a adoptat hotărîrea cu privire la lichidarea „devierii de dreapta". Intensa activitate politico-ideologică desfășurată după acest eveniment a inclus și aportul publicațiilor literare. Almanahul „Iașul Nou", unde Friduș era redactor, trebuie să fi solicitat colaborarea lui Nicolae Labiș, în vara anului 1952, cînd acesta se afla, în vacanță, la Mălini, în lunile iulie-august, căci începînd cu luna septembrie 1953, poetul se va afla în București, elev la Școala de literatură „Mihai Eminescu".

* Probabil o poezie încredințată de Nicolae Labiș redacției de la Almanahul „Iașul Nou".

Redacția Almanahului
„Iașul nou"
Strada Păcurari, 2
Nr. 641

29.IX.1953

Dragă poete Labiș,

Răscolind zestrea poetică a redacției noastre (remaniată), am dat de pagini olografe și dactilografiate ale tale. Ba chiar am găsit și sentințe pe care tu cu generozitate (fălticeneană) le-ai dat pe biete texte ale unor amici și discipoli...

După cum cred că ai aflat, redacția noastră și-a schimbat fața, noi te socotim iarăși* exponentul *liric al promoției de poeți care, în ultima vreme, și-a luat zborul de pe solul ieșean.*

*Ieșenismul adevărat al celor grupați în jurul noului nucleu redacțional te cheamă la matca dintîi**. De asta te rugăm chiar și „oficial", prin prezenta, să ne strălucești din nou, matur și cristalin, în paginile noastre.*

În numele colectivului de poezie care tinjește după poezie bună, te invit ca să bați pentru noi primele strune. Ospătează-ne cu precădere și nu ne mai zvîrli — ca în ultima vreme — numai ceea ce ar fi nimerit „pentru Iașul nou".

Secretariatul redacțional girat de Ion Sîrbu, colectivul de poezie, își pot pierde pita dacă tu ne vei trata ca pe o publicație oarecare.

*Strînge în jurul tău condeiele vrednice de la școală*** și trimite-ne spre Iași roadele lor. Le așteptăm cu brațele deschise.*

L.s

(ss) G. Mărgărit

Dactilogramă. Nr. inv. 43

* Este vorba de „schimbarea la față" a redacției produsă în anul 1953, cînd George Mărgărit este adus, ca redactor șef adjunct, la „Iașul nou", de la Liceul „Laurian" din Botoșani, unde funcționase ca profesor (v. Marian Popa — *Dicționar de literatură română contemporană*, București, Editura Albatros, 1977, p. 344). În anul următor revista își va schimba titlul în „Iașul literar" (id. *ibid.*, p. 269).

** „Matca dintîi" — revista în care Nicolae Labiș a debutat, Almanahul „Iașul nou".

*** George Mărgărit are în vedere Școala de literatură „Mihai Eminescu" din București, ale cărei cursuri, Nicolae Labiș le frecventează între anii 1952—1954.

Dragă Nicolae,

În primul rînd, jale mii (sic) *de reproșuri pt. mîrșava ta purtare: de ce n-ai trecut prin Iași înainte de a pleca la București? Și nu te-ai simțit dator cu nici un fel de explicație! În sfîrșit — o „figură" obișnuită de cînd ai devenit general în literatură, cum ar zice tînărul Dostoievschi* (sic).

Uite, am la tine o colosal de mare rugăminte (cum ar zice Nae Țațomir), pe care te rog să nu mi-o refuzi: Am nevoie de două romane de Zaharia Stancu, pt. tipărirea faimosului meu studiu, anume: Taifun *și* Dinamită. *(Nu le găsesc nicăieri la Iași). Te rog f. mult procură-mi prin anticarul tău, urmînd ca la proxima ocazie să-ți restitui cheltuielile făcute. Procură-mi-le de urgență. Am toată nădejdea că mă vei servi. O s-aștept de azi, începînd, zece zile, după care, dacă nu mi le vei trimite, nu știu ce am să-ți fac! În tot cazul, nici nu mă gîndesc c-o să fi* (sic) *în stare să-mi faci o așa „figură".*

Pe-aici s-au întîmplat unele chestii grave, pe care nu ți le pot comunica acu. Aștept împlinirea rugămintii mele și îți mulțumesc anticipat.

I. Sîrbu

P.S. După lectura prezentei, ostenește-te și du-te la sectorul de proză. Strigă acolo: „Care ești ăla Bănulescu?" Vei auzi un mionat (sic) *discret ca de motan, vei vedea o față înroșindu-se și un om cu o batistă mototolită în pumn (e batista cu care-și șterge lacrimile provocate de amintirea continuă a Ecaterinei din „Furtuna" lui Ostrovschi* (sic) *— singura lui dragoste!). Transmite-i salutări din parte-mi si fă-i numaidecît cunoștința, dacă pînă acum n-ai făcut-o.*

Iași, 6.XI.954.

Încă odată repet S.O.S.-ul meu: trimite-mi cărțile cerute. Toată salvarea la tine!

Scrisoare olografă, cu cerneală, caligrafie foarte precipitată. Nr. inv. 47.

Dragă Nicolae,

Am aflat că lucrezi în redacția „G. literare" și de aceea mă adresez ție cu rîndurile acestea, știu eu, poate inoportune, dar...?

Uite despre ce-i vorba: eu am trimis cu vreo douăzeci de zile în urmă, redacției voastre, un poem intitulat „Pe dealurile copilăriei" care nu știu cum a fost primit și apreciat de voi; ulterior mi-am dat seama că partea a doua a poemului e cam slabă, chiar foarte slabă și m-am apucat de-am refăcut-o. Acum ți-l trimit ție ca unui prieten, cu certitudinea că-l vei citi și dacă vei crede că merită să-l recomanzi sau mai potrivit să-l prezinți, că cine știe, pe lîngă atîtea poezii proaste, se va întîmpla să intre în paginile gazetei! Zic poate fiindcă eu singur nu pot conta pe acest lucru.

În orice caz aștept din partea ta cîteva rînduri referitoare la această chestiune.

Mai alătur și două poezioare închinate partidului, despre care de asemeni roagu-te a-mi scrie.

Tu ce mai faci flăcăule? Ce mai scrii poetule? Cum stai cu genul filozofic) în poezie? Parcă mai an mi-ai citit ceva în acest sens, dar încă n-ai dat publicului ceea ce-ți puseseși în gînd! De ce? În orice caz eu citesc totul ce apare, deci și poeziile tale, dintre care unele mi-au plăcut în mod deosebit. Menționez în acest sens poezia „Partidului" și deasemeni prima ta poezie din „G. lit."

Eu sînt inginer silvic la ocolul silvic Fîntînele de lîngă Bacău.

După cum vezi, scriu și eu, în speranță că unele din poeziile mele vor avea fericirea să fie publicate, dar acest lucru nu-i atît de ușor, după cum văd! Mă mai lupt cu vinișorul, cu vînătoarea etc. Ce să fac trăiesc și eu!

Poate vreodată, ai să ai ocazia să treci pe aici ș-o s-o facem lată cu otonel sau „risling", depinde de gust!

Dar să nu te mai plictisesc!

Poate peste o săptămînă-două voi veni pe la București ș-om mai discuta verbal.

La revedere. Nu-ți urez succes fiindcă ai destul.

Radu Cârneci

Scrisoare olografă, cu cerneală. Nr. inv. 53.

Data poștei, după ștampila de sosire la București: 8.XI.54.
Pe plic, Nicolae Labiș a notat cu creionul: „Pentru *Dealurile copilăriei* i s-a răspuns".

13 XII 1954

Stimate tovarășe Labiș,

Întorcîndu-mă din provincie am găsit pe birou biletul dumitale și iată că mă grăbesc să-ți îndeplinesc rugămintea.

În ce privește soarta poeziei, aș vrea să fac unele precizări: după ce ai făcut modificările pe care le-am cerut, secția a predat poezia secretariatului de redacție și conducerii, și nu s-a publicat pentru că, după cum știi și dumneata, atunci cînd se ivesc divergențe de păreri între secție și conducere, ultimul cuvînt îl are aceasta din urmă. În al doilea rînd eu abia astăzi am aflat că dorești să capeți o copie.

Ți-am spus toate acestea pentru ca tonul ironic (justificat în ceea ce te privește) să nu vizeze secția, care, în acest caz n-are nici o vină.

Cred că cu toate astea, Nicolae Labiș rămîne un prieten și un colaborator al secției literare a „Flacării".

Silviu Podină

Scrisoare olografă, cu creionul. Nr. inv. 44.

Dragă Nae,

Trebuie să-ți spun că ești cam zgîrcit cînd scrii. Poate numai cînd îmi scrii mie. Scrisoarea ta m-a găsit într-o stare sufletească destul de agreabilă. Mama e mult mai bine și sper să iasă din spital peste o săptămînă, două. Îmi pare rău

pentru Margareta. Te rog transmite-i din parte-mi salutări și însănătoșire grabnică. Eu nu mă pot bucura de munți, în general nu mă bucur de nimic. Ar trebui să fiu la București, m-a chemat editura.

*Lucrez cam greu — nu mai rezist decît pînă la 2—3 noaptea. Mă dor ochii și port ochelari. Am îmbătrînit, Nae dragă. Îmi pregătesc noul volum *. În tot ce-am scris de cînd sînt acasă, este ceva străin de poeziile mele. M-am înrăit și caut să ascund adevărul ăsta care mă înspăimîntă.*

Cînd ne vom întîlni am să-ți povestesc o întîmplare hazlie. Acum mă apuc de scris. Poți să-mi scrii mai repede ?

Te îmbrățișez

Doina Sălăjan

Scrisoare olografă, cu cerneală. Nr. inv. 179.
Pe verso apare această însemnare : „Scrisă în iulie 1956 (sau începutul lui august) Eugen Labiș". Scrisoarea este emisă, probabil, din Beiuș, localitatea natală a Doinei Sălăjan.

* „Noul volum" la care se referă Doina Sălăjan trebuie să fie cel intitulat *Despre copilărie*, apărut în anul 1957, la puțin timp după cel cu titlul *Confidențe*.

Redacția revistei „Iașul literar"
Iași, Palatul Culturii, etaj I, camera 20
Telefon 1941
Nr. 551

13 august 1956

Stimate tovarășe Labiș,

*Am aflat că sînteți acasă * unde, dispunînd de mai mult timp, desigur că ați scris multe poezii frumoase. Dorind reluarea colaborării, așteptăm să ne trimiteți unele din ele.*

Ați putea să ne trimiteți, pentru fiecare număr, aspecte noi din viața satului sau ceea ce găsiți mai caracteristic în viața de acum a Moldovei.

Așteptăm răspuns chiar și în proză și adresa lui Eugen Mandric.

Vă dorește spor la muncă :

Cu salutări tovărășești

Colectivul de poezie

(ss) Mihai Petrescu

L. s.
Dactilogramă. Nr. inv. 147.
* La Mălini, județul Suceava.

TÈMOIGNAGES ÉPISTOLAIRES INÉDITS CONCERNANT NICOLAE LABIȘ

— Résumé —

Dans le présent matériel on publie un nombre de onze lettres adressées a Nicolae Labiș par des amis (Strul Kreitzler, Valentin Bogdăneț, Mihai Zaharia) des collègues de sa génération (Corneliu Sturzu, I. Sîrbu, Radu Cârneci, Doina Sălăjan) et par des rédactions de revues littéraires (l'Almanach „Le Nouveau Jassy", „Flacăra"). Les lettres mettent en évidence non seulement la nature des relations que le poète assumait, mais aussi certains détails concernant la biographie de l'oeuvre, comme il en est de la lettre de Radu Cârneci, par laquelle on apprend, par exemple, qu'en ce qui concerne la poésie de facture philosophique, les préoccupations de Nicolae Labiș datent depuis 1953 déjà, ce qui rend d'autant plus nécessaire la mise en circulation de ces documents littéraires.

MEDALIOANE

GAVRIL ROTICĂ

GRAȚIAN JUCAN

Poetul Gavril Rotică (Rotaru) s-a născut în Udeștii Sucevei (locul natal și al lui Eusebiu Camilar), la 1 mai 1881. A învățat mai întîi în satul natal și apoi la Suceava. A funcționat ca învățător în Cîmpulungul Moldovenesc, colaborînd cu poezii și articole la revistele și ziarele vremii : „Junimea literară", „Luceafărul", „Viața românească", „Glasul Bucovinei" etc.

A publicat cîteva volume de versuri : *Poezii*, Vălenii de Munte, 1909 (în 1911 a publicat a doua ediție la Cîmpulung Moldovenesc). Despre el, M. Sadoveanu scria :

„Din acest ținut românesc al Cîmpulungului a ieșit și cel dintîi poet al Bucovinei. Ieri Bucovina n-avea cîntăreți. Azi o dată cu luptele ei pentru viață, pentru ființa poporului românesc apare în ținutul cel mai curat cîntărețul ei, fiu din popor, și azi cu suflet de țăran sub haina strîmtă. Cîntecele lui au un înțeles adînc :

Eu n-am știut leandrii cu floarea delicată ;
Răsurii de pe coastă întîi i-am cunoscut.
În arșiță de soare, aproape de postată,
În scutece, pe-o brazdă, am plîns și am crescut...

În sufletul lui vibrează nevoile norodului, durerile neamului, cum era și firesc în aceste vremuri, și prin strigătul de revoltă G. Rotică se apropie de celălalt poet al neamului, de Goga. Dar Bucovina, grădina Moldovei, cu poezia ei nesfîrșită, a găsit în Rotică un ales cîntăreț liric, și mai cu seamă partea aceasta din cîntecele lui mi-i dragă ; partea aceasta, cu toate imperfecțiile începutului, alcătuiește o cunună de flori suave. În gingașele-i bucăți de dragoste, în tablourile fine cu culori așa de dulci a vetrei părintești, a unui colț de sat, a unui cuib de suspin și de fericire, văd întreaga Bucovină, așa de poetică și care mi-i așa de scumpă. Și poeziile acestui cîntăreț sînt un semn al vremii" [1].

Înainte de primul război mondial, G. Rotică a însoțit, în plimbările lor, în jurul orașului Cîmpulung Moldovenesc, pe artiștii Aristizza Romanescu și P. Liciu, veniți cu ocazia unor turnee, cu care ocazie poetul a scris rînduri inspirate despre aceste locuri :

„Din vale se prezentă bucuros ochilor noștri orașul cu fața spălată proaspăt în aerul dimineții, invitîndu-ne să-i cinstim cu o privire și un gînd bun căsuțele resfirate printre munți și legende. Am contemplat o clipă peisajul conturat de apa Moldovei gătită cu buchete de soare, și de cununa de muncele dominate, din fund, de venerabila majestate a moșului Rarău și svelta siluetă a Pietrelor Doamnei" [2].

---

1 Mihail Sadoveanu, *Cu prilejul serbărilor din Bucovina*, în „Cumpăna", I, 1910, nr. 9 (22 ian.), vol. I.

2 Din „Junimea literară", XXI, 1937, nr. 1-8, (ian.-febr.), p. 21. Reprodus în „Calendarul Glasul Bucovinei" pe anul 1938, p. 118-119 și în „Glasul Bucovinei", XXII, 1940, nr. 5986, (4 nov.), p. 1 sub titlul : *Din Bucovina de altădată : La Cîmpulung acum 25 de ani.*

În versurile sale, poetul cîntă înstrăinarea de locul copilăriei, pierderea amintirilor, dragostea, viața rurală idilică în contrast cu vitregia vieții de la oraș :

Voi, da, aveți argint și aur
Și pînea cea mai albă-n mîni ;
Voi doar sînteți stăpînitorii.
Și cine noi ? Noi muncitorii ;
Și păsul nostru ? Cine-ntreabă
De vom peri noi azi sau mîni !

G. Rotică a participat la șezătorile literare organizate de Societatea Scriitorilor Români, mai ales prin orașele Moldovei, însoțind pe Sadoveanu, Topîrceanu, și alții. A cules și poezii populare [3] și a luptat pentru unirea Bucovinei cu România. Din 1914 trece în România, iar între 1919 și 1929 e profesor la Cernăuți, fiind ctitorul Sindicatului ziariștilor bucovineni. Apoi trece la București, tot ca profesor, relevîndu-se ca apărător al Bucovinei și luptător pentru consolidarea unirii ei cu România.

Colaborează în continuare la „Neamul românesc literar", „Convorbiri literare", „Țara noastră", „Zburătorul" etc., publicînd încă două volume de poezii : *Cîntarea suferinței (1916—1917)*, București, 1920 și *Paharul blestemat*, București, 1924. *Activitatea* de ziarist și-a adunat-o în culegerile : *Cele două Românii, Bucovina care s-a dus* și *Dintr-un colț al României Mari. Ecouri bucovinene (1918—1920)*.

Relevat de critica literară a vremii, prezent în unele antologii și menținut în istoriile literare, poetul s-a stins din viață la București, la 1 iunie 1952 [4].

Poezia lui Gavril Rotică mimează pe aceea a lui Oct. Goga, nefiind străină de eminescianism și coșbucianism, prevestind prin unele accente și timbru poetic pe a altora. În momentul istoric în care a apărut, ea a însemnat un progres pentru poezia din colțul nordic al țării.

Creația poetică și activitatea ziaristică a lui G. Rotică reprezintă un aspect din lupta dusă de poporul român, din Bucovina, pentru o literatură proprie, pentru libertate și independență națională.

*
* *

În critica și istoria literară românească poezia lui G. Rotică se prezintă astfel : despre volumul de *Poezii* (1909) al lui G. Rotică au scris M. Eliade o recenzie în ziarul „Patria" [5] și Victor Morariu în revista „Junimea literară" [6], un studiu intitulat : *Poetul Bucovinei*.

V. Morariu prezintă succint volumul de poezii, temele poetice și sesizează, printr-un paralelism ingenios, influența lui Oct. Goga, numindu-l pe Rotică „ucenic" al acestuia : „are versul și strofa măestrului — dar cu variații și dezvoltări originale, are limba lui bogată, solemnă, energică și concisă — dar și aceasta cu destule merite proprii și are și multe subiecte, motive, situații tot de la măestrul său". Unele aprecieri admirative sînt explicabile, pentru timpul respectiv. „Cînd poetul — spune V. Morariu — se va emancipa de tutela măestrului său și-și va putea fi în toată privința „poetul Bucovinei", care e azi... cîntăreț al durerilor și aspirațiunilor noastre".

3 Unele au fost publicate în cartea : Matthias Friedwagner, *Rumänische Volkslieder aus der Bukowina. Liebeslieder*, I. Würzburg, 1940, cu 943 texte poetice și 380 melodii notate de Al. Voevidca.

4 Grațian Jucan, *Poetul Gavril Rotică*, în „Cronica", XIV, 1979, nr. 16(690), (20 aprilie), p. 10 și vol. *Cîmpulungul Moldovenesc. Pagini culturale*, Editura Litera, București, 1979, p. 33-35 + foto.

5 „Patria" (Cernăuți), 1909, nr. 57 (27 aug.).

6 „Junimea literară", VI, 1909, nr. 9, p. 163-172 + foto.

Constantin Loghin îl prezintă pe Gavril Rotică în antologiile [7] sale, precum și în *Istoria literaturii române din Bucovina* [8] printre poeții „Junimii literare", analizîndu-i destul de favorabil poezia, subliniind însă puternica influență a poeziei lui Oct. Goga. El se oprește asupra *poeziei înstrăinării* de mediul sătesc, a *poeziei patriotice*, arătînd că G. Rotică „se face interpretul suferințelor celor dezmoșteniți, celor exploatați" ; este prezentată apoi *poezia dragostei, a naturii* și vol. *Cîntarea suferinței (1916—1917)*, (1920) cu poezii din timpul primului război mondial.

Despre volumul de poezii *Paharul blestemat* (1924) a făcut, la apariția lui, o comunicare Constanța Valescu în cadrul Institutului de literatură din București [9] ; de asemenea, profesorul Dragoș Protopopescu a scris o recenzie în „Junimea literară" [10]

În antologia *Poezii* [11], cu o prefață de Sextil Pușcariu, acesta remarca apropierea tematică și de expresie a poeziei lui Gavril Rotică față de poezia lui O. Goga :

„Pe atunci apăruse Goga, care-l copleșea cu personalitatea sa marcantă. Fermecat de versul poetului din Rășinarii Ardealului, Rotică nu-și putea desfășura liber partea sa de suflet plin de simțiri gingașe".

Despre creația din ultimele două volume, S. Pușcariu subliniază „versul său melodios (...) /care/ crește firesc în jurul unei idei, pe care o exprimă adesea cu figuri poetice alese, totdeauna cu mijloace simple și într-o limbă românească firească, frumoasă, sănătoasă și cumpătată".

În cronica literară la volumul de poezii *Paharul blestemat*, Perpessicius, scriind despre poezia patriotică a lui Octavian Goga și referindu-se la Rotică, spune că „n-a fost altul care să o asimileze cu mai multă îndemînare" (...) „De aceea *Poeziile* pe care le adună în 1909, în volum, sînt o parafrazare a temelor din Goga". Analizînd universul poetic al volumului, citînd din motivele poetice, criticul conchide că „nu motivele de poezie lipsesc d-lui Rotică. Ceea ce socotesc că-i lipsește e însăși poezia (...) Poetul e lipsit de „grația muzelor". După cum se vede, criticul respinge total versurile volumului [12].

Criticul E. Lovinescu îi face lui G. Rotică un portret poetic în vol. *Critice*, V (1921) [13] :

„(...) Sosind din munții Cîmpulungului Bucovinei, sîntem pregătiți la apariția unui rural, frust și înțepenit în gesturi sfioase (...). De pe lira lui Rotică se desprinde o suavă melodie, plină de delicatețe și gingășie, în care dorința e spiritualizată în impalpabile nuanțe sufletești (...). Invenția lui verbală e, în adevăr, nulă (...). Materialul poetic al lui Rotică e luat din fondul verbal al lumei întregi din care iese totuși o frăgezime și o sinceritate de simțire ce însuflețesc fraza poetică, dîndu-i o originalitate, neegalată de multe din atitudinile simbolismului român... Simplă sau ștearsă ca formă, poezia lui este totuși plină de nuanțe sufletești (...)".

Interesant e faptul că E. Lovinescu îl menține și în *Istoria literaturii române contemporane (1900—1937)* [14] la capitolul : *Poezia sămănătoristă în Bucovina :*

„Printr-un adevărat paradox poetic, i-a fost dat acestui rural cîmpulungean să exprime amorul discret, cu sfiiciuni de fecioară și ezitări de moralist. Delimi-

7 G. Rotică în *Scriitori bucovineni. Antologie*, București, 1924, p. 99-109 ; *Antologia scrisului bucovinean pînă la unire*, vol. I, Poezia, Cernăuți, 1938, p. 162-174 + foto și bibliografie.

8 *Istoria literaturii române din Bucovina* (1775—1918), Cernăuți, 1926, p. 230-235 + foto.

9 „Buletinul Institutului de literatură", 1924/25, p. 21 și urm.

10 1925, nr. 1-3.

11 S. Pușcariu, *Prefață* la vol. *Poezii (Pagini alese din scriitori români*, nr. 86), București, „Cartea Românească", f.a.

12 Perpessicius, *G. Rotică : Paharul blestemat* (Edit. lit. a „Casei școalelor") în vol. *Opere, 2, Mențiuni critice*, E.P.L., București, 1967, p. 127-131. Publicat mai întîi în : „Cugetul românesc", II, 1924, p. 243.

13 E. Lovinescu, în *Critice*, V, București, 1921, p. 59-62.

14 București, f.a., p. 86-87 + foto.

tările definesc negreșit, mai mult caracterul psihologic decît cel estetic al lirismului poetului, destul de sumar".

Analizele ulterioare ale poeziei lui G. Rotică exagerează meritele sale. Traian Chelaru îl numește „poet al sincerității discrete" [15], fiind de părere că două din cărțile sale trebuie reeditate [16], iar Tudose Dracea îl prezintă entuziast în „Gazeta Bucovinenilor" (1937) [17] și în volumul *Lirism și cultură (1938)* [18]. Tot el îi prezintă activitatea de ziarist [19].

D. Murărașu în *Istoria literaturii române (1941)* îl prezintă astfel :

„G. Rotică face parte din ambianța începutului de veac prin inspirația patriotică și prin felul cum îi stăruiesc în minte unele teme atît de fericit exploatate de Goga. E și el un dezrădăcinat care nu poate uita mediul țărănesc pe care l-a părăsit. Poezia patriotică o găsim și-n *Cîntarea suferinței* (1916—1917), iar poezia de dragoste în *Paharul blestemat* (1924). Față cu tot ce am avut mai înainte în aceste domenii, G. Rotică nu vine nici cu suflet nuanțat, nici cu imaginație deosebită" [20].

G. Călinescu în *Istoria literaturii române... (1941)* scrie că „poezia lui G. Rotică este erotică și intimistă, cu melancolii de om sănătos, dar timid. Îndrăgostitul se sfiește de oameni și se-nfundă în pădure... Tristețea autumnală are o nuanță tonică :

Nu vezi ce tristă-i toamna în jur pre munții suri,
Nu vezi cum cade ceața pe tristele păduri,
Pe coasta unde codrul noi l-am știut mai des
Și doruri pentru zile de toamnă am culeș (...)

Remarcabilă este evocarea femeii, prin rochiile ei :

La tine-n seara asta cum mă gîndesc o ploaie
De foșnete coboară și trista mea odaie
Mi-o umple cu parfumuri, cu grații și mătasă :
Sînt rochiile tale ce le aud prin casă (...)".

Criticul și istoricul literar îl menține și în Compendiul său la capitolul : *Intimiștii.*

Mai recent, Const. Ciopraga arată că la G. Rotică „mimarea lui Goga merge pînă la amănunte" (...) *Cîntarea suferinței* (1920), cronică din 1916—1917, consemnează în limbaj direct „a patriei mustrare" etc. „În *Paharul blestemat* (1924), după emanciparea de sub obsesia lui Goga, fluiditatea expresiei, în progres evident, nu corespunde unui salt similar în privința substanței" (...) De la elogiul „cătunului" pînă la invocarea parfumurilor și foșnetelor de mătase, G. Rotică nu se ridică nici un moment deasupra orizontului" [21].

*

În concluzie : din cele expuse mai sus se deduce faptul că judecățile asupra poeziei lui G. Rotică sînt contradictorii. De la aprecieri admirative și entuziaste

15 „Junimea literară", 1935, nr. 5-7

16 „Junimea literară", 1936, nr. 1-3.

17 „Gazeta Bucovinenilor", București, 1937, nr. 65.

18 *Lirica bucovineană : G. Rotică* în vol. *Lirism și cultură*, București, 1938, p. 91-97.

19 *Ctitorul presei bucovinene*, în „Gazeta Bucovinenilor", București, 1938, nr. 70-71.

20 D. Murărașu în *Istoria literaturii române*, Ediția a II-a, Editura „Cartea Românească", București, /1941/, p. 373.

21 Const. Ciopraga, *G. Rotică*, în *Literatura română între 1900 și 1918*, Editura Junimea, /Iași/, 1970, p. 211-212. Vezi și : *G. Rotică*, în antologia : *Poeți de la Sămănătorul*. Ediție de Petru Homoceanul. Cuvînt înainte de Al. Piru, Editura Minerva, București, 1978, p. 329-332. Vezi și : Mircea Streinul, *Două valori : G. Rotică și I. E. Torouțiu*, în „Neamul Românesc", 1937, 11 nov. Extrase din „Gazeta Bucovinenilor", a.b., *Un poet bucovinean în suferință : G. Rotică*, în „România", 1940 8.IX.

s-a ajuns la negări totale (Perpessicius, Const. Ciopraga), ori la recunoașteri parțiale a contribuției lui la dezvoltarea liricii bucovinene (E. Lovinescu, G. Călinescu etc.). Fără înălțimi poetice de prestigiu „poetul Bucovinei" a cîntat la început în struna lui Oct. Goga, ajungînd la o poezie intimistă, fără profunzime și relief estetic deosebit.

GAVRIL ROTICA

— Resumé —

Dans l'ouvrage ci-dessus l'auteur réalise une image de la création du poète Gavril Rotică, vue par le miroir de la critique et de l'histoire littéraire. On arrive à la conclusion que les jugements sur la poésie de Gavril Rotică sont contradictoires. Des appréciations admiratives et enthousiastes on est arrivé à des négations totales (Perpessicius, Constantin Ciopraga), ou à des reconnaissances partielles de sa contribution au développement de l'oeuvre lyrique de la Bucovine (E. Lovinescu, G. Călinescu etc.). L'opinion de l'auteur de cet article est que, sans des hauteurs poétiques, au commencement, „le poète de la Bucovine" a été influencé par l'oeuvre lyrique d'Octavian Goga, en arrivant, ultérieurement à une poésie intimiste, sans profondeur et relief esthétique particuliers.

TEODOR BALAN
1885 — 1972

VASILE GH. MIRON

Se împlinesc o sută de ani de la nașterea istoricului Teodor Balan, organizator și pasionat cercetător al documentelor, care ne-a lăsat, pe lîngă interesantele lucrări istorice privind trecutul Bucovinei, valoroasa colecție de documente intitulată *Documente bucovinene*.

S-a născut în orășelul Gura-Humorului, județul Suceava, la 26 iulie 1885, dintr-o familie modestă de funcționari [1]. Tatăl său, Grigorie Balan [2], funcționar la oficiul de carte funciară, era fiu de țărani năsăudeni, iar mama sa, Maria Kazemienicko, era originară din Cacica, județul Suceava. În urma unei inspecții tatăl său a fost avansat și transferat cu serviciul în reședința Bucovinei. Teodor Balan urmează cursurile școlii primare (1892—1896), ale Liceului de stat nr. 1 în Cernăuți (1896—1904), unde a avut ca profesor de limba română pe Ioniță Bumbac. După promovarea cu succes a examenului de bacalaureat (4 iulie 1904) urmează cursurile Facultății de litere și filozofie, specialitatea istorie-geografie, la Cernăuți și Viena. Audierea cursurlor unor iluștri profesori (ca: Friedrich Reimund Keindl la istoria Imperiului austro-ungar, Härz Fränkel la istoria universală de la Universitatea din Cernăuți, Jan Jirecec specialist în istoria popoarelor din Peninsula Balcanică, Fournier la istoria medie, Oswald Redlich, viitor președinte al Academiei austriece, la metodologia istoriei"), participarea la seminarul profesorului Przibram (de descifrare a vechilor documente latine și germane de la Haus-Hof und Staatsarchiv din Viena), studiul în bibliotecile, arhivele și muzeele istorice stau la baza pregătirii sale de specialitate, trezindu-i totodată interesul și dragostea pentru cunoașterea și cercetarea trecutului istoric al poporului român. Din timpul studenției adună documente pentru lucrarea de doctorat *Der Rumänenaufstand in Siebenbürgen in den Jahren 1848—1849*, pe care a depus-o la Universitatea din Viena în 1924 [3]. În 1908 își ia licența în istorie-geografie la Universitatea din Cernăuți, iar în 1910 susține examenul de capacitate în învățămînt. A funcționat ca profesor de istorie la liceele din Cîmpulung Moldovenesc (1908—1910), Cernăuți (1910—1912), Suceava (1912—1918) perioadă în care studiază arhivele publice și particulare locale, surse bogate de informații pentru elaborarea viitoarelor sale studii și lucrări referitoare la trecutul Bucovinei [4].

La sfîrșitul anului 1918, după terminarea primului război mondial și înfăptuirea idealului unității național-statale, se reîntoarce de pe frontul de la

---

1 Consiliul popular al comunei Cacica, Registrul stării civile pentru născuți pe anul 1870—1911 al Parohiei greco-catolice din Cacica, p. 86; Arh. St. Suceava, Fond personal Teodor Balan, I/1.

2 Grigorie Balan s-a născut la 17 octombrie 1847 în satul Mintiu, județul Bistrița-Năsăud, localitate în care venise bunicul istoricului din satul de origine, vecin, Blăjenii de Sus. După ce frecventează cîțiva ani cursurile liceului la Bistrița și la Blaj, fiind lipsit de mijloace, a intrat ca voluntar în armata austriacă. După terminarea războiului cu Italia în 1866, la care a participat, a fost numit ca funcționar la Oficiul de carte funciară din Gura-Humorului. (Arh. St. Suceava, Fond personal Teodor Balan, 1/3, f. 14).

3 Arh. St. Suceava, Fond personal Teodor Balan, I/3, f. 12.

4 *Ibidem*, f. 1.

Isonzo din Italia la Cernăuți, unde ocupă catedra de istorie la Liceul „Aron Pumnul" (1918—1940). La 9 noiembrie 1919 s-a căsătorit cu Silvia Brăteanu[5], profesoară la Liceul de fete ortodox din Cernăuți, distins cadru didactic în învățământul liceal, care l-a sprijinit de-a lungul anilor în activitatea sa științifică. În 1930, în urma unei intense activități științifice, își susține doctoratul în istorie cu teza *Suprimarea mișcărilor naționale din Bucovina pe timpul războiului mondial 1914—1918*, iar în anul 1931 ia docența în istorie. Funcționează în cadrul Universității din Cernăuți la catedra de istoria românilor, specialitatea veche organizație, ca docent universitar (1932—1938) și conferențiar (1938—1940). În anul școlar 1940—1941 funcționează ca profesor la Liceul „Gh. Lazăr" din Sibiu, iar între anii 1941—1944 ca director al Bibliotecii universitare din Cernăuți cu titlul de profesor universitar. Concomitent cu munca desfășurată la catedră participă la organizarea Arhivelor Bucovinei[6].

În primăvara anului 1922 Dimitrie Onciul, director general al Arhivelor Statului, propune Ministerului Instrucțiunii numirea unei Comisii a Arhivelor Statului pentru Bucovina[7], cu scopul de a concentra la Cernăuți, într-un local propriu, materialul arhivistic creat de instituțiile publice în această provincie. Doi ani mai tîrziu, la intervenția lui Constantin Moisil, noul director general al Arhivelor Statului, Ministerul Instrucțiunii a aprobat constituirea unei „Comisiuni a Arhivelor Statului pentru Bucovina", sub președinția lui Ion I. Nistor, din care, alături de Romul Cândea, Vasile Grecu profesori universitari, și Simion Reli, Gheorghe Bocănețu, profesori de liceu făcea parte ca specialist și Teodor Balan[8].

În ședința de constituire a comisiei, din 22 septembrie 1925, Teodor Balan, subdirector al Arhivelor Statului din Cernăuți (1925—1932), cunoscător al cerințelor muncii de arhivă, insistă asupra asigurării spațiului de depozitare pentru a concentra, conserva și ordona documentele în vederea valorificării lor științifice. A susținut cu energie măsurile ce se impuneau pentru a salva de la distrugere, prin vînzare ca „hîrtie pentru împachetat", dosarele ce conțineau acte oficiale ale unor instituții din Cernăuți și provincie. În același timp a luat în evidență pe deținătorii particulari de documente, adresîndu-le invitația de a le depune spre conservare și folosire în scopuri științifice, cu drept de proprietate, în depozitele Arhivelor Statului[9].

Lui Teodor Balan i-a revenit sarcina de a întocmi raportul cu privire la situația fondurilor arhivistice ale Bucovinei. Combătînd distrugerile și starea necorespunzătoare de păstrare de la unele instituții, el subliniază valoarea deosebită a documentelor, deoarece „ne vor da dovadă de caracterul românesc al țării, de stăpînirea îndelungată, neîntreruptă și nedisputată a poporului românesc în Bucovina". Ia în evidență documentele create de Administrația Bucovinei

5 Silvia Balan (13.02.1895—18.12.1981) s-a născut în comuna Ilișești, județul Suceava, unde părinții săi, Gheorghe și Maria Brăteanu, erau învățători. Tatăl său, originar din Stupca (astăzi Ciprian Porumbescu), era fiul lui Toader și Domnica Brăteanu, țărani descendenți din emigranți ardeleni în Moldova, în secolul al XVIII-lea. Silvia Balan a urmat primele două clase primare la Bucșoaia și Arbore, iar ultimele două și liceul (1906—1914) la Cernăuți. La 25 iunie 1914 a luat examenul de bacalaureat cu distincție, după care a frecventat cursurile Facultății de litere și filozofie de la Universitatea din Viena (1914—1918). În ultimii ani de studiu a fost colegă la cursul de filozofie cu poetul Lucian Blaga, timp în care a legat cu el și logodnica lui, Cornelia Brediceanu, pe atunci studentă în medicină, o strînsă prietenie. În luna mai 1920 obține titlul de doctor în litere și filozofie cu „suma cum laude". A publicat *Opera lui Dimitrie Anghel, Groza lui Alecsandri, personaj istoric sau figură legendară ?, Stupca lui Ciprian Porumbescu* și alte articole literare și pedagogice în reviste de specialitate și cotidiene. (Arh. St. Suceava, Fond personal Teodor Balan, I/4, f. 1-7).

6 Arh St. Suceava, Fond personal Teodor Balan, I/3, f. 1-2.

7 Ștefan Hurmuzache, *Teodor Balan*, în „Revsta Arhivelor", LII, nr. 1, București, 1975, p. 67.

8 Simion Reli, *Arhivele Statului din Cernăuți*, în „Revista Arhivelor", IV, 2, 1941, p. 248.

9 *Ibidem*.

în anii 1774—1918, a căror valoare e deosebită deoarece multe documente, păstrate în original sau în traducere, se referă la relațiile între administrație și boieri, răzeși sau mănăstiri, anterioare ocupației austriece[10]. Această arhivă a suferit pierderi mari atît în timpul războiului cît și în noiembrie 1918, cînd din ordinul lui Erzdorf, guvernatorul Bucovinei, funcționarii au ars actele oficiale pe care le considerau compromițătoare față de stăpînirea românească. La aceste pierderi s-a adăugat și depozitarea acestei arhive în beciurile Palatului Administrativ unde, pînă în primăvara anului 1924, multe dosare și condici au intrat în putrefacție[11].

Cu amărăciune în suflet ne informează asupra pierderilor suferite de arhivele create de Comitetul Țării, Corpul de jandarmi și Administrația Fondului bisericesc, al Bucovinei, condamnînd cu asprime pe cei care au vîndut ca maculatură documente salvate de pe urma războiului. Totodată semnalează cercetătorului documentele create de Administrația Bucovinei (1774—1918), Tribunalul din Cernăuți, Tabla Țării Bucovina, care prin procesele-verbale și copiile documentelor originale depuse de comisia de delimitare a proprietății, în anii 1781—1787, în *Liber actorum granicialium, Liber instrumentorum antiquorum, Liber testamentorum, Liber pactorum dotalia* ș.a. oferă bogate informații despre stăpînii satelor de la Alexandru cel Bun încoace și despre proprietatea feudală, laică și bisericească.

Cunoscînd că aceste izvoare au fost studiate în mică măsură de către Tudor V. Ștefanelli, care a publicat *Documente din vechiul ocol al Cîmpulungului Moldovenesc*, de Sever Zotta de la Iași, care a copiat multe documente cu privire la trecutul unor familii boierești din Moldova de Sus, de Nicolae Iorga, care a publicat materialul găsit aici în *Documente privitoare la familia Callimachi* și în *Studii și documente*, vol. V[12], Teodor Balan trece la traducerea documentelor scrise în limbi străine și le transcrie pe cele cu caractere chilirice, facilitînd studierea lor.

Teodor Balan a condamnat lipsa de interes pentru arhive, constatată la unele instituții și a făcut demersuri pînă la conducerea organelor centrale pentru îndreptarea situației. Apreciind, de exemplu, valoarea arhivei Tribunalului penal din capitala provinciei pentru cercetarea istorică, deoarece cuprinde procesele politice ale conducătorilor românilor, Teodor Balan informa Direcția generală a Arhivelor Statului că a făcut intervențiile necesare cu scopul de a găsi la conducerea instituției „puțin interes pentru soarta acestei arhive", care se află în condiții de nedescris, și solicita sprijinirea demersurilor sale pe lîngă Ministerul Justiției pentru a impune acelui tribunal crearea unor condiții corespunzătoare păstrării documentelor. Intervenția sa a avut rezultatul dorit, deoarece Ministerul Justiției a dispus mutarea arhivei în localul Liceului „Aron Pumnul", unde avea condiții de păstrare și acces la public[13].

În calitate de director al Comisiei Arhivelor Statului pentru Bucovina (1932—1942) se ocupă de arhivele administrației județene și comunale, insistînd ca Ministerul de Interne să impună prefecturilor de județ și primăriilor obligația de a inventaria documentele create pînă în anul 1918 și de a asigura, prin depozite de arhivă, condițiile corespunzătoare de păstrare[14].

Printr-o muncă susținută de aproape 20 ani, Teodor Balan a adunat cu grijă în depozitele acestui locaș de cultură importante documente create de Administrația Bucovinei, Comitetul Țării Bucovina, Consiliul școlar al Bucovinei, valoroasa și bogata arhivă constituită în cărți de către Tabla Țării, hărțile topografice ale satelor Bucovinei, documentele orașelor Cernăuți și Siret, ale mănăstirilor și bisericilor din Bucovina și Moldova, actele învățămîntului, ale fami-

10 Teodor Balan, *Arhivele Bucovinei*, în „Rrevista Arhivelor", vol. I (1924—1926), nr. 1—3, p. 301-302.

11 Simion Reli, *op. cit.*, p. 249.

12 Teodor Balan, *op. cit.*, p. 302-304.

13 Ștefan Hurmuzache, *op. cit.*, p. 67-68.

14 Arh. St. Suceava, fond Primăria orașului Suceava, dosar 3/1926, f. 15.

liei Flondor și diploma din 9 decembrie 1862, prin care ducatul Bucovinei dobîndește autonomia administrativă [15].

Arhivist cu experiență, ia poziție împotriva reorganizării fondurilor arhivistice constituite după sistemul de registratură, arătînd că a moștenit „o arhivă gata alcătuită" și că nu are nici forțe, nici timp ca să transforme arhiva după noi principii, fie ele chiar mai bune. Propune abandonarea reorganizării, Arhivelor Statului revenindu-le obligația „să capteze și să păstreze materialul arhivistic", „lucrul principal — arăta el — este ca documentul să fie bine păstrat și să poată fi ușor găsit" [16].

Ca semn de prețuire, Constantin Moisil, director general al Arhivelor Statului, îi scria lui Teodor Balan, la 13 septembrie 1938, următoarele : „avem onoarea a vă explica mulțumirile noastre pentru activitatea depusă spre adunarea, îngrijirea și păstrarea arhivelor vechi ce le-ați achiziționat pentru Arhivele Statului" [17].

Teodor Balan a fost un pasionat cercetător, om de știință, care, timp de peste jumătate de secol, a adunat, a publicat sau a lăsat în manuscris lucrări de o certă valoare pentru istoriografia românească.

O constantă a activității științifice a profesorului Teodor Balan, rod al studiilor temeinice de paleografie latină, slavă, germană și arhivistică, a fost preocuparea pe deplin justificată, pentru publicarea documentelor în mod științific, deoarece nu poți face istorie și da o interpretare justă evenimentelor fără suportul documentelor, fără probitatea lor științifică.

Printr-o muncă entuziastă a tradus și transcris documente din fondurile păstrate de Arhivele Statului, arhivele mănăstirilor și ale persoanelor particulare, pe care le-a înmănunchiat în lucrări, de care nu se poate lipsi cel care cercetează istoria Moldovei în general și a Bucovinei în special.

Colecția *Documente bucovinene* cuprinde în cele șase volume publicate între anii 1933—1942 documente originale, copii, traduceri, rezumate din anii 1507—1833, urmate de note și comentarii referitoare la organizarea politică, atestarea documentară a satelor cu vechea lor toponimie și terminologie agricolă, dinamica proprietății, obligațiile locuitorilor, comerțul, arenzile, relațiile între tîrgoveți și feudali, vînzările și schimburile de moșii după instaurarea administrației austriece în Bucovina. Prin publicarea acestei colecții de documente, editorul aduce o contribuție modestă — așa cum arată în prefața volumului VI — „atît politicii cît și științei românești", împotriva adversarilor, care, fără a avea dovezi, ridicau pretenții politice asupra acestui teritoriu, încercînd să pună sub semnul întrebării continuitatea poporului român pe aceste meleaguri. Teodor Balan, cu ajutorul documentelor, dovedește că Moldova de Nord „este o creație politică românească". De la primele începuturi, „cînd apar state ordonate" pămîntul acesta „a aparținut neamului românesc". Numai românii au creat o organizație politică trainică pe aceste locuri. Tot ce se găsește aici „a fost născocit de minte românească și lucrat de brațe românești" [18].

Pentru a edita documentele bucovinene într-o formă corectă și a înlătura greșelile și explicațiile istorice „imposibile" făcute de Franz Adolf Wickenhauser, Teodor Balan a adunat documentele, le-a selecționat, reținînd originalele, în lipsa acestora copia cea mai corectă și numai în lipsa copiilor au fost utilizate traducerile. În dorința de a prezenta o colecție de documente cît mai completă s-au adunat toate mărturiile scrise, atît primul uric cît și întăririle ulterioare, s-au copiat și după ce s-au comparat cu cele inedite s-a reținut documentul „cel mai exact", în timp ce celelalte au fost redate în formă de regest sau notate la explicații pentru informarea cititorului [19].

Prevăzută cu un indice ce cuprinde nume de persoane, nume geografice, lucruri, dregători și slujbași cît și lista documentelor din fiecare volum, colecția

15 *Inventarul Arhivelor Statului București, Cernăuți, Chișinău, Cluj, Craiova, Iași, Năsăud, Timișoara, Brașov,* Monitorul oficial și imprimeriile statului, București, 1939, p. 336-340 ; *Die Bukowina,* Cernăuți, 1899, p. 300-301.

16 *Ibidem,* p. 333.

17 Ștefan Hurmuzache, *op. cit.*, p. 68.

18 Teodor Balan, *Documente bucovinene,* VI, 1942, București, p. 5-6.

19 *Ibidem,* p. 4-5.

Documente bucovinene rămîne și azi un instrument de lucru util pe masa cercetătorului.

Pe linia publicării de documente se înscrie și lucrarea de proporții mai mici *Noui documente cîmpulungene,* apărută în 1929, care cuprinde 100 de documente emise între anii 1409—1858. Lucrarea, prin documente inedite, aduce noi informații privind viața economică, socială și politică a ocolului Cîmpulung Moldovenesc. În prefața lucrării, Teodor Balan apreciază fostul ocol al Cîmpulungului Moldovenesc ca cel mai interesant colț de țară moldovenească, fiindcă „alcătuirea politică a acestui ocol s-a menținut nealterată pînă în secolul al XVIII-lea, permițînd cunoașterea organizării Moldovei din timpurile vechi". În loc de studiu prezintă publicațiile de documente și opere istorice în care s-au făcut aprecieri asupra fenomenelor sociale și politice din ocolul Cîmpulung Moldovenesc. Dintre acestea un prim loc îl ocupă *Descrierea Moldovei,* în care învățatul domn, Dimitrie Cantemir, afirmă că „țăranii din Cîmpulung se bucură de mari libertăți politice". Critică aspru pe Franz Adolf Wickenhauser, care în documentele publicate despre ocolul Cîmpulungului Moldovenesc a înlocuit din copiile germane întocmite de M. F. Lopeiski numele geografice românești cu cuvinte neaoș germane, „în cele mai multe cazuri ieșite din uz". Din această cauză, retraducerea în limba română a documentelor, pentru care nu găsim copiile germane, este imposibilă. Apreciază contribuția istoricilor și scriitorilor români : T. V. Ștefanelli, Alexandru D. Xenopol, Nicolae Iorga, Alexandru Rosetti, Eudoxiu Hurmuzachi la cunoașterea ocolului Cîmpulung Moldovenesc. Colecția lui T. V. Ștefanelli *Documente din vechiul ocol al Cîmpulungului Moldovenesc,* publicată de Academia Română în 1915, rămîne „cea mai completă" publicație de documente cîmpulungene [20].

Interes prezintă și lucrarea *Familia Onciul — studiu și documente,* 1927, care, prin intermediul celor 179 documente din anii 1546—1906, ne prezintă evoluția acestei familii, cu ramificații ulterioare în alte familii românești din Moldova de Sus.

Pregătirea de specialitate a profesorului Teodor Balan se poate vedea și din articolul *O nouă concepție de documente moldovenești* [21] în care, după ce apreciază cele zece volume de documente moldovenești din anii 1384—1620, publicate în Editura Academiei R.P.R., ca „cea mai bogată colecție de documente interne moldovenești" apărută pînă la acea dată în țara noastră ; documentele din anii 1527—1620, în cea mai mare parte inedite, dezvăluie unele amănunte din istoria Moldovei, face observații critice, de strictă specialitate, de care editorii trebuie să țină seama. La traducerea documentelor recomandă înlocuirea cuvintelor străine pentru care avem termeni corespunzători în limba română : (uspenie — adormire, spaseniia sufletească — mîntuirea sufletească, deadină — moșie). Numele de persoane și de localități trebuie scrise cum se găsesc în documente și nu Ciormohuz în loc de Ciornohuz, Șutorovici în loc de logofătul Lupu Stroici, Grigorșa pentru Grigorcea, fata Marușcinei în loc de fata Marușcăi, Baiești în loc de Băișești, Humor în loc de Homor, Bonenți în loc de Buninți, Cărcinești în loc de Crăinicești, Nidcăul în loc de Midcăul ș.a. O deosebită atenție trebuie dată traducerilor deoarece graba poate duce la greșeli care alterează textul. De asemenea, recomandă alcătuirea unui indice de nume de persoane, de sate, de dregători și lucruri, care adăugat la sfîrșitul volumului înlesnește mult studiul.

Pe lîngă volumele de documente menționate Teodor Balan a publicat importante studii istorico-documentare referitoare la evenimente istorice de importanță națională. Între acestea remarcăm lucrările *Refugiații moldoveni în Bucovina 1821 și 1848* și *Activitatea refugiaților moldoveni în Bucovina. 1848* care redau în mod documentat activitatea revoluționarilor moldoveni refugiați în Bucovina și colaborarea acestora cu principalii conducători ai revoluției din Bucovina la 1848. Viața și activitatea unuia dintre conducătorii revoluției române de la 1848 din Bucovina și anume Eudoxiu Hurmuzachi a fost cercetată cu migală de Teodor Balan, care îi dedică studiile : *Eudoxiu Hurmuzachi (1874—1924), O scri-*

20 Teodor Balan, *Noui documente cîmpulungene,* Cernăuți, 1929, p. 3-6.

21 Teodor Balan, *O nouă colecție de documente moldovenești,* în „Studii", XI (1958), nr. 1, p. 133-139.

soare a lui Eudoxiu Hurmuzachi către mama sa Ilinca din 1833, Eudoxiu Hurmuzachi și memoriul Românilor ardeleni din luna lui februarie 1849, Eudoxiu Hurmuzachi și colecția lui de documente ș.a. De altfel studierea anului revoluționar 1848—1849 a constituit una din principalele direcții ale cercetării sale așa cum o dovedesc și studiile *Frații Gheorghe și Alexandru Hurmuzachi și ziarul „Bucovina", Un capitol din istoria politică a Bucovinii din anii 1848—1850, Colonelul Urban în Bucovina. 1849, Bucovina în anul 1848*, ș.a.

Situația dramatică în care s-a găsit Bucovina în primul război mondial este sugestiv prezentată de Teodor Balan în cele două lucrări ale sale, fundamentale pentru această perioadă și anume : *Suprimarea mișcărilor naționale din Bucovina pe timpul războiului mondial 1914—1918.*

Documentate sînt și lucrările privind familiile Hurmuzachi și Onciul în care se dau ample referiri genealogice și istorice privind evoluția acestor familii românești precum și a moșiilor stăpînite de acestea. Interes prezintă și lucrările istorice referitoare la activitatea lui Teodor Racoce de înființare a unei reviste românești în Bucovina, la instituția vorniciei și funcțiile deținute de vornic în Moldova, la unele sate dispărute din Bucovina, la viața și activitatea lui George Tofan ș.a.

Fidelitatea față de studiul documentelor, ce a constituit un ideal de viață, l-a determinat pe Teodor Balan să continue cercetările istorice și după ieșirea la pensie, la 1 august 1946, cînd a publicat lucrarea *Din istoricul Cîmpulungului Moldovenesc* și studii ca : *Bogdania, Cara-Bogdania și Cara-Valachia, Numele Moldova — O istoriografie a problemei* ș.a. Totodată ne-a lăsat în manuscris volume de documente cum ar fi : *Documente bucovinene*, vol. VII, VIII și IX, *Documentele mănăstirilor din Bucovina* în 13 volume, *Documentele familiei Hurmuzachi* în patru volume ș.a.

Încă din timpul studenției Teodor Balan s-a afirmat în cadrul Societății Dacia ca un entuziast luptător pentru culturalizarea poporului român și înfăptuirea unirii din 1918. Are meritul de a fi mobilizat și însoțit alături de colegii lui din conducerea societății pe cei 2.000 de tineri bucovineni, care au vizitat *Expoziția generală română*, deschisă la 19 iunie 1906 în parcul de pe Dealul Filaretului din București.

În calitate de președinte al „Societății pentru cultura și literatura română în Bucovina" solicită participarea personalităților de prestigiu ale culturii românești cu conferințe interesante și atractive. Astfel istoricul Nicolae Iorga îl anunța din Paris că va inaugura ciclul de conferințe la începutul lunii mai 1924 cu tema *De ce are nevoie Bucovina* [22]. A conferențiat în cadrul Universității libere din Cernăuți și în orașele Suceava, Rădăuți ș.a. despre Bucovina în anul 1848. Avram Iancu, Eudoxiu Hurmuzachi, Transilvania în anii 1848—1849, Dimitrie Onciul, ce s-a scris pe vremuri despre noi ș.a. [23].

Pentru activitatea științifică desfășurată a fost distins cu premiul Academici Române în 1942 [24], i s-au conferit Medalia Muncii în 1956, Ordinul Muncii cl. III-a în 1960 cu ocazia sărbătoririi centenarului Liceului „Ștefan cel Mare" din Suceava și titlul de profesor emerit în 1966. A fost sărbătorit la împlinirea a 85 de ani de viață de către Institutul pedagogic din Suceava în 1970 ; cuvîntul omagial fiind rostit de către profesorul Alexandru Vasilescu, rectorul institutului [25].

Din prodigioasa activitate desfășurată pe tărîmul cercetării istorice timp de peste cinci decenii, prin cele peste 135 lucrări publicate, 40 în volum și peste 95 studii și articole în reviste și alte publicații, cărora li se adaugă cele peste 20 de lucrări în manuscris depuse la Arhivele Statului, Teodor Balan se situează între oamenii de știință care, prin studierea adevărului cuprins în documente și scoaterea lui la lumină, au adus o contribuție de seamă la dezvoltarea istoriografiei românești.

22 Arh. St. Suceava, Fond personal Teodor Balan, III/79.
23 *Ibidem*, I/6 și I/7.
24 *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978, p. 48.
25 Arh. St. Suceava, Fond personal Teodor Balan, I/12.

LISTA LUCRĂRILOR PUBLICATE DE TEODOR BALAN

1. *Muzeul din Eggenburg*, în „Școala", I, 1907—1908, p. 102-104.
2. *De-ale geologiei*, în „Școala", I, 1907—1908, p. 1888-1900.
3. *Administrația și justiția în Bucovina sub generalii Spleny și Enzenberg*, în „Junimea literară", V, 1908, Cernăuți, p. 159-161.
4. *Geschichte der Rumänen. Lehrbuch für die oberste Klasse der Mittelschulen*, Cernăuți, 1919, 211 p. + 1 h.
5. *Rumänien, Geschichtliches und Geographischer*, în „Taschen Vorwerk Kalender für die Bukowina", Czernowitzer Morgenblatt, 1921.
6. *Suprimarea mișcărilor naționale din Bucovina pe timpul războiului mondial 1914—1918*, Cernăuți, 1923, 216 p.
7. *Răscoala țăranilor din ocolul Cîmpulungului Moldovenesc din anul 1805*, Cernăuți, 1923, 8 p.
8. *Frații Gheorghe și Alexandru Hurmuzachi și ziarul „Bucovina". Un capitol din istoria politică a Bucovinei din anii 1848—1850*, Cernăuți, 1924, 68 p.
9. *Un conflict al episcopului Hacman cu prof. Calinciuc*, în „Junimea literară", XIII, 1924, p. 39-44.
10. *Eudoxiu Hurmuzachi. Discurs festiv la 23 martie 1924 cu prilejul serbării semicentenarului morții sale, în sala Teatrului Național din Cernăuți*, Cernăuți, 1924, 14. p.
11. *Der Dniester — San Kanal. Ein Bukowiner Projekt aus dem Jahre 1823*, în „Czernowitzer Allgemeine Zeitung", 19. 1. 1924.
12. *Einiges aus der Geschichte des Czernowitzer Stadttheater*, în „Czernowitzer Allgemeine Zeitung", 1. 5. 1924.
13. *Eudoxius Hormuzaki 1874—1924, în „Czernowitzer Allgemeine Zeitung"*, 30. 3. 1924.
14. *Die erste Zeitung in der Bukowina*, în „Czernowitzer Allgemeine Zeitung". 4 5. 1924.
15. *Moșia Cernauca și familia Hurmuzachi*, extras din „Anuarul Liceului „Aron Pumnul" 1923—1924, Cernăuți, 1925, 32 p.
16. *Scrisoarea parohului din Ceahor Samuil Andrievici către Teodor Grigorcea din anul 1856*, în „Calendarul poporului", Cernăuți, 1925.
17. *Avram Iancu 1824—1872*, în „Calendarul poporului", Cernăuți, 1925.
18. *Studenții români din Bucovina arestați pentru propagandă electorală*, în „Calendarul poporului", Cernăuți, 1925.
19. *Die moldauische Republik jenseits des Dnjesters*, în „Czernowitzer Allgemeine Zeitung", 6. 1. 1925.
20. *Für ein standiges Theater in Cernowitz*, în „Czernowitzer Allgemeine Zeitung", 29.1.1925.
21. *Arcășiile din Bucovina*, Cernăuți, 1926, 14 p.
22. *Țara Sepenicului*, extras din „Glasul Bucovinei", aprilie 1926, Cernăuți, 16 p.
23. *Colonelul Urban în Bucovina 1849*, extras din „Calendarul poporului", Cernăuți, 1926, 20 p.
24. *Noui documente privitoare la familia Hăjdău*, extras din „Analele Dobrogei", VII, 1926, 20 p.
25. *Lukian Cobilitza, ein Beitrag zur Kenntnis des politischen Ereignnisse der Jahre 1848 und 1849 in der Bukowina*, extras din „Czernowitzer Allgemeine Zeitung", aprilie 1926, Cernăuți, 15 p.
26. *Reptas „Hochverrat"*, în „Czernowitzer Allgemeine Zeitung", nr. 6367 din 1 mai 1926.
27. *Antwort an Herrn Senator Anton v. Lukassiewicz*, în „Czernowitzer Allgemeine Zeitung". 31.12.1926.
28. *Arhivele Bucovinei*, în „Revista Arhivelor", vol. I, nr. 1—3, București, 1926, p. 301-304.
29. *Cetatea Hmielov*, Cernăuți, 1927, 24 p.
30. *Familia Onciul. Studiu și documente*, Cernăuți, 1927, 234 p. + 3 tabele genealogice.
31. *Forum nobilium din Bucovina*, Cernăuți, 1927, 16 p.

32. *Teodor Racoce şi „Chrestomaticul Românescu"*, în „Codrul Cosminului", II-III (1925—1926), Cernăuţi, 1927, p. 347-370.
33. *Anton de Marki*, în „Codrul Cosminului", II-III (1925—1926), Cernăuţi, 1927, p. 611-612.
34. *Vasile Scintilă*, în „Codrul Cosminului", II-III (1925—1926), Cernăuţi, 1927, p. 612-614.
35. *Originea cîmpulungeană a Calimachi-lor*, în „Codrul Cosminului", II-III (1925—1926), Cernăuţi, 1927, p. 614-618.
36. *Der Sepeniker Land. Vorläufige Mitteilungen*, în „Archiv für Landeskunde der Bukowina", I, 1927, nr. 1, Czernowitz.
37. *Problema Societăţii pentru cultură*, în „Glasul Bucovinei" din 22.3.1928.
38. *Berladnicii*, Cernăuţi, 1928, 24 p.
39. *Chestiuni de istoria românilor pentru bacalaureat*, Cernăuţi, 1928, 172 + IV p.
40. *Noui documente cîmpulungene*, Cernăuţi, 1929. 140 p.
41. *Bucovina în războiul mondial*, Cernăuţi, 1929, 135 p.
42. *Refugiaţii moldoveni în Bucovina 1821 şi 1848*, Bucureşti. 1929, 144 p.
43. *Der diplomatische Kampf um die Bukowina während des Weltkrieges*, în „Czernowitzer Allgemeine Zeitung", 9.5.1929.
44. Teodor Racoce, *Crestomaticul românesc din anul 1820*, ediţie îngrijită de Teodor Balan, Cernăuţi, 1930, 92 p.
45. *Der Ursprung der Familie Constantinovici-Grecul*, extras din „Archiv für Landeskunde der Bukowina", Neue Folge, 1930, 1 Heft, b p., Czernowitz.
46. *Aus verklungenen Tagen. Wie man hier einst lebte und liebte*, în „Czernowitzer Allgemeine Zeitung", 25.12.1930.
47. *Das Volkerbund-Memorandum des Herrn Dutczak*, în „Czernowitzer Allgemeine Zeitung", 20.4.1930.
48. *Salo Weiselberger*, în „Czernowitzer Allgemeine Zeitung", 29.3.1931.
49. *Die ersten Theaterensambles în Czernowitz und ihr Repertoire*, în „Czernowitzer Allgemeine Zeitung", 31.5.1931.
50. *Einiges über erloschene und bestehende adelige Familien in der Bukowina*, în „Czernowitzer Allgemeine Zeitung", 25.12.1931.
51. *Vornicia în Moldova*, în „Codrul Cosminului", VII, Cernăuţi, 1931, p. 63-206.
52. *Serbarea de la Putna 1871*, extras din *Şaptezeci de ani de la înfiinţarea Societăţii pentru cultura şi literatura română din Bucovina (1862—1932)*, Cernăuţi, 1932, 103 p.
53. *„Rezeschen" und „Mazilen" in der Bukowina*, în „Czernowitzer Deutsche Tagespost", 3.4.1932.
54. *Die Putnafeier vom Jahre 1871*, în „Czernowitzer Allgemeine Zeitung", 1.5.1932.
55. *Trupa Fani Tardini, în Bucovina 1864 şi 1865*, în Buletinul „Mihai Eminescu" Cernăuţi, an. III, 1932, p. 121-140 ; an. IV, 1933, p. 22-30 ; an V, 1934, p. 30-42.
56. *Documente bucovinene*, vol. I 1507—1653, Cernăuţi, 1933, 310 p. + 5 pl.
57. *Documente bucovinene*, vol. II 1519—1662, Cernăuţi, 1934, 216 p.
58. *Unele date istorice cu privire la organizarea judecătorească din Bucovina*, în „Pagini juridice", Cernăuţi, III, 1934, nr. 1, p. 9-12.
59. *O ştire nouă despre hotarul Moldovei*, în „Codrul Cosminului", VIII (1933—1934), Cernăuţi, 1934, p. 458-459.
60. Două documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare, în „Codrul Cosminului", VIII (1933—1934), Cernăuţi, 1934, p. 459-462.
61. *Bozorad*, în „Codrul Cosminului", VIII, (1933—1934), Cernăuţi, 1934, p. 462.
62. *Data morţii lui Ioan Budai*, în „Codrul Cosminului", VIII, (1933—1934), Cernăuţi, 1934, p. 462-463.
63. *Doi tineri ardeleni în Bucovina*, în „Codrul Cosminului", VIII (1933—1934), Cernăuţi, 1934, p. 464-470.
64. *Un capitol din viaţa parlamentară a Bucovinei*, în „Codrul Cosminului", VIII, (1933—1934), Cernăuţi, 1934, p. 464-470.
65. *Data morţii lui Ioan Budai Deleanu*, în „Făt Frumos", Suceava, IX, 1934, p. 41-44 şi 82-86.
66. *Hotarul de la Ceremuş*, în „Codrul Cosminului", IX, Cernăuţi, 1935, p. 273-282.
67. *O ştire nouă despre Ioan Budai*, în „Codrul Cosminului", IX, 1935, p. 285-286.

68. *Cum se scrie istorie sau cartea d-lui Const. Dimitriu „Doi dregători moldoveni"*, în „Glasul Bucovinei", Cernăuţi, 1935, p. 3-13.
69. *Răspuns d-lui Constantin V. Dimitriu*, Cernăuţi, 1935, 17 p.
70. Egumenul Sila, *Istoricul sihăstriei Putnei*, editat de Theodor Balan, Cernăuţi, 1936, 13 p.
71. *Emigranţii poloni în Bucovina şi Moldova în sec. al XIX-lea*, extras din volumul omagial *Lui Dimitrie Marmeliuc*, Cernăuţi, 1936, 25 p.
72. *Arhivele Statului din Bucovina*, în „Revista Arhivelor", vol. III, 1, (nr. 6—7), Bucureşti, 1936, p. 94-98.
73. *Conflictul pentru muntele Suhard între Moldova şi Transilvania*, în volumul *Fraţilor Alexandru şi Ioan I. Lapedatu*, Bucureşti, 1936, p. 39-49.
74. *Documente bucovinene*, vol. III 1573—1720, Cernăuţi, 1937, 257 p.
75. *Procesul Arboroasei 1875—1878*, Cernăuţi, 1937.
76. *Satele dispărute din Bucovina*, în *Omagiu lui Ioan I. Nistor 1912—1937*, Cernăuţi, 1937, p. 94-120.
77. *Istoricul artei grafice din Bucovina*, Cernăuţi, 1937.
78. *Două memorii importante*, în *Omagiu lui Constantin Kiriţescu*, Bucureşti, 1937, p. 326-328.
79. *Documente bucovinene*, vol. IV 1720—1745, Cernăuţi, 1938, 229 p.
80. *Rolul lui Vasile Bodnărescul în preajma Unirii*, Cernăuţi, 1938, 44 p.
81. *Dimitrie Onciul 1852—1923*, Cernăuţi, 1938, 176 p.
82. *Vasile Ţintilă*, în „Revista Arhivelor", III, 2, nr. 8, Bucureşti, 1939, p. 185-206.
83. *Documente bucovinene*, vol. V 1745—1760, Cernăuţi, 1939, 264 p.
84. *Direcţiunea regională a Arhivelor Statului din Cernăuţi*, în *Inventarul Arhivelor Statului Bucureşti, Cernăuţi, Chişinău, Cluj, Craiova, Iaşi, Năsăud, Timişoara, Braşov*, Bucureşti, 1939, p. 333-340.
85. *Răspuns d-lui Al. Vitencu*, în „Făt-Frumos", XIV, nr. 4, 1939, p. 93-99.
86. *Aus verklungen Tagen. Die Bukowiner Landespetition vom Jahre 1848*, în „Czernowitzer Allgemeine Zeitung", 28.4.1940.
87. *O carte bizară*, în „Codrul Cosminului", X (1936—1939), Cernăuţi, 1940, p. 458-460.
88. *Tezaurul de la Lehăceni*, în „Codrul Cosminului", X (1936—1939), Cernăuţi, 1940, p. 507-508.
89. *Domnul Niculai Iorga şi Arhivele Bucovinei*, în „Codrul Cosminului", X (1936—1939), Cernăuţi, 1940, p. 520-526.
90. *O scrisoare a lui Eudoxiu Hurmuzachi către mama sa Ilinca din anul 1833*, în *Omagiul mitropolitului Nicolai Bălan*, Sibiu, 1940, p. 383-384.
91. *Raportul Comisiunii Arhivelor Statului din Cernăuţi*, în „Revista Arhivelor", IV, 1, Bucureşti, 1940, p. 135-138.
92. *Conflictul episcopului Eugen Hacman cu preoţii din Bucovina în anul 1848*, în „Revista Arhivelor", IV, 2, Bucureşti, 1941, p. 314-334.
93. *Raport asupra situaţiei Direcţiei regionale din Cernăuţi*, în „Revista Arhivelor", IV, 2, Bucureşti, 1941, p. 376-378.
94. *Au fost în Moldova vătafi de ţinut ?*, în „Revista Arhivelor", IV, 2, Bucureşti, 1941, p. 382-383.
95. *Răscoala lui Horea şi regimentul grăniceresc Orlat*, în ziarul „Ţara", Sibiu, I, nr. 31 din 19 mai 1941.
96. *Mănăstirea Putna*, în ziarul „Ţara", Sibiu, I, nr. 37 din 27 mai 1941.
97. *Sihăstria Putnei*, în ziarul „Ţara", Sibiu, I, nr. 38 din 28 mai 1941.
98. *Mănăstirea Sucevi̧a*, în ziarul „Ţara", Sibiu, I, nr. 39, din 29 mai 1941.
99. *Mănăstirea Humorului*, în ziarul „Ţara", Sibiu, I, nr. 73 din 8 iulie 1941.
100. *Mănăstirea Voroneţ*, în ziarul „Ţara", Sibiu, I, nr. 82 din 16 iulie 1941.
101. *Sever Zotta*, în revista „Făt-Frumos", Cernăuţi, XVII, nr. 5—6, oct.-dec. 1942, p. 151-154, în ziarul „Bucovina", Cernăuţi, nr. 349 din 24 august 1942, p. 8, supl. literar.
102. *Eudoxiu Hurmuzachi*, în ziarul „Bucovina", Cernăuţi, II, nr. 376 din 21 septembrie 1942, p. 6.
103. *Dimitrie Onciul*, în ziarul „Bucovina literară, Cernăuţi, II, nr. 31 din 26 octombrie 1942.

104. *Bucovina în anul 1848*, Cernăuți, 1942.
105. *Documente bucovinene*, VI 1760—1833, București, 1942, 504 p.
106. *Ilinca, mama fraților Hurmuzachi*, Cernăuți, 1942.
107. *Corespondența lui Gheorghe Tofan*, Cernăuți, 1943, 199 p.
108. *Eudoxiu Hurmuzachi și memoriul Românilor ardeleni din luna lui februarie* 1849, Cernăuți, 1943, 33 p.
109. *Din corespondența lui Mihail Kogălniceanu cu frații Hurmuzachi 1840—1865* extras din „Arhiva Românească", part. I, 9, 1943, București, 14 p.
110. *Domnul Moldovei Grigorie Ghica și ziarul „Bucovina" 1850*, extras din „Studii și cercetări istorice", I, 1943, Iași, 16 p.
111. *Constantin Hurmuzachi*, în ziarul „Bucovina literară", Cernăuți, III, nr. 57 din 4 iulie 1943.
112. *Dimitrie Onciul, istoriograful obîrșiei românilor*, în ziarul „Bucovina", Cernăuți, III, nr. 1765 din 15 decembrie 1943.
113. *Rapoartele despre activitatea Direcției regionale a Arhivelor Statului din Cernăuți pe 1941—1942*, în „Revista Arhivelor", V, 2, 1943, p. 419-428.
114. *Împămîntenirea țăranilor din Bucovina din anul 1848*, în „Convorbiri literare", nr. 2 din 2 februarie 1944, p. 206-223.
115. *Eudoxiu Hurmuzachi*, în „Revista Bucovinei", III, Cernăuți, nr. 2 din 2 februarie 1944, p. 45-51.
116. *Eudoxiu Hurmuzachi și colecția lui de documente*, extras din „Anuarul Institutului de istorie națională Cluj—Sibiu", 1944, Sibiu, 36 p.
117. *Activitatea refugiaților moldoveni în Bucovina 1848*, Sibiu, 1944, 130 p.
118. *Lămurirea unei confuzii istorice (privitor la numele logofătului Tăutul)* în „Studii și cercetări istorice" a Institutului de istorie națională „A. D. Xenopol" din Iași, XIX, București, 1945, p. 41-46.
119. *O scrisoare a lui Xenopol din anul 1871*, în „Studii și cercetări istorice" a Institutului de istorie națională „A. D. Xenopol" din Iași, XIX, 1945, București, p. 118-122.
120. *Cîteva scrisori ale lui Dimitrie Onciul către Sever Zotta*, în „Revista Arhivelor", VI, 2, București, 1945, p. 156-164.
121. *Cordonul Bucovinei*, în „Revista Arhivelor", VI, 2, București, 1945, p. 231-239.
122. *Cîteva documente bistrițene*, extras din „Anuarul Institutului de istorie națională din Cluj", XI, 1946, 46 p.
123. *Redobîndirea unei autonomii*, în „Revista Arhivelor", VII, 1, București, 1946, p. 57-73.
124. *Simion Reli*, în „Revista Arhivelor", VII, 1, București, 1946, p. 181-183.
125. *Știri noi despre Vladimir Suhopan*, în *La cinci ani de existență a Facultății de teologie din Suceava. Dare de seamă și comunicări*, Suceava, 1947, p. 39-43.
126. *Șase documente polone din sec. al XVII-lea referitoare la Moldova*, în „Revista Arhivelor", VII, 2, București, 1947, p. 330-342.
127. *Reeditarea unui document din 1411*, în „Hristovul", VII, București, 1947, p. 199-201.
128. *Mănăstirea Humor*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei", XXXIIII, nr. 1—2, 1957, Iași, p. 135-139.
129. *O nouă colecție de documente moldovenești*, în „Studii", revistă de istorie, XI, nr. 1 1958, p. 133-139.
130. *Din istoricul Cîmpulungului Moldovenesc*, Editura științifică, București, 1960, 344 p.
131. *Mănăstirea lui Alexandru cel Bun de la Moldovița*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei", XXXIX, 7—8, 1963, Iași, p. 418-427.
132. *Stîlpul lui Vodă din satul Vama*, în „Zori noi", Suceava", nr. 5639 din 30 ianuarie 1966.
133. *Cetatea de la Gura-Humorului*, în „Zori noi", nr. 5728 din 15 mai 1966.
134. *O scrisoare a lui Ciprian Porumbescu*, în „Zori noi", nr. 5759 din 12 iunie 1966.
135. *Serbarea de la Putna din 1871*, în „Suceava", iulie 1966, p. 5-7.

136. *Pe urmele istoriei. Din trecutul pămîntului Sucevei*, în „Zori noi", nr. 5901 din 3 decembrie 1966.
137. *Bogdania, Cara-Bogdania și Cara Vlachia*, în „Magazin istoric", II, nr. 6, 1968, București, p. 86-87.
138. *Numele Moldova. O istoriografie a problemei*, în „Studii și materiale. Istorie. Muzeul județean Suceava", III, 1973, p. 77-112.
139. *Controversa pentru regiunea Dornei dintre Moldova și Transilvania /1642/*, în „Studii și materiale. Istorie. Muzeul județean Suceava", III, 1973, p. 159-194.

TEODOR BALAN

1885—1972

Résumé

Par son activité enthousiaste Teodor Balan occupe une place de premier plan parmi les précurseurs qui se sont dediés à l'accumulation, à la conservation et à la mise en valeur du trésor documentaire, témoignage incontestable de l'existence, de l'unité et de la continuité du peuple roumain dans le foyer ancestral.

Déjà depuis la période des études universitaires à Cernăuți et Vienne, où il a fréquenté les cours de certains proffesseurs illustres, il a manifesté le soin pour la recherche et l'accumulation des documents concernant le passé de la Bucovine.

Après l'accomplissement de l'unité nationale, en qualité de membre de la Commission des Archives d'Etat pour la Bucovine, il participe à côté de ses collègues au travail de sauvegarde, de conservation et de mise en ordre des archives de la Bucovine, qui ont souffert de grandes pertes pendant la première guerre mondiale. Il sélectionne, garde et attire l'attention des chercheurs sur les importants documents concernant la situation économique, social-politique et culturelle de la Bucovine. En qualité de directeur de la Commission des Archives d'Etat pour la Bucovine, il prend en charge d'importants fonds d'archive créés par l'Administration de la Bucovine, le Comité du Pays, le Tabularium du Pays, le Tribunal de Cernăuți, les villes de Cernăuți, Siret etc.

Chercheur passionné, Teodor Balan a traduit et transcrit les documents gardés dans les dépôts des Archives d'État, des monastères et des personnes particulières ; il les a édité dans sa collection de *Documents de Bucovine* (6 vol.), *La famille Onciul — étude et documents, Nouveaux documents de Cîmpulung*, — oeuvres de référence dans la recherche historique. Teodor Balan s'est fait remarquer également par des travaux concernant les années 1821, 1848—1849, 1914—1918, *Dimitrie Onciul, Teodor Racoce* et „Chrestomaticul românescu", *Vornicia în Moldova, Din istoricul Cîmpulungului Moldovenesc* etc, publiés en volume et dans des revues de spécialité.

Par sa prodigieuse activité déployée dans le service des archives, par plus de 135 travaux publiés, Teodor Balan se situe parmi les hommes de science qui par l'étude de la vérité contenue dans les documents et la mise de celle-ci en lumière, ont apporté une remarquable contribution au développement de l'historiographie roumaine.

TEODOR ONCIULESCU — UN MESAGER BUCOVINEAN AL POPORULUI ROMÂN PESTE HOTARE

ION NEGURĂ

Printre cei ce au reprezentat cu vrednicie în străinătate știința și școala românească, bunătatea poporului nostru și spiritul său de cinstită colaborare internațională nu trebuie să fie uitat numele profesorului universitar și cărturar, excepțional coleg și prieten, Teodor Onciulescu — născut la 4 august 1907 în comuna Voloca, din partea de nord a Bucovinei fiu de țărani cu pământ puțin, a rămas orfan de mamă la vîrsta de 10 ani, împreună cu două surori, din care una mai este în viață în satul de origine. Din cauza primului război mondial a întîrziat doi ani școlarizarea elementară și, lipsit de mijloace materiale, a putut intra în liceu numai grație ajutoarelor date după Unirea Bucovinei fiilor destoinici de țărani de către stat și prin acțiunea unui energic luptător pedagog, Leonida Bodnărescu, prezent cîteva decenii oriunde era necesară o realizare românească sub stăpînirea habsburgică, iar în noile condiții de după Unire organizator de licee și internate, ca cele de la Cozmeni, unde Teodor Onciulescu și-a dobîndit, în anii 1920—1928, cunoștințele liceale trecînd apoi bacalaureatul la comisia din Cernăuți.

Studiile universitare le-a urmat în anii 1928—1932 la Facultatea de filozofie și litere din Cernăuți, cu specialitatea filologia și literatura italiană și română, Neavînd nici aici mijloace materiale de acasă, a funcționat — ca alți studenți săraci — ca pedagog la internatul de elevi al vechii Societăți pentru cultura și literatura română din Bucovina. Seriozitatea și conștiinciozitatea din munca școlară a manifestat-o și în activitatea socială studențească, în cadrul asociației „Dacia", în al cărei comitet de conducere am activat împreună trei ani„ el succedîndu-mi în 1932 la președinția asociației, înființată în 1905 cu obiectivul major al ridicării culturale a țărănimii. Din păcate, este prea puțin reamintit azi rolul asociațiilor studențești bucovinene în lupta pentru conservarea ființei neamului nostru în acea parte de țară sub stăpînirea străină. „Arboroasa" studentului Ciprian Porumbescu a sucombat — cum se știe — prin înscenarea de către stăpînirea habsburgică a monstruosului proces. Asociațiile studențești ce i-au urmat au fost desființate, în ciuda meritelor lor naționale și culturale, printr-un act administrativ de autoritate al regimului dictatorial regal în 1938, fără anchetă sau judecată.

În anul școlar 1933/1934 Teodor Onciulescu a fost numit profesor la liceul „Dragoș Vodă" din Cîmpulungul Moldovenesc, dar a funcționat ca atare numai șase luni, întrucît i s-a acordat o bursă pentru specializare la Școala Română din Roma, întemeiată de Vasile Pârvan. Cu aceeași seriozitate și stăruință și-a încheiat pregătirea pentru doctorat într-un timp record și în anul de studii 1935/36 a primit titlul științific de doctor în filologie, iar în 1936 a și fost numit lector de limba și literatura română la Facultatea de litere din Neapole.

Înapoiat în țară în vacanțele din 1935, s-a căsătorit la 8 august cu o fiică a aceluiași sat, tînăra învățătoare Leontina Nichitovici, care și-a continuat studiile în Italia și i-a fost o pilduitoare tovarășă de viață, ajutîndu-l cu distincție și discreție, dar cu o stăruință asemănătoare în munca de cercetare.

Au urmat pentru Teodor Onciulescu anii de intensă activitate și frumoase realizări. Inițiind la Neapole cursurile universitare de limba și literatura română, în anii 1936—1938 lectoratul său a fost completat cu noi cursuri, de filologie romanică, și a devenit o componentă a facultății cu această specialitate. Teodor Onciulescu a trecut prin toată ierarhia didactică universitară, pînă la gradul de

profesor titular definitiv, activ pînă la stingerea sa din viață. În actuala organizare catedra sa era încadrată la „Instituto Universitario Orientale di Napoli", cu un „Seminario di studi dell'Occidente Medievale e Moderno" și de „Lingua e letteratura romena". Cursurile la care Onciulescu era ajutat de lectori și asistenți, erau urmate în fiece an în medie de către 30—40 studenți.

Nu odată s-a scris în țara noastră despre bogata sa activitate. În nr.-ul 15 din 1973 al revistei „România literară", într-un lung articol întitulat „Prezențe românești la Neapole", Teodor Virgolici nota următoarele : „La Neapole am avut prilejul și satisfacția de a constata că, în această splendidă ambianță culturală-artistică și continuă efervescență spirituală, există și o permanentă prezență românească, o bogată și vie manifestare de interes pentru valorile literaturii noastre, pentru limba română, pentru frumusețile și realitățile de azi din România. Centrul unde pulsează continuu și de unde iradiază această preocupare multiplă pentru limba și literatura noastră îl constituie seminarul de filologie română din cadrul Institutului universitar oriental, condus de profesorul de origine română Teodor Onciulescu". A scris și profesoara Zoe Dumitrescu-Bușulenga în „periplul" său italian, iar în citatul articol din „România literară" se menționează că în fiecare an Institutul din Neapole a avut ca invitați academicieni, profesori universitari și alte personalități ale științei, literaturii și culturii românești contemporane, ca — dintre cei decedați — Tudor Vianu și Vladimir Streinu, de asemenea academicienii și profesorii Octav Onicescu, Alexandru Rosetti Iorgu Iordan, Șerban Cioculescu, Emil Condurachi, Zoe Dumitrescu-Bușulenga, Ștefan Pascu, Romulus Vulcănescu, Virgil Cândea, Boris Cazacu, Alexandru Balaci, Dumitru Tudor ș.a.

Prin perseverența și adesea prin dărnicia lui Teodor Onciulescu a luat ființă o bibliotecă românească cu 15 000 volume și cu diverse periodice, de limba și literatura română veche, clasică și contemporană. Sprijinul statului român i-a venit mai tîrziu prin contribuțiile Academiei Republicii, a Bibliotecii centrale, a Editurii „Meridiane". Astăzi aceasta este cea mai bine înzestrată bibliotecă românească din Italia. În cursul activității sale didactice Onciulescu a promovat peste 40 de doctori în limba și literatura română, fie la Universitatea centrală, fie la Institutul oriental. An de an a funcționat și ca președinte al comisiilor de bacalaureat și era adesea consultat de Ministerul Învățămîntului în diferite probleme sau numit în comisii de specialitate. În septembrie 1979, fiind oaspetele său timp de trei săptămîni m-am putut încredința de imensul prestigiu de care se bucura, între colegii și colaboratorii săi, la Institut și în diverse cercuri intelectuale.

Activitatea de cercetare științifică a lui Teodor Onciulescu s-a concretizat de-a lungul anilor, pe parcursul activității sale, și în numeroase studii publicate separat sau ca articole de reviste, precum și într-un număr considerabil de traduceri din limba română, parte publicate, parte nepublicate. Domeniile sale de investigație le-au constituit filologia română și cea romanică, în cadrul cărora a efectuat cercetări asupra operelor unor filologi români și străini, geografia folclorică și etnografică, relațiile culturale dintre Italia și România și altele. Menționăm, ca exemplificare, studiul intitulat *Les études de linguistique roumaine de 1939 à 1950*, publicat împreună cu Ion Popinceanu în „Revista Portuguesa de Filologia" din Coimbra și în volum separat (1953) ; de asemenea și în mod cu totul special, sînt de amintit cîteva lucrări despre opera filologului Giovenale Vegezzi-Ruscalla [1], primul profesor de limba română la Torino, începînd din 1863 și mare prieten al nostru vizitat și de Vasile Alecsandri. Despre același filolog a conferențiat Onciulescu în 1936 la cursurile de vară de la așezămintele lui Nicolae Iorga din Vălenii de Munte. Un alt studiu remarcabil îl constituie *Appunti bibliografici sulla geografia folklorica europea* [2]. Din domeniul folclorului românesc citățm studiul *Folklore romeno* [3], în care se ocupă de motivul „mării" în folclorul nostru și de bocete, apoi *Il Danubio nella poesia populare romena* [4]. Pentru același domeniu trebuie să fie considerată și lucrarea *Il villagio nella poesia di Ottaviano Goga* [5].

1 De pildă : *Contributo alla storia della filologia romanza in Italia-Giovenale Vegezzi Ruscalla*, în „Vol. XVII dei Rendiconti della Reale Accademia di Archeologia, Lettere ed Arti", Napoli — 1937 ; *Un assiduo socio della Società Nazionale Italiana e di quella neo-latina ; il Torinese Giovenale Vegezzi-Ruscalla*, în „Rassegna Storica del Risorgimento" An. XXVII, fasc. III, Roma—1940 ; *Un precursore dell'etnografia italiana*, în „Atti del Congresso di Etnografia", Napoli—1952 ; *Giovenale Vegezzi-Ruscalla, traduttore e cultore della letteratura portughese*, în „Annali dell'Istituto Universitario Orientale", Napoli—1967.

Printre ultimele sale cercetări, poate chiar ultima, este referatul avînd ca obiect lucrările folclorice ale fostului profesor de istorie de la universitatea germană din Cernăuți, Raimund Kaindl, temă ce o pregătea pentru o întrunire științifică de la München, tocmai cînd am sosit eu la Neapole. Numitul profesor austriac a neglijat adevărul istoric în publicațiile sale, manifestînd dispreț față de poporul și cultura noastră și părtinire față de invadatorii străini. Cu folclorul nostru atît de bogat și variat în Bucovina s-a ocupat mai mult în treacăt. Onciulescu îmi ceruse unele materiale documentare și a dorit să-i examinez critic referatul. Am dat împreună forma definitivă lucrării și el a avut curajul să pună la punct denaturările și valoarea îndoielnică a unor lucrări efectuate de Kaindl chiar față cu cei ce-l invocau ca o autoritate științifică. În scrisoarea din 11 noiembrie 1979, informîndu-mă despre succesul său, preciza : „Comunicarea a fost considerată printre cele mai bune, mai documentate".

Teodor Onciulescu a făcut parte din comitetul de redacție al periodicului „Annali dell'Istituto Universitario Orientale" și a fost membru activ al unor importante instituții științifice și culturale din străinătate. A fost un prieten de nădejde al lui Mircea Eliade și era în relații cordiale cu Eugen Drăguțescu, care urmase nu știu cîte clase de liceu la Rădăuții Bucovinei și ale cărui picturi și desene ornează cîțiva pereți din apartamentul familiei Onciulescu. În această locuință, plină de obiecte de artă populară românească, atîția oaspeți din țară s-au simțit, ca și mine, într-un adevărat cămin românesc în străinătate, plin de căldură ospitalieră și cuceritoare comunicativitate sufletească.

După 40 de ani, l-am regăsit pe Teodor Onciulescu tot așa de blînd, corect și ponderat în toate manifestările sale, ca și în tinerețea noastră, deși suferise mult și abia își făcuse operația la glanda tiroidă. În citata scrisoare nota : „Cu sănătatea ne merge la amîndoi destul de bine. Eu am multe examene... după 15 noiembrie încep lecțiile în 5 ore pe săptămînă. Deci, cum vezi, voi fi veșnic ocupat..." Starea în care l-am lăsat și aceste cuvinte îmi dădeau speranța că sănătatea sa se reface, dar destinul său a voit altfel. Alte două operații din anul 1980, au demonstrat situația precară a sănătății sale. Ultima scrisoare, din 14 octombrie 1980, m-a cutremurat. Soția sa fusese accidentată de o motocicletă. Frecventele acte teroriste, decadența morală și fenomenele inflaționiste din mediul ambiant îi sporeau descurajarea. „Tot ce am putut face, adăuga el în acea scrisoare, am făcut fără interes și gînd de răsplată, ci numai din dorul de a ajuta neamul cu fapte bune, de a-i face cunoscută limba și cultura, tradițiile și munca pentru tot ce e frumos și uman..."

În iulie 1981, comunicînd personalităților citate mai înainte, care au ținut cursuri sau conferințe la Institutul oriental din Neapole, trista veste despre moartea lui Onciulescu, acad. Iorgu Iordan a avut cuvinte de apreciere superlative asupra activității regretatului nostru coleg și prieten, precizînd între altele : „Am fost de trei ori la catedra lui și de fiecare dată, după conferințele mele, am vorbit cu studenții săi într-o bună limbă românească. Onciulescu a fost un exemplu elocvent de cum trebuie să lucreze catedrele de limba și cultura noastră în străinătate". Aprecieri elogioase au făcut cu ocazia pomenirii lui Onciulescu la București, și academicienii Octav Onicescu si Zoe Dumitrescu-Bușulenga, etnologul Romulus Vulcănescu, profesorul universitar Boris Cazacu, istoricul și criticul literar George Muntean și mulți alții, care s-au bucurat și de ospitalitatea casei lui.

În scrisoarea din 15 noiembrie 1980, Onciulescu adăuga : „Nu o dată ne-am gîndit ca, după trecerea la pensie, în noiembrie 1982, să ne reîntoarcem în Bucovina noastră, la Cîmpulungul Moldovenesc sau chiar la Suceava, dar ni s-a spus că Italia nu trimite pensia în țările din est, neexistînd reciprocitate în materie,

2 Extras din „Filologia romanza", an. II, fasc. 2, nr. 6, Torino—1955.
3 Idem din „Rivista Folklore", an. X, fasc. I—IV, Napoli—1956.
4 Idem din „Annali dell'Istituto Univ. Orientale", Napoli—1977.
5 Idem din „Rivista Folklore", an. XI, Fasc. I—IV Napoli—1957.

așa că ni s-a închis și această poartă de speranță. Îmi pare rău de tonul așa de trist al acestor rînduri, dar nu pot ascunde tot necazul ce mă roade și mă doboară... Dacă nu treceam prin atîtea anul acesta, ne gîndeam la o vizită în țară, odată cu Petru Iroaie ca să revedem cel puțin o parte din locurile pe unde ne-am petrecut tinerețea, înainte de a pleca în lunga călătorie fără întoarcere !..."

Au trecut doar șase luni de la aceste presimțiri și „călătoria fără întoarcere" s-a săvîrșit, la 11 aprilie 1981.

În unele familii cu foști membri ai asociațiilor studențești bucovinene se mai păstrează obiceiul — și în București, ca și în alte locuri — anume ca celui trecut din viață să i se pună pe piept la coborîrea în mormînt, în sunetul „Tricolorului" lui Ciprian Porumbescu, însemnele asociației din care a făcut parte. Vicisitudinile războiului l-au lipsit pe Teodor Onciulescu de panglica cu inscripția „Daciei". Dar Leontina n-a neglijat tradiția bucovineană și i-a comandat o cravată cu tricolorul românesc. Cu aceasta pe piept s-a închis sicriul și mormîntul său.

TEODOR ONCIULESCU
UN ÉMISSAIRE DU PEUPLE ROUMAIN À L'ÉTRANGER

— Résumé —

L'auteur ne se propose pas une radiographie monographique détaillée de la vie et de l'oeuvre de Teodor Onciulescu, mais l'article ci-présent constitue, à sa manière, un prétexte pour un ouvrage de ce genre. On passe en revue les principaux moments de la vie et de l'activité de Teodor Onciulescu, tout en mettant un accent particulier sur son rôle de messager de la culture roumaine à l'étranger, spécialement en sa qualité de professeur universitaire à „Istituto Universitario Orientale di Napoli", où il a initié et dirigé, entre autres, un „Seminario di studi dell'Occidente Medievale e Moderno", de même qu'un séminaire de „Lingua e letteratura romena". On énumère, également, une série d'études et d'articles ayant pour thèmes l'ethnographie et le folklore roumain, la philologie roumaine et romane, les relations culturelles entre la Roumanie et l'Italie, études publiées indépendamment ou dans des revues de circulation internationale. L'article met en valeur, à côté d'une série d'échos, dans la presse roumaine, portant sur l'activité de Teodor Onciulescu, quelques sources épistolaires ou bien des souvenirs de l'auteur, remontant à l'époque de collaboration scientifique avec Teodor Onciulescu.

MUZEOLOGIE

VALOAREA ISTORICO-EDUCATIVĂ A EXPONATULUI TRIDIMENSIONAL ÎN PREZENTAREA MUZEISTICĂ A EPOCII ZILELOR NOASTRE

ELISABETA IONIȚĂ

Avînd în vedere rolul pe care îl are muzeul de istorie, ca important lăcaș de cultură și, mai ales, de educare patriotică, de dezvoltare a conștiinței patriotice și pornind de la considerația, întemeiată, că istoria zilelor noastre este o istorie fierbinte a faptelor măreț și eroice consacrate construirii socialismului și comunismului — izvorîte din aceeași dragoste de patrie ce a fost întotdeauna piatra de căpătîi a atîtor măreț și eroice fapte înscrise în istoria neamului —, îmi propun să mă opresc în continuare, în comunicarea de față la importanța educativ-patriotică pe care o are exponatul posesor al celor trei dimensiuni în prezentarea muzeistică a istoriei zilelor noastre.

Pentru fiecare vizitator — localnic, sau din alte zone ale țării, român sau străin — muzeul de istorie din județul respectiv constituie legătura directă pe care o realizează cu istoria acelor plaiuri, posibilitatea, în mod nemijlocit, de a cunoaște dezvoltarea forțelor de producție, a societății, a vieții, a muncii și creației făuritorilor de bunuri materiale și spirituale de-a lungul diferitelor epoci, pînă la era nouă, socialistă. Prezentînd istoria milenară a poporului român, a luptei sale pentru afirmarea ființei proprii, partea din muzeu referitoare la anii contemporani nouă reușește prin intermediul materialului expozițional, al exprimării grafice să creeze imaginea nouă a țării, a locurilor respective, ca o încununare a neîncetatelor străduanii și aspirații spre mai bine ale atîtor generații de fii ai acestui pămînt.

Suceava este unul din județele țării care a înscris pagini bogate, de neasemuită frumusețe în istoria neamului ; iar astăzi, continuînd tradiția înaintașilor așterne în cronica de aur a erei socialiste alte numeroase pagini despre asemenea înfăptuiri cum nu a cunoscut ea niciodată. „Suceava a devenit un puternic centru industrial, are o agricultură dezvoltată — aprecia tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretarul general al partidului nostru cu ocazia vizitei de lucru în județul Suceava, în iulie 1982 — ; ea a devenit, de asemenea, un centru al învățămîntului, al științei și culturii. Putem spune că Suceava reprezintă și ea un exemplu de ceea ce pot să realizeze oamenii muncii — constructori ai socialismului, stăpîni în țară pe bogățiile patriei, hotărîți să facă totul pentru a-și făuri în mod conștient viitorul comunist, viața demnă, liberă și independentă !".

Această apreciere a secretarului general al partidului își găsește ilustrarea în voluminoasa carte de istorie a județului, deschisă tuturora spre citire și recitire, în muzeul de istorie. Posedînd un înzestrat patrimoniu răsfirat cu dărnicie pe parcursul întregii expuneri, el contribuie atît la îmbogățirea cunoștințelor, cît, mai ales, la aprofundarea sentimentului dragostei de patrie, al mîndriei că oamenii acestui loc, cu pricepere, hărnicie și căldură sufletească au fost și sînt în stare să dăinuiască edificiile Permanenței și Continuității care-și găsesc expresie în vestigiile renumitei cetăți, dar și în renumele pe care în toată țara și departe peste hotare îl are moderna cetate de astăzi.

Urcînd pe treptele istoriei, pînă la înălțimea realităților socialiste, puternică forță de impresionare exercită exponatul original, exponatul tridimensional care în prezentarea muzeistică a epocii zilelor noastre au căpătat o valoare istorico-educativă de netăgăduit, devenind unul din instrumentele de bază în redarea ideilor tematice. În condițiile în care poporul nostru a străbătut pași uriași în

transformarea socialistă a țării — devenind o țară industrial-agrară cu o industrie puternică și cu o agricultură în continuu progres —, înfățișarea realizărilor obținute în opera de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate în muzeele de istorie, centrale sau județene, suscită concentrarea preocupărilor pentru folosirea unor mijloace muzeistice și grafice variate și interesante. În muzeul de istorie, secția construcției socialiste — beneficiind de faptul că se referă la perioada zilelor noastre, că noi sîntem cei care plămădim cărămizile din care înălțăm edificiul socialist — are posibilitatea de a poseda un patrimoniu foarte bogat și variat, în componența căruia originalele și obiectele trebuie să-și găsească un loc de frunte. Dacă asemenea exponate le găsești din abundență la începutul muzeului subliniind istoria îndepărtată a poporului nostru, dacă ele sînt prezentate în epocile următoare — feudală și modernă — marcînd permanența, unitatea și continuitatea existenței și creației poporului român, în epoca contemporană și în mod deosebit în contemporaneitatea construcției socialiste, în redarea ei, în înfățișarea marelui șantier care este țara, a frumuseții casei noastre care este patria, exponatele originale și tridimensionale purtînd, încă căldura mîinilor care le-au lucrat, trebuie să-și spună din plin cuvîntul.

La întrebarea, dacă istoria zilelor pe care le trăim poate fi redată muzeografic, răspunsul îl dau numeroasele muzee de istorie județene — spre exemplu: din Vîlcea, Covasna, Buzău, Neamț, Arad, Gorj, Botoșani și altele, și bineînțeles, Suceava — care au ilustrat în mod grăitor toate compartimentele vieții contemporane, a vieții politice, economice, sociale, cultural-științifice a județului lor, integrate în mod firesc, organic, în viața întregii țări. Prezentarea în muzeu a perioadei construirii edificării societății socialiste, a grandioaselor înfăptuiri din ultimii 20 de ani — de la Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român —, capătă noi dimensiuni la adevărata lor valoare, dacă se are în vedere depășirea stadiului de etalare a însemnatelor realizări din toate sectoarele de activitate numai prin fotografii, tabele și grafice, punîndu-se accent pe obiecte, diferite piese, care fac ca pașii vizitatorului de orice vîrstă, și mai ales ai celui tînăr, să se oprească mai îndelung în fața vitrinelor pentru a vedea aceste exponate care întregesc în mintea lui tabloul ridicării României, sub conducerea partidului comunist, pe noi trepte de progres și civilizație.

Realizările obținute în ultimii ani, construirea numeroaselor obiective industriale, agro-industriale, edificii culturale, sociale, edilitare etc., în fiecare județ, participarea directă a tuturora la importantele evenimente ale țării, marcate, mai ales, de marile forumuri comuniste, constituie un domeniu în care muzeografia găsește o paletă largă de materiale documentare și de obiecte care, devenind exponate muzeistice reliefează în mod sugestiv procesul transformativ al fiecărui județ, drumul ascendent al României.

Din multitudinea formelor muzeografice cu ajutorul cărora se realizează aceste evidentieri, un element de referință îl reprezintă exponatul tridimensional. Obiect original sau machetă sau replică, la dimensiuni reale sau miniaturizat, produs de serie sau prototip, acest obiect în noua sa funcție pe care o îndeplinește ca exponat muzeistic, capătă o valoare aparte, deosebită: valoare istorică, pentru că ilustrează un aspect al istoriei a tot ce clădim astăzi pe temelii socialiste; valoare educativă pentru că exercită o directă influență afectivă asupra rațiunii, contribuind la formarea și dezvoltarea conștiinței socialiste întemeiată pe mîndria de a fi și proprietari și producători și beneficiari ai acestor bunuri, astfel, educînd în spiritul celui mai înălțător sentiment — sentimentul dragostei de patrie.

Deoarece activitatea instructiv-educativă și revoluționar-patriotică pe care o desfășoară muzeul de istorie, se răsfrînge, cu precădere, asupra copiilor și tineretului e de la sine înțeles că existența unui patrimoniu bogat și diversificat constînd, îndeosebi, din numeroase obiecte, în secția referitoare la construcția socialistă se dovedește a fi un prețios ajutor și pentru profesorul-îndrumător, care conduce grupul în muzeu într-un ghidaj general sau tematic, putînd fixa mai bine, mai clar, trăsăturile fundamentale ale felului în care poporul român construiește noua societate, liniile directoare ale politicii Partidului Comunist Român în opera de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate.

Colecționarea viitoarelor exponate tridimensionale, ca și a celorlalte exponate, presupune mai întîi, o documentare precisă pentru a alege piesele cele mai reprezentative și apoi deplasarea în diferite locuri și unități unde beneficiind de sprijinul factorilor de răspundere se poate ajunge la obținerea lor. Astfel, pe un larg evantai de exponate, de la documentul de arhivă și pînă la costumul de brigadier purtat pe șantierele naționale existente în ultimul deceniu în toată țara; de la aspecte fotografice și grafice privind pregătirea instructiv-profesională și pînă la diplome, plachete și steaguri de fruntaș în muncă pe țară, în diferite ramuri industriale; de la lucrări elaborate în cercetarea științifică pornind de la cercurile din școli și facultăți și pînă la brevete și machete ale unor importante invenții și inovații concepute la locul de muncă. Obiecte cu caracter tehnic confecționate de elevi la orele de activitate practică, expuse alături de documentarea teoretică care a stat la baza realizării lor reprezentînd, de multe ori chiar lucrarea de diplomă la absolvirea liceului, capătă o destinație nouă prin expunerea lor în muzeu, expresie a integrării învățămîntului cu cercetarea și producția. Instrumente personale de muncă, pe diferite profesiuni, legate atît de procedeul tradițional de lucru cum ar fi cupa siderurgistului, dar și cele care evidențiază tehnica avansată, modernă corespunzătoare celor mai noi date furnizate de revoluția tehnico-științifică, ca de exemplu, în domeniile opticii, mecanicii fine, al electronicii etc., expuse alături de fotografii care să înfățișeze desfășurarea activității în producție prin folosirea lor, sînt, de asemenea, obiecte care devin valoroase și interesante exponate de muzeu ce exercită o deosebită influență asupra vizitatorului indiferent de vîrstă.

Intrarea în funcțiune a unor noi capacități economice, de importanță locală și națională, elaborarea și folosirea unui nou produs care răspunde necesităților interne, dar și cu importanță internațională, construirea unui însemnat obiectiv cultural sau social, deschiderea unui șantier important al muncii patriotice etc., toate aceste situații și altele asemenea lor, sînt prilejuri care trebuiesc folosite din plin de muzeografi pentru a aduna materiale originale, obiecte. Astfel, prezența exponatului-original, a exponatului-obiect în redarea istoriei zilelor noastre în contextul exprimării muzeografice, constituie o însemnată contribuție în sublinierea forței partidului nostru de dinamizare a energiilor creatoare ale întregului popor în dezvoltarea puternică a României.

Cunoscînd rolul pe care-l are exponatul tridimensional în muzeu, avînd în vedere valoarea educativ-patriotică în înfățișarea istoriei contemporane, dorind a contribui, cît mai mult, la dezvoltarea conștiinței revoluționare, patriotice, socialiste a tineretului, la expoziția „Momente din istoria mișcării revoluționare de tineret din România", din cadrul Muzeului de istorie a Partidului Comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România, în partea referitoare la aportul tinerei generații la construirea societății socialiste multilateral dezvoltate a existat preocuparea de a se colecționa și a se expune un bogat material original constînd din: fotografii, afișe, lucrări tipărite, programe, pliante, unelte de muncă, machete, aparate tehnice, trofee, insigne, medalii, plachete, steaguri, fanioane, uniforme, ecusoane, diplome, lucrări de artă, filme documentare oficiale și personale, obiecte personale, publicații ș.a., toate raportate la diversele sectoare de activitate ale tineretului din producție, ca și de pe băncile școlilor și facultăților. Rezultatul dorit în această organizare, este obținut, pentru că asupra vizitatorilor ele au un efect deosebit, fapt remarcat și consemnat și în cartea de impresii a expoziției.

Această necesitate a folosirii exponatului tridimensional, a exponatului original în prezentarea istoriei zilelor noastre este înțeleasă în mod conștient și de colectivul Muzeului județean Suceava. Dovadă că pe agenda sa de lucru, permanent, se află înscrisă această problemă, este și faptul că patrimoniul muzeului se îmbogățește tot mai mult, ceea ce și constatăm, de la un an la altul. Nici nu s-ar putea altfel, avînd în vedere că județul Suceava a cunoscut o puternică dezvoltare în ultimii ani, realizările sale fiind mîndria celor care le-au înfăptuit — locuitorii acestor meleaguri —, dar și ale întregii țări. „Să nu uităm nici un moment că tot ceea ce am realizat pînă acum este rezultatul muncii, al eforturilor poporului nostru, care a demonstrat că știe să-și îndeplinească în-

datoririle de onoare de a fi demn de trecutul glorios, de prezentul măreț și de a făuri un viitor de aur României", arată tovarășul Nicolae Ceaușescu la întîlnirea cu oamenii muncii din Suceava. Avînd în față patrioticul îndemn al secretarului general al partidului, am abordat acest subiect dorind a crea o bază de discuții, deoarece experiența acumulată de fiecare dintre noi, cei care lucrăm în domeniul muzeografiei, își spune cuvîntul conjugînd forțele și interesul nostru în a ridica continuu calitatea muncii pentru a reprezenta și sub aspect muzeistic ceea ce este în realitate patria noastră — îngemănarea trecutului glorios cu prezentul măreț și viitorul luminos.

LA VALEUR HISTORICO-ÉDUCATIVE DE L'OBJET EXPOSÉ TRI-DIMENSIONEL DANS LA PRÉSENTATION DE L'EPOQUE CONTEMPORAINE AU MUSÉE

Résumé

L'auteur prend pour point de départ la polyvalence éducative du musée dans la société contemporaine tout en soulignant, particulièrement, le rôle et la valeur cognitive-educative de l'objet exposé tri-dimensionel dans la présentation de l'époque contemporaine, au cadre du musée.

On aborde des questions concernant l'enrichissement du patrimoine du musée par des objets spécifiques à l'histoire de nos jours (tout en énumérant les plus importantes catégories d'objets de cette sorte), on fait des références à leur intégration dans l'exposition et à leur utilisation appropriée et efficiente dans l'activité spécifique. Le matériel n'est pas, de manière prépondérante, une exposition théorique, mais plutôt un guide applicatif sui generis, avec des références à l'exposition d'histoire du Musée Départemental de Suceava.

MUZEUL ORAȘULUI SIRET

OCTAV MONORANU

Pe malul rîului de la care și-a împrumutat numele, înconjurat de dealuri molcome smălțuite cu vestigii care țin trează măreția epocii de domnie a lui Petru I Mușat (1375—1391), se înalță mîndră, în continuă dezvoltare cea de a doua reședință voievodală a Moldovei — Siretul.

Nume cu semnificative rezonanțe în multimilenara noastră vatră, cunoscut pînă nu demult numai prin strălucirea monumentelor de început ale artei feudale, Siretul a căpătat, în condițiile socialismului, și mai ales în anii ce au urmat Congresului al IX-lea al Partidului Comunist Român, dimensiuni și rosturi noi, consolidate continuu prin dezvoltarea economică a țării, înfăptuirea politicii de industrializare socialistă, creșterea impetuoasă a nivelului de trai material și spiritual.

Cunoscut mai ales pentru perioada de mare înflorire din timpul lui Petru I Mușat, ținutul Siretului ca orice altă parte a țării noastre se mîndrește cu un trecut multimilenar. Locuirea neîntreruptă a fost favorizată de cadrul natural în care lemnul, piatra și lutul au constituit materiile prime aflate din abundență care au dat posibilitatea locuitorilor acestor locuri românești să-și întemeieze așezări trainice.

Rîul Siret care străbate orașul, o arteră naturală importantă de circulație și legătură, împreună cu rețeaua drumurilor, înălțimile din jur, ce adăpostesc ca niște ziduri de cetate locuri de îmbietoare așezări omenești, fac parte din sistemul integrator al întregului teritoriu locuit de români.

De-a lungul vremurilor, tîrgul Siretului a făcut parte organică din aria civilizației carpato-danubiano-pontice. Cele mai vechi urme de locuire cunoscute pînă în prezent datează din paleolitic, aparținînd unor populații de vînători și culegători.

Saltul pe care l-a făcut omenirea prin „revoluția neolitică" a dus la sporirea evidentă a populației, așa cum ne-o dovedesc urmele arheologice, salt continuat la un nivel net superior în epoca metalelor.

În mileniul care a precedat constituirea statului feudal românesc așezarea care mai tîrziu, cunoscută cu numele de Siret, a fost, de bună seamă, un centru polarizant al comunicațiilor prefeudale din cadrul obștilor teritoriale sătești de pe valea rîului cu același nume și ale altora din apropiere, supraviețuind valurilor migratoare, începînd din sec. III pînă în sec. al XIII-lea.

După trecerea prin această zonă a goților și altor migratori începînd din secolele V—VI se ivesc slavi, venind dinspre răsărit, și a căror prezență este atestată de unele toponime cum ar fi : Horodiștea, Hreațca, Dersca, precum și în unele hidronime : Molnița, Bilaca afluenți ai rîului Siret.

În a doua jumătate a veacului XI, după retragerea pecenegilor, se așează în spațiul de la răsărit de Carpați cumanii. Faptul că pe acest teritoriu est carpatic locuiau în aceste vremuri românii este mărturisit nu numai prin urmele materiale lăsate ci și în izvoarele scrise fie interne, fie externe. Istoricul bizantin Nicetas Choniates amintește încă din anul 1164 despre românii din apropierea Haliacului, la hotarul de răsărit al Galiției numindu-i „vechi colonii din Italia",

iar într-o listă slavonă numită *Voskrenskaia letopis* se amintește de „Sucevа și Siret".

Vorbind despre migratorii care au trecut prin spațiul locuit de români la răsărit de Carpați trebuie să înțelegem obiectiv realitatea istorică care a constat în faptul că aceste migrații „n-au adus o civilizație superioară, ci, dimpotrivă, au găsit aici o civilizație avansată, pe care și-au însușit-o, aceasta constituind un factor primordial în dezvoltarea lor, în ridicarea lor pe o treaptă socială mai înaltă" (Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste*, vol. 13, București, 1977, p. 484).

Mărturiile arheologice, tot mai numeroase în urma cercetărilor întreprinse, confirmă în chip elocvent adevărul că autohtonii dispuneau de o continuitate impresionantă, având o viață economică social-politică și spirituală proprie, și nu în ultimul rînd ca importanță, stabilă.

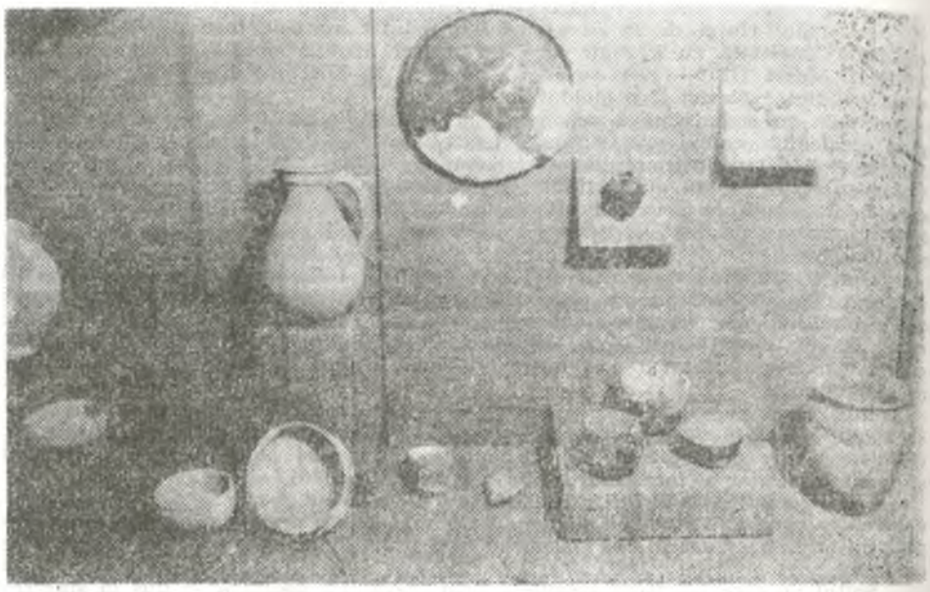

Fig. 1. — Obiecte din secolele IV—XIII expuse în sala I.

Dezvoltarea forțelor de producție locală, a schimburilor comerciale, a nevoilor de apărare împotriva încercărilor de expansiune ale unor state feudale din jur, explică de ce, nu întîmplător, aici s-a concentrat vechiul tîrg și apoi reședință voievodală a Moldovei, care apoi a cedat locul Sucevei, pentru aproape două veacuri.

Așezarea de pe rîul Siret s-a transformat într-un centru urban, cel mai vechi nucleu al tîrgului medieval cristalizîndu-se în partea de răsărit a orașului de astăzi, ca urmare în principal a progresului forțelor de producție locale, a dezvoltării meșteșugurilor și comerțului și desigur în același timp și a drumului comercial transcontinental, care lega Marea Neagră prin Liov cu Marea Baltică. O variantă a acestor căi comerciale trecea și pe la Siret impunîndu-se tot mai mult în cadrul schimburilor comerciale.

Faptul că tîrgul Siret avea să fie ales ca reședință voievodală nu înseamnă numaidecît că putea rivaliza, sub raport economic, cu vechea reședință Baia, dar avea perspective în acest sens, prezentînd avantaje mai ales strategice și politice. Mutarea reședinței voievodale de la Baia la Siret încă în timpul lui

Bogdan I, coincidea în vreme cu începuturile centralizării puterii politice administrative și desigur consolidarea statului de sine stătător Moldova.

Devenit reședință a Moldovei, tîrgul Siret cunoaște o perioadă de prosperitate. Ca centru principal, al vieții economice, politice, administrative și culturale, a tînărului stat independent Moldova, în a doua jumătate a veacului al XIV-lea și-a extins continuu perimetrul de locuire.

La începutul deceniului al VIII-lea al sec. al XIV-lea, orașul Siret trăiește un moment important în viața spirituală, determinat de înființarea la 9 martie 1371 a Episcopiei catolice, avînd ca titular pe nobilul polon Andrei Vasilo, călugăr minorit din Cracovia, pe care de altfel îl ceruse Lațcu Vodă. Din această informație putem deslușî faptul că în oraș locuia alături de populația autohtonă ortodoxă, un număr destul de mare de catolici; dar populația acestei confesiuni, străină de bună seamă, cu simțul așezării ei trecătoare aici, nu avea asigurate condițiile de trăire decît vremelnice pe aceste locuri și ca urmare statornicirea unui episcop catolic cu cele trebuincioase aici, acum și mai tîrziu, de fapt niciodată, nu s-a putut realiza. De pildă primul episcop, nu va locui niciodată în Siret, continuîndu-și viața în Polonia natală, unde de fapt era capelan al reginei Hedviga, și desigur îl aștepta poate o carieră mai strălucită. De fapt și următorii episcopi pînă la data cînd nu mai apare Episcopia de Siret în documente (începînd din 1434) nu au rezidat în Siret.

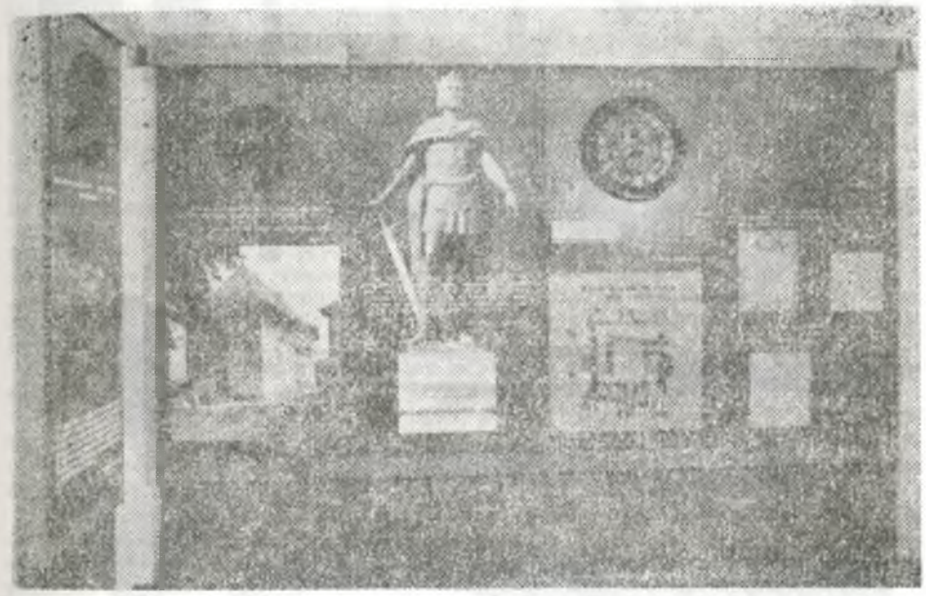

Fig. 2. — Imagine din sala II.

Prima mențiune documentară internă a orașului Siret este dată de documentul din 1 mai 1384, emis de Petru I Mușat, de fapt în care aflăm de existența bisericii cu hramul Sf. Ioan Botezătorul, unde potrivit tradiției avea să fie înmormîntată mama voievodului, Margareta Mușata. Biserica Sf. Ioan Botezătorul ca de altfel și Mănăstirea dominicanilor și cea a minoriților, au fost dărîmate în primul sfert de veac XVI; pe ruinele primei dintre acestea se va construi în a doua jumătate a veacului XVII actuala biserică, probabil de domnitorul Ștefan Petriceicu (c. 1670). În urma cercetărilor arheologice întreprinse între 1983—1984,

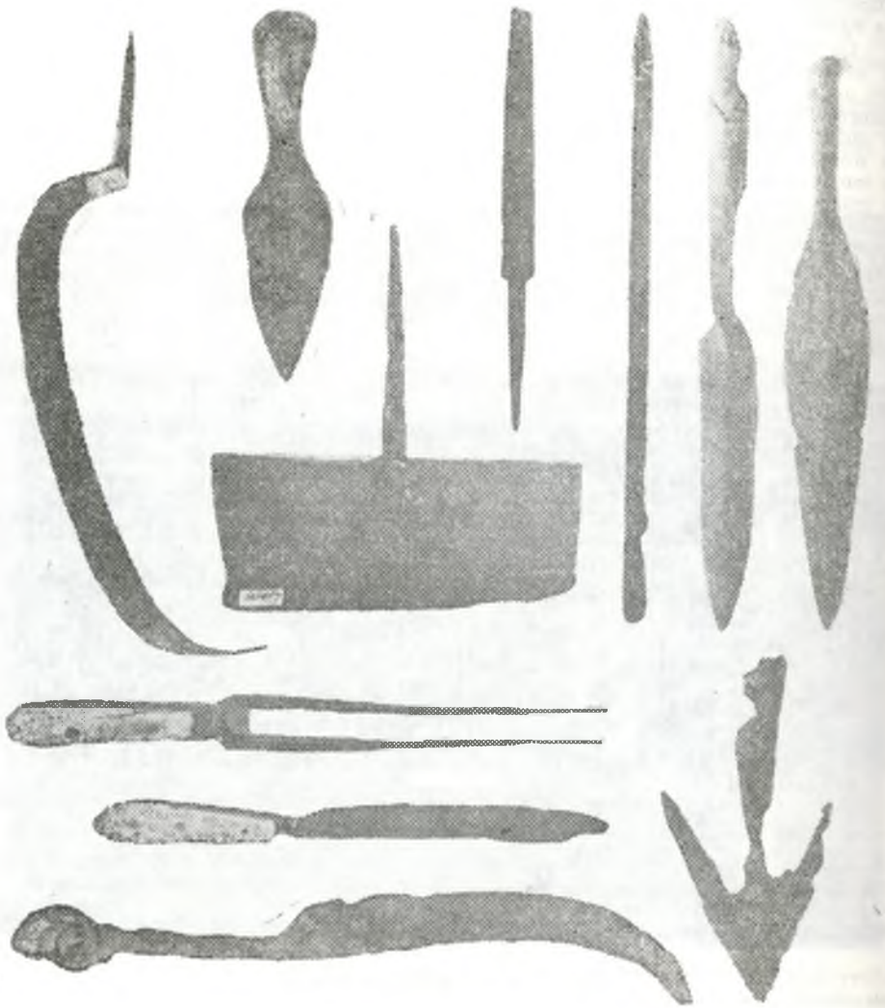

Fig. 3. — Piese din fier (unelte și arme) din secolele XIV—XVII, expuse în sălile III-IV.

în pronaosul și naosul bisericii Sf. Ioan Botezătorul, pe latura nordică a fost surprins traseul unui șanț ce părea a fi de fundație, a unui monument vechi, cu o temelie de lespezi ce apar sub fundația zidului despărțitor dintre naosul și pronaosul actualei biserici, construcția veche probabil fiind de lemn.

În anul 1384 Siretul nu era un tîrg cum a tradus greșit N. Costăchescu termenul de *civitas* ci un centru urban dezvoltat, reședință domnească principală.

Acel „venit al cîntarului" donat bisericii Sf. Ioan Botezătorul nu putea reprezenta decît o parte din vama principală a țării, care obișnuit se plătea în capitala statului, și se calcula în greutatea mărfurilor importate.

Petru I a avut posibilitatea să acționeze fără a fi supus vreunei presiuni externe. Domnia, politica externă și internă a lui Petru I Mușat s-a manifestat și a fost influențată de un alt cadru de politică externă decît al înaintașului său.

Mutarea reședinței voievodale de la Siret la Suceava, în timpul domniei lui Petru I Mușat, trebuie să o înțelegem ca un act de întărire a independenței Moldovei, într-o perioadă cînd regatul polon caută să-și întindă stăpînirea în teritoriul est carpatic.

Din secolele XV—XVI avem multe și însemnate știri atît documentare cît și arheologice referitoare la orașul Siret, dovedind încă o dată faptul că noua capitală a Moldovei, Suceava, aproximativ două veacuri avea să joace rolul principal în sistemul politic, economic, cultural, iar Siretul treptat va pierde rolul pe care l-a avut în viața economică și politică. Totuși în sec. al XVII-lea orașul Siret își mai păstra oarecare însemnătate comercială, mai mult prin vestitele sale iarmaroace, la care alături de localnici veneau și negustori din țările vecine.

Cercetările arheologice efectuate în 1968—1969 ; 1972—1984 au adus o contribuție notabilă la cunoașterea orașului medieval Siret, fără însă a elucida multe dintre problemele legate de istoria acestor locuri. Așa de exemplu nu s-a putut afla unde a fost Curtea domnească a voievozilor ce au rezidat în Siret ; nu au fost confirmate știrile venite prin tradiție cu privire la cetatea lui Sas Vodă, Cetatea de pe dealul Ruina etc. În schimb au fost explicate unele probleme cu privire la tipurile de locuințe, ceramica folosită, circulația monetară etc. De o importanță aparte este descoperirea mormîntului unei tinere, mormînt situat în pronaosul Bisericii Sf. Ioan Botezătorul. Inventarul bine conservat în special veșmintele (ce se restaurează în prezent), oferă o mărturie cu privire la ținuta vestimentară din sec. al XVII-lea, natura materialelor textile precum și practicarea unor obiceiuri din vremea respectivă.

În epoca modernă, evoluția Siretului — a orașului și a împrejurimilor — este strîns legată de consecințele răpirii părții de nord a Moldovei, în 1775 de către Imperiul Habsburgic.

Pentru a putea stăpîni și supune populația românească din Bucovina, Imperiul Habsburgic a dus o politică de deznaționalizare a românilor. Orașul Siret ca de altfel întreaga Bucovină era lipsit de posibilitățile dezvoltării, politice, cultural-artistice, corespunzătoare. Cu excepția căii ferate construită între 1909—1912 care lega Siretul de artera principală a căii ferate București-Lemberg alte obiective economice importante nu sînt realizate în perioada la care ne referim.

În 1918, Siretul ca și întreaga Bucovină este realipit României. Din păcate acest oraș ca și multe altele din Moldova și alte regiuni ale țării nu s-au bucurat de o atenție deosebită privind dezvoltarea lor. Cu excepția unor activități meșteșugărești și comerciale din punct de vedere economic nu se constată realizări de remarcat. Siretul rămîne ca și alte tîrguri din zonă un loc unde nu se întîmplă nimic.

După 1944 politica științifică a P.C.R. de amplasare judicioasă a forțelor de producție pe întreg teritoriul țării, prin punerea în funcțiune a noilor obiective, precum și prin dezvoltarea și folosirea cît mai complexă a capacităților de producție, a făcut ca orașul Siret, ca de altfel toate orașele țării, să joace un rol important în viața economică a României.

În orașul Siret care astăzi numără peste 8.500 de locuitori, au fost înființate întreprinderi cu profil industrial, agroindustrial, instituții social-culturale și de învățămînt, în care lucrează majoritatea fiilor acestui oraș ; hărnicia minții și a

mîinilor bucurîndu-se de aprecieri în țară și chiar în străinătate. Astfel, Siretul dintr-un punct minuscul redat pe harta țării a devenit o așezare modernă în plină dezvoltare cu ferestre largi deschise spre viitorul luminos al societății socialiste.

Despre trecutul și prezentul minunat al Siretului vorbește muzeul, o altă realizare a acestor frumoși ani în străvechiul oraș, fostă reședință voievodală.

La 20 iulie 1985 în cronica Siretului se înscrie înființarea pentru prima dată a muzeului orășenesc, realizîndu-se astfel una dintre dorințele înaintașilor.

* * *

Deschiderea muzeului din Siret ca secție permanentă a Muzeului județean Suceava are loc în condițiile în care întregul nostru popor sărbătorea 20 de ani de la istoricul Congres al IX-lea al P.C.R.

Încă din 1863 s-a început colectarea obiectelor care vorbeau despre istoria acestor locuri. În 1871, cînd se împlineau 500 de ani de la atestarea documentară a Siretului, lua ființă „Societatea muzeului din Siret". Activitatea de adunare a mărturiilor istorice este continuată cu și mai mare amploare după 1918, de către școala din localitate. Societatea muzeului din Siret, în cadrul acțiunilor de colectare a bunurilor materiale a început să pună bazele unei colecții, din care însă multe piese s-au împrăștiat prin muzeele din Imperiul Habsburgic. După 1918 activitatea de descoperire și colectare a mărturiilor despre istoria Siretului, este reluată cu și mai multă pasiune de către unii dintre inimoșii profesori ai gimnaziului și liceului din Siret. Despre activitatea privind colectarea vestigiilor și înființarea unui nou muzeu la Siret, avem informații în paginile anuarului Liceului din Siret în articolele și lucrările publicate de V. Prelicz, S. Reli, N. Iţcuș ș.a. și în revista „Freamătul literar" (1933—1936); deși nu a fost înființat Muzeul orășenesc, în cadrul liceului exista o colecție care putea să devină nucleul unui viitor muzeu.

Într-un articol publicat în „Freamătul literar" se arată: „În expoziția... organizată cu prilejul iarmarocului, a participat și Liceul de băieți din Siret, expunînd mai multe obiecte rare din *muzeu* precum și unele cărți, reviste și hărți" („Freamătul literar", an III, nr. 4—6, p. 24).

Într-un alt articol publicat tot în „Freamătul literar" sub titlul *Un muzeu la Siret* se arată: „Alături de muzeele din Cernăuți, Suceava, Rădăuți-Putna și Sucevița, Siretul își avea Muzeul său..." Se relatează apoi că în 1855 în satul Prisăcăreni, s-au descoperit „o căldare mare de bronz" în care erau două pahare „din același metal". Între 1872—1873, în satul Grănicești s-au descoperit morminte numite de localnici „morminte de uriași", schelete, vase ornamentale etc. Toate aceste mărturii materiale publicate în „Freamătul literar" (an II nr. 6—9, p. 22-24) autorul articolului le dorea adunate „într-un muzeu local", care să dovedească evoluția orașului.

Atît într-un articol publicat în „Freamătul literar" cît și într-o conferință, fostul profesor N. Iţcuș director al Liceului din Siret, își exprima punctul de vedere cu privire la organizarea muzeului sătesc, muzeu care urma să prezinte viața locuitorilor din mediul rural.

Iată așadar doar cîteva din preocupările privind viața muzeală din Siret spicuite din presa și relatările vremii. Preocupările acestea și-au găsit împlinirea în anii noștri, prin înființarea Muzeului din Siret, a cărui tematică este formarea și dezvoltarea tîrgurilor și orașelor medievale de la est de Carpați, precum și orașul Siret contemporan.

* * *

Prefațăm expoziția privind viața orașului medieval și a orașului Siret contemporan, cu cele mai vechi dovezi de viețuire omenească pe aceste locuri. Se sugerează prin materialele arheologice aspecte din viața preurbană încă din epoca neolitică (cultura Cucuteni o dovedește în mod elocvent) și din epoca metalelor (bronz, fier) în care lumea daco-getică și romană se reliefează în mod pregnant.

Sala I Sînt prezentate exponate din epoca pietrei descoperite pe văile rîurilor din zonă. Materialele prezentate reflectă marile transformări în viața materială și spirituală a societății în mileniile VI—V î.e.n.

O prezentare largă este acordată culturii Cucuteni, reprezentată prin vasele descoperite la Trușești (V_1), Preutești (V_1D) Drăgușeni, Mihoveni.

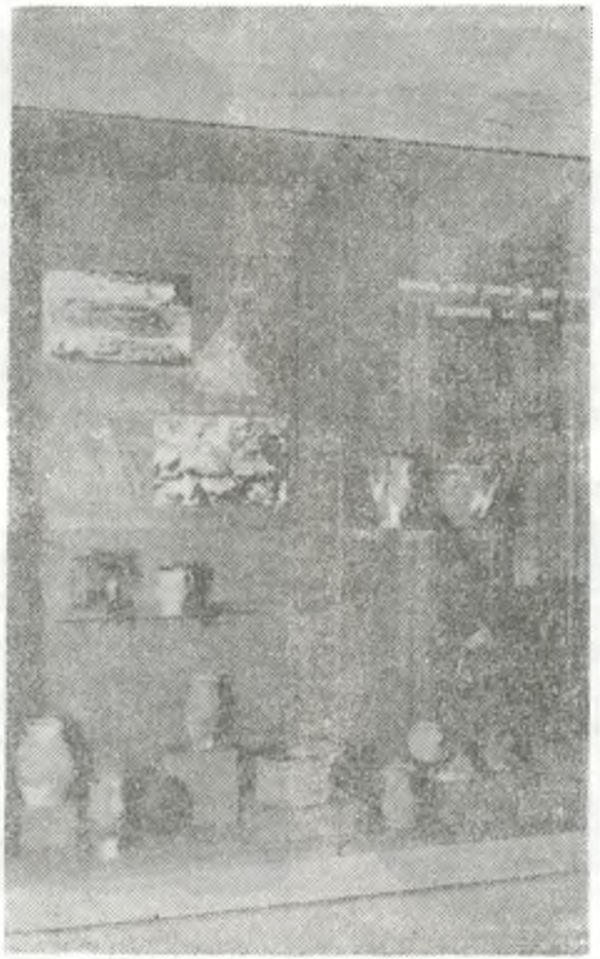

Fig. 4. — Ceramică de uz casnic din sec. XIV—XVII descoperită la Siret, expusă în sala III.

Epoca metalelor reprezintă perioada de formare și afirmare a populațiilor tracice, fiind ilustrată în muzeu prin unelte și arme, vase și obiecte (V_1 P 3-4-5-6), evocînd astfel sugestiv nivelul culturii materiale și spirituale a populației traco-geto-dacice, faptul că ținuturile siretene sînt integrate în vasta arie de locuire a acestora. Sînt prezentate și cele două etape importante din istoria veche a

Fig. 5. — Obiecte expuse în sălile IV și V : bol cu inscripție, vas de aramă și cahle.

României : prima referitoare la lupta dîrză a dacilor conduși de regele lor Decebal, împotriva expansiunii romane, luptă care a constituit așa cum frumos o denumea istoricul Vasile Pârvan „un imn de iubire cum rar au mai înălțat popoarele moșiei lor amenințate" ; iar a doua la dezvoltarea social-economică și culturală a Daciei romanizate precum și a Daciei locuite în continuare de dacii liberi. Piesele prezentate sintetizează o imagine concludentă asupra istoriei mileniului I e.n. privind continuitatea populației daco-romane și procesul unitar de formare a poporului român în regiunile carpato-danubiano-pontice. (V_2).

Continuitatea existenței populației în teritoriu este dovedită prin imagini ce reprezintă locuințele de la Botoșana din sec. VI—VII, de la Udești, cetatea de pămînt de la Fundul Herței (P. 10-11). Reține atenția un buzdugan de bronz (V_3) datat din sec. XII—XIII.

Sala II. Materialele expuse se referă la etapa de organizare politică din sec. X—XIII, și existența acelor formațiuni prestatale care vor sta de fapt la baza constituirii statului feudal românesc independent Moldova (1359), oferind poporului român de la răsărit de Carpați cadrul adecvat menținerii independenței și afirmării pe plan politic, economic și cultural.

Evoluția tîrgurilor și orașelor Moldovei este subliniată în muzeu în mai multe ipostaze : — tîrguri sau orașe ce au existat înainte de întemeierea statului independent Moldova ; — tîrguri sau orașe formate după apariția statului feudal Moldova ; — tîrguri sau orașe în care erau reședințe voievodale, curți domnești, cetăți.

Interesantă este lista întocmită în urma investigațiilor documentare, listă ce conține prima atestare documentară a principalelor orașe ale Moldovei, lîngă care este prezentată și harta cu ținuturile Moldovei întocmită de Dimitrie Cantemir.

Sala III—IV Existența unor bogate urme arheologice tîrgurile și orașele Moldovei din care doar o parte le prezentăm în expoziție, dovedește faptul că în Moldova se putea vorbi de un intens schimb de produse între sătenii din jur, procurîndu-și în schimb și unelte, produse meșteșugărești realizate în atelierele de fierărie (P_{18}) olărie, dulgherie, tîmplărie, etc. (V 4-8), ateliere ale căror aspecte interioare pot fi urmărite în reproducerile din P. 18-25. În una dintre vitrine (V 9) sînt expuse vase din ceramică neagră din sec. XIII—XVII diverse ca tipologie și mărime, precum și fotografii cu aspecte de la săpăturile arheologice efectuate la Siret în 1984. Alături de ceramica cu utilizare practică în gospodărie (oale, străchini, farfurii etc.), se întîlnește o ceramică folosită și la împodobirea monumentelor (V. 10) (P. 27) (P. 28).

Dovadă a intenselor schimburi comerciale sînt monedele autohtone și străine găsite pe teritoriul Moldovei (V. 11).

Sala V Vorbind despre aspectul și structura orașelor medievale moldovenești, pe baza izvoarelor cunoscute se prezintă imagini care pun în evidență faptul că orașele erau lipsite de ziduri înconjurătoare. În locul lor erau la unele orașe un șanț dublat spre interior de un val de pămînt, prevăzut uneori de o palisadă. Despre structura orașului medieval moldovenesc, avem și numeroase mărturii istorice, dintre care Muzeul din Siret redă pe cea a lui M. G. Angiolello : „Casele și bisericile erau din lemn, acoperite cu șindrilă, numai un castel era construit din piatră și cărămidă..."

Alături de tîrguri, în imediata lor apropiere existau cetățile, începînd cu Hotin, Soroca, Orhei, Tighina, Cetatea Albă și Chilia, toate acestea la hotarul de răsărit al Moldovei, alături de care se aflau cele interne între care un rol important îl aveau Suceava (P. 33-34) și Neamțul. Piatra cioplită, era uneori bogat ornamentată pentru înfrumusețarea clădirilor, așa cum se observă și astăzi la turla bisericii de la Mănăstirea Dragomirna (P. 31.).

Elementele de decor, butonii ceramici smălțuiți, plăci de paviment, cărămizi smălțuite au creat un plus de frumusețe construcțiilor Moldovei medievale (V. 12). Stilul arhitectonic impus în timpul domniei lui Ștefan cel Mare a lăsat posterității monumente de o importanță inestimabilă. Pictura murală de la Voroneț (P. 38), Moldovița (P. 39), Sucevița, Humor, constituie încă o dovadă grăitoare peste veacuri a geniului creator al poporului nostru.

Interiorul caselor reconstituit în imaginile din muzeu (P. 40), este încălzit cu sobe construite din cahle smălțuite sau nesmălțuite, împodobite cu diverse motive ornamentale (V. 13).

Sala VI—VII Sînt relevate categoriile sociale ce trăiau în oraș : meșteșugari, negustori, ostași din gardă etc. (P. 41). Pentru pregătirea viitorilor dregători domnești existau desigur și școli ; o asemenea școală va fi existat și la Siret, deoarece în matricolele Universității din Cracovia sînt menționați 18 studenți din orașele moldave, dintre care și Siret (P. 42-43).

Sînt prezentate cetățile mai importante din Moldova : Cetatea Sucevei, Cetatea Neamțului, Hotinul, Soroca, Orhei și altele (P. 44 și P. 45).

Portul bărbătesc (V. 14) precum și cel femeiesc (V. 15) expus în muzeu este original din satele de munte din Bucovina anilor 1900 și după cum se observă reproduce aproape în întregime pe cel redat în fotocopiile stampelor ce redau portul popular din secolele XVI—XVII (P. 45-46). Exponatele etnografice redau (V. 14-16) simțul practic precum și geniul creator cît și fantezia artistică a locuitorilor.

Sala VIII Sînt prezentate cele mai importante momente de la constituirea statului național unitar român, cu evoluția României în perioada interbelică și de după 23 August 1944 pînă în zilele noastre. Moment de importanță vitală în istoria patriei, făurirea P.C.R. este ilustrată prin aspecte ale marilor manifestații muncitorești conduse de tînărul comunist Nicolae Ceaușescu.

Fig. 6. — Aspect din sala a VIII-a.

Materialele din această sală ilustrează mărețul eveniment din anul 1965 — Congresul al IX-lea al P.C.R. cînd a fost ales în înalta funcție de secretar general tovarășul Nicolae Ceaușescu, moment ce marchează începutul unei noi etape calitativ superioare de modernizare a societății socialiste.

În acest context este prezentat Siretul contemporan.

În cei peste 20 de ani care au trecut de la Congresul al IX-lea al P.C.R. orașul Siret a cunoscut o remarcabilă dezvoltare economică, social-culturală și edilitar-gospodărească. Saltul făcut în această perioadă este ilustrat prin imagini

fotografice ale întreprinderilor și instituțiilor siretene, grafice și texte, precum și mostre ale produselor realizate de unele întreprinderi. De fapt în acești ani Siretul prin ceea ce produce a devenit cunoscut atît în țară cît și peste hotare.

Astfel, în anul 1969 ia ființă la Siret Secția întreprinderii de scule și subansamble automate Rădăuți care produce piese pentru mașini agricole și produse ce se exportă. Începînd din anul 1972 funcționează secția Întreprinderii de tricotaje „Zimbrul" Suceava cu aproape 700 muncitori și o producție de 7,5 milioane bucăți confecții. O mare lucrare de hidroameliorație cu o valoare de investiție de aproape 700 mii. lei, cu foraj și un lac de acumulare de 700 ha a fost realizată începînd cu anul 1979, lucrare ce asigură alimentarea cu apă a localităților învecinate pentru consum și irigații, precum și o producție piscicolă. În anul 1981 a fost dată în folosință o fabrică de brînzeturi cu o capacitate de 103.500 hl/an, iar cea mai mare întreprindere este dată în folosință în anul următor Fabrica de covoare plușate în care lucrează cca 1500 muncitori și 50 specialiști, și care produce pentru consumul intern și export 650.000 mp de covor. O altă mare realizare a Siretului este construcția căii ferate în lungime de aproape 17 km începută în anul 1984, inaugurată în anul 1986.

Pe linia activității agrare, la Siret a luat ființă C.A.P. cu peste 2000 de membri, în anul 1962. În prezent are trei ferme zootehnice și una agricolă.

Din 1960 își desfășoară activitatea ferma agricolă I.A.S., iar din 1968 și ferma zootehnică.

Aceste ferme în principal sînt profilate pe cultura cartofului și creșterea taurinelor.

Din anul 1981 întreaga activitate agricolă este coordonată de Consiliul unic agroindustrial de stat și cooperatist care dispune de 17.000 ha teren și are o producție anuală de peste 250 mil. lei.

Efectuarea lucrărilor din cadrul CUASC Siret este asigurată de Stațiunea de mașini agricole (S.M.A.) cu aproape 500 de tractoare și alte mașini agricole și cu o producție de aproape 30 milioane lei.

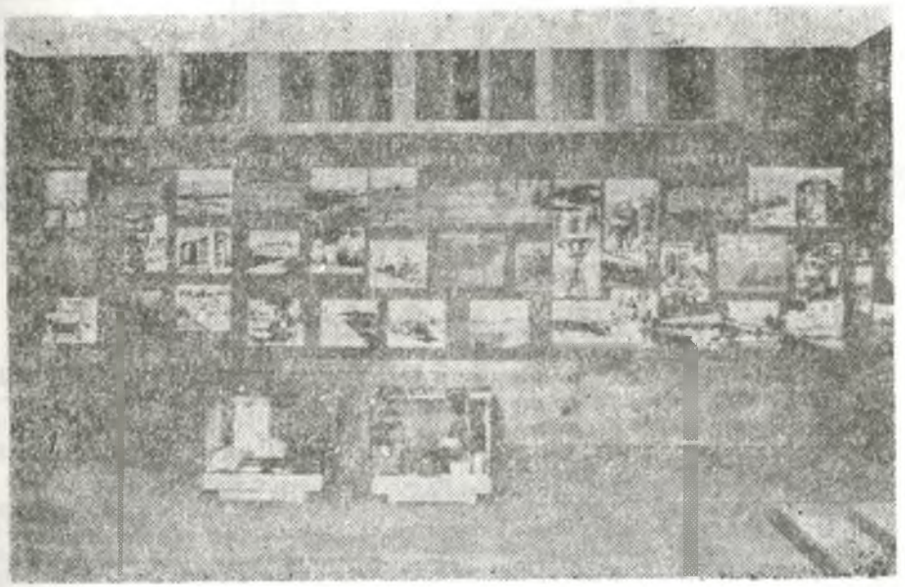

Fig. 7. — Siretul contemporan oglindit în muzeu.

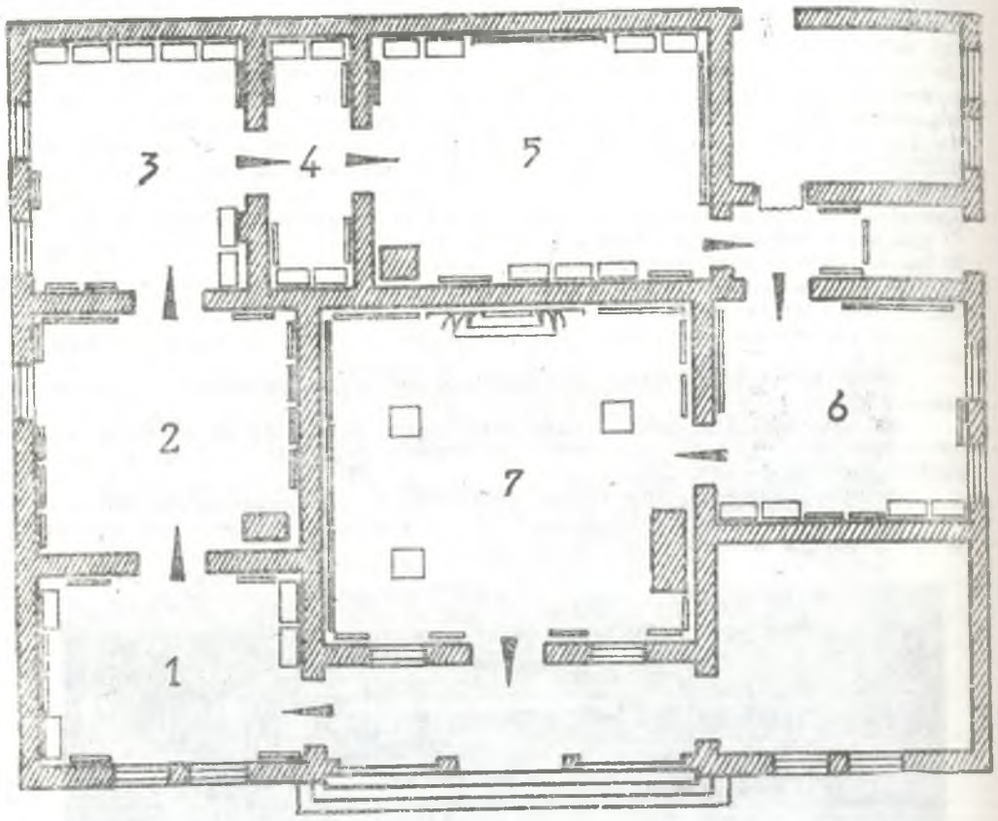

Fig. 8. — Planul Muzeului orașului Siret.

În orașul Siret funcționează cinci grădinițe cu 350 preșcolari, o școală generală, un grup școlar auto și o casă de copii, cu peste 2500 elevi, cu aproape 250 cadre didactice, maiștri și alt personal.

La cele două spitale și policlinici din Siret, cu 750 paturi își desfășoară în prezent activitatea 25 medici, 170 personal mediu sanitar și peste 250 personal auxiliar.

În cadrul orașului își desfășoară activitatea Casa de cultură cu 6 formații artistice și cu o universitate științifică care are 16 cercuri, o bibliotecă cu aproape 50.000 volume, un cinematograf și din anul 1985 acest muzeu în care sînt prezentate momentele cele mai importante din trecutul ca și din prezentul acestui străvechi oraș.

*
* *

Mîndrie a locuitorilor acestui oraș, Muzeul de istorie din străvechea așezare românească se vrea încă de la începuturile sale o puternică instituție de cultură în această zonă a țării, dorindu-și să pună în valoare tot ceea ce este legat de istoria acestor locuri, deoarece cunoscînd trecutul înțelegem prezentul și deslușim căile luminoase ale viitorului.

BIBLIOGRAFIE

Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate ;* vol. 13, București, 1977.
Auner, C. *Episcopia de Siret* în „Revista catolică", 1913.
Chițescu, L. *Cercetări arheologice din orașul Siret,* în R.M.M. 3/1975.
Ciurea, D. *Noi considerații privind orașele și tîrgurile din Moldova în sec. XIV—XIX,* în A.I.I.A.J., 1970.
Doboș Boca, V. *Tîrgoveții Siretului din anul 1787* (f. l.) 1938.
Grigoraș, N. *Vechi cetăți moldovenești,* Iași, 1946.
Ițcuș, N. *Din trecutul unui oraș moldav* (f. l.), 1937.
Moisescu, Gh. *Catolicismul din Moldova pînă la sfîrșitul veacului XIV,* București, 1942.
Nistor, I. *Românii și rutenii din Bucovina,* București, 1915.
Prelicz, V. *Geschichte der Stadt Sereth und ihre Altertümer,* 1886.
Reli, S. *Orașul Siret în vremuri de demult,* Cernăuți, 1922.
Stoicescu, N. *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova,* București, 1974.
* * * „Freamătul literar", 1933—1936.
* * * Anuarul Liceului de băieți „Lațcu Vodă" Siret — VI și VII.

REȚEAUA MUZEISTICĂ DIN JUDEȚUL SUCEAVA :

MUNICIPIUL SUCEAVA

• MUZEUL JUDEȚEAN DE ISTORIE

Str. Ștefan cel Mare, nr. 33, tel. 1 64 39

Expoziția prezintă, printr-un bogat material documentar, istoria societății omenești din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre din nord-estul României. O realizare inedită o constituie reconstituirea unui moment solemn de la curtea lui Ștefan cel Mare, prezentîndu-se elemente de arhitectură medievală, costume de epocă prin personaje istorice ; aici se oferă un spectacol de sunet și lumină pe o temă de profunde sentimente patriotice.

• MUZEUL DE ARTĂ POPULARĂ „HANUL DOMNESC",
Str. Ciprian Porumbescu nr. 2, tel. 1 37 75

Adăpostit într-o veche clădire de arhitectură medievală (sfîrșitul sec. al XVI-lea), restaurată cu două decenii în urmă, expoziția reorganizată în 1982, într-o viziune tematică nouă, reliefează bogăția creației populare din județul Suceava printr-o mare și valoroasă colecție grupată pe cele șase subzone etnografice din județ : Suceava, Fălticeni, Gura Humorului, Cîmpulung, Vatra Dornei și Rădăuți.

• MUZEUL DE ARTĂ PLASTICA
Str. Ștefan cel Mare nr. 33, tel. 1 64 39.

Cuprinde colecții de pictură, grafică, tapiserie și sculptură din diverse școli de creație artistică din secolul trecut și secolul nostru.
• MUZEUL DE ȘTIINȚELE NATURII
Str. Ștefan cel Mare nr. 23, tel. 1.44 93.

Dispune de bogate colecții de paleofloră, mineralogie, botanică, entomologie, ornitologie, care sînt organizate într-o expoziție provizorie, pînă la organizarea lor într-un „Muzeu de ecologie al pădurilor bucovinene".

• FONDUL MEMORIAL DOCUMENTAR „S. FL. MARIAN"
Aleea S. Fl. Marian nr. 4

Este organizat în casa în care a trăit și lucrat renumitul folclorist S. Fl. Marian (1847—1907). Dispune de un bogat material documentar. Încăperile casei reconstituie atmosfera de lucru și de viață a folcloristului.

• OBSERVATORUL ASTRONOMIC
Bulevardul Emil Bodnăraș nr. 13 A, telefon 2 18 40

Observatorul astronomic cuprinde un planetariu, un turn și o terasă de observație precum și cameră solară. Dotat cu aparatură modernă, observatorul oferă vizitatorilor ample informații privind sistemul nostru solar și posibilitatea adîncirii cunoștințelor despre Univers.

ORAȘUL FĂLTICENI

• COLECȚIA DE ARTA A SCULPTORULUI ION IRIMESCU
Str. 23 August nr. 2, tel. 4 13 70

Peste 400 de lucrări de sculptură și grafică donate de artistul Ion Irimescu orașului său natal, prezintă vizitatorului un univers de o sensibilitate artistică deosebită, ce-l caracterizează pe autor.

• GALERIA OAMENILOR DE SEAMĂ
Str. Sucevei nr. 91, tel. 4 13 70

Un bogat material documentar vorbește despre viața spirituală a Fălticenilor din trecut și prezent. Peste 40 de personalități din literatură, artă și știință, legate de Fălticeni prin obîrșie sau activitate, sînt prezentate în mod sugestiv în acest lăcaș de cultură.

• MUZEUL DE ȘTIINȚELE NATURII
Str. Nicolae Beldiceanu nr. 1, tel. 4 14 15

Recent organizat, muzeul reconstituie preocupările muzeografice din trecutul Fălticenilor și aduce în fața vizitatorilor o bogată floră și faună din zonă, dar

și din Marea Neagră și oceanele lumii. În expozițiile organizate se prezintă istoricul muzeului de aici și activitatea primului muzeograf, profesor Vasile Cinrea, exponate de floră și faună oceanică donate de acad. Mihai Băcescu, fiu al orașului. Acvariile și celelalte diorame întregesc expoziția acestui muzeu.

ORAȘUL RĂDĂUȚI

• MUZEUL „TEHNICI POPULARE BUCOVINENE"
Str. Republicii nr. 69, tel. 6 25 65

Muzeul are un caracter demonstrativ. El prezintă, în mod sugestiv, printr-un bogat material etnografic, tradiționalele tehnologii folosite în realizarea produselor necesare traiului omenesc din această zonă a țării.

ORAȘUL GURA HUMORULUI

• MUZEUL ETNOGRAFIC
Str. 23 August nr. 21, tel. 3 22 05

Sînt prezentate ocupațiile tradiționale din zonă : cules, pescuit, vînătoare, albinărit, păstorit, agricultura, prelucrarea textilelor, metalului etc.

ORAȘUL CÎMPULUNG MOLDOVENESC

• MUZEUL ETNOGRAFIC „ARTA LEMNULUI"
Str. 7 Noiembrie nr. 10, tel. 1 13 78

Sînt expuse obiecte de lemn de folosință casnică realizate într-o remarcabilă simțire artistică. Ca o continuare firească a acestor creatori populari, și în cea mai mare parte anonimi, artiști ai zilelor noastre, sculptori consacrați, expun un număr însemnat de lucrări de artă dăltuite în același material — lemnul.

ORAȘUL VATRA DORNEI

• MUZEUL DE ȘTIINȚELE NATURII ȘI CINEGETICĂ
Str. Parcului nr. 1, tel. 7 14 85

Sînt expuse exemplare de floră și faună specifice bazinului Dornelor și valoroase trofee din patrimoniul cinegetic al Țării de Sus.

ORAȘUL SOLCA

• CASA—MUZEU
Str. 7 Noiembrie nr. 73

Într-o casă construită în tehnica arhitecturii din sec. al XVIII-lea s-a reconstituit, cu obiecte din partea locului, încăperile acestei vechi case.

COMUNA CIPRIAN PORUMBESCU

• MUZEUL „CIPRIAN PORUMBESCU"

Muzeul este adăpostit într-o veche casă boierească din sec. al XVIII-lea, monument de arhitectură.

Este prezentată viața și activitatea compozitorului. Sînt expuse scrisori, fotografii, tablouri, partituri și instrumente muzicale. Se pot audia piese din creația lui Ciprian Porumbescu.

• CASA MEMORIALĂ „CIPRIAN PORUMBESCU"

În una din construcțiile gospodăriei familiei Porumbescu, unde Ciprian Porumbescu a creat, este organizată cu obiecte de epocă, Casa memorială a renumitului compozitor.

COMUNA MĂLINI

• FONDUL MEMORIAL DOCUMENTAR „NICOLAE LABIȘ"

Este organizat în casa în care poetul a trăit un timp și a creat o parte din opera sa poetică. Obiectele expuse relevă aspecte din viața poetului într-o atmosferă de intimitate familială.

COMUNA UDEȘTI

• FONDUL MEMORIAL DOCUMENTAR „EUSEBIU CAMILAR"

Casa părintească, unde s-a născut scriitorul și unde revenea pentru a crea, pînă la sfîrșitul vieții sale, adăpostește un număr însemnat de lucruri și obiecte care vorbesc despre viața și activitatea sa. Patrimoniul existent aici s-a constituit într-un fond memorial — documentar pus la dispoziția specialiștilor și a vizitatorilor.

NOTE ȘI COMENTARII

NOI MĂRTURII PRIVIND VASELE CU TUB DE SCURGERE

GAVRIL LUCA

Două noi descoperiri privind vasele cu tub, vin să completeze inventarul acestui tip de vase din lut ars descoperite pe teritoriul țării noastre.

a) În primul rînd este vorba de vasul cu tub descoperit în stațiunea arheologică neolitică Cucuteni B1 de la Drăgușeni-Fălticeni, județul Suceava. Așezarea de la Drăgușeni este cunoscută prin cercetările mai vechi întreprinse de Vladimir Dumitrescu [1], deși parțial răvășită, credem că ar prezenta încă interes pentru o cercetare mai atentă. Descoperirea este rezultatul periegezelor efectuate pe aria așezării cu prilejul cărora au fost recoltate materiale arheologice interesante , între care se detașează ca valoare deosebită în plastica neolitică o statuetă antropomorfă, reprezentînd o divinitate feminină în poziție șezîndă [2].

Vasul cu tub, care face obiectul acestei scurte comunicări, este modelat dintr-o pastă de calitate mediocră, avînd în compoziția sa nisip fin ca degresant, dar din loc în loc apar boabe și porozități din care s-au desprins boabe de nisip mascat. Calitatea mediocră a pastei la care dacă adăugăm modelarea neuniformă a suprafeței vasului, lasă să se întrevadă și în acest caz o anumită neglijență din partea meșterului neolitic privind realizarea calitativă a acestuia. Vasul a fost supus unei arderi oxidante incomplete, prezentînd pete cenușii pe suprafața exterioară, iar interiorul fiind în totalitate de culoare cenușie.

Vasul de la Drăgușeni are forma sferoidală, ușor ovalizată pe direcția longitudinală a tubului. Dimensiunile lui sînt reduse în raport cu celelalte vase de acest tip publicate pînă în prezent, avînd înălțimea de 4,8 cm, diametrul la mijloc de 6,5 cm și la gură de 2,5-2,7 cm. Gura vasului puțin ovală se confundă în arcuirea sferică a circomferinței acestuia, fiind doar puțin îngroșată. Tubul de turnare de formă tronconică a fost modelat odată cu peretele vasului și este plasat ceva mai sus de jumătatea înălțimii acestuia. Deschizătura orificiului este foarte mică, doar de 2,5 mm. Perforarea acestuia s-a făcut din exterior spre interior, părere confirmată și de urmele aplatizate în partea interioară, în jurul orificiului, din materialul rezultat din acesta. De altfel este lesne de constatat că într-un vas cu diametrul gurii atît de mic, era imposibilă utilizarea unui instrument pentru realizarea orificiului din interior spre exterior.

Faptul că tubul este fragmentat, păstrîndu-se parțial, nu putem ști dacă capătul acestuia era simplu sau inelat. Fundul vasului este semisferic, încît după utilizare este foarte probabil că vasul era așezat pe un suport cu gura în jos.

Vasul cu tub de la Drăgușeni-Fălticeni ca formă și dimensiune are cele mai apropiate analogii cu vasele cu tub de la Traian-Dealul Viei (Bacău) aparți-

1 Vl. Dumitrescu, *Une nouvelle station à céramique peinte dans la Nord-Ouest de la Moldavie,* în *Dacia,* III-IV, 1927—1932, p. 115.

2 G. Luca, *Statueta antropomorfă cucuteniană de la Drăgușeni-Fălticeni, în Cercetări istorice,* XII—XIII, 1981—1982, p. 113-115.

nînd culturii Precucuteni I și mai ales cu cel de la Ghelăiești-Nedea (Neamț)[3] aparținînd culturii Cucuteni A2, atîta doar că acestea au fundul ușor plat și buza reliefată.

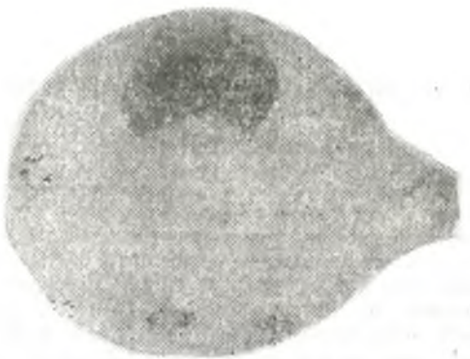

Fig. 1. Vasul cu tub de scurgere de la Drăgușeni.

b) A doua mărturie constă dintr-un fragment de tub de vas din lut ars provenind din așezarea neolitică cucuteniană de la Pometea — Tîrgu Neamț, cercetată cu ani în urmă de Constantin Matasă.

Tubul a fost găsit în materialele recoltate prin săpăturile efectuate de Ilie Untaru în anul 1972, într-un pachet neprelucrat. Și pentru că relativ recent s-a prezentat un adevărat inventar al vaselor cu tub cît și al tuburilor și ciocurilor unor asemenea vase[4], credem că este bine să fie cunoscut și acest tub.

Tubul are forma tronconică, lung de circa 2,5 cm. Diametrul orificiului de turnare fiind de 0,8 cm la vîrf și de 1,2 cm la bază, făcînd dovada că a fost făcut din interior spre exterior. Vîrful tubului este simplu, neinelat.

Dimensiunile destul de mari ale tubului și ale orificiului și faptul că orificiul a fost lucrat din interior spre exterior constituie dovada că a aparținut unui vas de proporții ceva mai mari. Ruptura neregulată, cuprinzînd și o mică porțiune din peretele vasului, întărește convingerea că tubul a fost modelat din peretele vasului și nu aplicat. Pasta din care este modelat a fost de calitate bună avînd ca degresant numai nisip fin. A fost supus unei arderi oxidante complete prezentînd culoarea cărămizie și în exterior și în interiorul orificiului.

Piesele de mai sus constituie alte două dovezi care atestă prezența vaselor cu tub din ceramică în noi așezări aparținînd culturii neolitice cucuteniene. Dar deocamdată numărul vaselor cu tub descoperite este încă prea mic pentru a se putea face o clasificare a acestora pe diferite criterii privind mărimea, forma sau aspectul tubului.

În ce privește utilizarea vaselor cu tub se cunosc cele două ipoteze emise pînă în prezent. Prima, acordă acestora rolul de vase biberoane, folosite în scopuri pediatrice, fiind susținută de dr. V. Bologa[5], Eva Crișan[6], N. Harțuche[7] pe

3 Șt. Cucoș, *Vase neo-eneolitice cu tub și semnificația lor*, în *SCIVA*, 25, 1974, 1, p. 125.

4 D. Monah, *Cîteva observații asupra vaselor neo-eneolitice cu tub de scurgere*, în *MemAntiq.*, IV—V, 1972—1973, p. 269-273.

5 V. Bologa, *„Gutti (biberoane) romane din sticlă*, în *Omagiu lui C. Daicoviciu*, București, 1960, p. 58.

6 E. Crișan, *Un biberon hallstattian*, în *Acta MN*, V, 1968, p. 405-408.

7 N. Harțuche, *Vasul-biberon eneolitic de la Rîmnicelul (jud. Brăila)*, în *MemAntiq.*, IV—V, 1972—1973, p. 265.

baza analogiei cu vasele de sticlă romane folosite în acest scop și sub influența părerilor exprimate după unele descoperiri similare din Europa și Orient.

Cea de-a doua ipoteză emisă de Ștefan Cucoș și Dan Monah, exclude caracterul pediatric al vaselor cu tub susținînd că acestea erau folosite în oficierea libațiilor rituale; părere îndeajuns de fundamentată prin analogiile cu vasele de același fel descoperite în Orient și mai ales prin reprezentările gravate ale stelelor mesopotamiene în care este reprezentată utilizarea unor asemenea vase[8]. Corelarea dintre aceste tipuri de vase la distanțe atît de mari explicîndu-se prin filiația culturală a culturilor neo-eneolitice sud-est europene cu cele orientale.

Puținătatea descoperirilor de vase cu tub în numeroasele așezări neolitice cercetare pînă în prezent întăresc poziția celor care susțin cea de-a doua ipoteză. Este de la sine înțeles că dacă aceste vase ar fi avut o utilitate pediatrică numărul descoperirilor unor asemenea vase ar fi fost incomparabil mai mare. Totuși nu se poate exclude în totalitate și utilizarea practică a unor vase cu tub pentru manipularea unor lichide prețioase în practica medico-rituală, ca pipete sau pentru întinderea unor substanțe în vederea realizării tatuajului. Oricum numărul lor redus dovedește că ele au constituit numai apanajul unor șefi spirituali ai comunităților gentilice.

Descoperirile viitoare ale unor asemenea vase în niște contexte mai sigure vor putea clarifica pe deplin utilizarea lor.

DES NOUVEAUX TEMOIGNAGES CONCERNANT LES RÉCIPIENTS À TUBE D'ÉCOULEMENT

Résume

On présente deux recipients à tube d'écoulement, l'un se trouvant dans un meilleur etat de conservation et l'autre étant fragmentaire.

Les pièces ont été découvertes dans les emplacements appartenant à la culture Cucuteni, à Drăgușeni (phase B1) et à Pometea—Tîrgu-Neamț.

8 D. Monah, *op. cit.*, p. 271-272.

nînd culturii Precucuteni I și mai ales cu cel de la Ghelăiești-Nedea (Neamț)[3] aparținînd culturii Cucuteni A2, atîta doar că acestea au fundul ușor plat și buza reliefată.

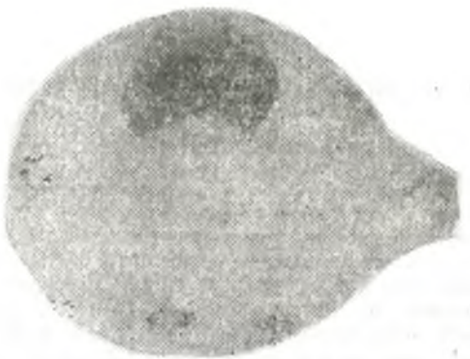

Fig. 1. Vasul cu tub de scurgere de la Drăgușeni.

b) A doua mărturie constă dintr-un fragment de tub de vas din lut ars provenind din așezarea neolitică cucuteniană de la Pometea — Tîrgu Neamț, cercetată cu ani în urmă de Constantin Matasă.

Tubul a fost găsit în materialele recoltate prin săpăturile efectuate de Ilie Untaru în anul 1972, într-un pachet neprelucrat. Și pentru că relativ recent s-a prezentat un adevărat inventar al vaselor cu tub cît și al tuburilor și ciocurilor unor asemenea vase[4], credem că este bine să fie cunoscut și acest tub.

Tubul are forma tronconică, lung de circa 2,5 cm. Diametrul orificiului de turnare fiind de 0,8 cm la vîrf și de 1,2 cm la bază, făcînd dovada că a fost făcut din interior spre exterior. Vîrful tubului este simplu, neinelat.

Dimensiunile destul de mari ale tubului și ale orificiului și faptul că orificiul a fost lucrat din interior spre exterior constituie dovada că a aparținut unui vas de proporții ceva mai mari. Ruptura neregulată, cuprinzînd și o mică porțiune din peretele vasului, întărește convingerea că tubul a fost modelat din peretele vasului și nu aplicat. Pasta din care este modelat a fost de calitate bună avînd ca degresant numai nisip fin. A fost supus unei arderi oxidante complete prezentînd culoarea cărămizie și în exterior și în interiorul orificiului.

Piesele de mai sus constituie alte două dovezi care atestă prezența vaselor cu tub din ceramică în noi așezări aparținînd culturii neolitice cucuteniene. Dar deocamdată numărul vaselor cu tub descoperite este încă prea mic pentru a se putea face o clasificare a acestora pe diferite criterii privind mărimea, forma sau aspectul tubului.

În ce privește utilizarea vaselor cu tub se cunosc cele două ipoteze emise pînă în prezent. Prima, acordă acestora rolul de vase biberoane, folosite în scopuri pediatrice, fiind susținută de dr. V. Bologa[5], Eva Crișan[6], N. Harțuche[7] pe

3 Șt. Cucoș, *Vase neo-eneolitice cu tub și semnificația lor*, în *SCIVA*, 25, 1974, 1, p. 125.

4 D. Monah, *Cîteva observații asupra vaselor neo-eneolitice cu tub de scurgere*, în *MemAntiq.*, IV—V, 1972—1973, p. 269-273.

5 V. Bologa, *„Gutti (biberoane) romane din sticlă*, în *Omagiu lui C. Daicoviciu*, București, 1960, p. 58.

6 E. Crișan, *Un biberon hallstattian*, în *Acta MN*, V, 1968, p. 405-408.

7 N. Harțuche, *Vasul-biberon eneolitic de la Rîmnicelul (jud. Brăila)*, în *MemAntiq.*, IV—V, 1972—1973, p. 265.

baza analogiei cu vasele de sticlă romane folosite în acest scop și sub influența părerilor exprimate după unele descoperiri similare din Europa și Orient.

Cea de-a doua ipoteză emisă de Ștefan Cucoș și Dan Monah, exclude caracterul pediatric al vaselor cu tub susținînd că acestea erau folosite în oficierea libațiilor rituale; părere îndeajuns de fundamentată prin analogiile cu vasele de același fel descoperite în Orient și mai ales prin reprezentările gravate ale stelelor mesopotamiene în care este reprezentată utilizarea unor asemenea vase[8]. Corelarea dintre aceste tipuri de vase la distanțe atît de mari explicîndu-se prin filiația culturală a culturilor neo-eneolitice sud-est europene cu cele orientale.

Puținătatea descoperirilor de vase cu tub în numeroasele așezări neolitice cercetate pînă în prezent întăresc poziția celor care susțin cea de-a doua ipoteză. Este de la sine înțeles că dacă aceste vase ar fi avut o utilitate pediatrică numărul descoperirilor unor asemenea vase ar fi fost incomparabil mai mare. Totuși nu se poate exclude în totalitate și utilizarea practică a unor vase cu tub pentru manipularea unor lichide prețioase în practica medico-rituală, ca pipete sau pentru întinderea unor substanțe în vederea realizării tatuajului. Oricum numărul lor redus dovedește că ele au constituit numai apanajul unor șefi spirituali ai comunităților gentilice.

Descoperirile viitoare ale unor asemenea vase în niște contexte mai sigure vor putea clarifica pe deplin utilizarea lor.

DES NOUVEAUX TEMOIGNAGES CONCERNANT LES RÉCIPIENTS À TUBE D'ÉCOULEMENT

Résume

On présente deux recipients à tube d'écoulement, l'un se trouvant dans un meilleur état de conservation et l'autre étant fragmentaire.

Les pièces ont été découvertes dans les emplacements appartenant à la culture Cucuteni, à Drăgușeni (phase B1) et à Pometea—Tîrgu-Neamț.

8 D. Monah, *op. cit.*, p. 271-272.

SONDAJUL ARHEOLOGIC DIN AȘEZAREA DE SECOL IV E.N. DE LA PODENI (JUD. SUCEAVA)

MUGUR ANDRONIC

Așezarea aparținînd culturii Sîntana de Mureș care ne-a reținut atenția în scopul investigațiilor arheologice, se întinde de-a lungul malului drept al pîrîului Podeni[1]. Acesta se varsă în Șomuzul Mare puțin mai spre sud, în apropierea orașului Fălticeni. Aflată la numai cîteva sute de metri de urmele unui habitat mai vechi (sec. II—III e.n.)[2], așezarea pe cale de cercetare impresionează prin întinderea sa de aproape 1 km și prin densitatea relativ mare a materialelor de interes arheologic, împrăștiate pe suprafața sa. În cea mai mare parte terenul locuit a fost oferit de panta lină a dealului Podeni, orientată aproximativ V—E.

Săpăturile propriu-zise au debutat cu deschiderea unei secțiuni de sondaj (S I) lungă de 60 de metri și lată de un metru, care a plecat de la o depărtare de 25 de metri de malul pîrîului, urcînd panta dealului. Începerea secțiunii în apropierea firului de apă s-a datorat descoperirii pe acel loc a cîtorva bucăți de zgură. În urma săpăturii s-a putut observa faptul că pînă aproape de mijlocul secțiunii, deși cu timpul au avut loc unele eventuale alunecări pe pantă a unor materiale din depunerile de epocă, stratul de cultură lipsea cu desăvîrșire. În schimb, pe parcursul celei de-a doua jumătăți a lui S I, acolo unde stratul de cultură era gros de cca. 30 cm, și se afla cu baza sa la o adîncime variind între 40—60 cm, a ieșit la iveală un bogat material ceramic și osteologic, din care remarcăm: o jumătate dintr-un vas miniatural (pl. IV / 3), două fragmente de torți de amforă realizate dintr-o pastă nisipoasă, arse pînă la un roz-gălbui pal și avînd o canelură mediană adîncă, și o cute din gresie marnoasă cu numeroase urme ale folosirii îndelungate. Tot pe ultimii metri ai secțiunii a apărut — notabil — în stratul de cultură un prim bulgăre de minereu de pegmatită, formată din mică, cuarț, feldspat sodic, feldspat potasic, feldspat calcic cu incluziuni de oxizi de fier.

Continuînd sondajul, am executat o a doua secțiune (S II, L=12 m.), începută după un interval de 2m. de la terminarea primei, unde a fost identificată groapa unui fost bordei de o mărime considerabilă (peste 25 m²). Următoarele două secțiuni (S III, L=14 m. și S IV, L=17 m.) realizate pe aceeași direcție, nu au dus la descoperirea altor complexe. S-a constatat însă, că stratul de cultură se subția mereu și sărăcea în materiale pînă la dispariția sa completă.

Dezvelirea întregii suprafețe a locuinței a dat posibilitatea consemnării unor interesante date și observații. Planul gropii bordeiului, patrulater, redă o formă geometrică apropiată unui paralelogram, avînd colțurile ușor rotunjite și laturile mari, paralele, de 5,70 m. și 5,85 m., iar pe cele mici, aproape paralele, de 4,55 m. respectiv 4,60 m. (vezi pl. I). Este un tip de plan rar întîlnit. Laturile mici sînt orientate cu nesemnificative toleranțe pe direcția N—S, conferind ansamblului prin aceasta o mai bună protecție împotriva curenților de aer ce sînt angajați în acest

---

1 În acest loc, cu ani în urmă, fuseseră identificate fragmente ceramice datate cu probabilitate în sec. al IV-lea e.n. (Cf. Dan Gh. Teodor, Ion Ioniță, *Cercetări arheologice în podișul Sucevei*, în „Arheologia Moldovei", V, 1967, p. 313).

2 Acestei așezări îi corespunde necropola cercetată de M. Ignat în anii 1974, 1983, și 1984. (Cf. M. Ignat, *Un cimitir dacic de epocă romană la Podeni-Bunești (jud. Suceava)*, în „Suceava", Anuarul muzeului județean, VI—VII, 1980, p. 61-75.

sens de culoarul creat de două dealuri plasate ceva mai spre nord. În același timp exista și o expunere favorabilă la soare. Podeaua a fost amenajată în medie la o adîncime de 1,90 m. față de nivelul actual de călcare și la 1,25 m. față de cel vechi, prin simpla bătătorire a pămîntului, constructorul căutînd în același timp să-i dea cît mai mult posibil o orizontalitate care să anuleze efectele pantei naturale a terenului. Ea a fost amenajată chiar la adîncimea unde apărea lutul galben. Din cauza configurației solului (pe mari profunzimi înregistrîndu-se doar mici diferențe de nuanță) și a numeroaselor deranjamente ulterioare (urme de la rădăcini de arbori, canale de rozătoare și existența a numeroase rădăcini de hrean) nu au fost posibile unele observații, precum cele legate de eventuala existență a unor gropi de pari susținători, tălpi sau plasarea intrării. Sub nivelul podelei, în pămîntul galben, nu s-a practicat nici o groapă, după cum nu s-a descoperit nici-o eroțare de laviță. Înspre colțul de S—E al bordeiului exista o vatră de formă ovală cu diametrul lung de 80 cm., fără să prezinte vreo amenajare specială sau refacere, realizată fiind doar printr-o simplă lutuire. Datorită temperaturilor înalte, pe o adîncime de 2,5—4 cm. lutul a căpătat o culoare cărămizie și o altă consistență, redusă mult însă cu timpul datorită umidității mari permanente la această adîncime. Intrarea se amenajase probabil pe latura de sud. În ceea ce privește concepția de construcție a locuinței nu se mai pot face alte precizări. Reținem doar faptul că în pămîntul de umplutură, la diferite adîncimi, s-au observat diverse pietre și o abundență de bucăți mai mari sau mai mici de chirpic. Pe podea n-au apărut decît fragmente ceramice (dintre care totuși s-a putut reconstitui o oală borcan contemporană deci momentului părăsirii locuinței), și cîteva urme de lemn ars, restul obiectelor analizate cu acest prilej găsindu-se în pămîntul de umplutură.

O interesantă descoperire se leagă de prelucrarea în acest loc a coarnelor de cerb în scopul realizării bine cunoscuților piepteni din os. Primele fragmente de corn cu urme evidente de tăiere cu ajutorul fierăstrăului au apărut pe ultimii metri ai primei secțiuni. În pămîntul de umplutură al gropii au fost găsite un număr de piese din corn de cerb în diferite stadii de prelucrare, cît și fragmente de deșeuri. Toate sînt o dovadă sigură că pe acel loc la un moment anume, sau în imediata apropiere a locuinței se realizau piepteni. Se remarcă astfel o placă cu un contur mult rotunjit, concepută spre a deveni un mîner, și un rest de corn rezultat de la astfel de tăiere (pl. III / 5, 4), cît și cîteva plăcuțe pe cale de-a fi pregătite spre montare și traforare a dinților (pl. III / 1, 2). Una dintre ele prezintă la capătul subțiat ascuțirea caracteristică vîrfurilor viitorilor dinți care urmau să fie tăiați longitudinal (pl. III / 1). Putem astfel adăuga foarte rarelor descoperiri de acest fel (Bîrlad-Valea Seacă[3] și Fedești-Șuletea[4]) și localitatea Podeni-Bunești, deși aici investigațiile de-abia au început. În legătură cu această ocupație, care începe să se dezvăluie ca fiind un meșteșug pe care autohtonii l-au învățat și practicat pe mari întinderi teritoriale, pot fi și cîteva obiecte găsite în același context arheologic. Este cazul unui cui de fier cu care, înroșit fiind în foc, se puteau găuri piesele înainte de nituire (pl. II/4), a unui număr de cinci cuțe din gresie marnoasă, și, eventual, a unui topor (?) de mici dimensiuni păstrat în stare fragmentară, unde ceafa și muchia cu gaura de înmănușare au lăsat în pămîntul zacerii o masă amorfă de oxizi de fier (pl. II/6). Un tip de cuțe este cel al gresiilor plate, cu laturi neregulate, unde suprafețele înguste longitudinale au fost folosite la șlefuitul lamelor metalice iar cele mari la ascuțitul vîrfurilor de metal sau os (pl. IV/2). Un alt tip, realizat prin șlefuire, se remarcă prin simetria aproape perfectă a formei sale, mult elaborată, una din laturi fiind aplatizată în urma unei folosiri mai îndelungate (pl. IV/4).

3 V. Palade, *Atelierele pentru lucrat piepteni din os din sec. al IV-lea*, în „Arheologia Moldovei", IV, 1966, p. 261—277, și idem, *Noi ateliere de lucrat piepteni din corn de cerb în sec. al IV-lea e.n. la Valea Seacă-Bîrlad*, în „Carpica", II, 1969, p. 233-252.

4 Idem, *Un nou centru de prelucrare a cornului de cerb în sec. al IV-lea la Fedești, com. Șuletea (jud. Vaslui)*, în „Carpica", IV, 1971, p. 207-214.

O problemă ce se impune atenției cercetărilor viitoare este cea a utilității prezenței bulgărașilor de pegmatită, ținînd cont de faptul că în pămîntul de umplutură al gropii bordeiului s-au mai găsit cîteva astfel de eșantioane. Analiza chimică[5] a unei astfel de bucăți de minereu a dus la reliefarea unui mare procent de bioxid de siliciu (63,9%) și de oxid de aluminiu (15,75%), argumente considerabile dar încă ipotetice pentru posibilitatea folosirii pegmatitei ca fondant acid în procesul de reducere a minereului de fier de baltă, de altfel cel mai frecvent întîlnit pe teren.

În spiritul ideii că la Podeni exista o reală preocupare pentru prelucrarea metalului este și descoperirea la 5 m E de locuință (începutul lui S II) a unui fragment de tipar din lut ars (pl. IV/1). Incizarea fiind puțin adîncită (cca. 2-2,5 mm), ne ducem cu gîndul la posibilitatea obținerii mai degrabă a unei aplice. Fragmentul, gros de 13-13,5 mm, are spatele plat, cu un ușor prag liniar marginal datorat unei impresiuni în pasta crudă încă, iar fața acoperită de o glazură cu nuanțe diverse : cenușii, maronii-gălbui și roșiatice, verzui... Pasta constitutivă este nisipoasă și bine omogenizată, în spărtură datorită temperaturilor de lucru, sau eventual unei arderi secundare, avînd nuanțe de cenușiu și cărămiziu închis.

În aceeași sferă de preocupări sîntem tentați să includem și jumătatea de vas miniatural de care s-a vorbit deja. Are gura îngustă, a fost lucrat numai cu mîna și ars oxidant, fără să prezinte urme de ardere secundară. Pasta sa prezintă o granulație fină, densă și dură.

Interpretăm pieptenele descoperit cu acest prilej, ca un rezultat al prelucrării cornului de cerb de către localnici. Deși el nu se remarcă printr-o prea bună factură a realizării sale tehnice, posedă o formă care, minuțios definită, cel puțin după lucrările pe care le-am avut pînă acum la dispoziție, este unică în aria culturală Sîntana de Mureș-Cerneahov[6]. Se remarcă în mod deosebit mînerul său de o formă aproape triunghiulară, care însă nu acoperă toată lungimea pieptenului (pl. VIII/5). Obiectul este realizat din cinci plăcuțe traforate, fiecare dintre ele fiind nituite cu cîte un nit de fier pe cele două plăci mari ale apucătorii. Între acestea două, în partea de sus a mînerului, spațiul gol creat a fost umplut cu patru plăcuțe mai mici tăiate și ansamblate la dimensiunile necesare.

O descoperire interesantă este și un torques de bronz care, foarte bine conservat de-a lungul timpului, și-a păstrat intactă elasticitatea inițială. Corpul său este realizat dintr-o sîrmă de secțiune circulară, iar sistemul de închidere prezintă un model mult uzitat în epocă. Atît bucla cît și cîrligul sînt făcute prin îndoirea capetelor sîrmei care se încolăcesc apoi de mai multe ori pe corpul piesei. Notabil este și faptul că diametrul sîrmei în zona sistemului de închidere este considerabil mai mic decît cel al restului de podoabă (pl. II/5). Cercetarea necropolei romano-bizantine de la Callatis[7], a relevat, în ceea ce ne interesează, faptul că acest sistem de închidere este unicul folosit la brățările descoperite acolo. La Callatis cele ce-l folosesc sînt însă de tipul celor cu 2, 3 sau 4 sîrme de bronz răsucite între ele, autorul conchizînd că nu există diferențe cronologice între acestea, și că se datează în zonă în al doilea și al treilea sfert al sec. al IV-lea. Din punctul de vedere al modului de realizare a podoabei de la Podeni, cea mai apropiată referire pare să fie brățara de secol III e.n. de la Străulești[8], în timp ce mediul

5 Analizele de specialitate au fost efectuate la Institutul de cercetări metalurgice al M.I.M.

6 Cea mai apropiată analogie însă ni se pare a fi pieptenul descoperit în necropola de la Barcea. Mînerul său are însă laturile și mai rotunjite, iar la bază prezintă, de-o parte și de alta, cîte o mică alveolare. (Cf. Stela Țau, Mircea Nicu, *Necropola din secolul al IV-lea e.n. de la Barcea (jud. Galați)*, în „M.C.A.", A XV-a sesiune anuală de rapoarte Brașov—1981, Buc., 1983, p. 419).

7 C. Preda, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, Ed. Acad. R.S.R., București, 1980, p. 49-50, 152, 153, 166...

8 M. Constantiniu, *Săpăturile arheologice de la Străulești — 1967*, în „Bucureștii", VII, p. 18. Piesa, din sîrmă de bronz, are păstrat doar capătul cu cîrlig și cu două spire terminale înfășurate pe corpul său.

carpic a oferit cîteva exemplare de brățări ceva mai elaborate (Gabăra-Moldoveni [9], Văleni-Botești [10], și Nănești-Pârîncea [11]). Acestea au înainte de buclă și cîrlig cîte un cerc ornamental realizat prin îndoirea circulară o dată sau de două ori a firului metalic, înainte ca el să se oprească definitiv, prin înfășurare, pe corpul piesei. Mult mai simplu este colanul din sîrmă de bronz de la Piatra Frecăței. El are la capetele sale un simplu cîrlig și o buclă, ambele fără spire adăugate — excep-tînd prinderea buclei — și a fost descoperit într-un mormînt datat la sfîrșitul secolului al III-lea e.n. și începutul secolului următor [12].

În ceea ce privește torques-ul de la Podeni, sistemul său de închidere, simplu și eficient, nu poate însă să ne dea informațiile suplimentare pe care le-am fi dorit. Torques-uri dacice, de exemplu, cu corpul total sau parțial tordat și prevă-zute cu buclă și cîrlig, au fost descoperite în mai multe locuri din Transilvania [13]. Pe de altă parte, astfel de podoabe care continuă să apară mai rar pe parcursul secolului al IV-lea e.n., sînt folosite intens în prima jumătate a secolului următor, pe un spațiu geografic, limitat la extreme de Siberia și Europa centrală [14].

În pămîntul de umplutură al gropii bordeiului au apărut trei fragmente dintr-un pahar (pahare ?) de sticlă, ușor curbate și cu grosimi de la 2 la 4 mm. Sticla, gălbuie, are o ușoară notă de opacitate datorită în parte micilor bule de aer rămase în interior, dar și irizațiilor verzui-violacee prezente pe suprafețe. Ca decor, pe toate trei apar ove, pe a căror suprafețe irizațiile sînt mai dense. Paharul (paharele) din care a aparținut se înscrie în tipul frecvent întîlnit, datat spre sfîrșitul secolului al IV-lea, avînd o formă aproape cilindrică, pereții înalți și subțiri, fundul larg și bombat, corpul cu cîteva rînduri circulare de ove, buza dreaptă, iar sub buză una-două nervuri. Tot frecvent apare și tipul mărgelei găsite acum. Ea este produsă dintr-o pastă sticloasă albă și opacă, e aproape sferică și are șapte lobi.

Alăturăm inventarului de pînă acum lama unui cuțit ușor curbată și o alta (cuțit de cojocărie ?) într-o stare fragmentară, suficientă însă pentru a-i putea observa curbura inversă pe care o prezintă, față de primul exemplar (pl. II/1, 2), și în fine o piesă metalică despre care presupunem că a putut fi la data respectivă o cheie (pl. II/3.). La un studiu mai atent s-a observat că acesta din urmă are capătul inelului doar adus strîns înspre corpul piesei, și nu lipit de el prin batere la cald, ceea ce denotă faptul că era folosit într-un mod în care nu se solicită rezistențe mecanice deosebit de mari.

La adîncimea de 1,60 m a fost găsit un fragment de piatră de rîșniță rotativă de mînă. Din cauza dimensiunilor mici nu se poate determina decît grosimea sa (6 cm) și diametrul aproximativ (pînă la 30 cm). Obiectul poartă urme evidente de dăltuire și are marginea rotunjită rămasă intactă tăiată piezișă.

Alături de un bogat material osteologic (în special bovine și ovicaprine), în urma cercetării a rezultat o mare cantitate de fragmente ceramice.

Că exista o producție ceramică locală ne-o dovedește în mod cert un rebut ceramic datorat unei stîlciri a cîtorva vase din pastă fină în cuptor înainte de ar-derea lor reducătoare. Studierea materialului ceramic ne-a condus spre cîteva con-statări generale [15]. Ceramica din pastă zgrunțuroasă, aparținînd unui număr apro-

9 I. Antonescu, *Săpăturile de la Gabăra-Porcești*, în „M.C.A.", VI, 1959, p. 480.

10 I. Ioniță, V. Ursache, *Noi date arheologice privind riturile funerare la carpo-daci*, în „SCIV", 19, 1968, nr. 2, p. 218-219.

11 V. Căpitanu, *Contribuții la cunoașterea populației autohtone în sec. II—III e.n. în jud. Bacău*, în „Muzeul Național", II, 1975, p. 312 și 332. Referitor la acest tip de brățară carpică, V. Căpitanu găsește aici analogii foarte apropiate în tezau-rele dacice de la Sărcăsău și Șeica Mică.

12 Petre Aurelian, *Săpăturile de la Piatra Frecății*, în „MCA", VIII, p. 571.

13 Dorin Popescu, *Tezaure de argint dacice*, I, în BMI, nr. 4, 1971, p. 29-30, 32.

14 Radu Harhoiu, *Tezaurul de la Pietroasa în lumina noilor cercetări*, în Alexandru Odobescu, *Opere*, IV, *Tezaurul de la Pietroasa*, București, 1976, p. 1017.

15 Deoarece săpăturile executate s-au plasat pe suprafețe apropiate și încon-jurătoare lui B_{II}, cu unele riscuri iminente atribuim întregul material studiat acestei locuințe.

ximativ de 165 de vase distincte, înregistrează un procent de cca. 67% în raport cu totalitatea formelor identificate de vase. În cadrul acestei categorii de pastă, cenușie prin excelență, se detașează un număr de fragmente arse spre un cărămi-ziu-gălbui, care în plus par să fi aparținut numai unor recipiente mici (12-13 la număr). Repertoriul formelor de buze și de funduri la acest tip de pastă este deosebit de bogat (vezi tipurile principale la pl. V și VI), multe dintre ele fiind identice cu cele din categoria pastei fine.

Pasta fină (cca. 70 de forme de vase — 28% din totalul formelor identificate) nu se remarcă în mod deosebit. Prezintă adesea un lustru cenușiu sau negru-cenușiu, uneori fiind și ornamentată prin lustruire (linii în zigzag sau rețea de romburi), ștampilare sau incizare (pl. VIII/2). Apar sporadic resturi de vase gălbui cu luciu la exterior și cîteva fragmente care au aparținut unor vase din „terra nigra". De mici dimensiuni, acestea din urmă au fost ornamentate fin prin incizare (pl. VIII/3-4).

În fine, adăugăm și găsirea în cantitate foarte mică a ceramicii modelate cu mîna, de veche tradiție dacică. Se remarcă resturile unui vas de mare volum și un fragment ce a aparținut probabil unei cești dacice.

Formele ceramice importate sau realizate direct sub influența importurilor, după numărul remarcabil de fragmente găsite, par să fi făcut parte din grupa amforelor și amforetelor. Cu mici excepții, materialul fragmentar se împarte în două categorii de pastă :

A) Argilă cărămizie, cu mici diferențe de nuanțe, cu o granulație fină în care intră și bucăți foarte mici de mică albă ;

B) Argilă roz-gălbuie, zgrunțuroasă, cu o abundență de nisip cu bobul mijlo-ciu (particole negre, cenușii și maronii).

Din punctul de vedere al decorării se remarcă cum este și firesc canelurile paralele și circulare pe corpul vaselor, dar și liniile incizate paralel la o anumită distanță cît și grupajul de linii paralele (cinci-șase la număr). În cazul unui fragment de perete de amforă suprafața sa exterioară posedă o angobă alb-gălbuie, mai bine conservată în spațiile albiate ale decorului sub formă de caneluri paralele.

Datarea riguroasă a duratei așezării de la Podeni rămîne deocamdată o pro-blemă deschisă, deoarece obiectele descoperite, și în special cele din pămîntul de umplutură al gropii lui B_I, nu pot oferi limite cronologice sigure. Chiar și cei patru denari găsiți în același pămînt de umplutură (Marcus Aurelius [16], Faustina II [17], Crispina [18], și Septimius Severus [19]), primii trei la adîncimea de 85 cm., ultimul la 1,50 m., nu ne pot veni în ajutor în acest sens. Avînd în imediata apro-piere așezarea de sec. II—III e.n., presupunem că practic ele se succed în mod organic, limita superioară în timp fiind legată probabil de sfîrșitul sec. al IV-lea. Continuarea investigațiilor în această așezare, și începerea lor în cea mai timpurie, datată în sec. II—III e.n., nu poate să fie decît un deziderat al viitorului nu prea îndepărtat, putîndu-se astfel urmări cu eficiență maximă elementele de continuitate, dar și schimbările petrecute în sînul societății autohtone în timpurile încă de debut ale procesului de formare a poporului român.

16 *RIC*, III, p. 91, nr. 483, Roma, anii 159—160 ; 3, 20g, 850‰.

17 *RIC*, III, p. 94, nr. 507 (a), Roma ; 3, 20g, 800‰.

18 *RIC*, III, p. 399, nr. 281 (Av. A) ; 3g, 800‰. Datorită faptului că piesa este destul de uzată și că inițial, necurățată, era acoperită de diverse depuneri, ea a fost prezentată la sesiunea de rapoarte de la Alba Iulia (martie 1984) ca fiind de la Faustina I.

19 *RIC*, IV, 1, p. 95, nr. 34, anul 194. Pentru revers catalogul omite ultimele două litere din legendă : *P.P.* (vezi însă pl. V, 11). Piesa are 2,17g și un titlu de sub 700‰. Ulterior a fost descoperit în arătură, în plină zonă de veche locuire de sec. IV, un denar de la Lucius Verus (*RIC*, III, p. 261, nr. 595, anul 168 ; 2,78g, 950‰). Determinările după catalog au fost făcute de autor, iar cele privind argintul de Sucursala Suceava a Băncii Naționale a R.S.R.

LE SONDAGE ARCHÉOLOGIQUE DE L'HABITAT DU IV-e SIÈCLE N.È. DE PODENI (LE DÉPARTEMENT DE SUCEAVA)

— *Résumé* —

L'auteur montre que dès les premières recherches, l'habitat du IV-e siècle n.è. de Podeni (le département de Suceava), qui appartient à la culture Sîntana de Mureș, se fait remarquer par l'étendue de sa surface et par la richesse des traces matérielles restées, beaucoup d'entre celles-ci étant un résultat direct des liens de ce territoire geto-dacique nordique avec le monde romain provincial. On rappele ici la céramique romaine ou réalisée au plan local en manière romaine, des dinars impériaux (II—III-e siècles n.è.), des fragments d'un ou de plusieurs verres. Le sondage archéologique effectué a porté à la découverte d'une hutte particulièrement grande (plus de 25 m²), de certains outils artisanaux et au témoignage sûr que les peignes de cornes de cerf ont été confectionnés dans l'habitat.
Parmi les objets plus intéressants on cite un fragment de matrice, un peigne réalisé au plan local et un bracelet de fil de bronze. L'habitat, très proche sur le terrain d'un autre plus ancien (II—III-e siècles n.è.) continue le premier et cesse son existence à un moment lié de la fin du IV-e siècle n.è. ou éventuellement du siècle suivant.

EXPLICATION DES FIGURES

Pl. I. Le plan et le profil stratigraphique de l'habitation B_I : I, couche végétale ; II, couche noire-grise ; III, couche grise foncée ; IV, couche grise-claire ; V, sol de remplissage ; VI, argile jaune.
Pl. II. 1-2, fer de couteau ; 3, clef (?) ; 4, clou de fer ; 5, „torques" en fil de bronze ; 6, fragment d'hache.
Pl. III. 1-2, petites plaques d'os usinés ; 3, fragment de plaque de manche ; 4-5, rest d'usinage et plaque en train d'usinage pour manche.
Pl. IV. 1, fragment de matrice ; 2, 4, queux de grès (1/2 de la dimension naturelle) ; 3, fragment de vase de petites dimensions.
Pl. V. 1-29, les profiles des principaux types de bords de vases à pâte rugueuse.
Pl. VI. 1-15, les pricipaux types de fonds de vases à pâte rugueuse (approximativement 1/2 de la dimension naturelle).
Pl. VII. 1-7, contours de vases à pâte grise fine.
Pl. VIII. 1, ornementation par matriçage en pâte rugueuse ; 2, incision en pâte grise fine ; 3-4, impression sur „terra nigra" ; 5, peigne d'os.

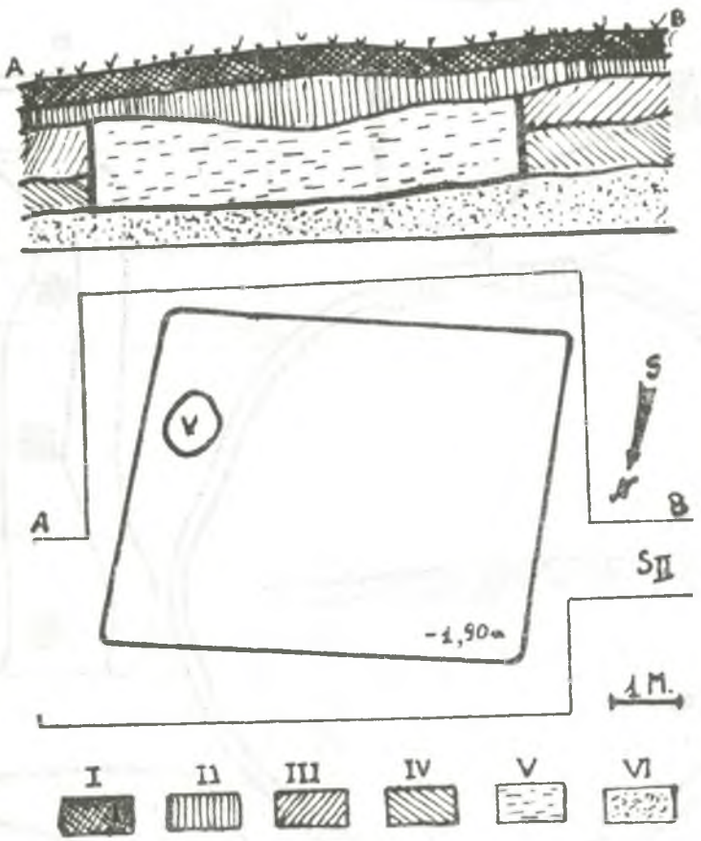

Pl. I. Planul și profilul stratigrafic al locuinței B_I : I, strat vegetal ; II, strat negru-cenușiu ; III, strat cenușiu-închis ; IV, strat cenușiu deschis ; V, pământ de umplutură ; VI, lut galben.

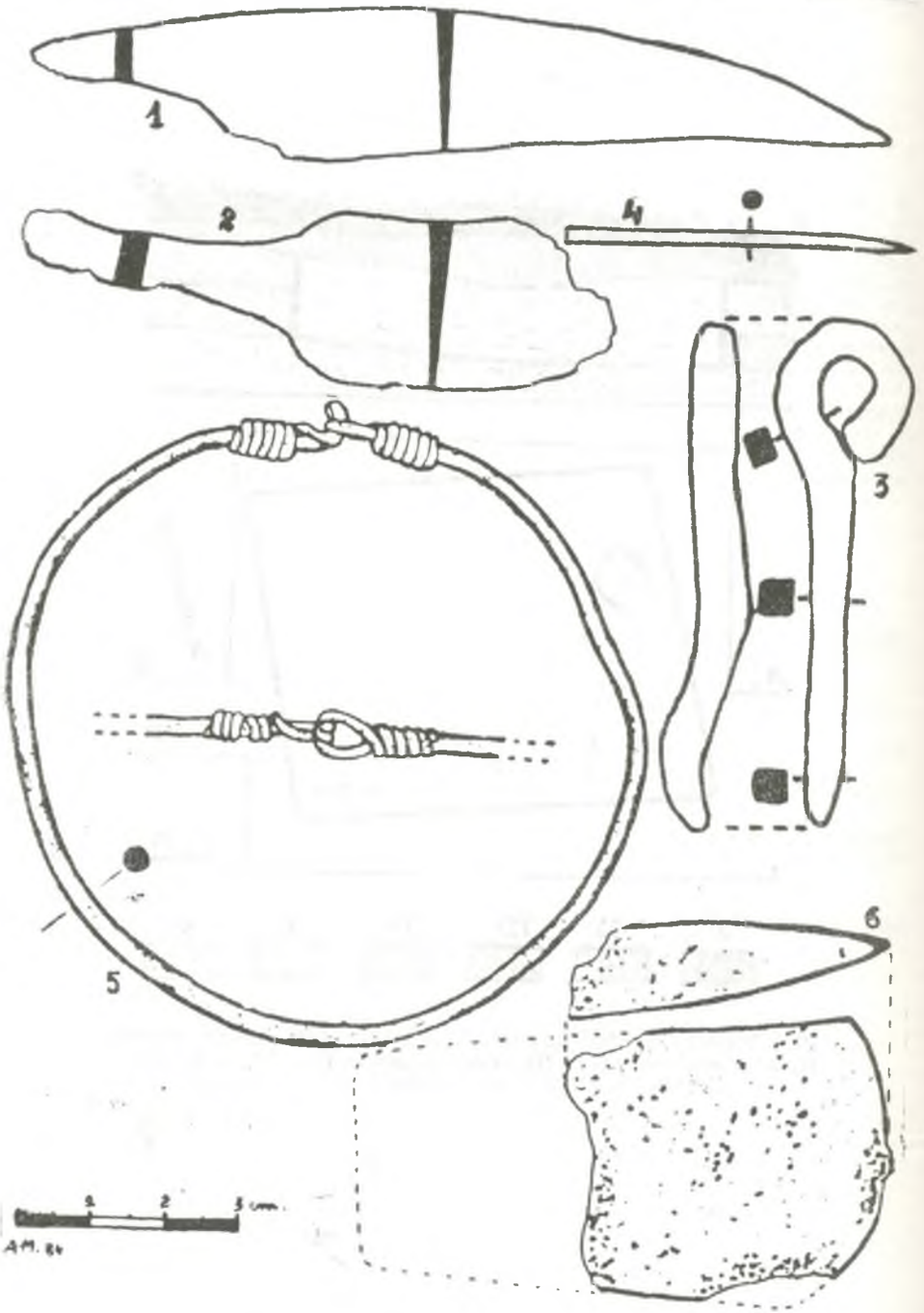

Pl. II. 1-2, lame de cuțit ; 3, cheie (?) ; 4, cui de fier ; 5, torques din sîrmă de bronz ; 6, fragment de topor.

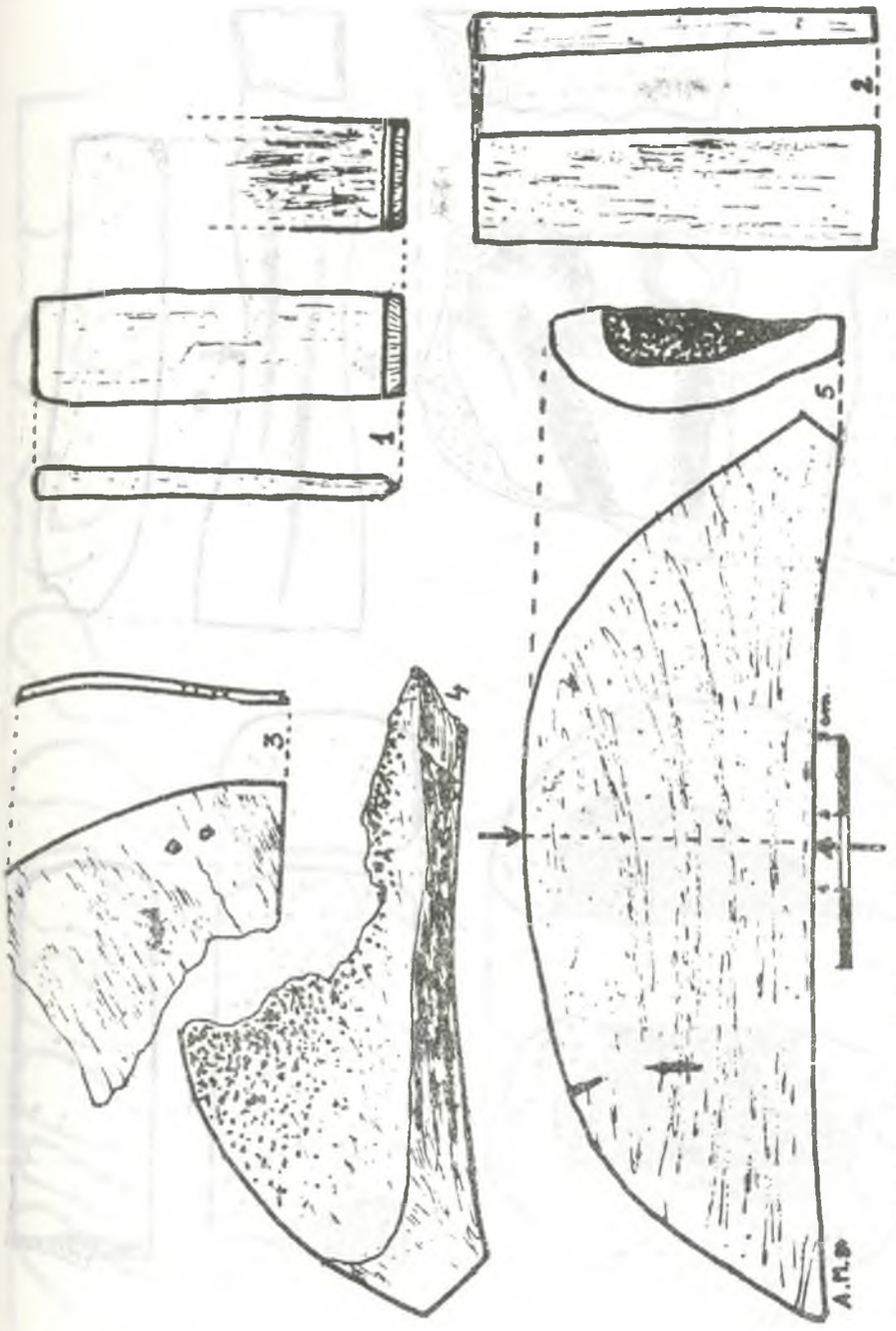

Pl. III. 1-2, plăcuțe de os prelucrate ; 3, fragment de placă de mîner ; 4-5, rest de prelucrare și placă pe cale de prelucrare pentru mîner.

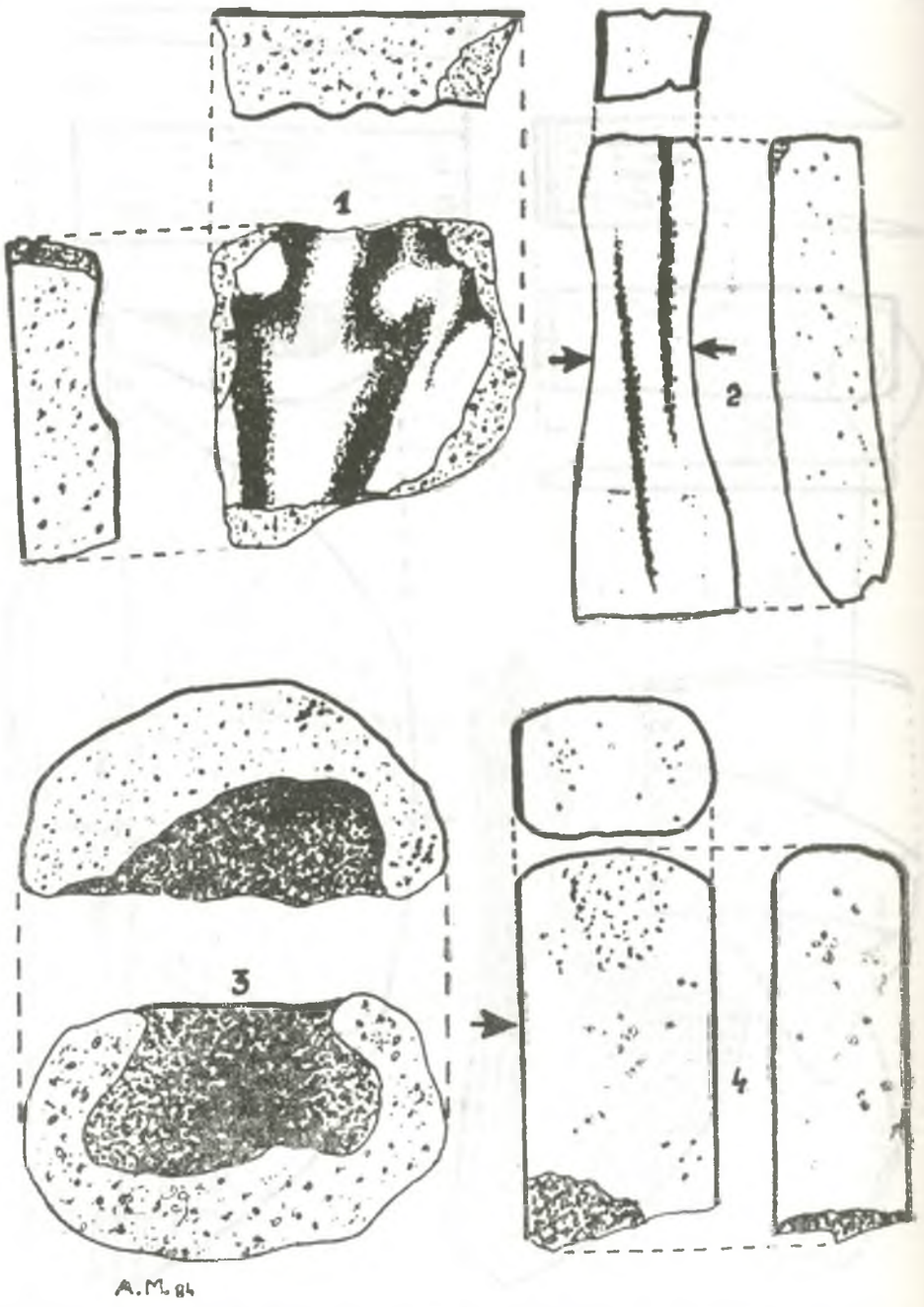

Pl. IV. 1, fragment de tipar ; 2, 4, cute din gresii (1/2 din mărimea naturală) ; 3, fragment de vas miniatural.

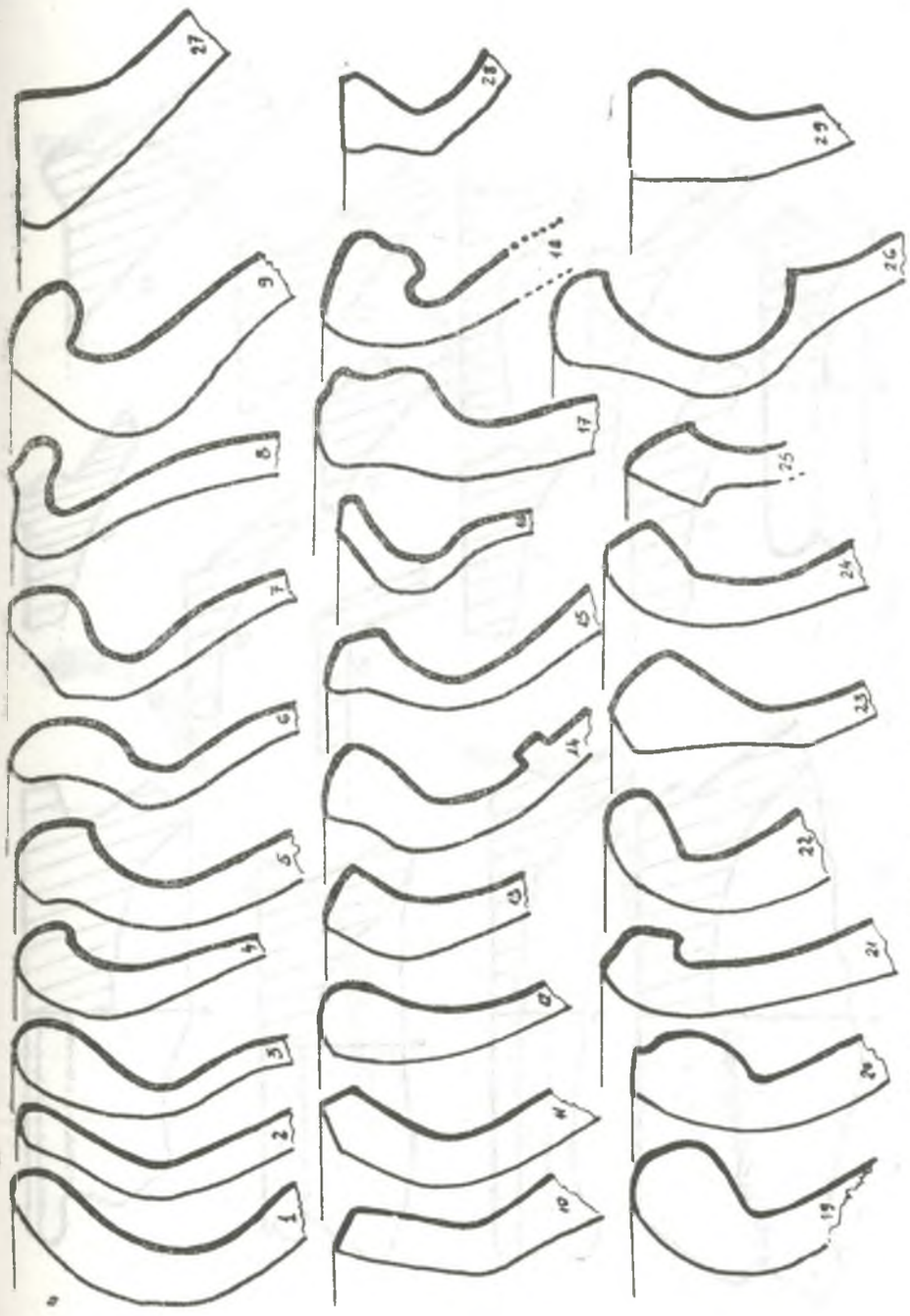

Pl. V. 1-29, profilele principalelor tipuri de buze de vase din pastă zgrunțuroasă.

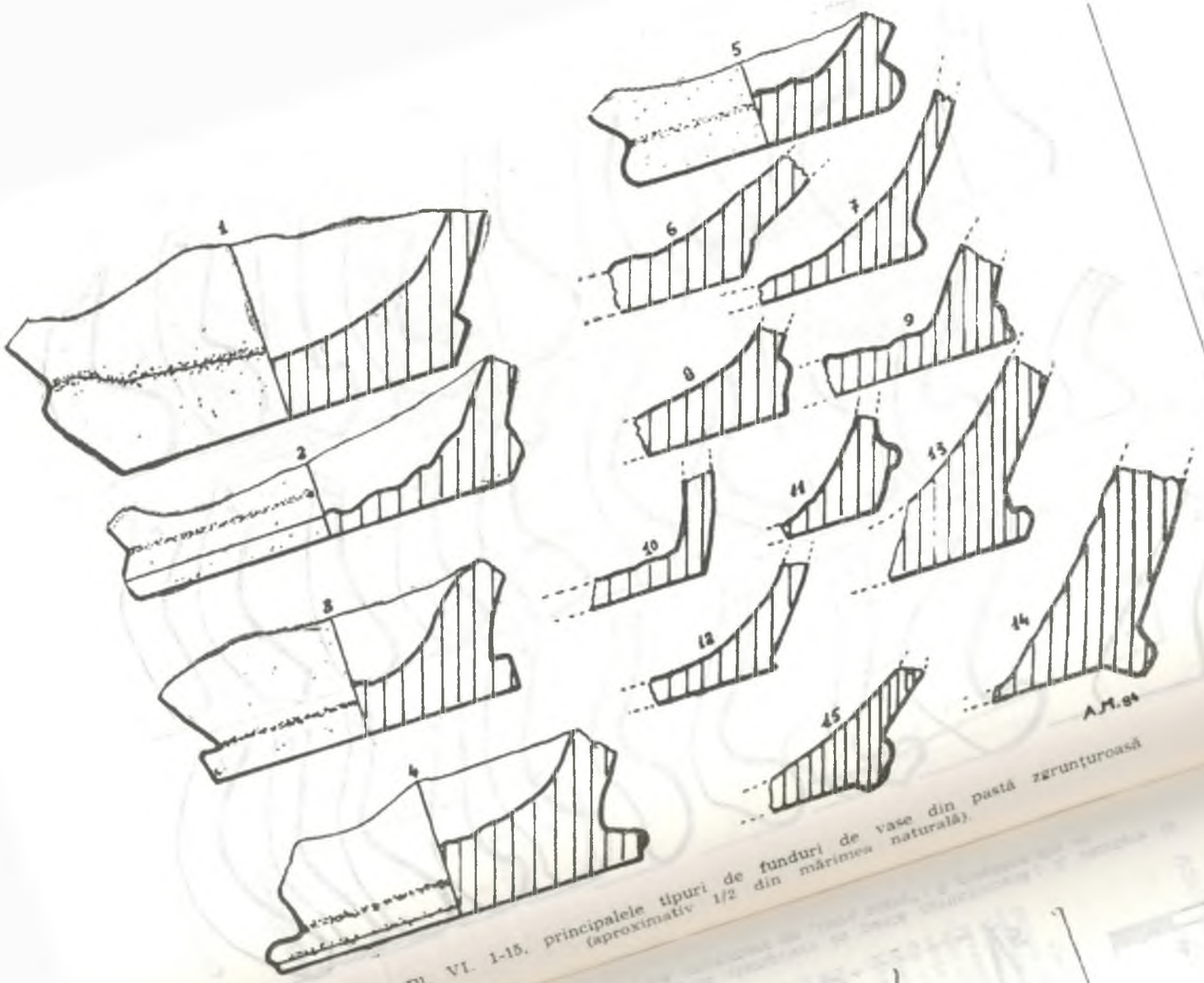

Pl. VI. 1-15, principalele tipuri de funduri de vase din pastă zgrunțuroasă (aproximativ 1/2 din mărimea naturală).

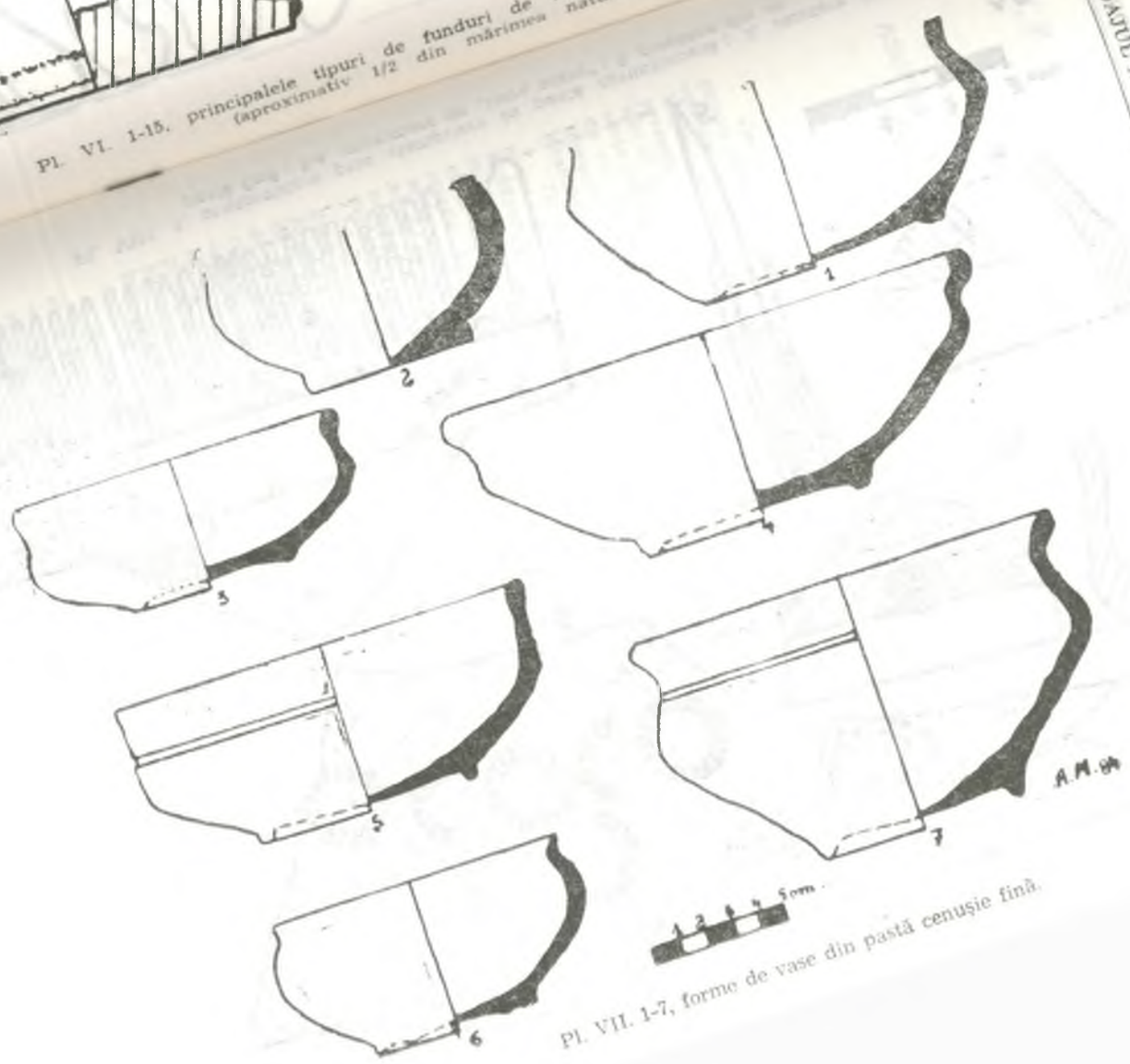

Pl. VII. 1-7, forme de vase din pastă cenușie fină.

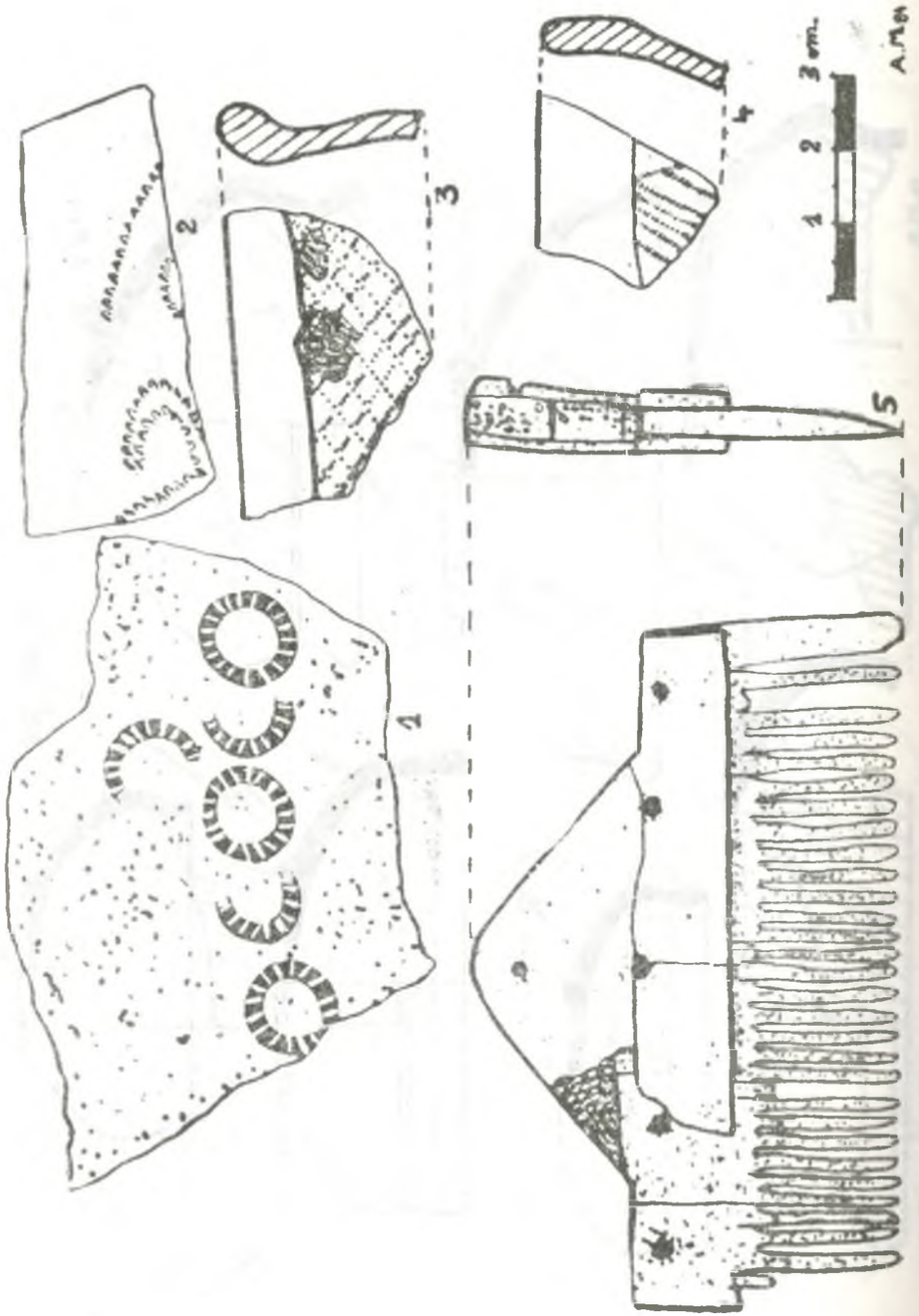

Pl. VIII. 1, ornamentare prin ştampilare în pastă zgrunţuroasă ; 2, incizare în pastă fină ; 3-4, imprimare pe „terra nigra" ; 5, pieptene din os.

ASUPRA PREZENŢEI UNOR TOPONIME DE FACTURĂ MONTANĂ ÎN REGIUNEA DELUROASĂ DINTRE SIRET ŞI PRUT

IOAN IOSEP

Cercetarea diferitelor izvoare informative cartografice şi bibliografice ne-a permis identificarea pe teritoriul Podişului Moldovenesc a unei categorii de toponime considerate în genere, pe drept cuvînt, specifice regiunilor montane carpatice : *Măgura, Muncel, Bobeica, Bîtca, Chicera, Corhana, Curmătura, Tarniţa*. De aceea, prezenţa lor într-o regiune deluroasă, prezenţă neanalizată pînă acum în mod special în literatura noastră toponimică, poate fi apreciată mai mult sau mai puţin surprinzătoare, justificînd interesul pentru lămurirea diverselor aspecte legate de ele. În cele ce urmează ne-am propus inventarierea şi cartografierea acestor toponime în sectorul dintre Siret şi Prut al Podişului Moldovenesc, explicarea localizării şi a originii lor geografice (teritoriale).

De la început se impun două precizări. Mai întîi, faptul că toponimele care ne-au reţinut atenţia sînt numeroase şi în sectorul de la vest de Siret al Podişului Moldovei (respectiv al subunităţii acestuia — Podişul Sucevei) şi de asemenea şi în Subcarpaţii Moldovei. Aici însă, în condiţiile vecinătăţii directe cu munţii şi (în cazul Subcarpaţilor) ale unor anumite asemănări geologice şi fizico-geografice cu aceştia, prezenţa toponimelor respective poate fi socotită oarecum firească. Din acest motiv, am plecat de la premisa că rezultatele ar putea fi cu atît mai relevante cu cît investigaţia s-ar desfăşura pe un teritoriu mai depărtat faţă de regiunea muntoasă carpatică, şi în consecinţă ne-am limitat cercetările numai la regiunea deluroasă de la est de Siret.

A doua precizare se referă la categoria de clasificare a toponimelor studiate : după cum se poate constata, toate desemnează forme de relief, deci sînt *geomorfonime* [1]. Totuşi, am considerat util ca, pe lîngă acestea, să înregistrăm şi nume de sate, de ape sau de păduri, avînd forme similare geomorfonimelor respective, de la care — foarte probabil — au provenit, confirmîndu-le, atestîndu-le acestora caracterul primar şi deci vechimea (I. Iordan, p. 3 şi 18-19). Mai mult, înregistrarea oiconimelor, hidronimelor sau hileonimelor respective se impunea în mod necesar în cazurile în care geomorfonimul corespunzător lipseşte, dîndu-ne dreptul să presupunem fie că acest geomorfonim a existat totuşi — însă a dispărut la un moment dat, fie că el există şi astăzi pe teren — dar sursele de informare consultate de noi nu îl consemnează.

---

1 Termen pe care l-am propus într-o comunicare susţinută la Ses. de com. şt. a Fil. Suceava a S.S.G., dec. 1978, avînd în vedere că cel întrebuinţat pînă acum — „oronime" — ar trebui să se utilizeze, conform etimologiei, cu un sens mai restrîns, doar pentru toponime montane. Într-adevăr, toponimele de mai sus, deşi sînt specifice şi — după cum vom arăta în cele ce urmează — probabil originare din arealul montan, trebuie înţelese într-un sens mai larg, ca *geomorfonime* şi nu ca *oronime*, din moment ce sînt înregistrate şi în afara acestui areal.

De asemenea, după părerea noastră, termenul *„geomorfonim"* ar trebui preferat celui de „morfonim" (mai scurt dar şi mai vag) pentru acelaşi motiv pentru care ştiinţa care studiază formele de relief se numeşte Geomorfologie şi nu Morfologie.

În ce privește *forma, frecvența* și *localizarea* toponimelor, izvoarele cercetate de noi se confirmă reciproc sau se completează unele pe altele. Conform acestora, situația se prezintă în felul următor :

Toponimele	Total prezențe semnalate	geomorf.	oicon.	hidron.	hileon.
Măgura	14	12	2	—	—
Muncel	10	4	4	1	1
Bobeica	14	14	—	—	—
Bitca	14	11	1	2	—
Chicera	18	11	5	1	1
Corhana	9	6	1	2	—
Curmătura	10	9	—	1	—
Tarnița	4	1	2	1	—

După cum se observă, cea mai mare frecvență o are toponimul *Chicera* (18 ori, dintre care de 11 ori ca geomorfonim). Urmează apoi *Bobeica* (14 ori — în toate cazurile ca geomorfonim), apoi *Măgura* și *Bîtca* (fiecare avînd cîte 14 prezențe), *Muncel* și *Curmătura* (de cîte 10 ori fiecare), *Corhana* (de 9 ori), *Tarnița* apare de numai 4 ori [2].

Analiza *localizării* geomorfonimelor puse în discuție (fig. 1) duce la concluzia că denominarea populară a formelor de relief pe care le reprezintă nu a fost rezultatul unui transplant toponimic întîmplător, ci are la bază un substrat geomorfologic bine precizat. Ca și în regiunea muntoasă carpatică, aici, în regiunea deluroasă dintre Prut și Siret, ele desemnează elemente geomorfologice care se evidențiază prin altitudine sau aspect general, și anume : forme de relief înalte — nu atît ca valori absolute, cît mai ales relative, adică raportate la regiunile învecinate pe care le domină *(Măgura, Muncel, Bobeica, Bîtca)*, înălțimi mai mult sau mai puțin izolate *(Măgura)*, cu pante abrupte *(Corhana)* [3], zone joase sau șei, favorabile circulației *(Curmătura, Tarnița)* [4].

Într-adevăr, toponimele respective se întîlnesc cu precădere în subunitățile cele mai înalte ale Podișului Moldovenesc, cu altitudini cuprinse între 400 și 587 m : Dealul Mare, Coasta Ibăneștilor, Podișul Central Moldovenesc, Colinele Tutovei, subunități în care valorile fragmentării și energiei reliefului se apropie mai mult de cele care caracterizează munții de pe latura estică a Carpaților Orientali. Prin urmare, se observă că așa cum apelativul „deal" și toponimul corespunzător (în formații compuse, cu determinative) se întîlnesc frecvent în munții joși și mijlocii (17, Planșa VII. 3.5 ; 5, p. 26), tot așa în regiunile deluroase mai înalte s-au putut extinde o serie de toponime originare din regiunile montane.

Harta pe care o prezentăm (fig. 1) evidențiază gruparea sau concentrarea multora dintre toponimele în discuție în regiunea șeilor de pe stînga Siretului

2 Este posibil ca în această categorie de geomorfonime să se înscrie și Obcina, cunoscut în Colinele Tutovei atît ca toponim (Obcina sau Obcinele Obîrșiilor), cît și ca apelativ (P. Poghirc, 1972, p. 26-27).

3 Rîpe de eroziune regresivă, situate de obicei la obîrșia torenților.

4 În această categorie intră și Strunga, înregistrat de două ori (sat, pîrîu, IȘ).

(Dersca — Bahna, Bucecea, Vorona, Ruginoasa, Strunga, șeaua Bîrladului superior) [5] sau lîngă marile culoare de văi și regiuni de bălți (valea și bălțile Prutului, ale Bîrladului, Siretului, Jijiei ș.a.). Șeile sau „porțile" au constituit regiuni de străveche populare, dar în aceeași măsură s-au caracterizat prin ample mișcări demografice (V. Tufescu, 1937, 1941).

Foarte bine conturat este arealul de răspîndire al „Bîtcilor", localizate aproape toate în imediata apropiere a Prutului. În multe cazuri, acestea sînt martori de eroziune, mici înălțimi stîncoase care coincid cu punctele de apariție la zi ale calcarelor recifale bugloviene (toltry), mai dure decît rocile obișnuite ale cuverturii podișului (argile și marne). Deși au altitudini absolute modeste, ele sînt totuși bine individualizate morfologic și par impunătoare în raport cu regiunea joasă a luncii și bălților Prutului, pe care o domină. Se remarcă o perfectă concordanță între ariile de maximă răspîndire a apelativului — toponimului „Bîtcă" în partea nordică a Carpaților Orientali (17, Planșa VII. 3.5.) și respectiv în partea nordică a Podișului Moldovenesc.

Toponimul *Măgura* are cea mai largă răspîndire, fiind înregistrat în toată regiunea cercetată. Aproximativ același areal de răspîndire are și toponimul *Corhana*, în timp ce *Bobeica* (Coasta Ibăneștilor, D. Mare), *Chicera, Muncel, Tarnița* (Podișul Bîrladului) ocupă areale mai reduse. În sfîrșit, după cum era de așteptat, toponimul *Curmătura* apare în special în regiunea marilor șei de pe stînga Siretului.

Ni se pare interesant să semnalăm că, datorită caracteristicilor lor geomorfologice (altitudine și poziție dominantă, pante, formă), care le făceau puncte ideale de observație, mai greu accesibile și deci ușor de apărat în cazul unor atacuri dinspre exterior, foarte multe dintre măgurile, bîtcile și bobeicile din teritoriul studiat sînt cunoscute ca stațiuni arheologice pentru diferite epoci (9, 16).

În ce privește *originea geografică* (teritorială) a acestei familii de toponime, considerăm că ea trebuie pusă în legătură cu procesul, bine studiat și explicat astăzi, al deplasărilor de populație românească din regiunile carpatice, subcarpatice și transcarpatice spre Podișul Moldovenesc, și anume : mișcările pastorale cu caracter pendular — sezonier, curenții de populație determinați de exploatarea socială și națională a românilor din Transilvania în secolele XIII—XX [6], ca și migrațiile mai recente, declanșate odată cu intensificarea activităților agricole în secolul al XIX-lea (15).

În cadrul transhumanței, Carpații și Podișul Moldovei au reprezentat unități cu trăsături complementare. În bălțile Siretului, Jijiei, Bîrladului și Prutului, în sectoarele inundabile ale acestor rîuri, în codrii de foioase și în poienile din codrii, în regiunile silvostepice ale podișului, își aduceau oile pentru tomnat și iernat locuitorii satelor din unele depresiuni din Carpații Orientali și Meridionali, ori — mai ales — din depresiunile de pe rama internă a arcului carpatic. Cunoscuți după numele satelor sau regiunilor de origine, țuțuienii, poienarii, bretcanii, mocanii, mărginenii, bîrsanii, sau cu numele generic de „munteni", ei erau foarte buni cunoscători ai munților — unde își vărau oile —, preluînd toponimia montană de la populația locală carpatică, contribuind desigur ei înșiși la îmbogățirea ei și răspîndind-o mai apoi în regiunile circumcarpatice. Subliniem din nou că această „iradiere" a toponimiei montane nu a fost un proces artificial, ci în perfectă concordanță cu realitățile geomorfologice ale podișului.

Vechile și tradiționalele „drumuri ale oilor" care străbăteau Carpații Orientali peste pasuri de culme, prin trecători și văi, și se înmănuncheau în fața „porților" le pe stînga Siretului — pentru a se răsfira mai apoi din nou în lărgimea Cîmpiei Moldovei — sînt jalonate de o sugestivă toponimie pastorală (11, 12, 13, 14). Numeroase oiconime, cum sînt : *Mărgineni, Mocani, Ungureni, Țuțuieni, Brîțcani, Munteni, Bîrsănești, Bîrsana, Olteni, Bîrgăoani* (probabil și *Bîrgăeanii*, sat menționat

5 Pentru a sugera mai bine valoarea lor geodemografică, V. Tufescu (1937) a denumit șeaua Bucecea — Vlădeni — „Poarta Cordunului", iar marea șea Ruginoasa — Strunga — Tg. Frumos — „Poarta Muntelui".

6 I. Nistor, *Bejenari ardeleni în Bucovina*, în „Codrii Cosminului", Cernăuți, 1927 ; Șt. Metes : *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII—XX*. Ed. Șt. Encicl., ed. II-a, 1977.

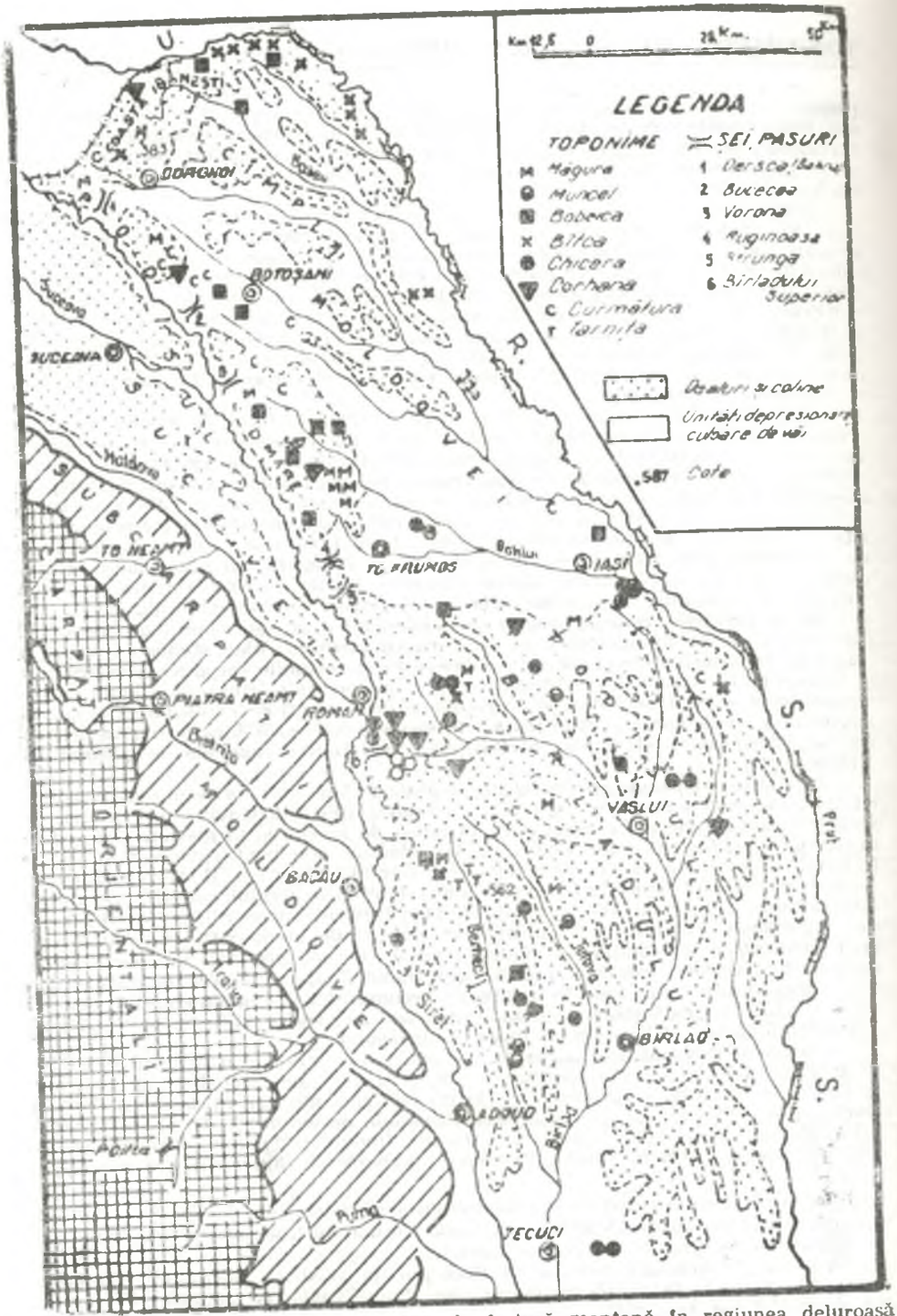

Fig. 1. — Localizarea unor toponime de factură montană în regiunea deluroasă dintre Siret și Prut

la 1437, 1479, la sud de Vaslui, azi dispărut), *Ungureni, Unguroaia*, indică originea geografică (locală, adică teritorială) și lasă să se întrevadă specializarea economică tradițională a populației fondatoare sau a celei care a contribuit, în diferite etape, la creșterea demografică a unor sate din Podișul Moldovenesc [7]. Argumente toponimice, iar uneori și tradiția orală atestă că întemeietorii unor sate din Colinele Tutovei, sau în orice caz generații vechi de locuitori au venit din Vrancea și Munții Curburii, Bîrgău, Bretcu, Hîrja, Poiana Sărată, bazinul Oituzului, valea Tazlăului, ținutul Ciucurilor, Călimani, Bucovina ș.a. (P. Poghirc, 1972, p. 92).

Toponimia pastorală din Moldova poate fi completată și cu alte exemple : Strunga, Valea Oilor, probabil Păcurari — Munteni (oraș Iași), D. Mocanului, Iazul Mocanului, Ulița Mocănească (într-un vechi cartier al Bîrladului, numit și el sugestiv Mărgineni sau Munteni — Dicț. geogr. al jud. Tutova, p. 51), Mocanii (cartier al tîrgului Fălciu — Dicț. geogr. al jud. Fălciu, p. 78), Mărgineni (cartier în Dorohoi) și Lanul Mocăniței (în același cartier), Pustiul Oltenilor (menționat în 1752, la confluența Siretului cu Bîrladul) [8] ș.a. Tot deplasări de populație ușor de precizat spațial (dar nu legate neapărat de transhumanță) ilustrează și toponimele Suceveni [9] și Dorneni.

Un rol stimulator în atragerea populației de peste munți l-au avut intervențiile unor domnitori moldoveni, prin care se acordau o serie de avantaje noilor veniți și care au dus la întemeierea de noi așezări, a sloboziilor [10], odăilor și prisăcilor. Este semnificativ faptul că, în etapa trecerii la producția marfă, acest proces s-a manifestat cu atîta intensitate, încît a putut afecta chiar și regiuni răzețești tradiționale, cum a fost cea a Colinelor Tutovei (11).

După cum se observă din toate aceste exemple, Podișul Moldovei a cunoscut un proces demografic de mare durată, varietate și intensitate, care nu putea să rămînă fără urmări pe planul toponimiei.

Un aspect care se remarcă este *ușoara deformare* a unor geomorfonime : D. Botcea și D. Botcelor [11], Boatca (sat, IȘ), Bobeuca, probabil și Dealul lui Bobeică [12], poate și Bobocu (deal la est de Feredeni, IȘ), La Carhană (versant abrupt, Icușești, NȚ), Chicerna (deal, Cîrjăoani, VS), Chiciura (deal, plasa Horincea, cf. Dicț. geogr. al jud. Covurlui). Acest fapt s-ar putea explica fie prin vechimea mare a toponimelor de bază și deformarea lor de-a lungul timpului, fie prin preluarea și folosirea lor incorectă de către populația locală din podiș.

Fără să ne propunem în mod special stabilirea *vechimii* toponimelor analizate, în multe cazuri se poate demonstra, pe cale documentară, vechimea lor apreciabilă. Astfel, într-un document din 1403, recent descoperit [13] se menționează „un sat pe Muntecelul“ [14] în bazinul Crasnei, iar la 1501 — satul Chicera Onicăi (lîngă Sinești, IȘ), ulterior dispărut. Un sat Muncelul, situat în apropierea șeii Bîrladului superior, este amintit la 1436.

Alteori, se găsesc informații nu numai asupra vechimii toponimelor, ci și a originii lor geografice. Astfel, Marele Dicționar Geografic al României consemnează că locuitorii satului Tarnița (com. Oncești, fostul județ Tecuci) sînt veniți din

---

7 La fel de sugestive sînt și numele de familie : *Ungureanu, Mocanu, Țuțuianu, Bîrsănescu* ș.a.

8 Se referă la elemente demografice originare din sectorul transilvănean al bazinului Oltului.

9 Lîngă acesta a fost înregistrat și Standoala, apelativul corespunzător (circulînd și astăzi în Bucovina) desemnînd o parte a unei gospodării, construcție cu rol de depozitare a produselor agricole și a inventarului agricol.

10 De exemplu Slobozia Muntenească (1629), lîngă Tg. Frumos.

11 Forma inițială a fost, foarte probabil, D. Bîtcii și D. Bîtcilor, dovadă aspectul reliefului și localizarea lor în valea Prutului, în arealul „bîtcilor“.

12 Deși construcția pare să indice un nume de persoană sau poreclă, ea poate proveni tot din apelativul „bobeică“.

13 „Scînteia“, 21 noiembrie, 1978.

14 Hidronimul presupune, desigur, și geomorfonimul sinonim, de la care a provenit.

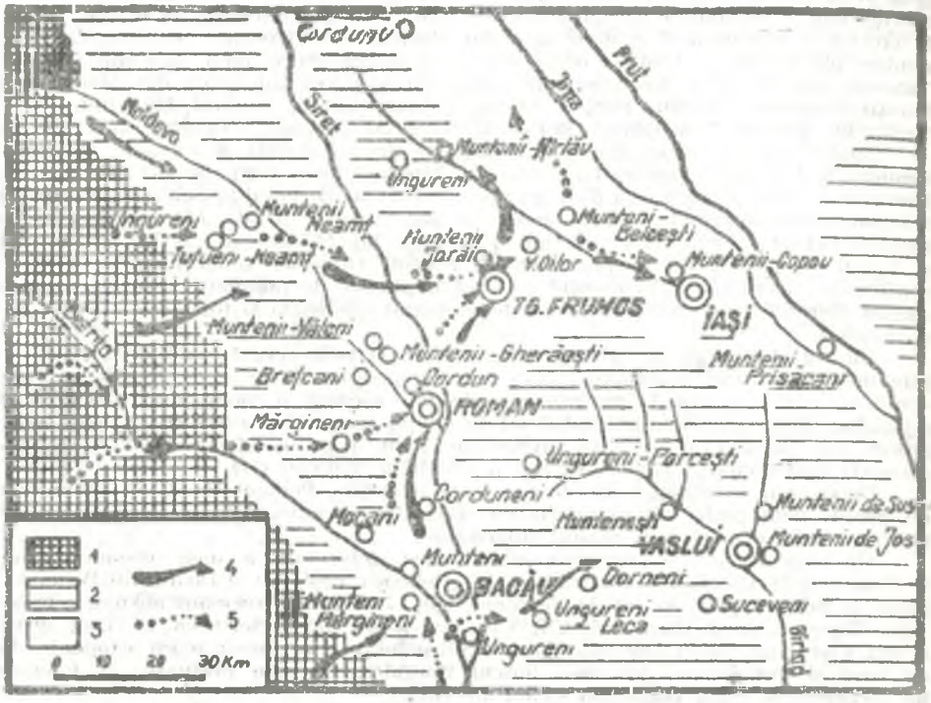

Fig. 2. — Curenți de populație românească în regiunea „Porții Tg. Frumos", reflectați prin toponimie (după V. Tufescu, 1941). 1. Munți. 2. Dealuri subcarpatice și masive păduroase din podiș. 3. Regiuni joase, favorabile circulației. 4. Direcții de deplasare ale populației coborîte de la munte. 5. „Drumurile oilor".

Bucovina, ceea ce constituie o confirmare a originii geografice a toponimului și o dovadă indirectă plauzibilă referitoare la celelalte toponime urmărite de noi.

Calitatea de geograf nu ne permite abordarea problemei *originii etimologice lingvistice* a toponimelor pe care le-am prezentat, și cu atît mai puțin unele contribuții în această direcție. Menționăm doar că, așa cum au arătat o serie de cercetători români (N. Drăganu, 1933 ; E. Petrovici, 1970 ; I. Iordan, 1963) și străinii (L. Macurek, 1923), ele reprezintă creații toponimice românești. Unele sînt considerate ca provenind din apelative foarte vechi, aparținînd fondului lingvistic tracic (Măgura, probabil Chicera) sau romanic (Muncel) — acestea trei avînd o largă răspîndire în tot arealul carpatic al deplasărilor pastorale românești, pînă în Moravia și Galiția (2), în timp ce altele (Tarnița, de exemplu), ar putea proveni din apelative intrate în fondul lexical românesc prin împrumut de la slavi ; dar și acestea din urmă, ca toponime, sînt tot creații românești (M. Gaster, 1882 ; E. Petrovici, 1966, 1970).

În concluzie, prezența toponimelor analizate de noi în sectorul dintre Siret și Prut al Podișului Moldovenesc se explică prin deplasarea de populație românească din regiunile carpatice, subcarpatice și transcarpatice. Ele contribuie, alături de alte categorii toponimice și dintr-o perspectivă inedită, la precizarea și reconstituirea direcțiilor, a intensității și arealului de desfășurare a mișcărilor demografice care le-au generat (în primul rînd a transhumanței, un proces tradițional, de

mare vechime și întindere în timp și spațiu), reprezintă un exemplu edificator al unității toponimiei pe teritoriul țării noastre[15].

Viabilitatea acestor toponime pînă astăzi se explică atît prin transmiterea lor populației locale din podiș cît și prin aceea că o parte a populației care a vehiculat aceste toponime carpatice s-a fixat ea însăși în regiunea de podiș, fie în așezări deja existente, fie, în mod obișnuit, întemeind altele noi.

Cu alte cuvinte transhumanța a jucat un rol important nu numai în îndesirea populației și așezărilor omenești, ci și la îmbogățirea fondului toponimic local din podiș.[16]

Sîntem convinși că cercetarea detaliată a toponimiei Podișului Moldovenesc (în special a toponimiei minore — înregistrată, desigur, numai parțial în sursele pe care le-am avut la dispoziție) ar putea aduce și alte exemple pentru ilustrarea problemei care face obiectul studiului de față. Apreciem însă că această posibilitate de îmbogățire a materialului faptic — toponimic, deși ar fi de dorit, nu ar afecta esențial concluziile noastre.

BIBLIOGRAFIE

1. BĂCĂUANU V., DONISĂ I., HÎRJOABĂ I. (1974) : *Dicționarul geomorfologic*, Ed. St., București.
2. DRĂGANU N. (1933) : *Românii în veacurile IX—XIV, pe baza toponimiei și onomasticei*, București.
3. FRUNZESCU D. (1872) : *Dicționaru topograficu și statisticu alu României*, București.
4. HOMORODEAN M. (1978) : *Criterii de denominare în toponimia populară*, St. și cercet. G.G.C., seria Geogr., T. XXV.
5. IORDAN I. (1963) : *Toponimia românească*, Ed. Acad., București.
6. LAHOVARI I. G. (1898—1902) : *Marele dicționar geografic al României*, vol. I—IV, București.
7. OBREJA AL. (1971) : *Din specificul toponimiei românești*, „Lucr. celui de al II-lea Colocviu naț. de geogr. a pop. și aș. din R.S. România", Iași.
8. OBREJA AL. (1979) : *Dicționarul geografic al județului Iași*, Ed. Junimea, Iași.
9. PĂUNESCU AL. și colab. (1976) : *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, vol. I—II, București.
10. PETROVICI E. (1970) : *Studii de dialectologie și toponimie*, București.
11. POGHIRC P. (1972) : *Satul din Colinele Tutovei — studiu geografic*, Ed. St., București.
12. TUFESCU V. (1937) : *Dealul Mare-Hîrlău. Observări asupra evoluției reliefului și așezărilor omenești*, „BSRG, T. LVI, București.
13. TUFESCU V. (1937) : *Odăile. O fază recentă de populare a ținuturilor stepice de la răsărit de Carpați*, „An. Lic. „Mețotă", Brașov.
14. TUFESCU V. (1941) : *O regiune de vie circulație : Poarta Tîrgului Frumos*, „BSRG", T. LIX, București.
15. TUFESCU V. (1941) : *Migrațiuni sezonale pentru lucru în Moldova de nord*. „Rev. Geogr. Rom"., an. IV, nr. 1.
16. ZAHARIA N. și colab. (1970) : *Așezările din Moldova de la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, Ed. Acad., București.
17. * * * (1974—1979) : *Atlas — Republica Socialistă România*, București.

15 Toponime mai rar întîlnite în regiunea studiată, avînd foarte probabil și ele origine montană, sînt : Strunga, Răzoare, Sohodol, Custura, Țencușa, Zăpodeni, ș.a.

16 Dintre geomorfonimele caracteristice podișului (de obicei în formații compuse, cu determinative) amintim : Movila, Holm, Hîrtop, Podișu (toponim popular, nu livresc), Muchea, Zarea, Piscu Țiglău ș.a.

SUR LA PRÉSENCE DE QUELQUES TOPONYMES DE FACTURE MONTAGNEUSE DANS LA RÉGION COLLINAIRE D'ENTRE SIRET ET PRUT

Resumé

Ce qui constitue l'objet de la communication, c'est l'analyse de quelques aspects qui se rapportent à un groupe de toponymes relativement rares sur le Plateau de la Moldavie (le secteur Siret—Prut), mais d'intérêt singulier : Măgura, Muncel, Bobeica, Bitca, Chicera, Corhana, Curmătura, Tarnița.

On y fait l'inventaire, on y cartographie les toponymes et, on explique leurs origines geographiques dans la région étudiée, au sujet des déplacements des troupeaux de type transhumant de quelques groupes de population roumaine de la région carpatique.

O ÎNSEMNARE DE LA MĂNĂSTIREA SUCEVIȚA, LA 1867

CONSTANTIN DOMINTE

Însemnarea se află notată pe o carte de cult obișnuită în epocă, al cărei titlu îl notăm mai jos aproape integral, după coperta interioară, transcriind între paranteze drepte literele sau grupurile de litere omise prin uzanța curentă a abrevierilor în astfel de texte: *Intru Slava Sfi[n]tei și ceii de o ființă, și de viiață făcătoarei, și Nedespărțitei TREIMI, S[-]AU TYPĂRIT ACEST PROLOG Adecă Adunare în scurt din Viețile sf[i]nț[ilor] (...). Cu Blagosloveniia Inalt prea osf[i]n[țitului] Arhiep[iscop] și Mitro[polit] Moldovei și Sucevei i Cavaler Kyriu Kyr SOFRONIE. Prin osîrdiia prea Cuviosului Arhimandrit și Stareț al sf[i]n[te] M[ănă]s[tiri] Neamțul i Secul[,] Kyr NATHNAIL. Cu cheltuiala sf[i]n[tei] M[ănă]s[tiri] Neamțul acum întîiași dată din nou typărită întru însăși a sa Typografie. Anul 1854*

Cartea, cu dimensiunile 31 × 19 cm, numără 266 de file și cuprinde rezumate din viețile („jitii" sau „hagiografii") sfinților celebrați în cursul lunilor martie-mai. Dar nu cartea în sine interesează în primul rînd aici, de altfel epoca scrierilor religioase de importanță literară, sau cel puțin general-culturală, era de mult încheiată la 1854, ci o dublă însemnare, făcută mai tîrziu, cu cerneală neagră, pe pagina de gardă anterioară a exemplarului pe care îl posedăm.

Însemnarea constă dintr-o semnătură însoțită de titulatura semnatarului și din consemnarea unui interesant fenomen meteorologic. Redăm mai jos, pe rînd, semnătura și însemnarea propriu-zisă.

Iată, mai întîi, semnătura și titulatura (între paranteze pătrate am notat literele sau grupurile de litere omise prin abreviere, iar între paranteze rotunde am coborît o literă suprascrisă) :

Varnava Și(n) d[i]lar
Ieromo[nah] păstor sufletesc
și Namesnic, în sf[i]n[ta] mon[astire] Sočaviță 857/2

Semnătura propriu-zisă continuă cu o linie zigzagată pe verticală apoi cu alta dreaptă spre stînga, ușor înclinată în jos, încheindu-se cu o buclă destul de largă. Abrevierea *sfn* pare modelată după aceea corespunzătoare din titlul cărții pe care e notată însemnarea, în schimb *mon* este o abreviere „personală", aparținînd semnatarului, căci pe coperta interioară a cărții, aceluiași cuvînt îi corespunde abrevierea *Ms*. Comun titlului tipărit al cărții și titulaturii manuscrise a semnatarului este semnul ortografic constînd din două puncte suprapuse, pentru a marca abrevierile, de obicei. Cifra 2, de după bara oblică, semnificînd, de bună seamă, „luna februarie", este notată cu o jumătate de rînd mai jos în raport cu cifrele prin care este notat anul *(1857)*. O deosebire importantă între titulatură (și însemnarea propriu-zisă), pe de o parte, și titlul cărții (ca și titlul interior și numerotarea filelor), pe de alta, constă în faptul că semnatarul, scriind în chirilice, recurge totuși la cifre arabe, în timp ce, în textul tipărit, se întîlnesc numai cifre chirilice, ceea ce denotă că acestea din urmă nu-i vor mai fi fost familiare ieromonahului.

Localizarea și datarea (februarie 1857) cu care se încheie semnătura și titulatura — importante pentru istoria circulației exemplarului — arată că la trei ani după tipărire, poate chiar mai devreme, cartea trecuse hotarul de miază-noapte al principatului Moldovei în ducatul Bucovinei, aflat atunci între granițele Imperiului austro-ungar.

Persoana semnatarului nu prezintă importanță culturală generală ; este un necunoscut, în această privință, despre care știm cu siguranță *ce a fost* la un moment dat al vieții lui, datorită titulaturii — ieromonah și *namesnic*, adică „locțiitor într-o funcție importantă eclesiastică (aici : monahală)", probabil locțiitor al starețului mănăstirii Sucevița. Dacă e totuși să încercăm a afla mai îndeaproape și *cine anume a fost*, ne ajută întrucîtva numele de familie *Șindilar*, cu circulație pînă în zilele noastre pe valea Moldovei superioare (de pildă, la Cîmpulung Moldovenesc). Prenumele mirenesc va fi fost *Vasile*, căci Vărnava este fără îndoială un nume adoptat după intrarea purtătorului său în cinul monahal [1].

Iscălitura și însemnarea, ușor distanțate una de alta, par a fi fost notate de una și aceeași persoană, desigur posesorul cărții, deși este evident că semnătura este trasată mult mai energic și aplică unele abrevieri și semne ortografice după modelul acelora de pe coperta tipărită, după cum am arătat mai sus, pe cînd însemnarea propriu-zisă, cu zece ani mai tîrzie, dă impresia că este notată de o mînă șovăitoare și abundă în stîngăcii și chiar greșeli ortografice (mai ales ligaturi între cuvinte distincte ca : *aploa* = „a ploua", *adouzi* = „a doua zi", *înziode* „în ziua de", *opalmă* = „o palmă" ; adjective cu inițială majusculă). Textul însemnării, fiind mai lung, lasă să se observe unele particularități lingvistice locale : fonetice *(frumoasă*, pentru femininul plural ; *a ningi ; a tria* ș.a.), morfologice (infinitiv în loc de conjunctiv după verbul *au început),* lexicale *(odată* = „deodată", „brusc" ; *omăt* = „zăpadă" ; *șuh* sau *șuc* — o mică pată de cerneală acoperă ultima literă — = un germanism bucovinean, din *Schuh*, desemnînd „o unitate de măsură a lungimii egală cu 1/6 de stînjen").

Iată, acum, textul însemnării, cu eliminarea particularităților grafiei proprii semnatarului, fiind totodată de observat că slova *e*, foarte asemănătoare în scrisul chirilic de mînă cu litera grecească *epsilon* sau cu un *3 arab întors*, este notată de ieromonah atît de aplecată spre stînga încît aproape se confundă cu slova *i*, asemănătoare unui *u latin* de mînă :

Multe zile frumoasă și plăcute au fost ! Odată noapte[a] spre zioa Crucii [,] adecă la 13 siptemvri 1867 [,] au început a fulgera și a tuna tare [,] au început a ploa, și a dou[a] zi în zio[a] de prazni[c] [,] a ploa și a ningi, și a tria zi a ningi tare [,] și noapte[a] a ningi. S[-]au fost pus omăt de un șuh (?), sau de o palmă domnească, de gros.

Este vorba deci de un fenomen meteorologic care a durat de la 13 pînă la 15 septembrie 1867. *O palmă domnească* este de circa *20 cm*, în timp ce *un suc*, fiind de 1/6 de stînjen — iar acesta din urmă variind, după regiuni —, ar avea în medie *35 cm*. O măsurare „din ochi" nu putea fi decît aproximativă. Dar chiar înălțimea minimă, de 20 cm, a stratului de zăpadă, era suficientă pentru a-l fi impresionat pe cuviosul meteorolog improvizat, căci în septembrie, în Bucovina, vremea este de obicei calmă și frumoasă.

Însemnarea pe care o comunicăm aici nu este menționată de Simion Florea Marian [2], nici de Ilie Corfus [3], exemplarul respectiv al *Prologului* rămînînd necunoscut celor doi cercetători. În ceea ce ne privește, cartea ne-a fost dăruită,

1 La origine, ebr. *Bar Naba*, cunoscut din textele „Noului Testament" a ajuns prin filieră neogreacă (Varnavas) în slavă (Vărnava) și de aici în română, unde se mai întîlnește — destul de rar — doar ca nume de familie, sub forma *Vîrnav* și a variantelor ei, cf. Constandin Sion, *Arhondologia Moldovei. Amintiri și note contimporane. Boierii moldoveni*, text ales și stabilit, glosar și indice de Rodica Rotaru, prefață de Mircea Anghelescu, București, 1973, p. 42, s.v. VARNAV, și nota 22 ; *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, Editura Academiei R.S.R., București, 1979, p. 907, col. I, 908 și 909, col. I ; în București se mai întîlnesc și în zilele noastre numele de familie *Varnav, Vărnav, Vîrnav).*

2 *Inscripțiuni de pe manuscripte și cărți vechi din Bucovina. Adunate și publicate de..., Partea I, Inscripțiunile de pe manuscriptele și cărțile din districtul Cîmpulungului,* Suceava, 1900, Editura autorului (o continuare nu a mai apărut, după cîte știm).

3 *Însemnări de demult,* Editura Junimea, 1975 (al căror capitol IV cuprinde însemnări despre starea vremii, mergînd pînă în primii ani ai secolului nostru).

în urmă cu aproape două decenii, de gospodina Elisaveta Ropcean (1886—1973) din comuna Sadova (situată în imediata vecinătate a Cîmpulungului Moldovenesc).

Volumul publicat de Ilie Corfus cuprinde însemnări relative la fenomene similare în același sezon : la 22 septembrie 1739 („a nins la țară") și la 18 septembrie 1740 („două zile au stătut"), pe la Brașov, la 23 septembrie 1784 („Au ninsu ca di doao degite [...], un lucru care nu ținu minte să fi mai fostu altă dată la această vremi", Enachi Kogălniceanu), fără localizare, și la 8 septembrie 1848, la Gurbești, dar și mai devreme de luna septembrie, la 3 august 1716, fără localizare, la 21 august 1833, undeva în Moldova, și chiar în toiul verii : la 13 iulie 1835 („au nins la munte ca de o palmă, scoborîndu-să pînă la muntele Negru" — fără altă localizare). Ninsorile mai puțin timpurii, din octombrie (la 27 oct. 1835, „zăpadă de patru palme" — unde ? ; la 6 oct. 1903 —unde ?) sau noiembrie (la 16 noiembrie 1875 — nelocalizată) nu sînt fenomene surprinzătoare, în special la munte [4].

Realitatea fenomenului pe care îl menționează însemnarea de la Sucevița e confirmată, două zile mai tîrziu, ceea ce s-ar putea explica prin diferența de localizare în urma eventualei deplasări în spațiu a isotermei și a isobarei respective, în însemnarea nr. 187 de la p. 156 a foarte interesantei culegeri a lui Ilie Corfus. Transcriem în întregime acea însemnare : „Să se știe că la anul 1867, săptevrie, 15, au început o ploae și au ținut o zi și o noapte. Și au nensu o noapte și o zi, de au căzutu zăpada de o palmă. Și pentru tinere de minte am scris. 1867, săptevre 14 [sic !] (C.r.v. [ABRSR], 440, dublet 1, a treia foaie albă de la sfîrșit").

Însemnarea aceasta nu e localizată, dar putem bănui că a fost făcută în Muntenia ori Oltenia, în sudul Moldovei sau al Transilvaniei, dacă se consideră ca indiciu valid muntenismul *zăpadă*, corespunzător moldovenismului *omăt* din însemnarea descoperită de noi.

Mănăstirea Sucevița nu se află la o mare altitudine (este vorba de aproximativ 600 de metri deasupra nivelului mării), iar latitudinea (într-adevăr una dintre cele mai nordice din țara noastră : peste 47° 30' N) nu ar fi nici ea prea elocventă, din perspectiva acceptării localizării mai sudice a fenomenului, comentat imediat mai sus, așa încît căderea zăpezii în miez de septembrie era efectiv impresionantă și merita să fie transmisă posterității într-o formă oarecare.

Cui sau la ce ar folosi însă asemenea date ? Cu siguranță, mai întîi meteorologiei, pentru a se urmări periodicitatea unor astfel de fenomene într-o vreme cînd preocuparea pentru ele nu era constituită ca disciplină științifică. Nici istoria nu rămîne indiferentă la date ca acestea, în special prin intermediul științei de graniță a climatologiei istorice [5]. În sfîrșit, sînt situații în care chiar istoria literară ar putea profita de astfel de însemnări, pentru a data — fie și cu aproximație — evenimente din biografia unor scriitori : Să ne amintim de viforniță, cu zăpadă, „în Duminica de Florii", care îl prinde pe Nic' a lui Ștefan a Petrii în „retragerea" pe Plaiul-Bătrîn spre Pipirig, după ce dărîmase casa și omorîse una dintre caprele Irinucăi ! Creangă nu pomenește anul în *Amintiri*... Găsim însă în prețioasele, și des citatele aici, *Însemnări de demult* din ediția Corfus, pe aceea cu nr. 139 de la p. 146, datată 10 aprilie 1848, „sîmbăta Paștilor", și localizată la Baia de Fier, din care aflăm că noaptea s-a produs o furtună cu fulgere și trăs-

4 A se vedea însemnările — în această ordine — nr. 8 (p. 117), 30 (p. 122), 140 (p. 146), 3 (p. 115), 103 (p. 138), 111 (p. 141), 112 (p. 141), 208 (p. 160 și 191 (p. 157) din volumul menționat în nota 2, aici.

5 Interesul istoriei cu privire la evoluția climei, pentru a conchide asupra relațiilor dintre aceasta și evoluția societății umane, cu toată prudența de rigoare, este atestat de o bibliografie impresionantă, din care se detașează pregnant opera istoricului francez Emmanuel Le Roy Ladurie, *L'Historire du climat depuis l'an mil* (1967), tradusă în l. rusă în 1971 în același an în l. engleză, sub titlul *Times of Feast, Times of Famine. A History of Climate since the Year 1000.* Și istoricii noștri și-au îndreptat atenția spre probleme de aceeași natură : a se vedea S. Goldenberg, *Clima, climatologia și istoria,* în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie", Cluj, 1973, p. 431-444 ; idem, *Le climat et l'histoire,* în „Revue roumaine d'histoire", nr. 2, 1974, p. 305-321 ; Lucian Boia, *Climatologia istorică,* în „Revista de istorie", tom. 32, 1979, nr. 6, p. 1119-1130 ; Idem, *Emmanuel Le Roy Ladurie,* în „Contemporanul", 2 iulie 1982, p. 5.

nete ! Admiţînd că expansiunea vremuielii s-a produs dinspre nord înspre sud în cursul unei capricioase săptămîni de primăvară, viitorul autor al *Amintirilor* număra la 1848 între 9 şi 11 ani, tocmai vîrsta la care putea urma „şcoala lui Baloş".

Cît priveşte însemnătatea notiţei de la Sucevita, deşi prin ea ni se reaminteşte un fenomen deja cunoscut, aceasta aduce ca noutate atestarea acelui fenomen într-o zonă a ţării care la data respectivă se afla dincolo de fruntarii ; importanţa ei creşte dacă reflectăm la puţinătatea documentelor rămase în ţară din-'r-o provincie bîntuită de atîtea furtuni ale istoriei [6].

UNE NOTE DU MONASTÈRE SUCEVIŢA, EN 1867

— Résumé —

L'article présente une note au sujet d'un phénomène météorologique moins commun : chute de neige abondante, précoce (entre le 13 et le 15 septembre 1867) dans la zone du monastère Sucevita. On décrit d'abord l'exemplaire sur lequel est faite la note, on fait de succinctes considérations concernant la personne du „pieux météorologue improvisé" et à la fin, des références consignées dans de diverses sources (avec leur mention) et de courtes considérations au sujet de l'importance documentaire de la note.

6 Din broşura citată a lui S. Fl. Marian aflăm (p. 1) că „...arhivele mănăstirilor [bucovinene] s-au străpurtat la Viena...", fiind vorba, desigur, de momentul ocupaţiei austriece (1775), ceea ce a dus la regretabila diminuare a patrimoniului arhivistic naţional.

ÎNSEMNĂRI BIBLIOGRAFICE

FLORIN BRATU, *Cultura populară sau virtuţile permanenţei*, Iaşi, Editura Junimea, 1983, 163 p.

Preocuparea lui Florin Bratu de a investiga, cu mijloacele cercetătorului avizat şi comprehensiv, universul culturii populare româneşti, pe verticală şi orizontală, se vădeşte a fi de o stăruitoare durată. O serie de comunicări, referate şi intervenţii în cadrul unor întruniri ştiinţifice, pregătirea şi susţinerea doctoratului cu o temă din acest domeniu, ca şi activitatea sa de îndrumare a creaţiei populare din judeţul Suceava pe o perioadă de timp apreciabilă sînt tot atîtea premise care au făcut posibilă realizarea lucrării cu titlul de mai sus. Deşi asupra conţinutului cărţii autorul ne avertizează prin subtitlul din care înţelegem că şi-a propus să vină cu unele *contribuţii* referitoare la universul de *gîndire*, *creativitate* şi *sensibilitate* românească, cu accent pe *raţiunile şi funcţiile educative integratoare în societatea contemporană*, este de subliniat că problematica abordată de el are o claviatură mult mai amplă şi mai diversă. Se impune să menţionăm că pe lîngă o paletă tematică a cărei explorare a devenit de multă vreme tradiţională (ceea ce nu înseamnă — şi cartea lui Florin Bratu o dovedeşte — că nu mai este loc pentru consideraţii inedite) în folcloristica noastră (valoarea umanistă a creaţiei populare, relaţia sacru-profan-fantastic ca formă specifică de percepere a realului, creaţia populară ca fundament al specificului naţional etc), autorul escaladează cîteva piscuri mai puţin frecventate sau total ocolite de cercetările de pînă acum : rolul Festivalului naţional „Cîntarea României" în fertilizarea şi dinamizarea gîndirii şi creativităţii populare, raportul dintre cultura populară şi mijloacele de comunicare în masă, riscurile proliferării poluării în contextul manifestării tot mai intense a funcţiei integratoare a creaţiei populare şi a implicării acesteia în fenomenalitatea epocii contemporane.

Deşi autorul, în demersurile sale analitice, cu năzuinţă spre sinteză, nu eludează faţetele istorice, axiologice, sau pe cele care ţin de filozofia culturii, eseul *Cultura populară sau virtuţile permanenţei* rămîne cantonat în perimetrul specific cercetării sociologice (care implică, indiscutabil, interdisciplinaritatea) cu tot arsenalul metodologic propriu acestei cercetări. Firesc, această coroborare de viziuni şi metode, ingenios şi suplu manevrate, evitînd eclectismul, prezintă, între altele, şi avantajul de a-l scuti pe autor de riscul lunecării pe panta sociologismului vulgar, oferindu-i, în acelaşi timp, posibilitatea de a-şi subsuma pătrunzătoarele analize unei viziuni de amplă cuprindere, la obţinerea căreia contribuie şi inspirata intuiţie a autorului de a-şi orîndui structura cărţii în jurul unui capitol dedicat capodoperei tutelare a întregii noastre creaţii populare : *Miorita*, emblemă definitorie a vieţii spirituale româneşti. În acest fel, orice posibil rabat făcut valorii îi este autorului interzis şi nu este exclus ca însăşi tenta polemică a lucrării sale să-şi găsească aici unul dintre resorturile ei cele mai puternice.

Avînd în vedere multitudinea de unghiuri metodologice ca şi bogata bibliografie autohtonă şi universală, de primă mînă, utilizate de autor, s-ar putea crede că ne aflăm în faţa unei lucrări „academice", „de cabinet", precumpănitor teoretice, însă plăcuta surpriză care întîmpină pe cititor după parcurgerea aproximativ a unei pătrimi din textul eseului în discuţie constă tocmai în caracterul său practic, conferit pe de o parte de obiectul lucrării (materia vie a creaţiei populare, mai ales a celei contemporane, abordată în virtutea sincretismului care o caracterizează),

iar pe de altă parte, de soluțiile concrete, flexibile și corecte (vizînd, prioritar, competența factorilor de resort — foruri, instituții și persoane specializate), menite să reprezinte un îndreptar util în promovarea valorilor autentice, purtătoare ale unui înalt sens umanist ; în depistarea și combaterea poluării, a kitschului, a pătrunderii în circuit (nu numai prin rețeaua mass-media) a valorilor mediocre sau chiar a nonvalorilor.

Întemeindu-și pledoaria pe documentele programatice ale partidului privitoare la potențarea și valorificarea, din perspectiva exigențelor actuale, a inepuizabilei capacități creatoare a maselor, îndeosebi datorită climatului de generoasă emulație declanșat de Festivalul național „Cîntarea României", Florin Bratu este îndreptățit să-și dirijeze traiectul demonstrativ spre constatări conform cărora „patrimoniul de valori tradiționale, ca și integrarea în contemporaneitate a comorilor culturii populare, apar ca însușiri definitorii ale unui fenomen de creativitate a maselor", iar întregul potențial cultural al acestora manifestă „tendința și capacitatea de deschidere către contemporaneitate, de implicare generoasă în coordonatele acesteia", ceea ce duce la încheierea de un optimism nici pe departe gratuit că „în chiar condițiile industrializării și automatizării sînt certe posibilitățile de dezvoltare a artei populare și a meșteșugurilor artistice, valorificarea lor impunînd, însă, toată rigoarea științifică". Considerăm, de altfel, că latura cea mai încărcată de semnificație și interes a cărții lui Florin Bratu este conferită, între altele, tocmai de această idee a încrederii în destinele creației populare în contextul modernizării tot mai rapide a existenței umane la toate nivelele ei.

Redactat sobru și fluent, într-un stil nu lipsit de virtuți expresive, eseul lui Florin Bratu reprezintă o reală „contribuție la elucidarea unora dintre problemele universului de *gîndire, creativitate și sensibilitate* românească" (s.n.) actuală îndeosebi, fiind prima — după știința noastră — abordare sintetico-analitică a culturii populare de pe poziții sociologice.

NICOLAE CÂRLAN

C. CIHODARU, *Alexandru cel Bun*, Editura Junimea, Iași 1984, 319 p. + 15 ilustrații alb-negru.

Apărută în prestigioasa editură „Junimea" de la Iași, cartea prof. univ. dr C. Cihodaru, asupra căreia ne propunem, în cele ce urmează să atragem atenția cititorului, poate fi considerată după părerea noastră, ca una dintre marile realizări ale medievisticii românești din ultimii ani și nu credem că facem o afirmație hazardată. Mai întîi pentru că abordarea personalității lui Alexandru cel Bun „expresia modului de dezvoltare social-economică a populației de pe teritoriul Moldovei... la începutul secolului XV" (p. 15), era de mult așteptată. Trecuse mai bine de un veac de la apariția la Vienne, în Franța, a lucrării *Alexandre le Bon, prince de Moldavie* semnată de Emil Picot și Georges Bengesco și asupra personalității lui Alexandru cel Bun nu au mai fost dedicate decît doar niște studii ce priveau anumite aspecte din timpul domniei sale, excepție făcînd lucrarea de popularizare scrisă de E. Diaconescu și D. Matei apărută în colecția „Domnitori și voievozi ai țărilor române" a Editurii Militare-București, în 1979. Apoi pentru că această monografie, structurată în opt capitole, constituie de bună seamă, o dovadă a erudiției gîndirii istorice a profesorului C. Cihodaru, pe care nu mai este nevoie să o subliniem.

Încă din primele pagini, autorul asigură o ambianță propice dialogului, o participare efectivă a cititorului la actul reconstituirii istorice. Expunerea clară — claritatea decurgînd din deplina stăpînire a faptelor ce urmau să fie prezentate — ușurează înțelegerea problemelor abordate, menținînd interesul pînă la sfîrșitul lucrării. „Moldova în cadrul situației internaționale din centrul, estul și sud-estul Europei la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea" (p. 26-40) precum și „Începutul domniei lui Alexandru cel Bun" (p. 40-76) reprezintă un conspect pe cît de echilibrat, pe atît de concis asupra principalelor mărturii care conturează situația politică a Moldovei la cumpăna veacurilor XIV—XV ; conjunctura internă și internațională în momentul în care Alexandru cel Bun prelua pentru trei decenii cîrma Țării Moldovei.

Alexandru cel Bun, domnitor care nu a tras sabia pe cîmpul de luptă s-a aplecat în primul rînd spre o bună organizare a treburilor interne așa cum sînt prezentate în capitolul „Societatea moldovenească în timpul lui Alexandru cel Bun. Dezvoltarea economiei" (p. 76-150). Tocmai din această cauză Alexandru cel Bun este considerat „un al doilea ctitor al Moldovei și ca deschizător al unei ere noi în istoria ei." (p. 75).

Din modul cum este prezentată „Organizarea puterii centrale" (p. 150-170), ușor se poate trage concluzia că într-adevăr Alexandru cel Bun „moștenise din lumea bizantină" concepția cu privire la puterea și rostul domnitorului în viața de stat, impunîndu-și autoritatea asupra neamului pe care îl învățase de-a lungul celor 32 de ani de domnie să se simtă liber, mîndru și demn.

În capitolul „Încurajarea culturii și artei" (p. 198-223), prof. C. Cihodaru trece în revistă cîteva aspecte de mare importanță, punînd în evidență faptul că Alexandru cel Bun a pregătit cu atenție terenul pentru o viață culturală. Legăturile cu Bizanțul închegate cu precădere după 1415, au permis lui Alexandru cel Bun să pună la dispoziția cărturarilor Moldovei din vremea sa, ceea ce agonisiseră sîrbii și bulgarii în cîteva secole de „ucenicie" la Bizanț. Mănăstiri ca Bistrița, Neamț, Pobrata, Moldovița devin adevărate nuclee de iradiere a culturii.

Despre Academia domnească de la Suceava din vremea lui Alexandru cel Bun, prof. C. Cihodaru nu amintește, considerînd ca fiind insuficiente datele existente pînă acum pentru a dovedi existența unei școli de tip superior în această vreme, nefiind de fapt vorba despre o „academie" după modelul celor de la Praga sau Cracovia, Paris sau Bologna, trebuind desigur să recunoaștem existența unei școli deosebite la Suceava. „Amplificarea cercetărilor și mai ales a celor din domeniul arheologic" (p. 223) au scos la iveală, și vor scoate și de acum înainte, datele necesare închegării unui tablou și mai complet al vieții culturale și artistice din Moldova secolului al XV.

Domnitorul care a deschis veacul al XV-lea în istoria Moldovei a știut din capul locului să cucerească cel mai prețios lucru pentru țară : pacea hotarelor. În capitolul „Politica externă a lui Alexandru cel Bun" (p. 229-272) ușor putem identifica abilitatea diplomatică, arta politică de care a dat dovadă Alexandru cel Bun în relațiile sale cu statele vecine. Astfel Moldova a reușit să țină la distanță pe otomani care, pînă la urmă siliseră pe Mircea cel Bătrîn să le plătească tribut ; să zădărnicească planurile lui Sigismund de Luxemburg, care nu a putut nici în 1412 și nici în 1419 să convingă pe partener a încerca tăierea în două a mult rîvnitei țări ; iar tătarii nu îndrăzneau să atace singuri țara Moldovei.

Am notat doar cîteva argumente care susțin că lucrarea monografică a prof. univ. dr. C. Cihodaru constituie o adevărată reușită. Apariția acestei monografii a necesitat o muncă de lungă durată, migăloasă, a însemnat cercetarea unei vaste bibliografii din care autorul selectiv trece la sfîrșitul lucrării aproximativ 330 de titluri. Utilitatea și valoarea volumului sînt conferite de caracterul unitar, temeinicia materialelor prezentate, spiritul riguros științific care a călăuzit pe autor reprezentînd o realizare a literaturii de specialitate.

VASILE M. DEMCIUC

CIPRIAN PORUMBESCU, *1853—1883. Studii privind viața și opera compozitorului*. Muzeul județean Suceava. Supliment II, Suceava, 1893, 149 p.

Aniversarea a 130 de ani de la nașterea marelui compozitor Ciprian Porumbescu și comemorarea unui secol de la trecerea lui în neființă au oferit un nou prilej presei de a-l readuce și mai pregnant în atenția publică și de a-i sublinia deosebita importanță ce-o are în cultura românească. Cele două date biografice majore, sărbătorite în 1983, n-au determinat numai scrisul unor oameni de specialitate, ci și al celor care au pentru fenomenul muzical românesc întreaga înțelegere. Din totalitatea lor face parte și colectivul Muzeului județean Suceava care, ca și alte dăți, s-a înscris în programul manifestărilor închinate viorii de la Stupca bucovineană cu un nou volum de studii. Intitulat *Ciprian Porumbescu, 1853—1883*, cuprinsul lui scoate în evidență particularități mai puțin cunoscute ale personalității compozitorului, însoțindu-le de documente inedite. Se adîncesc apoi investigațiile biografice care pun într-o nouă lumină viața de privațiune a inspiratului creator de melodii. Partea finală a contribuțiilor ce completează monografia lui Ciprian Porumbescu e închinată activității literare a lui Iraclie Porumbescu, scriitor asupra căruia s-a insistat pînă acum prea puțin.

Lucrările incluse în volum sînt dispuse cronologic, urmărindu-se etapele biografice ale compozitorului patriot. Ciclul lor se inaugurează cu studiul semnat de Paul Leu care dezbate problema originii etnice a lui Ciprian Porumbescu, observînd, pe bună dreptate, că antroponimul nu-i întotdeauna un indiciu pentru stabilirea descendenței etnice a unei persoane. Afirmația este valabilă în special pentru cei ce-au viețuit în conglomeratul de naționalități eterogene care au invadat Bucovina după detrunchierea ei de către Habsburgi. Ceea ce trebuie să conteze în asemenea împrejurări și să constituie un indiciu peremptoriu pentru determinarea apartenenței etnice este propria conștiință a originii. În familia lui Iraclie Porumbescu ea cunoaște cote maxime. Ocupîndu-se de *conștiința originii etnice românești în familia Porumbescu*, Paul Leu prezintă o serie de dovezi de existența acestei conștiințe, infirmînd aserțiunile tendențioase ale celor interesați să denatureze adevărul.

Întrucît *Colecțiunea de cîntece sociale pentru studenții români* a lui Ciprian Porumbescu, publicată în 1880, a devenit o raritate greu accesibilă, meritul lui Nicolae Cârlan e de a o fi reeditat în paginile volumului de curînd apărut. Prefațînd ediția a doua a acestor cîntece, istoricul literar nu se limitează numai la motivarea reeditării operate, ci subliniază și importanța ei social-politică. Prima remarcă ce-o face pe marginea mănunchiului de melodii e că ele constituie „o premieră" din punct de vedere al cîntecului de masă, constituind un început de drum de mult așteptat. Fiind dedicate „junimii academice române" din diverse centre universitare, stimulează sentimentul patriotic și sporește tendința de unificare națională. Prezența *Colecțiunii* n-a fost pasageră, ci, dimpotrivă, s-a extins peste timp. Dovadă stau azi cele două piese din cuprinsul ei : *Pe-al nostru steag* și *Cîntecul tricolorului* care au ajuns pe cele mai înalte culmi ale prețuirii.

Cuvîntul înainte al lui Nicolae Cârlan se impune nu numai prin ierarhizarea valorică ce-o face pieselor care constituie cuprinsul colecției, ci și prin identificarea genezei acestora. Este o latură pertinentă care imprimă prefeței caracter de micromonografie utilă, marcînd interesul pe care-l manifestă autorul pentru fiecare amănunt în legătură cu creațiile realizate.

Tot lui Nicolae Cârlan i se datorește, în continuare, studiul de extindere, intitulat *Iraclie Porumbescu*. Cuprinde numai partea lui a doua. Prima a apărut anterior. Analizînd moștenirea literară a lui Iraclie Porumbescu, autorul ajunge la concluzia că versurile celui dintîi scriitor bucovinean, deși sînt impregnate de sentimente patriotice și conțin o bogată problematică socială, n-au totuși încărcătura estetică necesară care să le ridice la înălțimile artei. Excepție fac : *Știința* și *Poetul*. Acestea însă — după opinia sa — nu par să-i aparțină. Supoziția lui Nicolae Cârlan e justă, pentru că ambele poeme se distanțează de celelalte poezii ale scriitorului atît prin fluxul cadenței care amintește de lirica lui Cîrlova, cît și prin eleganța expresiei, de factură munteană.

Proza lui Iraclie Porumbescu e superioară poeziei. Are caracter memorialistic. Nicolae Cârlan suprinde în această trăsătură o particularitate a întregii proze moldovenești care pornește de la cronica lui Neculce, trece prin *Amintirile* lui Creangă pentru a ajunge ulterior în povestirile lui Sadoveanu.

A treia lucrare care poartă semnătura lui Nicolae Cârlan este *Colecția de proverbe și zicători a lui Iraclie Porumbescu*. De astă dată numele autorului nu apare singur, ci însoțit de cel al lui Eugen Dimitriu. Descoperind între manuscrisele rămase de la S. Fl. Marian un caiet al lui Iraclie Porumbescu ce conține folclor cules de acesta în timpul studiilor teologice, autorii procedează la clasificarea proverbelor și la explicarea lor. Deși restrînsă ca număr, colecția este de o valoare incontestabilă, fiind a cincea în ordine cronologică din folcloristica noastră.

În propriul său studiu, *Contribuții la răspîndirea operei lui Ciprian Porumbescu*, Eugen Dimitriu se referă asupra felului în care lucrările componistice ale maestrului de la Stupca au devenit cunoscute. După informațiile autorului, acea care a jucat un rol hotărîtor în acțiunea de difuzare a tezaurului melodic al lui Ciprian Porumbescu a fost devotata lui soră Mărioara. Au preluat-o apoi reuniunile muzicale din Suceava și Cernăuți care au întreținut-o pînă în 1944. În epoca noastră socialistă, opera lui Ciprian Porumbescu se bucură de aprecieri deosebite. Datorită lor, au apărut noi ediții ale lucrărilor compozitorului, s-au publicat masive volume de documente privind viața și opera avîntatului patriot, s-au scris pertinente monografii care i-au scos în lumină inventivitatea melodică și caracterul militant al pieselor realizate. Studiul lui Eugen Dimitriu impresionează prin multitudinea referințelor extrase dintr-o bibliografie obținută cu trudă.

Ocupîndu-se de *perioada brașoveană a lui Ciprian Porumbescu*, Mircea Cenușă menționează nu numai motivele pecuniare care-l fac pe compozitor să se fixeze în orașul de la poalele Tîmpei, ci și cele de ordin cultural. Brașovul, pe vremea respectivă, nu era numai un renumit centru comercial, ci și o citadelă a înaripărilor spirituale. Aici Ciprian Porumbescu are posibilitatea să se desfășoare din plin atît din punct de vedere profesional, cît și componistic. Ajungînd în culmea afirmării, se prăbușește din înălțimi ca ciocîrliile văzduhului. Evocîndu-i scurta-i existență brașoveană, Mircea Cenușă se detașează de rigiditatea documentelor de care face uz, imprimînd studiului său un discret sentiment de admirație și compasiune pentru nefericitul creator de armonii siderale.

Deși despre albumul care cuprinde documente în legătură cu decesul lui Ciprian Porumbescu, Grigore Foit a mai scris un articol, autorul revine asupra lui în *Un album îndoliat*, dînd in extenso întregul lui conținut. Parcurgîndu-l, ceea ce reiese din lectura inventarului reprodus e că dispariția compozitorului de la Stupca a îndoliat multă lume atît din țară, cît și din străinătate. Printre cei care au trimis scrisori sau telegrame de condoleanțe familiei figurează și numele lui Vasile Alecsandri și cel al lui Dimitrie Onciu. Înseamnă că fiul lui Iraclie Porumbescu era apreciat încă din timpul vieții. Documentele adunate în volum sînt importante nu numai pentru că aduc confirmarea prestigiului de care s-a bucurat compozitorul în conștiința poporului, ci și pentru unele amănunte incluse în ele care n-au fost încă utilizate.

Celelalte articole consacrate lui Ciprian Porumbescu se remarcă prin masivitatea materialului inedit. Publicîndu-l, autorii scot în evidență valoarea pe care o prezintă documentele descoperite pentru stabilirea traiectoriei spirituale a artistului. Lucrările care se înscriu în această categorie sînt semnate de Nina Cionca (*O disertație de Ciprian Porumbescu — „Muzica antică a romanilor"*), Stelian

Mîndruț (*Ciprian Porumbescu inedit*), Virgil Medan (*Originea folclorică a „Baladei" lui Ciprian Porumbescu*). Întregul material documentar scos la lumină e o dovadă a deplinei aprecieri pe care o acordă posteritatea celui care a întruchipat aspirațiile dintotdeauna ale poporului.

Cele *„Cîteva scrisori ale lui Iraclie Porumbescu în colecțiile bibliotecii „Astra" din Sibiu* descoperite de Mircea Avram aduc din nou în discuție problema originii etnice a familiei Porumbescu, stabilind că mama compozitorului era rudă cu haiducul Darie, deci românca.

Studiile și informațiile din volumul omagial *Ciprian Porumbescu*, rod al unei munci laborioase și persistente, sînt o importantă contribuție la completarea biografiei și a particularităților spirituale ale celui ce și-a dăruit viața înaripărilor melodice, transformîndu-le într-un vibrant mesaj patriotic și social.

TRAIAN CANTEMIR

Istoria Universității din Iași, Iași Editura Junimea, 1985, 282 p. (123 ilustrații afară din text)

„Istoria unei Universități nu poate fi cuprinsă într-o carte, o singură carte", afirmă autorii *Istoriei Universității din Iași*, afirmație pe deplin justificată. Dar atunci cînd autorii *cărții* sînt autoritare condeie ale istoriei noastre naționale: Gh. Platon, V. Cristian (redactori responsabili), I. Agrigoroaie, Em. Bold, V. Neamțu, D. Rusu, Gh. Tanasă, M. Tomofte, I. Toderașcu, demersul științific îmbracă oroporțiile dictonului *non multa, sed multum*.

Pornind de la geneza învățămîntului românesc, trecîndu-l prin „ctitoriile domnești de la Bistrița, Neamț, Probota, Dragomirna" — centre puternice de cultură feudală, pe lîngă care funcționau școli și biblioteci —, la ctitoria lui Ștefan cel Mare de la Putna, unde „vreme îndelungată a funcționat o școală de cultură elementară și medie" și unde s-au scris „lucrări istorice", pe la Suceava, unde Despot vodă „a pus bazele unei biblioteci, prin școlile, de nivel mediu, din București, Tîrgoviște, Cîmpulung, Craiova, Rîmnicul Vîlcea, Pitești sau Ploiești, care pregăteau dieci, grămătici, slujbași pentru administrație, învățători, preoți etc., prin cele din Alba Iulia, Cluj, Tg. Mureș și Blajul Transilvaniei, unde lupta pentru existență și dezvoltarea învățămîntului românesc a atins nivelul unei adevărate epopei și care odată realizat a cultivat cu tărie trecutul național, mîndria originii romane și constiința unității de neam și de limbă, la *Colegiul Vasilian* și *Academia Mihăileană*, din capitala Moldovei, pe care, autorii le-au așezat, ca o încununare, la temelia primei Universități a țării — *Alma Mater Iassiensis*.

Volumul (vor apare și altele pe specialități) scoate în evidență ideea majoră, că „la români școala n-a fost un scop în sine, ci deopotrivă pornire către cultură izvorîtă din realitățile sociale și spirituale autentice, un act de afirmare națională și un mijloc activ de luptă". Autorii situează înființarea Universității din Iași, la 26 octombrie 1860, în contextul luptei naționale pentru ridicarea noului stat, întemeiat la 24 ianuarie 1859, apoi a României, la nivelul statelor europene libere, la locul ce i se cuvenea în concertul națiunilor; fiindcă, afirmă autorii, Universitatea din Iași a fost și va rămîne un puternic centru de afirmare și iradiere a culturii, a științei și a spiritului național, un factor integrator al culturii și științei românești în universalitate.

Cu un remarcabil spirit de sinteză, acribie și profund patriotism, autorii scot în evidență contribuția marilor spirite ce au slujit Universitatea din Iași la promovarea interesului național, științei și culturii, precum și a progresului economic și social al țării. Creatori de școli care au imprimat direcție științei și culturii românești, profesori de talia unor: Titu Maiorescu, creatorul și mentorul „Junimii" și al „Convorbirilor literare", Petre Poni, A. Obregia și P. Bogdan, fondatorii școlii românești de chimie, Dumitru Hurmuzescu, fondatorul secției de electricitate — care prin lucrările sale s-a situat în primele rînduri ale fizicienilor lumii, Dumitru Brândza, întemeietorul primului manual universitar cu terminologie botanică românească, A. D. Xenopol, autorul monumentalei „Istorii a românilor din Dacia traiană" — istoricul, care cu înflăcărare a susținut rosturile naționale ale istoriei, Al. Philiphide, cu opera fundamentală „Originea românilor", Em. Pușcariu, creatorul Institutului antirabic din Iași (al treilea din lume), Ion Tanoviceanu, unul dintre fondatorii științei dreptului penal, V. V. Pella, cel care a introdus, pentru prima dată în dreptul românesc (1928) „delictul contra siguranței statelor străine, contra dreptului păcii și relațiilor internaționale" și „infracțiunea de propagandă de război" și care a desfășurat o bogată activitate la „Liga Națiunilor", C. I. Parhon, întemeietorul școlii românești de endocrinologie, N. Hortolomei a școlii de urologie sau Al. Tupa a celei de histologie, H. Vasiliu, întemeietorul învățămîntului agricol românesc, G. Ibrăileanu, C. Stere, N. Titulescu, O. Tafrali, Paul Bujor, D. Gusti, P. Constantinescu-Iași, R. Cernătescu, G. Călinescu, Gr. Moisil, Al. Dima, St. Bîrsănescu, Dumitru Berlescu și mulți alții, au contribuit plenar la integrarea științei și culturii românești în circuitul de valori europene și mondiale. Spirite largi, solidari cu mișcarea intelectuală, universitarii ieșeni au dat curs schimbului de idei, publicații, informații, vizite, au ținut prelegeri la marile Universități ale lumii (A. D. Xenopol a fost primul român care a ținut prelegeri la Sorbona și Collège de France), au participat la congrese științifice, precum și la sărbătorirea marilor spirite ale științei și culturii universale. Urmare a recunoașterii meritelor științei românești, la 2—4 iunie 1902, a avut loc, la Iași, primul congres de științe, în România.

Autorii remarcă, de asemenea, faptul că profesorii Universității ieșene, în operele lor, au promovat raționalismul, spiritul critic și realist. Unii au cunoscut ideile marxiste și le-au aplicat ca metodă de cercetare și interpretare, cei mai mulți au fost militanți de seamă ai progresului și democrației și s-au pronunțat cu fermitate împotriva ideilor reacționare, fasciste, au apărat unitatea și integritatea patriei.

În ultima parte a lucrării autorii subliniază rolul Universității ca important factor de progres, integratoare a marilor concepte de muncă și viață socialiste, la deschiderea largă către spiritul democratic, valorificarea tradițiilor înaintate ale școlii românești, crearea conceptului și metodelor adecvate de integrare a învățămîntului cu cercetarea fundamentală și producția, marea deschidere către universalitate întreprinsă de actualii ei slujitori.

Valorificînd critic o vastă bibliografie, precum și documente inedite sau puțin cunoscute, scrisă într-un limbaj adecvat genului, cu acuratețe științifică și înaltă sonorități patriotice cartea se constituie într-o operă menită să omagieze cei 125 de ani de prodigioasă activitate a Universității și să consemneze, la cei 127 de ani de la actul Unirii, înalta valoare a inițiativei domnului Al. I. Cuza de a fi fondat-o și al cărui nume îl poartă cu mîndrie prestigiosul așezămînt de cultură românească.

GAVRIL IRIMESCU

DAN MĂNUCĂ, *Pe urmele lui Mihail Sadoveanu*, Editura Sport-Turism, București, 1982, 298 p.

Ca structură interioară, monografia sadoveniană a lui Dan Mănucă se situează între lucrarea lui Mircea Vaida și cea a lui Gh. Cunescu. De prima o apropie sobrietatea științifică a elaborării, de cea de a doua, intimitatea amănuntelor existențiale încorporate. Actele de viață de care face uz pentru conturarea liniilor definitorii ale monografiei, Dan Mănucă nu le obține direct de la sursă, ca biograful lui Gala Galaction, ci prin mijloace intermediare. Dintre relatările care circulă în legătură cu Ceahlăul literaturii noastre epice, autorul preferă pe acelea care au fost publicate, căci i se par mai aproape de adevăr. Concesie face însă uneori și amintirilor deținute de contemporanii scriitorului.

Deși dispune de un material documentar bogat, Dan Mănucă nu se angajează în realizarea unei monografii tipice, după canoanele cunoscute, ci a unei variante a acesteia menită să evidențieze conexiunea dintre viața scriitorului și opera sa. În asemenea împrejurări, centrul de greutate al lucrării se deplasează de la informația urmărită cronologic, trecînd la una de ordin selectiv. Aceasta nu se înscrie întotdeauna la locul indicat de succesiunea evenimentelor, ci intervine după criterii dictate de tema afectată unui capitol sau altul. Consecința e că întîmplările care aparțin anilor de ucenicie sau altor epoci biografice pot apărea tîrziu, după consumarea lor cronologică.

Întrucît Sadoveanu nu-i înzestrat cu o imaginație luxuriantă, în urma căreia acțiunea lucrărilor lui să capete amploare și etajări, scriitorul folosește ca izvor de inspirație nu numai întîmplările proprii, de profundă rezonanță interioară, ci și lectura cărților parcurse în tinerețe. Cum o parte din acestea glorifică răzvrătirea eroică a haiducilor, creațiile sale se resimt la început de influența lor mai ales în maniera de lucru a subiectelor. Fruste și lipsite de adîncime, ele demonstrează că autorul n-are încă experiența vieții și a scrisului. Critica vremii i-a consemnat avalanșa primelor manifestări literare, exagerînd uneori petele de umbră.

Sadoveanu abandonează însă curînd peripețiile palpitante ale eroilor săi justițiari, cît și naturismul liber și primitiv. Mutația are loc, cum observă Dan Mănucă, după perioada petrecută la Mănăstirea Neamț. Trecerea spre o atitudine potolită, calmă, se simte nu numai din curgerea domoală a faptelor, ci și dintr-o predispoziție meditativă care devine tot mai pregnantă. În cadrul ei, mesajul epicii capătă altă greutate, alt suflu. Conștient de caracterul subordonat al artei, Sadoveanu se orientează de aici înainte spre particularitățile specifice ale vieții poporului din mijlocul căruia s-a ridicat. În sensul acestei intenții declara cîndva : „Aș vrea să scriu, vreau să scriu și cerc să scriu așa ca în *Povestirile vînătorești* și aș vrea ca oamenii care s-or mișca în povestirile mele să fie români, să simtă românește".

Devenită o cuprinzătoare și impresionantă frescă a etnicității noastre de veacuri, opera lui Sadoveanu nu se impune atît prin structura ei compozițională, cît mai ales prin prezența eroilor al căror univers sufletesc a fost neglijat în bună parte. Dan Mănucă are meritul de a-l fi relevat din plin, observînd că autorul insistă continuu asupra lui, scoțînd în relief nu numai sensul pe care oamenii îl dau vieții, raporturilor lor cu lumea din jur, vechilor întocmiri administrative, ci și naturii înconjurătoare. Privit în contextul elementelor componente ale acțiunii, peisajul nu mai rămîne scop în sine, ci o modalitate expresivă, pe care Sadoveanu

o utilizează pas cu pas. Procedeul aparține poeziei populare care apelează la el, în mod curent. La Sadoveanu apare de obicei ca fundal al unor sentimente nostalgice.

Ceea ce mai apropie monografia lui Dan Mănucă de cea a lui Gh. Cunescu este faptul că ambele subliniază importanța pe care au avut-o drumețiile întreprinse de scriitorii analizați asupra operelor semnate. La Sadoveanu ele nu servesc numai ca izvor de inspirație pentru ridicarea construcțiilor lui epice, ci și ca mijloc de îmbogățire a lexicului. Dacă pe Gala Galaction fluidul cuvintelor îl interesează mai puțin, în schimb contactul cu realitatea îl mobilizează într-atît, încît faptele reținute pentru utilizare, pînă să ajungă la transfigurarea necesară, iau forma reportajelor, Sadoveanu e mai stăpîn pe exteriorizarea sentimentelor, așa că materialul brut așteaptă înnobilarea predestinată de multe ori timp îndelungat.

Deși se distanțează temperamental, cei doi scriitori se înrudesc totuși prin tenta lor nostalgică, prin comprehensiunea față de pămîntul țării, față de oamenii lui. Sfera de investigație geografică a lui Gala Galaction e însă mult mai limitată decît cea a lui Sadoveanu, la fel și varietatea tematicii. La aceste aspecte exterioare trebuie adăugată multitudinea particularităților spirituale pe care le sesizează Sadoveanu la eroii săi și pe care monografia remarcabilă a lui Dan Mănucă le înregistrează cu minuțiozitate pentru a putea considera opera acestui titan al scrisului drept expresia cea mai desăvîrșită a disponibilităților intelectuale și sufletești ale poporului român.

TRAIAN CANTEMIR

ION NEGURĂ

(5 ianuarie 1909 — 2 iulie 1985)

La 2 iulie 1985 s-a stins din viață la Spitalul Fundeni unul din fiii de seamă ai Bucovinei, cercetătorul, profesorul, omul de știință, prietenul și colaboratorul sucevenilor și al specialiștilor de la Muzeul județean Suceava, dr. Ion Negură.

Fiul Eugeniei și al lui Gheorghe Negură, el s-a născut la 5 ianuarie 1909, la Putna. A copilărit și urmat școala primară la Putna și Vicov, apoi gimnaziul și liceul „Eudoxiu Hurmuzachi" la Rădăuți, iar studiile superioare în capitala Bucovinei, luîndu-și licența în drept, litere și filozofie, fiind coleg și prieten cu alți cărturari bucovineni, între care Traian Cantemir, Dragoș Vitencu și Petru Iroaie. Smuls, desrădăcinat din făgașul inițial al preocupărilor umaniste, după cel de-al doilea război mondial, Ionel Negură a studiat și absolvit facultatea de statistică, la Universitatea din București, unde și-a susținut și doctoratul, cu tema „Reforma agrară din 1864".

Și-a desfășurat activitatea ca cercetător științific principal la Centrul de Statistică Matematică al Academiei Române (1964—1968), șef de secție la Institutul de Economie Agrară (1968—1976), și, totodată profesor universitar la Academia de Studii Economice (1964—1976) predînd cursuri de statistică și la Academia „Ștefan Gheorghiu" (1968—1978) [1]. A îndeplinit, în același timp, unele funcții de răspundere, între care : secretar (1935—1939) și director (1940) al „Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina", apoi, după 23 August 1944 — secretar științific al Seminarului Special de la Direcția Centrală de Statistică și redactor la publicația „Roumanian scientific abstracts", editată de Oficiul de Documentare al Academiei de Științe Sociale și Politice din R. S. România.

Intelectual erudit, cu o pregătire multilaterală, umanist-științifică, dr. Ion Negură a elaborat și publicat lucrări monografice, studii și articole de economie politică (mai ales cu caracter agrar) [2], statistică [3], istorie și istoria cultu-

1 I. Pânzaru, Petru Froicu, *Știința în Bucovina, ghid bibliografic*, vol. I, Suceava, 1982, p. 103 ; *Corespondență de la Ion Negură*, arhivă proprie (M. I.), Ileana Șutac, *Colaboratori ai Muzeului*, în „Suceava — Anuarul Muzeului județean", nr. 4, 1977, p. 338.

2 Din care selectăm : *Reforma agrară din 1864*, București, teză de doctorat ; *Proprietatea pămîntului și problema agrară în Bucovina de Sud*, în „Revista Bucovinei", nr. 1—2/1945 ; *Aspecte ale „integrării" în economia capitalistă*, Editura Camerei de Comerț, București, 1960 ; *Marketingul în agricultură*, București, Editura Ceres, 1979, 197 p. (în colab.) ; *Aspecte ale evoluției economice a Bucovinei sub stăpînirea habsburgică (1774—1918)*, în „Suceava", nr. VI-VII/1979—1980.

3 *Statistica internațională, disciplină autonomă de cercetare*, în „Revista de statistică", nr. 3/1967 ; *Sistemul informațional în agricultură*, București, Ed. Ceres, 1970, 120 p. ; *Calculul grafic cu aplicații în agricultură*, București, Ed. Ceres, 1972, 191 p. ; *Sistemul de evidență pentru prelucrarea automată a datelor în întreprinderile agricole*, în „Probleme agricole", nr. 7/1972 ; *Seminarul de aplicare a metodelor matematice în economie*, în „Revista de statistică", nr. 6/1973 ; *Determinarea gradului de organizare a producției în unitățile agricole. O aplicație a energiei informaționale*, în „Revista de statistică" nr. 3/1973 ; *O privire asupra relației populație-alimentație, pe plan mondial*, în „Revista de statistică", nr. 5/

rii [4] ; a participat la numeroase reuniuni științifice, conferințe, simpozioane ; a colaborat la publicațiile „Revista Bucovinei", „Junimea Literară", „Revista de statistică economică și cibernetică economică", „Viața economică", „Ex terra aurum", „Suceava — Anuarul Muzeului județean" etc. A activat pînă în ultima clipă a vieții, lăsînd în manuscris valoroase lucrări și proiecte.

În viața spirituală a României socialiste dr. Ion Negură s-a impus ca un bun specialist în economia agrară, dar mai ales ca un cercetător de prestigiu în domeniul statisticii, prin lucrări ce rămîn contribuții valoroase la dezvoltarea statisticii românești ca știință, în condițiile actuale ale exploziei informaționale și ale abordărilor inter și pluridisciplinare — fapt subliniat, în mai multe ocazii și de către academicienii Octav Onicescu și Gheorghe Mihoc, străluciți corifei ai potențării novatoare în statistica românească și mondială care l-au cunoscut și prețuit pe Ionel Negură.

Ca profesor universitar timp de peste un deceniu, el și-a împărtășit studenților — cu competența, pasiunea, erudiția, priceperea și tactul pedagogic ce l-au caracterizat — cele mai noi cunoștințe, referitoare la implicațiile ciberneticii și informaticii în procesul învățămîntului, cercetării științifice și producției, folosirea calculatorului ca unealtă a automatizării în tratarea informației, în actualele condiții istorice ale revoluției științifico-tehnice. A colaborat, împreună cu alți profesori universitari, între care prietenul său Leon Țopa, la elaborarea și publicarea unor cărți-instrumente practice, foarte utile activității creatoare, precum : „Metode și tehnici de muncă intelectuală" (1979) [5], adresată deopotrivă studenților, în special, și intelectualilor, în general, subscriind postulatului că „stăpînirea metodelor și tehnicilor de muncă intelectuală este una din condițiile care asigură omului o mai bună adaptare și un spor de creativitate în construcția vieții contemporane".

Adînc legat sufletește de Bucovina natală, de anii copilăriei și ai tinereții, trăiți aici, după cum el însuși o mărturisește „pe pămîntul sfînt în a cărui glie sînt amestecate oasele bunicilor și strămoșilor" [6], dr. Ion Negură a contribuit la salvarea, păstrarea și îmbogățirea valorilor patrimoniului cultural al acestei zone atît de bogate în vestigii istorice ; în 1967 a ajutat efectiv la constituirea, evaluarea și aducerea la Suceava a valoroasei donații „Octavia-Leca Morariu" (biblioteca, lucrări de artă plastică, fotografii, colecții de ziare și reviste, întreaga operă a lui Leca Morariu, mobilier, instrumente muzicale și partituri ale lui Ciprian Porumbescu etc. — toate în valoare de aproape două milioane lei). În 1975 a oferit Muzeului județean Suceava 144 de documente de mare valoare, privind activitatea și relațiile „Societății pentru Cultura și Literatura Română", din acest teritoriu, între care : statute, procese verbale, scrisori de la Kogălniceanu, Odobescu, Alecsandri, Dimitrie Onciul etc. De asemenea, prin intermediul său din îndemnul său au făcut donații sau oferte de achiziții și alți numeroși bucovineni deținători de valori culturale reprezentative : fotografii de epocă, medalii, documente, obiecte și manuscrise inedite ale unor personalități originare de pe aceste meleaguri [7]. Cînd publicația Muzeului județean Suceava, inițial modestă și cu apariție neregulată, s-a transformat, în 1977 într-un valoros și dens anuar, dr. Ion Negură a salutat cu bucurie faptul, ca pe un eveniment cultural de seamă : „Nu vă puteți închipui — scria el membrilor colegiului de redacție — ce importantă acord Anuarului d-stră. Această nestemată suceveană, despre care am auzit numai cuvinte de laudă, stă pe masa mea de lucru, ca una din cele mai utile unelte. Și nu vă

1975 ; *Statistica. Concepte, principii, metode*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1976, 387, p. (în colab.) ; *Aplicații statistice în conducerea activității în agricultură*, București, Ed. Ceres, 1980, 312 p. (în colab.).

4 Palatul cultural al Societății pentru Cultură, *Rapoartele anuale ale Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina, 1937—1938*, Cernăuți, 1938 ; *George Popovici, cercetător al vechiului drept românesc*, în „Revista Bucovinei", nr. 5/1943 ; *Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina*, în „Suceava", IV/1977 ; *Sextil Pușcariu — animator și îndrumător în viața culturală a Bucovinei*, în „Suceava", V/1978 etc.

5 Apărută la Editura Didactică și Pedagogică, București, 1979.

6 Scrisoarea din 3 martie 1978, arhivă proprie.

7 Vezi scrisorile din anii 1977—1984 ale lui Ion Negură, idem.

puteți imagina cît ne este de folos și pentru lămurirea celor din străinătate, informați insuficient sau dezinformați" [8]; începe să colaboreze el însuși la acest anuar [9], cere și expediază diferite numere ale acestuia la prieteni din țară și străinătate [10], sau îndeamnă pe cei cu preocupări adecvate conținutului acestei publicații să trimită lucrări la Suceava [11]. Urmărind să combată ideile tendențioase ale unor transfugi sau „istorici" străini, care „proliferează tot soiul de scrieri, pentru a invedera, chipurile, că Bucovina habsburgică (1774—1918) rămîne „modelul" clasic al unei „Paneurope", dr. Ion Negură trimite în străinătate lucrări cu privire la această etapă din istoria Bucovinei, pentru a constitui un răspuns științific „la toate denaturările adevărului istoric" [12].

Negură ia parte activă la manifestările organizate în cadrul „Decadei culturii sucevene" sau la tradiționalele „Seri sucevene", ține conferințe în orașele județului Suceava și este mereu în corespondență cu intelectualii Sucevei, mărturisindu-le că „nu mă simt bine fără vești sucevene" [13].

De aceea, dincolo de activitatea științifică și didactică, desfășurată în capitala țării, dr. Ionel Negură rămîne mereu prieten al Bucovinei și Sucevei, iar cei care l-au cunoscut îndeaproape au pierdut, prin dispariția sa, un cărturar de aleasă omenie, noblețe și frumusețe sufletească, un prieten devotat și statornic, un om echilibrat și cumpătat, un neobosit propovăduitor și apărător al valorilor patrimoniului spiritual românesc, un permanent inițiator și generator de „ceva frumos și util" (cum îi plăcea s-o spună însuși) [14], un Om în preajma căruia te simțeai mobilizat, îmbogățit, însuflețit, înaripat de gînduri și sentimente curate, îndrăznețe, înălțătoare.

MIHAI IACOBESCU

8 Scrisoarea din 29 august 1978.
9 „Suceava", IV/1977 ; nr. V/1978 ; nr. VI—VII/1979—1980.
10 Scrisoarea din 8 iulie 1979, 22 decembrie 1980 etc.
11 Scrisoarea din 21 martie 1979.
12 Scrisoarea din 3 august 1978.
13 Scrisoarea din 21 martie 1979.
14 „Constat, scria el la 16 noiembrie 1978, că există atîtea posibilități de a face ceva frumos și util" (arhiva proprie).

NICODIM IȚCUȘ

(22 septembrie 1897 — 9 decembrie 1985)

În ziua de 9 decembrie 1985, a încetat să bată inima generoasă a octogenarului Nicodim Ițcuș, pedagog cu alese însușiri sufletești, unul dintre cunoscuții cercetători ai istoriei Bucovinei.

Născut la Sucevița, la sfîrșitul veacului trecut (22 sept. 1897) ca fiu al lui Avram și Elisabeta Ițcuș — familie modestă de buni și harnici români, animată de dragostea față de meleagurile natale și de istoria țării — Nicodim Ițcuș a moștenit de la înaintașii săi calități sufletești alese, care i-au călăuzit în viață pașii și i-au împlinit nedesmințita sa pasiune pentru frumusețile și istoria țării.

Absolvent al liceului „Eudoxiu Hurmuzachi" din Rădăuți, susținîndu-și bacalaureatul în 1919, Nicodim Ițcuș trece cu bine examenul de admitere la Facultatea de Istorie-Geografie la Universitatea din Cernăuți, pe care a absolvit-o în anul 1924, cînd trece și examenul de capacitate. În timpul studenției este ales președinte al Cercului studențesc „Arboroasa" (1920—1921), calitate care încă o dată nu i-a dezmințit dragostea față de locurile natale, față de istoria atît de zbuciumată a țării.

Dacă am încerca să sintetizăm întreaga sa activitate și să evidențiem însușirile acestei personalități, am ajunge la concluzia că profesorul Nicodim Ițcuș a fost nu numai un talentat pedagog, ci și un educator al tineretului. Cu un gest, cu o vorbă spusă la timp a știut să îndrume elevii spre dragostea de muncă cinstită, dînd chiar în persoana sa cea mai frumoasă pildă.

De la prima lui apariție la catedră, a știut să fascineze pe elevii săi prin darul de a preda. Aceste calități i-au oferit posibilitatea profesorului Nicodim Ițcuș ca, în dificila dar nobila profesiune de profesor, pe care a exercitat-o timp de peste patru decenii, începînd la liceul din Rădăuți (1924—1927), continuînd apoi la liceul „Lațcu-Vodă" din Siret (1927—1940), „Ștefan cel Mare" și Liceul pedagogic din Suceava — să poată insufla elevilor săi interesul pentru cunoaștere, dragoste de adevăr și frumos, onestitate și omenie. Pilda de cinste, de muncă și entuziasm pentru tot ce este bun și frumos ce a dat-o profesorul Nicodim Ițcuș, în persoana sa, este una dintre prețioasele moșteniri lăsate generațiilor de elevi.

Devotamentul neobosit pentru cariera ce și-a ales, colegialitatea față de profesori, temeinica pregătire profesională, excesiva corectitudine, stricta punctualitate, executant de o rară promptitudine a tuturor sarcinilor ce-i reveneau au fost toate acestea puse în evidență și mai mult cînd a fost chemat în funcția de Inspector general pentru învățămîntul secundar la Inspectoratul școlar regional Cernăuți (1935—1938), inspector șef al Inspectoratului școlar Suceava (1945—1948), și apoi inspector general în Ministerul Învățămîntului. De o finețe și amabilitate rară, a știut totuși să-și impună autoritatea de profesor și să mențină disciplina elevilor la înălțimea cerută.

Entuziasmul neostoit de luptă dîrză pentru un crez și un ideal scump inimii lui — izbînda dreptății și a binelui neamului său — l-au însuflețit pe profesorul Nicodim Ițcuș încă din perioada cînd era membru al Societăților „Tudor Flondor" (Cernăuți 1920), „Societății pentru cultura și literatura poporului român în Bucovina" (1929), „Societății Române de Geografie" (1923), „Societății de științe istorice" (1928).

Dacă în tot timpul activității școlare l-a caracterizat o perfectă obiectivitate față de toate categoriile de elevi, timpul liber l-a dedicat cu dragoste cercetării documentelor scrise din arhive și documentelor nescrise din pămîntul Bucovinei.

Desigur că spațiul mult prea îngust al acestei evocări nu ne îngăduie să menționăm decît doar studiile publicate fie în „Freamătul literar" (Siret), „Făt Frumos", „Glasul Bucovinei", ori lucrări precum *Omagiu lui Grigore Ghica Vodă*, Cernăuți, 1928, *Siretul de ieri și azi*, Cernăuți, 1938. Lucrările științifice ale profesorului Nicodim Iţcuş remarcîndu-se din capul locului, printr-o cercetare minuțioasă, anumite lucrări aducînd contribuții de ordin științific, referitoare mai cu seamă la istoria celei de a doua capitale a Moldovei : Siretul.

Nu putem să nu subliniem rigurozitatea respectării adevărului istoric și suportul critic în tehnica cercetării științifice, din care profesorul Nicodim Iţcuş și-a făcut un crez. Admirator obiectiv *Sine ira et studio* al istoriei Bucovinei, deseori profesorul Nicodim Iţcuş începea cu cuvintele calde, pătrunse de un înalt patriotism a cursurilor : „Spune țării tale adevărul și-i faci cel mai mare bine".

Îndelungata și bogata sa activitate prețuită la nivelul întregii țări, a fost recunoscută prin acordarea unor înalte distincții științifice și acordarea titlului de *Profesor emerit* în anul 1966.

Cei ce l-au avut ca îndrumător pe drumul științei patronate de Muza Clio, îi vor păstra o luminoasă și caldă amintire, ca prinos adus omeniei și studiilor sale închinate binelui și adevărului.

La capătul acestor rînduri, ne închinăm în fața amintirii sale și spunem precum strămoșii noștri *Sit terra levis*.

VASILE M. DEMCIUC

ABREVIERI

AA Carp.	— *Acta Archaeologica Carpathica*, Cracovia
Acta MN	— *Acta Musei Napocensis*, Cluj-Napoca
AIIAI	— *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol" — Iași*
ArhMold. (AM)	— *Arheologia Moldovei*, Iași
BMI	— *Buletinul monumentelor istorice*, București
BSRG	— *Buletinul Societății Române de Geografie, București*
Cercet. ist.	— *Cercetări istorice*, Seria nouă, Iași
Dacia	— *Dacia. Recherches et découvertes archeologiques en Roumanie*, București
JBLM	— *Jahrbuch des Bukorwinaer Landesmuseums*, Cernăuți
Materiale (MCA)	— *Materiale și cercetări arheologice*, București
NÉH	— *Nouvelles études d'histoire*, București
Rd. I.	— *Revista de istorie*, București
RRH	— *Revue roumaine d'histoire*, București
SCIA	— *Studii și cercetări de istoria artei*, București
SCIV (SCIVA)	— *Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)*, București
SMIM	— *Studii și materiale de istorie medie*, București
Suceava (SMI Suceava)	— *Suceava — Anuarul Muzeului județean*, Suceava

Materialele ce se încadrează în profilul anuarului „Suceava" vor fi dactilografiate în trei exemplare, la două rînduri. Trimiterile vor fi numerotate în continuare și plasate la sfîrșitul articolului. Rezumatul și legenda figurilor (în versiune românească, vor fi traduse în limba franceză, germană sau engleză. Ilustrația va fi anexată la sfîrșitul textului. Autorii sînt rugați să anexeze o listă a abrevierilor.

Responsabilitatea pentru conținutul materialelor revine, în exclusivitate autorilor.

Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Redactori:
EMIL IOAN EMANDI, NICOLAE CÂRLAN
MIRCEA IGNAT

Apărut 1986. Bun de tipar : 07.07.1986 ; coli tipo 27,5.
Tiparul executat la Întreprinderea poligrafică Bacău,
str. Mioriței nr. 27, sub comanda nr. 5009.

REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA